Müzehher Erim

LÂTİN EDEBİYATI

Remzi Kitabevi

Müzehher Erim

Lâtin Edebiyatı

REMZİ KİTABEVİ
Ankara Caddesi, 93 - İSTANBUL

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ : 77

EVRİM Matbaacılık Ltd. Şti.
Selvili Mescit S. 3 Cağaloğlu - İstanbul 1987

Sevgili Öğrencilerime...

ÖNSÖZ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klâsik Diller ve Edebiyatları öğretim üyesi olarak yıllardanberi vermekte olduğum Lâtin Edebiyatı derslerinin notlarını gözden geçirip bir araya toplayarak ve bazı eklemeler yaparak hazırlamış olduğum bu kitabın öğrencilerimiz için çok yararlı olacağına inanıyorum.

Bilinen bir gerçektir ki Batı edebiyatlarını yeterince anlayabilmek için Lâtin Edebiyatına ilişkin bilgi sahibi olmak gerekir. Çünkü Batı edebiyatlarının bazıları —İtalyan, Fransız ve İspanyol edebiyatları— Lâtin Edebiyatı olarak başladığı gibi, başkaca bütün Batılı ulusların edebiyatları da ta ilk çağlardan günümüze değin her alanda Lâtin Edebiyatının etkisini görerek gelişmiş, bütün büyük Batılı yazarlar Lâtin yazarlarının etkisinde kalarak eser vermişlerdir. Eski Yunan edebiyatının etkisi de Lâtin Edebiyatının aracılığıyla Batı Avrupa'ya ulaşmıştır.

Bu yüzden bu kitabı hazırlamakla zengin ve çok önemli bir kaynağın kapılarını Türk edebiyat severlerine ve araştırmacılarına açmış olmaktan sevinçliyim. Böylece, kitabımın Türkiye'de şimdiye dek boş kalmış bir yeri doldurmak bakımından da yararlı olacağına inanıyorum.

Kitabın ikinci bölümünü Lâtin Edebiyatından örneklere ayırdık. Lâtin yazarlarının Türkçeye çevrilmiş parçalarını bulabildiğimce bir araya toplamaya çalıştım. Bu iş için çoğunlukla bir zamanlar Millî Eğitim Bakanlığı'nca yapılan çevirilerden yararlandım. Bu çevirilerin dili 1940'lı ve 1950'li yılların Türkçesi olduğundan günümüz Türkçesine uygun olarak sadeleştirmek zorunluğunu duydum. Bu işi yaparken kimi yerlerini Lâtince aslından kendim çevirmem gerekti.

Genellikle dilimize başka dillerden geçmiş olan isimlerin Lâtince asıllarının ve kitapta geçen başkaca Lâtince kelime ve bölümlerin okunuşuna yardımı olur umuduyla kitabın başında Lâtincenin okunuşuna ilişkin kısaca bilgi verilmektedir.

Kitabın Augustus ve Vergilius konularını yazarken ders notlarından yararlandığım değerli hocam Prof. Dr. Dr. h. c. Paul Moraux'nun anısı önünde saygıyla eğilirim.

Çevirilerin bulunmasında ve sadeleştirilmesinde yardımlarını gördüğüm Araştırma Görevlilerimiz Bedia Demiriş ve Çiğdem Dürüşken'e de burada ayrıca teşekkür ederim.

Ataköy — İstanbul, 5 Mart 1986

Müzehher Erim

LÂTİNCEDE HARFLERİN OKUNUŞU

Lâtin alfabesindeki harflerin büyük çoğunluğu Türk alfabesindeki gibi okunur. Değişiklik gösterenler şunlardır:

c her zaman k okunur — ç veya s değil.

i hem i hem de y sesi verir.

(Genellikle bir başka sesliden önce yazıldığında y okunur. Örnek: Iulius, Ianus. Bu y sesi veren i harfi zamanla j olarak yazılmaya başlanmıştır. Biz kitabımızda sonradan daha çok genelleşen bu j harfini kullandık. Çevirilerde ise çevirenin yazısına sadık kalarak i olarak bıraktık. Ama, her iki halde de hep «y» okunur.)

Q Türkçede olmayan bu harf k sesi verir.

X Türkçede olmayan bu harf ks sesi verir.

Y Yunanca kelimelerde bulunur, ü sesi verir.

Bundan başka Lâtince çift sesliler de şöyledir:

ae ..... ay gibi okunur.

au ..... av gibi okunur.

eu eu gibi okunur*.

oe ..... oy gibi okunur.

(Yalnız, sonlarda bulunan y ve v sesleri Türkçedeki gibi keskin olarak değil, daha yumuşak ve geniş bir biçimde söylenmelidir.)

ou Yunanca kelimelerde bulunur u sesi verir.

ph Yunanca kelimelerde bulunur ..... f sesi verir.

(*) Yunanca kökenli kelimelerde ev gibi okunur.

İÇİNDEKİLER

I
LÂTİN EDEBİYATI

1. GİRİŞ: BAŞLANGIÇTAN ÖNCE ... 15
2. LÂTİN EDEBİYATININ BAŞLANGIÇ ÇAĞI Destan ve Trajedi 23
   - Andronicus ... 23
   - Naevius ... 25
   - Ennius ... 27
   - Pacuvius ... 31
   - Accius ... 32
3. GÜLDÜRÜ VE TAŞLAMA ... 35
   - Plautus ... 36
   - Terentius ... 45
   - Lucilius ... 51
4. DÜZYAZININ GELİŞMESİ ... 55
   - Cato ... 56
   - Scipio Minor ve Grubu ... 60
   - Gracchus Kardeşler ... 62
   - M. Antonius ... 62
   - Crassus ... 63
   - Scaevola ... 63
   - Pictor ... 64
   - Alimentus ... 64
   - Hemina ... 64
   - Frugi ... 64
   - Antipater ... 65
   - Quadrigarius ... 65
   - Sulla ... 65
   - Publius ve Sextus Aelius ... 66
   - Scaevola ... 66
   - Philus ... 66
5. LUCRETIUS, CATULLUS VE ARKADAŞLARI ... 67
   - Eski Yunan ve Roma'da Şair ve Şiir Kavramı ... 67
   - İskenderiye Akımı ... 69
   - Lucretius ... 71
   - Eski Roma'da Eğitim ... 78
   - Catullus ... 79
6. CICERO ... 85
   - Atticus ... 96
7. CICERO ZAMANINDA DÜZYAZI YAZARLARI ... 99
   - Caesar ... 99
   - Sallustius ... 103
   - Nepos ... 105

Tiro 107
Publilius Syrus 107
Varro 109
8. AUGUSTUS ÇAĞI 113
Augustus'un Reformları 116
Res Gestae Divi Augusti 119
Vergilius 122
Horatius 143
Elegia 153
Gallus 154
Tibullus 156
Sulpicia 157
Propertius 159
Ovidius 162
Livius 170
9. ALTIN ÇAĞINDAN GÜMÜŞ ÇAĞINA 175
Şairler 175
Düzyazı 177
Trogus 178
Hyginus 178
Verrius 179
Celsus 179
Vitruvius 180
10. İMPARATORLUK ÇAĞI (GÜMÜŞ ÇAĞI) 181
Phaedrus 184
Yaşlı Seneca 185
Genç Seneca 186
Lucanus 189
Persius 190
Petronius 191
Statius 192
Valerius Flaccus 193
Silius Italicus 194
Martialis 195
Juvenalis 197
Quintilianus 200
Yaşlı Plinius 202
Genç Plinius 203
Tacitus 205
Suetonius 212
Gellius 213
Diğer Bazı Gümüş Çağı Yazarları 213
Mela 214
Columella 214
Calpurnius Siculus 215
Frontinus 215
Florus 216
Fronto 217
Apuleius 217

II
LÂTİN EDEBİYATINDAN ÖRNEKLER

PLAUTUS : MENAECHMİ (İKİZLER) 221

TERENTIUS : PHORMIO 233

LUCRETIUS : NESNELERİN ÖZYAPISI HAKKINDA 258

CATULLUS : ŞİİRLER 275

CICERO : ŞAİR ARCHIAS SAVUNMASI 278
CICERO : Scipio'nun Rüyası 282
CICERO : AD FAMILIARES EPISTULAE ... 285

CAESAR : GALLİA SAVAŞI ... 287

SALLUSTIUS : CATİLİNA TERTİBİ ... 295

PUBLILIUS SYRUS : ÖZDEYİŞLER 302

AUGUSTUS : MONUMENTUM ANCYRANUM (ANKARA ANITI) 303

VERGILIUS : AENEİS I 309
VERGILIUS : GEORGICA IV 313
VERGILIUS : ECLOGAE (ÇOBAN ŞİİRİ 1 ve 7) 317

HORATIUS : ODES I, 3, 11 ve 31 324
HORATIUS : EPODES 16 ve 7 327
HORATIUS : SATIRAE II, 6 331
HORATIUS : EPISTULAE I, 7, Mektuplar I, 7 335

TIBULLUS : ELEGİA'LAR, DELİA I, 1 ve 3 338

PROPERTIUS : ELEGİA'LAR I, 2 346

OVIDIUS : METAMORPHOSES, Niobe'nin Öyküsü 349
OVIDIUS : AMORES III, 9, Şair Tibullus'a Ağıt 353
OVIDIUS : ARS AMATORIA III, 687-746, Cephalus ve Procris 355

LIVIUS : AB URBE CONDITA XXI, 32-37, Hannibal'ın Alpler'i Geçişi 357

PHAEDRUS : MASALLAR 362

SENECA : DE PROVIDENTIA (TANRISAL GÜÇ HAKKINDA) 366
SENECA : DE BREVITATE VITAE (YAŞAMIN KISALIĞI HAKKINDA) 370

SENECA : EPISTULAE MORALES, Mektup 1 ve 43 373

PLINIUS : EPISTULAE (MEKTUPLAR) Mektup V, 16 ve VI, 16, 20 376

MARTIALIS : EPİGRAM'LAR 382

TACITUS : DIALOGUS DE ORATORIBUS, Şiire Övgü 385

SUETONIUS : DE VITA CAESARUM, DIVUS JULIUS, Julius Caesar'ın Ölümü 388

KAYNAKÇA 393
DİZİN 395

I

Lâtin Edebiyatı

1

GİRİŞ :

BAŞLANGIÇTAN ÖNCE

Lâtin Edebiyatı deyimi Lâtin dilinde yazılmış edebî eserlere verdiğimiz isimdir. Eski Roma'nın ilk çağlarından başlayarak İmparatorluğun sonlarına kadar Lâtin diliyle yazılmış olan bu eserlerin yazarları çoğu zaman Romalı değildi — kimi zaman İtalyalı bile değildi. Ama hepsi de Lâtince yazmış ve genellikle Roma şehrinde kullanılan ve «sermo urbanus» denilen Lâtinceyi kullanmayı amaç edinmişlerdir.

Lâtin Edebiyatının öyküsü ilginç ve başka ulusların edebiyatlarından değişik bir biçimde başlar. Çünkü Romalılar edebiyatı başka bir ulustan öğrenmiş, onları taklit ederek zamanla kendilerine özgü büyük bir edebiyat yaratmışlardır. Öyle büyük ve güçlü bir edebiyat ki çağların ötesinden Batı Avrupa ve Amerika edebiyatlarının temelini atmıştır.

İtalyan yarımadası ilk kez İ.Ö. 3. binyıl ortalarında Akdeniz'den gelen neolitik bir kavim tarafından işgal edildi. Onlardan sonra arka arkaya başka gelenler ve yerleşenler oldu. Bunlar Bakır ve Demir Çağı uygarlıklarını ve sonradan tarih çağlarında değişik İtalyalı kavimlerin dillerini oluşturan dillerini de birlikte getiriyorlardı —Faliski, Osk, Umbria dilleri gibi. Bu insanlar ülkelerinin güneyini bırakıp batı ve kuzeyine yerleştiler. Sonradan Adriyatik Denizi'ni aşıp gelen Illyrialılar da dalga dalga gelip yerleştiler. Bütün bu gelenlerden daha önemli, daha uygar bir kavim doğudan —büyük bir olasılıkla Anadolu'dan (Küçük Asya'dan)— gelip Etruria ismini verdikleri bölgeye yerleşen Etrüsklerdir. Bunlar küçük gruplar halinde, işgal etmekten çok ticaret merkezleri kurmak amacıyla aşağı yukarı İ.Ö. 820 yıllarında İtalya'ya gelmeye başladılar. Kısa zamanda yarımadayı dolduran halkların çoğuna egemen bir hale geldiler— güney'de Campania'ya ve Napoli (Neapolis)ye kadar. İ.Ö. 500 yılları en güçlü oldukları zamandır. Bundan sonra sırasıyla Hellenlerin (Yunan), Samnitlerin, Oskların, Gallialıların ve Lâtinlerin hücumlarına uğrayarak güçlerini yitirdiler.

İlk çağlarda İtalya'ya gelip yerleşen bu kavimlerin arasında sonradan Latium adıyla anılan bölgeye yerleşen bir kavim de kuzeyden Tuna yöresinden gelen Lâtinler (= Latiumlular) dediğimiz kimselerdi. Latium İtalya'nın batı kıyısının ortalarına düşer. Lâtinler burada şehirler kurdular. İşte Roma (İ.Ö. 754 yılında kurulduğu kabul edilir) bu şehirlerden biriydi. Önceleri Lâtin şehirlerinden hiçbiri önemli değilken zamanla —nasıl olduğunu bilmiyoruz, ama bir süre uygar Etrüsklerin egemenliği ve yönetimi altında kalmasının bunda rolü olduğu sanılıyor— Roma önem ve güç kazandı. (Sonra, bitip tükenmeyen savaşlardan sonra İtalya'ya egemen oldu. Bildiğimiz Roma devleti böylece kurulmuş oldu ve zamanla sınırlarını gitgide genişletip büyük Roma İmparatorluğu haline geldi.)

Bütün bu değişik İtalyalı kavimlerin kendilerine göre, edebiyatın başlangıcı sayılabilecek bazı etkinlikler göstermiş olduklarını doğal kabul etmemiz gerekir. Nitekim, ilerde göreceğimiz gibi tarih çağlarında Osklar bir çeşit tiyatro oyunu geliştirmişlerdi ki sonradan Romalı yazarlar bundan faydalanmışlardır. Etrüsklerin dinsel tapınma ve âyinlerle ilgili edebiyatları olduğu gibi kendilerine özgü mitolojileri de vardı. Birçok Etrüsk resimlerinde tanrıların ve kahramanların başlarından geçenler tasvir edilmektedir. Bunlar Yunan mitolojisinden apayrı hikâyeler anlatmaktadır. Mitolojiden başka Etrüsklerin geçmişlerine ait söylenceleri de bulunuyordu. (Etrüskçe öğrenmiş olan Roma İmparatoru Claudius'tan bunların bir tanesi günümüze kalmıştır; bu öyküyü canlandıran bir Etrüsk resmi de bulunmuştur.)

Romalıların kendilerinin de çok eski çağlara dayanan edebî eserleri vardı. Başlangıcı belirlenemeyen çok uzak geçmişten kalma geleneksel ilâhiler (ki bunlardan birisi bir yazıt üzerinde eksiksiz olarak elimize geçmiştir), tanrılara yapılan çağrı ve dualar vardı. Bundan başka bir öyküyü anlatan uzun şiirler (ballad'lar) vardı ki İ.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Marcus Porcius Cato bunlardan söz eder. Bu uzun şiirleri şölenlerde erkek çocuklar şarkı halinde söylerlermiş. Gene Cato'dan öğrendiğimize göre bunlar genellikle ünlü kişilerin başarılarını anlatır, onları övermiş («clarorum virorum laudes»). Cicero'nun zamanına kadar kaybolmuş olduğunu, Cicero'nun bundan üzüntüyle söz ettiğini bildiğimiz bu ballad'ların zamanla epos = destan denilen türü geliştirdiğini tahmin edebiliriz. Bundan başka Romalıların «carmina» dedikleri manzum olduğu sanılan bazı eserler de vardı. Manzum olmasa da her halde şiire benzer şeylerdi. Atasözleri, dualar, kehanetler, iyilik ve uğur getirsin, kötülükleri uzaklaştırsın diye söylenen tekerlemeler vb. —bunları Lâtincede olduğu gibi, her dilde kafiyeli (uyaklı), az çok ölçülü dizeler halinde söylemek eğilimi vardır.

Nesir (düzyazı) olarak meydana getirilmiş çok eski eserlerin de olduğu kuşkusuz. Bunların başlıcası kanunlardı ki ilk kez İ.Ö. 5. yüzyıl ortalarında, belki de daha erken, yazılı hale getirildiği söylenir. Bundan başka birtakım

resmî kayıtlar bulunuyordu. Bunların daha sonraki çağlara ait olanları elimizde bulunmaktadır. Önemli olayların, yüksek makamlardaki memurların, zafer alaylarının, bayramların listeleri ve takvimler gibi...

Bütün buraya kadar sözünü ettiklerimizi sonradan kopyası bulunan yazıtlardan ve daha sonraki yazarların eserlerinden öğreniyoruz. Elimizde ilk yazılı olarak bulunan düzyazı parçası İ.Ö. 3. yüzyıl ortalarına aittir. Ama sonraki yazarların ettikleri sözlerden anladığımıza göre artık Romalılar ve diğer İtalyalı kavimler önemli saydıkları, ilgilerini çeken şeyleri yazma geleneğini edinmişlerdi. Tümden barbar veya kaba, okuma yazmayla ilişkisi olmayan kimseler değillerdi. Zaman ve olanak bulunca gerçekten edebiyat sayılabilecek eserler vermeye başlayabilecek düzeye ulaşmışlardı.

Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz hep yazılı şeylerdi. Bir de yazılmamış, şarkı veya şiir olarak söylenmiş manzum (ölçülü) parçalar bulunduğunu (ki bunların halk ozanlarının yapıtları olduğunu tahmin edebiliriz) gene sonraki yazarların eserlerinden öğreniyoruz[1]. Örneğin «versus Fescennini» adı verilen (Etruria'daki Fescennium şehrinin adından gelme) ve düğünlerde ya da başka sevinçli günlerde oyunlar eşliğinde (dansedilerek) söylenen birtakım şarkılar vardı. Bir de «satura» denen ve söyleyen tarafından şarkının gerektirdiği hareketler ve işaretler yapılarak söylenen şarkılar vardı. Bunların her ikisinde de sonradan tiyatroyu geliştiren dramatik ögeler bulunduğu apaçık görülmektedir.

Bütün bu söylediklerimizden şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Aralarında eski Romalıların da bulunduğu bütün bu İtalyalı kavimler henüz edebiyatları olmamakla birlikte, edebî eserler vermeye her bakımdan hazır durumda bulunmaktalar. Edebî türleri oluşturacak birçok alanlarda alışkanlık ve deneyimleri var. Bir fırsat, bir teşvik, tam anlamıyla edebiyatı başlatmaya yetecek. Fırsat ortaya çıkınca dillerini de geliştirip gerçekten edebî konuları işleyerek edebiyat eserlerini ortaya koyabilirler.

İ.Ö. 8. yüzyıl ortalarından başlayarak Hellenler (Yunanlılar) Güney İtalya ve Sicilya kıyılarında koloniler kurmuşlardı[2]. Bu koloniler büyük, zengin ve uygar şehirlerdi. Böylece Yunanlılar, Etrüskler ve sınır komşuları olan diğer İtalyalı kavimlerle temasa gelmiş ve bunlar kendi özelliklerini yitirmeksizin Hellen uygarlığının etkisinde kalmış oluyorlardı —Hellenlerin sanat ve bilgilerini taklit etmeye yetecek kadar. Böylece Hellence (Eski Yunanca) Yunan şehir-

(1) Vergilius, *Georgica,* II, 388 sqq.
Tibullus, II, 1, 51 sqq.
Horatius, *Epistulae,* II, 1, 139 sqq.
Catullus, LXI, 120.
Livius, VII, 2, 4-7.

(2) Sicilya'da Naxos 735, Syrakusai 734, Leontinoi ve Katane 730, Sybaris 721, Kroton 710, Taras (Tarentum) 708 yılında.

leri dışında da öğrenilip kullanılmaya başlandı. Şehirlerarası (ya da kavimlerarası) diplomatik ilişki ve ticaret dili Hellence idi.

En önemlisi, Yunanlılar İtalyan kavimlerine yazıyı öğrettiler. Gerçi Etrüsklerin kendi yazılarını Küçük Asya'dan gelirken birlikte getirmiş oldukları sanılıyor, ama diğer kavimler doğrudan doğruya Yunanlılardan öğrenmiş, yazı Campania'dan İtalya'nın diğer bölgelerine yayılmıştır. Bu kavimler de yazı için Yunanlıların kullandığı malzemeyi kullanıyordu. Mısır'da yetişen bir kamıştan elde edilen «papyrus» üzerine «calamus» denilen kamış kalemle lâmba isi ve bir nevi zamk karıştırılarak yapılmış mürekkeple («atramentum») yazılırdı. Bu papiruslar bir çubuk etrafına sarılan uzun bir rulo («volumen») haline getirilir ve bu rulo açılarak okunurdu. Bundan başka balmumuyla kaplanmış tabletler («tabellae») üzerine «stilus» denilen demir veya bronzdan yapılmış ve bildiğimiz örgü şişlerine benzeyen sivri uçlu bir gereçle yazılırdı. Bu stilusların diğer uçları yassı olup balmumu üzerine yazılan yazıyı silmeye yarardı. Bez üzerine mürekkeple de yazı yazılırdı. Resmî amaçlar için (örneğin ilânlar v.b.) beyaza boyanmış taş veya metal üzerine mürekkebe batırılmış fırçayla yazılırdı. Papirus yerine bazı ağaçların kabukları üzerine de yazılırdı[3]. Sonradan papirus ruloları yerine, oğlak veya kuzu derisinden yapılan ve ilk kez Pergamon (Bergama)daki ünlü kitaplıkta kullanıldığı için ismini oradan alan parşömenden, bildiğimiz kitaplar şeklinde kitaplar yapılmaya başlandı. Bunlara «codex-codices» deniyordu. Parşömen kalın olduğu için her iki tarafına yazılabiliyor, aynı zamanda papirustan ucuza mal oluyordu.

Lâtin Edebiyatından bize kalan eserler ancak bir kitaplığın birkaç rafını dolduracak kadardır. Gerisi ya kitaptan anlamayan ellerde bakımsızlık ve ihmalden telef olmuş ya da kasıtlı olarak, düşmanca yok edilmiştir. En iyi Lâtince eserlerin büyük bir bölümüne sahip bulunuyoruz diye kendimizi belki biraz avutabiliriz. Ama gene de en iyi eserlerin birçoğu kuşkusuz günümüze ulaşamamış, yokolup gitmiştir. Tam, eksiksiz bir edebiyat tarihi için gereken bütün eserlere ve malzemeye sahip durumda olduğumuz söylenemez.

Bu İtalyalı kavimler hangi dilde yazıyorlardı?

En eski İtalik ve Keltik dillerden en son olarak üçü egemen durumda kalmıştı: 1 — Oskça (Sammium bölgesinde oturan Sammitlerin ve Apulialıların dili), 2 — Umbria dili ve 3 — Lâtince. Bunların hepsi oldukça ilkel ve kaba nitelikteydi. Lâtince, yukarda sözünü ettiğimiz Latium ovasında konuşulan dildi ve Yunan etkisinden uzak kalmıştı. Güneyde Campania vardı, burda Etrüskçe konuşan Etrüskler, öbür yanlarında Oskça konuşan kavimler, kuzeyde gene Etrüskçe konuşulan Etruria ve kendine özgü dilini konuşan Umbria vardı— biri tümüyle yabancı bir dildi, öbürü ise gelişmemiş, ilkel durumda

(3) Lâtince kitap anlamına gelen "liber" kelimesi aslında ağaç kabuğu demekti.

bir lehçe. Bunların Lâtinceye herhangi bir etki yapması olanaksızdı. Bu durumda Lâtincenin gelişmek ve edebî bir dil haline gelmek için hiçbir olanağı yok gibi görünüyordu. Ama Romalılar zamanla güçlenip İtalya'yı, daha sonra da o zaman insanlarca bilinen dünyanın hemen hepsini ele geçirince durum değişti. Lâtin dili Hellence'den başka bütün dilleri İtalya'dan sürüp çıkarmakla kalmadı, fethettiği yerlerin de dili oldu. Demek ki Lâtincenin zamanla evrensel bir dil olmasının temel nedeni siyasaldı: Roma'nın siyasal üstünlüğü ve fetihleri.

Bugünkü İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca (ayrıca bir de Romencenin) temelini Lâtince oluşturmuştur[4]. İngilizcenin de önemli bir bölümü Lâtince kaynaklıdır. Roma'dan önceki dil olarak Batı Avrupa'nın bu bölümünde bir iki Keltik dialekt (lehçe) kalmıştır. Kuzey Afrika'da ise Lâtince yerini Roma öncesi dillere değil, sonradan gelen dillere, yani Müslüman Arapların kullandığı Arapçaya bırakmıştır.

Zamanla Lâtincenin aşırı katılığı, sertliği yumuşadı, gittikçe hem daha ahenkli, hem de daha etkili ve güçlü bir dil haline geldi. Roma kentinde konuşulan lehçe ise («sermo urbanus») bütün Lâtin yazarları için standart bir dil haline geldi ve İtalya'nın veya İmparatorluğun her yanından yetişen yazarlar —hangi ülkeden ve ulustan olurlarsa olsunlar— eserlerinde ellerinden geldiği kadar kusursuzca bu dili kullanmak için çaba gösterdiler, emek harcadılar. (Bunu bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu zamanında ve günümüze kadar İstanbul Türkçesinin en güzel, en ideal Türkçe olarak kabul edilmiş olmasına benzetebiliriz.)

Batı Roma İmparatorluğu parçalandıktan sonra Lâtince, Kilise'nin dili olarak yaşamını sürdürdü. 14. yüzyılda Rönesans klâsik Lâtinceye yeniden önemli bir yer kazandırdı, Lâtince uluslararası bir dil, ortak bir bilim dili oldu ve daha sonraki yüzyıllarda da bu önemli görevini sürdürdü. Bugün dahi birçok bilim dallarında ve felsefede bu önemli yerini korur.

Modern Batı uygarlığı birçok noktalarda eski Roma uygarlığının temelleri üzerine kurulmuştur. Örneğin, Roma kanunları bugün en uygar Batı uluslarının hukuk sisteminin belkemiğini oluşturur. Lâtincenin birçok Batı dillerinin anası olması bir yana, Lâtin Edebiyatı'nın da Batı edebiyatlarının temelini oluşturduğunu bu kitabımızda elimizden geldiğince belirtmeye çalışacağız.

[Bundan sonraki konularımızda birçok özel isimlerle karşılaşacağımızdan, okuyucularımıza burada Roma'da kullanılan özel isimler hakkında biraz bilgi

(4) Yalnız, buralardaki dillerin temeli olan Lâtince avam tabakanın konuştuğu Lâtinceydi. Roma İmparatorluğu'nun birer eyaleti olan bu yerlerde Lâtincenin yerleşmesine yol açanlar oralardaki Romalı askerler ve tacirler olduğuna göre, bu doğal bir sonuçtu. Halkın kullandığı bu Lâtince —ki buna ilişkin bilgimiz pek kıttır— klâsik Lâtin Edebiyatı'nın, eserlerini tanıdığımız yazarların kullandığı edebî Lâtinceden çok değişikti.

vermek yerinde olacaktır. Romalıların (ve anlaşıldığına göre diğer İtalyalıların ve Etrüsklerin) 1) bir küçükadı («praenomen»), 2) bir de soyadı («nomen») vardı. Küçük isimlerin sayısı pek sınırlıydı. Onun için yalnızca bir veya birkaç harfle belirtilmesi yeterdi. Örneğin, L. = Lucius, M. = Marcus, P. = Publius, Q. = Quintus, Sex. = Sextus, T. = Titus, Ti. = Tiberius, vb. demekti. Soyadı kişinin ait olduğu «gens»i yani soy veya aşireti (boyu) gösterirdi. Örneğin, Iulius, Tullius, Fabius gibi. Soyadı tek harfle değil tümüyle yazılırdı. Bu iki isimden başka bazan 3) bir de «cognomen» denilen bir lâkap gelirdi ki bu o aşiretin veya soyun belirli bir bölümünü, bir ailesini gösteren bir isimdi ve genellikle kişisel bir niteliği gösteren kelimelerdi. Örneğin, Capito (= Büyük başlı), Naso (= Büyük burunlu), Calvus (= Gür saçlı), Crassus (= Tıknaz), Magnus (= Büyük), Maximus (= En büyük) gibi. Ailenin bir bireyinin özelliğini veya başarısını gösteren bu isim genellikle bir lâkap olarak kuşaktan kuşağa geçerdi. (Bizde yeni soyadları alınmadan önce bazı ailelerin de böyle lâkapları vardı. Topalağagiller, Hocaoğulları, Pehlivanlar, Uncular, Çopuroğulları, Çolaklar gibi...) Bir «cognomen»i olan bir ailenin herhangi bir ferdi anılmaya değer bir başarı gösterirse ikinci bir «cognomen» daha alabilirdi. Örneğin, Q. (praen.) Fabius (nomen) Maximus (cognomen) Cunctator (cognomen). Kızlar genellikle soyadının dişil şekliyle adlandırılırdı. Örneğin, Iulia, Cornelia. Marcus Tullius Cicero'nun kızının adı Tullia idi, aile arasında Tulliola (= Küçük Tullia, Tulliacık) diye çağırılırdı. Azatlı köleler genellikle efendisinin «praenomen» ve «nomen»ini alır, kendi eski adını da «cognomen» olarak korurdu. Örneğin, Marcus Tullius Tiro. Romalılarda manevî evlât edinmek çok görülen bir âdetti. Manevî evlât edinilen kimse manevî babasının bütün isimlerini alır, kendi eski soyadını («nomen») da «— anus» takısıyla «cognomen» olarak korurdu. Örneğin, L. Aemilius Paulus'un oğlu P. Cornelius, Scipio tarafından evlâtlığa alınınca ismi P. Cornelius Scipio Aemilianus oldu.]

Roma çeşitli savaşlar sonucu Akdeniz'in batısında, doğusunda ve güneyinde tek ve tartışmasız egemen güç durumuna geldi[5]. Böylece 1) Roma birden zenginleşti. Edebiyatla uğraşabilecek bir sınıf ortaya çıktı. 2) Hellence özellikle Doğu Akdeniz havzasının diliydi. Bu Doğu âlemiyle temas eden ve ileri gelen Romalıların bu dili öğrenmesi kaçınılmaz bir gereklilik oldu. Dilin gittiği yere o dilin edebiyat ve düşüncesi de gider. Böylece Roma bu çağda düşünce, din ve zevk yönlerinden katışıksız Lâtin olmaktan yavaş yavaş çıkıp gittikçe o günün Hellenistik dünyasının bir parçası haline geldi. Ama Roma'nın kendine özgü güçlü özellikleri hem de engin bir saygınlığı (itibarı) vardı. Kendi

(5) İ.Ö. 281-275 arasında Epeiros (Epirus) kralı Pyrrhos'la yapılan savaşlar, 264-146 arasında Kartaca ile yapılan savaşlar Roma'nın zaferiyle sonuçlandı. 168'de Roma Makedonya'yı ele geçirdi. Aynı yıl Mısır Roma'nın himayesine girdi. 146'da Yunanistan bir Roma eyaleti haline getirildi.

özelliklerini yitirmedi. Tersine, etkisinde kaldığı bu eski kültüre kendi özelliklerini kattı, diyebiliriz ki kendi damgasını vurdu. Bundan ötürü o çağdan başlayarak bu eski çağ dünyasının kültüründen Hellen-Roma (ya da Greko-Romen) kültürü diye söz etmek gerekir.

Yukarda Lâtin Edebiyatının başka bir ulusun edebiyatını taklit etmekle başladığını söylemiştik. Gerçekten Lâtin Edebiyatının hemen her alanı (bir iki tür dışında) Eski Yunan (Hellen) Edebiyatının etkisinde kalmak özelliğini gösterir. Ama Romalılar Yunan örneklerini hiçbir zaman tümüyle ve körükörüne kopya etmemiş, onları adapte etmiş, kendilerine uyarlamışlardır. Yunan etkisini, Yunan Edebiyatından örnek aldıklarını açıkça itiraf etmişlerdir. Bunun gerekli olduğu kanısındaydılar. Gerek Hellenlerin ortaya sürdüğü düşünceleri, gerekse edebî şekilleri çok beğeniyor, kusursuz ve ideal buluyor ve bunların herkesin yararlanması gereken ortak birer mal olduğunu tartışılması gereksiz bir gerçek olarak kabul ediyorlardı. Ama bu ortak maldan yararlanmayı, bu ideal örnekleri kullanmayı öyle yapmak gerekliydi ki ortaya değersiz bir kopya değil, özellikleri olan, insanın kendisinin olan, yepyeni bir eser çıksın. İşte Romalılar bunda olağanüstü başarı gösterdiler.

Romalıları Yunanlılardan ayıran birtakım iyi özellikleri, erdemleri vardı. Önce, ahlâk anlayışları başkaydı. Sonra, düşünüşlerinde köklü bir ayırım vardı. Romalılar pratik insanlardı. Diyebiliriz ki Yunanlılar sorulması gereken soruları sormuşsa, Romalılar da gereken yanıtları bulup vermişlerdir. Sonra da bunların (İmparatorluk aracılığıyla) geniş sınırları içinde yayılmasına yol açmışlardır. Bundan başka, Yunan el yazması eserlerini kopya edip korumasını sağlamışlardır. Bu son iki işi sürekli savaşlar içinde bunalan Yunanlıların kendilerinin yapmasına olanak yoktu.

Romalıların edebî alandaki başarısını kuşkusuz yalnız düşünüş farklarına bağlamak yetersizdir. Dillerinin çok farklı oluşu bu başarıya büyük katkıda bulunmuştur. Lâtin Edebiyatının özelliklerini oluşturmada Lâtin dili başlıbaşına önemli bir rol oynadı. Lâtince çok güçlü, büyük ifade yeteneği olan, çok ince nüansları çok kesin ve ayrıntılı bir şekilde büyük bir açıklıkla ifade edebilen (dakik) bir dildir. Aynı zamanda az sözle çok anlam iletebilen (veciz) bir dil. Dilin bu özellikleri Lâtin Edebiyatında sırf taklit olmaktan çok uzak, kendi başına başarı sayılan yapıtların ortaya konmasını sağlamıştır. Böylece görüyoruz ki gerçi Roma'da edebiyat Yunan kültürünün etkisiyle başlamış, ama Romalıların yapıcı ve yaratıcı gücü Yunanlılardan aldığını benimsemiş, özümsemiş ve geliştirmiş, ve Lâtin Edebiyatı sonunda kendine özgü nitelikleri ve bağımsız bir yaşamı olan güçlü bir edebiyat olmuştur. Roma edebiyat yapıtlarının bu özgür ve güçlü özelliklerini, bugünkü Batı edebiyatlarının Yunan yapıtlarından çok Lâtin yapıtlarını kendilerine örnek olarak aldıklarını söylemekle hem daha iyi açıklamış hem de kanıtlamış oluruz. Öyle ki Yunan

Edebiyatı Roma Edebiyatına ne denli etki yapmışsa, Roma Edebiyatının da Batı edebiyatlarına etkisi aynı oranda büyük olmuştur.

Bütün Batı kültür ve uygarlığının ortak ve en büyük temel ögesini klâsik eserler oluşturur. Bu klâsik öge ise salt Hellen kültürü değildir, Hellen kültürünün Romalıların elinde aldığı, büründüğü biçimdir.

Burada klâsik sözcüğünün etimolojisini incelemek, onu daha iyi anlamak bakımından yararlı olacaktır. «Classis» Lâtince donanma demektir. Daha önceleri aynı zamanda kara ordusu anlamına geliyordu. İlk zamanlarda ordunun en ön, ileri saflarına yani ordunun özünü oluşturan bölümüne «classis» denirdi. Ordunun ileri gelenleri için kullanılan bu kelime yurttaşların ileri gelenleri için de kullanılır oldu ve her alanda ileri gelenler, üstün olanlar zamanla bu sözcüğün kapsamına girdi. Böylece «classicus scriptor» = en üstün yazar demek oluyordu.

Rönesans antik edebiyata yeniden önem kazandırınca bunun doğal bir sonucu olarak eski Yunan ve Lâtin yazarları «en üstün yazarlar» sayıldı. (Sonradan klâsik sözcüğünün anlamı genişledi, yalnız Roma ve Yunan eserleri için kullanılmakla kalmadı. Ama gene de en başlıca anlamı Yunan ve Roma'yla ilgili olan anlamıdır.)

Klâsik eserler günümüze nasıl ulaşmıştır, biraz da ondan söz edelim :

Antik yazarların eserleri elle yazılarak kopya edilirdi. Roma'da Cicero zamanında bir eserin kopyaları kölelere yazdırılarak çoğaltılırdı. Daha sonraki zamanlarda bu işi manastırlarda yaşayan keşişler üzerlerine aldılar. Manastırların çoğunda elyazması olarak kitapları çoğaltmak gündelik işlerdendi ve kitap kolleksiyonları manastırlarda muhafaza edilirdi. 14. yüzyılda Rönesans, başlıca o zamanki büyük İtalyan yazarlarının etkisiyle —Dante, Petrarca, Boccacio gibi— başlayınca, antik çağın edebî eserlerini ortaya çıkarmak için büyük bir hevesle çalışmalara girişildi. İtalya, İngiltere, Fransa ve İsviçre'de edebiyat bilginleri (filologlar) manastırlarda eski klâsik eserlerin elyazmalarını aramaya başladılar. Birçoğu kaybolmuş ya da yakılmıştı, ama binlercesi duruyordu. 1350-1450 yılları arasında Lâtin klâsiklerinin büyük çoğunluğu ortaya çıkarıldı. Bu sırada 15. yüzyılın ortasında matbaa keşfedildi ve böylece klâsik eserlerin korunması ve yayılması güvence altına alınmış oldu. O tarihten başlayarak klâsiklerin incelenmesi Batı Avrupa üniversitelerindeki öğretim programlarının düzenli bir bölümünü oluşturdu ve birçok seçkin bilginler bu konuda çalışmalar ve yorumlar ortaya koydular.

2

LÂTİN EDEBİYATININ BAŞLANGIÇ ÇAĞI

DESTAN VE TRAJEDİ

Klâsik Lâtin Edebiyatını dört çağa ayırabiliriz: 1 — İ.Ö. 240-80 Lâtin Edebiyatının ilk veya başlangıç çağı; 2 — İ.Ö. 80-40 Cicero çağı; 3 — İ.Ö. 40 - İ.S. 17 Augustus çağı; 4 — İ.S. 17-130 İmparatorluk çağı veya Gümüş Çağı. (Cicero ve Augustus çağının birlikte oluşturduğu çağa Lâtin Edebiyatının Altın Çağı adı da verilir[1].)

Andronicus

Lâtin Edebiyatı da başka ulusların edebiyatları gibi ilk önce şiirle başlamış, ancak daha sonraları düzyazı (nesir) yapıtlar düzeyine ulaşmıştır. Hakkında bilgimiz olan ilk Lâtin Edebiyatı ozanı anadili Lâtince olan biri değil, Tarentum'lu bir Yunanlı idi. İsmi Andronikos olan bu Yunanlı Pyrrhos ile yapılan savaşlar (İ.Ö. 280-275) sırasında tutsak düşmüş ve Roma'nın ileri gelen ailelerinden Gens Livia'nın (Livius ailesi) bir üyesi tarafından satın alınmıştı. Bu şahıs Andronikos'u çocuklarına öğretmenlik etmekle görevlendirdi. Çünkü Andronikos eğitim görmüş, aydın bir kişiydi. Efendisi kendisinden hoşnut kalıp ona özgürlüğünü bağışladığı zaman, Roma gelenekleri gereğince ismi LUCIUS LIVIUS ANDRONICUS oldu. Bağımsızlığını elde edince artık kendi ekmeğini kazanması gerekiyordu. O da öğretmenlik işini sürdürdü. Ancak, Romalı ailelerin çocuklarına ders vermekle kalmayıp onlar için bir de ders kitabı hazırladı. (Bundan da o zamana kadar Lâtinceyi çok iyi öğrenmiş olduğunu anlıyoruz.) Andronicus Yunanlıydı. Yunanlı çocukları ise okumaya Homeros ile başlarlardı. Oysa Romalı çocukların yararlanacağı bir Homeros,

(1) Bu sınıflandırmada —(tümü ile değilse bile) A. Petrie'nin *Roman History, Literature and Antiquities, an Introduction,* isimli küçük kitabından faydalandım. Bkz. s. 113.

yani Homeros destanları gibi Lâtince yapılmış bir eser yoktu. Bu böyle olunca Andronicus da öğrencileri için Homeros'un *Odysseia* adlı destanını Lâtinceye çevirdi. Bu işi yaparken yerli bir vezin olan «saturnius» veznini kullandı. Livius Andronicus'un *Odyssea* (veya *Odusia*)'sı İ.Ö. 1. yüzyılda yaşamış olan büyük Romalı ozan Horatius zamanında hâlâ okullarda kullanılıyordu[2]. Elimizde kalan bölümlere bakarak, Andronicus'un daha o zamandan sonraki Roma çevirilerinin başlıca niteliğini verdiğini görüyoruz: Çevirisi kimi zaman aslına tıpatıp uygun, bazan da çok serbestti *(Odusia - Odyssea* çevirisinden elimizde ancak 46 ufak parça kalmıştır.)

Saturnius vezni Roma'nın kendine özgü, yerli bir vezin (ölçü) idi dedik. Ne kadar garip bir yazgıdır ki bu özbeöz Roma ölçüsünü Romalı olmayan Andronicus uygulamış, kendisi Yunanlı olduğu halde Lâtince yazdığı bir eserde (Yunancadan çeviri olsa da) yerli bir vezin kullanmaya özenmiştir. Oysa —bir tanesi dışında— daha sonra gelen Romalı destan yazarları Homeros'un ve Homeros'tan sonraki Yunan destan ozanlarının kullandığı «heksametron» veznini benimsemişler, onu uygulamışlardır. *Odyssea*'da yerli bir ölçü kullanan Andronicus, Yunanca asıllarından çeviri ya da uygulama olarak Lâtinceye aktardığı trajedi ve komedilerde ise —elimizde kalan bölümlere bakarsak— tümüyle eski Yunan trajedi ve komedilerinde uygulanan vezinleri kullanmıştır[3]. Bu gelenek kendisinden sonra da değişmemiş, böylece sürüp gitmiştir.

Roma kamuoyu Andronicus'u meslekten ozan olarak benimsemiş olmalı ki II. Kartaca Savaşı'nda tanrıların yardımını yalvarmak için ondan bir ilâhi yazmasını istediler, o da yazdı[4]. Bundan önce ve sonra (örneğin I. Kartaca Savaşı bitince düzenlenen şenliklerde oynanmak üzere) oyunlar yazmasını istemişlerdi. İlk tiyatro oyununu —Cicero'ya göre[5]— İ.Ö. 240'ta vermiştir. (Yukarda söylediğimiz gibi, Yunanca oyunları örnek alarak.) Andronicus oyunlarını hem yazıyor, hem sahneye hazırlıyor hem de aktörlük ediyordu. Bu oyunlarda koronun olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak opera unsurunun fazla olduğu tahmin ediliyor. Bu arada baş aktör'ün solo olarak söylediği bölümler çok yer tutuyordu. Andronicus'un sesinin de güzel olduğu anlaşılıyor. Bir seferinde seyirciler oynadığı ve söylediği parçayı o kadar beğenmişler ki üst üste birçok kez tekrarlatmışlar, onun da sesi kısılmış. Seyircilerin iznini alarak çalgıcılardan birinin önüne bir köle çıkartıp şarkıyı ona söyletmiş, kendisi ise şarkının gerektirdiği hareketleri yapmakla yetinmiş. Şarkı söylemeksizin kendini sırf rol oynamaya verince çok daha büyük olmuş başarısı. Ondan sonra da

(2) Horatius, *Epistulae* II, 1, 69-71.

(3) Konusu Yunanca asıllarından alınan Lâtince tiyatro eserlerine "fabula palliata" denirdi. Pallium = Yunanlı giysisi; yani Yunanlı giysilerine bürünmüş öykü, oyun, Yunan giysileriyle oynanan oyun.

(4) T. Livius, *Ab Urbe Condita Libri* XXVII, 37, 7.

(5) Cicero, *Brutus* 72.

oyuncular arasında bu gelenek yerleşmiş. Solo şarkı veya arya («cantica») bölümlerinde sırf hareketleriyle oyuna katılıp seslerini diyalog («diverbia») bölümlerine saklamışlar.

Andronicus hakkında bildiğimiz başka bir şey de gerek yazdığı ilâhiler ve gerekse oyunlar sonucu bir sanat adamı olarak büyük saygınlık kazandığı ve diğer sanat ve zanaat sahipleri gibi onun da bir yazarlar ve aktörler («scribae et histriones») loncası kurmasına izin verildiğidir. Bu lonca Roma'nın 7 tepesinden biri olan Aventinus tepesi üzerindeki sanatçıların koruyucusu Tanrıça Minerva'nın tapınağında bulunuyordu.

Naevius

Lâtin Edebiyatının bundan sonraki şairi GNAEUS NAEVIUS gene Romalı değildi. İtalya'nın yerlilerindendi, Campania (Kampanya)lı olduğu sanılıyor. Yaşantısının önemli bir bölümünü Roma'da geçirmişti. Naevius, Andronicus' tan birkaç sene sonra tiyatro eserleri vermeye başlamış ve II. Kartaca Savaşı'nın (219-202) sonlarına kadar bu işi sürdürerek Lâtin tiyatrosunu güçlü bir şekilde kurulmuş olarak bırakmıştır. Bu oyunlarından günümüze pek az parça kalmıştır. Ama gerçekten güçlü bir kişiliği olduğu sanılıyor. Kendisi soylu olmamakla birlikte ileri gelen Metelli ailesiyle çatışmaktan çekinmemiş. Oyunlarından (komedi olduğu sanılıyor) birinden şu dize elimize geçmiştir:

«Fato Metelli Romae fiunt consules.»

(= Metelli soyu kader sonucu —kaderin cilvesiyle— Roma'da konsul oluyorlar — yani kendi iyi niteliklerinden, bu işe lâyık olduklarından ötürü değil.) Sonunda Naevius bu güçlü aileye yenik düşmüş, uzun süre hapiste kalmış, hapisten çıkınca da sürgünde ölmüştür. Fakat ölümünde Roma'da edebiyat gerçek bir varlık, bir güç olarak yerleşmiş bulunuyordu.

İ.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Aulus Gellius'ta, Naevius'un kendi mezar taşına yazılmak üzere kaleme aldığı şu mısraları buluyoruz:

«Immortales mortales si foret fas flere,
Flerent divae Camenae Naevium poetam;
Itaque postquam est Orci traditus thesauro,
Obliti sunt Romae loquier lingua Latina.»

(Ölümsüzlerin ölümlüler için ağlamasına izin olsaydı, kutsal Kamena'lar —esin perileri— ozan Naevius'a ağlarlardı. Ve böylece, o Orcus'un —yeraltı dünyasının— kalabalık hazinesine teslim edildikten sonra, Roma'da Lâtin dilini konuşmasını unuttular.)

Gerçekten Naevius Lâtin esin perilerinin övünçle, kıvançla ve umutla baktığı bir ozandı.

Gerçi Naevius'un tiyatro yapıtlarının çoğu —komedi ve trajedi olarak— eski Yunan oyunlarının çevirisi veya uygulaması olmaktan ileri geçmiyordu.

(Örneğin, *Danaë, Iphigenia, Andromacha),* ama kendi yarattığı eserler de vardı. Bunlar konusunu Roma ırkının söylencelerinden veya tarihinden alıyordu. (Bunlara «fabula praetexta» adı verilirdi. Bu ad özgür Romalıların giydiği kenarı mor çizgili «toga praetexta»dan gelmektedir. Romalıların başından geçen öykü —veya oyun— anlamına.)

«Fabula praetexta»yı başlatmakla Naevius yeni ulusal bir edebiyatın temelini atmış oluyordu. Örneğin, *Alimonium Romuli et Remi* ve *Clastidium.* Bunlardan birincisi Roma'yı kuran ve dişi kurt tarafından emzirildiği söylenen ünlü ikizlerin söylencesini anlatıyor; ikincisi ise kendi zamanından alınma tarihî bir konuyu, İtalya'nın kuzeyinde Gallia'lılara karşı kazanılmış bir zaferde Gallia'lı bir kabile başkanının Romalı konsul ile döğüşüp ölmesini anlatıyordu.

İleri yaşlarında Naevius daha önemli bir adım attı. Kendisi gençliğinde I. Kartaca Savaşı'nda (264-241) döğüşmüştü. İşte şimdi tiyatro türünden (epos) destan türüne dikkatini çevirerek ilk millî Roma destanını yazdı. *Bellum Punicum* adlı bu eserinde Naevius, Saturnius veznini kullandı. Elimizde pek az parçası kalan bu destan büyük ve uzun süren bir başarı kazandı. Horatius'un zamanında hâlâ herkesçe okunduğunu öğreniyoruz. Roma ve Kartaca arasındaki savaşlar ulusal bir destan için kuşkusuz çok isabetle seçilmiş bir konuydu. Heyecanlı kahramanlık ve savaş öyküleriyle doluydu. Naevius destanının baş tarafında Roma ve Kartaca arasındaki düşmanlığı her iki kentin kuruluşlarına ait söylencelere bağlamış, Troia'dan Roma'yı kurmak üzere yola çıkan Aeneas'tan söz etmekle ta Troia Savaşı'na dek giden bir bağlantı kurmuştu. Destanın kuruluşu böylece yazarının büyük kompozisyon gücünü gösteriyor. Elimizde kalan parçalarda Kartaca kraliçesi Dido ve kızkardeşi Anna'nın da ismi geçiyor. Sonradan, Aeneas'ın Troia'dan kalkıp türlü serüvenler geçirdikten (bu arada Kartaca'ya da uğrayıp Dido ile ilişki kurduktan) sonra İtalya'ya vararak Roma'yı kuruşunu ünlü *Aeneis* destanında anlatan büyük Romalı ozan Vergilius'un, Naevius'un bu destanının çok etkisinde kaldığı kuşkusuzdur. Kendisinden hemen sonra ele alacağımız Ennius üzerinde de çok etkisi olan Naevius böylece Lâtin Edebiyatında destan (epos) türünün temelini atmış oluyordu.

Naevius aşağı yukarı İ.Ö. 200 yıllarında yani II. yüzyılın sonu ve I. yüzyılın başlarında öldü. Kendi mezar taşı için kaleme aldığı dörtlükte o öldükten sonra Lâtin esin perileri Kamenaların Lâtince konuşmayı unuttuklarını söylüyor. Bu bir bakıma doğru çıktı. Naevius, diksiyon ve yazış yöntemini biraz değiştirmekle birlikte, dili olduğu gibi yazan ve yerli şiir ölçülerini kullanan eski kuşak Lâtin ozanlarının sonuncusu sayılabilir. Ondan sonraki Lâtin Edebiyatı esin ve ruh bakımından hemen tümüyle Hellenleşmiş ve bundan sonra gelen Lâtin yazarlarının elinde Lâtin dili gittikçe Hellenceye benzer bir incelik ve esneklik kazanmıştır. Bunun sonucu olarak zamanla yazı dili konuşulan Lâtinceden büsbütün ayrı bir dil haline gelmiştir. (Bunu bir bakıma

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Divan Edebiyatı Türkçesinin konuşulan Türkçeden bambaşka bir dil oluşuyla karşılaştırabiliriz.) Gene zamanla okumuş, kültürlü sınıfın gündelik dili de yazı dilinin etkisinde kalarak değişmiş, büyük halk çoğunluğunun dili sanki ayrı bir dil gibi kalmıştır. Naevius her gün kullanılan dili alıp ona ustalıkla biçim vererek eserlerini yazan eski kuşak Lâtin yazarlarının sonuncusuydu. Her zaman olduğu gibi, burada da eski ile yeniyi kesin bir çizgi ile ayırmak olanaksızdır. İki çağ birbirine girmiş olarak bulunur. Birisi bitmeden öbürü başlar. Ama biz burada II. Kartaca Savaşı yıllarını sınır olarak alabiliriz. Naevius I. Kartaca Savaşı'nda dövüşmüştü. Ondan sonra gelen Ennius ikincisinde (İ.Ö. 219-202) savaşmıştır.

Ennius

QUINTUS ENNIUS (İ.Ö. 239-169) Calabria'da Rudiae şehrinde (Brundisium ile Tarentum arasında, ama kıyıdan içerde bir şehir) doğdu, Roma'da öldü. 215 yılında Sardinia adasındaki savaşta döğüştü. O sırada «quaestor» olan («quaestor» hazine ve maliye işlerine bakan en yüksek memurdu) ve Afrika'dan dönmekte olan Cato'nun dikkatini çekti. Cato onu Roma'ya götürdü. Roma'da ileri gelen birçok kimselerin dostluğunu kazandı. Özellikle Scipio Africanus'un. (Bu ad Roma'da edebiyat alanında çok önemlidir. İlerde göreceğiz.) Bu dostlardan birinin sayesinde bir süre sonra Roma vatandaşlığına da kabul edildi. Ömrünü Roma'da geçirdi. Geçimini kısmen —Andronicus gibi— öğretmenlikle, kısmen de şiir yazarak kazanıyordu.

Ennius'un memleketi olan Calabria'da konuşulan dil Oskça idi. Egemen kültür ise Grek kültürüydü. Ennius Lâtinceden başka bu iki dili de konuşabiliyordu. Bu sırada Roma'da tiyatro eserlerine karşı duyulan istek devam ediyordu. Onun için Ennius Yunan tiyatro eserlerinden, özellikle trajedilerden çeviri ve uyarlamalar yaptı. En sevdiği ve örnek aldığı Yunanlı trajedi şairi Euripides idi. 22 trajedi yazdığını biliyoruz. Elimizde kalan trajedilerinden 3'ü Euripides'in yapıtlarından alınmış olan *Hecuba, Iphigenia, Medea Exsul* isimli yapıtlardır. Bunlarda yalnız konu değil yapıtın kuruluşunda da Euripides'in trajedilerine sadık kalmıştır, ama yer yer uyarlamalara saptığı da görülür. Çevirileri de kimi zaman aslına tam sadık kalarak kimi zaman ise serbest yapıyordu. Birkaç tane «fabula praetexta» yazdığını biliyoruz. Örneğin, *Ambracia, Sabinae*. Bunlardan ilki konusunu Roma'nın yakın tarihinden, ikincisi ise Roma efsanelerinden alıyordu.

Komedi (güldürü) de yazmış, ama anlaşılan bu türde pek başarı gösterememiştir, çünkü bunların ancak birkaç dizesi elimize geçmiş bulunuyor. Öte yandan, ölümüne kadar trajedi yazmaya devam etmiştir. Ennius'un trajedilerinden alınma dizeleri Cicero'nun yapıtlarında görüyoruz. Bunlar bütün yapıtı göstermekten uzak, tek tek düşünceleri yansıtan dizeler. Gene de dile egemenliğini ve ifade gücünü yeterince gösteriyor.

Ennius'un Lâtin Edebiyatına asıl önemli hizmeti ve «Lâtin Edebiyatının babası» adını kazanmasına yol açan başarısı destan alanında olmuştur. Birçokları Livius Andronicus, hatta Naevius'tan çok Ennius'u Roma'da destan türünün kurucusu kabul eder. Şöyle söylemek doğru olur: Sonradan, yani klâsik Lâtin Edebiyatında yerleştiği şekliyle destan türünün kurucusu Ennius'tur. O da şiir olarak Roma'nın ta ilk günlerinden kendi yaşadığı zamana kadar tarihini yazdı. *Annales* adını taşıyan bu eserden bir hayli parça günümüze kadar kalmıştır. Bu alanda Naevius'un ona önderlik etmiş olduğunu biliyoruz. Ama arada geçen sürede Lâtin dili çok değişmişti. Ennius'un yerli saturnius veznini önceleri kullanmaya hiç kalkışıp kalkışmadığını bilmiyoruz. Bildiğimiz, *Annales*'in kesin olarak o günün modernist okuluna ait bir eser olarak karşımızda oluşudur. Yani Ennius bütün kalbiyle Yunan örneklerini izliyor, onları benimsiyor ve bir Yunan şiir ölçüsü olan Homeros'un kullandığı heksametron'u kullanıyor. Ennius'un bunda kazandığı başarı sonucunda bu vezin kesinlikle Lâtin Edebiyatında destan türü için kabul edilen ölçü haline geldi. Kuşkusuz Ennius bu ölçüyü henüz kusursuz ve tam ustalıkla kullanamıyordu. Ama bu vezni Lâtinceye ilk kez uygulayan odur ve ilk olmasına karşın çok güzel, şiir değeri büyük dizeleriyle karşılaşıyoruz.

Annales yazılır yazılmaz Lâtin Edebiyatının klâsiği haline geldi. Ve Vergilius *Aeneis*'i yazıncaya kadar Lâtin şiirinin en üstün, en başta gelen eseri olarak kaldı. Lâtin Edebiyatının Cicero - öncesi dediğimiz bu çağında en güçlü yaratıcı olarak Ennius'un gösterilmesini *Annales*'in dizelerini okuyunca anlayabiliriz. Roma'yı, Romalılığı, Roma ruhunu belki de Vergilius'tan daha güçlü ve daha kesin bir biçimde Ennius dile getirmiştir bu eserde. Dizelerindeki şiirsel ahenk ve melodi ve kelimelerin ustalıkla dizilişi onun büyük şairliğini ortaya koyar. Bu nedenle dizeleri sonraki şairlerin eserlerinde daima tekrarlanmıştır. Üstelik bu dizelerde çok bilgece ve insanca şeyler söylemiş olması da sonraki kuşak şairlerince ve Roma'nın kültürlü kesimince bunların birer özdeyiş gibi sık sık tekrarlanmasına yol açan başka bir neden olmuştur.

Ille vir haud magna cum re sed plenu fidei

Quem nemo ferro potuit superare nec auro

Moribus antiquis res stat Romana virisque

Amicus certus in re incerta cernitur[6]

(6) *Maddi zenginliği büyük olmayan, ama güven dolu o adam*
Ki onu kimse ne kılıçla ne de altınla yenebildi
Roma devleti (varlığı) eski âdetleri ve eski kahramanları sayesinde ayakta duruyor
Güvenilir (iyi) arkadaş kötü (sıkıntılı) durumlarda belli olur

18 kitaptan oluşan *Annales* yalnızca I. Kartaca Savaş'ını konu dışı bırakıyordu. Onu Naevius yazmıştı. Ennius ise onun dilini ve stilini (yazış yöntemini) beğenmiyor, küçümsüyordu[7]. 18 kitaptan bize ancak 600 mısra kalmıştır. Ennius'un *Annales*'i ileri yaşlarında yazmış olduğu söylenir. Belki de Roma'da bulunduğu sürece bu büyük eseri yazıp durmuştur. Ama arada hem tiyatro oyunları hem de daha küçük başka yazılar için vakit bulmuştur. Gerçi en büyük başarısı trajedi ve destan alanında olmuşsa da Ennius yalnızca o çağın Homeros ve Euripides'i olmakla yetinmeyip kendi çağının (İskenderiye okuluna bağlı — ki bu konuyu ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğiz[8]) Yunan yazarlarına da dikkatini çevirmiş, onlarınkine benzeyen yapıtlar da vermiştir. *Hedyphagetica* (Yemek Sanatı) isimli yarı ciddi yarı şaka bir yapıt, bazı epigramlar, övgüler, tanrılar hakkında çağının felsefî görüşlerini yansıtan *Ephemerus,* işte bu küçük yapıtların arasındadır. Ayrıca, yazı yazma tekniğini ele alan ve dilbilgisi, telâffuz, vezin vb. hakkında bilgi veren eserler de yazmıştır.

Bundan başka bu çalışkan ve verimli şair uzun bir seri halinde eserler ortaya koymuştur. *Saturae* denilen ve değişik vezinlerde (kimisi de dialog şeklinde) yazılmış, çeşitli konuları ele alan bu yazı dizisinin etkisi bugünkü edebiyatlara kadar gelmiştir. Buradaki «satura» kelimesini açıklamamız gerekiyor. Çünkü burada bu kelime kitabımızın başında sözünü ettiğimiz (Bkz. s. 17) işaretler ve hareketlerle söylenen şarkılara verilen isimle eş anlamda değildir. «Satura» burada «dolu» anlamına gelen «satur» sıfatının femininum (dişil) şeklidir. Dinsel törenlerde tanrılara sunulan ve her çeşit yiyecekle dolu büyük bir çanak demek olan «lanx satura» bu yazılara ismini vermiştir. Çünkü her konuyu ele alan eserler dizisi için bu kelime çok uygun bir isimdi. (E. Yunanca «satyros»tan gelme sonraki «satyra,» «satira» yani modern edebiyatlardaki «satir» (= taşlama) kelimesinin de bu isimle ilgisi yoktur.) Ennius'un *Saturae* adlı yapıtından elimize geçen parçaların birinde ahlâk konularını ele almakta, birinde şair kendi huylarını, alışkanlıklarını anlatmakta, bir başkası da bir ziyafete giderken yapılması gerekli şeyleri saymaktadır; bir de çayır kuşu ile yavrusunun öyküsü var.

Eski Yunan Edebiyatında bunun tam benzeri bir edebî tür'le karşılaşmıyoruz. Demek ki Ennius bu yapıtıyla ilk kez Roma'ya ya da İtalya'ya özgü, Yunandan örnek almayan ve bu bakımdan Yunan Edebiyatından üstün olan bir yazı türü ortaya çıkarmış, ileriki çağların edebiyatlarına örnek olacak yeni bir tür yaratmış oluyordu.

(7) *Annales,* 266-7 (Horatius, *Sat.* I, 4. 60. da sözü edilir.) ve Cicero, *Brutus,* 75, "Qui (Ennius) si illum (Naevium) at simulat contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset".

(8) Bkz. s. 69-70.

Böylece Ennius'un destan ve «saturae» türünde Lâtin Edebiyatında kurucu ve öncü rolünü oynadığını görüyoruz. Yalnız, yukarıda onun hakkında çok önemli, büyük bir söz söyledik. Sonraki kuşaklarca Ennius «Lâtin şiirinin babası» olarak tanınmıştır dedik. «Ennius'suz Lâtin şiiri kaidesiz bir sütuna benzer[9].» Yalnız, bir edebî türü başlatmak, bir başkasını da geliştirip klâsik anlamda yerleştirmek bir şaire bu büyük ve olağanüstü yeri sağlamaya yeter mi? Belki yeter, belki yetmez, ama ne var ki Ennius Lâtin şiirinde birçok başka şeylerin de başlatıcısı ve kurucusu olmuştur. Şimdi onlara göz atalım:

1 — *Annales* eseriyle Ennius, Roma Edebiyatının en bellibaşlı niteliklerinden birini başlatmış oldu. Roma devleti ve Roma'nın ulusal tarihi bütün Lâtin Edebiyatında en onurlu yeri işgal eden en önemli konudur. Naevius bu alanda *Bellum Punicum* ile gerçi yol göstermiş oluyordu Ennius'a. Ama o tek bir savaşı anlatmış, halbuki Ennius bütün Roma tarihini ele almıştır. «Res Romana» bir bütün olarak, bir güç olarak ilk önce Ennius'ta karşımıza çıkıyor. İşte Ennius'tan sonra bu konu Lâtin Edebiyatının, hattâ Lâtin şiirinin güçlü ve egemen konusu olarak yerleşmiş kalmıştır. (Tarih ve milliyet konuları biz Türkler için de çok önemli ve kutsal konular olagelmiştir edebî alanda. Ama Türk şiirinin herhangi bir çağda belkemiğini oluşturmuştur diyemeyiz. Oysa bu Roma'da böyle olmuştur.) Cicero *Pro Archia* isimli demecinde edebiyatı ve onun önemini anlatır. Burada Cicero'ya göre edebiyatın en büyük görevi, güttüğü en büyük amaç, doğrudan doğruya devletin büyüklüğünü dile getirmek, onu onurlandırmak ve ebedileştirmektir. Burada Cicero bütün Romalıların inancına sözcülük etmiş oluyordu. Bu inanç, bu kanı, Roma'ya Yunan'dan gelme bir şey değildir. Yunan-Roma etkisinde kalan sonraki Avrupa edebiyatlarında da buna rastlanmaz. Bu tümüyle Roma'ya özgü bir şeydir. Bütün Roma edebiyatında devlet kavramı yüksek, ulu, âdeta bir büyük yazgı (mukadderat) gibi her şeye egemen olan, her şeye gücü yeten, kendine karşı geleni ezen, kendi uğruna fedakârlık yapılmasını, kurban verilmesini isteyen manevî bir kudret olarak çoğu zaman en başta gelen kavramdır. Başta gelmediği zamanlarda bile varlığı her zaman hissedilir. Bütün Lâtin Edebiyatının, ne türde yazarlarsa yazsın bütün Lâtin şiir ve düzyazı (nesir) yazarlarının eserlerinde nerdeyse dinsel bir nitelik taşıyan bu devlet kavramı bir arka plan, bir fon olarak kendini duyurur[10].

2 — Lâtin şiirinin çok önemli başka bir özelliğinin gene ilk kez Ennius'ta başladığını görüyoruz. Bütün Lâtin şiirine güçlü bir biçimde egemen olan bu özelliğe daha şimdiden dikkatimizi çevirmek, bunu iyice bellemek gerekir. Şiir denilen şey şiirselliği oluşturan çeşitli ögelerin bir araya gelmesidir. Örneğin anlatılmak istenen düşünce, duygu; bunun inceliği, dokunaklı oluşu; sonra

(9) Verral, A. W., *a Companion to Latin Studies,* s. 603.
(10) Verral, A. W., aynı eser, s. 604.

kelimelerin seçilişi, anlatım biçimi (ifade tarzı); gene bu kelimelerin sıralanışıyla oluşan ahenk ve musiki. Bunların hangisinin şiir için en önemli, en değerli olduğu konusunda değişik kişilerin düşünceleri başka başkadır. Değişik ulusların da... İşte Lâtin Edebiyatında şiirin en önemli ögesi ahenk ve musikidir. Bu öge Lâtin Edebiyatında başka ulusların edebiyatlarındaki şiirlerle karşılaştırılması söz konusu olamayacak kadar egemendir. Lâtin Edebiyatının ses ve musikiye dayanan bu özelliğini daha Ennius'tan başlayarak egemen öge olarak buluyoruz. Lâtin şairlerinde öyle şiirler görürüz ki anlam olarak örneğin küçük, önemsiz bir olayı anlatır. Anlatım biçiminde de olağanüstü bir şey yoktur. Ancak kelimeler o biçimde sıralanmıştır ki okurken duyulan ahenk sırf kelimelerin ifade ettiği anlamdan çok daha fazla şeyler iletir insana. Musikinin kelimelerin ötesine geçen, sözlerin ifadesini aşan, açıklanamayan ve tahlil edilemeyen, kendine özgü bir anlamı vardır. İşte Lâtin şiirinin özü budur ve Lâtin şairinin amacı bu musikiyi yaratmaktır. Lâtin şairinin kullandığı en önemli şiir ögesi düşünce ya da onu anlatım biçimi değil, kelimelerin yarattığı, fakat kelimelerin anlamından çok daha üstün bir etki uyandıran bu musikidir. Ve işte Yunan şiirinde egemen öge olmayan bu eğilimi kendi dilinde keşfeden ve Lâtin şiirine mal ederek yerleştiren büyük şair Ennius olmuştur[11].

Ennius'un *Annales*'inin Vergilius *Aeneis*'i yazana kadar Lâtin Edebiyatının en üstün en ileri yapıtı olarak kabul edilmiş olduğunu söylemiştik. Gerçekten destan türü Ennius'un elinde öyle yüksek bir düzeye ulaştı ki ondan sonra uzun bir zaman —yüz yıl kadar— bu alanda başkaca bir ilerleme olmadı. *Annales* yüz yıl kadar herkesi tatmin eden, herkesçe kusursuz sayılan tek destan olarak kaldı. Yeni bir Hellen etki dalgası Roma'ya daha yüksek ve daha ince bir edebî kültür düzeyi kazandırıp yeni gelişmelere karşı bir istek uyananadek — yani Vergilius'un *Aeneis*'ine kadar. Sahne yapıtları alanında ise durum böyle değildi. Tiyatro oyunlarına istem sürdürülüyordu. Roma'da komedi trajediden daha uzun ömürlü ve güçlü bir başarıya ulaşmıştır. Onu daha ayrıntılı incelemek üzere sonraya bırakıp şimdi trajedi alanında yapılanları anlatalım.

Pacuvius

MARCUS PACUVIUS (İ.Ö. 220-130) Ennius'un kızkardeşinin oğludur. Brundisium'da doğdu. Sonradan Roma'ya geldi. Hem ressam hem şairdi. Yaşlanıp sağlığı bozulunca kendi yurdunun iklimi iyi gelir diye Tarentum şehrine gitti ve ömrünün son yıllarını orda yaşadı. Eserlerinden elimize kalan —çoğu tek tek— 50 dize ve 13 trajedisinin adıdır. Bu yüzden tiyatro yazarlığı sanatındaki ustalığı hakkında bilgi edinmemiz olanaksız. Ama kalan dizelerden

(11) Verrall, aynı eser, s. 605.

gene de hayal zenginliği ve ifade güzelliği ve çeşitliliği belli oluyor. Antik çağ eleştiricileri onun çok bilgili ve usta («doctus») olduğunu, fakat genellikle Lâtincede olduğunun tersine, uzun ve karışık kelimeleri kullanmayı sevdiğini söylüyorlar. (Örneğin, Horatius *Epistulae,* II, 1, 56. ve Quintilianus, I. 5, 67.) Elimizdeki dizelerden de felsefî konuşmalara yer verdiğini anlıyoruz. Cicero ona Romalı trajedi yazarlarının başında yer vermiştir[12]. Oyunlarının bütün konularının Grek tiyatrosundan alınma olduğu anlaşılıyor. *(Paullus* adında bir tek fabula praetexta'sının adını biliyoruz ama onun da konusu bilinmiyor.) Yalnız hangi Yunanlı trajediciden örnek almış, bunu bilemiyoruz. Belki Ennius gibi en çok Euripides'ten etkilenmiş olduğu varsayılabilir. Oyunlarının isimlerine bakınca bu olasılık ortaya çıkıyor. Birkaçını verelim: *Antiopa, Hermiona, Medus, Pentheus, Iliona, Atalanta, Dulorestes,* vb. (sonuncusu Sophokles'ten ondan bir önceki de Aiskhylos'tan alınmış olabilir.)

Accius

Pacuvius'tan sonra bu çağda trajedi yazarı bir başka şair LUCIUS ACCIUS' tur. İ.Ö. 170'te doğmuş, ölüm tarihi bilinmiyor ama 1. yüzyılda da epeyce yaşadığı anlaşılıyor. İ.Ö. 106'da doğan Cicero edebiyatla ilgilenecek yaşa geldiğinde Accius ile birçok kez konuştuğunu söylüyor. «Libertini» (yani azatlı köleler ve onlardan doğma aileler)den gelmedir. Umbria bölgesindeki Pisaurum' da doğduğu sanılıyor. Ama ömrü Roma'da geçmiştir. İleri gelen birçok kimselerle ve diğer şair ve yazarlarla dostluk kurmuştur. Zamanında hem en üstün bir trajedi yazarı, hem de genellikle edebiyat alanında üstat olarak herkesçe kabul edilmişti. Ölümünden sonra uzun süre trajedileri oynanıp durmuştur. Ölümünden sonra trajedileri oynanan tek Romalı trajedici olmuştur. O da Pacuvius gibi en çok Euripides'ten etkilenmiş, biraz da Sophokles'i ve Aiskhylos'u örnek almıştır. Grek orijinli 45 trajedisinin isimlerini biliyoruz. İki de praetexta adı var: *Brutus, Decius.* Trajedilerinden bazılarının adları: *Achilles, Aegisthus, Clutaemestra, Agamemnonidae, Antigona, Andromeda, Diomedes, Medea, Prometheus, Minos, Neoptolemus, Troades, Hellenes,* vb.

Başka tür eserler de yazmış ama bunlardan pek az kalıntı var: *Didascalia* (edebiyat tarihi denemesi), *Annales* (takvim), *Praxidicus* (astronomi üzerine bir yazı).

Accius'un Lâtin trajedisini en üstün düzeyine çıkardığı herkesçe kabul edilir. Elimizde bulunan dizelerindeki incelik, ahenk ve hayal gücüne daha önceki trajedicilerde rastlamıyoruz. Accius'tan sonra gerçi başka çağlarda da Roma'da trajedi yazılıp oynanmaya devam etti, ama o Roma trajedi yazarlarının sonuncusu kabul edilir. Belki Lâtin trajedisinin ondan sonra ilerleyememe-

(12) Mackail, F.W., Latin Literature, s. 13.

sinin nedenlerinden biri onun Accius'ta mümkün olan en yüksek düzeye erişmiş olmasıdır. Ama bu tek neden değildir. Daha doğrusu bu da başka bir nedene dayanır:

Gerçi eski Yunan Mitolojisinin öyküleri bitip tükenmez bir canlılık ve ölmez bir güzellik kaynağıydı ama Romalılar da yeni bir ulusal bilince kavuşmuşlardı ve kendi ulusal yaşamlarında onlar için daha gerçek, daha canlı ve ilgi çekici konular vardı. Trajedi yazarları nedense yerli konuları işleyen pek az oyun yazmışlardı. Yunan trajedisi ise Romalılar için yavaş yavaş edebiyat tarihinin eski bir evresi olarak kalmaya mahkûmdu.

Trajedinin kısa ömürlü olmasının bir başka nedeni de Roma'da halkın büyük çoğunluğunun kültürlü kimselerden oluşmamış olması idi. Trajedi deyince aklımıza ciddî konuları ele alan, düşündürücü bir özü olan ve düşünsel gözlemlerle dolu oyunlar gelir. Böyle oyunlardan hoşlanmak için de belli bir kültür düzeyine ulaşmış olmak gerekir. Bu düzeye erişmemiş kimseler gülünçlü oyunlardan hoşlanır. Hattâ tiyatrodan da hoşlanmaz da daha çok güreşler, yarışlar ve başka buna benzer edebî niteliği olmayan eğlenceli gösterilerden hoşlanırlar. Roma'daki sıradan halk da zevk yönünden incelmemiş, kültürden yoksun bir tabaka olduğu için, bu büyük kütlenin desteği olmaksızın, az sayıda öğretim görmüş kültürlü bir sınıfın hoşlandığı ve tuttuğu bir sanat dalı olan trajedi Roma'da uzun ömürlü olamadı.

3

GÜLDÜRÜ VE TAŞLAMA

Şimdi zaman bakımından biraz geriye gidip büyük ve sürekli bir başarı kazanmış olan komedi (güldürü) türünü ele alacağız. Önce İtalya'da ve Roma'da tiyatronun nasıl ortaya çıkmış olduğunu bir kez daha gözden geçirelim. Bu kitabın ilk bölümünde eski İtalyan kavimleri arasında tiyatroya başlangıç ya da temel olarak kabul edebileceğimiz, tiyatroyu andıran bazı etkinliklerden söz etmiştik (bkz. s. 17). Örneğin bayram ve şenliklerde (ya da başkaca sevinçli olaylarda) söylenmesi âdet olan yarı dinsel nitelikte şarkılar — «Fescennini versus;» gene Etrüsk orijinli bazı danslar ki bunlar türlü işaretler ve oldukça karışık hareketlerle yapılırdı — bütün bedenle yapılan hareketler, yalnız ayaklarla değil. Bu danslar da eğlenceyle dinsel tören, tapınma karışımı şeylerdi. Bütün ilkel toplumlarda olduğu gibi bu danslara herkes katılır, hep birlikte dansedilirdi. (Gerçi profesyonel dansçılar da vardı. Ama seyredenler de onları taklit eder ve onların danslarına katılırlardı.) Bu danslarda önceleri şarkı veya konuşma unsuru yoktu. Yalnız flüt eşliğinde dansedilirdi. «Satura» denilen ve hareketler ve işaretlerle söylenen şarkılardan da söz etmiştik. Şarkı, dans ve konuşmanın zamanla biraraya geldiğini söylemiştik. Bir de demiştik ki güneydoğuda Oskça konuşan halkın kendilerine özgü birtakım tiyatro oyunları vardı. Campania'daki Oskça konuşan halkın «fabulae Atellanae» adıyla bilinen birtakım oyunları var. (Atella, Campania'da bir şehir ismi olarak kabul ediliyor. Kimi çevrelerce bu Oskça oyunların yakınlarındaki Yunan kolonilerinin kültür etkisiyle, onlardan görerek başlamış olduğu sanılıyor[1]). Bunlar birtakım gülünçlü halk oyunları. Yani güldürmekten başka amacı olmayan, fars (kaba güldürü) niteliğinde oyunlar. Bunları bir bakıma bizim ortaoyunlarımıza benzetebiliriz. Her oyunda ortaya çıkan belirli birtakım karakterler var: Safdil bir ihtiyar (Pappus), kurnaz, hileci bir tip (Dossenus), soytarı (Maccus), boğazına düşkün, obur bir

(1) Grant, Michael, *Roman Literature*, s. 19.

tip (Bucco ya da Manduccus). İşte bütün öbür tiyatro unsurları, danslı âyinler, hareketli şarkılar vb. gibi bu ilkel fars niteliğindeki oyunları da Roma'ya tâ ilk zamanlarından beri girmiş buluyoruz. Ama, kitabımızın başında gördüğümüz gibi, zamanla Hellen etkisi yalnız kolonilerden gelmekle kalmıyor. Roma egemenliği genişleyip Doğu Akdeniz'in Hellen âlemini içine alınca, Hellen kültürü Roma'yı büsbütün etkisi altına alıyor. Zamanla bu kültürü nasıl değişitirip ona bir Hellen - Roma (Greko - Romen) niteliği kazandırdığını görmüştük.

Plautus

Yunan kültürünün etkisiyle Roma'da nasıl epik eserler ve trajediler yazıldı ise, komediler de yazıldı ve oynandı. Bunlar da Yunan örneklerinden önceleri çeviri ve uyarlama olarak yapılıyordu («fabulae palliatae»). Şimdiye değin ele aldığımız yazarların Yunan örneklerinden hem trajedi hem komediler yazmış olduğunu gördük — kimi daha çok trajedi, kimi daha çok komedi. Yalnızca komedi türüne kendini adayan ilk Lâtin Edebiyatı yazarı TITUS MACCIUS PLAUTUS'tur (aşağı yukarı İ.Ö. 250-184). Umbria'da Sarsina şehrinde doğmuş, henüz çok gençken Roma'ya gelmiş, tiyatrolarda sahne yaparak —yani marangozluk ederek— geçimini sağlamakla işe başlamış. Bir miktar para biriktirip ticaret yapmaya kalkmış, ama parasını batırınca bir fırıncının yanına işçi olarak girmek zorunda kalmış. Fakat tiyatro yazarı olmak için büyük bir isteği, aynı zamanda büyük de yeteneği varmış ki kölelikten ancak bir derece iyi olan fırın işçiliğinden geri kalan zamanını komedi yazmaya vermiş. Güçlük ve sıkıntılarla dolu bu yaşamı edebî çalışmaları ile bir arada götürmeye yetecek güce ve dehaya sahip bir kimse olduğu anlaşılıyor. Nerede ve ne gibi bir öğrenim gördüğünü, —anadili Lâtince olmadığına göre— Lâtinceye bu kadar egemen olabilecek hale nasıl geldiğini bilmiyoruz. Çok verimli bir yazar olan Plautus'un oyunları halk tarafından hemen sevilmiş, tutulmuş. Bir süre iyi para kazandıktan sonra öbür işlerini bırakıp sırf yazarlığa vermiş kendini. O denli büyük bir başarı ve beğeni kazanmış ki sonradan yazan birçok komedi yazarlarının yapıtları bile ona atfedilir, onun adıyla tanınır olmuş. 130 oyun onun olarak tanınmış. Ama sonradan bunlardan 21'inin gerçekten onun olduğunda karar kılınmış. (Bunlardan 20'si tam olarak elimize geçmiş bulunmaktadır.) Bundan başka 19 yapıtın da onun olup olmadığı şüpheli. Plautus'un eserleri Roma'nın son çağlarına değin sevilip okunmuş ve oynanmıştır.

Romalıların Yunan yazarlarının etkisinde kaldığını, ama onları körü körüne taklit etmeyip orijinal eserler verdiklerini söylemiştik. İşte bunun en büyük örneği Plautus'tur. Plautus örneklerini Yunan komedisinin Yeni Komedi dediğimiz İ.Ö. IV-III. yüzyıllarda yazılıp oynanan bölümünden ve

özellikle bu çağın en büyük komedi şairi Menandros'tan (İ.Ö. 342-291) almıştır. Büyük Yunan komedi şairi Aristophanes'in başlıca temsilcisi olduğu İ.Ö. V. yüzyıldaki Eski Komedi gürültücü, patavatsız, konusu politik nitelikte olan ve Atina ile çevresinde geçen olayları anlatan bir komediydi. Şiir bakımından ise eski stilde, görkemli, çarpıcı ve gösterişli idi. Yeni Komedi ise tümüyle başka türlüydü. Başlamış olan Hellenistik çağın ruhuna uygun olarak insanın iç hayatı ile, duygularıyla, aşkla ilgileniyordu. Sıradan insanın gündelik yaşamından bölümler, izlenimler, örnekler veriyordu. (Ama oyunların kuruluşu ve konusu çok karmakarışıktı. Birçok olaylar birbirine girmiş, girift olarak bulunuyordu. Düş gücüne yüksek düzeyde yer verilerek düzenlenmiş oyunlardı.) Eski Komedinin politika yönü terkedilmişti. Yeni Komedide buna karşılık kozmopolit bir hava esiyordu — ki bunun da Hellenistik çağın niteliklerinden biri olduğunu gene ilerde göreceğiz. Bu niteliği ile bir başka ulus tarafından benimsenip uygulanması kolaylaşmış oluyordu. Bundan başka Menandros'un Yunancası retorik bir nitelikteydi — hitabet türünde üstat sayılırdı. Roma toplum yaşamında ve eğitiminde ise hitabetin yüksek bir yeri, Romalıların gözünde olağanüstü değeri vardı. Menandros Roma eğitimcilerinin okunmasını öğütledikleri bir yazardı. Plautus da şaşılacak bir dil yeteneği olan bir şairdi. Doğal olarak, Menandros'un bu yönü onu özellikle etkilemiş ve onu örnek almasına neden olmuştur denebilir. Gerçi onun stili Menandros'tan bambaşka idi. Menandros daha düşünceli, sakin, kişinin iç dünyasını seyreden bir yazardı ve yazış yöntemi (stili) de bunu yansıtır. Plautus'un oyunlarının hem niteliği hem yazış yöntemi Menandros'tan çok daha canlı, enerjik ve hızlıydı. Oyunlarını yazışında teknik yönden de Menandros'tan ve Yeni Komediden ayrıldığı noktalar vardır, buna az sonra değineceğiz.

Plautus'la başlayan Roma Komedisi konuları normal insanın gündelik yaşamından alır ve o günkü toplumun en bellibaşlı tiplerini canlandırır. Ama bu belli tipler gene de kendilerine özgü kişilik ve davranışlar gösterirler. Ve işte konu, oyun, bu kişisel değişikliklerin ve davranışların ayrıntıları ve karakterlerin incelikleri üzerine kurulur. Örnek olarak, babalar ve oğulları, köleler ve efendileri, karılar ve kocalar gibi toplumun hemen göze çarpan tipleridir bunlar. Bu türün Yunan Yeni Komedisinde başlıca yazarı Menandros, ondan sonra en çok bilinen Philemon ve Diphilos'tur. Bunların eserlerinde (ki bunları ne yazık ki hemen tümüyle sonraki yazarların —söz gelimi komedici Terentius'un— örnek alıp doğrudan doğruya aktardıkları eserlerde bulabiliyoruz) insanı güldürmeye yarayacak, bizim komik unsur (güldürü ögesi) dediğimiz nitelik pek az bulunuyordu ve bu oyunların en önemli unsuru güldürü ögesi değildi. Çünkü önemli olan, yukarda söylediğimiz gibi karakterlerin kendilerine özgü, ince, elle tutulmaz değişikliklerini, onların davranışları aracılığıyla ortaya koymak, belirtmekti. Bir karakteri çizmek, onun derinlik ve inceliklerini seyirciye anlatmak ise acaba ne dereceye kadar ko-

mik unsura dayanır? Bu iki şeyin birbiriyle hiç ilgisi olmadığı açıkça bellidir. Tam tersine. Diyebiliriz ki bu karakter anlatma işinin komiklikle bir arada bulunması çoğu zaman olanak dışıdır. Bu türlü komedi bütün edebî sanatların, türlerin içinde en ince olanıdır — en güçleri olmasa da. İnsan düşün yetenekleri bakımından gerçekleri arayıp bulmak, olduğu gibi görmek ve bu gerçeğe erişip iyice anlamak isteğini duyacak düzeye ulaştığı zaman, ahlâk bakımından insanların davranış problemleriyle ilgilendiği zaman ya da estetik bakımından heyecanların, duyguların nitelikleriyle ilgilenecek kadar incelmiş olduğu zaman, o insan için sırf güldürücü unsur, yalnızca basit bir eğlence artık pek anlam ve önem taşımaz. Hiç düşünmeden, sırf eğlence peşinde koşmak bu düzeydeki bir insan için pek de çekici değildir[2]. Yeni Komedi oyunlarında konular —bütün düşsel niteliklerine karşın— öz olarak yalın konulardı. Çünkü önemli olan konu değildi. Önemli olan karakter inceliklerini anlatabilmekti. Konunun yalın olması ise bu amaca varmayı kolaylaştırıyordu. Ama trajediden bahsederken de söylediğimiz gibi, böyle ince, düşündürücü eserleri anlayabilmek için belirli bir kültür düzeyine ulaşmış seyirciler gerekliydi. O çağda ise Roma'da henüz böyle bir seyirci topluluğu bulmak olanaksızdı. Ancak öğretim görmüş bir azınlık bu düzeye ulaşabilmişti. Bu arada şunu da söylememiz gerekir: Roma'da tiyatro eserleri bayramlarda, şenliklerde, dinsel törenlerde ya da önemli olayları kutlarken düzenlenen gösterilerin bir bölümünü oluşturuyordu; kendi başına oynanmazdı. Örneğin, günümüzde bir sirk'in gösterilerini düşünelim. Birbiriyle ilgisi olmayan, çeşitli eğlendirici numaralar yapılır. Roma'da «ludi» denilen festivaller de öyleydi. Güreşlerin, yarışların, ip cambazlarının gösterileri yanı sıra tiyatro da oynanıveriyordu. Kültürlü ve nüfuz sahibi yüksek sınıfın (soylular, yüksek makam sahibi magistratuslar vb.) gönlü olsun diye... Çünkü o sıralarda büyük çoğunluk bu türlü oyunlardan zevk alamayacak kadar kaba ve gelişmemiş bir haldeydi henüz. Bu edebî oyunları değil zevkle ve merakla, sabırla bile izleyemiyorlardı. Çoğu zaman anlayamadıkları kuşkusuzdu.

İşte Plautus eserlerini böyle bir seyirci topluluğu için yazmak zorundaydı. Biraz önce Plautus'un oyunlarının stil ve nitelik bakımından Menandros' unkilerden büsbütün başka olduğunu söyledik. Evet, Menandros eserlerini tümüyle değişik bir seyirci topluluğu için yazmıştı. Plautus onun bu eserlerini örnek olarak almış ve bu malzemeden kendi seyircisinin hoşuna gidecek bambaşka eserler yaratmayı başarmıştır. Kuşkusuz kaba saba bir halk kitlesinin hoşuna gidecek kaba saba, açık saçık, edebî değeri olmayan, basit fars niteliğinde eserler vermek hiç de zor bir iş değildir, böyle eserler yaratmak da başarı sayılmaz. Ne var ki Plautus hemen hemen olanaksız olan bir işi ba-

(2) Verrall, A. W., aynı eser, s. 607.

şarmış, hem karşısındaki o günün seyircisini ve onun zevkini tatmin edecek, hem de edebî değeri büyük eserler yazmıştır. Büyük ve başarılı bir yazar olduğunu anlamamız için Roma tarihinin kendisinden sonraki 600 yılı boyunca eserlerinin oynanmakta devam etiğini söylemek yeter. Komedi türü alanındaki etkisi ise çok daha uzun süreli olmuş, çağlar sonrasına kadar uzanmıştır ki bunu sonra anlatacağız.

Halkın gelişmemiş zevki kadar büyük bir engel daha vardı: Roma'daki yönetimin sansürü. Roma geleneklerine karşı söz edilemezdi. Kötü bir kadın ya da âdi meslek sahibi bir adam sahnede özgür bir Romalı olarak canlandırılamazdı. Roma yöneticilerine, soylu kişilere yapılan eleştiriler de hoş görülmezdi. İşte Plautus gibi güçlü bir yazar bu yüzden ikinci bir Aristophanes olamadı. Ama yılmadı da; önce yöneticilerin gözüne, sonra Roma yurttaşlığına girmeyi başardı. Bu iki engele ve çağının tiyatro tekniğinin birçok olanaksızlıklarına karşın Plautus tam bir başarıya ulaştı.

Menandros kültürlü Atina halkı için duygulu, ince eserler vermişti. Plautus'un seyircisi ise yalın güldürü (fars), hareket, kelime oyunları, hazırcevaplıktan hoşlanıyordu. Plautus —seyircisi pek yabancılık çekmesin diye— Menandros'un konularına Roma'nın o günkü olaylarını karıştırmaktan çekinmedi. Bu yüzden Roma ve Yunan âdetleri eserlerinde birbirine karışmış olarak bulunur. (Hattâ yarı Lâtince yarı Yunanca kelimeler de kullanılır.) Plautus bu iki ayrı dünyayı eserlerinde birbirine karıştırmakla Yeni Komedinin Menandros ve diğer yazarlarıyla onun arasında gördüğümüz iki büyük farkı yaratmış oluyordu: 1. Yeni Komedi gündelik gerçekleri anlatan, yaşamı olduğu gibi yansıtan bir komediydi. Oysa Menandros'un dünyasını ve Roma âlemini biraraya getirmekle Plautus bunun tam tersini yapmış, gerçekte var olmayan bir dünya yaratmış oluyordu. 2. Sonra, Menandros ve çağdaşları karaktere önem verirlerdi dedik. Oysa Plautus, Menandros'tan aldığı birçok konuları işlerken gerçekten ilgi çekici birçok karakterlerin üzerinde hiç durmamış, buna karşılık güldürü ögesinin gelişmesine yardım edecek bir noktayı aşırı bir abartma ile anlatma yoluna gitmiştir. (Örneğin: *Miles Gloriosus* oyunundaki böbürlenen subay tipi ve *Aulularia*'daki cimri adam tipi gibi.) Gene aynı şekilde, oyunlarda olayların karakterleri açıklamaya yarayan bölümleri kısaca geçiştirilmiş, gülünçlü olabilecek bölümler ise, önemsiz ayrıntılar bile olsa, uzun uzun üzerinde durularak olanağı olan bütün komiklikler yapılmıştır. Komik unsuru (güldürü ögesini) geliştirmeye veya güldürüye olanak hazırlamaya yarayacak karmakarışık olaylar, hile ve entrikalar, akla hayale gelmez raslantılar Plautus'un eserlerinde baş yeri tutar. Olayların gelişmesine yardım eden bellibaşlı karakterlerden biri kurnaz ve düzenbaz köle tipidir. Bu tipin Atina'dan aktarıldığında kuşku yoktur. Ama sık sık anlatılan işkenceler Yunan örneklerinde olmayan, sırf Roma'ya özgü, Roma halkının zalim zevkini gösteren bölümlerdir. Oyunlarının bazılarındaki pro-

loglarında ve bazı bölümlerde Plautus, kişisel olarak bu zevklere katılmadığını ve çizdiği bazı tipleri de beğenmediğini açıklar[3].

Genellikle düpedüz, sırf güldürme amacı güden, yalın fars niteliğinde oyunlar yazmış, ama eski ve aşınmış konulara basit bir mutlulukla dolu, basit insanların candan içtenliğini ve yaşam dolu, coşkun, canlı havasını doldurmuştur. Komik yazar olmakla birlikte çok ciddi yazabildiğini, ciddi durumları da ele aldığı anlar olduğunu görüyoruz. Fars yazdığına göre, çoğu zaman kaba saba, açık saçık yazdığı bir gerçektir. Ama müstehcen olduğuna çok ender rastlanır. Sonuç olarak, Plautus ince duygulu bir yazar değilse de, eserleri yaşam coşkusu ile dolu ve kendileri de âdeta yaşayan parçalardır.

Plautus'un elimize geçmiş olan eserlerinin adları alfabe sırasıyla şöyledir: *Amphitruo, Asinaria, Aulularia, Bacchides, Captivi, Casina, Cistellaria, Curculio, Epidicus, Menaechmi, Mercator, Miles Gloriosus, Mostellaria, Persa, Poenulus, Pseudolus, Rudens, Stichus, Trinummus, Truculentus, Vidularia.*

Plautus'un oyunları hakkında fikir edinmek için onun komedilerini en iyi temsil ettiğine inandığımız birkaç tanesini özetleyelim:

Amphitruo isimli oyunu için Plautus kendisi prologunda «tragico - comoedia» der. Bu oyun Plautus'un başeserlerinden olduğu gibi traji-komedi denen türün bugün bile en başta gelen örneklerinden sayılır. Bu tür, ciddiyetle gülünçlüğün karışımı olup İngiltere'deki Elizabeth çağı tiyatrosuna benzetilebilir. Sonradan Molière *Amphitruo'yu* alıp konuyu hemen hemen hiç değiştirmeden kendisi yeniden bir eser yazmış, böylece etkisi yenilenen *Amphitruo* denebilir ki iki katlı klâsik bir eser haline gelmiştir. Ama hemen ekleyelim ki bazı bakımlardan üstün sayılsa da Molière'in eseri dialogların canlılığı ve eserin bütününe egemen olan ruh bakımından Plautus'unkine erişebilecek nitelikte değildir. Bu oyunda konu Herakles (Hercules)'in doğuşunun öyküsüdür. İlk sahnede Baştanrı Zeus (Juppiter)* Amphitruo olarak Alkmena (Alcumena) ile görülür. Tanrı Hermes (Mercurius) ise Amphitruo'nun kölesi Sosia olarak çevreye göz kulak olmaktadır. Savaşta olan gerçek Amphitruo (Alkmena'nın kocası) düşmanı yenmiş, dönmektedir. Kölesi Sosia'yı (gerçek olanı) gelişini haber versin diye yollar. Sosia evin kapısında bir ikinci Sosia ile karşılaşınca ve evde ikinci bir Amphitruo olduğunu öğrenince şaşkınlıktan ne yapacağını bilemez. Amphitruo eve gelip durumu o da görünce şaşkınlıktan başka kıskançlıktan da çılgına döner. Çok gülünçlü, fars niteliğinde sahneler birbirini kovalar. Alcumena bütün bu olaylar boyunca

(3) Örnek olarak bkz. *Miles Gloriosus*, 372.

(*) Türkçemize Fransızcadan "Jüpiter" olarak girmiş olan bu ismin Lâtincesi Iuppiter'dir. (Yupiter okunur. Sonraları I, J olarak yazılmaya başlanınca da Y okunmuştur.) Aynı şekilde Mercurius (okunuşu Merkuriyus) dilimize Merkür olarak, Hercules (okunuşu Herkules) Herkül olarak girmiştir. Biz hiçbir dilin egemenliğine girmeyip Lâtince aslı gibi okumayı benimsiyoruz.

vakarını ve, yalnız sempati değil aynı zamanda saygı uyandıran, muhteşem bir kadın niteliğini korur. Olaylar sürüp giderken gök gürültüsü işitilir; bir hizmetçi kız sahneye fırlar, hanımının ikiz oğlan çocukları dünyaya getirdiğini haber verir. Bunların bir tanesi yaşından beklenmedik güce ve enerjiye sahiptir. Onu yıkayıp kundaklamak nerdeyse olanaksız olacak kadar zordur. Amphitruo kâhin Teiresias'ı çağırtıp ona danışmak isterken Juppiter Tanrı olarak görünüp her şeyi açıklar. Hercules'in kendi oğlu olduğunu, ama Alcumena'nın bu işte suçu olmadığını, çünkü Juppiter kendisini Amphitruo olarak gösterdiği için Alcumena'nın kocasından başkasıyla ilişki kurması gibi bir şeyin söz konusu olamayacağını söyler.

Bir başka oyun *Aulularia (Altın Çömleği)* orta tabaka insanlar arasında geçer. Başroldeki kişi Euclio adında bir cimridir. Bunun ismi —belki de— Phaedra olan bir kızı, bir de Megadorus adlı bir komşusu vardır. Dini bütün olan kızı ev tanrısının (Lars Familiaris) gözüne girmiş, Tanrı kıza gömülü bir definenin yerini açıklamıştır. Euclio bu sırrı herkesten sıkı sıkı gizlemekte, parayı, ne kendisi ne ailesi için hiç dokunmadan, harcamadan saklamaktadır. Komşu Megadorus'un hiçbir şeyden haberi yoktur. Phaedra'yı çeyizi olmayan bir kız olarak bilir. Evlenmesi için kızkardeşinin yaptığı ısrarların sonunda, Euclio'dan kızını ister. Fakat Euclio'nun kızının başından bir kaza geçmiş, Megadorus'un yeğeni Lyconides kızı kandırıp iğfal etmiştir. ve şimdi kız bir çocuk beklemektedir. Euclio'nun bundan haberi yoktur ve kızını Megadorus'a vermeye razı olur. Düğün hazırlıkları başlar. Uzun uzun hazırlıklar, eve ziyafet için aşçı vb. adamlar getirmeler cimri adamın aklını başından zaten almışken bir de ne görsün? Definenin yerinde yeller esmiyor mu? Bu darbe onu öyle sersemletir ki kızının Lyconides'ten bir çocuk doğurduğu haberi bile zavallı cimriyi pek etkilemez — Oyunun bu bölümü kayıptır. Ama sonunda Megadorus kızla evlenmekten vazgeçer, onu yeğenine bırakır. Lyconides'in aldığı anlaşılan define de yeniden yerine konur. Euclio'nun çok güçlü ve parlak bir şekilde canlandırıldığı bu oyun gene Molière'in bir başka oyununa, *Cimri* adlı eserine konusunu vermiştir. Molière'in cimrisi Harpagon, Euclio'nun hemen hemen bir kopyasıdır. (Molière'in eserinde çağının gerektirdiği bazı değişiklikler yapmış olması doğaldır.)

Captivi (Tutsaklar) isimli oyun duygulu, romantik bir komedidir. Plautus bu eserinin ahlâk kurallarına uygun olduğunu söyler, çünkü öbürlerinde olduğu gibi ahlâkça pek parlak sayılmayan karakterler yoktur, der. İçinde hiç kadın karakter bulunmayan bu oyun da en iyi eserlerdendir. Elis ve Aetolia arasında savaş vardır. Saygıdeğer bir Aetolia'lı olan yaşlı Hegio'nun iki oğlu olmuş ama bir tanesi küçükken kaybolmuştur. Öbürü de bu savaşta Elis'lilere tutsak düşmüş bulunmaktadır. Bu yüzden Hegio, Elis'li esirleri satın almaya başlar. Amacı onları oğlu ile değiştirmektir. Philocrates ve kölesi Tyndarus da işte bu Elis'li esirlerdendir. Tyndarus'un Elis'e gidip efendisi

Philocrates yerine Hegio'nun oğlu Philopolemus'u satın alması kararlaştırılıyor. Ama gerçekte köle efendi, efendi de köledir. Böylece gerçekte Philocrates özgürlüğüne kavuşmuş oluyor. Bunu öğrenen Hegio, Tyndarus'u taşocaklarında çalışmaya yolluyor. Az sonra Philocrates Elis'ten dönüyor. Yanında Philopolemus ve Hegio'nun eskiden kaçmış bir kölesi vardır. Bu adam Hegio'nun öbür oğlunu kaçırmış olduğunu itiraf ediyor. Bu oğul da Tyndarus'tan başkası değildir. Böylece bütün aile sevinç içinde birleşmiş oluyor.

Menaechmi adlı eseri modern beğeniye çok daha uygun bir oyundur. Shakespeare'in *Yanlışlıklar Komedisi*'ne esin kaynağı olmuş, konusunu vermiştir. Syracusae'lı bir tüccarın birbirine tıpatıp benzeyen ikiz oğulları varmış: Menaechmus ve Sosicles. Menaechmus babasıyla birlikte Tarentum'a yaptıkları bir yolculukta kayboluyor. Bir başka tacir (Epidamnuslu bir adam) çocuğu buluyor, evine götürüyor, kendi çocuğu olmadığı için onu evlât ediniyor ve büyütüyor. Öbür yandan çocuğun gerçek babası acısından ölüyor ve büyükbabası öbür ikiz kardeşin adını Menaechmus olarak çeviriyor. Bu Menaechmus (gerçekte Sosicles) büyüyünce kardeşini aramaya çıkıyor. Oyun başladığında onu Epidamnus'a gelmiş buluyoruz. Oyunun doğal gereği olarak her zaman olan kargaşalık ve karışıklıklar burada birbirini kovalıyor. Sonunda her şey anlaşılıp mutlu bir sonuca bağlanıyor. Bu eserden esinlenerek yazdığı oyununu Shakespeare yer yer ağırbaşlı bölümlerle bezemiştir. Birtakım eklemeler ve değişiklikler de yapmıştır.

Miles Gloriosus (Övüngen Subay)* adlı oyun da Plautus'un en başta gelen, en güzel eserlerindendir. Başroldeki kişinin gerçekten böbürlenen bir kimseye uygun ağız dolusu bir ismi var: Pyrgopolynices! Bu, servet sahibi bir askerdir. Savaştan zengin olarak dönmüştür. Şimdi Ephesus'ta eğlenceli bir yaşam sürmektedir. Yanında da dalkavuğu Antotrogus vardır. Ne var ki subayımızın sevgilisi Philocomasium ile Pleusicles isimli sivil bir kişi arasında karşılıklı bir sevgi bağı kurulmuştur, ve kız kendi rızasıyla bu adama kaçmak üzere harekete geçer. Bitişikteki evde âşığıyla buluşur. Orada keşfedilince pişkincesine kendi kendisinin ikiz kardeşi olduğunu ileri sürer. Bu sırada Pyrgopolynices'e soylu bir hanımın kendisine delice âşık olduğunu söylerler ve böylece onu Philocomasium'u bırakmaya ikna ederler. Doğal olarak bunun için kesesinin ağzını cömertçe açıp kızın incinmiş duygularını unutturması gerekir. Philocomasium ile sevgilisi Pleusicles bir gemiye binip Atina'ya doğru yola çıkarken Pyrgopolynices de kendisine âşık olan soylu kadına gider. Oysa bu kadın bu rolü oynamak için tutulmuş hafifmeşrep bir kadın (bir kurtezan)dır. Kocası rolünü oynayan yaşlı adam, kendisini pek beğenen, durmadan böbürlenen Pyrgopolynices'in öylesine ödünü koparır ki kahramanımız oraya gittiğine gideceğine pişman olur.

(*) "Miles" Lâtince bütün rütbelerdeki askerlere verilen isimdir.

Gene ileriki çağ yazarlarına örneklik etmiş başka bir oyuna, *Mostellaria*'ya göz atalım (Bu oyunu biz Türkçe «Perili Ev» diye adlandırabiliriz). Yaşlıca bir Atinalı olan Theoproprides yolculuğa çıkmıştır. Yokluğunda oğlu Philolaches günlerini babasının paralarını bir güzel harcayarak, eğlenceyle geçirmektedir. Evin kölesi Tranio da bu işte ona çok iyi yardım etmektedir. Bütün bunları perde açıldığı zaman sahnede gördüğümüz iki köle, Tranio ve Grumio arasında geçen canlı, eğlenceli bir konuşmadan öğreniyoruz. Tranio tam kurnaz, şehirli köle, Grumio ise ev sahibinin çiftliğinden gelmiş saf, sadık köle tipleridir. Philolaches'in borç içinde olduğu az sonra anlaşılır. Çünkü eğlencesi için har vurup harman savurmakla kalmamış, özgürlüğüne kavuşturmak için sevgilisi Philematium'u da satın almıştır — «leno» denilen beyaz kadın tacirlerinden birinden. Borca filân aldırmayıp eğlencesini sürdürmektedir. Arkadaşı Callidamates ile onun sevgilisi Delphium'u da çağırmıştır, Philematium ile hep birlikte içkili bir âlem yaparlarken babasının yolculuktan döndüğünü haber alırlar. Hemen eve girip saklanırlar. Tranio efendisini karşılar. Bundan sonra karmakarışıklıklar birbirini izler. Tranio durumu gizlemek için efendisine eve girmemesini, çünkü evi perilerin basmış olduğunu söyler, inancı bütün bir adam olan efendisi ona inanır. Ama o sırada alacaklı bir sarraf çıkagelince kuşkuya düşer. Tranio gene durumu kurtarır. Yeni bir ev almak için borç para alındığını söyler. Theoproprides pek kanmamıştır, hangi ev diye sorar. Tranio bitişikteki evi gösterir. Tam bu sırada bitişik evin sahibi evden çıkar. İşler arapsaçına döner. Tranio bir süre her iki yaşlı adamı oyalar. Ama bu durumun hep sürüp gidemeyeceği doğaldır. Yalan söylediğini anlayan efendisi Tranio'nun üstüne yürür, o da sahnede bulunan altar'a (sunak) sığınır. Gene dil dökmeye başlar. Biraz sonra Callidamates çıkar ve araya girer. Bu gibi komedilerin sonunda hep olduğu gibi, onun aracılığıyla her şey, her suç bağışlanır ve oyun tatlı bir sonuca bağlanır.

Diphilos'un bir komedisinden konusunu alan *Rudens (Urgan)* isimli oyun bir romantik komedidir. Öbür oyunların hepsinden başka bir hava, bir güzelllik ve incelik vardır bu oyunda. Olay Kuzey Afrika kıyısındaki Kyrene kıyısında geçer. Oyun boyunca deniz, kayalık kıyılar, fırtınadan sonraki keskin güneş ışığı, taze hava, biraz ötedeki çayırlar, otlaklar hep sözü edilerek bize hatırlatılır, gözümüzün önünde canlandırılır. Bu oyunda prolog'u konuşan da karakterlerden biri değil, Arcturus = Kutupyıldızıdır.

Kyrene yakınlarında oturan yaşlıca, cana yakın bir adam, Daemones, biricik kızını çocukken yitirmiştir. Fırtınalı bir geceden sonra bir sabah bir genç adam gelir, Labrax isminde bir «leno» (beyaz kadın taciri) hakkında bilgi ister. Onunla yakınındaki Venus tapınağında buluşmak üzere söz veren Labrax, ismi Plesidippus olan bu genç adama sevdiği Palaestra isimdeki kızı orada teslim edecekken görünürlerde yoktur. Gerçekte Labrax fikir değiş-

tirmiş, kızı ve hizmetçisi Ampelisca'yı alıp Sicilya'ya hareket etmiştir. Onları orada daha pahalı satacaktır. Ne var ki gemileri fırtınadan batar. Ama onlar yüze yüze kıyıya çıkarlar. Hem de Daemones'in evine yakın bir yerde. Kızla dadısı daha yakın bir noktada kıyıya çıkıp Venus tapınağına sığınırlar. Daemones kızın özgür bir Atina yurttaşı olduğunu duyunca onu himayesine alır. Bu sırada uşağı Gripus balık avlamaya çıkmıştır. Oltasına bir cüzdan takılır. Bunun içinde Labrax'ın parası ve Palaestra küçükken kaçırıldığında üstünde bulunan incik-boncuk vardır. Daemones bunları görünce kızın, kendi kaybolan kızı olduğunu anlar. Labrax onu babasına vermek zorunda kalır. Ampelisca'ya da özgürlüğünü vermesi koşuluyla Daemones ona cüzdanını verir. Kendisi de Gripus'u serbest bırakır, o da Ampelisca ile evlenir. Daemones kızına, Plesidippus da sevdiği kıza kavuşmuştur.

Böylece bu örneklerden görmüş oluyoruz ki Plautus'un oyunları arasında en kabasından en incesine kadar her çeşit komedi yer almış bulunuyordu. Bugün modern komedi deyince akla gelen birbirinden değişik her türlü oyunun hemen hepsinin Plautus tarafından oluşturulmuş olduğu bir gerçektir. Orta Çağ başlarındanberi Aristophanes ve Plautus eskiçağ komedisinin temsilcileri olarak kabul edilmiş ve zamanımıza değin modern komedi yazarlarına örnek olmuşlardır. Özellikle Plautus değişik komedi türlerinde yazmış olması ve kendisini her türde taklit edenler bulunması bakımından sürekli olarak büyük bir etki yaratmıştır.

Plautus'un yazış yönteminden (üslûbundan) genellikle söz ettik. Şimdi yazış tekniğini daha ayrıntılı olarak inceleyelim. Onun büyük bir dil ustası olduğunu söylemiştik. İşte bu dil ustası Yunan vezin ölçülerinin Lâtin Edebiyatına yerleşmesinde çok önemli bir rol oynamış, değişik vezinleri Yunancadan alıp Lâtin diline uygulamıştır. O yazmaya başladığında henüz ilkel sayılabilecek bir dil olan Lâtince onun ellerinde esnek, canlı bir şiir dili haline gelmiş, Plautus yarattığı bu dili canlı ve çevik bir tempoyla eserlerini kurmakta kullanmıştır. (Değişik vezinleri eserlerinin nerelerinde, nasıl kullandığını ne yazık ki burada göremeyeceğiz. Çünkü bunu yapabilmek için ayrı ve geniş bir inceleme konusu olan Yunan ve Lâtin vezinlerini önceden görmüş, öğrenmiş olmak gerekir.) Bütün Lâtin şairleri için olduğu gibi, Plautus için de şiirin ses, ahenk ve müzik ögesi en önemli yönüdür.

Bundan başka Plautus eserlerindeki doğrudan doğruya müzik ve şarkı ögesini de Yunanca örneklerinde olduğundan çok daha fazla artırmıştır. Öyle ki kimi sahnelerde olayın hareketi tamamen durur ve tek bir aktör ya da iki kişi şarkı söyler — modern operadaki aria veya duet gibi. Bunlar özenle düzenlenmiş şarkılardı. Pantomim şeklinde hareketleri andıran danslarla birlikte söylenirdi.

Bir de eserlerinin birçok yerlerinde bir çeşit ahenkli, müzikli konuşma

bölümleri vardı — modern oratorio'larda olduğu gibi. (Böylece, sonraki İtalyan operasının temeli Plautus'un oyunlarında atılmıştır diyebiliriz.)

Plautus'un oyunlarında başlıca iki bölüm görülür: 1 — Sırf konuşma (dialog) bölümlerine «diverbia,» 2 — Şarkılı bölümlere ise «cantica» denirdi. Diverbia yani konuşma bölümlerinde de konuşmaya en uygun düşen ayrı bir vezin ölçüsü kullanırdı.

Plautus'u daha birçok Lâtin komedi yazarları izlemişse de bunların eserleri ne yazık ki yok olup gitmiştir. Bunların bazıları Yunan eserlerini örnek alarak yazdığı gibi (örneğin, Caecilius, Turpilius gibi,) bazıları da konusunu İtalya'daki yaşamdan alan yerli komediler yazmıştı. Bu sonuncu çeşit oyunları «comoediae —ya da— fabulae togatae» denir. (Toga = Romalıların giydiği giysi.) Yunan eserlerini örnek alan komedilere ise «comoediae palliatae» ismi verilirdi. (= Yunan giysileriyle oynanan yani Yunan konulu komediler.) Lucius Afranius isminde bir yazarın bu tür eserler verdiğini Horatius'tan öğreniyoruz. Titinius ve daha sonra yaşamış olan Quinctius Atta da «fabulae togatae» yazan yazarlar arasında ismi geçenlerdendir. Bunlardan ne yazık ki ya hiçbir iz kalmamış, ya da tek tük dizeler kalmıştır. Tek bildiğimiz bunların eserlerinin konu ve karakterler bakımından örnek aldıkları Yunan komedilerinden farklı olmayışlarıdır.

Terentius

Komedi alanında bizim için çok daha önemli olan başka bir isim PUBLIUS TERENTIUS AFER'dir. (± İ.Ö. 185-159). Cognomen'i olan Afer (= Afrikalı)den anlaşılacağı gibi, Terentius İtalyalı değil, Afrikalıydı. Ama zenci değildi, bugün «Berber» dediğimiz Kuzey Afrikalı ırktandı. Çünkü Romalılar tarafından çok yakışıklı bir adam olarak kabul edildiğini öğreniyoruz[4]. Nasıl olmuş bilmiyoruz, köle olarak gelmiş Roma'ya. Terentius Lucanus adında bir Senator'un kölesi oluyor. Bu Romalı senator yetenekli ve yakışıklı kölesine iyi davranıyor ve sonunda ona özgürlüğünü bağışlıyor (azâd ediyor). Lâtinceyi nerede ve nasıl olup da böyle kusursuz bir şekilde öğrendiği bilinmiyor. Lâtinceyi o denli kusursuz ve güzel yazmıştır ki eserleri dil ve üslûp (yazış yöntemi) örnekleri haline gelmiştir. Nasıl olmuşsa olmuş, Terentius Roma'nın kültürlü çevrelerine girebilmiştir. Genç Publius Cornelius Scipio Africanus (İ.Ö. 185-129) ile arkadaşlarının oluşturduğu çevreye katılmıştır. (Bu arkadaşların en önemlisi Gaius Laelius idi. Scipio ve arkadaşları edebiyat, dilin temizlenmesi ve gelişmesi, felsefe, Yunan yazarları ve onların Lâtin taklitçileri vb. gibi konularla ilgilenen kimselerdi.) Terentius'un yeteneği kendisini komedi yazarlığında belirtmişti. Onun tarafından yazılmış 6 komedi tam

(4) Rose, H. J., *A Hand book of Latin Literature*, s. 72-73.

olarak elimize geçmiş bulunmaktadır. Terentius'un yazdığı eserler üyesi bulunduğu sanat ve bilim çevresince (Scipio ve arkadaşları) okunur, incelenir, dili üzerinde durulur, düzeltmeler yapılır, ondan sonra sahneye konurdu. Ölümünde 6 eseri Lâtin edebiyat klâsikleri arasında yer almış bulunuyordu. Bugün de bu yeri korumaktadır. Oyunları Grekçe asıllarını sıkı sıkıya taklit eder —Plautus'tan da daha sadık bir biçimde. Bir tanesinden başka komedileri genellikle Menandros'un eserlerinden almıştır— bir tanesi Apollodros'tan. Plautus'tan daha sade, genellikle dialoglarda kullanılan çeşit vezinler kullanmıştır. Lirik bölümler (yani «cantica») pek azdır. «Recitative» ise hemen hiç yoktur. Eserlerini Yunanca asıllarından tıpatıp çeviri olarak yapmamıştır. Tersine, bir oyuna başka bir oyundan sahneler hattâ karakterler aktaracak kadar bağımsız davranmıştır. Eserlerini 166-160 yılları arasında vermiştir.

Terentius'un yaptığı bir değişiklik, getirdiği bir yenilik prolog'u (önsöz) kullanma biçimidir. Plautus'ta prolog hemen her zaman oyunun kısaca konusunu açıklardı. Oysa Terentius prolog'da edebî açıklamalara girişmiş, böylece prolog'a gerçek bir önsöz niteliğini kazandırmıştır. Örneğin, ismini açıklamadığı rakip yazarların eleştirilerine karşılık verir, kendi edebî görüşlerini savunur, bazan da kendisi başkalarını eleştirir. Bir oyunun prolog'unda ise seyircilerden sükûnetle oyunu sonuna kadar izlemelerini rica eder. Çünkü bir oyunu *(Hecyra)* iki kez halkın daha çok hoşlandığı —yukarda sözünü ettiğimiz— başka gösteriler yüzünden geri kalmış...

Terentius'un komedileri bir bakıma Lâtin Edebiyatının bir dönüm noktasını oluşturur. Plautus'la Ennius gerçi Yunan kaynaklı örneklere göre eserler vermişlerdi. Ama onlar için Yunan örnekleri taklit etmek bir amaç değil bir araç idi, sık sık Yunan yöntemlerini bırakıp kendilerine özgü biçim ve yöntemleri denedikleri oluyordu. Oysa Terentius'la birlikte artık Yunan yöntemi başlıbaşına bir amaç oldu. Bir araç değil, erişilmesi gereken bir kusursuzluk! Ne var ki hiçbir edebiyatta bu yoldan orijinal ve gerçekten değeri yüksek eserler vermek olanağı yoktur. İşte bu yüzden Terentius'un eserlerinde de kendine özgü niteliğin verdiği bir değer ve derinlik aramamalıdır. Ama üslûp (yazış yöntemi) ve dil bakımından kusursuz güzellikte eserler olarak Lâtin klâsikleri arasında en yüksek yerdedirler. Terentius'un oyunları taşıdıkları hava bakımından ne denli Yunanlı ise, dil bakımından o derece saf bir Lâtince ile kaleme alınmıştır. Tertemiz, pırıl pırıl, ahenkli bir dili, rahat ve akıcı bir anlatışı, düzgün bir diksiyonu vardır. Dialogları tatlı ve çekicidir. Terentius'un eserlerinde dramatik güç pek ağır basmaz ama karakterleri yaratmada, incelikle ve büyük bir dikkatle ortaya koymada çok ustadır. Bu bakımdan Menandros'u anımsatır. Oyunu titizlikle kurma, dikkatle düzene sokma bakımından sonraki çağların Avrupa tiyatrosu üzerine Menandros ve Plautus'tan daha çok etki yapmış, öğretici olmuştur. Çünkü dramatik olmaktan

çok edebî yönden değerli olan eserleri yüzyıllar boyunca klâsik Lâtince örneği, edebî örnek olarak okullarda okutulmuş ve böylece öğretici etkisini yapabilmiştir. Burada şunu da eklemek gerekir: Ruh ve hava bakımından Terentius'un eserleri Plautus'un coşkunluk ve canlılığından çok Menandros' un düşünceli, ince duygulu ruhuna yakındır. Caesar bu yüzden ona «Menandros'un ikiz eşi» ya da «Menandros'un yarısı» der[5]. Dili de Plautus'un kullandığı konuşma dili değil edebî, arınmış bir Lâtince idi. Bu bakımdan Caesar ve Cicero'ya örnek olmuştur. Plautus'la arasında ruh ve dil bakımından fark olması doğaldır. Çünkü Plautus halk için yazmıştır, Terentius ise çok daha kültürlü bir kesim için. Bu yüzden, halk tarafından tutulmamasını doğal karşılamak gerekir. İkisi de Yunan kaynaklı komediler yazmakla birlikte görüyoruz ki öz olarak birbirinden çok değişik iki yazardılar. Terentius'un önsözlerinden halk kütlesine, öbür komedi yazarlarına ve Plautus'a karşı küçümser bir davranış takındığını kendi dil ve yönteminden başkasını beğenmediğini anlıyoruz. Ama bu kendini beğenmişliği bir yana, onun dünyanın yarattığı büyük dehalardan, sayılı şairlerden biri olduğunu gösteren dizeleri pek çoktur ve bunlar birer özdeyiş olarak kuşaktan kuşağa geçmiş, hâlâ dillerdedir:

Homo sum: humani nil a me alienum puto[6]
.....
Amantium irae amoris integratiost[7].
.....
Nullumst iam dictum quod non dictum sit prius[8].

Onun eserleri sıradan tiyatro seyircisinin hoşuna gidecek heyecanlı ve eğlendirici oyunlar olmaktan çok, düşündürücü bir gülmece (mizah) ve günlük yaşama karşı duygulu, insanca bir anlayışla doluydu.

Terentius'un oyunlarında olay hep Atina'da geçer, karakterler hep Atinalıdır. Ancak konu bir yabancıyı gerektiriyorsa Atinalıdan başka bir yabancı bulunabilir. Eserlerinin isimleri de Yunancadır.

İlk eseri olan *Andria (Andros'lu Kız)* konusunu Menandros'un iki ayrı oyunundan almıştır. (Bu şekilde iki ayrı oyunu birleştirip bir oyun oluşturmaya «contaminatio» denirdi. Terentius'un bütün eserleri böyledir.) Atinalı Simo'nun oğlu Pamphilus, Glycerium adında fakir bir kıza âşıktır. Bu kız

(5) Grant, Michael, *Roman Literature*, s. 29.
(6) İnsanım, insanca olan hiçbir şeyi kendime yabancı saymam.
(Heauton Timorumenos, 77)
(7) Âşıkların kavgaları (kızgınlıkları) aşkın yenilenmesidir.
(Andria, 555)
(8) Şimdiyedek söylenmiş hiçbir şey yoktur ki daha önce söylenmemiş olsun.
(Eunuchus)

Andros adasından gelme hafifmeşrep bir kadın, bir kurtezan tarafından büyütülmüştür (ama şu sırada kurtezan artık hayatta değildir). Pamphilus ile Glycerium arasında işler epeyce ilerlemiş, kız delikanlının metresi olmuştur. Oysa babası Pamphilus'u Chremes isimli bir arkadaşının kızıyla evlendirmek istemektedir. Ama Chremes, Pamphilus'un geçirdiği aşk serüvenini duyunca nişanı bozar. Simo oğluna karşı sanki gerçekleri bilmiyormuş gibi ve kesin davranmakla işleri yoluna koyacağını sanır ve bu evliliğin hemen yapılmasına karar vermiş görünür, evlilik hemen yapılacakmış gibi hareket eder. Pamphilus'un kölesi Davus efendisine durumu haber verir, onu uyarır; Pamphilus babasına karşı uysal, söz dinler bir davranış takınır. Bunun üzerine Simo arkadaşı Chremes'i, kızını oğluyla evlendirmek için tekrar razı eder. Böylece yalancı evlilik hazırlıkları gerçek olmak yolundadır. Ama Davus o sırada Glycerium'un doğurduğu Pamphilus'un çocuğunu Simo'nun evinin önüne koyar. Chremes'in bunu görmemesine olanak yoktur. Gene kızını vermekten vazgeçer. Tam bu gergin durumda Crito adında biri çıkagelir. Glycerium'un gerçekte Chremes'in yıllarca önce kaybolan kızı Pasibula olduğunu söyler. Böylece her şey yoluna girer. Pamphilus gerçekte iyi aile kızı olan sevgilisi ile evlenebilecektir. Chremes'in öbür kızına da zaten Pamphilus'un bir arkadaşı olan Charinus âşıktır. O da onunla nişanlanır ve oyun da mutlu bir sonuca ulaşır.

Hecyra (Kaynana), gülünçlü değil ciddi bir konusu olan bir eserdir. Fazla hareket olmamakla birlikte, akıcı bir oyundur, karakterler çok iyi çizilmiştir. Bunda da gene Pamphilus isminde bir genç, hafifmeşrep bir kadın olan Bacchis ile ilişki kurmuştur. Babasının zoruyla onu bırakıp Philumena isminde sevimli, cana yakın bir genç kızla evlenir. Pamphilus az sonra Atina'dan bir süre için ayrılınca Philumena babasının evine döner. Kısa bir süre sonra Pamphilus Atina'ya döner. Karısı Philumena'yı gerçekten çok sevdiğini anlamıştır. Ama Philumena'nın kendisi yokken bir oğlan çocuk doğurduğunu öğrenir. Bu çocuğun kendisinden olmasına olanak yoktur, çünkü evliliklerinin üzerinden yeterince zaman geçmemiştir. Bu sırada Pamphilus'un babası ise karısı (yani kızın kaynanası) Sostrata'nın kıza düşmanca davranıp onu evden uzaklaştırdığını sanmakta, zavallı yaşlı kadın da oğlu ile gelinini barıştırmak için çırpınmaktadır. Pamphilus Philumena'nın sırrını kimseye açıklamaz ama onunla biraraya gelmeyi de kesinlikle reddeder. Durumu kurtaran Bacchis olur. Philumena'nın doğurduğu çocuğun Pamphilus'un çocuğu olduğunu, Pamphilius'un bir süre önce bir şenlik gecesi —sarhoşluk sırasında— Philumena'yı iğfal etmiş olduğunu ve kendisinin bunu kanıtlayacak bilgiye sahip olduğunu söyler. Böylece oyun iyi bir sonuca ulaşmış olur.

Bu oyun Terentius'un en iyi oyunlarından biridir. Ayrıca, Yeni Komedi'nin ahlâk anlayışına ışık tutması bakımından ilgi çekicidir. İğfal olayı önemsenmeden anlatılmakta ve böyle bir iş yapmış olması Pamphilus'un genellikle iyi ve sevimli kişiliğine hiç gölge düşürmemektedir.

Heauton Timoroumenos (Kendini Cezalandıran Adam) — Yunanca Ἑαυτὸν τιμωρούμενος kelimeleri olduğu gibi Lâtince harflerle yazılmaktadır. Bu oyunda da olay oldukça sakin geçer. Zengin bir Atinalı olan Menedemus oğluna karşı çok sert ve sıkı bir disiplin uygulamış, genç adam da evini bırakıp gitmiş ve yabancı bir ülkede ücretli asker olarak hizmete girmiştir. Babası büyük bir vicdan azabı duymaktadır. Kırlara çekilmiş, kendini cezalandırmak için en ağır çiftlik işlerinde çalışmakta, güçlüklerle dolu bir yaşam sürmektedir. Komşusu Chremes'in de bir oğlu vardır. Clitopho ismindeki bu uçarı genç, paraya düşkün ve hafifmeşrep bir kadın olan Bacchis'e âşıktır. Derken Menedemus'un oğlu Clinia, sevgilisi Antiphila'nın özlemine dayanamayıp yurda döner. Babası sevincinden deliye döner ve onun her isteğini itirazsız yerine getirmeye karar verir. Clitopho bu fırsattan faydalanır: Pahalı metresi Bacchis'i sanki Clinia'nın sevgilisiymiş gibi Menedemus'un evine davet ettirir. Antiphila da Bacchis'in nedimelerinden biriymiş gibi eve gelir. Ama az sonra Bacchis'in Clinia'nın değil de Clitopho'nun sevgilisi olduğu ortaya çıkınca ortalık epeyce karışır. Syrus isminde kurnaz bir köle planlar yapıp işler çevirir, ihtiyarlar aldatılıp para koparılırken epey dolaplar döndürülür, ama en sonunda —Yeni Komedi'de hep olduğu gibi— suçu bağışlanır. Antiphila'nın Chremes'in eskiden kaybolmuş kızı olduğu anlaşılır. Clinia, Antiphila'yı babasından ister. Clitopho'yu daha başka yaramazlıklardan alıkoymak için ona da evlenecek bir kız bulunur. Oyun mutlu bir sonuçla biter.

Terentius'un en güzel eserlerinden biri olan *Eunuchus (Hadım Ağası)* Menandros'un aynı isimdeki eserinden alınmadır. Eunuchus ile aynı yılda sahneye konan *Phormio* ise Yunanlı yazar Apollodros'tan aldığı diğer bir güldürü eseridir.

Son eseri *Adelphi* (Ἀδελφοί = *Erkek Kardeşler)* gene Menandros'tan aldığı —biraz da Diphilos'un bir oyunundan katıştırarak yazdığı— bir güldürüdür. Karakter bakımından birbirine tümüyle zıt iki kardeş vardır: Demea ve Micio. Demea tutumlu ve disiplinli bir insan, Micio ise her işi kolayından alan keyfine düşkün biri. Demea'nın iki oğlu var. Bunlardan birini, Aeschinus'u, evlenmemiş olan amcası Micio evlât edinmiş ve pek başıboş bir şekilde, hiç baskı göstermeden yetiştirmiştir. Demea oğullarından ikincisi olan Ctesipho'yu sıkı bir disiplin ve çalışma içinde yetiştirir. Onun da kendisi gibi tutumlu, erdemli bir örnek insan olduğuna inanır. Aeschinus'u şımarık yetiştirdiği için kardeşi Micio'yu ikide bir suçlar durur. Oyun başladığında bu suçlamalar doruğuna erişmiştir. Demea çok öfkelidir. Çünkü Aeschinus bir esirci («leno»)nin evine baskın yapıp içerdeki kızlardan birini kaçırmış bulunmaktadır. Belli etmemekle birlikte Micio da delikanlının biraz fazla ileri gitiğini düşünmektedir. Fakat Aeschinus'un bu çalgıcı kızı kendisi değil de bir erdem sembolü olarak tanınan kardeşi Ctesipho için kaçırdığı anlaşılınca ba-

baları Demea öfkeden küplere biner. Micio onu yatıştırmaya çalışır. Öte yandan Aeschinus özgür fakat fakir bir kızla ilişki kurmuş, onu evleneceğine söz verip baştan çıkarmıştır; kız bir çocuk doğurmak üzeredir. Micio bunu duyunca verdiği özgür eğitimi falan unutup çok sert davranır ve Aeschinus'a kızla evlenmesini emreder. Demea da az sonra gereğinden çok daha sert davranmış olduğunu anlar. Bundan sonra daha yumuşak, anlayışlı bir insan olacaktır. Bu değişmesine bir örnek göstermek üzere, Aeschinus'un iğfal ettiği ve evleneceği kızın annesiyle kardeşi Micio'nun evlenmesini önerir. Böylece oyun çifte evlenmeyle ve Ctesipho'nun da çalgıcı sevgilisini yanında alıkoymasıyla sona erer. Yumuşak başlılık ve halden anlar davranış zafere ulaşır.

Görüyoruz ki gerek Plautus gerekse Terentius (ve onlarla birlikte güldürü yazmış olan ama eserleri elimizde bulunmayan çağdaşları) oyunlarındaki karakterlerin davranışları üzerine kurmuşlardır güldürüyü. Konu davranıştır— Menandros'ta ve çağdaşı güldürü yazarlarında olduğu gibi. Gerçekten, Rönesanstan başlayarak Avrupa'da yazılmaya başlayan ve Davranış Tiyatrosu veya Töre Tiyatrosu denilen tiyatro türünün temellerini Menandros ve çağdaşlarında buluyoruz.

Tiyatro türünün, oyun konstrüksiyonuna ait teknik yönlerin Avrupa'ya aktarılmasını ise herkesten çok Terentius'a borçluyuz. Bunun büyük bir nedeni çok yaygın olarak tanınması, eserlerinin her yerde Lâtince okuma kitabı olarak kullanılması idi —dilinin temizliği, cümle kuruluşundaki kolaylık ve yazış yöntemindeki (üslûbundaki) sadelikten dolayı— tâ modern çağlara kadar... Daha sonraları, herhalde öğrencilerin ahlâkı konusunda kaygıya düşüp, Terentius'un güldürüleri yerine Caesar'ın kitapları okul kitabı oldu, oysa bunlar Lâtinceye başlayanlar için daha zordu. Ahlâk konusu açılınca söylememiz gereken bir iki söz olacaktır. Gerçekten Menandros ve çağdaşlarının oyunlarında tanık olduğumuz ahlâk anlayışı, bu çağda kültür yönünden önemini yitirmiş olan Atina'nın dejenere olmuş ahlâk anlayışıdır. Değil bizim toplumuzda, günümüzün fazla hoşgörülü kimi toplumlarında bile aklın almayacağı davranışlar ve olaylar bu oyunların başlıca konularını oluşturmaktadır. Komedi yazarının işi de olayları gözönüne sererek —tatlı veya acı— alaya alarak eleştirmek değil midir?

Altı eserini 6 yıl gibi kısa bir sürede verdikten sonra Terentius sanatında daha fazla yükselebilecek miydi, bilemiyoruz. Çünkü yeteneklerinin daha fazla gelişmesine süre bırakmadan genç yaşta Roma'dan ayrıldı ve bir daha dönmedi. Söylentiye göre Yunanistan'da bir süre kalıp dönecekti. Gene söylentiye göre ya Yunanistan'da ya dönüş yolculuğunda hastalanarak veya bir deniz kazası sonucu ölmüştür.

Plautus ve Terentius'tan sonra Roma'da büyük güldürü yazarı yetişmedi. Daha başka türlü edebî eserler yazıldı. Ama başka güldürü yazılmadıysa

da Plautus'un ve Terentius'un güldürüleri oynanmakta devam etti. Ve Avrupa tiyatrosunu yukarda anlattığımız biçimde etkileyen bu oyunlar oldu.

Lucilius

Roma'da tiyatro ile birlikte yeni bir edebî sanatın, bir türün gelişmekte olduğunu görüyoruz. Ennius'u incelerken onun *Saturae* adı altında çeşitli konuları ele alan, çeşitli vezinlerde yazılmış bir eser ortaya koyduğunu ve bunun Romalılara özgü yeni bir türün tohumu diye kabul edildiğini görmüştük[9]. İşte Ennius'un öteki daha önemli eserleri yanında ortaya attığı bu «saturae» türünü İ.Ö. 180-102 yılları arasında yaşamış olan GAIUS LUCILIUS kendine başlıca uğraş edinmiş, geliştirmiş ve sırf bu türde yazmıştır. Lucilius Romalı değil, bir Lâtin'dir —(Latium'un Suessa Aurunca şehrinde doğmuştu), fakat Roma yurttaşlığına girmemiş, girmeyi istememişti. Şimdiye kadar gördüğümüz yazarların tersine, yüksek, zengin bir aileden, atlı sınıfından idi. Kendisi Roma vatandaşı olmamışsa da erkek kardeşi Lucius vatandaşlığa girmiş, hattâ Senatus üyesi (senator) seçilmiş ve kızı yönünden Büyük Pompeius'un dedesi olmuştur. Anlaşılıyor ki Lucilius siyasal alanda yükselmekte olan bir ailenin politik hırsları ve istekleri olmayan bir üyesi imiş. Ama sosyal ve ailevî durumu, aristokrat ailelerle ilişkiler kurması için ona olanak sağladı. Scipio ile yaşıt ve arkadaş idiler. Lucilius onunla birlikte Numantia'da (İ.Ö. 134-33) savaşmıştı. Lucilius'un felsefeye olan ilgisi Scipio ve çevresindekilerden daha çok imiş ki o kadarıyla yetinmeyip Atina'ya gidip orada uzun yıllar kalmış (126-110). Kendisi başka taşlama yazarları gibi kadınları küçük görmez, ama bağımsızlığına çok değer verdiği için evlenmemiştir. Kendi kendine ait olmanın kendisi için bütün dünyaya bedel olduğunu söylemiştir. Lucilius taşlama yazmaya olgun yaşında, Numantia'dan dönüşünde başlamıştır. Politik hırsları olmayan Lucilius sosyal durumundan edebî ve kültürel bakımlarda faydalanıyordu. Scipio grubuna girmiş ve bu grubun Terentius'tan sonra en önemli ve etkili bir üyesi olmuştur.

Lucilius çok kolay yazan, çok verimli bir yazardı. Kendisinin *Sermones* = konuşmalar, söyleşiler veya *Carmina per Saturam* dediği çok değişik konularda eserlerini 30 kitapta toplamıştı. Değişik vezinlerde fakat en çok heksametron ile yazılmıştı bunlar. Ne yazık ki bunlardan ancak 1300 dize elimize geçmiştir. Tam olarak hiçbir şiiri yoktur, hatta bir şiirin tek tam bölümü bile. Ama bu kalıntılar işlediği konular, yazış yöntemi ve tekniği hakkında bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır. Konusu hakkında genellikle şöyle di-

(9) İ.S. I. yüzyılda yaşamış olan Lâtin yazarı Quintilianus, *Institutio Oratoria* eserinde edebiyat konularını anlatırken şöyle der: "Satira quidem tota nostra est" = Satira gerçekten tümüyle bizimdir. *Ins. Or.* X, I, 93.

yebiliriz: Lucilius yaşamı, toplumu, insanların kusurlarını ve akılsızlıklarını, özellikle önemli kişileri eleştiren bir yazardı; edebî konulara ilişkin taşlamaları da vardır. Çağının yaşamına birçok yönlerden ışık tutmuş olan eserlerinin çoğunluğunun kaybolmuş olması gerçekten üzücüdür. Gününün ileri gelen adamlarına çatıp onları eleştirmekten geri kalmadığı gibi gününün edebî çatışmalarını da yansıtmış, kendi de edebî alanda kabul edilmiş inanç ve yöntemleri eleştirmekten çekinmemiştir. Elimize geçen parçalardan hangi kitapta hangi konuları ele aldığına şöyle bir göz atalım: 3. kitap Roma'dan Messina Boğazı'na yaptığı bir yolculuk; 5. kitap bir arkadaşına açık mektup; 2. ve 10 kitap birtakım kimselere özel saldırı, çatma ve eleştiriler; 9. kitap edebiyat ve dilbilgisi - yazım (imlâ), kelimelerin tam anlamı; 11. kitap Scipo ile bir tribunus arasındaki kavga (doğal olarak arkadaşını savunuyor); 13. kitap iyi yaşama kuralları, çeşitli yemekler; 16. kitap gerçek —veya düşsel— sevgilisi Collyra; 17. kitap destan çağındaki kadınlar (örneğin, Penelope); 26. kitap kendi yazıları hakkında düşünceler ve genellikle yazı yazmaya elverişli olan konular. Bazı kitaplarda ise tek konuyu değil, değişik konuları işliyor. Klâsik Filoloji alanında tanınmış bir yetkili olan J. W. Mackail, Lucilius'un satura'ları için şöyle diyor: «But, above all, the 'satires' of Lucilius were in the fullest sense of de word an autobiography.»[10]. Bu görüşe katılmamamız için bir neden yoktur. Çünkü Lucilius eserinde kendi yaşadığı günün yaşamını, toplumunu, insanlarını, düşüncelerini, görüş ve duyuşlarını gözlem ve deneyimlerinin çerçevesinde kendine özgü yazış yöntemiyle (üslûbuyla) yansıtmıştır.

Kendine özgü yazış yöntemi dedik. Bu nasıl bir yöntemdi? Horatius'a göre (İ.Ö. 65-8), Lucilius Roma'da Atina'daki Eski Komedi'nin temsilcisi olmuş, sanatı ve yazdığı konular bakımından tümüyle Aristophanes'in etkisinde kalmıştır[11]. Eski Komedi günün politik olaylarına ve ileri gelen politika adamlarına çatıyor, onlarla alay ediyordu. Roma'da tiyatro üzerinde birçok bakımlardan sansür olduğunu ve bu hususlardan söz eden komedilerin yazılamadığını, oynanmasına izin verilmediğini yukarıda söylemiştik (bkz. s. 39). İşte tiyatronun yapmadığı bu işi Lucilius yapmıştır. Bu nedenle Eski Komedi'nin ve Aristophanes'in gerçekten Roma'daki temsilcisi sayılabilir. Ne var ki o bu işi kendine özgü ve daha etkili, özel bir biçimde yapmıştır — oyuncular aracılığıyla değil, doğrudan doğruya. Açıkça, içtenlikle, hiç çekinmeden, hiçbir şeyden yılmadan gününün ileri gelen adamları hakkında düşüncelerini —isimlerini bildirerek— söylemiş, onları eleştirmiş, onlarla alay etmiş, gününün toplumu hakkında görüşlerini belirtmiştir. Doğal olarak Roma gibi çeşitli konulara

(10) "Ama, her şeyden önce, Lucilius'un 'satirler'i kelimenin tam anlamıyla bir otobiyografidir." (Otobiyografi = özgeçmiş)

(11) Horatius, *Sermones*, I, IV, 1.

sansür konmuş olan bir yerde ara sıra başının derde girmiş olduğuna şaşırmamak gerek. Satirist Persius (İ.S. 34-62) onun için, «Isırayım derken çenesini kırdı,» demiştir[12]. Asıl şaşmamız gereken şey Roma gibi bir yerde bu gibi eserleri hiç çekinmeden yayınlayabilmiş olmasıdır. Ama Lucilius, söylediğimiz gibi, yüksek ve zengin bir aileden geliyordu ve nüfuzlu dostları vardı. Bunlara ve onların yarattığı güvene dayanarak düşüncelerini pervasızca söyleyebilmiştir. Gerek yazarın kişisel görüşlerinin içtenlikle ifadesi gerekse toplum ve kişiler hakkında pervasızca eleştiriler olarak Lucilius'un saturalar'ı çok derin ve çok uzaklara ulaşan bir etki yarattı. Modern çağlarda edebiyatın satir (hiciv, yergi, taşlama) diye tanınan türünün yaratıcısı olarak Lucilius gösterilir. Horatius, Juvenalis, Martialis, vb. ve sonraki Avrupa edebiyatlarındaki satiristler onu örnek almış, yarı ciddi, yarı alaylı yazış yöntemiyle insanlığa yol gösterme ve kötülük, ahlâksızlık ve saçmalıklara, akılsızca davranışlara hücum etmede onun izinden gitmişlerdir. «Montaigne ve Pepys de Lucilius ekolünün mensuplarıdır.»[13]. «Saturae» türünü karışık konuları işleyen bir tür olmaktan bizim bildiğimiz kanallara yönelten, yani gördüğü insanları, toplumu ve yaşamı eleştiren, taşlayan satir türüne dönüştüren Lucilius olmuştur. Böylece Ennius'un başlattığı ve Lucilius'un geliştirdiği (Quintilianus'un «tümüyle Romalı» dediği) bu türde Batı edebiyatlarına Lucilius örnek olmuştur[14].

Lucilius'un canlı, açık, dobra dobra bir dili vardı. Ama yazış yöntemi bütün etkinliğine karşın çok özensizdi. (Horatius bunu beğenmez, eleştirir.) Gündelik dili kullanmaktan çekinmez, Plautus'u anımsatan bir özgürlük ve pervasızlıkla Lâtince ve Yunancayı karışık olarak kullanır. Açık sözlülüğü bazan patavatsızlığa, kabalığa kadar varır, hatta arada sırada müstehcen olduğu da görülür. Ama bu, türün gerektirdiği bir şeydi. Böyle olmasaydı Lucilius etkisinden çok şey kaybederdi[15]. Horatius Lucilius'u gerçi eleştirir ama onun bu çok etkili ve candan, canlı üslûbunu beğenmeden edemez. Tacitus Lucilius'u Horatius'a yeğ tuttuğunu[16], Quintilianus ise Lucilius'un en büyük Lâtin şairi olduğunu söyler[17].

(12) Persius, I, 115.

(13) Mackail, adı geçen eser, s. 35.

(14) Yalnız şunu belirtmemiz gerekir: Ne Lucilius ne de ondan sonra taşlama yazan Horatius bu tür yazılarına "satura" veya "satir" ismini vermemişler, "sermones" (söyleşiler) demişlerdir. "Satira" isminin verilişi daha sonralara, İ.S. I. yüzyılda yaşamış olan satirist Persius'a aittir. (Bunun da Yunan tiyatrosunda trajedilerden sonra oynanan güldürü oyunu "satyros" kelimesinden alınmış olduğu sanılıyor.) Persius zamanına kadar bu tür şiirlere ya "sermones" ya da "Lucilius tarzında şiirler" deniyordu.

(15) Ludwig, Bieler; *Geschichte der römischen Literatur, die Literatur der Republik*, s. 101. "Lucilius würde viel von seiner wirkung einbüssen, hatte er darauf verzichtet."

(16) Tacitus, *Dial.* 23.

(17) Quintilianus, *Inst.* X, 1, 93.

Bütün bu beğeniler bir yana, Lucilius'un şiir tekniği de özensiz ve rasgele idi. Lâtinceye yeni yeni uygulanmaya başlanan heksametronda hiç de başarı göstermiş sayılamaz. (Öbür vezinlerde daha başarılı idi). Ne var ki kendisi vezin üzerinde durmadığını, düzyazı (nesir) yazar gibi, aynı çabuklukla ve hiç uğraşmadan eserlerini yazıverdiğini söyler. Yani vezin onun için kaygılanılacak, önemsenecek bir amaç değildi. Amaç, söyleyeceği şey ve onu söyleyişi idi. Zaten Lucilius elimizde bulunan bir parçasında yüksek kültürlü, bilgin kişiler için değil, orta kültürlü, kendi halinde, saygıdeğer kimseler için yazdığını söyler. Çabuk ve çok yazan, çok verimli bir şairdi. Böyle olunca şiir tekniği bakımından dikkatli olması beklenemez. Ama yazdıklarının içeriği istediği amaca ulaşmış, hatta çağların ötesine etkisini iletmiştir.

4

DÜZYAZININ GELİŞMESİ

Kitabımıza başlarken dedik ki bütün ulusların edebiyatları gibi Lâtin Edebiyatı da şiirle başlamış daha sonra düzyazı (nesir) eserlere geçilmiştir. Gerçekten İtalya'daki Lâtin veya öbür İtalyan kavimlerinin edebiyata hazırlık sayabileceğimiz uğraşlarının hemen hepsinin şiir (ya da şarkı) niteliğinde olduğunu gördük. Yalnız bu şiir veya şarkılardan başka Romalılar 1) eskidenberi önemli olayların, önemli memurların listesini gösteren kayıtlar tutarlardı; 2) Roma'nın en eski yasalarının ± İ.Ö. 450 yıllarında on iki levha halinde yazıldığı söylenir. İşte bu listeler ve yasalar doğaldır ki şiir olarak yazılmamıştı. Yabancı bir kültürün, yani Yunan kültürünün etkisiyle Lâtin Edebiyatı gittikçe gelişirken bu etki hem şiir hem de düzyazı alanında kendini göstermiştir. Biliyoruz ki Lâtin ırkının en büyük iki başarısı 1) Hukuk ve 2) Hükümet yönetimi alanlarında olmuştur. İşte Lâtin Edebiyatının düzyazı eserleri bu iki alanda gelişmiştir. 1) Yasalar, 2) Tarih, 3) Hitabet bu iki konu (yani hükümet ve yasalar) ile ilgili eserlerin düzyazı olarak yazılması ile ortaya çıkmış edebî türlerdir. Roma'da özellikle hitabet türü çok gelişmiş (bir edebî çağa ismini veren Cicero her şeyden önce hatipti) ve birçok hatipler çeşitli söylevler yazıp söylemişlerdir. Tarih ve kanun alanlarını sonraya bırakıp önce hitabet türünü ele alalım.

Roma'da hitabet türü doğal olarak en çok siyasal alanda kullanılmış, gelişmiştir. Hatipler gerçi mahkemelerde de konuşuyor, yani avukatlık yaparak özel kişileri mahkemelerde savunuyor veya suçluyorlardı. Ama asıl önemli hitabet siyasal alanda verilen söylevlerden oluşmuştur. Roma'nın devlet yönetim biçimi buna çok uygundu. Biliyoruz ki Roma tümüyle halkın seçimine dayanan bir tür oligarşi ile yönetiliyordu. Bu yönetim biçimi siyasal söylevleri fazlasıyla gerektiren bir sistemdi. Her politikacı kendini, sözün gelişi konsul (Consul) seçtirmek için iyi konuşmak, iyi söylev vermek zorundaydı. İlk yazılı söylevin İ.Ö. 307 ve İ.Ö. 296 yıllarında konsul seçilmiş olan APPIUS CLAUDIUS CAECUS isimli bir devlet adamının kaleminden çıkmış olduğunu Cicero'dan

öğreniyoruz[1]. İ.Ö. 280 yılında yayınlanan bu söylevde Senatus'u (Senato) Pyrrhos'un önerdiği barış koşullarını kabul etmemek gerektiğine inandırmaya çalışıyordu. Cicero bu söylevin kendi zamanında mevcut olduğunu ve Lâtince en eski eserlerden biri olduğunu söyler, ama bu eser sonradan kaybolmuş, günümüze kalmamıştır. Cicero Lâtin Edebiyatını çok iyi bilen bir adamdı. Ondan öğrendiğimize göre, Caecus'tan başka eski hatipler de olması gerek, ama bunlar hakkında bir şey bilmiyoruz. Bundan başka bazı kimselerin yakınları ölünce cenaze töreninde, mezar başında yaptıkları konuşmalar da vardı. Örneğin, QUINTUS FABIUS CUNCTATOR (2. Kartaca Savaşı'nda başarı kazanmış ve İ.Ö. 233-209 arasında 5 kere konsul seçilmişti) oğlunun cenaze töreninde[2], MARCUS CLAUDIUS MARCELLUS Syracusae kentini ele geçiren ve Hannibal'in askerleri tarafından öldürülen babası için, QUINTUS CAECILIUS METELLUS gene babası için bu tür konuşmalar yazmışlar ve yapmışlardır. Bu konuşmalardan Cicero söz eder, ama günümüze kalmamışlardır. Gene Cicero'dan öğrendiğimize göre, Hannibal'i yenen ünlü PUBLIUS CORNELIUS SCIPIO AFRICANUS MAIOR iyi bir hatipti[3], ama hiçbir söylevini yayınlamamıştır.

Cato

Hakkında pek az şey bilinen bu isimlerden sonra daha iyi tanınan bir isimle karşılaşıyoruz: MARCUS PORCIUS CATO. İ.Ö. 234'de doğup 149'da ölen Tusculumlu Cato 3. ve 2. yüzyıl Roma'sının en ilgi çekici kişilerinden biri ve özgün (orijinal) bir yazardı. Daha önceleri pek de seçkin olmayan bir ailenin çocuğuydu (ki böyle yeni yeni yükselen bir aileden gelenlere «novus homo» denirdi). 204'te Sicilya ve Afrika eyaletlerinde «quaestor» oldu ve siyasal alanda çabalarını sürdürerek 199'da «aedilis» ve 198'de Sardinia'da «praetor» oldu. 195'de «consul» seçilerek* İspanya'daki Roma ordusuna komutanlık etti ve 184'de «censor» oldu = (Censor olarak yaptıklarından dolayı kendisi sonraları Cato Censorius adıyla anılmıştır). Censor olarak Romalıların sosyal ve özel yaşantılarını denetleme görevine getirilmiş olan

(1) Cicero, *de Senectute*, 16; *Brutus*, 61.
(2) Cicero, *de Senect.*, 12.
(3) *Brutus*, 77.
(*) "Consul"lar iki tane olarak her yıl yeniden seçilir ve iki yıl üst üste seçilemezdi. Devletin, din, askerlik ve içişlerinin tam yönetim ve denetimi demek olan "imperium" bu iki konsulun elindeydi. "Quaestor"lar maliye işlerine, "praetor"lar mahkemelere ve hukuk işlerine, "aedilis"ler ise belediye hizmetlerine bakardı. Bunlara biz bugün sırasıyla Maliye, Hukuk ve İçişleri Bakanı diyebiliriz.

Cato[4], yaşayışı ve ahlâk prensipleri kendisinin eskiye çok bağlı, dar çerçeveli ve sıkı prensiplerine uymayan birçok kimselere şiddetli hücumlarda bulunmuştur, birçoklarını da acımasızca cezalandırmıştır. Doğuştan savaşımcı ve olağanüstü dürüşt bir kişiliği vardır. Devletin iyiliği için, devlet adına, uzun ömrünün her anını bir parti, bir grup veya kişilerle savaşım vererek geçirmiştir. Son yıllarında biraz daha sakin yaşadığı anlaşılıyor. Söylevlerini yayın için gözden geçirmiş, tarih eserini yazmış ve — Yunanlıları ve onlara ait hiçbir şeyi hiçbir zaman sevmemekle birlikte— Yunan edebiyatını incelemiştir. Çok çalışkan bir adam olan Cato ömrünün son demlerine kadar faal bir kimseydi. Yunanlıları ne kadar sevmiyorsa, Kartaca'ya da o derece düşmandı. Senatoda yaptığı her konuşmayı, konusu ne olursa olsun, şu cümle ile bitirmeyi alışkanlık edinmişti: «Ceterum, censeo Carthaginem delendam esse.» = «Bundan başka, kanımca Kartaca yokedilmelidir.» Roma'yı çok seviyordu ve Kartaca'nın Roma için ne büyük bir tehlike olduğunu da çok iyi biliyordu.

Cato hem asker, hem avukat ve hukukçu, hem devlet adamı, hem tarihçi idi. Fırsat buldukça da çiftliğinde çalışırdı. Bu denli çok uğraşı olan bir kimsenin eserlerinin üzerinde titizlikle uzun uzun, ince ince çalışılmış, özenle düzenlenmiş olması beklenemez. Ama Cato'nun eserleri —elimizdeki parçalara bakarsak— katışıksız bir içtenlik ve doğallık taşır ve bütün gücünü bundan alır. Hitabet alanında pek verimli bir yazardı. Söylevleri 150'den fazlaydı ve Cicero zamanında henüz mevcuttu. Fakat sonradan bir iki parçadan (fragment) başkası tümüyle yokolup gitmiştir. Bu kalan parçalar onun yüksek hitabet yeteneğini gösteriyor. Zeki, alaycı, açık sözlü, sert, coşkun, ama istediği zaman kendine egemen olabilen bir konuşmacı olduğunu anlıyoruz. Bu söylevlerinin elimize geçmemiş olması gerçekten büyük bir kayıptır. Çünkü hem dil hem de tarih bilimleri için faydalı ve ilginç bilgiler içerdiklerinden kuşku yoktur. Elimizdeki parçalardan anladığımıza göre aynı zamanda Cato bu söylevlerinde zekice nükteler yapmış, çağdaşlarını alaylı bir biçimde eleştirmiş, arada küçük güzel öyküler de anlatmıştır. Örneğin şu öykü Cato'dandır: Eskidenberi âdet olduğu üzere babası ile Senatoya giden bir senatörün oğlu, kendisini Senatoda neler konuşulduğuna dair soru yağmuruna tutan meraklı annesine Senatodaki tartışma konusunun bir erkeğin iki kadınla evlenmesinin mi, yoksa bir kadının iki erkekle evlenmesinin mi daha iyi olacağı konusunun tartışıldığını söylemiş![5]

(4) Cornelius Nepos (± İ.Ö. 100-25) Cato'unun yaşam öyküsünü yazmıştır ama bu kaybolmuştur. Plutarkhos da (genellikle *"Cato Maior"* ismi altında söz edilen) bir yaşam öyküsünü yazmıştır. Cicero'nun *De Senectute*'sinde baş konuşmacı Cato'dur. Tarihçi Livius'ta (XXXIX, 40) karakteri incelenir ve başka birçok yazarlarda Cato'dan söz edilir.

(5) Rose, H. J., adı geçen eser, s. 93.

Yaşlılık yıllarında yazdığı *Origines* adlı tarih yapıtının 7 kitabından ise elimizde hemen hiçbir şey kalmamıştır. Buna gerçi tarih adı verilmiştir ama bu ad içerdiği konuların hepsini kapsamaz. Konular özgürce seçilmiştir. Bilimsel bir tarih metodundan çok uzak olduğu gibi tarihten başka birçok konulara da değinir. Örneğin coğrafya, etnoğrafya, kendi yolculuk anıları, o günün ve önceki çağların politik ve sosyal yaşantısı gibi. Gerçek bir tarih yapıtı gibi derli toplu ve sürekli, kronolojik bir sıra da izlemez. Birçok önemli seferden hiç söz etmez. İlk üç kitap Roma'nın Romulus tarafından kuruluşundan başlayarak krallar yönetimindeki çağların ve İtalya'daki diğer kentlerin başlangıç çağlarını anlatır. Sonraki dört kitap ise Roma tarihini Cato'nun gününe kadar getirir. Üslûbu karmakarışık, düzensiz ve özensiz olmakla birlikte canlı bir havası vardır, özellikle tasvirler canlıdır. Cato —bir devlet adamı olarak— çağdaşları gibi —her ne kadar sevmese de— Yunan etkisinde kalmıştır. Nitekim bu eserinde Yunanlıların yaptığı gibi araya söylevler sıkıştırmaktan geri kalmamıştır.

Tam olarak günümüze kadar kalan tek eseri —ki bu aynı zamanda günümüze tam olarak kalan ilk Lâtince eserdir— *De Re Agri Cultura* veya *De Re Rustica,* (= *Çiftçilik üstüne),* didaktik (öğretici) nitelikte bir eserdir. Bu da gene gayet başıboş bir metodla —daha doğrusu metodsuzlukla— yazılmıştır. Başı, sonu, ortası belli değildir. Aklına ne geldiyse hiçbir edebî yöntem ve düzen kaygısı gütmeden rasgele yazmıştır. Yalnız tarım bilgileri vermekle kalmamış, sağlık bilgileri, hukuk ve kanun bilgileri, ev ekonomisine dair öğütler, basit ilâç tarifeleri, yemek tarifeleri, dinî bilgiler, vb. daha birçok konuya eğilmiştir. Çok sade, edebî olmaya özenmeyen, söylemek istediğini doğrudan doğruya, kısaca söyleyen sert de olsa kendine göre olgun üslûbu vardır. Arada sırada kendine özgü mizah pırıltılarına da rastlanan bu sade, kuru ve edebî yönden hiç özentisiz olan eseri (Cato bunu Campania'da arazileri olan bir arkadaşı için yazmış) Vergilius'un aynı konuda büyük özenle yazılmış olağanüstü güzel *Georgica*'sı ile karşılaştırınca ilginç bir sonuç alırız. İkisinin stili birbirine tümüyle zıttır ama Cato'nun eseri *Georgica*'nın düzyazı şeklinde bir başlangıç aşamasıdır sanki. Gerçekten Cato'nun bu eserini Romalılar çok sevmiş ve okumuş olmalılar ki elimizdeki kopyası Cato'nun zamanına bakarak daha modernize edilmiş, yani daha geç bir Lâtinceyle yazılmıştır. (Demek ki tekrar tekrar değişik zamanlarda kopya edilmiş.) Bundan başka daha sonraki çağlarda tarımla ilgili eserler yazan Romalı yazarlar Cato'dan alıntılar yapmışlardır. *De Re Agri Cultura*'yı ilginç yapan başka bir nokta da bize o günün Roma folkloru, o günkü Roma yaşamı ve âdetleri hakkında ilk ağızdan bilgi vermesidir. Özellikle eskiye bağlı bir çiftlik sahibinin yaşantısını gözlerimizin önüne sermesi bakımından ilgi çekicidir.

Bu haşin, alaycı, savaşımlarında yenilmez bir direnç gösteren yaşlı adam, bu dar görüşlü, şaşmaz bir inatçılıkla aşırı tutucu devlet adamını biz doğallıkla

yazar olarak inceledik. Yazar olarak ise yapıtlarından söz etmemiz yetmez. Cato Roma'da çok önemli bir edebî gelenek kurmuş ve bunu kendinden sonraki kuşaklara geçirmiştir. Roma üzerindeki Yunan etkisine gerek edebiyat ve düşünce alanında gerekse gündelik yaşantı alanında bütün varlığıyla karşı koymuş, bu etkiye karşı güçlü zekâsının ve ısırıcı alaycılığının bütün gücüyle savaşmıştır. Edebiyatta Yunan örneklerinin kullanılmasına, taklit edilmesine karşı çıkmış, katışıksız saf Lâtin şekillerinin kullanılmasını savunmuştur. Ona yeni bir millî nesir edebiyatının kurucusu diyebiliriz. Cato'nun yarattığı bu akım, bu yerli Lâtin Edebiyatı, imparatorluğun çöküşüne değin her çağda —azınlıkta da olsa— bazı Lâtin yazarları tarafından ayakta tutulmuş, yaşamı sürdürülmüştür. Ama Grek etkisinin baskın çıktığını biliyoruz. Çoğunluk onu tutmuş, Grek etkisinde yaratılan Lâtin Edebiyatı —Cato'ya karşı— zafer kazanmıştır. Zaten Cato'nun kültürlü bir adam, bir devlet adamı olarak Grekçe bilmemesine olanak yoktu doğallıkla. İleri yaşlarında Yunan edebiyatını inceledi. Gerçekleri görüp kabul edecek kadar dürüst ve zeki bir adamdı. Genel gidişi görmemezlikten gelmesine olanak yoktu. Grek kültürü yandaşı olan genç Scipio'yu da yakından tanıyıp çok takdir etmesi Yunan edebiyatını incelemesine neden olmuştur. Cato Scipio'yu çağının tek büyük politikacısı olarak kabul ediyordu.

Cato'nun gördüğümüz büyük eserlerinden başka ufak ufak bazı eserleri de vardı. Bunlardan biri olan *Carmen de Moribus*'tan birkaç parçaya İ.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Lâtin yazarı A. Gellius'un eserinde rastlıyoruz: «nam vita humana prope uti ferrum est. Si exerceas, conteritur; si non exerceas tamen robigo interficit. Item homines exercendo videmus conteri, si nihil exerceas, inertia atque torpedo plus detrimenti facit quam exercitu.»[6]

Gene buna benzer güzel sözlerin ve özdeyişlerin, atasözlerinin toplandığı bir eseri varmış. Sonradan bir başka yazar Cato'nun yapıtlarında geçen, kendi söylediği güzel, nükteli sözleri bir araya toplamış ve sonraki yazarlar bunları bol bol kullanmışlardır. Yazdığı mektupların da bir bölümü daha geç çağlara kadar kalmıştı, fakat biz bunlardan ancak oğluna yazdığı bir tanesini biliyoruz. Bundan başka *De Agri Cultura*'ya benzer teknik nitelikte, pratik ve öğretici başka eserler de yazmışsa da bunlar kaybolmuştur. Örneğin hekimlik, sağlık ve ilâçlar hakkında bir eseri olduğunu İ.S. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Plinius'tan öğreniyoruz. Kendisi de oğlu da hukuk konularını içeren eserler yazmışlardır. Cato aynı zamanda *De Re Militari* adlı askerî usullere

(6) "Çünkü insan yaşantısı da tıpkı demir gibidir. Eğer işletirsen (demir) aşınır; ama işletmezsen pas (onu) mahveder. Aynı şekilde insanların çalışarak yıprandığını görürüz, eğer çalıştırmazsan hareketsizlik ve uyuşukluk, hareketten daha çok zarar yapar." Bunu kısaca şöyle özetleyebiliriz: Çalışıp yıpranmakla telef olup gitmek, çalışmayıp paslanarak çürüyüp gitmekten iyidir.

ilişkin bir eser yazmıştır. Oğlunun öğretimi için Lâtincenin ilk ansiklopedisi sayılan bir kitap yazmıştır*. İçinde her türlü faydalı bilgiler ve sağlık, tarım, hitabet, kanunlar, askerlik vb. konular için ayrı ayrı bölümler bulunuyordu. İşte bu kitabın içinde iki özdeyiş vardır ki sonradan hitabet Roma'nın eğitim ve kültür hayatında ön plânda bir yer alınca bu sözler yol gösterici birer prensip gibi kabul edilmişti. «Rem tene, verba sequuntur»[7], ve bir hatibi tarif eden şu sözler: «Vir bonus, dicendi peritus»[8].

Daha sonra hitabet alanında birçok kimseler başarı göstermiştir ki bunların hepsi siyaset ve devlet adamları idi. Reform girişimlerini tarihte okuduğumuz iki tribunus olan Gaius Gracchus ve Tiberius Gracchus'un babası *TIBERIUS SEMPRONIUS GRACCHUS,* Makedonya ile yapılan savaşlarda başarı kazanan ünlü komutan ve devlet adamı AEMILIUS PAULLUS MACEDONICUS ve gene zamanın ileri gelenlerinden *QUINTUS CAECILIUS METELLUS MACEDONICUS* (yukarda sözünü etiğimiz cenaze söylevini yazan Metellus'un oğlu) sayabileceğimiz isimlerdendir. Metellus Macedonicus'un censor olduğu sırada doğumu arttırıp nüfusu çoğaltmak konusunda verdiği bir söylevi sonradan aynı sorun ile çok daha önemli bir ölçüde karşılaşan İmparator Augustus pek beğenirdi. Belki bu yüzden, bu söylevden bölümler günümüze kadar kalmıştır. Kadınlar için söylenmiş ve günümüze kadar gelmiş bir söz bu söylevin bir parçasında geçmektedir ki bunu ilk kez *Lysistrata* oyununda söyleyen Aristophanes'ti (*Lysistrata,* 1039). «Ne onlarla (yani kadınlarla) ne de onlarsız yaşamak mümkün! (Quoniam ita natura tradidit ut nec cum illis nec sine illis ullo modo vivi possit).

Bunlardan başka TİTUS ANNIUS LUSCUS ve SERVIUS SULPICIUS GALBA'nın isimlerini o zamanın hatipleri arasında vermemiz gerek.

Scipio Minor ve Grubu

Daha sonra çok daha iyi bilinen iki kişi geliyor: PUBLIUS CORNELIUS SCIPIO AEMILIANUS AFRICANUS MINOR ve arkadaşı GAIUS LAELIUS SAPIENS. Scipio ve grubu veya çevresi diye anılan kültürel topluluğa adını vermiş olan genç Scipio ve arkadaşı Laelius bu çevrenin merkezini oluşturuyorlardı. Bu çevre o günkü toplumun edebiyat ve düşünce yaşamı bakımından en önemli unsuru, çekirdeği sayılır. (Komedi şairi Terentius ve satir yazarı Lucilius'un bunlarla olan ilişkilerinden söz etmiş bulunuyoruz.) Publius Aemi-

(*) O sıralarda çocukların eğitimini kültürlü Yunanlı kölelere yaptırmak âdet haline gelmişti. Yunanlıları ve onlarla ilgili hiçbir şeyi Roma'ya sokmak istemeyen Cato bundan kaçınmak için bu ansiklopediyi yazmıştır. Eski Roma'da eğitim konusuna ilerde ayrıntılı olarak değineceğiz.

(7) Konuyu kavra, kelimeler kendiliğinden gelir (takip eder).

(8) Konuşmada usta, iyi bir adam.

lius Scipio'nun babası da okumuş bir adamdı. Mekadonya seferinden dönerken (İ.Ö. 168) yenik kral Perseus'un zengin kitaplığını ganimet olarak Roma'ya getirmişti. (Ünlü Yunan trajedi şairi Euripides'in koruyucusu kral Arkhelaos zamanındanberi Makedonya hanedanı Yunan edebiyatı ve felsefesiyle gereğinden çok, gösterişe kaçarcasına ilgilenmişti.) Publius o zamana değin Roma' da bulunmayan en seçkin klâsik eserlerden yararlanma olanağına sahip oldu. Daha sonra genç Scipio o günün Yunanlı bilgin ve düşünürleriyle arkadaş oldu. (Örneğin filozof Panaitios ve tarih yazarı Polybios.) Kendisi de bilimsel çalışmalar yapan ve olağanüstü yetenekli bir hatip olan genç Scipio'nun çevresinde o günün İtalya'sındaki en bilgili, en kültürlü, en uyanık kimselerden bir grup oluştu. En yakın arkadaşı Laelius idi. Bu gruptakilerin hepsi kültürel çalışmalar yapan ve Yunan kültürünün en güzel, en üstün ve geliştirici yönleriyle ilgilenen kimselerdi. Büyük çoğunluğu yazardı. Cicero *De Re Publica* eserinde bu gruptan «Grex Scipionis (Scipio'nun grubu)» diye sözeder ve gruptakilerin isimlerini verir. (Bunlardan Mucius Scaevola'yı ileride ayrıntılı olarak göreceğiz.) Kuşkusuz Cicero'nun söz etmediği başka birçokları da vardı. Çünkü genç Scipio'nun çevresi çok kalabalıktı. Kendisi çok canayakın ve alçak gönüllü bir adamdı. Arkadaşlık kurmaya, arkadaşlık etmeye doğuştan üstün yeteneği vardı. Scipio'nun özel yaşantısına ilişkin pek bir şey bilmiyoruz. İ.Ö. 185'te doğdu. 151-132 yılları arasında askerî ve sivil birçok görevlerde bulundu. 129'da ölmüş, büyük bir olasılıkla öldürülmüştür. Scipio'nun politika yaşantısında gerektikçe yazdığı söylevlerinden bize pek az bir şey kalmıştır. Bu nedenle onun söylevleriyle ilgili bildiklerimiz, ancak öteki yazarların eserlerinde bulabildiklerimizdir. Bu yolla öğrenebildiğimiz, söylevlerinden bazı satırlar ve on söylevinin adıdır. Bu kalan parçalardan anladığımıza göre kazandığı büyük ün ve sevgiyi şu veya bu kesim halka ödün vermek, şu veya bu kimseleri pohpohlamakla elde etmemiştir. Dürüst ve yiğit bir insandı. Örneğin söylev verirken kendisini yuhalamaya kalkan ahaliye korkusuzca çıkışıp onları susturduğu gibi kendi sınıfından kimselere de hoşgörülü davranmazdı. Elimizde ondan kalan bir fragment iyi ailelerin çocuklarını bozan bazı etkenlerden acı bir dille söz etmektedir.

LAELIUS, Scipio'dan daha iyi, daha yetenekli bir hatip olarak bilinirdi, ama biz 6 söylevinin isminden başka bir şey bilmiyoruz, bunlardan hemen hiçbir fragment kalmamıştır. Scipio'dan çok fazla yaşamıştır, onun mezarı başında yaptığı konuşma ünlüdür. Cicero *De Amicitia (Dostluk hakkında)* adlı eserinde onun canlı ve canayakın bir portresini çizer ama bu ne ölçüde gerçeğe uygundu, bilemiyoruz. Laelius yalnız hatip değildi, aynı zamanda filozoftu. Yunan felsefesini derinlemesine bilirdi.

Bundan başka Scipio grubundan gene birçok hatipler vardı: MARCUS AEMILIUS LEPIDUS PORCINA, LUCIUS SCRIBONIS LIBO, SPURIUS MUMMIUS, LUCIUS MUMMIS ACHAICUS, SPURIUS POSTUMIUS AL-

BINUS, LUCIUS AURELIUS ORESTES, QUINTUS POMPIUS, GAIUS FANNIUS, GAIUS PERSIUS, MARCUS SERGIUS SILUS, GAIUS TITIUS, GAIUS PAPIRIUS CARBA, vb. Bunlar bizim için kendileri hakkında isimlerinden başka hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz kişilerdir.

Gracchus Kardeşler

Bundan sonra çok daha ünlü olan Gracchus kardeşlere geliyoruz. Bunların da eserlerinden elimize pek az şey geçmiş bulunuyor. Kardeşlerden büyüğü olan *TIBERIUS GRACCHUS* söylevlerinde daha temiz, duygulara etki yapan bir dil kullanmıştır. Küçüğü olan GAIUS'un ise daha coşkun bir hatip olduğu, o güne göre fazlaca işlenmiş, süslü bir dil kullanarak dinleyenler üzerinde büyük bir etki yarattığı biliniyor. Cicero'dan hemen önceki genç hatiplerin kendilerine örnek aldıkları ve daha sonraları da eserlerinin okunması sürdürülen Gaius Gracchus'tan elimize pek az şey kalmış olması gerçekten üzücüdür.

Bu iki kardeşin çağdaşı biraz düzgün yazıp konuşabilen devlet adamı hatipler vardır ki bunların yalnız isimleri kalmıştır. (MARCUS JUNIUS BRUTUS, GAIUS SULPICIUS GALBA SERVI FILIUS, GAIUS FLAVIUS FIMBRIA, QUINTUS LUTATIUS CATULUS, QUINTUS CAECILIUS METELLUS NUMIDICUS, GAIUS MEMMIUS gibi...) Bunların eserleri edebî değer taşıyordu denemez. Sırf tarih açısından, o günün tarihine ışık tutacak eserler olmaları bakımından kayıp sayılır.

Bunlardan sonra daha üstün edebî değeri olan hatiplere geliyoruz ki bunlar söylevlerinin yalnız okundukları anda dinleyenler üzerinde etkili olmasını değil, daha sürekli bir etkiye ve güzelliğe sahip sanat yapıtları olmasını istemişlerdir. Bu aşamadan başlayarak eskilerin tersine söylevleri yazıya geçirmek gitikçe daha çok âdet olmaya başlıyor. Doğal olarak böylece söylevler eskisi gibi yitip gitmiyor. (Gerçi konuşulurken gene eskisi gibi yazılı değil bunlar ezberden okunuyor, ama sonradan dinleyicilerin —ya da dinlemeyenlerin— okuması için yayınlanıyor.) Kendi kuşağından önceki en parlak hatipler hakkında Cicero *De Oratore* yapıtında bilgi verir. Bunların içinde en önemlileri olan üçü üzerinde duracağız:

M. Antonius

MARCUS ANTONIUS (İ.Ö. 143-77) çağının en iyi hatiplerindendi* 9 söylevinin ismini biliyoruz. Söylevleri sanki hiç hazırlanmamış, içinden geldiği gibi, rasgele söylenmiş izlenimi bırakırdı. Oysa aslında konuşma sanatının

(*) Bu, bizim çok daha iyi tanıdığımız, Kleopatra ile işbirliği yapan Marcus Antonius'un büyükbabasıdır.

bütün kuramsal bilgilerine sahip, çok iyi eğitim görmüş bir hatipti. Doğuştan gülmece yeteneği vardı, nükteci idi. Ne yazık ki âdet olmaya başladığını söylemiş olduğumuz gibi söylevlerini yazıp yayınlamazdı, rasgele konuşmuş gibi görünmeyi yeğ tutarak.

Crassus

LUCIUS LICINIUS CRASSUS (İ.Ö. 140-91) da Antonius gibi etkin bir devlet adamı idi. Censor'luğa kadar yükseldi. 14 demecinin ismini biliyoruz. Antonius'un rasgele söylenmiş havası yaratan üslûbuna karşılık Crassus'un ince, temiz, büyük bir sanat ve emekle işlenmiş bir konuşma yöntemi vardı. İnce bir mizah (gülmece), özenle seçilmiş kelimeler, iyi dengelenmiş, ahenkli, kısa cümleler kullanılırdı. Bütün bunları Cicero'dan öğreniyoruz[9]. Yapıtları ne yazık ki günümüze kalmamıştır.

Scaevola

QUINTUS MUCIUS SCAEVOLA için Cicero «hukukçuların en güzel konuşanı»[10] deyimini kullanır. Scaevola daha çok hukuk alanında verdiği eserlerle tanındığı için onu hukuk ve kanun yazarları ile birlikte daha ayrıntılı inceleyeceğiz.

Bu üç önemli hatipten başka bunların çağdaşı bazı hatipler vardır ki bunların sırf ismini biliyoruz: SULPICIUS RUFUS, GAIUS AURELIUS COTTA, LUCIUS MARCIUS PHILIPPUS, GAIUS JULIUS CAESAR STRABO VOPISCUS, HELVIUS MANCIA gibi...

Bu sırada hitabet sanatının kurallarını inceleyip öğreten kitaplar da yazılmaya başlandı. Bunlardan biri olan *Rhetorica ad Herennium* günümüze kadar gelmiştir. Yazarının QUINTUS CORNIFICIUS isimli biri olduğu kabul edilir. 4 kitaptan oluşur. Cicero hitabet konusunda yazdığı *De Inventione* eserinde bu eserden faydalanmıştır. (Önceleri *Ad Herennium*'u Cicero'nun yazmış olduğu sanılırdı.)

Böylece hitabet türünü Cicero çağına kadar getirmiş olduk. Şimdi de tarih türü alanındaki gelişmelere göz atalım:

Bu çağda —öncülüğünü Cato'nun yapmış olduğu— düzyazı ile edebî eserler ve tarih yazılmaya başlandığını gördük.

Daha ilk çağlardan başlayarak Roma'da «pontifex maximus», yani başrahip tarafından gerek dinsel gerekse dinsel olmayan olayların ve yüksek makamlara getirilen memurların yıllık kaydı tutulurdu. Bu iş ne zaman başlamış, ne öl-

(9) Cicero, *Brutus*, 143 ve 194.
(10) Cicero, *Brut.*, 145.

çüde düzenli yapılmış, bilmiyoruz. Gene tam bilmediğimiz bir tarihte birisi bu yıllık kayıtları («annales» = yıllıklar) bir araya toplamış. Bunlara *Annales Maxumi* denmiş (maxumi, maximi'nin eski şekli). İlk tarih yazarları az ölçüde de olsa bundan yararlanmışlar. Fakat Roma'da asıl tarih yazımı, tıpkı şiir alanındaki gibi, Yunan örneklerini işlemekle gelişmiştir.

Pictor

Naevius ve Ennius'un çağdaşı ve II. Kartaca Savaşı'nda döğüşmüş olan QUINTUS FABIUS PICTOR tarih eserini Grekçe yazmıştır. —Bu eser söylence ile tarih karışımıdır. Roma'nın Aeneas tarafından kuruluşundan yazarın gününe kadar geçen zamanı kapsıyordu.— II. Kartaca Savaşı'nın sonuna kadar. Daha sonra gelen tarih yazarları bu eserden kaynak olarak faydalanmıştır. Dili ve üslûbu çok sade idi. Pictor iyi niyetli, abartmaya kaçmadan yazan ama pek de tarafsız olmayan bir tarihçiydi.

Alimentus

Pictor'dan biraz daha genç olan LUCIUS LICINIUS ALIMENTUS (ki bu da Hannibal'e karşı ordu komutanı olarak Kartaca savaşlarında döğüşmüş ve esir düşmüştür) gene aynı şekilde Roma'nın kuruluşundan kendi yaşadığı zamana kadar olanları kaleme almıştır. Bu da Yunanca yazmıştır.

Bu arada Scipio Africanus Maior'un oğlu, yukarıda kendisinden bahsettiğimiz genç Scipio'nun manevî babası olan SCIPIO AFRICANUS ve başka bazı komutan ve devlet adamları Grekçe tarihler yazıyorlardı. Lâtince tarih yazımı bunların gününden yarım yüzyıl sonra başlar. Bu alanda ilk adımı atan Cato Maior'u gördük.

Hemina

Cato'yu izleyenlerden LUCIUS CASSIUS HEMINA (İ.Ö. 2. yüzyıl ortaları) eserine efsane çağından başlayıp kendi gününe kadar getirmiştir. Tarihsel olayları uzun uzun anlatmayıp liste olarak vermiştir. Sade, hatta kuru bir yazı stili vardır. Ama kültürel konulara da yer vermiştir.

Frugi

Aynı yıllarda yaşayan, «censor»luk da etmiş olan LUCIUS CALPURNIUS PISO FRUGI gene aynı çağları ele alan bir eser yazmıştır. Bunun da üslûbu çok sadedir. Ülkesinin dini hakkında aydınlatıcı birçok bilgiler verme isteği ve çabası ve tarihî fıkralar anlatma düşkünlüğü, iki özelliği olarak karşımıza çıkar.

Antipater

Şimdiye değin gördüğümüz yazarlar Roma'nın kuruluşundan kendi günlerine değin geçmiş zamanı ele almışlardır. Şimdi ise yalnız bir tek çağ anlatan yazarlara geliyoruz. Bunların ilki ve en iyi bilineni LUCIUS COELIUS ANTIPATER'dir (İ.Ö. 2. yüzyıl ortaları). 7 kitaptan oluşan eserinde yalnızca II. Kartaca Savaşı'nı anlatmıştır. Yöntem bakımından daha önceki tarihçilerden değişiktir, daha özene bezene yazmıştır. Dil bakımından da onlardan daha usta idi. Mucizeye benzeyen olaylara aşırı bir sevgisi olduğu anlaşılıyor. Yer yer abartmalı anlatımla da karşılaşıyoruz. Ama yan tutmayan, bilimsel bir tarihçi olmaya çaba göstermiştir. Hatta bazan olayları değişik kaynaklara göre değişik yorumlarıyla vermiştir. Kendisi aynı zamanda avukattı. Hukuk alanında da eserler vermişse de bunlar önemli değildir. Antipater genç Scipio grubunun bir üyesi idi. Bir başka tarihçi, GAIUS FANNIUS (Laelius'un damadı) gene bu grubun üyesidir.

Quadrigarius

Daha sonra, diktatör Sulla zamanında QUINTUS CLADIUS QUADRIGARIUS eserine elde bulunan ilk tarihî belgeye dayanarak başlıyordu. Bu belge İ.Ö. 364'de Gallia'lıların istilâsına değgin idi. Yazış yöntemi (eski annalistler —yıllık olayları kaydedenler— den faydalandığı için olsa gerek) biraz arkaik (eski) idi. Sonraki yazarlarda oldukça uzun parçalarını buluyoruz. Aynı yıllarda yaşamış olan VALERIUS ANTIAS'ın eseri daha uzundur ama daha düşsever bir görüşle yazıldığı için bilimsel açıdan değeri daha azdır. Ama sonradan Augustus çağı tarihçisi Livius'a kaynak olması bakımından önemlidir. Gene aynı yıllarda yaşamış olan iki tarih yazarı MACER ve SISENNA sonradan önemlerini yitirmişlerdir.

Sulla

Sulla zamanında birçok annalistler kendi günlerine ait olayları kaleme almışlardır. Bunların en önemlisi kuşkusuz SULLA'nın kendisidir. Anılarını 22 kitap halinde toplamış, bunlar ölümünden sonra sekreteri tarafından yayınlanmıştır. Gerçeğe pek de uygun oldukları söylenemez. Eserin adı: *Commentarii Rerum Gestarum* (Yaptığı İşlerin Yorumları).

Hukuk ve yasalar alanına gelince, bu alanda Lâtin ırkı hiçbir yabancı etkiye hiçbir şey borçlu değildir, hiçbir yabancı örnek kullanmak durumunda kalmamıştır. Roma hukuku ve yasaları tâ ilk çağlardan başlayarak klâsik çağlardan ve hattâ Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden çok daha sonrasına değin hiç durmaksızın aralıksız bir gelişme içinde olmuştur. Bu gelişmenin ayrıntılı ve çok ilgi çekici tarihçesini incelemek hukukçulara düşen bir iştir. Biz burada edebiyat tarihi bakımından bir iki noktaya göz atacağız.

Önceleri Roma yasalarının yazılı olmayıp yönetim işlerine bakan Patrici (soylular) ailelerinin belleğinde kuşaktan kuşağa geçtiğini biliyoruz. Bu yüzden çıkan karışıklıklara son vermek için sonunda, geleneksel olarak kabul edildiğine göre ilk önce İ.Ö. 451 tarihinde bu yasalar On İki Levha *(Duodecim Tabulae)* halinde yazıldı. Kesin yazılış tarihi modern bilginlerce tartışma konusudur. Ancak, pek erken bir tarihte yazılmış olduğu elimizde bulunan parçaların çok eski (arkaik) bir dil ile ve çok basit, gelişmemiş, açık olmayan bir üslûpla yazılmış olmasından belli oluyor.

Publius ve Sextus Aelius

Daha sonraları, İ.Ö. 200 yıllarında PUBLIUS ve SEXTUS AELIUS isminde iki kardeş (ikisi de consul ve censor olmuşlardır) kanun bilgilerini içeren, *Tripartita* adını verdikleri bir eser yazmışlardır. Bu eser çok geç çağlarda bile, sonraları çıkarılan gayet geniş yasa sistemlerinin kaynağı, temeli olarak saygınlık ve değer kazanmıştır.

Scaevola

50 yıl sonra genç Scipio'nun grubunda ünlü MUCIUS SCAEVOLA soyu hukuk alanında başarı göstermeye başlar. Bu aileden her biri üstün bir hukukçu olan üç kişi consul olmuştur. En sonuncuları ve en gençleri olan QUINTUS MUCIUS SCAEVOLA ideal Romalı unvanına hak kazanmış bir adamdı. O günkü avukatların en iyi konuşanı, hatiplerin en bilgilisi olmakla kalmayıp toplum yaşamında ve özel yaşantısında bütün erdemleri kendinde toplamış örnek bir kişiliği vardı. İ.Ö. 82 yılında diktatör Marius tarafından öldürülmesi o dehşet çağının en feci olayı kabul edildi. Sonraki çağlarda sürüp giden ünü hitabet alanındaki başarısından çok, yazdığı yasa eserlerine dayanır. Roma'nın bütün yasalarını [«Jus Sacrum» (Dinsel Hukuk) ve «Jus Civile» (Yurttaşlık Hukuku, Medenî Hukuk] ilk kez olarak gerçek anlamda bilimsel bir biçimde 18 kitap halinde bir araya topladı. Bu kanun kitabı yüzyıllar boyunca Roma hukukçuları ve Roma Hukuku bilginleri için bir kaynak, bir el kitabı görevini görmüştür. Birçok öğrencileri vardı ve ta Cicero çağına kadar birçok hukukçular bu büyük hukuk adamının izinden gitmişlerdir. Bir de hukuk terimlerini açıklayan bir kanun sözlüğü yazmıştı.

Philus

Gene Scipio grubundan LUCIUS FURIUS PHILUS ise Roma yasalarını Stoa felsefesi ile kaynaştıran adamdır. Bu kaynaşma çok uzun süreli ve geniş etkili olmuştur. Yunanistan'dan türlü yollarla gelip Roma'ya yayılan ve Roma toplum yaşamına girerek sıradan Roma yurttaşı için gündelik yaşam kuralları haline gelen Stoa felsefesinin yasalara etki yapması çok doğal bir sonuçtu. İlerde buna gene değineceğiz.

5

LUCRETIUS, CATULLUS VE ARKADAŞLARI

Düzyazı alanında bu gelişmeler olup eserler verilirken, Ennius'tan ve trajedi ve komedi yazarlarından sonra şiir alanında, —önemsiz bazı istisnalar dışında (Q. Lutatius Catulus, Laevius Melissus)— oldukça uzun süren bir duraklama olmuştur. Böylece, Lâtin Edebiyatının Cicero Çağı dediğimiz yeni çağının eşiğinde şiir ve düzyazının birbirine zıt yerlerde olduklarını görüyoruz. Düzyazı uzun bir gelişmenin ulaştırdığı sağlam bir konumda. Şiir ise uzun bir duraklamadan sonra eski amacını yitirmiş, yeni bir yolda, yeni bir amaca araç olmayı ve o yolda gelişmeyi bekler durumda. İşte bu aşamada karşımıza birdenbire —sanki karanlıkların içinden iki büyük, parlak yıldız gibi— iki büyük şair çıkıyor, ikisi de eski deyimle «nev'i şahsına münhasır» dediğimiz kendisinden başkasına benzemeyen ve yazdıkları alanda Lâtin Edebiyatında tek kalmış iki büyük isim: Lucretius ve Catullus. Ne var ki bu şairleri (ve daha sonra göreceğimiz öbür büyük Lâtin şairlerini) birer birer ele alıp incelemeye başlamadan önce onları iyice anlayabilmek için bazı noktalar üzerinde durmamız, bilgi edinmemiz gerekiyor. Şair ve şiir deyince Eski Yunanda ve Eski Roma'da anlaşılan şeyler bizim bugünkü şair ve şiir kavramlarımızla uyuşan şeyler değildi. Bu görüş ve anlayış ayırımlarına ve kimi benzerliklerine— kısaca göz atalım.

Eski Yunan ve Roma'da Şair ve Şiir Kavramı

1. Bir kez, eğitim görmüş eski Yunanlılara ve Cumhuriyet'ten başlayarak Romalılara göre şiirin toplum yaşamında önemli bir yeri vardı. Şiir yalnız bir eğlence, bir zevk aracı değil, bir eğitim aracı idi. Ahlâk eğitimiyle sıkı ilgisi olduğu kabul edilirdi. İyi bir şair her şeyden önce iyi bir insan olmalıydı. Ve iyi şiir insanların iyi olması için gerekli bir şeydi.

Ahlâk prensiplerine bağlı bir ulus olan Romalıların şiiri böyle ahlâk eğitimine bir araç olarak kabul etmeleri çok doğal bir şeydi. Gene de bazı Ro-

malı eleştiriciler —örn. Horatius— şiirin hem eğitici —özellikle yurt sevgisine ve devlete hizmete teşvik edici— hem de zevk verici fonksiyonu olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Horatius'un ileri sürdüğü bu ikilik yeni çağlarda şiirin sırf zevk için olduğu, sanatın sırf sanat için («ars gratia artis») yapılması, hiçbir faydacı amaç gütmemesi gerektiği kanısına kadar gelip dayanmıştır. Ama bugün eski ikilik gene devreye girmiştir. Günümüzde de şiirin bazı ideolojileri öğretmek gibi bir görevi olduğu bazı çevrelerce kabul ediliyor. Hatta böyle bir öğretiyi —hangi yönde olursa olsun— içermeyen şiirlere şiir denmeyeceğini söyleyenler de çıkıyor.

2. Üzerinde durmamız gereken bir fark da o çağlarda şiirin çok daha özenli bir yöntemle, birçok kurallara uygun olarak, «kılı kırka yararak» yazılması gerektiği idi.

3. Eski çağların şiiri ile modern şiir arasındaki birbirine tümüyle zıt başka bir anlayış ise eski çağlarda şairlerin bazı gelenekler çerçevesi içinde kalmaları gerektiği idi. O zamanın şairi belli bazı konuları, bilinen bazı duygu ve düşünceleri işlemek zorundaydı. Bir şair kendinden önceki şairleri çok iyi incelemek ve bilmek zorundaydı. Onların erişmiş olduğu yüksek sanat idealleri sonraki şairlerin ortak malı, izlemeleri gereken ideallerdi. Eskilerin çerçevesinde kalıp onların yolunda gitmek taklitçilik sayılmazdı. Tam tersine, bu istenen ve yapılması gereken bir şeydi. Böylece şairler arasında sürdürülüp giden bir gelenek zinciri vardı. Eski Yunanlılara ve Romalılara göre bir şairin değerini belirten şey ele aldığı konu ve söylediği şeyler değil, onları nasıl söylediği idi. Şair bütün ustalığını sözcükleri seçişinde ve sıralayışında, sözcükleri kullanırken yarattığı ifade güzelliğinde göstermeliydi.

4. Antik çağ şairinin karşılaştığı bir başka sınırlayıcı güçlük ise şiir çeşitleri bakımındandı. Eski Yunanlılar ve Romalılar belirli bazı şiir şekillerinin ancak belirli bazı konular için kullanılacağı kanısında idiler. Örneğin bazı konular epik şiir (destan türü) olarak yazılabilirdi, bazıları elegia ölçülerine göre vb.

Böylece görüyoruz ki eski çağların şairleri bugün bizim çoğumuzun düşündüğü duygusal şair tipinden başka türlü olmalıydılar. Şiir yazmak için en önce duyguya dayanan bir ilham (esin) değil, bilgiye ve düşünceye dayanan bir çaba gerekliydi. Klâsik anlayışa, klâsik prensiplere göre şiiri yaratmak için esin kadar, uzun süreli bir düşünme, çalışma ve çaba da gerekliydi. Bundan başka şair yüzyıllar boyunca denenip en iyi şekil diye kabul edilmiş olan gelenekler çerçevesi içinde, kendince söyleyeceklerini teknik bakımdan gerekli ustalığı göstererek söylemek zorundaydı. Ancak, eskilerin esine de önem verdiklerini şairlerin şiirlerine başlarken tanrılara ya da esin perileri «Musa» lara —kendilerine esin versinler diye— yalvarmalarından anlayabiliriz. Romantikler şiiri katışıksız esin ve kişisel ifade diye kabul eder. Klâsik görüş ise bir gelenek, bir temel ve açıklık, kesinlik ve düzenli bir kompozisyon ister.

Fakat klâsik nitelikte olan eski Yunan ve Roma edebiyatlarında da romantik ögeler yok değildir. Zaten klâsik ve romantik ögelerin dengeli birleşimiyle örnek güzellikte eserler doğar. Ve denge klâsik anlayışa göre en büyük değerlerden biridir. İşte bu denge, klâsik ideallerin romantik öge ile karışmış olarak görülmesi, Lâtin Edebiyatının en büyük eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Lâtin şairleri gelenekleri öyle ustaca kullanmışlardır ki yenilik ve özgünlükleri ezdirmemeyi, tersine onları en iyi şekilde belirtmesini başarmışlardır.

İskenderiye Akımı

Lâtin şairi için gelenek gerçi Hellen geleneği idi ama, Lâtin şairinin ulaştığı başarı Hellen özelliği taşımaktan uzak, özgün bir başarı idi. Yunan şiirinin en üstün çağı olan İ.Ö. V. yüzyıldan bu yana yüzyıllar geçmişti. Arada geçen bu zamanın çok büyük bölümüne «klâsik» yahut «Hellenik» dediğimiz İ.Ö. V. yüzyıl Atina kültüründen bambaşka bir Yunan kültürü egemen olmuştu. Bu değişik kültüre Hellenistik kültür ve onun egemen olduğu bu çağa da Hellenistik çağ denir. Bu çağın edebî ve özellikle şiir akımı, İskenderiye (Alexandria) akımı dediğimiz akımdır. Büyük İskender öldükten sonra (İ.Ö. 323) İskenderiye kenti kültür alanında yavaş yavaş Atina'nın yerini aldı, Hellen kültürünün merkezi oldu. Büyük kitaplıklar, yayınevleri, edebiyat koruyucuları şairleri oraya topluyordu. Şiire öncülük eden özellikler ve ilkeler de oradan çevreye yayılıyordu.

Bu çağı Hellenik çağdan ayıran en büyük özellik site - devletlerin günü doldurup önemini yitirmesi, yok olması, çok daha geniş krallıkların ortaya çıkmasıdır. Eskiden edebî eserler site - devletin sosyal ve siyasal yaşamında etkin bir rol oynayan Yunanlı vatandaş için yazılırdı. Şimdi ise her şey gibi doğal olarak onun edebî gereksemesi de değişmişti. Sonuç olarak, İskenderiye şiirinin belli başlı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Kişiye karşı yeni bir ilgi; ilginin kişi üzerinde yoğunlaşması. Politika alanında yer bulamayan ilgi insan psikolojisine, insan duygularına ve sevgiye yöneliyor. Bunları yepyeni bir gözlemle, incelikle irdeliyor, açıklıkla belirtiyor. Lâtin Edebiyatına geçen bu özellikler oradan da Batı edebiyatlarına geçmiş günümüze malolmuştur. Bize modern görünmesi bundandır. Bundan başka, yurt ve ulus sevgisi yeni bir biçime girdi: Toprağa bağlılık, kırlara, doğaya duyulan sevgi İskenderiye edebiyatının özelliklerindendir.

Lâtin Edebiyatının ve sonraki Batı edebiyatlarının aşk ve doğa şiirleri varoluşlarını İşte İskenderiye şiirinin bu gelişmesine borçludurlar.

2. İskenderiye akımı aynı zamanda bilimsel araştırma akımıdır. İleri gelen kişileri antik çağların en büyük bilginleriydi. Edebiyatta bunun iki etkisi görüldü: a. Bilimsel konulara, fen konularına ilginin artması, b. sanata, özellikle dile büyük özen gösterilmesi. Böylece Yunan şiir dili çok ince bir özenle

işlenmeye başlandı, yazı tekniğini kusursuzlaştırmak için çaba gösterildi. Sonunda büyük bir titizlikle ve özenle işlenmiş küçük şiirler yazılmaya başlandı. (Bu alandaki şairlerin en büyüğü ve ustası Kallimakhos'tur.)

3. İskenderiye akımının en önemli özelliklerinden biri denemeler yapmaya olan eğilimidir. Temel olarak geleneklere bağlı kalıp yeni yeni karışımlar, yeni denemeler yaptılar —gerek alışılagelmiş ölçüleri başka konular için kullanarak, gerekse yeni, yerel mitolojiyi konu olarak kullanmakla; ya da eski dinsel konulara yeni düşünce ve humanizm ögeleri karıştırarak.

İşte incelemek üzere olduğumuz büyük Lâtin şairleri de başarılarını bir ölçüde, İskenderiye şairlerinin şiirin biçim ve konusunda yaptıkları bu denemelerin benzerini eserlerinde uygulamakla elde etmişlerdir. Ama İskenderiye şiir türlerini körü körüne izlemiş, taklit etmiş değillerdir. Onları klâsik gelenekler içinde orijinal eserler yaratmaya yarayacak bir çerçeve olarak kabul etmişlerdir.

Romalılar İskenderiye akımının etkisini ancak yaklaşık 200 yıl sonra duyabildiler. İ.Ö. I. yüzyıl başlarında bir geçiş çağı var. (Şair Lutatius ve Laevius bu çağa rastlar.) Bu sırada İskenderiye akımına ilgi başlıyor ve kültürlü genç Romalılar arasında moda haline geliyor. Roma'da bu sırada koşullar İskender sonrası Hellen dünyasının eşiydi. Siyasal ve sosyal kargaşalıklardan dolayı kişinin kendi iç âlemine, özel dünyasına kapanması gereksemesi doğmuştu. Edebiyat alanında da yaratma aşamasından sonra bir bilimsel araştırma, eleştirme ve küçük şiir şekillerine bir eğilim, bir heves uyanmıştı. Yalnız, İ.Ö. III. yüzyıldaki Helen dünyası ile İ.Ö. I. yüzyıldaki Roma arasındaki bir ayırım vardı: İ.Ö. V. ve IV. yüzyılda Yunan şiiri doruğuna ulaşmıştı; oysa bu sırada Roma edebiyat ve şiiri —komedi yazarları dışında— henüz olgunluğa erişmiş olmaktan uzaktı. İşte bu durumdayken İskenderiye akımının etkisine girmiş oldu. Lâtin Edebiyatında o sırada var olan teknik kusurlara karşı daha güçlü bir tepki, bir başkaldırma ortaya çıktı ve teknik kusursuzluk ideallerine erişmek için çok daha güçlü bir istem uyandı ve çaba gösterildi.

İ.Ö. I. yüzyılın ortalarında Roma siyasal bakımdan olduğu kadar yavaş yavaş kültürel ve entellektüel alanda da dünyanın merkezi olmak yolundaydı. G. Julius Caesar bir büyük genel kitaplık kurmayı plânladı ve bu işe başladı. Onun başladığı bu işi Augustus tamamladı. Gerek Yunanlı, gerek başka uluslardan Yunanca konuşan bilginler Roma'ya kendiliklerinden geliyorlar ya da savaş sonunda esir edilip getiriliyorlar, bir süre sonra azat ediliyorlardı. Bu durum Roma'da eğitim sisteminde değişikliklere yol açtı, önemli sonuçlar veren büyük etkiler yaptı. (İlerde bu konuya gene değineceğiz.) Roma siyaset ve askerlik alanlarından başka her alanda Hellen etkisine kapılarını ardına kadar açmış bulunuyordu. Yukarda söylediğimiz gibi, uygar dünyanın entellektüel merkezi haline geliyordu. Sonunda Roma'da Yunanistan'ın en üstün klâsik yazarlarıyla boy ölçüşebilecek Lâtin yazarları yetişti ve bunların gelecek çağlara

en azından büyük Hellen yazarları kadar yaygın ve derin etkileri oldu. Roma edebiyatının bu parlak ve üstün çağı hemen hemen 2 yüzyıl sürer ki bu süre içinde şiir ve düzyazı alanında en üstün eser verenler Yunan değil Lâtin yazarları olmuştur.

Roma'da artık yükselmiş olan yaşam düzeyi oldukça geniş bir kültürlü tabakanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Yalnızca genç Scipio Africanus çevresine toplanmış olan küçük grup gibi değil, daha geniş, yaygın anlamda.) Bu kültürlü tabaka edebiyat ve özellikle şiiri bir pratik amacı ya da gündelik işlere bir yararı olduğu için değil sırf kendisi için, yani sırf şiir zevki için okur ve sever olmuştu. Demek ki yazarlar artık tarih (destan), söylev, ya da tiyatro oyunu gibi çeşitlere bağlı kalmasalar da karşılarında kendilerini severek okuyacak bir genişçe kütle bulabileceklerdi. Bundan başka artık durum öyle idi ki zengin ve ileri gelen bir Romalı, kendini destekleyen ve işine yarayan şu ya da bu yazarın değil genel anlamda edebiyatın ve şiirin koruyucusu olabiliyordu. (Bunun örneklerini ileride göreceğiz).

Lucretius

İşte Roma'da edebiyat ve şiirin olağanüstü bir değer kazandığı ve en üstün Yunan eseriyle boy ölçüşebilecek eserler verilmeye başlandığı bu çağın başlangıcında ilk karşımıza çıkan şair yukarda sözünü ettiğimiz TITUS LUCRETIUS CARUS'tur. Lucretius'un yaşamıyla ilgili olarak bildiğimiz tek kesin şey ölüm tarihidir. Doğum tarihinde iki olasılık öne sürülür. Buna göre İ.Ö. 94 veya 99 yılında doğmuş ve 55 yılında ölmüştür. Epikuros felsefesinden esinlenerek yazdığı didaktik şiirin bastırılması[1] ve ölümü konusunda sonraki yazarlarda bulunan iki hikâyenin ise gerçeğe uygun olup olmadığı belli değildir. Hatta ailesi hakkında bile bilgimiz yok. Zengin mi yoksa fakir mi olduğunu dahi bilmiyoruz. Eserini ithaf ettiği Memmius isimli kimsenin de kim olduğu tam belli değil. Yaşamı hakkında bu denli hiçbir şey bilmediğimiz Lucretius'un kişiliği, sanatı ve dehası hakkında ise eserinden çok iyi bilgi edinebiliyoruz.

Epikurosçu inançlarından ötürü Lucretius'un sosyal ve politik yaşantıdan uzak, kendi başına bir yaşam sürdüğünü kuşkusuzca kabul edebiliriz. Öte yandan, çağının edebî kişileriyle de bağlantı kurmamış olması çok olasıdır. Çünkü Lucretius o çağın değil, daha önceki çağın edebiyatına bağlıydı. Gerçi Cicero ve Vergilius'un eserlerinde Lucretius'u iyi tanıdıklarını belli eden yerler var. Ama ondan açıkça söz etmiyorlar. Bunu da belki inançlarının tümüyle birbirine zıt oluşu ile açıklıyabiliriz. Daha sonraki yazarların bazıları da kendisinden

(1) Lucretius'un eserini yayınlayamadan öldüğünü ve sonradan Cicero tarafından yayınlandığını Romalı biyograf (İ.S. 2. yüzyıl) Suetonius'tan öğreniyoruz. Elimizde M. Cicero'nun kardeşi Quintus'a bu konuda yazdığı bir mektup da var.

kâh övgü kâh yergi ile ama hep kısaca söz ediyorlar. Söyledikleri de felsefesi veya sanatı ile ilgili, yaşantısı ile değil. İşte Lucretius'un yaşamıyla ilgili olarak hemen hiçbir şey bilmeyişimizi bu kendi başına yaşayışı ve gerek sanat gerekse inanç yönünden çağdaşları ile arasında, bir benzememezlik, bir kopukluk olmasına bağlıyabiliriz.

Lucretius'un şiirinin didaktik (öğretici) olduğunu söyledik. Gerçi eski zamanlarda zaten hangi çeşit olursa olsun şiirin görevi genellikle eğitmek ve öğretmekti ama didaktik şiir hiç başka amaç gütmeksizin sırf bilgi vermek için yazılan şiirdi. Felsefe, bilim, sanat ya da başka herhangi bir alanda bilgi vermek amacıyla yazılırdı. Bize bugün bu konular şiir için uygun gelmeyebilir, ama eskilerce bu hiç de böyle değildi. Çünkü onlara göre şiirin nerdeyse kutsal bir öğretme görevi vardı. Gelenek bakımından da bu konular şiirle eskidenberi ilgili idi. Şöyle ki: Eski Yunan'da deneyim (tecrübe) sonucu edinilen bilgileri toplayıp gelecek kuşakların yararlanmasını sağlamak için şiir biçiminde okumak gibi bir eğilim vardı. Bu iş için de en eski ve etkili ölçü olan heksametron kullanılırdı. Örneğin Homeros'tan hemen sonra geldiği kabul edilen Eski Yunan şairi Hesiodos (İ.Ö. 8. yüzyıl) *İşler ve Günler* isimli şiir olarak yazılmış eserinde çiftçilik konusunda bilgileri ve birtakım ahlâk kurallarını kaleme almıştır. *Theogonia* isimli eserinde ise —gene şiir halinde— evrenin ve tanrıların oluşumunu anlatır. (Birincisi «doğru davranış»ı ikincisi ise «doğru bilgi»yi amaç gütmektedir.) Daha sonra İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Sicilyalı filozof Empedokles doğa bilimleri, metafizik ve din konularında eserler vermiştir. Ne yazık ki bunlardan kalma ancak 500 dize vardır elimizde. (Daha sonra anlatacağımız gibi, Lucretius Empedokles'in etkisinde kalmıştır.)

İskenderiye akımına gelince, onun didaktik şiire çok önem vereceği belli bir şeydir. Çünkü İskenderiye edebiyatının başlıca özelliklerinden biri bilimsel araştırma ile ilgili konulara verdiği önemdir.

Hellenistik Çağ ve İskenderiye etkileri Roma'da güç kazanınca aynı eğilim ve alışkanlıklar orada da kök salmaya başladı. Bu, Romalıların ciddi kişiliğine de uygun bir şeydi. «Roma şiirinin babası» Ennius da didaktik nitelikte şiirler yazmıştı.

İşte bütün bu gelişim ve eğilimler Lâtin Edebiyatının en büyük başarılarından biri olan Lucretius'un eseri *De Rerum Natura (Nesnelerin Özyapısı Hakkında)* adlı şiirini yazmasına yol açmıştır. Gerçi Lucretius, dediğimiz gibi, o çağın değil daha önceki çağın edebiyatını seviyordu. Özellikle İ. Ö. 3. yüzyılda eser vermiş olan Ennius'un gerek dil, gerek stil bakımından izlerini, etkilerini taşır, bu bakımdan arkaik (eski) sayılır. Ama, birçok bakımlardan İskenderiye akımının etkisinden uzak sayılsa da, 1. seçtiği konu (ki Hellenistik çağa ait bir felsefe, Epikuros felsefesidir ve bilimsel bir konudur); 2. bu konuyu İskenderiye edebiyatında pek moda olduğu üzere şiir olarak yazması; 3. şiirindeki görkem ve yarattığı etkiyi gene İskenderiye edebiyatçılarının geliş-

tirdiği şiir tekniğinin etkisiyle Lâtincenin gelişmesine borçlu olması bakımından çağının etkilerinden büsbütün uzak kalmıştır diyemeyiz.

Eski edebiyata bağlı olmakla birlikte Cicero'nun *Aratea Carmina* adlı eserinin de etkisinde kalmıştır. Bu eser İ.Ö. 3. yüzyılda Anadolu'nun Kilikya bölgesinde yaşamış olan şair Aratos'un Φαινόμενα *(Doğa Olayları)* adlı eserinin Lâtinceye çevirisiydi.

Lucretius'un eserini yazarken kendisine asıl örnek aldığı, İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Sicilyalı filozof Empedokles'in Περί Φύσεως *(Doğa Hakkında)* isimli eseridir. *De Rerum Natura (Nesnelerin Özyapısı Hakkında)* adlı eserini Empedokles'in bu eserinden esinlenerek yazmaya koyulmuştur.

Lucretius'un tek eseri olan *De Rerum Natura* 6 kitap olarak ve heksametron vezniyle yazılmıştır. Bu eseri gerek stil gerekse dil bakımından Ennius'un izlerini taşır, birçok arkaizmlere rastlanır. Bu eserinde Lucretius, İ.Ö. 4. yüzyılda yaşamış, çok önemli bir çığır açmış ve etkisi gelecek çağlarda da uzun zaman sürüp gitmiş olan Yunan filozofu Epikuros'un felsefesini açıklamak ve kendisinin bir din gibi bağlı olduğu bu felsefeye dayanarak insanları geleneksel dinî inançların ve batıl inanışların neden olduğu korkulardan ve mutsuzluklardan kurtarmak amacını gütmüştür.

Lucretius'un eserinin temelini oluşturan Epikuros felsefesinin ana çizgilerine burada göz atmak yerinde olur.

Daha İ.Ö. 6. yüzyılda İyonya'da (yani bugünkü İzmir, Aydın yöresi ve yakındaki adalarda) felsefenin temelini atan ilk filozofların çözmeye çalıştıkları sorunlar dünyanın oluşumu ile ilgiliydi*. Evrenin özü nedir? Neden yapılmıştır? Bu adamlar hiçbir şeyin yoktan var olmayacağını düşünüyor, evrenin yaratılışını birtakım tanrılarla bağdaştırmaya yanaşmıyorlardı. Bu yüzden evreni oluşturan temel maddenin ne olduğu üzerine düşünüp her biri kendince bunu anlatmaya çalışmıştı. Örneğin Thales'e göre temel madde suydu, her şey bundan oluşmuştu; Herakleitos ateşi, Anaksimenes havayı temel öge kabul etmişlerdi vb. Daha sonraki çağlarda ise monist görüş yani evreni tek bir madde ile açıklamak görüşü yerine pluralist görüş ortaya çıktı. Yani ana madde artık tek değil çoktu. Empedokles bu ana maddelere «Rizomata panton» (= bütün nesnelerin kökleri), Anaksagoras «spermata» (= tohumlar), Leukippos ile öğrencisi Demokritos ise «atomlar» ismini vermişlerdi. Boşluk içinde hareket eden bu ana maddelerin birbiriyle çeşitli birleşmeleri sonunda evrenin ve nesnelerin oluştuğunu ileri sürmüşlerdi. İşte Epikuros kendinden aşağı yukarı yüz yıl önce yaşamış olan Demokritos'un atomlar doktrinini az bir değişiklikle benimsemiş, kendi ahlâk felsefesini de bu temeller üzerine oturtmuştu. Bu doktrine göre evren sonsuz sayıda atomlardan ve sonsuz olan boşluktan oluş-

(*) İyonyalı filozoflarla ilgili bilgiyi hocamız Profesör Macit Gökberk'in *Felsefe Tarihi* adlı kitabından aldım.

maktadır. Atomlar başı sonu olmayan bir zaman içinde daima varolmuşlardır ve hiç yok olmayacaklardır. Hiç de değişmeyeceklerdir. Gözle görülmeyecek kadar ufaktırlar ve artık daha fazla bölünemezler. (*ἄτομος* «bölünemez» anlamına gelir.) Lucretius bunlara Lâtince değişik isimler veriyor: «Primordia rerum,» «principia,» «corpora materiae». Biçim, büyüklük ve ağırlık bakımından çeşit çeşit olan atomlar boşluk içinde (*τὸ κενόν* «inane») sürekli hareket halindedirler. Ağırlıkları yüzünden aşağı doğru inerlerken, hafifçe yana doğru da kaydıkları için öbür atomlarla çarpışırlar. Birçok çarpışma ve ayrılmalardan sonra en sonunda artık ayrılmadan birleşen ve hep birlikte boşlukta harekete başlayan nesneler ve dünyalar oluşmuştur. Fakat böylece ortaya çıkan nesne ve dünyaların başlangıcı olduğu gibi sonu da olacaktır. Onların sonu gelince dağılan ve başıboş kalan atomlar tekrar boşlukta hareketlerini sürdürecektir, daha başka birleşmeler oluncaya kadar...

Demokritos bu oluşları önceden belirli, zorunlu bir düzene bağlamıştı. Epikuros ise bu deterministik görüşü kabul etmez. Onun yaptığı önemli değişiklik de işte budur. Bütün bunlar önceden belirli bir zorunluğa göre değil, rastlantı sonucu olmaktadır. Atomların bu rastlantı sonucu çarpışma ve birleşmeleri Epikuros'un ahlâk felsefesi için de çok önemlidir. Çünkü irade bağımsızlığını bu ilkeye bağlar.

Epikuros'un ruh anlayışı da tümüyle materialistiktir. Beden gibi ruh da atomlardan yapılmıştır. Ancak ruhu oluşturan atomlar en küçük, en ince ve en hafif atomlardır. Ruhun can diyebileceğimiz bölümü (*ψυχή* = anima) bedende yaygın bir şekilde bulunur. Düşünce (*λόγος* = animus) bölümü ise göğsümüzde yerleşmiştir. Ruh bedenden ayrı olarak var olamaz. Bedenle bir oluşur. Beden ölünce ruh da dağılır, yok olur. Bu yüzden ruhun ölümsüzlüğü veya başka bir bedene göçmesi söz konusu olamaz, ölüm bir hiçliktir. Ve işte bu nedenle ölümden ve ölümden sonra olacak şeylerden korkmak yersizdir. Çünkü biz yaşarken ölüm yok demektir, ölüm gelince de artık biz yokuz ve hiçbir şey duymayız.

Bütün bu açıklamaların asıl amacı insana nasıl davranması, nasıl yaşaması gerektiğini gösterebilmektir — yani ahlâk bilgisi vermek. İnsan neyi mutluluk diye kabul edecek? Neyi yapıp neden kaçınacak? Yaşamasını neye göre düzenleyecek? Bütün canlılar acıdan kaçıp haz peşinde koştuklarına göre haz yaşamın doğal bir amacıdır. İşte duyulara dayanan Epikuros felsefesi için de aranılacak olan mutluluk hazdır. Ama hazzı Epikuros aşırı derecede zevk duyma değil, acının yokluğu ve ruhun yatışkınlığı ve dinginliği olarak kabul eder. Sonraki çağlarda Epikurosçuluk yanlış yorumlanmış, sırf maddi zevkler için yaşama biçiminde anlaşılmıştır. Oysa Epikuros mutlu olabilmek için insanın gereksemelerini olabildiği kadar kısması; gereken şeyleri isteyip gerekmeyen şeyleri istememesi ve sonu acılı olabilecek zevklerden de kaçınması gerektiğini söyler. İnsan ancak istek ve gereksemelerini ayarlamakla ve yaşamı ölçülü ola-

rak tatmakla mutluluğa ulaşır. Bununla ilgili olarak, dünya görüşünde kaderci olmayan Epikuros için istenç (irade) özgürlüğü çok önemlidir.

Yunan felsefesinde bu indeterministik unsuru, irade özgürlüğü düşüncesini ilk önce onda buluyoruz. İnsan kaderin (yazgının) elinde oyuncak değildir ve iradesini kullanarak, hareketlerini ayarlayarak kendi yazgısını, belirler, ölçülü ve dingin bir yaşam sürebilir.

Tanrı korkusunu da Epikuros şöyle ortadan kaldırır: Ona göre tanrılar en ince ve görülmez atomlardan olmuşlardır. Ölümsüz ve tam bir mutluluk, sonsuz bir haz içinde dünyalar arasındaki boşlukta («intermundia») yaşarlar. İnsanlarla, bizim dünyamızla hiç ilgili değillerdir. Kendi kendilerine yeten bu en olgun varlıklara saygı ve hayranlık duymak yerinde olur. Ancak onlardan yardım beklemek veya korkmak boşunadır ve gereksizdir.

Epikuros tanrıları inkâr etmiyor. Onların varlığını ise atomik teoriye göre şöyle açıklıyor: Madem ki bütün uluslarda Tanrı düşüncesi vardır, öyleyse tanrılar da vardır. Çünkü düşünce ve duyularımızı Epikuros tümüyle materialistik olarak şöyle açıklar: Bütün nesnelerin yüzeyinden, gayet ince, zar gibi, tıpkı çıktıkları nesneye benzeyen hayaller yayılır durur «simulacra». Bu hayaller boşlukta hızla hareket edip duyu organlarından girerler ruha ulaşırlar. Görme, koku alma, işitme, hep bu şekilde olur. Ancak koku atomları ses atomlarından, ses atomları da görülen şeylerin atomlarından daha yavaş ilerler. İşte düşünceyi de düşündüğümüz şeyden çıkan hayaller harekete geçirmektedir. Öyleyse Tanrı düşüncesini de ancak gerçekten var olan tanrılardan gelme hayaller ortaya çıkarmıştır.

Sırf duyulara dayanan bilgi teorisi Epikuros'un astronomi alanında garip sonuçlara varmasına yol açmıştır. Çünkü gözlemimiz dışında kalan astronomik olayları duyularla anlatmak olanaksız bir şeydi. O zaman iş varsayıma kalıyordu. Ve böylece bir olay birçok değişik biçimde anlatılabiliyordu. Lucretius'un da bu konularda birçok olasılıkları sıraladığını görüyoruz. Epikuros'un öğretisi bilimsel temellere dayanmadığı için bu gibi yanılmaları doğal karşılamak gerekir.

Buna karşılık, Epikuros'un atomlar teorisini benimserken göstermiş olduğu derin sezgiye şaşmamak elde değildir. Lucretius'un bize anlattığı biçimde bu teori, içinde yaşadığımız çağda kimya ve fizik alanlarında ve atomla ilgili olarak yapılan keşiflerin öncüsüdür. Bilim onun söylediklerinden kimisinin tümden doğru, kimisinin de doğru yol üzerinde olduğunu kanıtlamış bulunuyor.

Bundan başka bütün doğal oluşları doğadaki «neden ve sonuç» kurallarına göre açıklayan Epikuros felsefesi tanrıların insan yaşamına karışmadıklarını ve ölümlü olan ruhun ölümden sonra ceza ve eziyet çekmesinin söz konusu olamayacağını ileri sürmüş, insan ruhunu en çok hırpalayan bu iki korkudan kurtarıp mutlu kılmaya çalışmıştır.

Sonra gene insana istenç (irade) özgürlüğü tanımakla onu alın yazısı inancının bağnazlığından kurtarmış, kendi yazgısını ve mutluluğunu hazırlamak yolunu açmıştır.

Kişilere tek tek mutlu olmanın yolların öğreten bu individualist (bireyci) felsefe insanın aslında sosyal bir yaratık olmadığını, ancak sonradan, bir arada yaşamak yararlı olduğu için toplum yaşamının ortaya çıktığını ileri sürüyordu. Bu bireyci felsefeye göre tek tek kişiler arasında bir ilgi olan dostluk çok büyük değer taşıyordu.

İşte Lucretius'un eserinde açıkladığı ve savunduğu Epikuros doktrini ana çizgileriyle böyle bir felsefeydi. Gerçi Lucretius için bu felsefenin asıl önemli yönü ahlâk yönü idi. Asıl amacı insanlara sonsuz acı kaynağı olan, hatta uğrunda cinayetler işlenen batıl dinsel inançlarla savaşımdı. Ama bunu yapabilmek için önce Epikuros'un doğa görüşünü iyice açıklaması gerekiyordu. Çünkü insan ancak doğanın asıl niteliğini öğrenince Tanrı ve ölüm korkusundan kurtulur ve doğanın bilgisi ona en büyük mutluluğu sağlar.

Lucretius'un üzerine aldığı bu işi nasıl yaptığını görmek için eserini kısaca gözden geçirelim.

De Rerum Natura'nın 1. kitabı Lucretius'un doğadaki yaratıcı gücün sembolü olarak kabul ettiği tanrıça Venus'a bir çağırısı ile başlar. Bundan sonra şair insanları dinin bağnazlığından ve ölüm korkusundan kurtarmak için evrenin, nesnelerin ve ruhun niteliğini ve oluşlarını açıklayacağını söyler. Lâtin dilinin bu iş için yetersiz olduğundan da yakındıktan sonra (ki kendisi pek çok terimler uydurmuştur) atomlar ve boşluk teorisini anlatır. Bilgi için ancak duyularımıza güvenebileceğimizi de söyler. Önceki filozoflardan Herakleitos, Anaksagoras ve Empedokles'in felsefelerini eleştirmekle birlikte bunlardan Empedokles'i hayranlıkla över.

2. kitap bir filozofun mutluluklarını anlatan güzel bir girişten sonra Epikuros'un ahlâk felsefesini açıklamaya girişir. Mutluluk için basit zevkler yeterlidir. Lükse, zenginliğe gerek yoktur. İnsanı mutsuz eden heyecan ve hırsların yokluğu mutluluğa yeter. Dinden gelen korkular ve ölüm korkusu mutluluğa en birinci engellerdir. Bunları da zengin ve mevki sahibi olmakla değil, ancak doğayı bilmekle uzaklaştırabiliriz.

Bundan sonra atomların bazı niteliklerini, biçim ve hareketlerini anlatır; buradan irade özgürlüğüne geçer. Daha sonra tanrıların niteliğini ve başka dünyaların varlığını açıklar; dünyanın başlangıcı olduğu gibi sonunun da geleceğini, daha şimdiden dağılma belirtilerinin görüldüğünü söyler.

3. kitap Epikuros'a bir övgü ile başladıktan sonra ruhun atomik niteliğini ve bedenle olan ilgisini anlatır. Ruhun ölümlü olduğuna dair birçok kanıtlar gösterir. Ruhun ölümlü oluşunu ve ölüm korkusunun yersizliğini kutlayan bir zafer şarkısı ile sona erer.

4. kitap Lucretius'un eserini yazarken yüklendiği görevi anlatmasıyla başlar, ondan sonra duyu ve düşüncelerin nesnelerden yayılan ince hayaller («simulacra») ile oluşunu, rüya ve hayaletleri anlatır. Düşünce ve duyuların niteliklerini açıklar. Kitabın sonunda bedenin bazı işlevlerini ele alır, bu arada insanı bir başkasına köle yapan ve kendini kaybettiren bedensel aşkı şiddetle eleştirir.

5. kitap dünyamıza ayrılmıştır. Epikuros'a diğer bir övgüden ve teolojik dünya görüşüne şiddetli bir yergiden sonra, dünyanın tanrılar tarafından yaratılmadığını söyler ve nasıl meydana geldiğini nasıl sona ereceğini anlatır. Birtakım astronomik olayları da açıkladıktan sonra dünyada bitki, hayvan ve insanların nasıl oluştuğunu; konuşmanın, madenlerin ve çeşitli sanatların keşfiyle uygarlığın nasıl başlayıp gittikçe ilerlediğini anlatır. Toplum yaşamının bazı kuruluşlarından ve dinin nasıl başladığından da söz eder.

6. kitap gene Epikuros'a bir övgü ile başlar, yeryüzü ve gökyüzüyle ilgili çeşitli doğa olaylarını anlatır. Örneğin şimşek, yıldırım, yağmur, bulutlar, gökkuşağı; sonra deprem, yanardağlar, sıcak su kaynakları, mıknatıs çekimi, Nil Nehri'nin yükselmesi ve salgın hastalıklar... Bu sonuncusundan da 5. yüzyıl sonlarında Atina'yı kasıp kavuran veba salgınına geçer ve kitap burada sona erer. Bu kitabın bitmemiş olduğu anlaşılmaktadır. V. ve VI. kitabın yazar tarafından son defa gözden geçirilip düzeltilmediği bellidir. Birçok yerlerinde bozukluklar, eksiklikler vardır. En kusursuz kitaplar ise I. ve II. kitaptır.

Modern düşüncelerin, kuramların ve keşiflerin kökünü ta eski çağlarda arayanlar için Lucretius'un eseri merakla taranmaya değer. Şaşılacak şey şudur ki modern keşiflerin birçoğu onun eserinde ya açıkça belirtilmekte veya ima edilmektedir. Biraz önce gördüğümüz gibi, atom teorisi buna en büyük örnektir. Işık teorisinde Newton'dan, kimyasal ilişkilerle ilgili teorisinde ise Lavoisier'den daha ileri olduğu kabul edilir. Biyoloji bilginleri için, dünyada ilk canlıların oluşumu ile çeşitli bitki ve hayvan türlerinin gelişmesi hakkında ileri sürdükleri, modern evrim teorisinin öncüsü diye hayranlıkla karşılanacak şeylerdir. Oldukça yeni bir bilim olan antropolojinin ortaya çıkardığı birçok konuları o daha o zaman —hem de geçmişteki bir altın çağa inanılan bir zamanda— inanılmaz bir sezgi gücüyle görmüş, ilk insanların yaşantısıyla, uygarlığın ve toplum yaşamının geçirdiği gelişmelerle ilgili gerçekleri şaşılacak bir görüş ve kavrama yeteneği ile binlerce yılın karanlığı ardından çıkarmıştır. Bu bilimsel konulardan başka din ve bilimin çarpışması bakımından da Lucretius'un eseri çağımız için ilgi çekici olmuştur.

Ancak, şiiri şiir yapan ne bilimsel, ne de tarihsel oluşudur. Didaktik şiirin ise gerçekten şiir sayılıp sayılmayacağı her zaman tartışma konusu olmuştur. Gerçi Lucretius'un eserinde birçok bölümlere kuru, katı ve sadece vezinle yazılmış düzyazı deyip geçmek mümkündür. Öbür yandan, gerçekten gü-

zel, dokunaklı, gerçek şiir unsuru taşıyan bölümleri de bulup ayırmak kolaydır. Örneğin yaşam, ölüm, ruh, filozofça yaşama ve doğa tasvirleri ile ilgili bölümlerde kâh coşkun, kâh ağırbaşlı, fakat daima güçlü bir şairdir. Ama parça parça bölümler bir şiiri bütünüyle kurtarmaya yetmez. Gerçi Lucretius için filozofluğu ve öğretmek istediği gerçekler, şairliğinden önce gelmişti, daha önemliydi. Ama sonraki çağların onu her şeyden önce şair diye tanıması nedendir acaba?

Düşünce ve duygularını ve kendini verircesine bir inançla bağlı olduğu gerçekleri olağanüstü güçlü ve güzel, o ölçüde de temiz ve sade bir dille ifade etmiş olması kuşkusuz onun büyük şair olarak tanınmasında önemli rol oynamıştır. Ama eserini, bilimsel konusuna karşın, bütünüyle şiir yapan şey hiç kuşkusuz Lucretius'un kişiliği ve dehasıdır. Hiç tükenmeyen coşkunluğu, temiz ve derin içtenliği, hüzünlü ağırbaşlılığı, ince görüş ve kavrama yeteneği eserin bütününe sinmiştir. *De Rerum Natura*'yı ölümsüz bir şiir yapan ona baştan aşağı sinmiş olan ruhtur: Erişmek istediği büyük amaca hevesli, coşkun ve bilinçli bir şekilde ilerlerken Lucretius'un gerçeğe karşı duyduğu pervasız ve sınırsız sevgi ile doğa karşısında duyduğu derin saygı. Âdeta dinsel bir niteliğe bürünerek bütün eserin sanki dokusuna örülmüş olan bu duygulardır ki dine karşı savaş açmış olan Lucretius'un en dindar şairlerden biri olarak tanınmasına yol açmıştır.

Eski Roma'da Eğitim

Lucretius'u incelerken, çağının etkilerinden büsbütün uzak kalmamakla birlikte gerek şiir tekniği gerekse duygusal bağlılık yönünden temelde daha önceki çağın şairi olduğunu söylemiştik. Oysa Lucretius'tan başka o çağda yaşayan bütün Lâtin şairleri İskenderiye akımının içinde, onun ilkelerine bağlı kimselerdi. Bu akımın Roma'yı nasıl etkilediğini daha iyi anlayabilmek için Eski Roma'da iyi aile çocuklarının nasıl eğitildiği konusuna biraz göz gezdirmemiz yerinde olur.

Daha eski çağlarda çocuklara evde eğitim verilirdi. Erkek çocuklar babaları, kızlar anaları tarafından eğitilirdi. Çok kesin olarak bilinmemekle birlikte, okuma yazma gibi basit bilgileri veren ilkokul niteliğinde küçük okullar bulunduğu sanılıyor. (Yaşlı Cato eski geleneğe uyarak oğlunun eğitimini üzerine almış, Yunanlı bir köleye teslim etmemişti.) Çocuk biraz daha büyüyünce, eğer babası belirli bir meslek veya iş sahibiyse, işe giderken oğlunu yanında götürür, çocuk onu işinin başında, işini yaparken görmek ve izlemekle babasının işini öğrenirdi. Babayla oğulun her zaman birlikte olması zaten gelenek idi. Daha sonra, eğer isteniyorsa, delikanlı tanınmış devlet adamlarından birinin yanına verilir ve onun yanından hiç ayrılmazdı. Böylece o devlet adamlığının gerektirdiği görevleri yerine getirirken delikanlı da

bu işleri öğrenmiş olurdu. Bu pratik eğitim faydalı vatandaş yetiştirmek bakımından çok yararlı olurdu, çünkü bu yoldan yetişen genç kamuoyunun en beğendiği etkilere göre yetişmiş olurdu. Ne var ki bu eğitimle kültür sahibi olunamazdı. İşte Yunan etkisi bu bakımdan Roma'daki eğitime katkıda bulundu. Hatta katkı ile kalmayıp zamanla bu eğitimi temelinden değiştirdi. Çünkü Yunan âleminde yüzyıllardır teorik (kuramsal) ve edebî bilgilere çok değer verilegelmişti. Denebilir ki bazan gereğinden fazla. Doğal olarak bu teorik bilgi düşkünlüğü sırf pratik eğitim gören Romalıların alışkanlığına zıt bir şeydi. Roma bu bakımdan Yunan etkisinde kalınca eğitim alanında gitgide kökten bir değişim olması da doğaldır.

Az önce Roma'da birtakım ufak ilkokullar olduğundan söz ettik. Bunlara «ludi litterarii», bu okullardaki öğretmenlere de «litterator» denirdi. İncelemekte olduğumuz çağda ise Roma'da artık daha ileri okullar da ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu okulların başında geniş kültür sahibi kimseler bulunurdu ve bunlara «grammatici» denirdi («grammaticus», filolog demekti.) Bunlar Yunan geleneğine uygun olarak öğrencileriyle birlikte Yunan ve Lâtin Edebiyatının belibaşlı yazarlarını ve özellikle şairlerini incelerlerdi. Zamanla «grammatici»den başka yüksek kültürün önemli diğer iki alanında ders veren iki öğretmen daha ortaya çıktı: bir retorik (hitabet, güzel konuşma) ve bir de felsefe öğretmeni: «rhetor» ve «philosophus». Bütün öğretim özel nitelikte idi, devlet tarafından yaptırılmazdı. Öğretmenler ücretlerini öğrencilerinden sağlarlardı. (Bu öğretmenlerin kültürlü kölelerden olması sık sık görülen bir haldi.) Böylece bazan olağanüstü yetenek sahibi bir «grammaticus»un öğrencileri kendilerine özgü ilkelere dayalı bir edebi okul (ekol) kurabiliyorlardı. İşte incelemekte olduğumuz çağda böyle üstün yetenekli bir «grammaticus»un çevresinde bir edebî grup oluşmuş bulunuyordu. Bu adamın adı VALERIUS CATO idi ve kendisi de genellikle şiir yazan bir yazardı. Ancak bizim için en önemli yönü yazarlığı değil, o günün genç şairlerinin çoğunu çevresinde toplamış, onları yetiştirmiş, onlara kendisinin büyük bir içtenlikle inandığı ve bağlı olduğu İskenderiye akımının ilkelerini aşılamış olmasıdır.

Catullus

İşte bu şair grubundan elimize eserleri geçen tek şair GAIUS VALERIUS CATULLUS'tur ve kendinden sonra gelen yazarların söylediklerine bakılırsa bu yeni Roma şiir okulunun en büyük, en ilginç ve olağanüstü şairidir. Bu gruptaki şairleri Catullus'un şiirlerinden ve kendilerinin geride bıraktığı bir avuç fragment'ten öğrenebiliyoruz: GAIUS LICINIUS CALVUS MACER, GAIUS HELVIUS CINNA, QUINTUS CORNIFICIUS, FURIUS BIBACULUS, TICIDAS. Catullus'u da Valerius'un yetiştirdiği kesin değil, kesin

olan bu şairler grubuna katılmış olmasıdır. Eskiye bağlı Romalılar bu yeni şairleri beğenmiyorlardı. Örneğin Cicero bunları «neoteroi» (ʻοι νεωτεροι = modernler) ve «Poetae novi (= yeni şairler) diye küçümsüyordu[2].

Eserleri hemen tümüyle kaybolmuş bu şair grubunun adlarını öğrenmekle yetinerek Lâtin Edebiyatının, eserinin küçük hacmine karşılık, en büyük şairlerinden biri olan Catullus'u inceleyelim. 14. yüzyılın başında mutlu bir rastlantı sonucu Catullus'un şiirlerini içeren bir elyazması elimize geçmiştir. İ.Ö. 87-54 (ya da 84-54) yılları arasında yaşamış olan şairimiz Gallia Cisalpina'da, Verona'da doğmuştur. Ailesi oranın ileri gelen, zengin ailelerindendi. Devlet büyükleri, örneğin Caesar, o yöreye geldiklerinde babasının misafiri olurlardı. Pek kesin olmayan bir tarihte, olasıdır ki başkentin edebî ve entellektüel yaşamına karışmak amacı ile, Roma'ya gelip yerleşen Catullus, Cato' nun grubuna katılmıştır. Bu gruptaki şairlerle derin ve sıkı arkadaşlık ilişkileri kurmuştur. Şiirlerinde bu dostlukların yansımasını buluyoruz. Cato grubuyla olan ilişkisi kadar önemli olan başka bir bağ şiirlerinde Lesbia adıyla ölümsüzleştirdiği bir kadınla tanışması ve ilişkisidir. Gens Claudia'nın (Claudius soyu) bir üyesi olan bu kadının asıl ismi Clodia (Claudia) idi ve Caecilius Metellus Celer ile evli idi. Doğuş ve evlilik bakımından Roma'nın en aristokrat iki ailesiyle ilişkili olan Clodia ile tanıştığında Catullus'un 25 yaşlarında olduğu sanılıyor. Clodia ise kendisinden 7 (veya 10) yaş büyüktü. Fakat bu yaş farkının aralarındaki aşkı daha karşı konulmaz bir hale getirmekten başka bir işe yaramadığı anlaşılıyor. İlk olarak nasıl, nerede karşılaştıkları, Clodia'yı Catullus'a çeken şeyin ne olduğu, aralarındaki aşkın doğuşu ve başlangıcı bilinmiyor. Şiirlerinden anladığımıza göre daha en baştan Clodia'nın (Lesbia'nın) aşkı Catullus'un bütün benliğine vargücüyle egemendir. Clodia gününün Roma sosyetesinin en çekici, en kültürlü, en güzel kadınlarından biriydi. Fakat aynı zamanda hiçbir toplum ve ahlâk kuralına aldırış etmeden, istediği gibi yaşayan bir kadındı. Hatta kocasını onun zehirlediği söylentisi bile çıkmıştı. Catullus'un bu kadına vurgunluğu, onun tutumu karşısındaki isyanı ve uzaklaşması, tekrar esiri olduğu amansız tutku, gene isyan ve ayrılma kararı ve sonra gene uçurumuna yuvarlandığı aşk şiirlerinde bütün canlılığı, içtenliği, bütün gücüyle yaşar. En son ayrılışlarından sonra Küçük Asya'daki Bithynia eyaletine bir yolculuk yapmış, bu yolculuk sırasında Troas (Çanakkale) yarımadasında gömülü olan ağabeyinin mezarını da ziyaret etmiştir. (Bu yolculuk, ziyaret ve yurda dönüş çok güzel şiirlere konu olmuştur. Yurda döndüğü yat ile ilgili bir şiiri de vardır.) Döndükten sonra ne kadar yaşadığı, tekrar Clodia'yı görüp görmediği kesin bilinmiyor. Bilinen bir şey varsa ona olan aşkının en sonunda nefret ve tiksintiye dönüşmüş olma-

(2) *Orator*, 161; *Ad Atticum* VII, 2, 1.

sıdır. Belki de o kadar çok sevdiği kadının üst üste ihanetleri ve onun ne kadar değersiz ve bayağı bir yaratık olduğunu anlamanın acısı yaşamının genç yaşta, vakitsiz sona ermesine —dolaylı da olsa— yol açmış olabilir. Yaşamının sonlarına doğru şiirlerini —hiç olmazsa bir bölümünü— yayınlamış ve tarihçi Cornelius Nepos'a ithaf etmiştir (1. ithaf şiiri). 14. yüzyıl başında elimize geçtiğini yukarıda söylediğimiz bu eser uzunlukları 2-408 dize arasında değişen 116 şiirden oluşmaktadır. Elimize geçtiği şekilde şiirler 3 gruba ayrılmaktadır. Ancak bu gruplaştırmayı kimin yaptığını bilmiyoruz.

1. Bölüm lirik şiirlerini içerir. Yalnız burada «lirik» kelimesi bizim bugün anladığımız anlamda duygusal şiirler için değil, vezin için kullanılmış bir kelimedir. Zira kitabı bu şekilde üçe bölme şiirlerin ölçüsüne göredir. Demek ki birinci bölümde lirik vezinlerle yazılmış şiirler bulunmaktadır. Birçok değişik vezin arasında Catullus'un özellikle sevip en çok kullandığı 11 heceli «hendecasyllabi» vezni idi. Bu bölümdeki şiirler aynı zamanda genel anlamda da liriktirler. Çünkü çoğunluğu Lesbia'yla ilgili şiirlerdir.

2. Bölümde uzun şiirleri vardır. Bunlar iki «epithalamium» (düğün şarkısı) ile mitolojik konulu hikâyeler anlatan şiirlerdir. İskenderiye akımının etkileri en çok bu şiirlerde belirir.

3. Bölümde ise elegia vezniyle yazılmış, gerek uzunluğu gerekse konuları çok çeşitli şiirler bulunmaktadır.

Catullus'un şiirleri arasında Lesbia ilgili olanlar en önemli yeri tutar, ve ön planda gelir. Kişisel duyguların içten ve açık ifadesi olmak bakımından gerek Lâtin Edebiyatında gerekse başka herhangi bir ulusun edebiyatında Catullus'un bu şiirleriyle boy ölçüşebilecek hiçbir şiir yoktur. Biri dışında! Yoğun, güçlü kişisel duyguların açık, yalın, kesin ve etkili bir şekilde ifadesi bakımından ancak İ.Ö. 7-6. yüzyılda Midilli'de yaşamış olan Yunanlı kadın şair Sappho ile karşılaştırılabilir. Zaten şiirlerinde İskenderiye örneklerinin yanında Sappho'yu da incelemiş olduğunu ve onun çok etkisi altında kaldığını görüyoruz. İnsanın iç âleminin uçucu, kaçıcı, ifadesi olanaksız gibi görünen bütün değişik hallerini ve duygu nüanslarını Catullus gayet kolayca, çok sade fakat o derece çarpıcı etki yapan bir biçimde ifade etmesini bilmiştir. Örneğin aşkının ilk sevinçli ve mutlu coşkunluğu sırasında kaleme aldığı şu şiire bakalım:

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis.
Soles occidere et redire possunt:
Nobis cum semel occidit brevis lux
Nox est perpetna una dormienda. (5)

(Yaşıyalım, Lesbiam, ve sevişelim,
Asık suratlı ihtiyarların söylenmelerine
Değer vermeyelim bir metelik bile.
Güneşler batıp tekrar geri dönebilir:
Bizim kısa ışığımız ise bir kez söndü mü
Uyumamız gereken tek ve sonsuz bir gecedir.)

Fakat Clodia dünyanın ne dediğine aldırmamak bakımından Catullus'un öğütlerine ihtiyacı olmadığını pek çabuk belli etti. Catullus'un ilk şiirlerinde alev alev yanan şiddetli aşk Lesbia'nın nasıl bir kadın olduğunu öğrenince, onun hafifmeşrepliği ve sadakatsizlikleri karşısında gerçi mutluluğunu yitirdi ama daha güçlendi:

..... amantem iniuria talis cogit
amare magis ..... (72)

(Böyle bir zulüm âşıkı daha çok sevmeye zorluyor.)

Daha sonra kırılan kalbinin bütün mutsuzluğunu, insan ruhunun iki zıt duygu, aşk ve nefret, arasındaki o tarif edilmez halini şu iki dizede dile getiriyor.

Odi et amo: quare id faciam fortasse requiris;
Nescio, sed fieri sentio et excrucior. (85)
(Nefret ediyorum ve seviyorum. Neden böyle yapıyorum diye belki sorarsın;
Bilmiyorum, ama bunu hissediyorum ve kahroluyorum.)

Aşk ve nefret arasında bocalayan ve işkence çeken insanın bu ruh haletini ölümsüz kılmış olan bu iki dize sanki düzyazıymış gibi sade yazılmıştır. Onları düzyazıdan ayıran şey ölçülü yazılmış olmaları ve tarife sığmaz şiirselliğidir. Catullus'u büyük yapan da işte bu özelliğidir. Onun şiir dehası bu inanılmaz derecede basit ve dümdüz, fakat o ölçüde saydam ve açık ve gene o ölçüde insanı etkileyen, âdeta çarpan şiirlerinde en çok göze çarpar. Duyduklarını, aklına gelen şeyi hiç üstünde durmadan, duraksamadan, kelime oyunlarına sapmadan, olduğu gibi söyler. Ama bu söyledikleri en saf şiirdir.

Lesbia ile birçok kere bozuşmuş, ayrılmış, sonra gene barışmıştır. Bütün bunlar olurken aşkı hiç azalmaz, ama nefreti de gittikçe güç kazanır. Duyduğu acının şiddetiyle şiirleri birer ıstırap çığlığı haline gelir. Fakat yavaş yavaş büyük acısı onu âdeta kötürüm eder, uyuşturur. Şiirleri bir inilti halini alır. Hatta sonunda bir şiirinde (76) bu hastalığı, bu marazı benden alın, diye tanrılara yalvarır. Bir süre sonra kendisiyle yaptığı savaşımı kazanır, gençliği ga-

lip gelir, mutsuzluğu yener. Lesbia'nın artık yaşamında yeri kalmadığını kabul eder. Yeniden hayat bulur. Bundan sonra ölümüne kadar geçen kısa sürede Lesbia'yı en âdi bir sokak kadını gibi tahkir eden bazı şiirleri vardır.

Lesbia'yla ilgili şiirlerinden başka Asia vilâyetine (yani Anadolu'ya) yaptığı yolculukla, Troas yarımadasında gömülü olan kardeşinin mezarını ziyaretiyle ve yurduna dönüşüyle ilgili lirik şiirleri de üstün güzellik ve güçte şiirlerdir (46, 101, 31, 4).

Özel duygularını ve heyecanlarını dile getirdiği bu kısa ve sade lirik şiirler Catullus'un dehasının ve sanatının doruğa ulaştığı şiirlerdir. Fakat ikinci bölümdeki daha uzun ve ince işlenmiş şiirleri arasında da sanatça üstünlük gösteren örnekler ve bölümler bulmak olanaklıdır. Özellikle doğa tasvirlerinde. Özel yaşantısı ve kişisel duygularıyla ilgili konulardan Catullus'u uzaklaştırıp kendine çekebilen bir konu da evlilik konusu olmuştur. Kişisel olmayan şiirleri doğrudan doğruya veya dolaylı olarak evlilik konusuyla ilgilidir. İki tane düğün şarkısı (epithalamia) yazmıştır. Bunlardan biri hayalî bir evliliği (61), öbürü gerçek bir evlenmeyi (62) anlatır. Birincisinin Yunan niteliğine karşılık ikincisinde evlenenler Catullus'un dostlarıdır. Roma âdetlerini canlandıran bu epithalamium'a «Lâtin epithalamium»u da denir. Birinci epithalamium'da Sappho'nun etkisini açıkça görmekteyiz. Bunda Catullus'a özgü sade anlatış, güçlü şiirsellik ve eşsiz ahenk insanı hemen kavrar. Bundan başka Thetis ve Peleus'un evlenmesine dair bir minyatür epik (epyllion) yazmıştır (64). Bu, İskenderiye şairleri tarafından çok beğenilen ve kullanılan bir türdü. Bu evlenmeyi anlatırken de Theseus ve Ariadne'nin mutsuz sonla biten aşklarına büyük yer ayırmış, bu yoldan kendi mutsuzluğunu dile getirmiştir. Bu epyllion heksametron vezniyle yazılmıştır ve yer yer olağanüstü güzel bölümleri vardır. Gene de hikâyeci olarak Catullus lirik şair olduğu zamanki güce sahip değildir. Zaman zaman yavan ve tekdüze olmaktadır.

Bundan başka gene kitabın ikinci bölümünde Anadolu'nun büyük Ana-Tanrıçası Kybele'nin gözde rahibi Attis için de bir hymnos (ilâhi) yazmış (63), dinsel heyecan ve kendinden geçmeyi anlatmıştır. Galliambus vezni ile yazılan bu uzun şiir de gene çok sade fakat çok güçlü, çok etkili bir teknik ve sanat üstünlüğü gösterir.

Şiir tekniği bakımından, ince işlenmiş bir sanat şaheseri diyebileceğimiz, ayrıca şairin doğa karşısında duyarlılığını da gösteren «Diana'ya İlahi»yi de (34) burada saymamız gerekir.

Üçüncü bölümdeki Kallimakhos'tan[3] çeviri olan «Berenike'nin Perçemi» (66) de evlilikle ilgili öykü-şiirlerdendir. Bu şiir de üçüncü bölümdeki öbür şiirler gibi elegia vezniyle yazılmıştır. Yalnız ne var ki elegia vezniyle yazılan şiirlerinin çoğunluğu bunun gibi öykü-şiir olmak şöyle dursun, tersine

(3) Kallimakhos, İ.Ö. 3. yüzyılda yaşamış (Kyrene'li) İskenderiye akımı şairidir.

çok kısa şiirlerdir. Hatta bazıları iki dizeden ibarettir. Catullus'un bu kısa şiirleri epigram ismi verilen türe girer[4]. Elegia vezniyle yazdığı şiirler çeşitli konuları ele alır demiştik. Bu konulardan biri de kişisel veya —az da olsa— politik bakımdan düşmanı veya muhalifi olan kimselere yaptığı hücumlardır. Catullus amansız yergi şiirleri yazmakta da büyük bir ustadır. Genellikle elegia veznini öbür vezinler kadar başarıyla kullanamamış diye kabul edilir. Fakat bu kişisel hücumlarını ifade eden taşlamalarda gene onun lirik şiirlerindeki kendine özgü sade, saydam ve etkili şiir gücünü görmekteyiz.

Burada şunu da söylememiz gerekir: Catullus'un kendine özgü yalın ve açık, az fakat öz, ama tarif edilemeyecek kadar güçlü ve etkili şiirlerini şimdiye kadar hiç kimse başka bir dile aktarmayı başaramamıştır. Çeviri yapıldığında Catullus'un şiiri diye ortada bir şey kalmıyor. Oysa başka birçok Lâtin şairlerinin şiirleri zor da olsa aslını yansıtacak, o havayı verecek şekilde çevrilmiştir.

(4) Epigramma (=yazıt) Yunanistan'da çok eski çağlarda mezartaşları üzerine yazılan vezinli yazılar ve bir kimseye, veya bir olay nedeniyle, ithaf amacıyla yazılan vezinli yazılar için kullanılan kelimedir. Büyük epigram yazarı Keoslu Simonides İ.Ö. 556-448'de yaşamıştır. Bu minyatür tür İskenderiye şairlerince yeniden ele alındı: İskenderiye akımı ilkelerine ve zevkine uygundu. Catullus bu türün tarihçesinde yer etmiş bir isim olarak kabul edilir.

6

CICERO

Catullus'un ve daha önceden söz ettiğimiz çağdaşı Calvus'un —ki o da üstün bir şairdi yalnız ne yazık ki eserleri kaybolmuştur, ancak başka yazarlardan hakkında bilgi ediniyoruz— ölümüyle Lâtin şiirinin bir dönemi kesin biçimde sona ermiş oluyor. Gerçi İskenderiye tarzında şiir yazmayı sürdüren şairler hiç yok değildir, fakat bu akım artık tazeliğini, özgünlüğünü yitirmiş durumdaydı. Çok fazla ince elenip sık dokunan, birçok sıkı kurallara bağlı kalmayı gerektiren İskenderiye şiir tarzı artık galiba biraz sıkıcı olmaya başlamıştı. Catullus'un ölümünden 13-14 yıl sonra şair Vergilius'un ortaya çıkmasıyla Lâtin şiirinde yepyeni bir çağ açılmış, İskenderiye akımını taklit eden Lâtin şiiri büsbütün sona ermiş oldu. Lâtin şairlerinin en çok taklit ettikleri İskenderiye şairlerinden en önemli ikisi en başta Kallimakhos ve sonra Rodoslu Apollonios idi. Bu dönemde şiir yazmayı sürdüren birkaç şairin üzerinde durmayacağız. Yalnız bir tanesinden söz etmemiz lâzım. Kendisi her ne kadar asıl ününü büyük bir düzyazı yazarı olarak kazanmışsa da MARCUS TULLIUS CICERO şiir alanında da kalemini denemiştir. *Aratea Carmina* adlı şiir olarak yazılmış eserinden Lucretius'u anlatırken söz etmiştik. Başkaca yazdığı bazı şiirlerin isimleri şunlardır: *Glaucus Pontius* (Mitolojik konulu) *Halkyon*'lar (bu da mitolojik), *De Consulatu Meo* (konsulluğu sırasında yaptığı işlerden söz eder), *De Temporibus Meis,* (Benim Zamanlarım Hakkında) Lîmon (λειμών = Çayır; Terentius'un eleştirdiğine göre bu şiirde Cicero Lâtin şiirinin bir incelemesini yapmış). Bu eserlerin çoğundan hiç, bazılarından da tek tük parçalar elimize geçmiştir. Bunların bazıları gerçekten güzeldir. Yunan trajedilerinden bazı pasajları da Yunanca aslında kullanılan Yunan vezinleri ile başarılı ve güzel bir şekilde Lâtinceye çevirdiği biliniyor. Cicero iyi bir şair için gerekli olan bütün teknik özelliklere sahipti; vezinleri kullanmada büyük hüneri, kelime ahengi için iyi bir kulağı vardı; dile egemenliği ise çok büyüktü, ve çok okumuş, bilgili bir adamdı. Bütün bunlara karşın şiir alanında üstün başarıya ulaşamamasının tek nedeni bir şairi bir düzyazı yazarından ayıran o bambaşka yeteneğe sahip

olmayışıdır. Fakat bir ara Roma'da günün en iyi şairi diye tanınmış olduğunu Plutarkhos'tan öğreniyoruz. Şu kadarı muhakkaktır ki Lâtin şiirinde heksametron'un kullanılışı ve gelişmesi bakımından Cicero küçümsenemeyecek bir rol oynamıştır. Fakat şairliği bir yana, devlet adamı ve hatip oluşu da bir yana, biraz önce söylediğimiz gibi, Cicero büyük ününü asıl düzyazı yazarı olarak kazanmıştır. Çok verimli bir yazardı ve çeşitli konularda bol bol eser verdi. Ama asıl büyüklüğü Lâtin dilini geliştirmesi ve ustaca kullanışı bakımındandır. Bunu ilerde ele alacağız. Gerek mektuplarından, gerek diğer eserlerinden ve gerekse başka yazarların eserlerinden Cicero'nun yaşamına ilişkin bol bol bilgi edinmek olanağı bulunmuştur. Şimdi Cicero'nun yaşamına göz atalım: Cicero İ.Ö. 106'da Arpinum'da doğdu (Roma'dan ± 100 km. güneyde). Atlı sınıfına mensup bir ailedendi. Ailesinden hiç kimse o zamana kadar resmî bir makamda, devlet işlerinde görev almamıştı. Demek ki bu alanda genç Marcus hiçbir aile görenek, deneyim ve etkisinden yararlanamayacağı için ancak kendi yeteneğine güvenmek zorundaydı. Ama yaşamının ilk yılları iç savaşlar ve siyasal kargaşalıklara rastladığı halde babası, Marcus'a iyi bir eğitim verdi. Öğrenimini Roma'da en iyi felsefe ve hukuk hocaları yanında yaptı: Rodoslu Molon (hitabet), Phaidros (Epikurosçu). Diodotos (Stoik), Philon (Plato'yu takibeden düşünürlerin kurmuş olduğu Akademi'nin o sıradaki başkanı) hocaları idi. Bu sıralarda Cicero Roma'da sonradan çok önemli olacak bazı gençlerle tanıştı. Örneğin Büyük Pompeius bunlardan biridir. Birlikte hitabet çalışmışlardır. Cicero ilk konuşmasını 25 yaşındayken 81 yılında yaptı. Quinctius isminde birini savundu *(Pro Quinctio)*. Ertesi yıl önemli bir adım daha attı. O sırada Roma'da diktatör olan Sulla'nın adamlarından birine karşı Sextus Roscius isimli bir genci savundu. Fakat bu savunmayı yaparken bir yandan da gayet zekice Sulla'yı övmekten geri kalmadı. (Oysa kendisi Sulla'nın yendiği düşmanı Arpinumlu Marius'a sempati duyuyordu.) Ama aynı zamanda hükümetin zalimce davranışlarından vazgeçmesi gerektiğini de açıkça söylüyordu. Cicero bu davayı kazandı. Bu başarısı ve açıkça konuşmasıyla daima övünürdü gerçi ama hemen bu davadan az sonra iki yıl için Roma'dan uzaklaştı; bazılarına göre çok çalışmaktan sağlığı bozulmuştu (Cicero zaten pek fazla sağlıklı bir adam değildi), bazılarına göre ise Sulla'nın gözüne bir süre görünmemeyi yeğ bulmuştu. Bu iki yıl içinde Atina, Küçük Asya ve Rodos'a gitti; felsefe ve hitabet alanındaki çalışma ve bilgisini ilerletti. (Zaten o sırada Roma'da eğitimini tamamlayan kimselerin Atina'ya gidip bir tür üniversite öğrenimi yapması âdetti.) Bu sırada Sulla hükümetin başından çekilmiş ve az sonra ölmüştü. Cicero'nun arkadaşları kendisini Roma'ya geri çağırıyorlardı. O da döndü (İ.Ö. 77) ve Terentia isminde güçlü ve hırslı bir karaktere sahip bir kadınla evlendi. Ve tekrar avukatlık etmeye başladı. Az zamanda ün kazandı. Önce Senatus'a üye seçildi. 75'te Quaestor (maliye bakanı) seçildi, ve bu unvan ile (bir tür vali-yardımcısı

olarak) Sicilya'ya gidip 1 sene orada kaldı. Roma'ya döndükten sonra avukatlık mesleğini sürdürdü. İ.Ö. 70 yılında, yani 36 yaşındayken talih önüne büyük bir fırsat çıkardı. Romalı magistratuslar Roma'daki hizmet süreleri dolunca eyaletlerden birine, Roma'ya bağlı olarak, vali atanırdı. Sicilya'da vali olan Verres isminde birisi bu mevkiini ve sınırsız yetkisini kötüye kullanmış ve adadaki halktan akla hayale gelmedik vergiler, paralar toplayarak kesesini doldurmuştu. Roma'ya döndüğü zaman aleyhine dava açıldı. Bu yalnız Verres aleyhine açılmış rasgele bir dava değildi. Çok daha büyük siyasal önem taşıyordu. Vilâyetlerin yönetiminin kontrolunu sırf senatus üyelerine bırakan Sulla zamanından kalma anayasa kurallarına ve genellikle oligarşi sistemine karşı bir saldırı idi. Ve bu davayı üzerine alması için Cicero'yu bizzat o sırada konsul olan Pompeius teşvik etti. Fakat doğal olarak Senatus üyeleri Verres'in tarafını tutuyordu. Bu gibi durumlarda çoğu zaman olduğu gibi, kendileri de ceplerini doldurmak fırsatından yoksun kalmamak için Verres gibi bir vurguncunun, aşağılık bir hırsızın işlediği suçların hesabı sorulmaksızın kaçıp kurtulmasına yahut temize çıkmasına göz yummaya çoktan razıydılar ve bunun için ellerinden geleni yaptılar. Ellerindeki gücü kaptırmak da işlerine hiç gelmiyordu. Bu bakımdan Verres'e karşı açılan savaşımın ne denli çetin olduğunu düşünebilirsiniz. Politikanın içine çıkar girince genellikle olduğu gibi... Verres'in savunmasını Hortensius yapıyordu. (O zamanın en büyük hatiplerinden. Cicero'nun iyi dostuydu. Ölünceye kadar da dost kaldılar: Olgunluk örneği iki insan.) Demokrat liderlerin Cicero'yu kendi prensiplerini savunmak için seçmiş olmaları onun kamuoyunda Pompeius yandaşı en büyük hatip olarak kabul edildiğini gösterir. Cicero bu davaya bütün gönlü ve bütün enerjisiyle atıldı. İlk yaptığı açış konuşması ve gösterdiği kanıtlar üzerine Verres sonucun kendisi için kötü olacağını anlayarak savunmadan vazgeçti ve kendi isteğiyle sürgüne gitti. Dava böylece sona ermiş oldu. Fakat dediğimiz gibi, bu dava yalnız Verres'in şahsıyla değil, daha büyük sorunlarla ilgiliydi. Cicero eğer dava sürse idi yapacak olduğu diğer 5 savunmayı yayınladı *(In Verrem)*. Gerek yürürlükteki Sulla anayasasına güçlü bir saldırı niteliğinde olmaları, gerekse Cicero'nun hitabet gücünü (dil, tarz, konu genişliği ve çeşitliliği) göstermeleri bakımından bu söylevler çok önemlidir. Bu söylevlerin etkisiyle Cicero önemli bir politik güç düzeyine ulaştı. Öyle ki bundan sonraki 10 yıl boyunca vermiş olduğu siyasal ve yarı siyasal söylevler o dönemin Roma tarihini yansıtır. 69 yılında «aedilis» oldu. İşte olasıdır ki bu sıralarda Titus Pomponius Atticus'la yaşamı boyunca süren dostluğu başladı. Atticus onun hem dostu ve arkadaşı, hem meneceridir. Verres'e karşı kazandığı zaferden 3 yıl sonra (67 veya 66) «praetor» (adalet bakanı) seçildi, 64'te de 63 yılı için konsul seçildi. Cicero'nun konsulluğu sırasında başından geçen en büyük olay Lucius Sergius Catilina ismindeki bir aristokrat'ın hazırladığı hükûmet darbesini haber alması ve bastırması olmuş-

tur. Bu olay Cicero'nun yaşamının doruk noktasıdır diyebiliriz. *In Catilinam* ismi verilen dört söylevinde onu gerek politika adamı ve gerekse hatip olarak kudretinin en yüksek noktasına ulaşmış olarak görmekteyiz. Catilina ne olursa olsun iş başına geçmeye kararlı görünüyordu. Konsul olmak istemiş, seçilememişti. Bunun üzerine kendisi gibi borca batmış, ve her nasıl olursa olsun bu borçlardan kurtulmak isteyen bir grup insanı çevresine toplamış, hükûmet darbesine girişmeye hazırlanıyordu. Catilina olayında Senatus bütün gücüyle Cicro'yu destekledi. Bir bölüm üyelerin amacı gerçekten herhangi bir kargaşalığı önlemekti. Bir bölümü ise böyle zor bir durumda sorumluluğu konsulun omuzlarına yüklemek amacıyla hareket etti. Sonunda Senatus bugünkü deyimle sıkıyönetim diyebileceğimiz bir karar aldı. Ve Cicero'ya tam yetki tanıdı. Cicero Roma'da asayişi korumak için her türlü önlemi almıştı. Suikastçilerin hareketlerinden düzenli olarak haberdar olabilmek için olanaklara da sahipti. Senatus'ta Catilina'ya hitap ederek bir söylev verdi, ona bütün planlarının haber alınmış olduğunu ve Roma'yı terkedip gitmesini söyledi. Catilina Roma'yı terketti. Artık onun için açıkça silahlı bir ayaklanma hareketine girişmekten başka çare kalmamıştı. Fakat bu isyan tek bir çarpışma sonunda hemen bastırıldı. Cicero Senatus'un kendisine tanıdığı tam yetkiye dayanarak suikasti hazırlayan ve yönetenlerden birkaçını yakalatıp idam ettirdi. Bütün bu olayların tarihçesi Cicero'nun «*In Catilinam Orationes*» isimli söylevlerinde yazılıdır. Bu dört söylevin hepsi kısa, hepsi de çok parlak hitabet örnekleridir. Cicero bunlarda olup bitenleri ve kendi hareket biçimini açıklar. Ne yazık ki bu gerçekten övülmeye değer başarısı Cicero'yu gereğinden çok övüngen bir insan olmaya ve başkalarından sürekli övgü beklemeye sevketti. Âdeta kendisini olduğundan büyük görmesine neden oldu. Cicero bu başarılarıyla, devlet adamı olarak, doruğa ulaşmış, «Pater Patriae» unvanını almıştır. Ama ne var ki artık bu noktadan sonra iniş yolculuğu da başlamış oldu. Cicero doğuştan mensubu olduğu atlı sınıfı ile sonradan girdiği Senatus arasında bir «concordia ordinum» (sınıf anlaşması, yakınlaşması) yaratmak istemiş ve bunu başardığını, Catilina hareketini de bu sayede yendiğini sanmıştı. Fakat Cicero'nun bu ideali aslında hiçbir zaman gerçekleşmedi. Konsulluğunda eriştiği parlak başarı az sonra Pompeius'un Doğu'da kazandığı görkemli zaferlerden sonra çok büyük ganimetler ve servetlerle Roma'ya dönmesiyle sönmeye mahkûm oldu. Pompeius, Julius Caesar ve Marcus Licinius Crassus Dives'le ilk triumvir'i kurmuştu. Bunlar ve Cicero birbirlerine karşı cephe aldılar. Fakat Cicero bunlara karşı bir şey yapacak durumda değildi. Nitekim bu durum az sonra yediği şiddetli bir darbe ile ortaya çıktı. Bu triumvir'e bağlı Clodius adında bir tribunus vardı. Cloudius vaktiyle Cicero'nun Catilina'nın adamlarını halkın rızası olmadan öldürttüğünü ileri sürerek onu ceza olarak bir yıl için sürgüne mahkûm ettirdi (58-57). 57 yılında Roma'ya döndü 53'de augur oldu. Da-

ha sonra 51-50 yılları arasındaki Kilikya valiliği de (proconsul olarak) bir tür sürgün olarak kabul edilebilir — Cicero kendisi öyle kabul etmişti. Bu vilâyeti her zamanki dürüstlük ve insancıllık prensiplerine uyarak yönetti (Daha önce Sicilya'da vali yardımcılığı yaptığı sırada dürüst, çalışkan, halkın yararlarını gözönünde tutan, öngörü sahibi, akıllı ve yetenekli bir yönetici olduğunu zaten ortaya koymuştu). Roma'ya dönmesinden az sonra İç Savaş başladı. Pompeius ile Caesar arasındaki bu İç Savaş'ta (50-48) Cicero büyük bir kararsızlık ve umutsuzluk içinde şaşkın bir durumdaydı. Her ikisinin de iyi yönlerini görüyor, hangisinden yana olacağını bilemiyordu. Oysa memleketin iyiliği için tek çıkar yol olduğunu gördüğü Catilina olayında şaşmaz bir kararlılıkla, çekinmesizce ve hızla hareket etmesini bilmişti. İki rakibi uzlaştırmak için girişimlerde bulundu. Sonuç alamadı. Sonunda Pompeis'un tarafını tutmaya karar verdi. Onunla birlikte 49'da Yunanistan'a gitti, ama 49'daki Pharsalus Savaşı'na katılmadı. Savaştan Caesar kazanmış çıktı. Savaş bittiğinde Cicero Caesar'la barışmakta güçlük çekmedi. 47'de Caesar'ın izniyle Roma'ya döndü ve Caesar'ın diktatörlüğüne çaresiz boyun eğdi, fakat Caesar diktatör olduğu sürece hiçbir kamu görevinde bulunmadı. Baştakiler ona ilişmediler, bütün politik partilerce saygı görüyordu. Kendini özel işlerine ve çalışmalarına verdi. Bu sırada birtakım değerli felsefe eserleri yazdı. 46'nın sonunda Terentia'dan boşandı. Az sonra vasîsi bulunduğu kendinden çok genç bir hanımla evlendi. (Bununla zengin olduğu için evlendiği söylenir.) Bundan az sonra da çok sevdiği kızı Tullia öldü. Oğlu Marcus orta çapta zekâ ve yetenekleri olan bir gençti ve Cicero onu pek sevmezdi. Tullia'ya ise çok düşkündü. Onu yitirmenin acısı Cicero'yu nerdeyse çılgına çevirdi. Hattâ bir süre bir Romalının aklı başında ve ciddî karakterine hiç yakışmayacak bir şey yapmaya, Tullia'yı ilâhlaştırarak onun adına bir tapınak yaptırmaya kalkıştı. Acısının onu gerçekten ne denli düşünemez hale getirdiğini bundan anlayabiliriz. Ancak bu düşünceden biraz sonra vazgeçti. Avuntuyu çalışmalarında aradı. Felsefe ve hitabet konularını işleyen hemen bütün eserleri bu dönemde yazılmıştır. Az zamanda inanılmayacak kadar eser verdi. Fakat Caesar'ın ölümü üzerine yeniden çıkan kargaşalıklar çalışmalarını kesintiye uğrattı. Caesar'ın öldürülmesi aslında Cicero'nun hoşuna gitti, fakat Caesar'ın ölümü, onun yerine ondan çok daha değersiz bir kişinin yani Antonius'un diktatör olmasından başka sonuç vermedi. Cicero'nun dostları olan Brutus ve Cassius sahneden çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu sonuç Cicero'yu hayal kırıklığına uğrattı. Cicero Antonius aleyhine uzun bir seri halinde *Philippicae* adı verilen (14 tane) söylev verdi. (İsim Demosthenes'ten —İ.Ö. 4. yüzyıl— alınmıştır). 44-43 yıllarında meydana getirilen bu eserler Cicero'nun en güçlü ve en parlak konuşma örnekleridir denebilir. Bunların 2'ncisi yayınlanmıştı ve o sırada Roma'da bulunmayan Antonius'a karşı kamuoyunda hoşnutsuzluk uyanmasında büyük rol oynadı. Az sonra Cumhuriyetçi kuvvetler-

le Antonius'un arası açıldı. Bu iki yılda (44-43) Cicero'yu —hiçbir resmî makamda bulunmamasına karşın— tekrar Roma siyasal yaşamının başında görüyoruz. Bütün bu son karışıklıklar sırasında Cicero bütün umudunu 20 yaşındaki Octavianus'a bağlamıştı. (Caesar'ın yeğen-çocuğu ve vârisi olan bu genç ilerde İmparator Augustus olacaktır.) Octavianus Mutina'da iki konsul ile birlikte Antonius'un kuvvetlerine karşı savaştı ve konsulların ölümü ile savaşın kazanan tek komutanı oldu. Önceleri Cicero ve Senatus'un yanında yer alan Octavianus Mutina zaferinden sonra Senatus'un bu zafere ve onun mevkiine karşı pek saygı göstermediğini görünce Antonius'a yanaştı. Üçüncü şahıs olarak da yanlarına Lepidus'u alıp ikinci triumviri kurdular. Cicero'nun bütün umut ve düşleri böylece sönmüş oldu. Octavianus ve Antonius, Brutus ve Cassius'u İ.Ö. 42'de Makedonya'da Philippi'de yendiler. Böylece Senatus'un iktidarı sona ermiş oldu. Ama daha önce (43'te) senatorlardan ve atlılardan birçoğu «temizliğe» tabi tutuldu, yani ortadan kaldırıldı. Bunların arasında Cicero da vardı. Ne yapacağını bilmez, umutsuz bir halde Roma dışında dolaşıp vakit geçirirken Antonius'un kuvvetlerinden bir grup asker tarafından 7 Aralık 43'te Formiae'da yakalandı. Cicero ölümü sükûnetle karşıladı. Antonius'un adamları tarafından başı ve elleri Roma'ya götürüldü ve Senatus'da teşhir edildi. İdealleri için beslediği bütün umutları ve hayalleri çoktan ölmüş olduğu için uğrunda yaşamak isteyeceği bir şey zaten kalmamış bulunuyordu.

Böylece Cicero'nun yaşam hikâyesini kısaca anlatmış oluyoruz. Devlet adamlığı ve hatipliği dolayısıyla yaşamının tarihçesi Roma'nın o günlerdeki tarihi ile sıkı sıkıya bağlıdır, bunu da anlattıklarımız açıkça göstermiş oldu. Cicero'nun yazar olarak verdiği eserleri başlıca dört gruba ayırabiliriz: 1 - (Siyasal veya siyasal olmayan, hukuksal) söylevleri, 2 - hitabet yani konuşma sanatı hakkında yazdığı eserler, 3 - felsefe eserleri, 4 - mektupları. Şimdi bu eserlerini ve bu değişik çeşitte eserlerin yazarı olarak Cicero'yu inceleyelim.

1 — Cicero'nun yaşamını anlatırken, devlet adamı olması nedeniyle onun yaşamıyla sıkı sıkıya ilgili birkaç söylevini ele aldık. Doğal olarak, bunlar siyasal nitelikte olan söylevlerdi. Ama Cicero'nun aynı zamanda avukatlık mesleği yaptığını da söyledik. Bu bakımdan siyasal olmayan, sırf özel kişilerle ilgili davalar için mahkemelerde yaptığı savunmalar da vardır. (Bu arada şunu belirtelim, Cicero'nun yaptığı 100'ün üstünde savunmanın ismi bilinmektedir. Bunlardan 58'i —hepsi tam olmamakla birlikte— bugün elimizde bulunmaktadır). Cicero'nun mahkemelerde yaptığı konuşmaların çoğu savunma niteliğindeydi. Suçlama sevmediği için davacı olarak konuşmaktan da pek hoşlanmazdı. Yaptığı savunmaların en önemli birkaçının adını verelim: *Pro Caecina (Caecina Savunması* - İ.Ö. 69), *Pro Roscio Comoedo (Komedi Oyuncusu Roscius Savunması* - İ.Ö. 68), *Pro Cluentio (Cluentius Savunması* - 66), *Pro Archia (Şair Archias Savunması* - 62

— Cicero burada şairi savunurken edebiyatı da yüceltir ve över.), *Pro Rabirio Postumo (Rabirius Postumus Savunması).* Hukuksal söylevlerinin en parlak ve başarılı olanlarına bir örnek olarak İ.Ö. 66'da verdiği *Pro Cluentio (Cluentius Savunması)* adlı konuşmasını gösterebiliriz. Elimizde bilgisi bulunan en eski ve en ilginç davalardan biri olan bu davayla ilgili olarak yaptığı bu savunmayı kimileri Cicero'nun ustalığını en iyi belirten konuşması olarak kabul ederler. Çok karışık bir zehirleme olayı ile ilgili olan bu konuşmada Cicero, Cluentius adında birini üveykardeşi tarafından üstüne atılan üveybabasını zehirleme iftirasına karşı savunmuş ve kurtarmıştır. O zamanki Roma toplum yaşantısının ahlâk düşüklüklerine ışık tutmak bakımından da çok ilgi çekici olan bu savunma Cicero'nun karşısındakini ikna etme yönünden olağanüstü bir güç ve yetenekte bir hatip olarak kazandığı eşsiz başarı ve ünü tartışılmaz biçimde kanıtlamış bir örnektir. Evet, Cicero hem ününü hem de servetini bu gibi güçlü konuşmalarına borçluydu. Gerçi onun zamanında Roma'da avukatların ücret almaları âdet değildi. Ama başarı ve üne ulaşmış bir avukata şükran borcu olarak gerek para, gerekse ev, arazi, kitap hatta kitaplıklar armağan edilebiliyordu. Ve Cicero böylece gerçekten çok zengin bir adam olmuştu. Zengin olmak da, ne denli yetenekli ve ünlü olsa da, o günkü Roma'da bir politika adamı için önemli ve gerekli bir destekti. Bunun neden böyle olduğunu incelemek çok ilginç ama daha çok politik ya da hukuksal bir konudur. Oysa bizi asıl ilgilendiren söylevlerin siyasal veya hukuksal yönü değil, edebî yönüdür - ki işte asıl bu yönden, yani gerek dil kusursuzluğu bakımından, gerekse hitabet ve edebiyat eserleri olarak eriştikleri üstünlük ve başarı bakımından Cicero'nun söylevleri ölümsüzdür. Cicero'nun özellikle söylevlerinde kullandığı dili ve gerek Lâtin diline getirdiği yenilikler, gelişmeler, gerekse bunun sonraki çağların Avrupa dillerinde nesir yazımına yaptığı derin ve sürekli etkiler üzerinde daha sonra duracağız.

Şimdi bir noktayı kısaca belirtelim: Cicero eski çağlarda bilinen ve Eski Yunan hatiplerince kullanılmış olan iki ayrı yazış (veya konuşuş) biçiminin karışımından kendine özgü bir stil oluşturmuş ve söylevlerini bu stilde ortaya koymuştur. Sözünü ettiğimiz iki stilin birine «stilus Atticus» (Attika stili), öbürüne ise «stilus Asiaticus» (Asya stili) denirdi. Asya stilinde cümleler sanki oya işlenir gibi her kelime üzerinde durulup süslenerek ince ince işlenirdi. Sırf güzel, şiir gibi ahenkli olsun diye az bilinen kelimeler, bazan da anlamsız cümle parçaları bile kullanılırdı. Sonuçta çok güzel, ama genellikle insanı yoracak kadar süslü ve yapay bir eser ortaya çıkmış olurdu. Öbür stilde, yani Attika stilinde ise Asya stilinin tümüyle tersi bir yöntem kullanılır, hiç özenilmeden ortaya konmuş denecek kadar sade, hatta kuru, hiç heyecan izi göstermeyen cümleler sıralanırdı. İşte Cicero iki zıt yönde aşırıya kaçan bu iki yöntemi birleştirmiş, her ikisinin iyi yönlerini alarak ikisinin ortasında kalan bir yol izlemiştir. Attika yönteminden dilinin sadeliğini almış, o da olağan ve

gündelik dilde geçen kelimeler kullanmış, böylece yapay ve sıkıcı olmaktan kurtulmuştur. Öte yandan Asya yönteminden ise kelimelerini iyi seçerek, nerede ne kadar duralama ile konuşulacağına dikkat ederek (ki bunlar virgül ve noktalı virgül ile belirtilir) ahenkli cümleler kurma özelliğini almıştır. Özellikle cümle sonları (ki bunlara «clausula» deniyor) ahenk bakımından çok önemli idi. Yukarda söylediğimiz gibi, gerek sonraki Lâtin gerekse Avrupa düzyazı dili üzerine Cicero'nun etkilerini az ilerde ayrıntılı olarak ele alacağız.

2 — Bu derslerimizde tekrar tekrar söylediğimiz gibi, Roma'da iyi eğitim görmüş kimseler için söylev verme, konuşma sanatı bugün bizler için olduğundan çok daha önemli bir şeydi. Hatta savaşta döğüşmek bir Romalı için ne kadar önemli ve onur verici idiyse, barış içinde siyasal ve hukuksal söylevler vermek de aynı derecede önemli ve onur verici bir şeydi. Doğallıkla bu denli önemli bir iş için eğitim görmek şarttı. Konuşma sanatı önemli ve onurlu bir meslek olunca, bunun çok iyi öğrenilmesi gerekiyordu. İşte kendisi hatip olan Cicero da tüm yaşamını kapsayan bu uğraşıya karşı gene tüm yaşamı boyunca doğallıkla gerçek ve derin bir ilgi duymuş ve bu konuda yani konuşma sanatına ilişkin eserler vermiştir. Bu eserlerden ilki daha öğrenci iken ele aldığı *De Inventione* adlı eseridir *(Konunun Bulunup Seçilmesi, Düzenlenmesi Hakkında).* 2 kitaptan oluşan bu eser o sırada herkesçe kabul edilen ve uygulanan konuşma prensiplerini, kurallarını anlatmakta, açıklamaktadır. Yıllarca sonra İ.Ö. 55'te bu konuda çok daha önemli bir eser yazdı: *De Oratore (Ideal Hatip Hakkında).* Bu bilimsel araştırma niteliğinde diyebileceğimiz bir eserdir. Aristoteles'in kullandığı biçimde bir diyalog olarak yazılmıştır. (Yani her konuşan bir konuda düşüncelerini uzunca bölümler halinde açıklar, anlatır. Eflâtun'daki gibi kısa soru ve yanıtlar halinde değil.) Konuşma Antonius ve Crassus arasında geçer. Bu eserinde Cicero kendisinin hatip olarak geçirdiği gelişmeyi, konuşma ve ikna etme yeteneği güçlü bir hatip haline nasıl geldiğini ilgi çekici bir biçimde hikâye ediyor diyebiliriz. Bundan başka pek parlak zekâlı bir kimse olmayan oğlu Marcus ve yeğeni Quintus okusun ve faydalansınlar diye *Partitiones Oratoriae (Hatibin Yapacağı Sınıflandırmalar)* adlı bir eser yazdı. Daha sonra *Brutus* isimli eserinde Cicero daha önceki hatipleri ve kendi hatiplik yaşamını anlatır. Bundan sonra da *Orator* adlı eserini yazdı. Burada en çok Attika stili hakkında bilgi vermekle, bu stilin o kadar kötü olmadığını savunmakla birlikte, başka bazı konuşma biçimlerini de anlatır. Bu arada örnek vermek amacıyla Aiskhines'in *Ktesiphon*'u ile Demosthenes'in ona verdiği ünlü yanıtı Lâtinceye çevirmiştir. Bu eserin yalnız önsözü elimize geçmiştir. Hitabet konusunda yazdığı son eser *Topica* adlı eseridir. Trebatius isminde bir dostu Aristoteles'in *Topika* adlı eserini pek anlayamadığını Cicero'ya söylemişti. Cicero da arkadaşının gönlünü hoş etmek için daha kısa, daha açık ve Roma yasalarından örnekler veren kendi *Topica*'sını yazdı.

3 — Felsefe eserleri: O çağın bütün okumuş ve kafası işleyen Romalıları gibi Cicero da felsefeye meraklı idi. Ancak bu merak Romalı yaradılışına uygun bir meraktı. Romalıların hiçbir zaman metafizik, mantık veya eski çağlarda felsefenin bir kolu olan fiziğe karşı ne ilgisi ne de pek yetenekleri olmamıştır. Lucretius gibi daha birçoklarının da felsefede aradıkları bir yaşam ve davranış rehberi, yaşama kuralları idi. Bunun için felsefenin ahlâk ve davranışla ilgili «ethika» dediğimiz bölümü ile, daha geniş anlamda, sırf kişiyi değil, toplumu içine alan davranış kuralları demek olan «politika» Romalıları ilgilendiren başlıca felsefe bölümleri olmuştur. İşte Cicero da felsefeye ilgi bakımından diğer Romalılardan değişik değildi. Felsefe öğrenimi hatip olmak için aldığı eğitimin bir parçası olmuştur. Felsefe alanında ilk çalışmaları Ksenophon ve Platon'dan yaptığı bazı çevrilerden sonra asıl 60 yaşında başlar. Zorunlu olarak siyasal yaşamdan çekildiği bir sırada Platon'un başeserinden esinlenip kendisi de *De Re Publica (Devlet Hakkında)* eserini yazdı. Bunda kendi düşüncesine göre ideal devleti anlatıyordu. Bu ideal bir Roma idi ve başında —Platon'un filozof kralına karşılık— Cicero'nun düşündüğü devlet başkanı genç Scipio Africanus idi. Bu eserin ancak üçte biri elimizde bulunuyor: Eserin sonunda *Somnium Scipionis (Scipio'nun Rüyası)* denilen bölüm. Burada Scipio bir rüya görür. Rüyada erdemli ve ahlâklı kimseleri bedenin ölümünden sonra bekleyen ödüller anlatılır. Bu eserin ahlâk görüşü Platon'unki ile Stoacıların görüşünün karışımıdır. Bundan sonra 5 kitaptan oluşan *De Legibus (Yasalar Hakkında)* eserini yazmıştır. Bunun üç kitabı bazı eksikliklerle zamanımıza dek gelebilmiştir. Burada, ideal Roma devletinin yönetimi için gerekli ideal Roma Anayasa'sı anlatılır. Bu iki eser de Aristoteles stilinde dialog olarak yazılmıştır. Daha sonra yazdığı *Paradoxa Stoicorum* Stoa felsefesinin benimsediği 6 prensibi açıklar. Bu kitabı Brutus'a ithaf etmiştir. *(Brutus* isimli hitabet eserinden hemen sonra kaleme alınmıştır.) Bundan sonra kızının ölümü üzerine yazdığı, kaybolmuş bulunan *De Consolatione (Avutma Üzerine)* ve daha sonra gene kaybolan *Hortensius*'u yazmıştır. (Bu, felsefe çalışmalarını teşvik niteliğinde bir eserdi. Felsefenin gereğini anlatıyor, onu övüyordu.) Gene bu sırada yazdığı *Academica Priora* (2 kitap) ve bunu genişleterek yazdığı *Academica Posteriora* (4 kitap) eserlerinden de birer kitabı elimize geçmiş bulunuyor. Cicero kendisini felsefe görüşü bakımından bir Akademi mensubu sayıyordu. Bu felsefe Yunan felsefesinin Akademi diye bilinen grubunun felsefesiydi. Bunlar Platon'un izinde yürüyen fakat kendilerine göre gelişmeler yapıp yeni bazı teoriler kabul etmiş kimselerdi. «Gerçek bilgi olanaksızdır,» diyorlardı, «Erişilmesi olanaklı olan, yapılabilecek en iyi şey bizim için gerçeğe en yakın, akla en yakın şeyi kabul edip onun gösterdiği yolda yürümektir.» Bu doktrin böylece mensuplarını davranış bakımından başka bir felsefe okulunun prensiplerini izlemede özgür bırakıyordu. Cicero da öyle yaptı ve Stoacıların prensiplerini kabul

etti. İşte bu *Academica* eserlerinde kendi inandığı felsefenin prensiplerini açıklamıştır. Çok daha önemli bir eser olan *De Finibus Bonorum et Malorum (İyilik ve Kötülüğün Son Noktaları Hakkında)* —5 kitap— gene dialog olarak yazılmıştır. Epikuros, Stoa ve Akademi felsefelerini açıklamaktadır. Konuşanlar Cicero ve arkadaşlarıdır. (Bu eseri 3 ayda tamamlamıştır. Büyük bir hızla çalışıp az zamanda çok eser verdiğini söylemiştik. Stili de düzenlidir, aceleye getirmez. Tersine, çok üstün güzellikte bir dille ve özenle yazılmış güçlü bir eserdir.) Cicero'nun bu eserlerinde işlediği konular orijinal (özgün) olmayıp sadece Yunanlıların söylediklerini, yazdıklarını yinelemekten ileri gitmiyordu. Arkadaşı Atticus'a yazdığı bir mektupta bunu alçakgönüllülükle söyler: «Kopyadırlar, daha az emekle ortaya çıkarlar. Ben yalnızca kelimeleri bulup söylüyorum, kelimeler de bende bol bol var.»[1]

Bütün bu söylediğimiz eserler 46-45 yıllarında yazılmıştır. Gene 45'te başlayıp 44'te *Tusculanae Disputationes (Tusculum Tartışmaları)* (5 kitap) eserini tamamladı. Bu hayalî bir konuşmadır. Cicero'nun Tusculum'daki villasında geçer. İşlenen konular olgun bir kimsenin ölüme karşı duyduğu küçümseme, acıya dayanıklılığı veya önemsememesi ve en son erdemin kendi başına mutluluğa yeteceği düşünceleridir. Bu stoik bir görüştür. (Dialog kısa zamanda monologa dönüşmektedir.) Roma tarihinden ve Lâtin şiirlerinden alınan örneklerle bu eser çok ilgi çekici olmuştur.

Timaeus Platon'dan çevirilmiş bir eserdir. (Çoğu elimize geçmiştir.) Aynı tarihte yazılmıştır.

Gene 44'te tamamlanan *De Natura Deorum (Tanrıların Doğası Hakkında)* da dialog şeklindedir. Akla yakın bir dinin değerini ve gereğini anlatır. 5 kitaptan oluşur. Çoğu günümüze kalmıştır. Önce Epikuros sonra Stoa doktrinlerini açıklar. Sonra her ikisi Akademi görüşü ile eleştirilir. Özellikle 2. kitapta doğa harikalarının tasvirleri ve insana her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın ilgi gösterdiğini kanıtlamak isteyen parçalar çok güzeldir.

Bundan sonra gene 44'te *De Divinatione (Kehanet Hakkında)* eserini verdi. Rüyalar ve alâmetlerle tanrıların insanları uyardığı görüşüne karşı (kardeşi Quintus bu Stoik görüşü savunur) Cicero (Yeni Akademi görüşü olarak) bunların rastlantı olduğunu ve gerçek dinde batıl inançların yeri olmadığını söyler. *De Fato (Yazgı Hakkında)* (44) Cicero'nun din ve felsefe bakımından inançlarını açıklar. Eksikli ve kusurlu elimize geçmiştir. Gene 44'te *(Cato Maior De Senectute (Yaşlılık Hakkında)* eserini yazdı. Yaşlılığa övgü diyebileceğimiz bu eser Scipio Minor, Laelius ve Cato arasında bir konuşma şeklindedir. Yaşlı Cato'nun karakteri ustaca çizilmiştir. Gene 44 yılında *Laelius De Amicitia (Dostluk Hakkında)* eserini yazdı. Laelius ile damatları Scaevola

(1) *Ad Atticum,* XII, 52, 3.

ve C. Fannius arasında, Scipio'nun ölümünden sonra geçen bir konuşma olarak kaleme alınmıştır.

Siyasal yaşamdan çekilince 3 kitaplık *De Officiis (Görevler Hakkında)* eserini yazdı. O sırada Atina'da felsefe eğitimi gören oğluna ahlâksal görevlere dair kaleme alınmıştır. Genellikle Yunan modelleri üzerine kurulmuş fakat Roma tarihinden pek çok örnekler verilmiştir.

Cicero'nun felsefe eserleri, yukarda da belirttiğimiz gibi, özgün, sırf kendine özgü düşünceleri içermemekle birlikte, bizler için gene de çok önemlidir. Bir kere, Cicero çağında bilinen ama bugün artık yitmiş bulunan felsefe eserlerini Cicero felsefe eserlerinde yeniden ele almış, yazmış, böylece bu yitik eserleri bizim için saklamış, korumuştur. Sonra, «ethika» yani davranış felsefesi bakımından yüzyıllar boyu onun eserleri önemli yer tutmuş, etkisi çok sürekli olmuştur. Daha sonra, insanlık tarihini inceleyen herhangi bir kimse için Cicero'nun felsefe eserleri şu bakımdan da çok önemlidir: İnsanlık tarihinin en önemli çağlarından birinde düşünen kimseleri meşgul etmiş bulunan sorunları ve onları çözme girişimlerini Cicero'nun felsefe eserleri çekici bir biçimde bize sunmaktadır. Cicero'nun bu alanda yaptığı bir işi de burada belirtmemiz gerekiyor: Birçok Yunanca felsefe terimlerinin Lâtince karşılıklarını kendisi bulmuş, Lâtin dilini bu bakımdan zenginleştirmiş ve gelecek yüzyıllara bu terimleri miras bırakmıştır. Bugün Avrupa dilleri bilim ve felsefede kullandıkları kelimeleri Cicero'ya borçludurlar.

Cicero'nun felsefe eserlerinin içeriği de aynı büyüklükte bir etki yaratmıştır. Çünkü bu eserlerde verilen öğretiler o zamana kadar bilinen en üstün, en aydın öğretiler idi. Bu öğretiler Cicero'nun kendisi tarafından kullanılan bir kelime ile özetlenebilir: «Humanitas» (insanlık), yani uygar bir kimsenin karakterinin ve kafa yapısının niteliği. «Humanitas»ın en önemli ögelerinden biri iyilik ve nezaket idi. İnsan hemcinslerine nazik ve iyi davranmalıdır, çünkü insan doğuştan değerlidir ve saygıya lâyıktır. Bu, Stoa felsefesinin «İnsanların Kardeşliği» ilkesinden çıkan mantıksal bir sonuçtu. Bu Kardeşlikte Evrensel Doğa Yasasına göre ve Tanrı'nın yolgöstericiliğinde yaşayan insanlar önemli varlıklardı ve, mevki, ırk ve sınıf farkı gözetilmeksizin, birbirlerinden iyi muamele görmeye lâyık idiler. «İnsan» konusunda bu sürekli zihin meşguliyeti eski Yunan ve Roma düşüncesinin en seçkin temsilcilerinin başlıca özelliği idi. Cicero bu düşünceyi daha sonra dünyaya aktaran kişidir. Onun felsefe eserleri Batıyı Orta Çağ'ın zincirlerinden kurtarıp özgürlüğe kavuşturma işinde İtalyan Rönesans hareketine esin kaynağı olmuştur. Cicero Rönesans bilim adamlarına özgür düşünce, özgür irade ve bireyciliğin savunucusu olarak göründü ki bunlar da onların başlattığı hareketin temel ilkeleri idi. Bu bir bakıma Cicero'nun tek adam egemenliğine karşı koyuşunun sonucudur. Ama aynı zamanda felsefe yazılarının aydınlık ve aydın ruhu da buna neden olmuştur. 18. yüzyıldan başlayarak Cicero'nun düşünceleri yeni-

den yoğun bir etkileme dönemine girmiştir. Bunun yansımasını Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi'nde ve Haklar Beyannamesi'nde ve ilk Fransız Millet Meclisi'nin programında görüyoruz. Voltaire ve İngiliz filozofları, Locke ve Hume, Cicero'ya olan borçlarını sürekli olarak kabul etmişlerdir. Hume bütün düşüncelerinde *De Officiis*'i daima gözönünde bulundurduğunu söylemiştir.

Daha Cicero yaşarken felsefe eserleri büyük bir üne kavuştu. Zaten o bunları felsefeyi Romalılar kendi dilleriyle okuyabilsinler diye yazmıştı. Bu yurtsever düşü tümüyle gerçekleşti. Çünkü bu eserler Stoa ahlâk ilkelerinin Roma'da yayılmasında büyük rol oynadı. Bu ilkelerin okumuş kimselerin ahlâk ve kültür varlıklarının parçası haline gelmesini sağladı. Birçok imparatorlar Stoacı idi. Augustus bu yönden en önde gelir. Onun resmî beyanlarının Stoik terim ve deyimlerle yoğun bir biçimde yüklü olduğunu görüyoruz. Ondan sonra gelenler de onu bu yolda izlediler. Onların yardımcıları ve yüksek makamlara getirdiği kimseler de[2]...

4 — Son olarak insancıl yönüyle ilgi çekiciliğini hiç yitirmeyen Cicero'nun mektuplarından söz etmemiz gerekiyor. Bunları 4 başlık altında toplayabiliriz: a - *Epistulae ad Atticum (Atticus'a Mektuplar)* (16 kitap), b - *Epist. ad Familiares (Yakınlarına Mektuplar* (16 kitap), Değişik kimselere yazdığı ve bazılarından aldığı mektuplar, c - *Ad Quintum Fratrem* (4 kitap). Kardeşi Quintus'a yazdığı mektuplar, d - *Ad Brutum* (2 kitap). Brutus'a yazdığı ve ondan aldığı mektuplar.

Atticus

İ.Ö. 68'den başlayarak hemen ölümüne (43) kadar yazılmış olan bu mektupların en büyük bölümü Cicero'nun ünlü dostu TITUS POMPONIUS ATTICUS'a yazılmıştı. Çok zengin bir adam, olağanüstü iyi bir dost, felsefe yönünden bir Epikurosçu olan Atticus politikadan her zaman kaçınmıştı. Bir ara Roma'nın karışıklığı sırasında Atina'da yaşamış, Yunancayı anadili gibi konuşurmuş. (Kendisine bu yüzden «Atticus» = Attikalı lâkabı verilmiş.) Edebiyata çok meraklı olan Atticus, Cicero'nun birçok eserlerini yayınlamıştı. Kendisi de Yunan yazarlarından iyi çeviriler yapmıştı *(Atticana).* Bir de *Liber Annalis (Yıllık Kitap)* adlı Roma tarihinden alınmış konularla ilgili bir Roma kronolojisi yazmıştı, tarihle ilgilenen ve bu konuda değişik eserler vermiş olan Atticus'un kendi yaşadığı çağla ilgili olarak yazdığı tek şey dostu Cicero'nun Yunanca bir monografisi idi.

Cicero her düşüncesini, duygusunu ve derdini açık açık, rahatça söyleyebildiği dostu Atticus'a çok sık, hele bir ara her gün, hatta günde bir kezden fazla, mektup yazmıştı. Bu çoğu acele, içten notlar olarak yazılmış mektup-

(2) Grant, Michael, *Roman Literature,* s. 67-68.

lar bize Cicero'nun karakterini ve duygularını öbür eserlerinde bulamadığımız bir açıklıkla anlatır. Bundan başka bu mektuplar o günün olaylarını aydınlatan, okumuş kimselerin kullandığı gündelik Lâtinceyi (arasıra Yunancayı da) gösteren değerli belgelerdir. Bunların 400'ü ölümünden sonra Atticus tarafından yayınlandı.

Bunlardan başka çeşitli akraba ve arkadaşlarına yazılmış olan mektuplar da vardır. Bir de kardeşi Quintus'a ve dostu Brutus'a yazdıkları. Atticus'un yanıtları elimize geçmemiştir. Oysa dost ve akrabalarından gelen yanıtlar elimizdedir. Bütün bu mektuplar yayınlanmak için yazılmamıştı. Onun için çok içten ve özellikle değerlidir. Bu ikinci grup mektuplar ölümünden sonra sekreteri Tiro tarafından yayınlandı. Cicero'nun mektupları sonraki yılların mektup-yazarlarına örnek oldu (Örneğin Genç Plinius'a), çünkü eskiden mektup-yazma edebiyatın ve retorik'in bir kolu idi. Cicero'nun kusursuzluğa ulaştırdığı mektup sanatı sonradan yüzyıllar boyunca Avrupa yazarlarına örnek oldu.

Cicero'nun mektupları bizim için değerleri ve ilgi çekiciliği bakımından çok değişiktir. Bazıları yalnızca siyasal belge, bazıları ise (örneğin karısına yazılmış bir tanesi) çok içten ve çok ilginç mektuplardır. Cicero çağına ait bilgimizin bu denli tam oluşunu bu mektuplara borçluyuz.

Böylece Cicero hakkında kısaca bir şeyler söylemiş olduk. Çok çeşitli alanlarda çok bol eser vermiş olan Cicero o güne kadar Hellen-Roma dünyasının yetiştirmiş olduğu en büyük yazar ve dil ustası idi. Bütün bir edebî çağa adını vermiş birisi olan Cicero yalnız Romalılar ve yalnız çağdaşları için önemli ve büyük bir insan olmakla kalmamıştır. Gelecek çağların Avrupasına (ve Amerikasına) o denli büyük bir etki yapmıştır ki bugün bile onun bir tek satırını okumamış, belki adını duymamış kimseler bu etkinin altındadır.

Cicero büyük bir devlet adamı ve büyük bir hatip olmakla birlikte bu alanlardaki büyüklüğü zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Felsefe ve diğer konulardaki eserleri de bazı kimselerce edebî yönden özgün olmadıkları için küçümsenmiştir. Fakat onun çağlar boyunca tartışma kabul etmeyen büyüklüğü yarattığı dil bakımından olmuştur. Öyle bir Lâtince yaratmıştır ki bu dil 16 yüzyıl boyunca uygar dünyanın ortak dili olmuştur. Bu dille ortaya koyduğu eserlerde kullandığı üslûp, Lâtince düzyazıyı işleyişi ise 20 yüzyıl boyunca bütün Avrupa'da düzyazı alanına örnek olmuştur, bu hâlâ sürmektedir. Denebilir ki bu bakımdan rakipsiz kalmıştır. Onun zamanına kadar birçok eski İtalyan lehçelerinden biri olmaktan pek de ileri gitmemiş olan Lâtin dili onun elinde ifade aracı olarak Yunancayı da geri bırakmış, uygar dünyanın yüzyıllar boyunca kullanacağı uluslararası bir dil haline gelmiştir.

7

CICERO ZAMANINDA DÜZYAZI YAZARLARI

Cicero ile çağdaş olan diğer hatiplere kısaca göz atalım: QUINTUS HORTENSIUS HORTALUS Asya usulünü (Asiaticus stilus) parlak bir şekilde kullanan büyük ve ünlü bir hatip idi. Fakat sonradan yaşlanınca, Attika usulü ile Cicero usulü daha çok revaç bulunca önemini kaybetti. Hortensius'un kızı HORTENSIA Lâtin Edebiyatındaki sayısı az ünlü kadınlardandır. Servet sahibi kadınlardan vergi alınıp bunun iç savaşlarda kullanılmasına karşı çok güçlü bir konuşma yaparak davasını kazanmış ve ün salmıştır. MARCUS ANTONIUS da çağın tanınmış hatiplerindendi. Asya stilini kullanırdı. Ama pek başarılı olduğu sanılmıyor. Ünlü GNAEUS POMPEIUS MAGNUS, MARCUS LICINIUS CRASSUS ve LUCIUS SERGIUS CATILINA'yı da sayabiliriz. Bunların çoğu «Asiaticus stilus»u kullanıyordu. Attika usulünü kullananlar arasında en ünlü isim olarak Caesar'ın sekreteri (ve katili) MARCUS JUNIUS BRUTUS'u sayabiliriz. Çok yönlü, iyi yetişmiş ve edebî etkinliği fazla olan bir adamdı. İ.Ö. 85'te doğmuş, İ.Ö. 42'de intihar etmiştir. «Asiaticus stilus»un süslerinden kaçınırken gevşek kurgulu ve ahenksiz ibareler kullanmak gibi hatalara düşmüştür. Bu saydıklarımızdan başka MARCUS CALIDIUS, GAIUS SCRIBONIUS CURIO ve MARCUS CAELIUS RUFUS oldukça güçlü hatiplerdi.

Caesar

Cicero çağında düzyazı alanında çeşitli türlerde eser veren yazarlar arasında Cicero ile aynı düzeyde sayabileceğimiz bir tek yazar vardır ki bu da asıl ününü yazarlığına değil, asker ve devlet adamı oluşuna borçlu olan bir kişidir: GAIUS JULIUS CAESAR. Güçlü bir yazar, üstün bir komutan ve devlet adamı gibi üçlü bir kişiliğin bir araya gelmesi tarihte belki ancak Caesar'da görülmüştü.

Caesar'ın yaşamını anlatmak yaşadığı çağın tarihini anlatmak demektir. Burada biz yaşamına kısaca göz atıp edebî kişiliği üzerinde duracağız. Caesar İ.Ö. 100 (veya 102) tarihinde Roma'da doğmuş ve 44 yılında bir suikast sonucu ölmüştür. Önce Gallia'lı bir öğretmen sonra da Yunanlı bir bilginden ders almış, iyi bir eğitim görmüştür. Askerî hizmetini 80 yılında Anadolu'da (Küçük Asya, Roma'nın Asia vilâyeti) yaptı. Oradan Roma'ya dönüşünde hitabet alanında başarısıyla ün kazandı. Bundan sonra bu alanda daha ilerlemek için Rodos'a giderek orada güzel konuşma, hitabet eğitimi yaptı. Daha sonra İ.Ö. 68'de quaestor (maliye bakanı), 65'te aedilis (belediye işleriyle ilgili en yüksek âmir, içişleri bakanı), 63 yılında pontifex maximus (başrahip), 62'de praetor (hukuk işleriyle ilgili en yüksek memur —adliye bakanı— ve orduya komutada konsul yardımcısı) ve 61'de propraetor oldu. 60 yılında ise Pompeius ve Crassus ile ilk triumvirliği kurdu. 59'da ilk kez konsul, daha sonra da prokonsul oldu ve bu sırada (58-50) Gallia'yı fethetti. Bu arada Pompeius ile araları açılmış ve rakip olmuşlardı. 48 yılında Pompeius'u Pharsalia'da yendikten sonra 5 yıl süre ile konsul ve diktator seçildi. Pharsalia'dan Mısır'a, oradan da Suriye'ye ve Küçük Asya'ya geçti. 47 yılında Küçük Asya'da Zela'da Pharnaces'e karşı kazandığı kolay yengiden sonra Roma'ya ünlü haberini yolladı: «Veni, vidi, vici.» (Geldim, gördüm, yendim.) Pompeius yanlısı kuvvetlerin kalıntılarını 46 yılında Afrika'da Thapsos'ta ve 45'te Munda'da yendi. 44 yılı Mart ayında ise onun diktatörlüğünü cumhuriyet için ve kendileri için tehlikeli bulan ve onu rakip görenler tarafından tertiplenen bir suikasta kurban gitti.

Doğuştan yeteneği, aldığı iyi eğitim ve içinde yetiştiği çevrenin gelenekleri Caesar'ı daha çok genç yaştan edebî alana itmiş, bazı şiirler, bu arada bir de trajedi yazmıştır. Daha sonraki yaşamının çok yoğun etkinlikleri arasında bile yazmaya zaman ayırabilmiş, sözgelimi İ.Ö. 54 yılında sefer sırasında Alp Dağları'nı geçerken *De Analogia* adlı, dilbilgisi ve yazı sanatı ile ilgili eserini kaleme almış, Cicero'ya sunmuştur. İ.Ö. 46 yılında da İspanya seferi sırasında *Iter* adlı uzun şiirinde bu yolculuğu anlatmıştır. Kendi yaptığı takvim reformu ile ilgili olduğu sanılan astronomi üzerine bir eseri vardı. Cicero'nun *Cato*'suna karşılık olarak yazdığı *Anticatones* adlı diğer bir eserinin olduğunu da biliyoruz. Fakat bu eserler tümüyle kaybolmuştur. Bundan başka Caesar, yukarda söylediğimiz gibi, hitabet alanında çağının ileri gelen bir kişisiydi. Ünlü Romalı eleştirici Quintilianus onun Cicero'ya çok yakın güçte bir hatip olduğunu, eğer vakti olsaydı Cicero'nunkilere eşit düzeyde söylevler yazabileceğini söylemiştir. Cicero kendisi de Caesar'ın «temiz ve zarif» üslûbunu ve demeçlerinin yüksek etkileme gücünü övmüştür[1].

(1) *Brutus*, 252 ve 261.

Ne yazık ki elimizde Caesar'ın söylevlerinden pek az parça bulunuyor. Bunlara bakarak Caesar'ın Attika stilinde yazmış olduğunu anlıyoruz.

Sövlevlerinden başka Caesar'ın çeşitli kimselere yazdığı mektuplar da eski çağlarda bir araya toplanmış olarak bulunuyordu. Yazık ki bunlardan da elimize hemen hiç denecek kadar azı kalmıştır. Çok ilgi çekici bir kişiliği olan Caesar'ın bütün yazdıklarının da ilgi çekici nitelikte olmasını doğal kabul etmek yerinde olur. Bu yüzden kaybolan eserlerine ne kadar acınsak yeridir. Ama bu üzüntümüzün yanında bizi sevindiren bir nokta da var: Caesar'ın Gallia Savaşları'na ve İç Savaşlar'a dair yazdığı ünlü anıların elimizde bulunması. Caesar bu anılara «Commentarii» (= Notlar veya Yorumlar) adını vermiştir. Gallia Savaşları'yla ilgili olanlar *De Bello Gallico* adı altında 7 kitaptır. İç Savaşlar'a dair olanlar ise 3 kitaptır ve *De Bello Civili* adını taşır. Bu eserlerin ilki Caesar'ın şimdiki Fransa, Belçika, Batı Almanya ve İngiltere'de; ikincisi ise şimdiki Yunanistan, Marsilya ve İspanya'da yapmış olduğu seferleri ve askeri harekâtı anlatır. Caesar bu kitapları kendisini eleştiren politik karşıtlarına karşı bir cevap, yaptığı işlerin bir tür savunması olarak kaleme almıştır. Politik düşmanları onu kişisel istek ve hırsları için durup dururken Gallia'ya saldırmakla suçluyorlardı. *De Bello Civili*'deki amacı ise İç Savaşlar'da suçun kendinde değil karşı tarafta olduğunu belirtmekti. Bu eserlerde aynı zamanda karşıt olmayıp yanında da yer almayan tarafsız kimselere karşı kendi propagandasını yapmayı amaçlıyordu. Fakat bu propaganda incelikle ve ustalıkla, hiç kendini belli etmeden yapılıyordu. *Commentarii* çok sade, iddiasız bir görüntüye bürünmüştür. Tarih değil, tarih yazmaya yarayacak notlar, tarihin hammaddesi olduğu iddiasındadır. Caesar «ego» (= ben) sözcüğünü pek ender kullanır, kendisinden hep üçüncü şahıs olarak sözeder. Ama bütün bu alçak gönüllülüğün ve üçüncü şahısların altında onun çok güçlü ego'su ve kişiliği saklıdır. Caesar kendisini haklı çıkarmak ve görüşünü kabul ettirmek için soğukkanlı, sakin, ağırbaşlı, dürüst ve kendi halinde bir eda ile söyleyeceğini en kısa yoldan ve apaçık söyleyen bir üslûp kullanarak yazmıştır. Bu sade, özentisiz, kısa ve düpedüz yazış yöntemi, okurun üzerinde bıraktığı dürüstlük izlenimine çok katkıda bulunur. Caesar kendini haklı çıkarmak için bazan işine gelmeyen olayları kendine göre yorumlayarak, bazı olayları üzerinde durup bazı noktaları ise önemsemeden hatta sözetmeden geçiştirerek anlatmışsa da bunu o kadar iyi ve ustaca yapmıştır ki hem iyi bir politikacı hem de çok usta bir yazar olduğunu kabul etmek gerekir. Ne var ki olayları ve gerçekleri değiştirerek, yanlış olarak anlattığı hiç olmaz.

Caesar'ın görünüşte hiç özenmeden, üstünde durmadan, askerî bir rapor yazıyormuşçasına sade üslûbu aslında çok ustaca işlenmiş bir üslûptu. Caesar, «Gerçek sanat sanatın gizlenmesindedir,» görüşüne inananlardandı. Caesar'ın yazışının, sözlerinin, konuşuyormuş gibi sade ve basit görün-

mesi, aklına ilk gelen kelimeyi yazıvermiş olmasından değil, aksine kelimelerini titizlikle seçmesindendi. Daha sonraki çağın bir eleştiricisi olan Aulus Gellius'tan öğrendiğimize göre Caesar *De Analogia* eserinde bir yazarın alışılmamış veya az bilinen kelimelerden denizdeki kayalardan kaçar gibi kaçması gerektiğini söyler. («ut tamquam scopulum, sic fugias inauditum atque insolens verbum.») Nitekim bu titizlikle seçilip ustaca yerleştirilen kelimeler Caesar'a kristal gibi temiz, saydam ve parlak bir üslûp ve dil kazandırmıştır. Cicero da «*Brutus*»ta Caesar'ın gerek demeçlerinde gerekse *Commentarii*'sinde kullandığı bu yalın, temiz, açık, saydam dil ve üslûbu över[2].

İ.Ö. 51 yılında yayınlanan *De Bello Gallico* bizim için başka bir yönden de ilginçtir. Burada üstün bir komutanın kudretli askerî yönetim şeklini, yarattığı disiplini, pratik ve çabuk karar verme ve hareket etme yeteneğini görürüz. Başka hiçbir Roma tarihçisinde görmediğimiz şekilde, Roma'nın dünyayı fethedişini ve ele geçirdiği yerleri elinde tutmasının nedenlerini ve iç mekanizmasını gözlerimizin önüne serilmiş buluruz.

De Bello Gallico'nun 7 kitabı İ.Ö. 58-52 yıllarını kapsar. *De Bello Civili* ise İ.Ö. 49-48 yıllarını anlatır. *De Bello Civili, De Bello Gallico* ile aynı nitelikleri taşırsa da onun kadar kusursuz değildir. Caesar'ın ölümünden sonra yayınlanmıştır. 52 yılından 49'a kadar arada kalan zamanı Caesar'ın yüksek rütbeli subaylarından AULUS HIRTIUS kaleme almış ve bunu 8'inci bir kitap olarak *De Bello Gallico*'ya eklemiştir. Önsözünde komutanını şöyle över: «Yalnız olağanüstü bir akıcılık ve incelikle yazmakla kalmamış, aynı zamanda plânlarını ve siyasetini üstün başarılı bir biçimde anlatmasını bilmiştir.» *De Bello Civili*'ye *(Bellum Civile* de denir) eklenen *Bellum Alexandrinum*'u da Hirtius'un yazdığı sanılıyor. *Bellum Africum* ve *Bellum Hispaniense*'nin de gene bu savaşlara katılmış subaylar tarafından yazılmış olduğu sanılıyor. Hirtius'un, monoton (tekdüze) ve cansız olmakla birlikte, gene de edebî değeri olan bir yazış yöntemi vardır. Fakat bu sonraki subayların yazdıkları, herhangi bir edebi değer taşımaktan uzaktır.

Caesar ve onun eserlerini devam ettirenlerin amacı edebî tür anlamında tarih yazmak değil, yaşadıkları askerî ve siyasal olayları kaleme almaktı. Bu dönemde aynı şekilde, kâh sade ve pratik bir biçimde, kâh romantik bir eda ile olayları anlatan başka yazarlar da görüyoruz ki bunlar daha sonraki tarih yazarlarını etkilemiş ve bazan onlara kaynak olmuşlardır. Bunların birkaçını yukarıda gördük (s. 66-67). Birkaçının daha isimlerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır: GAIUS LICINIUS CALVUS MACER, LUCIUS AELIUS TUBERO, LUCIUS CORNELIUS SISENNA, ünlü general LUCIUS LICINIUS LUCULLUS. Bundan başka Cicero da *De Legibus*'un (I, 5. 9) bir bölümünde Roma'nın yakın tarihini anlatmıştır.

(2) *Brut.*, 262.

Cicero'nun yakın arkadaşı TITUS POMPONIUS ATTICUS da (bkz. s. 96) *Liber Annalis (Yıllık Kitap)* isminde bir kronoloji yazdı. Bu kitap Roma'nın kuruluşundan başlayarak Atticus'un zamanına kadar her yılın önemli olaylarını, yüksek memurlarını ve yazarlarını liste olarak veriyor, ayrıca ileri gelen ailelerin de tarihçelerini anlatıyordu Cicero'nun kardeşi QUINTUS TULLIUS CICERO da aynı türden bir tarih kitabı yazmıştı.

Sallustius

Şimdiye kadar Lâtin Edebiyatında görmüş olduğumuz tarih yazarları bizim anladığımız biçimde, tam anlamıyla tarihçi sayılamaz. Bunlar ya yıllık ya da anılar olarak tarih yazmışlardı. Şimdi inceleyeceğimiz tarihçi GAIUS SALLUSTIUS CRISPUS'un elinde Roma'da tarih türü daha yüksek bir düzeye ulaştı: Bizim anladığımız tarih türü Roma'da Sallustius ile başlar. Sallustius daha sonraki ünlü Roma tarihçileri Livius ve Tacitus'un öncüsüdür. Gerçekten bilimsel tarih eserleri yazan Sallustius Orta İtalya'nın Amiternum kentinde İ.Ö. 86 yılında doğmuş ve İ.Ö. 35'te ölmüştür. Yaşamı hakkında bildiklerimiz daha çok politik yaşantısıyla ilgili. İ.Ö. 52'de plebs tribunus'u idi. İç Savaşlar'ın başlamasından hemen önce İ.Ö. 50 yılında Sallustius o sırada censor olan Appius Claudius ve Piso tarafından Senato listesinden çıkarıldı. Senatodan çıkarılması politik nedenlere olduğu kadar büyük bir olasılıkla özel yaşamıyla ilgili nedenlere de bağlıydı. Bu olay İç Savaş patlak verince Sallustius'un Caesar'ın yanında yer almasına yol açtı. (Çünkü Appius Claudius, Pompeius yanlısı idi.) Caesar onu quaestor yaptı ve böylece tekrar Senatoya girmesini sağladı. İ.Ö. 48'de Illyria'da bir lejyona komutanlık etti. Ertesi yıl Campania'da Caesar'a karşı ayaklanan kuvvetleri bastırmaya gönderildi. Ondan sonraki yıl praetor olarak Afrika seferinde önemli bir mevkide başarı gösterdi ve bu savaş bitince Afrika'daki Numidia eyaletinin valisi olarak orada kaldı (prokonsul olarak). Burada hiç de yasal ve hoş olmayan yollardan büyük bir servet edindi ve Roma'ya zengin bir adam olarak döndü. Dönmesine Caesar'ın ölümü neden olmuş olabilir. Roma'da Quirinalis tepesinde dillere destan, «Horti Sallustiani» (Sallustius'un Bahçeleri) diye anılan büyük, güzel bir koruluğun içinde saray gibi bir ev —ve daha başka evler— satın aldı. Sonraları bu ev Roma İmparatorları tarafından kullanıldı. İşte politika yaşamını bırakıp Roma'ya döndükten sonra Sallustius ömrünü bu evde geçirdi ve kendini özel çalışmalarına, tarih yazmaya verdi. Cicero'dan boşanan Terentia ile evlenmişse de çocukları olmamıştır.

Sallustius'un iyi bir ünü olduğu söylenemez. Censor'lar tarafından Senatodan sürülmesi bizi özel yaşamında bazı skandallar olduğu sonucuna götürmektedir. Zaten kendisi de *Catilina* eserinde suçsuzluğunu savunursa da bu bir «apologia» yani özür dileme havası taşımaktadır.

Eserlerinin en büyüğü ve en önemlisi olan *Historiae* 5 kitaptan oluşuyor ve Sulla'nın ölümünden sonraki 10-12 yılı (İ.Ö. 78-67) kapsıyordu. Ne yazık ki bu eserden elimize küçük parçalar halinde pek az bir şey kalmıştır. Fakat biri Catilina'nın tertiplediği suikast (Cicero'yu anlatırken gördük), öbürü ise Jugurtha ile yapılan savaşı konu alan öbür iki eseri tam olarak elimize geçmiş bulunuyor: *De Catilinae Coniuratione (Catilina Suikasti Hakkında)* ve *Bellum Jugurthinum (Jugurtha Savaşı)*. Bu iki eser Sallustius'u Roma tarihçilerinin en önde gelenlerinden biri yapmaya yeter. *Catilina*'yı çoğunlukla kendi tanıdığı kimselere ve tanık olduğu olaylara yani kişisel bilgisine ve başkalarından edindiği belgelere dayanarak yazmıştır. Fakat *Jugurtha* yazıldığı tarihten iki kuşak öncesinin olaylarını anlatır. Bu yüzden geniş araştırmaya ve uzun bir hazırlığa dayandırılması gereken bir eserdir. Hiçbir Roma tarihçisinin yapmadığı biçimde, Sallustius bu eserini Kartaca dilinden çevirttiği orijinal (özgün) belgelere dayandırmıştır. Ayrıca Sulla'nın ve daha başkalarının anılarından, Sisenna'nın tarihinden faydalandı. Kendisi Numidia'dayken de oralar ve insanları hakkında bilgi edinmişti.

Sallustius bu monografilerini (tek kişi veya tek olayı anlatan eser) yazarken kendisine örnek olarak eski Yunan tarihçisi Thukydides'i almıştır. Gerek yazış tarzı ve tekniği, gerekse olaylara akılcı bir şekilde ve sağduyu ile yaklaşması bakımından onun iyi bir izleyicisi olmuştur. Tıpkı Thukydides gibi o da yoğun ve kısa cümleler kullanılır ve eserlerinde olay kahramanlarının konuşmaları önemli bir yer alır. Olayları ilgi çekici ve canlı bir şekilde anlatır. Fakat Sallustius, Thukydides'in derinliğine, ondaki olayların derinliğine inme yeteneğine ve tarafsızlığına ulaşamamıştır. Roma'nın bozulmasının nedeni olarak sadece «ambitio» (yükselme hırsı) ve «avaritia» (tamah, doymazlık)yı göstermekle yetinmiştir. Eserlerinde verdiği ahlâk dersleri ise kendi yaşamında yaptıklarıyla doğrusu hiç bağdaşmamaktadır.

Sallustius monografilerini yazarken soylulara karşı demokrasi yanlısı bir tutum içindedir. Doğal olarak da Caesar yanlısıdır. Bu yüzden zaman zaman olayları biraz çarpıtırsa da genelde tarafsızdır. Siyasal karşıtlarının iyi yönlerini ve kendi yandaşlarının kusurlarını görür, anlatır. Karakterleri çok canlı çizmiştir. Özellikle Jugurtha, Catilina, Marius ve Sulla'yı. Jugurtha ile yapılan savaşı ve Catilina'nın suikast girişimini eserlerine konu yapması bu iki olayın birbirine çok benzeyen yönleri olmasındandı. Üç eserinin de ortak yönü soyluların azgınlığına karşı demokrasinin verdiği kavganın birbirini izleyen aşamalarını anlatmalarıdır. Aynı zamanda bu eserinde kamu işlerinde ve politikada kurtuluşun ve başarının ancak Caesar ve Octavianus'un izinden gitmekle sağlanabileceği izlenimini gayet ustaca okuyucusuna iletmiştir.

Sallustius inandığı şeyleri kalemiyle çok iyi savunan, etkileyici bir yazardı. Bir avukatın, bir hatibin yaptığını o kalemiyle yapmıştır. Zaten eski

Roma tarihçilerinde (sözgelimi Caelius, Quadrigarius, Sisenna) retorik bir eğilim görülür. Nitekim Sallustius'un eserlerinde bu retorik yönü hemen göze çarpar. Çok özenle işlenmiş, renkli bir retorik eserlerine egemendir. Özellikle yoğun savaş sahnelerini ya da hararetli tartışmaları anlatmada gösterdiği ustalık eşsizdir. Kullandığı kelimeler, cümle yapısı —kelimelerin süratle, âdeta yuvarlanarak üstüste yığılması— savaşın hareketli havasını ve tartışmaların soluk kesici atmosferini çok canlı bir biçimde yaratır.

Sallustius'un Romalı yazarlar arasında özgün bir stili (üslûbu) vardır. Thukydides gibi kısa ve yoğun cümleler kullandığını söylemiştik. Bu kısalıktan başka Sallustius'un üslûbundaki diğer özellik arkaizın (eskilik)dir. Özellikle *Jugurtha*'da eski yazarların kullandığı kelimeler, deyimler ve form' lar kullanılır. («Antiqua verba et figuras»)[3]. Bu arkaizm eski zamanların erdemlerini dile getirdiği izlenimini yaratmaktadır.

Hem tarihçi hem de edebî yazar olarak eskiler Sallustius'a çok değer vermişlerdir. Şair Martialis (İ.S. 40-104) onun hakkında «Primus Romana Crispus in historia,» (Crispus Roma tarihçilerinin birincisidir) demiştir[4]. Eleştirici Quintilianus (İ.S. C. 35-95) onun Livius'tan (İ.Ö. 59 - İ.S. 17) daha büyük bir tarihçi, Thukydides'le eşit olduğunu söyler[5]. Tarihçi Tacitus (İ.S. C. 55-117) ise onu «Rerum Romanorum florentissimus auctor» (Roma tarihinin en parlak —en çok çiçek veren— yazarı) diye isimlendirmiş ve kendi eserlerini yazarken onun stilini benimsemekle bu beğenisini kanıtlamıştır. Ortaçağlarda bile beğenilen bir yazar ve tarihçi olarak yaygın bir şekilde okunmuştur.

Nepos

Sallustius'un çağdaşı olan (İ.Ö. 100-25 ya da 99-24) ve onun gibi Lâtin Edebiyatının Cicero çağından Augustus çağına geçiş döneminde yaşamış olan CORNELIUS NEPOS'un (praenomen'i —ilk adı— bilinmiyor) Yukarı İtalya'daki Ticinum şehrinin yerlisi olduğu sanılıyor. Uzun ömrünün çoğunu Roma'da geçirmiştir. Sallustius'un tersine, Nepos devlet ve kamu işlerinde hiçbir zaman görev almayıp kendini tümüyle edebî çalışmalara vermiştir. Kendisi de şiirler yazan Nepos gençlik yıllarında şair Catullus ile ve Cicero' nun arkadaşı Atticus ile dostluk kurmuştu. Cicero ile de tanışıklıkları vardı. Catullus şiir kitabını ona adamış, ona hitaben yazdığı şiiri kitabın en başına koymuştu. Bu şiirde Catullus Nepos'un yazdığı dünya tarihini över («tribus

(3) Suetonius, *Gram,* 10.
(4) Martialis, 14, 191.
(5) Quintilianus, *Inst. Orat.,* 2, 5, 19; 10, 1, 101.

cartis, doctis et laboriosis»).[6] Bu eserin sonraki yazarlar, örneğin Suetonius, Gellius ve yaşlı Plinius tarafından da sözü edilen *Chronica* olduğu sanılıyor. *Chronica*'nın tarih sırasına göre (yani kronolojik olarak) olayları anlatan bir eser olduğu anlaşılıyor. 3 kitaptan oluşuyordu. Yunanlı tarihçi Apollodoros'a dayanarak yazmıştı. Burada hem Roma'yla ilgili hem de Hellas ile ilgili olaylar ele alınıyor ve ilk zamanlara ait olaylar mitoloji ile karışık olarak anlatılıyordu. Bu eser kaybolmuştur. Nepos daha çok bir biyograf (biyografi —yaşam öyküsü— yazarı) olarak tanınmıştır. 16 bölümden oluşan *De Viris Illustribus (Ünlü Kişiler Hakkında)* adlı eserinde ünlü Romalıların ve Yunanlıların ve başka ulusların ünlü adamlarının kısa yaşam öykülerini anlatmıştır — ünlü devlet adamlarının, komutanların, şairlerin, filozofların, tarihçilerin ve hatiplerin. Bu eserin *De Excellentibus Ducibus Exterorum Gentium (Yabancı Ulusların Üstün Komutanları Hakkında)* adlı bölümü (ki eserin bir de Romalı generallere ait bölümü vardı, bu kaybolmuştur) bir de *De Historicis Latinis (Lâtin Tarihçileri)* adlı bölümden Atticus'un ve yaşlı Cato'nun yaşam öyküleri günümüze kalmıştır. Büyük bir olasılıkla bir de Grek tarihçilerini ele alan bölümü vardı. Bu eserin daha sonraki yüzyılda yaşayan ünlü Grek tarihçisi Plutarkhos'un *Parallel Yaşamlar (Paralleloi Bioi)* adlı eserine benzediği anlaşılmaktadır. Bundan başka *Exempla (Örnekler)* adında Roma tarihinden olayları ele alan 5 kitaplık bir eseri vardı. Coğrafya konulu bir eser, bazı aşk şiirleri de yazmıştı. Bunların hepsi kaybolmuştur. Tarih, coğrafya, kronoloji, gramer olarak yazdığı çok sayıda eserden elimizde ancak biyografilerinden bir bölümü kalmıştır.

Nepos dürüst, saygıdeğer, çalışkan bir kişi, ama hiçbir özgünlüğü, göze çarpan bir yeteneği olmayan bir yazardı. Gerçekten o dönemin Caesar, Cicero, Atticus gibi büyük ve dâhi yazarlarının parlaklığı yanında Nepos sönük kalmaktadır. Quintilianus *Institutio Oratoria (Hitabet Eğitimi* veya *Hatibin Eğitimi)* adlı kitabında bir hatibin eğitimi için okuması gereken Romalı ve Yunanlı yazarlar arasında Nepos'tan söz etmemektedir.

Elimizde kalan eserlerinde anlattığı kişilerin yaşamındaki tarihî olaylardan çok karakterlerini tasvir etme eğiliminde olduğu görülür. Hatta tarih bakımından bazı yanlışlara, atlamalara bile rastlanır. Elimizde toplam olarak 24 yaşam öyküsü bulunmaktadır. Bunlardan 19'u Yunanlı kişilere (kimisi Sicilya'dan) aittir. Datames isimli bir İranlının ve Kartacalı Hamilkar ile Hannibal'ın da yaşam öyküleri vardır. (Cicero'nun da bir yaşam öyküsünü yazdığı sanılıyor ama bu kayıptır.) Ünlü kralların kısa kısa anlatıldığı bir bölüm de bulunmaktadır. Tarih yazarlığı ve dramatik anlatı bakımından üstün nitelikte sayılmasa da Nepos yabancı ulusların büyük adamlarını, hatta

(6) Bilgi ve emek ürünü üç cilt.

Hannibal ve Hamilkar gibi düşman komutanlarını bile anlatırken onların üstün ve erdemli yönlerini belirtmek bakımından tarafsız bir çaba ve başarı göstermiştir. En iyi anlattığı Yunanlı Alkibiades'tir. Ama en ilginç biyografi kuşkusuz Atticus'unkidir. Kişisel olarak tanıdığı ve arkadaşı olan bir kişiyi kendi gözlem ve bilgisine dayanarak bütün yönleriyle açık ve kesin bir biçimde, büyük bir özenle anlatmış, politik eğilimlerini, edebi etkinlik ve ilişkilerini ve bütün kişiliğini ayrıntılarıyla gözlerimizin önüne sermiştir. Bu bakımdan, yani çok iyi tanıdığı birini en ince ayrıntısına dek anlatması bakımından, Roma biyografi türünde Atticus'un Nepos tarafından yazılan biyografisi eşsizdir.

Nepos'un genellikle gerek stil ve konuları işleyiş, gerek düşünce, gerekse dil bakımından ortanın üzerinde bir yazar olduğu söylenemez. Ancak yazdığı biyografilerin dilinin temizliği ve sadeliği, kolay anlaşılır ve kısa oluşları kuşaklar boyu Lâtince okul kitaplarında okunmasına neden olmuştur.

Tiro

Konu biyografi yazarlığından açılınca Cicero'nun azatlı adamı ve özel sekreteri MARCUS TULLIUS TIRO'dan biraz sözetmemiz gerekir. Tiro, Cicero'ya olan bağlılığını onun bir biyografisini yazarak kanıtlamıştır. Uzun ve etkin bir yaşamı olmuş, Cicero'nun ölümünden sonra kırk yıl daha yaşamıştır. Cicero'nun eserlerini, özellikle söylevlerini yayınlamıştır. Tam olarak yazılmayıp notlar halinde kalmış olan söylevleri bir kolleksiyon olarak bir araya toplamıştır. Aynı zamanda Cicero'nun özdeyişlerini bir araya toplayıp yayınlamıştır. Kendisi de Lâtin grameri, yazış yöntemleri hakkında ve değişik edebî konularda eserler vermiştir. Mektup olarak yazılmış denemeler diyebileceğimiz eserleri de vardı. Tiyatro eserleri de yazmış olduğunu kabul edebiliriz[7]. Bütün bunlardan başka kendisi Lâtince bir kısa yazı sisteminin oluşturulmasına büyük katkıda bulundu. (Hatta tümüyle kendisinin icat etmiş olduğu da söylenir.) *Notae Tironianae* adı verilen bu kısa yazı, eklemeler ve değişiklikler yapılmakla birlikte, 12. yüzyıla kadar kullanıldı.

Publilius Syrus

Gene bu arada yaşamış ve eser vermiş PUBLILIUS SYRUS (Suriyeli Publilius), adından da anlaşılacağı gibi, azatlı bir köle idi. Bilinmeyen bir tarihte ülkesi Antiokheia (Antakya)dan Roma'ya gelmiş, İ.Ö. 43 yıllarında halkın gözdesi

(7) Cicero'nun Tiro'ya mektubu, *Ad Fam.;* XVI, 18, 3.

olarak tanınmıştı. Bu adam Roma'da o sırada çok sevilen «mimus»[8]lar yazıyor ve sahneye koyuyordu. («Mimus» hem oyuna hem de bu oyunu oynayan oyuncuya verilen addı.) Bu tür, Yunan edebiyatından gelmişti; İtalyan yazarlar tarafından da yazılmıştı. Gündelik yaşamdan bir sahneyi, bir olayı tiyatro oyunu halinde sunan eserlerdi bunlar. Genellikle fars niteliğinde güldürülerdi, çoğu zaman müstehcendi. İki özelliği vardı: Birincisi, oyuncular maskesiz oynarlardı; ikincisi ise kadın rolleri —başka oyunlarda olduğu gibi erkekler tarafından değil de— kadınlar tarafından oynanırdı. Bu kadın oyunculara «mima» denirdi. (Bunlara iyi gözle bakılmazdı.) Publilius Syrus bu oyunları sosyal ve siyasal eleştirileri için araç olarak kullanırdı. Ama Publilius Syrus daha çok atasözleri haline gelmiş ve Roma halkının yaşam felsefesini özetleyen özdeyişleriyle ünlüdür. Zamanla birçoğu yitmiş, birçok da başkası eklenmiş olan ve «sententiae» diye bilinen bu özdeyişlerden 700 satırı günümüze kadar gelmiştir.

Birkaç örnek verelim:*

Nemo liber est qui corpori servit.
(Vücuduna hizmet eden hiç kimse özgür değildir.)

Stultum facit fortuna, quem vult perdere.
(Kader mahvetmek istediği kimseyi aptal yapar.)

O vitam misero longam, felici brevem!
(Ey yaşam, mutsuza uzun, mutluya kısa!)

Consilio melius vincere possumus quam ira.
(Düşünmek ve danışmakla, kızmakla olduğundan daha iyi yenebiliriz.)

Bis vincit qui se vincit in victoria.
(Zafer kazandığı zaman kendisini yenen kimse iki kez yenmiştir.)

Publilius'tan başka bu dönemde mimus'çu olarak ismi geçenlerden başlıcası DECIMUS LABERIUS'tur. Atlı sınıfından bir aileden gelen Laberius belki de kazancından çok zevki için bu işi yapıyordu. Yazdığı mimus'lardan kırktan fazlasının ismi biliniyor. Espri yönünden dikkati çeken 100'den fazla parça ve bir de çok güzel pasaj günümüze kalmıştır.

(8) Günümüzde "mim" diye tanınan ve konuşmadan, sadece hareketler ve mimiklerle oynanan oyunların bu "mimus"larla bir ilişkisi yoktur.

(*) Not: Kitabın sonunda bu özdeyişlerden daha birçok örnekler verilmiştir.

Varro

Lâtin Edebiyatının Cicero çağında bilim, sanat, retorik, gramer, vb. birçok konularda eser veren birçok yazar yetişmiştir. Bunlardan en ünlüsü MARCUS TERENTIUS VARRO'dur (İ.Ö. 116-27). Sabini bölgesinin Reate şehrinde geniş toprak sahibi, iyi bir ailenin çocuğu olarak doğan Varro bütün Cicero çağını kapsıyacak ve aşacak kadar uzun yaşadı ve bu uzun ömrünü verimli bir şekilde çalışarak, çok çeşitli konularda bol bol eser vererek geçirdi. 600'ü aşkın eser vermiştir. Politikada Caesar'ın karşısında, Pompeius yanlısı idi. İç savaşta İspanya'da Pompeius'un subayı olarak savaştı. Ama durumun ümitsizliğini görünce Caesar'a teslim oldu ve onunla barıştı. Hatta eserlerinden *Antiquitates*'in bir bölümünü Caesar'a adadı. Caesar da kurmayı tasarladığı büyük genel kitaplığın başına Varro'yu geçirmeyi düşünmüştü. Caesar öldükten sonra 43 yılında Antonius'un düzenlediği öldürülecekler listesinde Varro'nun da adı vardı ama Fufius Calenus sayesinde ölümden kurtuldu. Augustus ile hiçbir anlaşmazlığı olmadı; rahat ve huzur içinde ömrünün kalan yıllarını çalışmalarına ve kitaplarına verebildi.

Varro Roma'da edebî çalışmalar alanında yetişmiş en büyük bilgindir. 600'den fazla eser verdiğini söyledik. Varro şair, satirist, hukukçu, coğrafyacı, gramerci ve müspet bilimci idi. Bundan başka eski zamanları, âdetleri, gelenekleri ve eski eserleri inceleyen bir antikbilimci olduğu gibi, eğitim ve felsefe konularında yazılmış eserleri de vardı. Bütün bu eserlerden pek azı günümüze kalmıştır. *De Re Rustica* tam olarak kalmıştır. Latin grameri hakkında yazdığı *De Lingua Latina*'nın 25 kitabından 6'sı, *Satirae Menippeae*'dan ise ancak 600 dizeyi bulan parçalar kalmıştır.

Varro *De Re Rustica (Çiftçilik Hakkında)* isimli eserini —kendisinin de söylediği gibi[9]— 80 yaşındayken yazdı. 3 kitaptan oluşur. 1. kitap karısı Fundania'ya, 2.'si arkadaşı Turranius Niger'e, 3. ise komşusu Pinnius'a hitaben yazılmıştır. Aristoteles'in kullandığı biçimde dialoglar halindedir. Bu dialoglar dramatik bakımdan canlı ve ilgi çekicidir. Değişik ilginç olaylar dialogları keser. Giriş bölümünde yazar tarım konusunda kendinden önce yazmış yazarlardan birçok alıntılar verir. 1. kitap çiftliğin kendisi, binası, çiftçilikte kullanılan aygıtlar ve değişik mevsimlerde yapılması gereken tarım işlerini anlatır. 2. kitap hayvancılıkla ilgili konuları işler. 3. kitabın konusu ise Roma villaları, kuş evleri, kümes hayvanları, av hayvanları ve balık havuzlarıdır. Varro'nun bu eseri o zamanın çiftçiliği hakkında ilgi çekici bilgiler verdiği gibi, hiç beklenmedik yerde konudan konuya atlayarak, konusu hakkında çok fazla şey bilen, dolup taşan bir yaşlı bilginin tatlı ve hoş üslûbunu yansıtmaktadır.

(9) *R. R.* I, 1, 1.

De Lingua Latina (Lâtin Dili Hakkında) Lâtin grameri üzerine sistematik bir incelemedir. Bu eserini Cicero'ya adamıştı. Yalnız V.-X. kitaplar hemen tam olarak elimizde bulunuyor. Başka eserlerde bulduğumuz bilgilerden bütün eserin plânı hakkında fikir edinebiliyoruz. Bir kitap girişe ayrılmıştı. Sonra 3 kitap genellikle etimoloji üzerine idi. V-VII. kitaplar ise özel olarak bazı kelime gruplarının etimolojisi ile ilgilidir. Varro bunu kuşkusuz günümüzdeki bir dilbilgininin yaptığı biçimde gruplandırmamıştır, bir dilin gelişmesinde etkin olan fonetik kurallarından haberi yoktur. Daha sonra isim çekimleriyle, eklentiler ve takılarla oluşturulan kelimeler vb. ile ilgili 3 kitap gelir. Bu konuda 3 kitap daha olduğu sanılıyor. Daha sonraki 12 kitap (XIII-XXV) ise sentaks ile ilgili konuları içeriyordu. Bu plâna göre, ama ayrıntıları oldukça rasgele olarak yazmıştı. Kısa, basit ve katı bir üslûpla yazmıştır. Bütün kusurlarına ve tamam olmamasına karşın, bu eser dilbilim çalışmalarının tarihçesi bakımından çok önemlidir. Aynı zamanda çok çeşitli başka konularla ilgili ilginç ufak ufak bilgileri de içermektedir.

Satirae Menippeae (Menippos Tarzında Satirler) Varro'nun saf edebî nitelikte eserlerinin en önemlilerindendir. (Başkaca şiirleri ve söylevleri de vardı, kaybolmuştur.) Gadaralı filozof (kynik) Menippos tarafından ilk defa kullanıldığı için onun adıyla anılan bu tarz, düzyazı şeklindeydi ama orasında burasında serpiştirilmiş —gerek kendi gerek başkaları tarafından yazılmış— şiirler bulunuyordu. Bunların kimisi dialog veya yarı-dramatik (yani tiyatro) biçimindeydi. Menippos'u taklit eden Varro bunlarda o günün Roma yaşamından çeşitli konuları ele alan skeçler çizmişti. Bu satirler Varro'nun o yaşama ilişkin şakayla karışık eleştirileri idi. Örneğin o günün Roma'sında lükse karşı artan düşkünlüğü, ya da bazı Yunan felsefe okullarının öğretilerini taşlıyordu. Bu satirlerden Varro'nun 159 tane yazdığı biliniyor. Ancak 90'ından bazı parçalar günümüze kalmıştır.

Varro'nun elimize geçmeyen eserleri arasında bizim için en büyük kayıp sayabileceğimiz, *Antiquitates Rerum Humanorum et Divinarum* adlı *(İnsanlarla ve Tanrılarla İlgili Şeylerin Tarihçeleri,* diye çevirebileceğimiz) eseridir. Bu eserinde kendi ulusunun geçmişi ve âdetleri, gelenekleri hakkında tarih bakımından çok büyük önem taşıyan, çok ilgi çekici konuları içeren muazzam bir bilgi hazinesini bir araya toplamıştı. Onun bir tarih ansiklopedisi diyebileceğimiz bu eserinden kendinden sonra gelen daha küçük bilginler yararlanıp alıntılar yapmış olduğundan biz de onlar aracılığıyla gene de yararlanabiliyoruz. Bu eserin 2 büyük bölüme ayrıldığını biliyoruz. İlk 25 kitap insanlarla ilgili şeylere ayrılmıştı, ama genel olarak insanlarla değil de yalnız Roma ile. Daha sonra gelen 16 kitap «res divinae» yani ibadetlerle (kültlerle) ilgili konuları ve Roma dininin sistematik bir tartışmasını içeriyordu. Stoik olan Varro burada kendi inandığı felsefî gerçekleri herkesin anlayacağı bir biçimde açıklıyordu. İbadetle ilgili yerlerle, zamanlarla (takvimle)

ve törenlerle ilgili bilgi de veriyordu. Bu eserden elimize erişen bilgiler Roma dinini incelemek konusunda paha biçilmez belgelerdir.

Kısmen tarihî, kısmen edebî bir eser olan *Hebdomades (Yediler)* veya *Imaginum Libri XV* (ya da kısaca *Imagines=Tasvirler)* isimli eseri değişik alanlarda ün yapmış Yunanlı ve Romalıların kısa karakter tasvirlerini içeren 15 kitaptı. 1. kitap giriş bölümünü oluşturur. Bu kişiler 2×7 bölüm halinde sunulmuştu. 700 kişi anlatılıyordu. Her karakterin bir portresi vardı ve her portreye de bir epigram ilâve edilmişti. Böylece resimli bir biyografi sözlüğü ortaya çıkmış oluyordu. Elimizde bulunan ilk resimli kitaptır. Günümüzün bazı kitaplarının öncüsüdür diyebiliriz.

Varro'nun elimize geçmeyen onca önemli eserinden yukarda gördüklerimizden başka bazılarını sıralayalım: *De Gente Populi Romani, De Vita Populi Romani, Disciplinae* (Yüksek Bilimler), *De Forma Philosophiae, de Poematis, de Bibliothecis, Poemata, Orationes, Annales, de Jure Civili, de Sua Vita, De Sermone Latino, De Pompeio, De Origine Linguae Latinae, Quaestiones Plautinae, De Originibus Scaenicis, De Lectionibus, De Similitudine Verborum, Legationes, Suasiones, Libri Singulares, De Personis,* λογιστορικοι' *De Principiis Numerorum, De Descriptionibus, Res Urbanae, Pseudotragodiae, Saturae,* vb.

Varro, Cicero ve Quintilianus tarafından çok beğenilirdi. Cicero *Academica* eserinin ikinci baskısını ona ithaf etmişti. Sonraki yazarlar, özellikle ilk Hıristiyan yazarları Roma dinini ve adetlerini incelerken onun eserlerinden çok yararlandılar. Varro kendisi stoikti ve Posidonius'un öğrencisiydi. Tek Tanrı'ya inanırdı. Bu tek Tanrı Juppiter'di, ama bütün evrenin tek ruhu olan bir Juppiter — diğer tanrılar bu ruhun değişik niteliklerini ve değişik güçlerini oluşturuyordu.

Varro Roma'nın yetiştirdiği en büyük bilgindi, dedik. Gerçekten ele aldığı konular bütün bilgi alanlarını —matematikten başka— kapsıyordu. Bununla birlikte kuru kuruya bilgiçlik taslayan bir yazar değildi. Bilimsel ve ciddi incelemeler yanında yaşamla ilgili canlı ve spiritüel gözlemleri de vardı. Bütün bilimselliği bir yana, zarif ve orijinal bir kişi, bir yazardı.

8

AUGUSTUS ÇAĞI

Cumhuriyet çağı, Lâtin Edebiyatında başlangıç, arama ve sonra da büyük eserler çağıdır. Lâtin Edebiyatının Augustus çağı diye adlandırdığımız bölümü ise en parlak, en üstün ve en güzel eserlerin arka arkaya verildiği altın çağıdır. Bu eserleri verenlerin daha çok şairler olduğunu görüyoruz: Vergilius, Horatius, Propertius, Tibullus, Ovidius gibi. Bu çağda düzyazı daha az gelişiyor ve bu türün belli başlı temsilcisi tarihçi Titus Livius oluyor. Bu çağı incelemeye İ.Ö. 43/42 tarihinden başlamamız ve Roma'nın siyasal tarihine bir göz atmamız gerekir. Çünkü bu sıralarda olup bitenler bundan sonraki Lâtin Edebiyatı üzerinde büyük etki yapmıştır.

Biliyoruz ki Roma ilk konsulların seçildiği İ.Ö. 509 tarihinden beri bir Cumhuriyet idi. Caesar güçlü komutanlığı, usta devlet adamlığı ve üstün siyasî zekâsı ve kişiliği ile diktatör olmuş, tek başına yönetimi ele almıştı. İ.Ö. 15 Mart 44'te öldürüldüğü zaman ardında kendisine bağlı bir ordu ve yiyecek, toprak dağıtarak, eğlenceler tertip ederek kendisini sevdirdiği fakir halk tabakası ile köylülerden başka, hatırı sayılır düşmanlar da bırakmıştı. Bunlar kimdi? Önce Senatus. Çünkü Cumhuriyet çağındaki egemenliğini ve gücünü Caesar zamanında kaybetmişti. Sonra soylular. Bunlar da eski yetkilerini ve topraklarından bir bölümünü kaybetmişlerdi. Caesar'ın öldürülmesinde başlıca rolü Cumhuriyetçi Brutus ve Cassius oynadı. Onun ölmesiyle Cumhuriyetin geri geleceğini sanmakla bu iki adam çok yanıldılar. Caesar'ın ölümünden sonraki durum için önceden hazırlık yapmaları gerekirken yapmamışlardı. Onun yerine göz dikmiş olanlar arasında çatışma başgösterdi. Başta Marcus Antonius, daha sonra Lepidus vardı. Caesar zamanında M. Antonius, Roma süvari alayının başında ve konsul idi. Lepidus da Roma civarında üslenmiş piyade ordusunun komutanı idi. Antonius çok akıllıca davrandı. Önce Caesar'a görkemli bir cenaze alayı düzenledi. Caesar'ı ulusal kahraman gösteren bir nutuk söyleyerek halkı kazandı. Bunun sonucu olarak Senatus ve Cumhuriyetçiler halkın kendilerine karşı olduğunu görerek sindiler ve gözden uzak durmayı

yeğlediler. Böylece M. Antonius Caesar'ın yerini almış ve Caesar'dan sonra hiçbir şey değişmemiş oldu. Ama o zamana kadar pek göze çarpmayan bir insan bu sırada ortaya çıkıp duruma el koydu. Henüz çok genç (18,5 yaşında), doğuda bir yerlerde öğrenci, çelimsiz, kişiliksiz gibi görünen ama dikkatle bakınca güzel yüzü ve iradeyle parlayan gözleri göze çarpan bu delikanlı Caesar'ın yeğen çocuğu idi. (Anneannesi Caesar'ın kardeşi Julia idi.) Ailede fazla erkek olmadığı için Caesar vasiyetinde küçük yeğeni Octavius'u servetinin ve isminin mirasçısı yapmış, yani evlât edinmişti. Roma'da evlât edinme âdetinin önemli bir yeri vardı. Evlât edinilen çocuk kan bakımından baba olmayan babanın (yani, babalığın) adını alıp, asıl babasının adını biraz değiştirerek (— anus eki ile) bunun sonuna eklerdi. Böylece (babasının adı da Octavius olan) Octavius'un adı C. Caesar Octavianus oldu. Caesar'ın özel olarak mirasçısı olan bu cılız çocuk büyük bir hırsla Caesar'ın devletteki yerine de geçmeyi kafasına koydu. Bunun ne denli zor bir iş olduğunu çok iyi biliyordu. Ama metotlu ve sistemli bir çalışma ve çabayla 13 yıl sonra bunu başardı ve Augustus adıyla büyük Roma İmparatorluğu'nun başına geçti.

Caesar'ın öldürüldüğü sırada Yunanistan'da öğretim görmekte olan Octavianus haberi alınca Roma'ya döndü. Amacı babasının yerine geçmekti. Caesar'ın yerinde Antonius'u gördü. Genç Octavianus, Antonius'un düşmanlarıyla, yani Senatus ve Cumhuriyetçilerle —onları hiç sevmediği halde— anlaştı, amaçları ortaktı çünkü. İ.Ö. 43 yılında Antonius bir iş için Kuzey İtalya'ya gidince Octavianus ve Senatus birleşip, bir ordu kurdular ve Antonius'un ordusuyla çarpışıp onu yendiler. Bu yengi Octavianus'un umutlarını kamçıladı. Senatus'tan kendisini konsul yapmalarını istedi. Oysa konsulluğa kadar gerekli olan memuriyet derecelerinden geçmemişti ve henüz 19 yaşında idi. Senatus onu konsul tayin etmeyince işi daha da ileri götürerek ordusuyla Roma'ya yürüyüp halk meclisine girdi, meclis üyeleri onu konsul seçmek zorunda kaldılar — yasaya aykırı olarak. Bu olay çok önemlidir ve onun yasaların gereğini yerine getirmeden yaptığı tek harekettir. İleride bu konuda çok titiz davranacaktır. Duruma egemen olunca politikasını değiştirip Senatus'u karşısına alarak bu kez Antonius ile birleşti ve ona güçlü ordusuyla ortak bir egemenlik önerdi. O da bunu akla yakın bulunca Lepidus'u da yedek alıp bir Triumvirlik kurdular: «Triumviratus Reipublicae Constituendae», Cumhuriyeti yeniden kurmak amacı ile birleşmiş üç adamın yönetimi. İlk hedefleri kanlı oldu: Ortadan kaldırılacak 3.000 kişinin listesini yapıyorlar. Kullandıkları usule «Proscriptiones» (kaçıp gitme veya öldürülme hakkı) deniyor. Ya derhal kaçıp gitme fırsatı verilecek, ya da Roma'da herhangi bir kimse tarafından rasgele bir yerde öldürülebilecek. Bu karar birçok ölümlere yol açtı. En önemlisi Cicero'nun öldürülmesidir. Bu kararla mahkûm edilenlerin malına el konup askerlere verildi. Brutus ve Cassius Yunanistan'a kaçmışlardı. Bu olaylar olurken Yunanistan'dan ve Küçük Asya'dan ordu toplayıp Roma'ya

doğru yürüyüşe geçtiler. Triumvirler bunu haber alınca büyük bir orduyla onlar da harekete geçtiler. İ.Ö. 42'de Philippi'de büyük bir savaş oldu ve Brutus ile Cassius'un orduları tümüyle yok edildi. Brutus ve Cassius kendi kılıçlarıyla yaşamlarına son verdiler. Siyasal alanla edebiyatın sıkı ilişkisi Philippi Savaşı'nda karşımıza çıkıyor. Şair Horatius o sırada Yunanistan'da öğretim görmekte idi. Savaşa katıldı. «İş karışmaya başlayınca hiç de şerefli olmayan bir şekilde kalkanımı atıp kaçtım!» Ode'lerinin birinde böyle diyor![1] O sırada 18-20 yaşlarında, ateşli bir Cumhuriyetçi. İlerde Augustus'un Roma için her yönden yararlı ve hak güden bir düzen kurduğunu görünce onun en yakın dostu olacaktır. Cumhuriyetçiler ortadan kalkınca Octavianus ve Antonius yalnız kaldılar. (Lepidus pek önemli değildi.) Antonius'un emelleri onu doğuya ve güneye çekiyordu. Octavianus ise doğru bir önsezi ile asıl egemenliğin Roma'da ve İtalya'da kurulabileceğini düşünüyordu. Böylece egemenliği aralarında bölüştüler: Doğu ve güney Antonius'a, İtalya ve kuzey Octavianus'a. Octavianus ordusu ile Roma'ya dönerken onlara İtalya'da toprak dağıtacağına söz vermişti. İtalya'nın kuzeyindeki zengin toprakları askerlerine verecekti. Büyük arazi sahipleri doğal olarak topraklarını askerlere vermek istemiyorlardı. Octavianus'a karşı Antonius'u tutmaya karar verdiler. Bu toprak sahiplerinden biri de Şair Vergilius'tur. Arazisi emekli askerlere verilince kendisi malsız mülksüz kaldı. İşte bu siyasal olay da edebiyatta böylece yerini buldu: Vergilius 9. Ecloga'da bu olayı anlatır. Octavianus'un şiire, güzel sanatlara eğilimi vardı. 9. Ecloga'daki bu yakınma onu etkiledi, Vergilius'a toprağını geri verdirdi. 1. Ecloga'da Vergilius iki çoban arasında geçen bir konuşma ile Augustus'a teşekkür eder. Bu toprak dağıtımı ve ilgili olaylar İ.Ö. 42-41 yıllarına rastlar. Güçlükler ve savaşımlarla dolu yıllardan sonra İ.Ö. 36'da kuzeyde (Cumhuriyetçileri alt edip) tam egemenliği elde etmişti. Şimdiye kadar Octavianus: önce Senatus ve Cumhuriyetçilerle Antonius'a karşı birleşti. Sonra bunun tersini yaptı. Philippi'de Senatus ve Cumhuriyetçileri yendi ve yolunun üstünden uzaklaştırdı. Şimdi sıra Antonius'u zararsız hale getirmeye gelmişti. İ.Ö. 36-31 yılları arasında siyasal ve edebî alanda çok önemli olaylar oldu. Şimdi önce Antonius'un kişiliğine göz atalım: Coşkun, aklına geleni yapan, ihtiraslarına her zaman kapılan bir adam. Octavianus ise hesaplı, düşünerek hareket eden bir adam. Antonius'un iki büyük düşüncesi vardı:

1 — Roma'nın doğu sınırlarını sürekli olarak hırpalayıp duran İranlıları ezmek. Karadeniz'in doğusunda, Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgelerde oturan bu ulusa Romalılar «Parthi», kendileri kendilerine «Parthava» diyorlardı. (Pers ve Fars kelimeleri bu kelimelerden gelmedir.) Oysa Antonius bu isteğini yerine getiremedi. Ordusu İranlılar tarafından ezildi ve bu yüzden Roma'da saygınlığı sarsıldı.

(1) *Odes*, II, 7, 9...

2 — Antonius'un öbür büyük düşüncesi Akdeniz'in doğusunda büyük bir doğu egemenliğine sahip olmaktı. Bu sıralarda Mısır henüz bağımsız bir krallıktı. Başında Ptolemaios soyundan gelme kraliçe Kleopatra vardı. Antonius bu krallıkla çok sıkı ilişkiler kurdu. Kleopatra'nın Antonius'tan üç çocuğu vardı. İşte bu ilişki sayesinde Akdeniz'in doğusunda egemen olmayı kuruyordu. Bu düşünceleri ve istekleri Roma'da düşmanlık yarattı. Bir Romalı generalden çok kendisine Mısır kralı süsü vermesi Roma'nın hoşuna gitmedi. Octavianus bunu nimet bilip ona üstün gelmeye çalıştı. Triumvirlik 10 yıl için kurulmuştu. 33'te süre sona erdi. Olaylar Octavianus'a yardım ediyordu. Cumhuriyetin tekrar kurulmasını engellemek için eski usulüne bir kez daha başvurup askerleriyle Senatus'a girdi ve kendini bütün Batı ülkelerinin başkanı seçtirdi. Bundan sonra ilk işi Antonius'un Roma'da korunan vasiyetnamesini buldurup herkesin hazır olduğu bir sırada okutmak oldu. Antonius bütün servetini Kleopatra ve üç çocuğuna bırakıyor ve firavunların mezarına gömülmek istiyordu. Halk bunu öğrenince çok kızdı. Kleopatra'ya karşı Octavianus komutasında bir ordu gönderildi. Aslında bu savaş Antonius'a karşı idi. 2.IX.31'de Actium'da bir deniz savaşı yapıldı. Antonius'un armadası (Mısır donanması) Roma donanması ile karşılaşıp onun tarafından yenilgiye uğratıldı. Octavianus'un donanması Mısır donanmasının geri kalanını Mısır'a kadar takip etti. İki âşık İ.Ö. 30 yılında kendilerini öldürdüler. 29 yılının Ağustos ayında Augustus dönüp zafer alayı ile Roma'ya girdi. Artık istediklerinin hepsine kavuşmuştu. Roma İmparatorluğu'na egemendi. Mısır da bir Roma eyaleti olmuştu.

Augustus'un Reformları

Augustus'un düşünce, sanat ve edebiyat (ki hepsine bir kültür deriz) yaşamına etkileri: Augustus kültür, düşünce yaşamını maddî yaşam kadar önemli buluyor, yalnızca siyasal ve ekonomik gelişmenin yeterli olmadığına inanıyordu. Roma'ya eski büyüklüğünü manevî yoldan, düşünce ve kültür alanında yeniden vermek istiyordu. Manevî yani düşünsel yönde istediği ilerlemeyi gerçekleştirmek için yaptığı devrimler (inkılâplar) üçe ayrılır:

I — Dinsel yenilikler (reformlar),
II — Edebî yenilikler ve
III — Güzel sanatlarla ilgili reformlar.

Bütün bu gelişmelerde iki büyük ana düşünce göze çarpar:

1 — Romalılık, ulusal bilinç — Roma'ya özgü her unsuru (ögeyi) Romalıların yüreğinde derinlemesine yer edecek biçimde işlemek, geliştirmek.

2 — Hükümdarlık düşüncesi: İmparatorluğun kişiliği, bir şahsın imparator (veya kral) adı altında güç sahibi olması. Her ulusun kalkınmasında

bu iki büyük düşünce egemen olmuştur. 1920 sıralarında bizde de olduğu gibi. Roma'da Cumhuriyet çağında Yunan kültürü tümüyle egemen olmuş ve özümsenmişti. Bizde ise Batı kültürü Atatürk'ün devrimleri ile gelmiş ve benimsenmiştir. Octavianus'a yapmak istediği reformlarda iki büyük ve güçlü yardımcı hizmet etti. Bunlara bakan veya danışman diyebiliriz: Agrippa ordu, maliye, yönetim gibi maddî işleri, Maecenas ise (Maecenas-atis) kültür alanı ile ilgili işleri üstlendiler.

I. Dinsel reformlar: Dinsel reformun ana hatlarına bakarsak birinci hareket olarak Roma'nın ilk çağındaki dinsel âdet ve geleneklerinin canlandırıldığını görürüz. Roma milliyetçiliğini uyandırmak eski Roma kültlerini (ibadetlerini) canlandırmakta açıkça görülür. Octavianus'un mutlak egemenliğinden önceki İç Savaşlarda tapınaklar harap olmuştu. Bunları onartmak ve yenilerini yaptırmak istiyordu. Bu arada Palatinus tepesine bir Apollon tapınağı yaptırdı. Augustus kendi iktidarını Tanrı Apollon'un himayesinde sayıyordu. Bu yalnız mimarlık ve arkeoloji yönünden değil, bizim için edebî bakımdan da önemli bir tapınaktır. Roma'da her 100 yılda bir «Ludi Saeculares» (yüzyıl oyunları) denen dinsel oyunlar düzenlemek gelenek halinde idi. İ.Ö. 17'de Augustus bu geleneği yeniledi ve bu oyunları düzenledi. Bunun için bir «Carmen Saeculare» (yüzyıl şarkısı) yazılmasını emretti, ve bu işi şair Horatius'a verdi. «Carmen Saeculare» iki koro tarafından söylenen bir tür dinsel şarkı idi. «Ludi Saeculares» denen oyunlar ve törenler 18 gün sürüyordu. İlk günler tümüyle dinsel nitelikte idi. Daha sonraki günler oyunlar, tiyatrolar, yarışlar, güreşler vb. eğlenceler yer alıyordu. İşte Augustus'un canlandırdığı dinî âdetler arasında bu «yüzyıl oyunları» da vardı.

Dinsel reformlar alanında yaptığı ikinci hareket Roma'ya yüzyıllardır yerleşmiş olan yabancı kültlerle savaşmak olmuştu. Özellikle Cumhuriyet çağında Roma'ya dışardan, eyaletlerden âdet ve törenler gelmeye başladı. Bunlar en çok Mısır'dan geliyordu. Örneğin, insana kendini kaybettiren danslar, ahlâka aykırı hareket ve jestlerle yapılan âyinler (dinsel törenler). Bunlar erdemli Romalıları rahatsız eden «Virtus Romana»ya zarar verebilecek davranışlar ve özelliklerdi.

Dinsel yenilik alanında üçüncü ve bize çok garip gelen bir gelişme, Roma'ya egemen olan kişiye, yani Augustus'a yönelmiş olan bir kültün ortaya çıkmasıdır — Augustus'a sanki bir Tanrı imiş gibi tapınma. Bu şimdiye kadar Roma'da görülmemiş bir şeydi. Doğu'da ise Mısır, Asur ve Babil'de hükümdar Tanrı'nın çocuğu idi. İşte Octavianus'a yönelen bu tutum, Roma'nın doğu vilâyetlerinde başladı. Doğulular 100 yıl süren İç Savaşlardan ve acılardan sonra kendilerini barışa ve huzura kavuşturan «Pax Romana»yı yaratmış olan insanın sıradan, olağan bir kimse olmadığını, tanrısal bir güce sahip olduğunu düşündüler. Devlet reisinin kişiliğine yöneltilen bu kült pek erken, daha Actium (İ.Ö. 31) Savaşı'ndan ve 29 yılından başlayarak Bergama

(Pergamum), Efes (Ephesus) ve İzmit'te (Nicomedia) başladı. Roma'da bunun hoş karşılanacağı sanılmıyordu. Julius Caesar'a dinî nişaneler verilmiş, fakat o kabul etmek istememişti. Ama Augustus kültü Roma'da da oldukça erken başladı (M.Ö. 27'de). 29 yılının Ocak ayında Senatus Octavianus'a «Augustus» unvanını verme kararını aldı.

augeo (ere, auxi, auctum) = büyüyorum, önem kazanıyorum.

Bu o sırada yalnızca dinsel nitelikte bir sıfattı ve dinsel büyüklüğü, azameti, «maiestas»ı kendi kişiliğinde toplayan kimseye veriliyordu. (Maiestas = dinî büyüklük.) Başlangıçta devlet reisinin böyle dinsel bir niteliğe bürünmesi özellikle Doğu'da halkın yüreğinden kopup gelen bir coşkunluk olarak başladı. Fakat Octavianus ve çevresindekiler bunu kabul etmemek şöyle dursun, nerdeyse yönetimsel bir biçime sokup kanalize ederek millî duyguları kamçılayıcı bir nitelik veriyorlardı. Böylece Roma'nın yararına bir araç haline getiriyorlardı.

II. Edebî reformlar: Cumhuriyet çağında edebiyatla uğraşan kimselerin durumu ile İmparatorluk çağında edebiyatla uğraşanlar arasında büyük bir fark vardı. Cumhuriyet çağında bir edebiyatçı iyi yazıyor ve konuşuyorsa ortaya çıkıp politika yaşamına atılırdı Siyasal parti mücadelesi yanında edebiyat ikinci plânda kalırdı, onunla gerektiğince uğraşılmaz, ikinci plânda bir etkinlik olarak kabul edilirdi. İmparatorluk çağında ise parti mücadeleleri, siyaset oyunları yoktu. Tek hükümdar imparatorluğu büyük bir yetenekle yönetiyor ve bu gibi şeylere gerek kalmıyordu. Edebî yeteneği olanlar sırf edebî alanda çalışıyorlardı. Bu çağdaki edebî yükselmenin ilk nedeni budur. İkinci neden Augustus'un kendisinin ve çevresindekilerin edebiyata çok önem vermeleridir. Bu, Augustus'un edebiyata karşı kişisel eğiliminden olduğu kadar edebiyat yoluyla siyasal inançları Romalılara yaymak düşüncesinden de ileri geliyordu. Augustus'un ve kültür danışmanı Maecenas'ın gösterdiği yollarla edebiyata birtakım millî ve siyasal temalar sokuluyordu. O çağın bütün şairleri, hattâ düzyazı yazarları incelendiğinde hepsinin eserlerinde Maecenas yoluyla Augustus'tan gelen bu temaları görürüz. Augustus'tan gelen bir ilham ile şairlere ulaşan ve onlarca işlenen temalar şunlardır:

a) Uzun mücadelelerden sonra kavuşulan barışın güzelliği, huzur ve mutluluk (ki bunlara Augustus sayesinde kavuşulmuştur.)

b) İkinci önemli tema olarak tarım edebiyata sokuldu. Augustus'tan önceki yıllarda tarım çok ihmal edilmiş, İtalya nerdeyse kıtlık çekmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Augustus edebiyat aracılığıyla tarım işlerini geliştirmek, kalkındırmak istemiştir.

c) Üçüncü tema olarak millî ülküler edebiyata girmiştir. Millî duygular, ülküler edebiyat yoluyla canlandırılıp, yayılacaktır.

d) Dördüncü tema olarak Roma hükümdarının şahsının yüceltilmesi edebiyata konu oluyordu.

Eskiden olduğu gibi edebiyatçılar bu dönemde kendi köşelerinde yaşamıyorlar, birtakım edebî akımlar aracılığıyla gruplaşıyorlardı. En önemli grup imparatorun ve danışmanı Maecenas'ın kurdukları gruptur. Vergilius, Horatius, Propertius, vb. gibi şairler de bunların arasında idi. Bunlar emeklerinin karşılığı olarak bir ücret alıyorlardı: «Maecena» (= Maecenas'tan alınan.) Bu şairler ve yazarlar imparatorun ve Maecenas'ın kişisel dostları idiler. Ücret aldıkları için, para verip emirle çalıştırılan aşağılık bir edebiyatçı grubu gibi görülebilirler. Ama bu kesinlikle böyle olmadı. Örneğin, Horatius bir şiirinde şöyle der: (Maecenas, Horatius'a Augustus'u yücelten büyük bir şiir yazmasını söylemiştir): «Azizim Maecenas, sen beden bunu istedin, yanlış kapı çaldın. Ben küçük aşk şiirleri yazarım. Büyük destanlar yazacak adam ben değilim.» Başka şairlerde de aynı şeyi görürüz. Bu dönemde Augustus'un en yakın arkadaşları olan o çağın en büyük şairleri bir zamanlar onun aleyhinde olan eski düşmanlarıdır. Bu nasıl oldu? Nasıl oldu da bu şairler kişiliklerini yitirmediler? Vergilius'un Philippi Savaşı'ndan sonra toprakları elinden alınıp sonra geriye verilmiştir. Yumuşak, iyi huylu Vergilius Augustus ile dost oldu. Güneyli Horatius ise coşkun, taşkın bir adamdı. Philippi Savaşı'nda Augustus'a karşı savaşmıştı. Horatius'u kazanmak çok zor oldu. Ama kazanılınca tam dost oldu. Çünkü Augustus'un Roma'ya neler kazandırdığını çok iyi gördü ve Augustus'un yönetimine çok değer verdi. Propertius da eskiden Augustus'un aleyhinde idi. Onun da kazanılması zor oldu. Tarihçi Titus Livius ise sonradan dost olunca bile Cumhuriyetçi inançlarına bağlı kaldı.

III. Güzel sanatlarda da aynı akımları görüyoruz. Yeni dinsel akımlar, millî duyguların, yurtseverliğin canlandırılması ve imparatorun yüceltilmesi o çağın sanat eserlerinde görülür. O çağa ait arkeolojik eserlerde bunların açık izlerine rastlamaktayız.

Res Gestae Divi Augusti

Bu çağda ilk ele alacağımız eser Augustus'un kendi eseri olan *Res Gestae Divi Augusti (Tanrısal Augustus'un Yaptığı İşler)*dir. (Bu başlık sonradan konmuştur.) Bu eserin nasıl meydana gelip nasıl elden ele geçtiğini görelim: Augustus İ.S. 19. VIII. 14 tarihinde öldü. Ölümünden önce değişik tapınaklara isteklerini (vasiyetini) belirten belgeler bıraktı ve bunlar ölümünden sonra açıldı. Önce iki defter bulundu:

1 — «Testamentum»: Özel mirasçılarına ve imparatorluğa bıraktıklarını içeriyordu.

2 — «De Funere Suo» (Kendi Cenaze Töreni Hakkında) Üç rulodan oluşmaktadır. Birincisi:

A) Kendi cenaze töreni hakkında isteklerini ve talimatını içeriyor.

B) «Index Rerum a Se Gestarum» (Kendisi tarafından Yapılan İşlerin Listesi): Bu ikinci ruloda yaşamı boyunca yaptığı, başardığı işleri anlatıyor, liste halinde veriyordu. Son istekleri arasında bu listenin Roma'da kendisi için yapılacak mezara bronz levhalar halinde yazılması vardı.

C) «Breviarum Totius Imperii Romani» (Bütün Roma İmparatorluğu Hakkında Kısa Gözlemler): Bu üçüncü ruloda ise devletin hazinesi, askerleri, genel durumu, sınırları, son siyasal durum hakkında bilgi veriyordu.

Bizi en çok ilgilendiren «Index Rerum a Se Gestarum» bölümüdür. İmparatorun kaleme aldığı belge zamanla toprak olup gitmiş, mezarındaki levhalar bütün aramalara karşın bulunamamıştır. Fakat Augustus'a çok bağlı olan eyaletler, bu listenin bir kopyasını kendi Augustus tapınaklarına yazdırıyorlardı. Bunlardan üçü bugün bulunmaktadır:

1 — Ancyra (Ankara)da. Bu eser Augustus tapınağının girişinde karşılıklı duvarlar üstüne Lâtince ve Eski Yunanca yazıtlar halinde yazılmış olarak bulunmaktadır. Roma hakkında yazılmış en uzun, en önemli yazıttır. Bu yüzden buna «yazıtlar kraliçesi» adı verilmiştir. Bu yazıtın bulunduğu yere «Monumentum Ancyranum» (Ankara Anıtı veya Ankara Tapınağı) denir. (Ankara'da Hacıbayram Camii'ne bitişik olarak bulunur.) Bu yazıtın gene de yer yer silinmiş, aşınmış bazı yerleri vardır. Ama Türkiye'de bir başka kopyası daha bulunuyor.

2 — Pisidia bölgesinde, Apollonia (bugünkü Uluborlu)daki «Monumentum Apolloniense»de yazıt parçaları bulunup Ankara'daki yazıtın eksik yerleri tamamlanmıştır.

3 — Gene Pisidia bölgesindeki (Burdur civarı) «Monumentum Antiochenum» dediğimiz Antiocheia (bugünkü Yalvaç'ta) tapınağında bulunan Lâtince parçalar Ankara yazıtındaki eksik yerleri tamamlamakta yararlı olmuştur.

Res Gestae Divi Augusti diye adlandırılan eserin üç bölümü vardır*:

1 — «Honores» (onurlar, unvanlar, makamlar): Augustus'un yaşamında işgal ettiği mevkiler, aldığı unvan ve rütbeler yaptığı memuriyetler, yönetim ve din işleri ile ilgili olarak elde ettiği onurlar bu bölümde anlatılmaktadır. Roma'da Cumhuriyet çağında birtakım yüksek rütbeler, makamlar vardı. Örneğin, «consul»luk, «aedilis»lik (güvenlik işlerine bakan yüksek memur) «quaestor»luk (maliye işlerine bakan yüksek memur) vb. Bir de en yüksek dinsel rütbeye sahip olan pontifex maximus» vardı. Augustus, hükümetin başına geçince bütün bu yüksek memuriyetler onun şahsında toplandı. Augustus «Honores» bölümünde bu işin yasalara aykırı olmadığını, bu işler için yeni bir memuriyet konmadığını, zaten mevcut olan memuriyetlerin

(*) Ki bu yukarıda gördüğümüz B-"Index Rerum a Se Gestarum" bölümüdür.

kendi şahsında toplandığını söylüyor. (Aldığı unvanlar arasında «Pater Patriae» = yurdun babası unvanı da vardı.)

2 — «Impensae» (masraflar): Bu bölümde bu memuriyetleri sırasında devlet hazinesinden ve kendi kişisel servetinden harcadığı paraların hesabını veriyor:

a) Fakir halka harcanan para;
b) Millî anıtlar için harcanan para;
c) Halk için düzenlenen oyun ve eğlencelere harcanan para.

(Bu arada düzenlediği yüzyıl oyunları «Ludi Saeculares»ten de sözediyor.)

3 — «Res Gestae» (yapılmış işler): Burada imparatorun başardığı askerî işler, girişimler anlatılıyor: Daha çok sınırlarda girişilen savunma harekâtı ve kazanılan zaferler, yapılan fetihler. (Özellikle Tuna boyundaki Barbarlar o sırada pek ürkütücü olmuşlardı.) Ele geçirdiği yerlerdeki ahaliye gösterdiği hoşgörü ve bağışlama, ayrıca emekli askerlerine yaptığı bağışlar açıklanıyor.

Şimdiye değin bu eserin nasıl elimize geçtiğini ve içeriğini anlattık. Şimdi başka bir sorun var: Bu eseri niçin ele alıyoruz? Bu bir siyasal vasiyetname değildi. Roma ulusunun kendisine verdiği görev, sorumluluk ve parayı ne şekilde kullandığı hakkında Augustus'un ulusuna sunduğu bir çeşit rapordur. Tıpkı bir şirket müdürünün şirketine verdiği rapor gibi. Yalnız arada bir fark var. Şirket raporu objektif ve soğuk bir rapordur. İmparator bunu yapmakla birlikte yaptığı işleri ve başarılarını hararetle övüyor ve yüceltiyor. Bu eser, türünde yepyeni bir şey değildir. Roma tarihinde ve edebiyatında sorumluluk ve mevki sahibi birçok kimselerin başarılarını övmek için yazı yazdıklarını görürüz. Daha Cumhuriyet çağında bazı generaller seferlerini ve zaferlerini liste halinde kaleme alıp överlerdi, mezartaşlarına kazılmak üzere. Bunlara «elogia» (övgüler, methiyeler), «inscriptiones» (yazıtlar) ya da «triumphales» (zafer yazıları) denirdi.

Üzerinde durmamız gereken başka bir nokta da şu sorudur: Bu eser bize neler düşündürür? Niteliği ve edebî değeri nedir? İmparatorun gözönünde tuttuğu ilk amaç (ki bunu bizim de gözönünde tutmamız gerek) şudur: Otobiyografik (özgeçmişiyle ilgili) bir övgü yazmak. Burada Augustus'un siyasal yönünü belirleyen bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. İmparatorluğu ele almakla ihtilâl yapmış olmadığını, Cumhuriyet çağı ile arada bir kesinti olmadığını, aynı memuriyetlerin devam ettiğini, fakat ulusunun sevgi, saygı ve beğenisi dolayısıyla kendinde toplandığını, kendisi bir imparatorluk kurmakla arada uçurum açmadığını, tersine, Cumhuriyeti sürdürdüğünü söylüyor. Bu siyasal bir savunmadır ve çok önemlidir. Bundan başka ikinci ve daha önemli bir nokta da şöyle söylemesidir: «Yaşamım boyunca birtakım erdemleri şah-

sımda yaşattım ve onları yücelttim». Bunların eski Romalı erdemleri olduğunu ve onları yeniden canlandırmak için uğraştığını da söyler. Bu erdemler Augustus çağı şair ve yazarlarının ilke edinip övdükleri erdemlerdir. Bu erdemlerin başlıcaları şunlardı:

1 — «Mos maiorum» (Ataların töresi, atalardan kalma gelenekler) Augustus buna çok önem verdiğini söylüyor. Romalılar için «mos maiorum» çok önemli, hattâ kutsaldı.

2 — «Pietas» Bu da Romalıların çok önem verdikleri bir erdemdi. Aileye ve atalara bağlılık; dine ve dinsel âdetlere, geleneklere bağlılık; devlete ve devlet otoritesine boyun eğme, kısacası her türlü otoriteye karşı bir görev duygusu anlamına gelir. Vergilius'un millî destanı «*Aeneis*»in kahramanı «pius Aeneas» Augustus'tan yansıyan bir «pietas» simgesidir. Bu kavram Yunanlılardan alınmış bir kavram olmayıp İmparatorluk çağının idealidir.

3 — «Virtus» Yüreklilik, yiğitlik, dayanıklılık.

4 — «Clementia» Yapılan kusurları unutup, bağışlama yeteneği (bağışlama ve hoşgörü). Augustus eski düşmanlarını yalnız bağışlamakla kalmamış, onlarla dost olmuştur.

5 — Iustitia (adalet).

Horatius bu erdemleri «millî şiirler»inde teker teker ele alır ve över[2]. O dönemde bunlar yaygın siyasal idealler haline gelmiş, şairlerce benimsenmişti. Augustus'un yazış yöntemi: çok açık bir dil kullanmıştır. Çok zeki ve berrak düşünceli bir insan olan Augustus ne demek istiyorsa doğrudan doğruya onu, tam ve kesin olarak söylemiştir. Gereği olmayan fazlalık sözler kullanmaz. Caesar'ın da yazış yöntemi bu idi. Açık ve kesin üslûbun en önemli temsilcisi Caesar'dı. (Augustus hakkında ayrıntılı bilgi edinmeye yarayacak kaynaklar: Suetonius: *De vita Caesarum, Liber II. Divus Augustus.* Tacitus: *Annales I,* 1-5).

Augustus çağı edebiyatı ikiye ayrılır: Şiir ve düzyazı. Şiirle başlıyoruz:

Vergilius

İ.Ö. 15 Ekim 70'te o zaman Gallia Cisalpina denilen Kuzey İtalya'da Mantua yöresinde Andes isimli bir köyde doğdu. Zayıf ve pek sağlıklı olmayan bir çocuktu. Babası çiftçiydi. Çocukluğunda Cremona ve Mediolanum (Milano)'da öğrenim gördükten sonra Napoli'de öğrenimini sürdürerek Yunanca öğrendi. Sonra Roma'da felsefe ve hitabet öğrenimi yaptı. Daha sonra memleketine dönüp 42 yılına kadar babasının çiftliğinde yaşadığı sanılıyor. O yıl Marcus Antonius, Lepidus ve Octavianus'tan oluşan triumvirler Caesar'ın katilleri olan Brutus ve Cassius'u Philippi'de yenilgiye

(2) *Odes III,* 1-6.

uğrattılar ve bu zaferi kazanan askerlerine İtalya'nın çeşitli yerlerinde toprak bağışlayacaklarına söz verdiler. Vergilius'un babasının çiftliği de bu toprakların arasında idi. Ama Vergilius birbiri ardından Gallia Cisalpina valisi olan Pollio ve Varus aracılığıyla Roma'ya gidip Octavianus ile konuşma olanağını elde etti ve böylece çiftliği geri aldı. Yaşamının geri kalan yıllarını Napoli ve Roma'da geçirdi. Augustus'un sarayında, Maecenas'ın himayesinde toplanan sanatçı ve yazarlar çevresinin bir üyesi oldu. Eserleri pek çok değildir. *Eclogae (Çoban şiirleri)* Yunanlı şair (İskenderiye akımından) Theokritos"u taklit ederek kaleme alınmıştır. Bunlar 10 tanedir. *Georgica* ise Yunanlı şair Hesiodos'un *İşler ve Günler* eserine benzeyen, çiftçilik konularında 4 kitap halinde yazılmış bir eserdir. *Eclogae*'ı İ.Ö. 37'den önce yazmış bulunuyordu. *Georgica*'yı 37-30 yılları arasında yazdı. Ondan sonra 19 yılında ölünceye kadar büyük destan *Aeneis*'i yazmakla meşgul oldu. Yaradılış olarak temiz, iyi huylu, sade, sevecen ve herkesçe sevilen bir adamdı. (Şair Horatius ondan, «dimidium animae meae = ruhumun yarısı», diye sözeder.) İ.Ö. 20 yılında sağlık nedeniyle Yunanistan'a bir dinlenme gezisi yaptı. Atina'da Augustus'a rastladı. Birlikte Roma'ya dönerlerken gemide üşütüp hastalandı ve Brundisium'da öldü (İ.Ö. 19). Napoli'ye gömüldü. Gerçekten Vergilius'un mezarı olup olmadığı kesin olarak bilinmiyorsa da orada bugün mezarı görülebilir. Ölümünde *Aeneis*'i tam olarak bitirmediği, son biçimini vermediği için yayımlanmamasını, yakılmasını vasiyet etti. Fakat Augustus'un araya girmesi ile bu büyük eser yakılmaktan kurtulup günümüze ulaştı.

Eclogae (veya *Bucolica*) aşağı yukarı 100'er dizeden oluşan 10 şiiri içerir. 42-39 tarihleri arasında kaleme alınmıştır. Bukolik şiirin üç ögesi şunlardır: 1 - Kır yaşamıyla, köylü ve çobanlarla ilgili olması; 2 - Bu çobanların müzik ve şiirle meşgul olmaları; 3 - Âşık olmaları [Ekloga ('εκλογη' = seçme şiir, ince, zarif şiir), bukolika (*βουκολικά ποιη'ματα* = çobanlarla ilgili şiirler) ve idil ('ειδύλλιον = küçük resim, küçük tasvir, kısa şiir) pastoral türdeki şiir (kır yaşamıyla, çobanlarla ilgili şiir) için kullanılan eş anlamlı kelimelerdir.] Vergilius'un *Bucolica*'sı *(Eclogae*'ı) Theokritos'un *İdiller*'inin tam taklidi ya da az değiştirerek Lâtinceye aktarılması değildir. Yunanlı şairin bukolikasındaki beğendiği düşünceleri, benzetmeleri, bölümleri seçip yeniden düzenlediği kendi bukolikasına materyal yapmıştır. (Bu yönteme «contaminatio» dendiğini daha önce söylemiştik — Yunanca eserlerden bölümlerin seçilip Lâtin ögeleriyle Lâtincede kaynaştırılması.) Vergilius'un iki önemli özelliğini burada hemen belirtmeliyiz:

1 — Vergilius eserlerinde «contaminatio» kullanmıştır.

2 — Vergilius'un *Bukolika*'sı Romalı ruhunu yansıtır. Oysa Grek bukolik şiirleri İskenderiye okulunun özelliklerini taşır. Vergilius Romalı ruhunu yansıtan yepyeni şiirler ortaya koymuştur ki bu çok önemlidir. *Aeneis*'

te de «contaminatio» vardır. *Ilias* ve *Odysseia* destanlarından esinlenmiştir. Ama tümüyle Lâtin düşünce biçimi (zihniyeti) egemen olan yepyeni bir eser yaratmıştır.

Ekloga'lar (Bukolika) değişik kategorilere ayrılır:

1 — Grek stilinde, gerçek bukolik şiirler. Bunlarda kişiler doğrudan doğruya çoban ve anlatılan kır yaşamıdır. II., III., V., VII., VIII. ekloga'lar böyledir.

2 — Bu kategoridekilerde çobanlar birtakım sembolik kişilerdir. Söz konusu çoban aslında tanıdık bir kimsedir. O şiirde de bilinen bir olay canlandırılmaktadır. Sözgelimi I. *Ekloga*'daki çoban Tityrus yerinden uzaklaştırılan çiftçilere karşılık toprağında kalmak iznine sahip olan bir çiftçidir. İşte bu Tityrus Vergilius'un kendisini simgelemektedir. Bu ikinci çeşit ekloga'lar şunlardır: I., VI., IX., X.

3 — Bu kategoride yalnız IV. *Ekloga* vardır. Aslında bu dördüncü ekloga'nın bukolik özellikleri yoktur, başka bir konuyu işlemektedir. Bu bir tür kehaneti konu almakta, çobanlardan, kır yaşamından söz etmemektedir. Daha iyi günlerin gelip bir altın çağın başlayacağını anlatır. Vergilius'un bu ekloga'sı çok önemlidir. Hakkında çok eserler yazılmış, değişik yorumlar yapılmıştır.

1) Birinci kategoriden III. *Ekloga*'yı ele alıyoruz: Burada Damoetas adlı çoban Aegon'dan bir sürü emanet almıştır, ona bakacaktır. Menalcas isimli bir başka çobanla karşılaşıyor. Bu Menalcas hemen Damoetas'a sataşıyor ve hemen tartışma başlıyor. Birbirlerinin üstüne suç atıyorlar (hırsızlık gibi). Keçi yavrusu çalmakla suçlanan çoban bunu bir şiir yarışmasında ödül olarak kazandığını söylüyor. Öbür çoban ise onun şiir yazamayacağını söylüyor. İkisi de değişik savlarda direnince sonuçta karşılıklı şiir söylemeye başlarlar. (Bu Theokritos'un 4. Bukolik şiirinin aynıdır. Hattâ iki dize olduğu gibi çevrilmiştir.) Kazanan ne ödül alacak? Yaşlıca olan çoban bir güzel koyun verecek, genç çoban ise işlemeli, oymalı bir çanak — çünkü hayvan verirse babası ve üvey anası kızacaktır. Bu da Theokritos'tan alınmadır. Theokritos'un I. Bukolik şiiri de tıpkı böyledir. Şöyle bir şema çizebiliriz:

Vergilius	Theokritos
III. Ecloga	*İdiller*
	1) IV.
	2) I. şiir, 27-63 dizeler
	3) V.

Bu sırada üçüncü bir çoban gelir, bu hakem olacaktır. «Carmina alterna» usulü ile yani dönüşümlü olarak sırayla şiir söyleyeceklerdir. Birincisi Tanrı Jup-

piter'i selâmlayarak başlar, öbürü de şairlerin koruyucusu Apollon'u selâmlayarak. Birincisi Galatea'yı ele alıp kendi peşinde dolaştığını anlatır. İkincisi ise aynı şeyi bir başka nymphe için söyler. Bu usulde genellikle başarı şansı ilk başlayandadır. Çünkü konuyu ilk seçen ve değiştiren o oluyor. İkincisi onu izliyor. Öyle bir konu seçmeli ki öbürü şaşırsın. Hemen ardından başka bir konuya atlıyor. «Benim şiirlerim Asinius Pollio'nun çok hoşuna gidiyor,» diyor. (Pollio, Maecenas gibi şiir ve sanat koruyucusu bir devlet adamıdır. Ama onun gibi Octavianus değil Antonius yandaşı.) Burada Vergilius bunu niçin söylüyor? Böyle bir şey söylemekle Yunan bukolikasından uzaklaşıp tümüyle Roma, Lâtin düşünce biçimini (zihniyetini) yansıtan edebiyata dönmüş oluyor. İkinci çoban da aynı konuya dönüp dönemin bazı kötü şairlerini eleştirir. Birinci çoban gene konu değiştirir ve iyi bir çobanın niteliklerini, ödevlerini anlatır. Sonra ikinci çoban gene birinciyi takip eder. Sonunda üçüncü çoban ikisini de iyi bulur, ikisi de yarışmayı kazanmıştır. (Theokritos'un V. *İdil*'i de böyle sona erer.) Böylece Vergilius'un, Theokritos'un üç eserinden parçalar seçip onları kendince uygulayarak bir eser ortaya çıkarmış olduğunu görüyoruz. Theokritos ile Vergilius'u karşılaştırırsak görürüz ki: Theokritos'ta çobanlar kaba, açık saçık konuşabilmektedir. Oysa Vergilius'ta bunun tam tersidir durum. Vergilius duyarlı bir şaire uygun, zarif bir dil kullanır — bir çobanın ağzına uymayacak kadar. Theokritos'un günlük yaşama uygun dili Vergilius'ta yoktur. Ancak, Vergilius'un eseri seçme kelimelerle yazıldığı için Theokritos'un doğallığını veremez. Theokritos'ta tartışma sırasında hayvanların yasak yere girmeleri ile sahne değişir. Sonra diken batması ile gene değişir. Realist bir biçimde, tıpkı gerçek yaşamda olduğu gibi, kesik kesik gelişir, anlatılır olaylar. Oysa Vergilius'ta olaylar birbirinin içinden çıkar, mantığa uygun bir silsile izleyerek tam bir bütünlük oluşturur. Bütün bunların sonucu olarak Vergilius'un bu şiirleri Theokritos'unkilere göre daha az tabii ve daha soğuktur. Bu ekloga'da Vergilius'un önümüze çıkan —Theokritos'tan tümüyle ayrılan— özelliği, Asinius Pollio'nun sözü edilmesi ile şiirin Romalılaştırılmasıdır.

2) I. *Ekloga*'yı ele alacağız. Burada sembolik kişiliği olan çobanlara örnek olarak Tityrus'u görüyoruz. Yaşlı bir çoban olan Tityrus bir ağaç gölgesinde kaval çalıp kendi topraklarında yaşama hakkının güzelliğini, mutluluğunu şarkısıyla anlatmaya çalışıyor. Bu arada mymphe Amaryllis'e olan aşkını da dile getiriyor. Öbür çobanlar sürülerini alarak topraklarından çekilip gitmektedirler. (Burada Philippi Savaşı'ndan sonra arazi sahiplerinden toprak alıp emekli askerlere dağıtılması söz konusu ediliyor.) Tityrus, «Ben bir köle idim. Roma'ya gidip özgürlüğümü elde ettim. Orada genç bir tanrı var, bana hakkımı o verdi,» diyor. Tityrus'un karşısında oradan ayrılmakta olan Meliboeus adlı çoban vardır. Tityrus ona o son akşamı kendi kulübesinde güzel bir yemek yiyerek geçirmesini söyler. Akşam olmaya, dağların gölgeleri artık ovaya doğru uzamaya başlamıştır. (Güzel bir doğa manzarası!) Bu basit görünen şiir

bazı sorunları ortaya atmaktadır. Tityrus burada Vergilius'un kendisini sembolize etmektedir. Meliboeus ise gitmek zorunda kalanları temsil eder. Genç tanrı ise Octavianus'tur. Bu şiirle ilgili sorunlardan birisi şudur: Bu şiir İ.Ö. 41' de yazılmış. Vergilius o sırada 28-29 yaşlarında. Oysa Tityrus beyaz saçlı bir köle, yeni azat edilmiş. Niye Vergilius kendisini böyle bir kimse ile temsil ediyor? Bu birinci sorun. İkinci sorun ise şu: Bu şiiri niçin yazıyor? Octavianus'a teşekkür etmek için diyebiliriz ama gene de açıklanması gereken noktalar, güçlükler var. Eğer sırf teşekkür için yazdıysa ayrılanların halini niye böyle uzun uzun ve acıklı bir şekilde anlatıyor? Yapılan bu işin, bir zulüm eseri olduğunu acı acı anlatmaktadır. Gönül borcunu açıklaması ile kıyım ve haksızlıktan yakınmasını birbiriyle nasıl bağdaştırabiliriz? Diyebiliriz ki bazı uygunluklar varsa da Tityrus tam olarak Vergilius değildir. Bu şiirle Octavianus'a minnetini belirtmektedir. Ancak şiiriyle sırf bu amacı da gütmüyor. Gidenlerin halini öyle acı anlatıyor ki böylece Octavianus'a, bu yapılanların haksız olduğunu, bu hale bir çare bulmak gerektiğini söylemek istiyor. Üçüncü sorun şairin Octavianus' tan sözediş biçimi. Bu çok dikkat çekici bir noktadır. İ.Ö. 41'de Octavianus henüz 22 yaşındadır ve kendisine tanrı niteliği verilmesi ancak İ.Ö. 27'de olacaktır. Vergilius şair gözü ve önsezisi ile yıllarca önce bu genç devlet başkanını tanrılaştırıyor. Ama bu önsezinin bir başka nedeni de var. Bunun açıklamasını gene İskenderiye'de, ekloga'ları için örnek aldığı yerde buluyoruz: Mısır hükümdarı Ptolemaios tanrılaştırılmıştı. (Şair Kallimakhos, Theokritos ve başkaları tarafından.) Hellenistik edebiyatta hükümdarı tanrılaştırmak klişe haline gelmişti. Diyebiliriz ki Vergilius hiç de kehanette bulunmuyor, doğrudan doğruya Yunan örneklerinin izinden gidiyor.

3) Kategoride yalnız IV. *Ecloga* var demiştik. Bu şiir Lâtin Edebiyatının en anlaşılmaz şiiridir diyebiliriz. 63 dizeden oluşan bu ekloga için çok şey yazılmıştır. Bu şiiri iki bölümde açıklayacağız: A) Konu, B) Doğurduğu problemler.

A) Konu: Bu şiirde öbür dokuz ekloga'dan farklı olarak çobanlar konuşmaz, Vergilius kendi adına konuşur. Ve kırlardan, çobanlardan değil, daha başka şeylerden söz edeceğini söyler. Burada bukolika türünde dizeler yazmamış, başka ufuklara kaymıştır. Genel konu şudur: Bir çocuk dünyaya gelecek ve onunla dünya Altın Çağına kavuşacak. Demek ki bu bir tür kehanet şiiridir. Bu şiiri daha iyi anlamak için Altın Çağı hakkında açıklamalar yapmamız gerekiyor. Hesiodos *Theogonia* eserinde insanlığın geçirdiği değişik çağları şöyle anlatmıştır:

1) Altın Çağı: Tanrı Kronos'un (Saturnus) egemen olduğu bu çağda insanlar bolluk ve mutluluk içinde, savaşsız, kavgasız, tanrılarla bir arada yaşarlardı. Ne insanlar ne de hayvanlar arasında birbirine düşman olmak, saldırmak yoktu. Yalnızca sürekli bir barış vardı. İnsanlar hiç çalışmadan, toprağın kendiliğinden bol bol verdiği ürünlerle yaşarlardı. Bu çağ en mutlu çağdır.

2) Gümüş Çağı: Altın Çağına göre bir gerileme, bir düşüş çağıdır. İnsanlar bir çeşit ahmaklık içindedirler. Tanrıları artık pek tanımazlar.

3) Bronz Çağı: Bu çağın insanları çok savaşçı idiler. Dinsiz, imansız, tek amaçları döğüşmek olan kimselerdir.

4) Kahramanlar (yarı Tanrılar) Çağı: Troia Savaşı'nın ve öbür büyük savaşların yapıldığı çağdır.

5) Demir Çağı: Hesiodos'un içinde yaşadığı çağ; insanların ahlâk bakımından düştüğü, erdem ve hakbilirliğin (adalet) kalmadığı, günah kavramının bilinmediği bir çağ. Hesiodos bu karanlık çağda yaşamaktan acı duyduğunu söyler. (Bu çağlardan bizim için önemli olan 1. ve 5.'dir.)

Hesiodos insanlığın yaşadığı çağları gittikçe düşüş gösteren bir biçimde göstermiştir diyebiliriz. Altın Çağının tekrar geleceğini söylememiştir. Ama çağların değişip durduğunu söylemiştir. Başka bir dünya görüşü de insanlığın geçirdiği çağları bir daire gibi gören, bu çağların gene geleceğini söyleyen bir görüştür. İnsanlık tarihinin hep aynı çağları geçirdiğini savunan bu inanış doğudan, Mezopotamya'dan gelmiştir. İ.Ö. 4. yüzyılda Mezopotamya'da doğan görüşler Eski Yunan düşüncesine etki yaptı. Gökteki yıldızlara bakıp doğan çocuklarının yaşantısı ve yazgısını okurlardı. İ.Ö. 350'de bu görüş Yunanistan'a girmiş, yıldızların durumlarının ve hareketlerinin insanların yaşamını etkilediğine inanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonraki Yunan ve Lâtin Edebiyatında yıldızlardan geleceği ve yazgıyı okumak önemli bir yer alıyor. Savaşların sonunu da yıldızlara bakıp öğreniyor ve ona göre hareket ediyorlar. Bu konuda şöyle düşünüyorlardı: Madem ki bu yıldızlar gökyüzünde dönüyor, öyleyse binlerce yıl sonra dönüşlerini tamamlayıp aynı yere geleceklerdir. Demek ki binlerce yıl sonra, bir zamanlar Altın Çağında iken bulundukları yere gelince dünyada Altın Çağı tekrar başlayacaktır. Bu, mantığa uygun bir teoridir. Buna göre Demir Çağını Altın Çağı izleyecektir. İ.Ö. II-I. yüzyıllarda bilginler bu sorun ile meşgul olup Altın Çağı kaç yıl sonra gelecek diye birçok düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda yazılan en önemli eser bir kadın kâhin (bilici), Sibylla tarafından yazılmış olan *Sibyllae Carmina* isimli eserdir. Bu eseri oluşturan dizeler çeşitli kaynaklardan gelmedir. Önemli bir bölümü İskenderiye etkisiyle yazılmıştır ve Roma, Mısır ve Tevrat arasında bir bağ kurmuştur. Bu bakımdan önemlidir.

Vergilius *4. Ecloga*'nın başlangıcındaki dizelerde Sibylla'nın dediği gibi Altın Çağının çok yaklaştığını, Demir Çağının sonuna gelindiğini, Demir Çağı ile Altın Çağının bir çocuğun doğmasıyla ayrılacağını ve bu çocuğun Asinius Pollio'nun konsulluğu zamanında doğacağını söyler. Asinius Pollio, Maecenas gibi güzel sanatların, edebiyatın koruyucusu idi. Vergilius'un şiire ilk başladığı zamanlar onu desteklemiş, korumuştu. Antonius'un yandaşı idi. İ.Ö. 40 yılında konsul seçilmişti. Demek ki çocuğun o yıl doğmuş olması gerekiyordu. Şiirin daha sonraki bölümü çocuğun büyümesi ile Altın Çağının gelişmesini ve özel-

liklerini anlatır. İnsanların eski kusurlarından, günahlarından, suçlarından («scelus») kurtulup arınacaklarını söyler. Bu çocuk bir Tanrı gibi dünyayı barışa kavuşturacaktır. Sonra bu çocuğa seslenerek doğumunu, her yerin çiçekler ve renklerle selâmlayacağını, sürülere kurtların saldırmayacağını, çocukların hiç çekinmeden ve zarara uğramaksızın yılanlara el sürebileceğini söyler. Bu çocuk büyüdükçe çeşitli nitelikte eğitim görecek. Babasının zaferleri, kahramanlık ve erdemleri kendisine örnek olarak anlatılacak. Altın Çağı gökten düşer gibi ansızın değil, bir geçiş döneminden sonra gelecektir. İnsanların işledikleri ilk kusur ve suçlar («prisca fraus», «scelus») yüzünden kavgalar ve savaşlar doğmuştur. Bunlar yok olduğu zaman insanlar gene rahata ve dinginliğe kavuşacaklardır. Geçiş döneminde çocuk yavaş yavaş büyürken geçimsizlik ve savaşlar gittikçe azalacak ve çocuk büyüyünce felâketler sona erecektir. Vergilius şiirinde, «Bu Altın Çağın gerçek başlangıcına değin yaşayıp onun şarkısını yazarak gelmiş geçmiş şairlerin en büyüğü olabilsem!» diyor. Sonra sözünü sürdürerek düş ve kehânet dünyasından gerçek yaşama döner. Bu çocuk daha bebektir. Ona annesine gülmesini ve onu doğurmak için çektiği sıkıntıları ödüllendirmesini söyler.

B) *4. Ecloga* ile ilgili sorunlar: Vergilius bu şiirle ne demek istemiştir? Söylediğimiz gibi, bu şiir en eski çağlardan beri birçok soruların ortaya atılmasına neden olmuştur. Asinius'un konsulluğundan birçok yıllar sonra şöyle bir olay olmuştur: Asinius'un bir oğlu vardı, ismi C. Asinius Gallus idi. Kendini çok beğenmiş biri olan Asinius Gallus tam ergenlik çağına eriştiği zaman arkadaşlarına Vergilius'un sözünü ettiği doğaüstü çocuğun kendisi olduğunu, o doğduğu zaman babasının hoşuna gitmek için Vergilius'un bu şiiri yazdığını söyler. Fakat A. Gallus İ.Ö. 42'de doğmuştu. Onun için bu ilk varsayım doğru olamaz. (Çünkü Pollio'nun konsul olduğu 40 yılında doğmuş olması gerekirdi.) Hıristiyanlık ilerlemeye başlayınca bu Ekloga'daki sorunlar Hıristiyan bilginlerinin ilgisini çekmiş, çocuğun İsa, Vergilius'un sözettiği bakirenin Meryem ve «Prisca fraus»un da Adem ile Havva'nın ilk günahı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden Vergilius'u bütün Orta Çağ bir çeşit kâhin olarak tanımıştır. Orta Çağın Vergilius'la ilgili bu görüşünü Dante'nin *Divinia Commedia* (İlâhi Komedi) eserinin «Araf» bölümünde buluruz. Dante Vergilius'un bir kâhin olup Meryem Ana ve İsa'yı haber verdiğini söyler. Büyük Fransız yazarı Victor Hugo da *Gaipten Gelen Sesler* adlı eserinde Vergilius'u bir Hıristiyan sayar. Çağımızda da bazı kimseler bunları kabul eder. Tevrat'taki kehânetlerden Sibylla'nın şiirinde etki altında kalmış olabileceğini söylüyorlar. Bu teoriyi çürüten bazı noktalar vardır: Birincisi Vergilius tarafından çocuğun İ.Ö. 40'ta doğacağının söylenmiş olması. İkincisi bu şiirin ruh bakımından tümüyle Romalı olması, İbranilikle ve Tevrat'la hiçbir ilgisinin olmaması. Üçüncü bir nokta, bu bakire Meryem Ana olmayıp bir yıldız kümesinin adı (Virgo) veya Altın Çağında geri gelecek adaleti (Astraea = Dike) simgeliyor olabilir. Kaldı ki Ver-

gilius bu bakirenin o çocuğu doğuracağını söylemez. Sibylla'nın kitabında toplanan şiirlerde de Altın Çağının bir çocuğun doğumuyla ilgisi yok; bu çocuğun doğumunu ilk önce Vergilius ortaya atmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak son ileri sürülen teorileri iki gruba ayırıyoruz:

1) IV. *Ecloga*'daki düşüncelerin Doğu kaynaklı olduğunu ileri sürenler,
2) Şiirin Romalı ve Lâtin kaynaklarından geldiğini söyleyenler.

Birinci gruptakiler o sırada Doğu'da yaygın olan doğaüstü bir çocuğu bekleme olgusunun Vergilius'u etkisi altında bıraktığını söylüyorlar. O sırada Doğu'da insanüstü bir çocuğun doğması bekleniyordu. Musevî peygamberlerinden İsaias (İ.Ö. VI. yüzyıl) bu gelecek büyük insandan sözetmiş. Onun söyledikleri ile 4. *Ecloga*'daki sözler arasında gerçekten benzerlikler var. Vergilius insanların toprağı işlemeden ürün alacağını, kurtların kuzulara ilişmeyeceğini vb. söylemiştir. İsaias da bunları söylüyor: Kurtla kuzunun, keçi ile panterin bir arada yaşayabileceğini, küçük çocukların yılan yuvalarına girebileceğini... İskenderiye'nin Musevî ve Grek çevrelerinde, büyük bir insanın doğacağı söylentisi dolaşıyordu. Bu insan bir κοσμοκράτωρ (Evrenin egemeni) olacaktı. Bu düşünceler bir tema üzerinde toplanır: O çağda Doğu'da bir σωτη'ρ (kurtarıcı) bekleniyordu. 1. gruptaki Doğu kaynağı teorisini benimseyenlere göre işte bu düşünce İskenderiye'den sık sık Roma'ya giden Musevîler aracılığı ile oraya varmıştı ve Vergilius'u da etkilemişti. Bu teori eleştirilere dayanamayacak kadar çürüktür. Vergilius bu çocuğun kendisinin Altın Çağının başlamasına neden olacağını söylemez ki... Vergilius'ta çocuğun doğumu tümüyle bir rastlantı olarak Altın Çağının başlangıcında olur.

İkinci grubun ileri sürdüğü çözüm yoluna, bu Ekloganın Roma kaynaklı olduğu teorisine gelince: Bu çocuk belirli bir kimse, soylu bir ailenin bilinen bir çocuğudur. Bunun kim olduğunu bulmak gerekmektedir. Burada da birçok varsayımlar ortaya atılmıştır. Bazı bilginlere göre 41 yılında yazdığı *1. Ecloga*'da Octavianus'u övdüğüne göre 40'ta yazılan *4. Ecloga*'daki bu çocuk da Octavianus'tan başkası değildir. Demek ki Vergilius Altın Çağının gelmesinde Octavianus'un rolü olduğunu söylemektedir. 40'ta Octavianus Scribonia ile evlenir; bir süre sonra Scribonia'nın çocuğu olacaktır. Bu tarihlerde Scribonia bir çocuk beklediğine göre *4. Ecloga*'daki bu çocuk Scribonia'nın doğacak bu çocuğudur, diyorlar. Ne var ki Scribonia bir kız çocuğu doğurmuştur. Doğal olarak Vergilius'un çocuğun doğmasından önce bu şiiri yazmış olması düşünülemez. Demek ki bu varsayım da çürüktür. Sonra Asinius Pollio, Antonius yandaşı idi. Vergilius ona adadığı bir şiirde onun düşmanının çocuğundan söz edemezdi.

Antonius 42'de Mısır sarayında Kleopatra ile birlikte yaşıyordu. Bunların yasadışı ilişkisinden biri kız biri oğlan ikiz çocukları doğmuştur. Ama bunların doğumu İ.Ö. 35 sıralarındadır. Erkeğe Alexandros Helios, kıza Kleo-

patra Selene adı verilmiştir. Bunlarla ilgili olarak büyük düşler kuruluyordu. Bazı bilginler de şairde Doğu'dan gelen etkiyi bu Antonius ve Kleopatra'nın çocukları konusunda bulmuşlardır. Ama bu teoride de çözülmesi zor noktalar var. Bir kez bu Ekloga çok fazla Romalı ruhu taşımaktadır. O sırada ise Antonius Roma'da hoş görülmemeye başlamıştı. Vergilius bu şiiri yazdığı sırada Octavianus ile Antonius'un arası düzelir gibi olmuştu. Octavianus kızkardeşi Octavia'yı Antonius'a vermişti. Belki de bu şiir onların doğacak çocuğu için yazılmıştı.

Asinius Pollio'nun birinci oğlu 42'de, ikinci oğlu Saloninus ise 40'ta doğdu. Ne var ki bu çocuk sönük ve silik bir insan olarak kalmıştı. Hiç kimse bu doğaüstü çocukla onu bağdaştırmayı düşünmedi. İşte çok erken tarihlerden beri ortaya atılan bu değişik teoriler aradan geçen uzun zamana karşın şimdiye değin daha bir çözüme ulaşamamıştır.

Vergilius'un *Eclogae*'ı Avrupa edebiyatının pastoral şiir türüne ve Avrupa sanatının diğer alanlarına sürüp giden bir etki yapmıştır: Diğer birçok örnekler arasında İngiliz edebiyatında E. Spenser'in, Milton'un, Elizabeth çağı lirik şairlerinin şiirlerini sayabiliriz. Gene ressam Watteau'nun resimlerinde ve Dresden porselenlerinde bu etki açıkça görülebilir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Vergilius *Eclogae (Bucolica)* eserini İ.Ö. 37'den önce tamamlamış bulunuyordu. 37'de yayımlanan bu 10 çoban türküsü zarafeti, hoş üslûbu, akıcı ritmi ve çekici ahengi ile hemen büyük bir başarıya ulaştı ve Vergilius'a büyük bir ün kazandırdı.

Vergilius İ.Ö. 37-30 (veya 36-29) yılları arasında ikinci büyük eseri olan *Georgica*'yı yazdı. [Bu kelimenin etimolojisi şöyledir:

γηˆ (toprak) ''εργον (iş)
γεωργός (toprağı işleyen, çiftçi)
γεωργικός (çiftçilerle, çiftçilikle ilgili)
γεωργικά ποιη'ματα (çiftçilerle, çiftçilikle ilgili şiirler)]

Vergilius'un *Georgica*'sı 4 kitaptan oluşur. Söylediğimiz gibi bunları 7 yıl gibi hatırı sayılır bir zamanını vererek yazmıştır. Vergilius kuzeyde geçen çocukluğu ve gençliği, sonra bütün İtalya'nın en verimli tarım topraklarına sahip olan Campania'da geçen yaşamı sırasında çiftçiliğe, çiftlik yaşamına ilişkin çok bilgi edinmişti. Böyle bir eseri ondan daha iyi kimse yazamazdı. *Georgica* öğretici (didaktik) nitelikte bir eserdir. Tarıma ait öğütleri içerir. Hesiodos'un *Erga Kai Hemerai (İşler ve Günler)* eseri de böyledir. *Georgica*'yı oluşturan 4 kitabın her biri çiftçilikle ilgili dört ayrı konuyu işler:

I. kitap hasatla ilgili işlerden söz eder. (Ekmek, biçmek, harman yapmak, öğütmek, vb.)

II. kitap ağaç bakımından söz eder - özellikle asmaların ve zeytin ağaçlarının bakımından.

III. kitap hayvan bakımı konusundadır. Atların, sığırların, koyun ve keçilerin bakımını anlatır.

IV. kitap arı bakımını ve bal üretimini anlatır.

Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelebilir: Vergilius tarım konusunda niçin böyle uzun uzun yazmıştır? İtalya'nın o günkü durumu bunu bize açıklayabilir: 1 - İç Savaşlar dolayısıyla tarımın aksamış olduğunu görüyoruz. İçerdeki huzursuzluk kimi kimseleri böyle arı bakımı gibi küçük işlere yöneltmişti. 2 - Kuzey İtalya'daki verimli topraklar Octavianus tarafından emekli askerlere verilmişti. Ama onlar bu işte beceri ve bilgi sahibi olmadıkları için tarım aksamıştı. Octavianus çiftçiliğin kötülemesinden dolayı İtalya'da kıtlık ve ekmeksizlik başgöstereceği korkusu ve kuşkusu ile tarımı kalkındırmak istiyordu. Bu kalkınmanın yapılabilmesi için önce bir propaganda örgütü kurulması düşüncesini ortaya attı. Bu düşünce ile danışmanı Maecenas'a başvurdu. Maecenas da Vergilius'u görevlendirdi. Bunun üzerine Vergilius çiftçiliği konu alan şiirlerini yazdı. Yedi yıl gibi uzun bir süreyi bu işe verdi. Actium zaferinden sonra Octavianus'un tam egemenlik elde ettiğini biliyoruz. 31'den bir yıl sonra, 29 yılının Ağustos'unda bu zaferi kutlamayı kararlaştırmıştı. Ancak o sırada gribe yakalandı ve dinlenme zorunluğunda kaldı. Bu arada Vergilius'u çağırıp şiirlerini okudular.

Şimdi de bu şiirlerin tekniğine bir göz atalım. Vergilius'un kendisi çiftçi yaşamını bilirdi dedik. Ama gene de böyle bir eser yazabilmek için her şeyi yeteri kadar bilmiyordu. Bu eseri yazarken —Yunanlı ve Romalı yazarlarca yazılmış— tarımla ilgili başka eserlerden faydalandı. Lâtin Edebiyatı bu tür eserler bakımından zengindi. Düzyazı olarak bu alanda yazılmış eserler çoktu. Vergilius özellikle Varro'nun *Rerum Rusticarum Libri III (Tarım İşleri Hakkında III Kitap)* eserinden faydalandı. Bu eser İ.Ö. 36'da yayımlanmıştı: Demek ki Vergilius bu eserini yazmaya başlarken. Faydalandığı bir başka çağdaş yazar Hyginus'tur. Bu yazarın *De Apibus (Arılar Hakkında)* eseri *Georgica*'nın 4. kitabı için çok işe yaramıştır. Ayrıca Lucretius'un *De Rerum Natura (Nesnelerin Özyapısı Hakkında)* eserinin de etkisinde kaldığı kuşkusuzdur. Yunanlı yazar Hesiodos'tan faydalandığına yukarda değindik. Aratos'un *Phainomena (Doğa Olayları)* ve *Diosemeia (Belirtiler)* adlı eserlerinden de faydalandığı açıkça bellidir. «Georgica» adını aldığı Nikandros'tan da etkilenmiş olması elbette kaçınılmazdır*.

Georgica'nın didaktik bir eser olduğunu çiftçiler için pratik bilgiler, öğütler içerdiğini söyledik. Ama yalnızca öğretici, kuru bilgiler vermenin çok öte-

(*) Hesiodos, İ.Ö. 8. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Yunanlı şair; Aratos İ.Ö. 4. yüzyılda yaşamış, Anadolu'da Kilikyalı şair; Nikandros İ.Ö. 2. yüzyılda gene Anadolu'da Kolophon kentinde yaşamış olan şairdir. Hyginus ise İ.Ö. ∓ 64 - İ.S. 17 yılları arasında yaşamış Romalı bilgin-yazardır. Lucretius ve Varro'yu kitabımızın önceki bölümlerinde inceledik.

sinde, «bu şiirler bir kır adamının toprağa olan sevgisiyle dopdolu ve bir çiftçinin yaşamındaki çeşitli sahneleri, çeşitli anları yansıtan şiirlerdir. Vergilius' un doğaya, hayvanlara, bitkilere, ve toprakla uğraşan insanlara karşı duyduğu anlayışlı sevgi ve şiire tümüyle egemen olan tatlılık, düşsel güzellik bu esere şiirsellik bakımından en üstün eserler arasında yer kazandırmıştır[3].» Evet, sırf tarımla ilgili teknik bilgiler vererek kuru ve sıkıcı olabilecek bu eseri Vergilius usta şairliği ile en yüksek şiir mertebesine ulaştırmıştır. Bunu nasıl yapmıştır? Söylediğimiz gibi, kendisi köy ve kır adamı idi. Doğanın içinde insanın nasıl mutlu ve rahat bir yaşam sürebildiğini biliyor, şair ruhu ile bunu derinden derine duyuyordu. Bu huzuru ve güzelliği şiirlerine yansıtmıştır. Doğanın şiirselliğini çok iyi biliyordu. İşte bu nedenle anlattığı en ufak teknik ayrıntıda bile bize bir şiir sunabilmiştir. Sözgelimi büyük bir kuraklıkta çiftçi ne yapmalı? Bir ırmaktan kanal açıp tarlasını sulamalı. Vergilius bunu anlatırken kurumuş, kızarmış, çatlamış toprağı birkaç dize ile bir tablo gibi gözümüzün önüne serer. Sıcaklık ve kuraklık sahnesinden sonra çiftçi gelip bir kaynak veya ırmaktan suya yol açar. Ve su çakıl taşları arasından serinletici sesler çıkararak tarlalara akar. Bunu sanki görür ve işitiriz. Vergilius kuru kuru öğütlerde bulunmayıp arada ufak öykülerle örnekler de verir. I. kitapta bağların dikilmesi ve aşılanmasından sözederken, «Bu iş kış bitip ilkbahar başlarken yapılmalıdır,» der. Bu vesileyle ilkbahar konusu açılmış olur. Bu mevsimin canlılar ve özellikle bitkiler âleminde canlanma, yaşamla dolma dönemi olduğunu anlatır. Eski bir mythos'u alarak Toprak Ana'nın Gök Baba'dan gelen yağmurlar aracılığıyla nasıl yeni bir hayat doğurduğunu anlatır. Bu tabloyu geliştirerek her yıl yenilenen bu mevsimin dünyanın ilk yaratıldığı zamanki çağlarını hatırlattığını söyler. «Herhalde o zaman da gökyüzünden gelen yağmurlarla topraktan yaşam fışkırıyordu,» der. *(Georgica II,* 323-345.) Başka bir tablo çizerek de (I, 121...) Altın Çağını anlatır. Vergilius bu öğretici eserin kuruluğunu ve tekdüzeliğini gidermek için bir başka usul daha kullanır: Dört kitabın herbinin sonu olağanüstü bir bitişle sona erer, okuyucu güzel bir izlenimle ayrılmış olur. I. kitabın sonuna doğru çok sıradan bir öğüt vardır: Toprak işleri gökyüzüne, bulutların biçimine göre ayarlanmalıdır. Bu vesileyle şair güzel bir bölüme yol açar. Gökyüzü öyle bir âlemdir ki kitap gibi okunabilir. Örneğin, Caesar'ın ölümü, anlayanlar için, gökyüzü olaylarıyla önceden bildirilmişti: Kuyrukluyıldız, güneş tutulması, kan renginde yağmur vb. belirtilerle. «Bu acıklı yıl böyle geçmişti,» diyerek kitabı Octavianus'a şükran ve dualarla bitirir. II. kitabın sonunda başka türlü güzel bir bölüm, köylünün ve köy yaşamının övgüsü vardır. «Köylü olağanüstü bir yaşam sürmez, ama soylu ve erdemli bir yaşamı vardır. İtalya'mızın üstünlüğü budur. Atalarımız böyle yaşamıştı. Biz de onların izinden gidelim,» der. Bu çağda işlenen temaları

(3) Tilly, Bertha, *Vergil Aeneidos IV,* s. 14.

böylece burada gene görüyoruz: Ataların, erdemin, çalışkanlığın ve eski Roma geleneklerinin ve bunları canlandıran İmparatorun yüceltilmesi. III. kitabın sonunda Noricum (Avusturya)da çıkan bir hayvan hastalığını anlatır. Asıl önemlisi IV. kitabın sonudur. Orada şu soruyu sorar: Bütün arılarımız, komşu ülkelerdeki arılar da telef olup gitse, yeni arılar üretmek için ne yapmak gerekir? Bu soruyla ilgili olarak Aristaeus adlı genç bir çobana ait bir söylence (efsane) anlatır. Aristaeus arıcılıkla uğraşırken arıların hepsi ölüyor. O da tanrılara başvuruyor. Tanrılar şu çareyi sağlık veriyorlar: Çok güçlü genç bir boğayı gölgelik bir vadiye götürüp başına bir şey vurarak kan dökmeden öldür, üzerini dallar ve yapraklarla ört. Bir süre sonra gidince çürümekte olan etlerinden arılar çıktığını görürsün. Pastör'e gelinceye kadar eski zamanlarda kurt ve böceklerin kendiliğinden oluştuğuna inanılırdı. Vergilius bu inancı şiir şeklinde anlatıyor.

Georgica'nın başlangıç bölümleri de güzeldir. (Bunlara prolog dendiğini biliyoruz.) Örnek olarak yalnız I. ve III. kitabın proloğlarını ele alalım: I. kitabın başındaki prolog dört kitabı da kapsayan genel bir giriştir. Vergilius bu önsözü *Georgica*'nın bütün kitaplarını bitirdikten sonra yazmıştır. Önce eserini Maecenas'a adadığını söyler. Çünkü bu eseri yazmasını o öğütlemiştir. Sonra ne yapacağını anlatır: Önce ekim ve hasadı, sonra sırasıyla ağaçları, hayvanları ve arıları anlatacağını söyler. Daha sonra tanrılara bir yakarı vardır. Burada bir nokta dikkatimizi çeker. Bütün eski uzun epik şiirlerde şair başlangıçta ya bir tanrı'dan veya bir musa'dan yardım ister. Ya birinden ya da öbüründen. Vergilius ise bütün tanrılara seslenir. Dikkat edersek 12 tanrı ile karşılaşırız. Bunu da inceleyince on ikisinin de tarımla ilgili tanrılar olduklarını görürüz. Bu 12 tanrıya bir on üçüncünün ekleneceğini ve bunun Octavianus olacağını söyler. Buna inandığı için ona şimdiden tanrı gibi yalvardığını söyler. Bu tema yeni bir şey değildir. *I. Ecloga*'da Tityrus bunu söylüyordu. Fakat aradaki fark şudur: Tityrus'un sözettiği tanrı yalnızca kendi tanrısı gibi idi. *Georgica*'da bu herkese, bütün âleme ait, yaygın bir tanrı düşüncesidir. Asıl önemlisi on iki ya da on üç sayısıdır. 12 sayısı rasgele seçilmiş değildir. Bu biraz sihirli bir sayıdır. Özellikle Doğu'da bazı sayıların mistik bir gücü olduğuna inanılırdı — Örneğin 12 ve 7 sayıları. Müzelerde her zaman görülen mermer üzerine kazılmış 12 tanrı kabartmasını örnek olarak gösterebiliriz. 6'şar 6'şar ayrılmış 12 ufacık tanrı ortada hepsinden büyük bir 13. sü görülür. Bunun açıklaması yapılmamıştır. Bu durum Roma'da işe yaratıldı. Arkaik çağlardan beri Yunan ve Roma'da 6 erkek ve 6 kadın 12 tanrı vardı. İmparatorluk çağında Octavianus'u tanrılaştırma siyaseti ile 13.'sü ekleniyor: τρισκαιδε'κατος θεός (= on üçüncü tanrı) Bu düşünceyi ilk kez *I. Georgica*'nın prologunda buluyoruz. Bu bakımdan çok önemlidir.

III. *Georgica*'nın giriş bölümünde Vergilius hayvanların şarkısını söyleyeceğini söyleyerek başlar: «Başka konulara el atabilirdim. Söz gelimi kahramanları ele alabilirdim. Oysa onlar çok beylik, herkesin ağzında konular. Roma'da

denenmemiş bir yolu açıp değişik bir konuda ilk kez bir eser yazmak istiyorum. Tarım konusunda iyi şiirler yazarsam ünüm kolay kolay sönmez,» diyor. Vergilius yepyeni, bilinmeyen bir konuyu işleyeceğini söylemekle birlikte aslında İskenderiye akımında şair Kallimakhos'un yaptığını yapmış oluyordu. Yeni bir şey değil, İskenderiye'de işlenmiş bir şeyi getiriyordu. Ama Vergilius buna yeni bir şeyler katıyordu. Bunu anlamak için geçmiş çağlardaki şiir anlayışını yeniden gözden geçirmemiz gerekir. Bu çağlarda şairlerin davranışının çok değişik olduğunu biliyoruz. Şairler şiir alanında tıpkı sporda olduğu gibi zafer kazanmak için birbirleri ile yarışırdı. Şiirde kazanılan başarı sanki savaş alanında kazanılan başarıya benziyordu. Sporda şampiyon olan kimse ilk iş olarak tanrılara şükranını belirtmek için tapınaklara gidip onlara armağan verirdi. Vergilius *Georgica*'yı yazdıktan sonra bir zafer kazanıp Mantua'da bir tapınak yaptıracağını söylüyordu. Bu tapınakta Caesar yani Octavianus'a tapınılacaktı. Zafer kazanmış bir general veya bir spor şampiyonu gibi bir adakta bulunuyordu. Vergilius aynı zamanda tiyatro gösterileri ve oyunlar düzenleyeceğini söylüyor ve bu tapınağı tasvir ediyordu. Kapı sütunları zengin, süslü, Octavianus'un zaferleri resmedilmiş olacaktı. Bu tasvirden sonra Vergilius prolog'u şöylece bitirir: «Şimdilik, sevgili Maecenas, senin uyarına ve öğüdüne uyarak kır yaşamını ve tarımı anlatacağım. Daha sonra Octavianus'un zaferlerinin şarkısını söyleyeceğim. Eserim yüzyıllar boyunca onun zaferlerini yüceltecek.» Bütün bunlarla Vergilius ne demek istiyor? *Georgica*'yı bitirince zafer kazanmış bir komutan gibi davranacağını açıklıyor. Prolog'un tamamlanmasından birkaç hafta önce 29 Ağustos Actium zaferinin kutlama bayramı yapılmıştı. Vergilius âdeta buna bir paralel çekeceğini söylüyor. Şenlikleri güzel ifadelerle canlandırmakla incelikle Octavianus'un zaferini övmüş oluyor. Bu prolog daha önemli bir noktaya da dokunuyor: Buradaki en önemli sorun Mantua'daki tapınak sorunudur. Böyle bir tapınak yaptırmak için yeterli maddî (parasal) gücü var mıdır? Elbette yoktur. Düşündüğü şeyi bir sembol, güzellik ve görkem allegorisi ile anlatmak istemiştir. Prologun en son cümlesinde Vergilius açıkça Octavianus'un zaferlerini yücelteceğini ve onun ününü yüzyıllardan yüzyıllara ulaştıracağını söylemiştir. Büyük bir destan yazıp onun başkahramanı olarak Octavianus'u anlatacağını söylemek istiyor. Burada bu büyük destan, yaptıracağını söylediği tapınak, tapınaktaki tanrı da Octavianus'tur. Şair Horatius da şöyle demiştir:

«Exegi monumentum aëre perennius[4]»
(Tunçtan daha dayanıklı bir anıt diktim.)

Şairlerin eserlerinin ebedileşeceğini söylemek için böyle somut (maddî) bir örnek göstermeleri olağan bir şeydi, gelenektendi. Bu prologda Vergilius içeri-

(4) *Odes III*, 31.

ği çağdaş olayları anlatan, Octavianus'un zaferlerini gösteren bir eser yazacağını söylemektedir. Ancak Vergilius bu eseri ortaya koyduğu zaman Octavianus'u değil, aynı soyun en uzak atası olan Aeneas'ı başkahraman olarak seçecektir. Destanın adı da *Aeneis*'tir. (= Aeneas'ın Yaptığı İşler.) Vergilius kararını niçin değiştirmiştir? Bildiğimiz bütün destanlarda (örn. *Ilias, Odysseia, Argonautica)* olaylar uzak geçmişte geçer; tanrılar işe karışır; olağanüstü olaylar, efsaneler bu destanlarda egemendir. Kahramanlar insan üstüdürler (örn. Akhilleus), başkalarının yapamadığı işleri yaparlar. Bunları düşleyebilmek ancak uzak geçmişe gitmekle olur. Eğer Vergilius Octavianus'u ve zaferlerini destanına konu edinse ne olurdu? Şöyle şeyler söylemesi gerekirdi: «Apollon gökten inip Antonius ve Kleopatra'nın gemilerini sulara gömdü. Octavianus tek başına 200 kişiyi mahvetti, vb.» Bunları yazmak gülünç olurdu. Çünkü o savaşa katılanlar henüz yaşıyorlardı. Vergilius Octavianus'u gülünç duruma düşürmek istemezdi. İçinde yaşanılan çağın tarihi yazılabilir, fakat destanı yazılamaz. Destan türünün istediği olağanüstülük havasını çağdaş zamana uygulamak —özellikle Roma gibi uygar bir yerde— olanak dışıydı. Octavianus kendisi Vergilius'un Aeneas'ı ele almasını istemişti. Bunu bize tarihçiler söylüyor. Octavianus gibi bir adam böyle bir esere kahraman olmayı elbette istemezdi. Uzak atasının yüceltilmesi ona kendisi yüceltilmiş gibi zevk verecekti. Vergilius bütün eser boyunca Roma daha kurulmadan onun ilerdeki görkemini anlatmakla hem Roma'nın uzak atalarını hem de o günkü olay ve kişileri yüceltmiştir.

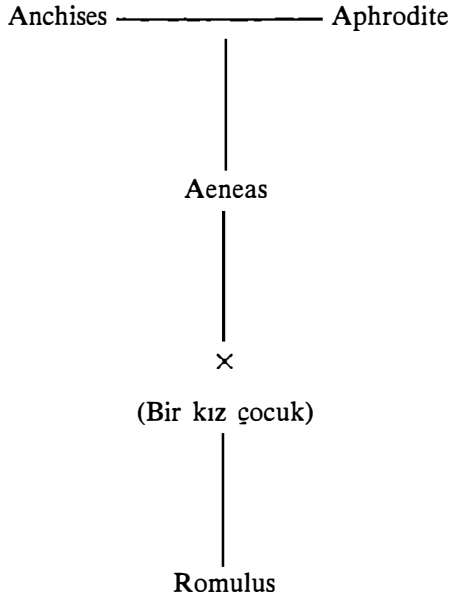
Aeneis (Aeneas'ın Destanı): Bu destanın konusunu Vergilius kendiliğinden yaratmamıştır. Önceden var olan Lâtin ve Yunan kaynaklı söylencelerden (efsanelerden) yararlanarak bu eseri yazdı. Söylence zaman içinde değişen bir şeydir. Yüzyıllar boyunca ne gibi gelişimlere uğradığını incelemek gerekir. Aeneas söylencesi Vergilius'a gelinceye değin ne gibi değişimler geçirdi?

1) İlk aşama *Ilias*'tadır. Troia Savaşı sırasında Troia'yı savunan kahramanlardan biri 'Αινείας (Aeneas)tır. Babası 'Αγχίσης (Anchises) bir ölümlüdür. Annesi ise Tanrıça 'Αφροδίτη'dir. (Aphrodite = Venus) Anchises Aphrodite ile olan ilişkisini sır olarak saklamadığı için Tanrıça öfkeye kapılıp onu felce uğratıyor. *Ilias*'ta Aeneas ile ilgili bir kehânet vardır: «Sen ölmeyip kurtulacaksın ve ilerde büyük bir devletin kurucusu olup Troia'yı yaşatacaksın.» Troia'lı savaşçılar Troia Savaşı'nda ölürler. Fakat Aeneas ölümden kurtulur. Ne var ki *Ilias*'ta Aeneas'ın Troia'dan ayrıldığına ilişkin bir belirti yoktur.

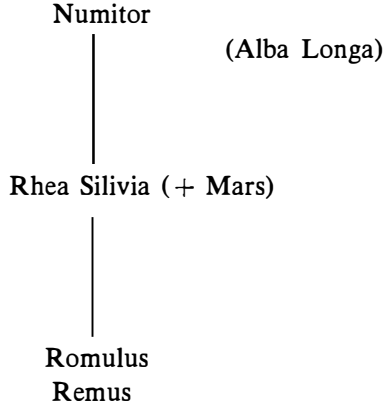
2) İkinci aşamayı, İ.Ö. 7-6. yüzyılda Sicilya'da yaşamış olan Yunanlı şair Stesikhoros'ta buluyoruz. Stesikhoros'un Troia ile ilgili şiirlerinden öğrendiğimize göre Aeneas ailesi ile birlikte Troia'dan göçüp başka bir ülkeye gitmek zorunda kalıyor. Bir gemiye binerek Kartaca'ya oradan da İtalya'ya gittiğini öğreniyoruz.

3) Üçüncü aşamada bulduklarımız şunlardır: İ. Ö. 4-5. yüzyılda bazı Yunan tarihçileri ve İ.Ö. 2. yüzyılda Naevius ve Ennius bu konuyu ele almışlardır. Bunlar Aeneas ve soyunun Roma'nın kuruluşu ile ilgisi olduğunun belirlendiğini yazmışlardır.

4) Tablo: 1

Tablo: 2

Dördüncü aşamayı anlamak için yukarıdaki tabloların ortaya attığı güçlüklere göz atalım. Roma'nın kuruluşuna ilişkin bir söylence Roma'da önce-

den de vardı. Bu eski Roma söylencesine göre Alba Longa kentinin kralı Numitor'un Rhea Silvia adında bir kızı vardı. Babası bunu Vesta rahibesi yapmıştı. Fakat bu kızı Tanrı Mars sevmiş ve gizli ilişkilerinden ikiz çocukları olmuştu: Romulus ve Remus. Rhea bu çocukları Tiber nehri kıyısına bırakır. Bunları bir dişi kurt besler, bir çoban evlât edinir. Büyüyünce Roma'yı kurarlar. Bu iki söylence arasında bir çelişki olduğunu görüyoruz. Romulus'u doğuran kimin kızıdır? Birinci sorun buradadır. İkinci sorun kronoloji sorunudur. Troia kenti İ.Ö. 1180'de yakılıp yok edilmişti. Aeneas'ın 40 yıl daha yaşadığını varsaysak ± 1140'ta ölmüş olması gerekir. Oysa geleneksel olarak kabul edildiğine göre Roma İ.Ö. 753'te kurulmuştur. Buna göre Romulus'un yaşadığı tarih 753'ten çok uzakta kalıyor. Söylencenin bu dördüncü aşamasında söylendiğine göre Aeneas İtalya'da Lavinium şehrine geliyor. Oğlu Ascanius (Julus), Alba Longa şehrini ilk kurandır. 300 yıl süreyle Alba Longa tahtını Ascanius'un soyu elinde tutuyor. Numitor bunların sonuncusudur. Böylelikle Yunan ve Roma söylenceleri uzlaştırılmış, bağdaştırılmış ve çelişkiler, tarih güçlükleri ortadan kaldırılmış oluyor. Bu dördüncü aşama Cato Maior'un *Origines* adlı eserinde görülür. İşte Vergilius *Aeneis*'i yazarken bu dördüncü aşamayı ele almıştır.

Vergilius *Aeneis*'i ne yollardan geçerek yazdı? *Aeneis*'i İ.Ö. 29'da *Georgica*'yı bitirince yazmaya başlamıştı. Octavianus'un da tavsiyesi ile, tasarladığı gibi ona ait değil, Aeneas'a ait bir destan yazmaya karar verdi. Önce söylence ile ilgili bütün materyali toplayıp eseri için düzyazı olarak bir taslak (müsvedde) hazırladı, her kitapta ne yazacağını belirledi. Fakat birinci kitaptan başlayıp sıra ile şiir haline sokmadı; bazan 4. bazan altıncı kitaptan bir parçayı içinden geldiği şekilde araya sokup öyle yazıyordu. Vergilius bu eseri yazarken eserin ünü Roma'ya yayıldı. İ.Ö. 26'da şair Propertius şu dizelerle bunu haber veriyordu:

> «Cedite, Romani scriptores, cedite Grai;
> Nescio quid maius nascitur Iliade[5].
> (Geri çekilin, Romalı yazarlar, geri çekilin, Yunanlılar;
> *Ilias*'tan daha büyük bir şey doğmada.)

Propertius bunu yazdığı sırada Vergilius eserin üç kitabını bitirmiştir. Augustus bunu haber alınca bunları okuması için Vergilius'u çağırdı. 2, 4 ve 6. kitapları Octavianus ve kızkardeşi de hazır olduğu halde onlara okudu. O sırada Octavia'nın genç yaşta çok yetenekli bir çocuğu ölmüştü. Vergilius'un yeraltı dünyasını anlattığı altıncı kitapta Marcellus için söylediği övgülü sözler Octavia'ya çok dokunmuş, bunları okuyunca Octavia ağlayarak Vergilius'un

(5) Propertius II, 34, 65-66.

ayağına kapanıyor. Başladıktan on yıl sonra, 19 yılında eseri hemen hemen tamamlamıştı — bazı dizeler dışında. Onları da yazıp son bir düzeltme yapacaktı. Ama çok yorulmuştu. Biraz dinlenmek için Anadolu'ya ve Yunanistan'a gitmek üzere yola çıktı. Atina'ya gelince Augustus ile karşılaştı. Augustus onu birlikte Roma'ya dönmeye ikna etti. Anadolu'ya gitmeden dönüş yolculuğuna çıktı. Ama gemide üşütüp hastalandı. İtalya'ya varmadan* 21 Eylül 19'da öldü. Eserini istediği gibi tamamlayamadığı için çok üzgündü. İstediği gibi düzeltip, tamamlayıp kusursuz bir hale getiremediği için yakılmasını vasiyet etti. Ama Augustus buna engel oldu ve basılmasını emretti. Eseri son kez elden geçirip yayınlamak için L. Varius ve Tucca'yı görevlendirdi.

Aeneis'in Edebi İncelenmesi:

Vergilius gerek *Ilias* ve *Odysseia*'yı gerekse Apollonios Rhodios'un (İ.Ö. 3. yüzyıl) *Argonautika* destanını çok iyi biliyordu. Kendisine bunları örnek edinmişti. Ancak bunları kopya ya da adapte etmemiş, işine yarayacak parçaları —herbirinden ayrı ayrı— alıp bunları kendine göre bir kompozisyon haline getirmişti. (Bu usule «contaminatio» dendiğini söylemiştik.) *Aeneis* ikiye bölünebilir — her bir bölümde altışar kitap olmak üzere. Birinci bölümdeki 6 kitapta Aeneas'ın Troia'dan İtalya'ya gelinceye kadar başından geçen serüvenler anlatılmaktadır. Bu bölüm bize *Odysseia*'yı hatırlatır. Buna bir «Lâtin Odysseia'sı» diyebiliriz. İkinci bölümde Aeneas İtalya'nın Latium bölgesine çıkar; arkadaşlarıyla birlikte ülkeyi ele geçirmeye girişir; yerli halka karşı savaşlar yapar. Buna da bir «Lâtin Ilias'ı» diyebiliriz. Böylece Vergilius Homeros'un iki büyük destanını daha yoğunlaşmış bir biçimde bir tek destanda toplamış oluyor. Şimdi ayrıntılarını gözden geçirelim:

I. kitap: Eser, Aeneas'ın Troia'dan yola çıkışından 7 yıl sonra Sicilya'da başlar. Troia'dan yelken açıp yeni yerleşecekleri yeri bulmak üzere —İtalya'ya doğru— yola çıkınca, Troia'lıları sevmeyen Tanrıça Juno (Hera) İtalya'ya varmalarını engellemek ve onları mahvetmek için büyük bir fırtına çıkartıyor. Aeneas'ın arkadaşlarının çoğu ölüyor, bir avuç adam kalıyor. (Vergilius Juno'nun Troia'lıları sevmemesinin nedenini kendi buluşu olan şu yorumla —Roma tarihinin ışığında— açıklıyor: Juno gelecekte olacakları görmektedir. Juno Kartaca'da tapınılan bir tanrıça idi. Yüzyıllar sonra Romalıların Kartaca'yı mahvedeceğini bildiği için bunu önlemek istiyor.) Aeneas ve arkadaşları Kartaca yakınlarında bir yere sığınmak zorunda kalıyorlar. O sırada Kartaca yeni kurulmakta, büyük bir faaliyet göze çarpmaktadır. Kraliçe Dido yeni dul kalmış, çok güzel bir kadındır. Şehrin kurulmasına göz kulak olmakta, çalışmaları denetlemektedir. Aeneas ve arkadaşlarını Kartacalılar yakalayıp hapse atarlar. Bir süre sonra Troia'lı oldukları öğrenilince Dido onları salıveriyor ve onları

(*) Bazı kaynaklara göre çok hasta olarak Brundisium'a varmış ve orada ölmüştür.

konuk olarak ağırlıyor, şenlikler ve şölenler tertipliyor. Bu şölenler sırasında Dido Aeneas'a başından geçenleri soruyor. Aeneas da anlatıyor. Troia'dan Sicilya'ya gelişlerinin öyküsü eserin ikinci ve üçüncü kitabını oluşturur. Demek ki Vergilius kronolojik bir sıra izlemiyor. Öyküye sonraki olaylardan başlayıp sonra geriye dönüp daha öncekilere geçiyor.

II. kitapta Yunanlıların Troia'ya girişleri ve tahta at hilesi anlatılır. Troia yanarken Aeneas bir hayal görür. Hektor'un hayaleti Aeneas'a kutsal bazı heykellerle kenti terkedip başka bir yerde yeni bir kent kurmasını söyler. Aeneas ailesi ile birlikte Troia'yı terketmeye karar verir. Babası Anchises, karısı Creusa ve oğlu Ascanius (Julus)'u alıp şehri terketmeye hazırlanır. Creusa daha hazırlanamadığı için arkadan gelecektir. Fakat Yunan askerleri tarafından yakalanıp öldürülür. Aeneas arkadaşları ile gemiler yaptırır.

III. kitap: Burada Aeneas nasıl yola çıktıklarını anlatır. Hektor ona nereye, nasıl gideceğini söylememiştir. Bu yüzden denizde sağa sola, şuraya buraya giderek kuracakları kentin yerini bulmaya çalışıyor. Kararsızlık içinde Trakya, Yunanistan, Girit ve Sicilya kıyılarına gidiyorlar. Sicilya'da babası ölüyor ve gömülüyor. Sonra Roma'ya (İtalya'ya) gitmek için yola çıkmışken fırtına yüzünden Kartaca kıyılarına düşüyorlar.

IV. kitap Kartaca'da başlar. Kraliçe Dido bu yakışıklı, güçlü genç adama yakınlık duyar. Tanrıça Juno bu fırsattan yararlanıp bu aşk sayesinde Aeneas'ı Roma'ya gitmekten alıkoymak için bu ateşi körükler. Aeneas tanrıların buyruğunu Dido'nun kollarında unutmuştur. Bu durum bize Kleopatra'nın kollarında Roma'yı ve görevlerini unutan Antonius'u anımsatır. Ama bunun tam tersine, Aeneas'ın amacını unutması uzun sürmez. Juppiter'in uyarması üzerine Roma'yı kurmak üzere Kartaca'yı ve Dido'yu bırakıp İtalya'ya yollanmak için hazırlıklara başlar. Juppiter'in görevini hatırlatması üzerine Aeneas Dido'yu tümden unutur ve soğuk bir şekilde Kartaca'yı terkeder. Böyle hiçe sayılarak terkedilmeye dayanamayan Dido romantik bir kahramana uygun bir biçimde intihar eder.

V. kitap: Aeneas gene Sicilya'ya döner. I. kitap Sicilya'da başlamıştı; orada akrabası Acestes'in yanında konuk olmuşlardı ve babası orada ölmüştü. V. kitapta Aeneas babasının ölüm yıldönümü için büyük bir tören düzenler, sonra yola çıkar.

VI. kitapta Sibylla karşımıza çıkar. Sibylla yaşlı bir bilici (kâhin) kadındır. Aeneas'ı yeraltına ruhların bulunduğu yere götürür. Aeneas babasının hayaliyle görüşür. Orada doğmamış insanların ruhları da vardır. Babası ona torunları olacak kimselerin ruhlarını (Augustus'a kadar) gösterir. Böylece Vergilius Augustus dönemi Roma'sını övme fırsatını bulmuş oluyor. Dante *Divina Commedia*'sını bu kitaptan esinlenerek yazmıştır. Bu kitapta Dante'nin rehberi de Vergilius'tur. [Böyle yeraltına iniş Katabasis (Κατάβασις = iniş) adını alır.]

VII. kitaptan itibaren Lâtin Ilias'ı dediğimiz bölüm başlar. Bu kitapta Aeneas Latium'a gelir. Buranın kralı Latinus, kraliçe Amata, kızları ise Lavinia' dır. O yöredeki krallardan biri olan Turnus Lavinia'ya âşıktır. Ama bir kehanette kral Latinus'a kızının deniz aşırı yerlerden gelecek biriyle evleneceği söylenmiştir. Bundan başka gene bir kâhin (bilici) Aeneas'a kendi çanaklarını yiyecekleri yerde şehir kuracaklarını söylemiştir. Buradaki geleneğe göre yemeğin altına galeta gibi sert bir şeyler konurmuş, Aeneas ve arkadaşları bilmeyip onu da yiyorlar. Farkına varınca burada yerleşip kent kurmaları gerektiğine karar veriyorlar. Aeneas Latinus'tan yer istiyor, o da vermeye razı oluyor. Ama Juno buna karşıdır. Turnus ile Aeneas'ı savaşa sürüklüyor. Kraliçe Amata Turnus'u tutmaktadır. Bu kitap mücadelelerle ve Turnus'un İtalyalı askerler toplaması ile doludur. Toplanan askerî birliklerin bir de kataloğu verilmiştir. (Bu da Homeros'un *Ilias*'ını hatırlatıyor.)

VIII. kitapta bir kalkan tasviri vardır. Ateş Tanrısı Vulcanus (Hephaistos) tarafından Aeneas için yapılmış, üzerine Roma tarihinin gelecekteki aşamaları işlenmiş olan bir kalkan anlatılmaktadır. *(Ilias*'ta da Hephaistos Akhilleus için böyle bir kalkan yapmıştı.) Aeneas gördüğü bir rüya üzerine kendisine yardımcı kuvvetler bulmak üzere içerlere doğru yolculuk yapar ve bu arada gelecekte Roma'nın kurulacağı yeri ziyaret eder.

IX. kitap: Aeneas'ın yokluğunda Turnus'un adamları Troia'lıların karargâhına saldırırlar, ama püskürtülürler.

X. kitapta Aeneas karargâha döner. Kuşatma bütün şiddetiyle sürmektedir.

XI. kitapta bir mütareke yapılır, çünkü her iki taraf da çok ağır kayıplar vermiştir. Burada ölülerin gömülmesi sırasında yapılan törenler anlatılır.

XII. kitap: İki taraftan birer kahramanın teke tek çarpışması, hangisi yenilirse onun tarafının yenilmiş sayılması kararlaştırılır. Bu kitabın ikinci yarısında sonuç belli olmadan Turnus'un adamları sözlerini tutmayıp Troia kampına yanaşırlar savaş yeniden alevlenir. Troia'lılar Latinus'un topraklarına doğru ilerlerler. Latinus Aeneas'ı sevdiğinden bu savaşa katılmamıştı. Kraliçe sonuçtan üzülüp intihar eder. Aeneas'la Turnus döğüşürler, Aeneas Turnus'u öldürür. Lavinia ile evlenir ve kenti kurar.

Vergilius hiç sıra izlemeden Homeros'un her iki destanından istediği bölümleri seçip almış, «contaminatio» yapmıştır. Ama aynı zamanda İskenderiye akımı şairi Apollonios Rhodios'un *Argonautika (Argo Gemicileri)* destanından da çok yararlanmıştır. Bir destana bir aşk öyküsü ve psikolojik yönüyle ilginç bir kadın kahraman sokan ilk şair Apollonios'tur. Gerçi Vergilius'un Dido'su Apollonios'un Medeia'sından değişik bir karakter ise de temel fikir aynıdır ve Apollonios'tan alınmadır. Vergilius'un eserinde yer yer Yunan modellerinden etkiler bol bol görülür — özellikle Homeros'tan. Ama körükörüne

taklit değildir bunlar. Antik edebiyatta bu konuda bizimkinden farklı bir anlayış olduğunu burada bir kez daha yineleyelim. Bugün bir yazar bir başkasını kopya ederse bu büyük bir suç sayılır. Oysa başka yazarlardan çeviriler ya da aktarmalar yapmanın antik çağda hiçbir sakıncası yoktu. Bir yazar bir eseri doğrudan doğruya taklit mi etmiş, yoksa ondan esinlenmiş midir? Bu soruyu Vergilius için düşünelim. Vergilius'un ilk yaptığı değişiklik şudur: Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğü düşüncesini ortaya atmıştır; eserin merkezi bir kişi değil Roma İmparatorluğu'dur. Sonra Vergilius, Apollonios gibi bazı olayları alıp sırasıyla anlatmakla mı kalmış yoksa bunların arkasında bir ana düşünce var mı? Vergilius büyük bir düşünceyi, Roma İmparatorluğu idealini ele almış, konuyu bunun çevresinde işlemiştir. Bu tezi ileri sürenler daha da ileri gidip Aeneas'ın Roma İmparatorluğu'nu sembolize ettiğini ileri sürmüşlerdir. Vergilius destanında Roma İmparatorluğu'ndan 10 yüzyıl öncesinden sözetmektedir ama Augustus çağından da sözediyor. Burada bir «anachronism» (zamanları karıştırma) hatası olabilirdi ama Vergilius bunu yapmıyor. Nasıl oluyor da yapmıyor? İki çağı nasıl birleştiriyor? Eserin başında Roma kurulmadığı halde adı ortaya atılmış, Aeneas bunu kuracak kişi olarak ileri sürülmüştür. Aeneas tanrılar ve kaderce Roma'yı kurmakla görevlendirilmiştir. Onun bütün hareketleri bu amaca yönelmiştir. Demek ki Roma yokken bile Roma düşüncesi tümüyle egemendir. Destan kurallarına göre olayların akışında tanrılar işe karışır, destan tarih değildir. Eser boyunca bazı kehanetler, kerametler gelecekten haber verir. Sözgelimi Dido'nun yanında Aeneas amacını unutmuşken tanrıların habercisi Hermes (Mercurius) gelip Aeneas'a görevini hatırlatır. Bu arada Roma düşüncesi doğmamış bir çocuğa benzetilir. Ananın bütün hareketlerini düzenleyen bir doğmamış çocuk gibi Roma düşüncesi de Aeneas'ın bütün hareketlerine egemen olmalıdır. İşte Vergilius böylece sürekli olarak Roma düşüncesini ileri sürmekle «anachronism»e düşmemiş oluyor. Arada bir perde açıp Roma'nın geleceğini göstermekle geçmişi ilerisi (yani kendi çağı) ile uzlaştırmış oluyor. Bir başka nokta: Eserde Augustus ve soyu (sülâlesi) da görülüyor. Nasıl oluyor da Aeneas'ın yaşadığı çağ ile Augustus çağını anakronizme düşmeksizin bağdaştırabiliyor? Bunu tanrıların haber vermeleri, kehanetler aracılığıyla başarıyor. Juppiter I. kitapta Aeneas'a Roma'nın nasıl kurulacağını ve kendisinden sonra gelecekleri anlatıyor. Daha ileride bunlardan birinin başının göğe ereceğini ve dünyayı kapsayan bir barış getireceğini söylüyor. Aeneas VI. kitapta yeraltında ruhlarla konuşur. Bu sırada da kehanetler vardır. Babasının hayali Aeneas'a doğmamış ruhlar arasında Altın Çağını getirecek olan en büyük Roma İmparatoru Augustus'u da gösterir. Böylece Vergilius bizi yadırgatmadan Augustus'u övmek fırsatını bulmuş olur. Sonra VIII. kitapta Tanrı Vulcanus'un Aeneas'a bir kalkan hazırladığını görüyoruz. Bunun üzerinde bütün Roma tarihinin olayları resmedilmiştir. Bu olayların arasında Octavianus ile Antonius ara-

sındaki Actium Savaşı da vardır. Böylece Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğü düşüncesi ortaya atılmakla birlikte Augustus ve (sülâlesi) soyunun da övgüsü yazılmış oluyor. Ve böylece Augustus çağı edebiyatının iki ögesi de güzel bir biçimde işlenmiş oluyor. Bu gibi özellikler Eski Yunan edebiyatında bulunmaz. Vergilius bunları oradan almayıp kendisi yaratmıştır, bunlar onun eserine soktuğu kendi özellikleridir. *Aeneis*'te başka Romalı unsurları da işlenmiştir. Vergilius tümüyle Romalılara özgü erdemleri ele alıp bu özellikleri Aeneas'a verir. Aeneas ideal bir Romalıdır. Birinci üstün niteliği görev duygusudur. Görev her şeyden önce gelir. Görevden başka hiçbir şeyle ilgilenmeyişi Yunan destan edebiyatında göremeyiz. Bu tam emperyalist emeller güden Romalıların özelliğidir. Sırf görev için görev. (Homeros'ta ise *İlias*'ta temel erdemler şunlardır: Askerî güç, yani dövüşme gücü, yiğitlik, yüreklilik ve toplantılarda güzel konuşma yeteneği; Odysseia'da ise güçlüklerden sıyrılma yeteneği, zorluklar karşısında direnme gücü.) Aeneas'ın ikinci üstün niteliği de tanrıların buyruğuna tam bir boyun eğmedir — kimi zaman kişiliğini çiğneyecek kadar. (Oysa Yunan edebiyatında kahramanlar kişiliklerine o denli düşkündürler ki tanrılara başkaldırırlar. Yunan trajedisinin başlıca konusu budur.) Aeneas'ın üçüncü üstün niteliği aileye bağlılık ve saygıdır. (Yunan edebiyatında olduğundan çok daha güçlü ve ileri gitmiş bir biçimde.) Aileye bağlılık ibadet derecesine varacak kadar güçlüdür. Aeneas'ın atalarına ve ailesine çok bağlı olduğunu görüyoruz. Bu, en başta gelen Romalı özelliklerinden biridir. Göreve, aileye, Tanrıya ve devlete bağlılık — bunların hepsine birden «pietas» denir. (Bu isim'in sıfat şekli «pius»tur. *Aeneis*'te Aeneas'tan sürekli «pius Aeneas» olarak sözedilir.) Bundan başka Aeneas'ın bir başka üstün niteliği askerî yiğitlik, yüreklilik özelliğidir (virtus). Romalılarda çok ileri giden bu özelliği Aeneas'ta görüyoruz. Bu özelliği Homeros destanlarında da görürüz, ama çok farklı bir biçimde. Eski Yunanlıların yiğitliği kişisel şan ve şeref, ebedî şöhret için idi — örneğin Akhilleus. Aeneas ise henüz olmayan bir Roma, gelecekteki bir yurt için, sırf görevi uğrunda yiğitlik gösterir, savaşım verir. Bu, yurtseverlik görevi için gösterilen bir yiğitliktir. (Homeros kahramanları için yurtseverlik sözkonusu değildi, küçük küçük şehirlerden geliyorlardı.) Aeneas'taki üstün nitelikler Monumentum Ancyranum'da Augustus'un kendi şahsında toplandığını söylediği Romalı erdemleridir.

Vergilius'un sanatı ile ilgili olarak şimdiye dek gördüklerimizden başka, bir de psikolojik yönüne bakalım. Kişilerin özel bir yaşamları var mı? Bizi hayal kırıklığına uğratan ilk kişi bizzat Aeneas oluyor. Aeneas sırf tanrıların buyruğunu yerine getiren soğuk, kişiliksiz, insanı insan yapan bazı kusurlardan arınmış bir sembol gibidir. Ama eserin konusu Vergilius'u buna, yani Aeneas'ı böyle bir karakter yapmaya zorlamıştır. Buna karşılık ikinci derecede kişilerden örneğin Dido ve Turnus daha canlı, daha insanca karakterlerdir. Bunlarda kadın kalbinin inceliğini ve coşkun bir erkeğin kişiliğini bu-

luruz. Vergilius'un sanatının bir başka özelliği de doğrudan doğruya insanca duygulara, yüreğe seslenmesidir. Vergilius'un dili en ince duygu ve düşünce nüanslarına göre düzenlenmiş ahenkli bir şiir dilidir. Heksametron vezni onun elinde en kusursuz biçimine erişmiştir. İnsanın içini titreten bir müzik gibi etkili ve dokunaklıdır. Bütün *Aeneis*'i insanı içinden sarsan, en derin duygularına seslenen şu dizesiyle özetleyebiliriz:

«Sunt lacrimae rerum.»
(Gerçeklerin gözyaşları vardır.)

İnsanoğlunun yazgısını, insan yaşamının güzelliğini, yüceliğini, bu yaşamı dolduran sabır, umut ve onur dolu çabaları ve buna karşın gene de acıyla ve gözyaşlarıyla dolu ve sonunda gözyaşlarına lâyık bir şey olarak kalmasını Vergilius'un *Aeneis*'te bize duyurduğu kadar hiçbir şair duyuramamıştır. Vergilius bu kadere karşı derin bir acıma ve hüzün ve bu insanlara karşı büyük bir sevgi ve saygıyla doludur. Yüzyılların ötesinden bugün bile onu severek okuyorsak işte bu yüzdendir.

Vergilius'un delikanlılık yıllarında yazdığı söylenen bazı manzum eserler vardır: *Catalepton, Priapea, Dirae, Ciris, Culex, Copa, Moretum, Epigram' lar.* Fakat, Vergilius külliyatını kapsayan el yazması kitaplarda bulunmasına karşın, bunların gerçekten onun eserleri olup olmadıkları kesin olarak bilinmiyor. Hattâ birçoklarını onun yazdığı kuşkuyla karşılanıyor.

Horatius

Augustus çağı edebiyatının ikinci büyük ismi QUINTUS HORATIUS FLACCUS'tur (İ.Ö. 65-8). Vergilius'u çok seven, onun dostu olan Horatius (ondan 5 yaş küçüktü) sevimli ve sevilen bir kişi olmaktan başka hiçbir yönüyle ona benzemezdi. Vergilius kendi köşesinde yaşayan, derin düşünen, duyarlı, hattâ hüzünlü bir şairdi. Halbuki Horatius büyük kent yaşamının —yani Roma'nın— bütün topluluklarına katılan, oldukça neşeli, insanlara karşı sevgi dolu olmakla birlikte, olaylara ve insanlara ince bir alayla bakabilen bir kimseydi.

Horatius'un yaşamını oldukça iyi biliyoruz. Bu konuda bilgi kaynağımız büyük ölçüde kendi şiirleridir[6]. İ.Ö. 65 yılında İtalya'nın Lucania ve Apu-

(6) Horatius'un Suetonius tarafından yazılmış (Horatius'un eski el yazması metinlerinde bulunan) bir yaşam öyküsü bulunduğu gibi, doğum ve ölüm tarihlerini Hieronymus da vermektedir. Kendi şiirleri bu konuda daha önemli bilgi verir: *Saturae* II, 1, 34-5 doğum yeri; *Epodes* 13, 6 doğumu; *Saturae* I, 6-45... ilk öğrenim yılları ve babası, Maecenas'la tanıştırılması; 4, 105... gene babası hakkında ayrıntılar; *Epistulae* II, 2, 41... eğitim, askerlik hizmeti ve savaş sonrası başına gelenler; *Odes* II, 7, 9... Philippi Savaşı'ndaki davranışı.

lia bölgelerinin sınırında bulunan küçük Venusia kasabası yakınlarında doğmuştur. Ailesi Libertini sınıfına mensuptu. («libertus» = azat edilmiş köle, «libertini» = ondan doğan aile.) Sosyal ve ekonomik bakımdan çok parlak sayılmazlardı. Açık artırma (müzayede) kâtibi (ya da vergi memuru) olan babası biraz para biriktirmiş, Venusia yakınlarındaki ufak çiftliğine çekilmişti. Aile çiftliğin ürünlerinden kazandıkları ile geçiniyordu. Oğlunun daha iyi bir yaşam düzeyine yükselmesini isteyen, belki de ondaki yetenekleri keşfetmiş olan babası onu Venusia'da okutmakla yetinmek istemedi. Oğlunu Roma'ya götürdü, onu orada en iyi hocalar tarafından okuttu. Aynı zamanda ona «paedagogus»luk yaptı— yani her türlü terbiyesini üzerine aldı; gündelik davranışlarına rehberlik etti; her konuda ona gözkulak oldu; iyi ahlâk, sağlam karakter sahibi olması için elinden geleni yaptı. Sonra ne yapıp edip o zamanın geleneğine uyarak onu yüksek öğretim (felsefe öğretimi) için Atina'ya yolladı (±İ.Ö. 46). Horatius kendisinin iyi yetişmesi için bunca özveride bulunan ve bunca emek veren babasına karşı derin bir sevgi ve minnetle doludur (*Sat.* I, 5 dize 68...) ve ondan «babaların en iyisi» diye söz eder. Horatius Atina'da iki yıl kadar kalabildi. Politik olaylar daha uzun kalmasına engel oldu. İ.Ö. 44 Mart'ında Caesar'ın öldürülmesinden sonra «propraetor» olarak Macedonia'ya gitmekte olan ve 44 Eylül'ünde Atina'ya gelen Brutus ile tanıştı. Onun etkisinde kalarak o da Brutus gibi ateşli bir Cumhuriyetçi oldu. Onunla birlikte önce Küçük Asya'ya gittiğini (*Sat.* 1, 7), sonra Brutus ve Cassius ile birlikte Octavianus ve Antonius'a karşı yapılan İç Savaşa Brutus'un yandaşı ve «tribunus militum» olarak katıldığını ve Philippi'de savaştığını öğreniyoruz (İ.Ö. 42). Şiirlerinden birinde (*Odes II*, 7, 9...) kalkanını bir yana fırlatıp savaştan nasıl kaçtığını anlatarak kendisiyle alay eder. Böylece İç Savaşlara bulaşmış olan Horatius, Brutus ve yandaşları (Cumhuriyetçiler) yenilince güç duruma düştü. Asker yaradılışlı bir kimse değildi. Octavianus tarafından çıkarılan aftan yararlanarak İtalya'ya döndü. Ama babası ölmüştü. Ondan kalan küçük çiftlik ise zafer kazanan ordunun askerlerine dağıtılmak üzere elinden alındı. Hazine kâtipliği diyebileceğimiz küçük bir memurluk elde etmeyi nasılsa başardı ve aç kalmaktan kurtuldu. İşte bu sırada şiir yazmaya başladı. Bir süre sonra yazdığı şiirler Vergilius'un ve Varius'un ilgisini çekti. Böylece Vergilius İ.Ö. 39'da onu Maecenas'a tanıştırdı. Horatius'un yetenekleri ve karakteri hakkında Maecenas'ın bilgi edinmesi için 9 ay kadar bir zamanın geçmesi gerekti. Ama sonunda, çevresinde topladığı ve koruduğu dost yazarlar grubuna onu da kabul etti. Bu tarihten başlayarak İ.Ö. 8 yılının 8 Ekimi'nde, Maecenas'tan birkaç hafta sonra, ölünceye dek şair ve koruyucusu çok yakın bir dostluk bağı içinde yaşadılar. Horatius gerek bu dostluk, gerekse kendi iyi huyları ve yetenekleri sayesinde Roma'nın en ileri gelen kişileri ile tanıştı ve kendisi de en tanınan, en üstün kişilerinden biri oldu. Maecenas ona

Roma'nın 25 mil kadar kuzeydoğusunda, Sabinus tepeleri arasındaki bir vadide dere kıyısında bir çiftlik hediye etti (İ.Ö. 33). Şiirlerinde bu çiftliğin güzelliklerini, oradaki huzur dolu yaşantının çekiciliğini anlatmaktan bıkmaz[7]. Sık sık Roma'nın dağdağalı yaşamından bu çiftliğe çekilip başını dinlerdi. Roma'da da kendi halinde bir evi vardı. Büyük bir ev istememişti. Gösterişli ve lüks bir yaşantıyı, böyle bir yaşamın gerektirdiği sorunları ve dertleri sevmediği gibi, Maecenas'tan daha büyük bir ev, yani daha büyük bir lûtuf kabul etmeyecek kadar özgürlüğüne, bağımsızlığına düşkündü. Yaşamında gözettiği amaç kendi yetenekleri çerçevesinde canı istediği gibi ve bağımsız hareket etmekti. Sabahleyin geç kalkmak, sonra yazıp okumak, daha sonra şehirde dolaşıp Forum'da vakit geçirerek türlü insanlarla konuşmak, her tabakadan insanı dinlemek, gözlemek — işte Horatius'a göre bunlar hiçbir kralın ve saray yaşantısının sağlayamayacağı zevkler ve mutluluklardı. Augustus kendisinin özel sekreteri olması için ısrar ettiği zaman bile, özgürlüğünü feda etmeyi reddetti imparator da bunu hiç kızmadan anlayışla kabul etti.

İmparator Augustus ile aralarında çok sıkı ve derin bir dostluk gelişmişti. Gerçi Philippi Savaşı'nda Brutus ve Cassius ile birlikte inançlı bir Cumhuriyetçi olarak savaşmıştı. Ama Horatius sağduyulu bir insan ve gerçek bir yurtseverdi. Augustus'un kurduğu yeni rejimin huzur ve kararlı bir düzen getirdiğini ve bunun da Roma'nın geleceği için çok büyük gelişmelere yol açacağını çok iyi anladı. Bunu anlayınca da Augustus'a ve onun yeni rejimine içten bir bağlılık duymakla kalmayıp şiirleriyle her ikisini de yüceltmek ve daha güçlü kılmak için elinden geldiğince çaba gösterdi.

Horatius'un eserlerini önce iki gruba ayırabiliriz: I. Lirik vezinli şiirleri: 1) *Epodes,* 2) *Odes (Carmina),* 3) *Carmen Saeculare.* II. Heksametron vezni ile yazdığı eserler: 1) *Satirae* = Taşlamalar, satirler (ya da *Sermones* = konuşmalar, söyleşiler), 2) *Epistulae* = Mektuplar, 3) *Ars Poetica* = Şiir sanatı (ya da *Epistula ad Pisones* = Piso'lara Mektup.)

Önce yazı yaşantısının ilk yarısına ait olan *Satirae*'yı ele alalım. *Satirae* (veya *Sermones)* 2 kitaptan oluşur. Bu kitaplar İ.Ö. 30'da tamamlandı. I. kitabı 35 yılında yayınlamıştı. Horatius'un ilk yayınlanan eseri budur. «Satura» veya «Satira» kelimelerinin etimolojisini, ilk önce Ennius tarafından yazılan *Saturae* adlı eserden söz ettiğimizde görmüştük. («lanx» = çanak, «satura» = dolu → «lanx satura» = dolu çanak, dinsel törenlerde tanrıya sunulan çeşitli yiyeceklerle dolu çanak. Ennius'un eseri çeşitli vezinlerle yazılmış ve çeşitli konuları içeriyordu.) Satira kelimesi nereden çıkmış olursa olsun, bu türün —başka türlerin tersine— Eski Yunan örneklerin-

(7) *Odes* II, 18, 14'te bu çiftlikten "gözbebeğim" diye söz eder.

den alınmadığını, tümüyle Lâtin kaynaklı olduğunu biliyoruz[8]. Gerçi Ennius «Satura»nın yaratıcısıdır. Ama onun eseri değişik konuları kısa kısa işleyen bir eserdi ve bugün satir deyince aklımıza gelen taşlamalardan oluşmuyordu. Bizim bugün anladığımız anlamda satir'i ilk yazan Lâtin şairi Lucilius'tur (İ.Ö. 148-103). 30 kitaplık *Saturae* eserinden sadece 1200 dizesi günümüze kalmıştır. Büyük Pompeius'un dayısı olan Lucilius'u daha önce inceledik. Satir türü en kusursuz şekline İ.S. 100 yıl sıralarında eser vermiş olan Juvenalis'te erişmiştir. Lucilius'un satirleri onun zamanında yaşamakta olan, tanıdığı, belli kimselere açıkça, acımasızca hücum eder, onları aşırı bir şekilde taşlar. Bu bakımdan Lucilius'u Eski Yunan komedi şairlerine, özellikle Aristophanes'e benzetmiştik. Juvenalis'in satirlerini de çeşitli konularda ateşli bir öfkenin genel bir yansıması diye tanımlayabiliriz. Horatius'un satirlerinde ise acımasızlık ve aşırılık unsurlarına rastlamayız. Horatius genellikle sosyal konularda satir yazmıştır (ki bu hususta Lucilius'u izlediğini söyler: *Sat.* II, 1, 30 ve devamı) ve insanların kusur ve kabahatlerini, yanlış ve akılsızca, saçma davranışlarını kızıp öfkelenilecek değil de gülünecek şeyler olarak görmüş, göstermiştir. Ama bu gülüş alay eden, hor gören bir adamın gülüşü değildir. Horatius insanların zaaflarını, kusurlarını ve yanlışlarını şiirlerinde gülünç bir şekilde açığa vurarak onları bu yoldan gerçeği görmeye, gülünç olacak davranışlardan kaçınmaya, kusurlarını böylelikle düzeltmeye çağırır.

Bunlar «Sermones» isminden de anlaşılacağı gibi değişik konularda söyleşiler niteliğindedir. Birkaç örnek verelim: II, 3'te Horatius çalışmak için köye gittiğini, ama tembellik edip hiçbir şey yapmadığını ve sözüm ona bir filozof —ukalâ biri— tarafından azarlanışını; II, 6'da koruyucusu Maecenas ile ilk kez nasıl tanıştığını ve bu konuda yapılan dedikoduları; II, 7'de kendi kendini ıslah etmek konusunda uşağı ile yaptığı bir konuşmayı; I, 9'da yapışkan, can sıkıcı bir tanıdığını nasıl başından savdığını; I, 5 ve II, 8'de bir yolculuğu ve bir ziyafeti anlatır.

Epistulae = Mektuplar 2 kitaptan oluşur. Bunlar da Satira'lara benzer ama daha üstün niteliktedir. 1. kitap aşağı yukarı İ.Ö. 20 yılında, 2. ise epey sonra, tahminen İ.Ö. 13 yıllarında yazılmıştır. Bunlar Horatius'un insan yaşamı ve davranışlarına ilişkin gözlemlerinin olgunlaşmış sonuçlarıdır. Hiç emek çekmeden, sanki konuşur gibi yazılmış görünürse de aslında büyük bir emek ve kusursuz bir hüner ürünü olan sanat eserleridir.

Horatius'un *Epistulae* I eseri gerçek kişilere yazılmış olan gerçek mektuplardan, herhangi bir tanıdığa mektup gibi yazılmış, aslında belli bir konu hakkında düşüncelerini açıklayan yazılara kadar değişik çeşitlerden olu-

(8) Quintilianus (± İ.S. 35-95) X, 1, 93: "Satira quidem tota nostra est." (Gerçekten satira tümüyle bizimdir.)

şur. Böylece örneğin 1. mektup Maecenas'a sevgisini ve şükranını bildirir ve kendi kişisel felsefesini anlatır; 3. mektup uzakta bulunan arkadaşı Julius Florus'a yazılmıştır, ortak tanıdıkları ve onların edebî etkinlikleri hakkında sorular içerir; 4. mektup şair Tibullus'a yazdığı sevgi ve beğeni satırlarıdır; 5. mektup bir yemeğe çağırı biçimindedir; 6. mektup «Hiçbir şeye şaşma» («nil admirari») konusunda öğütlerdir; 9. mektup sonradan imparator olan Ti. Claudius Nero'ya yazılmıştır; 10. mektup köy yaşamının mutluluklarını ve insana getirdiği huzuru anlatır; 11. mektup yolculukta bulunan bir arkadaşına yazılmıştır ve mutluluğun, eğer kendi kafamızı ona göre ayarlarsak, her yerde bulunabileceğini söyler; 13. mektup Horatius'un *Ode*'lerini Augustus'a sunacak olan Vinius Asina adlı birine yazılmıştır; 14. mektup Horatius'un çiftlik kâhyasına yazdığı bir mektuptur ve gene kır yaşamının verdiği huzuru anlatır; 16. mektup sevgili Sabinus çiftliğini anlatır ve gerçek erdemin özyapısı ve ona sahip olanın kendi kendine yeterliği hakkında düşüncelerini söyler; 19. mektup kendi edebî kariyerini anlatır.

Epistulae II ise çok uzun iki mektuptan oluşur. Bunlardan ilki Augustus'un ricası üzerine Augustus'a yazılmıştır ve Roma'da o sırada edebiyatın durumunu anlatır. Eski şiiri tutanlarla yeni şairler arasındaki çatışma başlamış bulunuyordu. Horatius yenilerde hiç iyi yön bulamayanlara çatmakla başlar. Ama kendisinin eski Lâtin yazarlarınca beğenileceğini söyleyerek Yunanlı yazarların büyüklüğünü ileri sürer: Yunanlıların Roma edebiyatının gelişmesinde oynadıkları rolü anlatır[9]. Hattâ daha önceki kaba saba başlangıçtan sözeder. Tiyatronun Roma'da gerçek anlamda yükselemeyeceğini, çünkü halkın zevkinin incelmediğini, tiyatro ile ilgisi olmayan diğer şiir türlerinin daha büyük şansı olduğunu, fakat bütün istemesine karşın kendisinin Augustus'un istediği epik şair olamayacağını, bu işi Vergilius ve Varius'a bıraktığını söyler.

İkinci mektup Julius Florus isimli arkadaşına yazılmıştır. Horatius eskiden olduğu gibi ekmek parasını çıkarmak zorunda olmadığı için tembelleşip hiçbir şey yazmadığını, zaten artık yaşlanmakta olduğunu, bir de Roma'nın gürültülü yaşamında şiir yazmanın zor olduğunu söyler. İyi şair sessizliği sever; aynı zamanda iyi şair eleştiricidir, oysa insanlar eleştirilmeyi sevmez; zaten Horatius'un yaşında insan artık gerçek mutluluğa giden yolu aramalıdır ki bu da zenginlikten değil, halinden hoşnut olmaktan geçer. Gerek *Sermones* (veya *Satirae)* gerekse *Epistulae*'da Horatius sanki bir dostuyla konuşur gibi tatlı tatlı anlatır ele aldığı konuyu. Zaten, «Kitap insanın en büyük dostudur,» sözü en çok Horatius'un eserleri için söylense yeridir. Çünkü insan bu insancıl ve cana yakın şairin, kendisine ait her şeyi

(9) Ünlü "Graecia capta ferum victorem cepit", dizesi (dize 156) burada geçer. (Zaptedilmiş Yunanistan vahşi fatihini esir aldı.)

böyle içtenlikle anlatan şiirlerini okurken gerçekten çok yakın bir dostun yanında sanır kendini. Konusu ne olursa olsun, böyle yakın bir dostluğun tatlı havası vardır şiirlerinde. İnsanı kendine çeken bu tatlı havanın sırrını çözümlemek pek kolay değildir. İnsanların zayıf yönlerini keskin bir gözle ama anlayış ve sempati ile görmüş, hepimizin yaşamında bulunan ortak dert ve sıkıntılara gülerek bakabilmiş ve her şeye karşın yaşamın iyi yönlerini görüp onların tadına varmamız gerektiğine inanmıştır Horatius.

Ars Poetica (De Arte Poetica) isminden de anlaşılacağı gibi, şiir sanatı (özellikle tiyatro sanatı ile) ilgili bilgiler veren didaktik bir eserdir. Aslında bu da bir mektuptur: *Epistula ad Pisones (Piso'lara Mektup).* Horatius o çağda Vergilius'tan sonra bir de büyük trajedi şairi yetişeceğini umarak bu eserini yazmıştı. Ama umduğu olmadı, böyle büyük bir Romalı trajedi yazarı yetişmedi. Yaşamının son yıllarında yazdığı bu eser 476 dizeden oluşmaktadır. *Ars Poetica* 3 bölüm halinde incelenebilir: 1. (1-41. dizeler) Genel olarak şiir (poesis), 2. (42-294. dizeler) Şiirin biçimi (poema) — dili ve vezin iyi seçilmeli, şiirin tonu konuya uygun ve içten olmalı, karakterler ve olay kendi içinde uyumlu olmalı. Tiyatro eserlerinde karakterler ve koro kendilerine uygun biçimde davranmalı. Bundan sonra drama üzerinde düşüncelerini belirten uzun bir bölüm izler. 3. bölüm (294-476. dizeler) ise şairi (poeta) anlatır. Bu arada ta eskiden beri tartışılan doğuştan yetenek mi yoksa eğitim mi daha önemlidir sorununu ortaya atar. Horatius'a göre her ikisi de gereklidir. Bir şair birinci sınıf bir dehaya sahip olmalıdır ama iyi de eğitilmelidir. Bunun için de kısaca üç şey gerekir: En iyi örnekleri (örnek şairleri) okumak, yazarken sonsuz bir özen ve titizlik göstermek ve bütün bunları en iyi, en titiz bir eleştiriye bağımlı tutmak.

Kısaca bu şekilde anlattığımız bu şiir yalnızca edebiyatı konu alan iyi bir el kitabı değil, aynı zamanda ve her şeyden önce güzel bir edebî eserdir — yüzyılları etkilemiş, çok taklit edilmiş bir edebî eser. Bununla ve diğer iki edebî mektubuyla Horatius ülkesinin klâsik edebiyatının kurallarını ebedileştirmiş oluyordu.

Epodes: Horatius eskiden beri zaman zaman yazmış olduğu şiirleri (ki bunlara kendisi «iambi» der) İ.Ö. 29'da tamamladı. Epode'ler uzun vezinle yazılmış bir dizeden sonra gelen kısa vezinli dizelerden oluşur. Bunlar İ.Ö. 8-7. yüzyıllarda yaşamış olan Yunan şairi Arkhilokhos'u örnek alarak yazılmış şiirlerdir. Bunlar da *Satira*'lar gibi Horatius'un ilk eserlerindendir. Zaman zaman yazıp 29'da tamamlamış ve yayımlamıştır. *Epode*'ler *Satira*'lardan *Ode*'lere geçişi oluşturur. Taşlama nitelikleri bakımından *Satira*'lara, lirik vezinle yazılmış olmaları dolayısıyla da *Ode*'lere benzerler. Horatius'un epode'leri, örnek aldığı Arkhilokhos'un nefret dolu, acı yergilerinden uzaktır. Onu taklit ederek yazdığı hayalî kişilere hücum eden şiirler pek ilginç ve çekici sayıla-

maz. Yunanlı şairin acılığından uzaklaşıp kendi iyi huylu kişiliğine uygun olarak daha insancıl ve mutlu konularda yazdığı epode'ler Horatius'un büyük sanat yeteneğini daha iyi belirtir.

Maecenas'ın teşvikiyle yayınladığı *Epodeler*'i Horatius, söylediğimiz gibi, uzun süre yazıp durmuştur. Bu arada doğal olarak yaşamında ve duygularında değişiklikler oldu. Bu durumu şiirlerinde görüyoruz. 4., 6., 10. ve 12. epode'ler birer yergidir. 5. ve 17. Canidia adında bir cadıdan söz eder; 11. bir arkadaşına kendi halini anlatır; 13. bir başka arkadaşına soğuk ve fırtınalı bir kış günü birlikte neşeli bir biçimde geçirmek için çağrıda bulunur; 15. Neaera adında bir kızın vefasızlığından yakınmadır, onu öç almakla tehdit eder; 1., 3. ve 14. Maecenas ile ilgilidir; 9. Actium zaferinin haberi Roma'ya ulaşınca yazılmıştır; 2. ise köy yaşamının güzelliklerini anlatır.

Odes: Horatius'un ünü asıl 4 kitaptan oluşan, eskilerin «carmina» dedikleri *Odes* üzerine kurulmuştur. I-III arasındaki şiirleri İ.Ö. 35-21 yılları arasında yazmış, bunlar sonradan kitap halinde toplanmıştır. IV. kitabı sonradan Augustus'un isteği üzerine İ.Ö. 14-12 yılları arasında ilâve etmiştir. Bu şiirlerin şimdiki sıralanışıyla kitaplara ayrılışının şairin kendisi tarafından yapıldığı sanılıyor. *Ode*'ler genel olarak ikiye ayrılabilir: 1) Hafif, neşeli konuları işleyen, 2) ciddî konuları işleyen ode'ler. 1. gruptakiler aşk, şarap, dostluk konularını ele alır. 2. gruptakiler ise ileri gelen bir kimseye hitap eden, bir önemli resmî olayı kutlamak için yazılan veya millî konularda bazı ilkeleri öne sürüp yaymayı amaçlayan şiirlerdir.

Horatius bu şiirlerinde o zamana kadar Lâtin şairleri tarafından pek kullanılmamış Aiolik (Aiolis) lirik vezinlerini kullanmıştır. Aiolik şairlerin en ünlüleri her ikisi de Midillili olan Sappho ve Alkaios idi. (İkisi de İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşadı.) Catullus'un Sappho'dan etkilendiğini gördük. Ama Catullus bu vezinler üzerinde pek fazla ve uzun süre durmamıştır. Eski Yunancanın ve Lâtincenin özelliklerinden ötürü bu Grek vezinlerinin Lâtin diline uygulanması hiç de kolay değildi. İşte Horatius Aiolis okulunun vezinlerini kendine özgü bir kıvraklık ve ustalıkla kullanarak Lâtince lirik şiirlerini dünyaya sunmuştur.

Ode'lerin I. kitabı değişik vezinlerle yazılmış 9 ode ile başlar. Bunların 4. ve 7.'den başkası Aiolis okulu vezinleriyle yazılmıştır. Daha sonraki şiirlerin vezinleri değişiktir. Konuları da çok değişiklik gösterir. 1. Ode Maecenas'a hitaben yazılmıştır. 2.'si zamanın kötüye gidişinden bahisle Augustus'un her şeyi iyileştirmesi için yakarır. 3. Ode şair Vergilius'u Yunanistan'a götüren gemiye hitap eder. 4. Bir bahar şarkısıdır, yaşamın kısalığını anlatarak son bulur. 5.'si çok güzel bir aşk şiiridir. (Pyhrha'ya hitaben yazılmıştır.) 6. Ode Agrippa'ya hitap eder, onun başarılarını övecek yetenekte bir şair olmadığını söyleyerek özür diler. «Ben hafif ve neşeli konuların

şairiyim, ciddî konuları Varius yazsın,» der. 7. Tibur'un övgüsüdür, mitolojik bir öyküyle son bulur. 8. Gene aşk şiiridir. Lydia ismindeki kızı, sevgilisinin bütün zaman ve dikkatini alıp onu manen ve maddeten mahvetmekle suçlar. 9. Bir kış tasviridir. Soracte Dağı karla kaplı bembeyazdır. Nehirler donmuştur. Onun için ocağa odunları yığıp eğlenmeli, iyi vakit geçirmelidir. Ve böylece her ode yeni bir konuyu ele alır ve her biri de değişik bir vezinle yazılmıştır. Bu kitabın sonunda 37. şiir Kleopatra'nın yenilişini anlatır. Bu ode'den sonra kitap neşeli bir şarap şiiri ile son bulur. Bu son buluş Horaitus'a övgü gösterişten kaçınan niteliğe iyi bir örnektir. II. kitabın ilk 10 şiiri biri Alkaik biri Sapphik olarak sıralanmıştır. Bu kitapta en çok bu vezinler bulunur ama doğallıkla başkalarına da rastlanır. Horatius'un güzel odelerinden oluşan bu kitapta örneğin 7.'de bir arkadaşına kavuşmasından, 15.' de ise lüks hayatın etkisiyle köy hayatının ve çiftçiliğin bozulmasından söz eder. *(Georgica*'ya yankı.) 20 carmina'dan oluşan bu kitabın son şiirinde Horatius kendisinin ölümsüz olacağını, öldükten sonra Apollon'un kutsal kuşu olan kuğu haline gireceğini söyler. Horatius şiirlerinde (*Epist.* I, 4, 15, 20, 24) kendisini şişman, kısa boylu, vaktinden önce kırlaşmış saçlı bir kişi olarak tasvir eder. (Augustus: "tibi statura deest, corpusculum non deest."*) Bu görünüşte bir insanın uzun boyunlu zarif bir kuş olan kuğu gibi olmaya özenmesi bazı filologlarca gülünç, yakışıksız bulunmuştur[10]. Ama bu şiiri —bu iddia dışında—, Horatius'un, şiirleri sayesinde en uzak yerlerde yaşayan uluslar tarafından bile sonsuza dek tanınıp bilineceğini, yani ölümsüzleşeceğini anlatan güzel bir şiirdir. «Benim ölümümde matem şarkıları söylemeyin, cenaze töreni yapmayın, yas ve keder gösterisinde bulunmayın, çünkü ben ölmüş olmayacağım,» der. III. kitap, Augustus öğretisini en güçlü ve belirgin bir şekilde veren ve «Roma Ode'leri» ya da «Millî Ode'ler» diye tanınan 6 ode ile başlar. Bunların hepsi de Alkaik vezinle yazılmıştır. Horatius yeni yetişen kuşağın kutsal yol göstericisi olduğunu söyleyerek başlar:

«Musarum sacerdos
Virginilus puerisque canto.»
(Musa'ların (esin perilerinin) rahibiyim,
Genç kızlara ve delikanlılara şiirle sesleniyorum.)

Artık bunları yazdığı sırada Horatius Roma'nın baş şairi sayılabilirdi. Bu sıfatla çok etkili, ağırbaşlı bir tonla Romalıların millî erdemleri diye bilinen erdemleri över ve gençlere bunlara sahip olmalarını, bunları uygulamalarını öğütler: 1. Ode'de «simplicitas», «moderatio» erdemlerini, yani aşırı-

(*) Senin boyun yoktur, ama bedenin vardır!
(10) Rose, H. J., adı geçen eser, s. 274.

lığa kaçmamayı, azla ve basit bir hayatla yetinmeyi öğütler; 2.'de «virtus»u, yani yiğitliği, dayanıklı olmayı, çetin hayat koşullarından korkmamayı öğütler ve vatanı için ölmenin güzel bir şey olduğunu, şeref ve şan hırsına kapılmadan doğru yolda yürümek gerektiğini söyler; 3.'de «gravitas»ı, azim ve sebat göstermeyi ve adaletli olmayı öğütler; 4.'de akıldan uzak, kaba kuvvetin kendi kendini mahvedeceğini, akıl ve mantığın egemen olduğu kudreti tanrıların daha yücelttiğini, yasaya aykırı, kutsal inançlara aykırı kudretten ise hoşlanmadıklarını söyler; 5.'de gene yiğitliği ve vatan sevgisini över ve öğütler; 6.'da «pietas»ı, tanrılara, devlete, aileye bağlılığı öğütler.

Ode'lerin en güzel şiirlerini içeren bu kitabın geri kalan 24 ode'si değişik vezinlerle yazılmış olup kimi neşeli, kimi ağırbaşlı değişik konuları işler. Horatius bu kitabı, «Tunçtan daha dayanıklı, piramitlerden daha ulu bir anıt diktim, bu yüzden tamamen ölmeyeceğim,» diyerek gururunu ve övüncünü ortaya koyan bir şiirle bitirir.

«Exegi monumentum aëre perennius
Regalique situ pyramidum altius,
Quod non imber edax, non Aquilo
Possit diruere aut innumerabilis
Annorum series et fuga temporum.
Non omnis moriar multaque pars mei
Vitabit Libitinam: Usque ego postera
Crescam laude recens .....»
(Bir anıt diktim, bronzdan daha dayanıklı
Ve piramitlerin görkemli yapısından daha yüce,
Onu ne kemirici yağmur, ne azgın Kuzey rüzgârı
Mahvedebilir ne yılların sayılamaz dizisi
Ve ne de çağların akıp geçişi.
Tümüyle ölmeyeceğim, büyük bölümüm
Ölüm Tanrıçasından kaçıp kurtulacak: Gelecekte sürekli
Ünümle taze olarak büyüyeceğim.)

Bu şiir Horatius'un *Ode*'leri 3. kitabın sonunda bitirmeyi plânladığını gösterir ve tamamlanan bir eserin son parçası olduğu izlenimini verir. Ama yukarıda da söylediğimiz gibi, Augustus ile Horatius çok iyi dost idiler. Augustus onu çok seviyordu ve özel sekreteri olmasını istemişti, fakat Horatius kabul etmemişti. Augustus Horatius ile sık sık mektuplaşıyor ve onun daha başka eserler vermesini istiyordu — kendisinden ve ailesinden bahseden eserler. İşte bu yüzden Horatius epey bir aradan sonra *Ode*'lerin 4. kitabını yazmıştır. Bunlar genellikle millî ve politik niteliktedir — arada doğal olarak başka konulu şiirler de bulunur.

Carmen Saeculare'yi de Augustus'un isteği üzerine İ.Ö. 17'de düzenlenen yüzyıl şenliklerinde («ludi saeculares») genç kız ve erkeklerden oluşan bir koro tarafından söylenmek üzere yazmıştır. (*Carmina* veya *Odes*'in şarkı olarak söylenmek üzere mi yoksa sadece şiir olarak okunmak üzere mi yazılmış olduğunu bilemiyoruz.) *Carmen Saeculare* kendi başına yayımlanmış, hiçbir kitaba dahil edilmemişti. 76 dizelik bir şarkıdır.

Yaşamı boyunca Horatius, o zamanın kültürlü Romalılarının hepsi gibi, felsefeye özellikle ahlâk (ethika) konularına büyük ilgi duydu. Ahlâkla ve insan davranışlarıyla ilgili konuları sürekli olarak ele aldığını görürüz. Kendi özellikleri ona Epikurosçu bir eğilim veriyordu. Şiirlerinde «Carpe diem» (Günün meyvesini der) ve «Dona praesentis cape laetus horae» (İçinde bulunduğun saatin armağanlarını sevinçle al,) özdeyişleriyle sık sık karşılaşırız. Ama gene şiirlerinde ağırbaşlı, dayanıklı, özverili bir yiğitliği, «çiftçi askerler ırkı» —*Od. III*, 6, 37— olan Romalıları dünyanın fatihi yapan bu özellikleri içten bir beğeni ile över ki bunlar Stoa'cılara özgü özelliklerdir. Bundan başka şiirlerinde üzerinde durup öğütlediği diğer bir nokta da ölçülü davranış, hiçbir şeyde aşırıya kaçmamaktır: «aurea mediocritas»: altın itidal, çok azla çok fazlanın ortası. Demek ki Horatius şu veya bu felsefe okulunun öğretisini tümden benimsememiş, her okulun beğendiği kısımlarını benimsemiş, övmüştür. Şiirlerinde bir konudan diğerine atlarken kimi zaman kendisiyle çelişkiye düşer gibi görünürse de bu da insan doğasının bir gereğidir, Horatius da kâh bu kâh da şu yöne dönen eğilimlerini saklamak gereğini duymayacak kadar içten ve cana yakın bir şairdi. Sonuç olarak, kendine özgü bir sağduyu ve inanç eserlerine egemendir diyebiliriz.

Horatius sanatının zirvesine *Odeler*'inde erişir. Bunlar gerek melodi ve ritm, gerekse şiir tekniği bakımından kusursuz şiirlerdir. Kolayca yazılivermiş görüntüsü altında çok büyük emek eseridirler. Horatius şiirin öyle kolayca yazılivereceğine inanmazdı. Şairin şiir dehası olmalıydı ama çok da titiz çalışmalıydı. Şairlere verdiği öğütler şunlardı: Düzelt (corrige, sodes *A.P.* 438), sil (stilum vertas *Sat. I*, 10, 72), bu da (recidere *Sat. I*, 10, 69), dizeleri tekrar örse ver (*A.P.* 441), 9 yıl beklet, olgunlaşsın (*A.P.* 388), 10 kez düzelt ve kısalt ki eleştirenler kusur bulamasın (*A.P.* 294). İşte bütün bu zahmetlere, emeklere karşın Horatius'un şiiri kolayca yazılivermiş izlenimini uyandırır. Bu yüzdendir ki Horatius'un ode'lerine hiçbir şair değil erişmek yaklaşamamıştır bile*. Ve gene bu yüzden çevrilmesi olanaksızdır. Dili sade ve basittir, kelimeleri kolayca çevrilebilir ama melodisi ve taşıdığı hava hiçbir zaman aktarılamaz.

(*) (Örneğin Alkaios'u örnek aldığı Alkalik şiirleri bir taklit değil başlı başına birer yaratıştır.)

Horatius bu kusursuz şiir tekniği ile —Lâtince özelliklerini de ustaca kullanarak— herkesin bildiği sade gerçekleri yüce, güçlü, anıtsal bir şiirle dile getirmiştir. O kadar az kelimeyle o kadar çok anlam iletebilen dizeleri her biri başlı başına birer değerli mücevher gibi parıldar. Gerçi hayal gücü yüksek ve geniş olan bir şair değildir. Ama insana ait ortak şeyleri, basit gerçekleri gelmiş geçmiş bütün şairlerin içinde en ustaca ve en güzel şekilde dile getirmiştir. Onu kimileri duygulu bulmaz, hattâ çok gerçekçi bulur, ama şiirlerinin birçok yerlerinde gerçek bir şiirsellik bulunduğu da bir gerçektir.

Kendisi hakkında «Non ommis moriar» (tümüyle ölmeyeceğim) kehâneti doğru çıkmış, kim ne derse desin, 20 yüzyıldır en çok beğenilen, sevilen ve okunan bir şair olmuştur. Ölümünden az sonra dilinin sadeliğinden ötürü eserleri okul kitabı haline geldi, Lâtincesi örnek Lâtince olarak benimsendi, okutuldu.

O her şeyden önce (şu veya bu felsefenin veya inancın öğreticisi değil) bir edebiyatçı idi ve bütün amacı Lâtin şiirini gelişim yolunda daha da ileri götürmekti. Kendinden önceki Lâtin şairlerini iyi öğrenmişti. İskenderiye okulunun Yunan şairlerini de iyi biliyordu. Ama bunları kendine örnek alacak kadar üstün bulmamıştı. O daha üstün şiirler yazmayı kendine amaç edinmişti. İşte bu yüzden de eserlerinin sayısı çok değildir ve işlediği konular belirli bir sınır içinde kalmıştır diyebiliriz. Ama söylemek istediği şeyi en kusursuz biçimde ifade etmeyi başarmıştır: Ne bir kelime fazla, ne bir kelime eksik olarak. Gerek teknik gerek melodi bakımından teker teker çok emek çekilmiş, kusursuz birer işçilik eseri olan şiirleriyle güttüğü amaca erişebilmiş olduğunu görüyoruz.

Elegia

Roma'da İmparatorluk çağının ilk yılları, yani incelemekte olduğumuz Augustus çağı, Lâtin Edebiyatının en verimli çağlarından biri, hattâ en verimli çağıdır diyebiliriz. Bu çağın en büyük isimleri olan Vergilius ve Horatius'un üzerinde emek harcamadığı bir şiir türü daha vardı ki işte şimdi bu türde, yani elegia türünde, şiir yazmış olan Augustus çağı Lâtin şairlerine göz atacağız. Elegia vezni Aleksandria (İskenderiye) akımı Yunan şairleri tarafından aşk öyküleri anlatmak için kullanılan bir vezindi. Ama bu vezin Aleksandria akımından çok önce aşk şiirleri için kullanılmıştı. İ.Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında Küçük Asya'da Smyrna (İzmir) kentinin hemen güneyinde bulunan Kolophon kentinde yaşamış olan Mimnermos ve gene aynı kentte İ.Ö. IV. yüzyılda yaşamış olan Antimakhos başkalarının değil de kendi aşklarını anlatan şiirler yazmak için elegia veznini kullanmışlardı. Elegia

vezni eskiden beri başkalarının işlerini, yaptıklarını değil de şairin kendi kişisel duygularını ifade etmek için kullanılagelmişti — Neşeli ya da kederli her türlü kişisel duyguyu, düşünceyi ve heyecanı dile getirmek için. Örneğin, bu vezni ilk kez kullanan Ephesos'lu (ya da İzmirli) Kallinos (İ.Ö. VII. yüzyıl) yurtlarını işgal eden düşmana karşı kahramanca savaşmaya çağırı niteliğinde yüreklendirici şiirler yazmıştı. Miletos'lu Phokylides (İ.Ö. VI. yüzyıl) ahlâk ve görgü kurallarını, Solon (Atina, İ.Ö. VI. yüzyıl) politik konuları ele almışlardı. Bu vezinle ilk kez aşk şiirleri yazan —yukarıda söylediğimiz gibi— Minnermos, sonra da Antimakhos olmuştu. Ama bunlar kendi gerçek ya da düşsel (hayalî) aşklarını yazmışlardı. Aleksandria şairleri ise (örneğin Kallimakhos) bu vezinle kahramanları başka kişiler olan aşk şiirleri yazdılar.

Elegia iki dizeden oluşan beyitlerle (ikilik) yazılan bir şiir türüdür. Aslında elegia destan türünde kullanılan heksametron vezninin azıcık değiştirilmiş bir şeklidir. Heksametronla pentametronun karıştırılmasından oluşur. Demek ki önce Anadolu ve Yunanistan'da kişisel duygu ve heyecanları belirtmek için kullanılan elegia İskenderiye akımı şairleri tarafından yeniden canlandırılmış ve aşk öykülerinin anlatılmasında kullanılmıştı. Catullus zamanında Roma şairlerini bütün gücüyle etkileyen İskenderiye akımı bu dönemde Roma'da etkisini daha yitirmemişti. Üstelik şimdi Aleksandria'dan önceki Grek edebiyatı da Roma'daki kültürlü çevrelerde daha yaygın bir biçimde bilinir olmuştu. Roma yüksek eğitim görmüş Yunanlı edebiyat bilginleri ile dolup taşıyordu. Kitaplıklar kurmak gelenek haline gelmişti. Augustus'un Palatinus tepesinde kurdurduğu büyük kitaplık Roma'daki özel evlerde kurulan kitaplıkların büyük bir örneğiydi diyebiliriz. Doğal olarak bu ortamda Vergilius ve Horatius ile birlikte, onların zamanında, başka şairler de yetişti. Ancak bunların eserleri bu iki büyük şairinkiyle karşılaştırılamayacak nitelikte idi ve bir ikisinden başkası yitip gitti. Bugün kalan bir iki eserin üzerinde bile durmak bizim için gerekli değildir.

Gallus

Ama işte bu sırada birden çok ilgi çekici bir şairle ve onun başlattığı yeni bir şiir hareketi ile karşılaşıyoruz. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Vergilius ve Horatius'un üzerinde durmadığı bir tür şiir, elegia vezniyle yazılmış aşk şiirleri, bu çağda birden büyük bir başarı ve parlaklığa ulaştı. İşte Mimnermos ve Anitmakhos'un yolunu seçerek kişisel aşkların şiirlerini yazan Augustus çağı elegia şiirini başlatan, GAIUS CORNELIUS GALLUS adlı çok yetenekli ve parlak bir Lâtin şairidir. [Burada unutmamamız gereken şey Gallus'un Augustus çağı elegia'sını başlattığıdır. Yoksa bundan önce

Catullus'un (İ.Ö. ± 84-54) elegia vezniyle şiirler yazmış olduğunu gördük.] Gallus'un eserlerinin yitip gitmiş olması Lâtin Edebiyatı ve bizim için büyük bir kayıptır. İ.Ö. 69 yılında Gallia Narbonensis eyaletinde (Pyrene D. ile Alpler arası) doğan Gallus (=Gallia'lı) neşeli, canlı aynı zamanda duygulu bir kişiliğe sahipti. Çok genç yaşta olgun bir dehaya ulaşmıştı. Nasıl bir aileye mensup olduğunu, nasıl olup da Roma'ya geldiğini ve Augustus'un dikkatini çektiğini bilmiyoruz. Yalnız Augustus tarafından çok beğenildiği ve çok sorumluluk taşıyan yüksek mevkilere atandığını biliyoruz. Antonius'a karşı girişilen seferde bir ordu bölüğünün başına komutan, sonra da Mısır'a ilk vali olarak atandı. Burada Thebai vilâyetinde çıkan bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra Gallus Augustus'u hiçe sayan bir davranış içine girdi. Sanki hiç kimseye hesap vermeyen, bağımsız bir devlet başkanı imiş gibi hareket etmeye başladı. Augustus, Gallus'a kişisel ve özel bir sevgi beslemesine karşın, imparatorluk makamına karşı gösterdiği bu ağır saygısızlık karşısında onu Senatus önünde suçlandırmak zorunda kaldı. Sonuç olarak Gallus'un gerek evine dönmesi ve gerekse imparatorluk eyaletlerinden herhangi birine yerleşmesi yasaklandı. Mahvolduğunu anlayan Gallus kendi yaşamına son verdi. 43 yaşındaydı. Eserleri tahrip edilmedi ama genel kitaplıklardan çıkarıldı. Eleştirici Quintilianus (İ.S. I. yüzyıl) bunlardan söz eder. Dört şiir kitabı olduğunu kesinlikle biliyoruz. Şiirlerini kendisinin Lycoris adını verdiği bir tiyatrocu kadına (mima = mimus denen güldürülerde oynayan kadın oyuncu) yazmıştır. Asıl adı Cytheris olan bu kadın gerçekten çok güzel ama bir o kadar da hafifmeşrep imiş. Birçok âşıkları arasında Marcus Antonius'un da adı geçiyor. Anlaşıldığına göre, Gallus şiirlerinde bu kadının daha zengin bir âşık bulunca kendisini bıraktığından yakınıyormuş. Bu kadınla ilgili şiirlerinden başka bir de Aleksandria şairlerinden Euphorion'u izleyerek Tanrı Apollon'un Gryneia'daki (Anadolu'da Çanakkale yarımadasına yakın bir şehir) kutsal korusu hakkında da bir şiir yazmış olduğunu öğreniyoruz. Gallus'un şiirlerinin güzelliğini Vergilius'un *VI. Ecloga*'sından ve özellikle tümünde Gallus'tan söz ettiği *X. Ecloga*'sından anlayabiliyoruz. Bu söylediğimizden de anlaşılacağı gibi, Vergilius Gallus'un onu çok beğenen ve çok seven bir dostu idi. Ne yazık ki yaşamının utançlı ve felâketli sonucu Gallus'un şiirlerinin de yitip gitmesine yol açmıştır.

Kuşkusuz elegia vezni bundan önce Roma'da kullanılmıştı. Catullus'tan biraz önce söz ettik. Hattâ çok önceleri Ennius bile kullanmıştı. Ama onlar bu ölçüyü kısa şiirler için kullanmış, Yunan edebiyatının epigram türü çerçevesi içinde kalmışlardı. Oysa Gallus'un Cytheris'e aşkla seslendiği dört kitabında kullandığı elegia, bu ölçünün ne olanaklar taşıdığını, ne boyutlara ulaşabileceğini yeni bir ışık altında ilk kez göstermişti. Gallus'un başlattığı bu kullanış biçimi hemen başka şairlere örnek oldu, onlar tarafından izlendi. Elegia ikilisinin Lâtin şiirinde yerleşip gelişmesini Gallus'a

borçluyuzdur. Böylece Horatius'un lirik vezinde yarattığı şiirleri, Vergilius'un heksametron vezniyle yazdığı eserleriyle ve Gallus'un Elegiası ile Augustus çağı şiiri üçlü başarısının doruğuna ulaşmış oldu. Lirik Horatius' un ölümüyle sona erdikten sonra Lâtin şiiri alanını elegia ve heksametron aralarında paylaştılar.

Tibullus

Elegia alanında Gallus'tan sonra karşımıza çıkan ALBIUS TIBULLUS' tur. Tibullus Horatius'un dostu idi. Horatius *Epistulae I* kitabındaki 4. mektubunu Tibullus'a yazmıştır. Tibullus, Maecenas'ın değil de başka bir hâminin (koruyucunun) çevresinde toplanmış olan küçük bir grubun üyesiydi. Adı Marcus Valerius Messala Corvinus olan bu hâmi kendisi de yazardı, aynı zamanda hatipti. İşte Messalla'nın çevresinde toplanan bu yazarlar grubunun en iyisi Tibullus olarak bilinirdi. Eserleri hakkında oldukça iyi bilgi sahibiyiz ve çağdaşlarının yazdıklarıyla onun eserlerini karşılaştırma olanağımız var. Oldukça olaysız geçmiş olan yaşamının ana çizgilerini daha çok kendi eserlerinden öğreniyoruz. Kendi parasal olanaklarından dolayı mı yoksa Messalla'nın cömertliği sayesinde mi bilmiyoruz ama Pedum'da bir malikânesi ve arazisi olduğunu biliyoruz. Daha önceleri oldukça zenginmiş, sonra bilinmeyen bir felâketten —belki de Vergilius ve Horatius gibi mallarının elinden alınmasından— ötürü her şeyini yitirmiş ve ancak Messalla sayesinde belini doğrultabilmiş. İ.Ö. 23 yılında Messalla ile birlikte İtalyan kavimlerinden Aquitani'ye karşı savaşmış, sonra gene onunla Doğu'ya gidip savaşmış, orada hastalanmış. İyileşmesi için onu Corcyra'da (Yunanistan' ın batısında bir ada) bırakmışlar. Bu Doğu seferinin tarihi bilinmiyor. Tibullus Roma'ya dönüyor ve İ.Ö. 19 yılında 35 yaşında ölüyor.

Eserleri iki kitaptan oluşur. Bir de nasılsa başka bir kitaptaki şiirlerin arasına karışmış bir şiiri vardır. İki kitabından birinde şiirlerin çoğunluğu asıl adı Plania olan fakat şiirlerde Delia diye sözü edilen bir kadına olan aşkını dile getirir. Ama şiirlerinde aşktan başka konular da ele alınmıştır. Sözgelimi Messalla'nın zaferleri, kendisinin savaşa karşı duyduğu isteksizlik, güzel bir delikanlı, vb. İkinci kitapta Delia'ya değil de Nemesis adlı bir kadına duyduğu aşkı konu eder. Böyle mitolojik adlar o zamanlar aşağı düzeyde olan kadınlara verilirdi (Nemesis mitolojide Üç Tanrıçası'nın adıdır), yani herkesin kadını olan kadınlara (kurtezanlara). Ne olduğunu bile bile Tibullus'un bu kadına duyduğu aşk —gerçek miydi yoksa şair öyle mi göstermek istiyordu, bilinmiyor— çok büyüktü. Ama bu kitapta da Nemesis'e olan aşkından başka konuları da işleyen şiirler vardır. Örneğin kırsal yörelerde, tarlalarda her yıl yapılan ve iyilikleri içerde tutmak kötülükleri dışarıda bırakmak amacını güden kutsal büyü törenini anlatan çok güzel bir

şiiri vardır. Bir arkadaşı için yazdığı bir doğum günü şiiri de vardır. Roma'nın gelecekteki büyüklüğünü kâhin Sibylla'nın Aeneas'a anlatmasını konu edinen bir şiir de Apollon'dan barış ve bolluk dileyen bir dua ile biter.

Bütün bu şiirler çok üstün bir şairin eserleri olmamakla birlikte insanı sessizce kavrayan kesin bir güzelliğe sahiptir. Şiir tekniği pek kusursuz sayılmasa da düzgün ve melodili bir dili vardır. Aşkını söylerken herkesin ilgisini çekecek, duygulandıracak kadar derindir şiirleri. Kır yaşamını anlatan birçok bölümleri çok içtendir. Messalla'ya da bir dalkavuk gibi değil, onu gerçekten seven, sayan ve beğenen biri gibi seslenir.

Elimizdeki el yazmasında Tibullus'un iki şiir kitabından başka iki kitap daha bulunmaktadır. Bazıları bu ikisini bir tek kitap olarak kabul eder. Bu iki kitap (ya da bir kitap) Tibullus'un ölümünden sonra yayımlanan birkaç şiirinden başka aynı zamanda değişik kimselerin şiirlerinden oluşmaktadır. Bunların ortak yönü hepsinin de Messalla'nın koruduğu şairler oluşudur. İçlerinden LYGDAMUS adında soylular sınıfından gelme birinin Neaera adlı sevgilisine yazdığı 6 küçük güzel şiir dikkati çeker. Lygdamus bu kızla evlenmek istemektedir. Anlaşılan kızın annesi de buna razıdır. Ama şair sürekli bir korku içindedir. Kızın sonuna kadar kendine sadık olmaması, başkasını sevmesi olasılığı ile ya da ölüm ikisini ayıracak diye endişe duymaktadır. 6. şiirde içki içerek onu unutmaya çalıştığını anlatır.

Sulpicia

Bu şiirlerin arasında en dikkati çeken ve en güzel şiirler SULPICIA adlı bir kadın şairin yazdığı kısa şiirlerdir. Yaşamı hakkında şiirlerinde söylediklerinden başka bilgimiz yok. Yalnız Messalla'nın yeğeni ve Servius Sulpicius'un kızı olduğunu biliyoruz. Demek ki hem ana hem de baba yönünden soylu sınıftan geliyordu. Zaten şiirlerinde pervasızca adını kullanması, gelenekleri hiçe sayması da bunu kanıtlıyor. (Bu bize ondan çok önce yaşamış olan bir kadın şairi, İ.Ö. 7. yüzyılda Midilli adasında yaşamış olan büyük kadın şair Sappho'yu anımsatıyor.) Bu şiirlerin yayınlanmış olması bile o günün Roma toplumunda üst sınıflara mensup kadınlara tanınan eşsiz özgürlüğü ve onların gelenekler karşısında ne denli aldırmazca hareket edebildiklerini göstermeye yeter. Çok içten bir anlatımla, ateşli bir dille ve güçlü bir ifadeyle yazılmış olan altı şiiri, büyük bir olasılıkla kendisi gibi soylu sınıftan gelme bir genç Romalı olan sevgilisine seslenmektedir. O zaman moda olduğu gibi bu sevgilisine bir Yunanlı adı vermiştir, ondan Cerinthus diye söz eder. Şiirlerinden anladığımıza göre Sulpicia genç, evlenmemiş bir kızdır. Sevgilisine beslediği duyguları, söylemek istediği şeyleri —ki bunlar pek çok kadının söylemekte tereddüt edeceği şeylerdi— hiçbir şey giz-

lemeden, olduğu gibi söyler. Bu içtenlik ve çekinmezlik Sulpicia'nın şiirlerine çok etkili bir sadelik, neredeyse görkemli bir güçlülük kazandırır.

Sulpicia'nın altı kısa şiirinin konuları şöylece özetlenebilir: 1. şiirde sevgilisi kendisini seçtiği için duyduğu engin sevinç ve mutluluğu anlatmakta, bu mutluluğu dünyaya ilân etmeye kararlı olduğunu açıklamaktadır. Adı çıkacak diye korkarak böyle bir sevinç ve sevgi gizli tutulamaz. Asıl utanılacak şey böyle bir mutluluğu gizlemek, dünyaya haykırmamaktır. 2. ve 3. şiirler gündelik olayları anlatır. Bunlara vezinle yazılmış ufak notlar diyebiliriz: 2. şiir: Doğum günü için köydeki malikânesine gidecektir ve Roma' dan ayrılmak düşüncesi onu kahretmektedir. 3. şiir: Plânda bir değişiklik olmuştur. Roma'da kalacağına sevinir. 4. şiir sevgilisinin kendisini hafif bir kadınla aldattığını duyan gururlu bir kadının ağırbaşlı duygu ve düşüncelerini dile getirir. Onu kıskanmayacak kadar gururludur. «Benim yerime bu işe arkadaşlarım üzülsünler, sevgilim beni iyi tanır,» der. 5. şiirde hasta olduğunu anlatır. Ama ona acı veren şey Cerinthus'un onun iyileşip iyileşmeyeceği ile ilgilenip ilgilenmediği, onun hastalığına üzülüp üzülmediği kaygusudur. 6. ve son şiirde sevgilisine verdiği randevuya gitmediğini, çünkü bu buluşmada onu ne kadar çok sevdiğini, onsuz yaşayamayacağını belli etmekten korktuğunu anlatır ve sevgilisinden onu bağışlamasını diler.

İçten ve gerçek bir aşkın ateşini yansıtan bu güzel ve güçlü şiirler zamanında kuşkusuz büyük bir üne kavuşmuştu, herkes tarafından biliniyordu. Tibullus'a ait elimizde bulunan elyazmasında bir başka şairin Sulpicia' ya ve onun şiirlerine ilişkin şiirleri bulunuyor. Bunlara *De Sulpicia* (Sulpicia Hakkında) adı verilir. Küçük, düzgün, iyi işlenmiş, hoş şiirler olmakla birlikte gerçek duyguları duyan kimsenin içtenliğinden yoksun, biraz özenti, biraz yapmacık kokan şiirlerdir. Bunların birincisinde Sulpicia'nın güzelliği övülmektedir. Sulpicia Matralia (Mart ayında kutlanan kadınlar festivali) için giyinmiştir, ama doğrusu ne giyerse giysin güzeldir. 2. şiir Sulpicia'nın ağzından yazılmış Diana'ya bir duadır; ava çıkan sevgilisini korumasını yalvarır. 3. şiir gene Sulpicia'nın ağzındandır. Hastalığını iyileştirmesi için Apollon'a dua eder. 4. şiirde Sulpicia Cerinthus'un doğum günü kutlamakta, bunun kendisi için de kutsal bir gün olduğunu söylemektedir. 5. şiirde ise kendi doğum gününü kutluyor ve kadınların koruyucu tanrıçası olan Juno'ya kendisini ve sevgilisini koruması, kavuşmalarına, birbirlerinin olmalarına yardım etmesi için yakarıyor.

Sulpicia ile ilgili bu şiirleri kimin yazdığı belli değildir. Kimilerince Tibullus'un yazmış olduğu kabul edilmekte ise de kimileri de bunu kabul etmemektedir.

Propertius

Şimdi çok daha verimli bir şaire geliyoruz: SEXTUS PROPERTIUS. (Doğum tarihi kesin bilinmiyor, İ.Ö. 54-43 arası, Tibullus'tan birkaç yaş küçük.) Genellikle Tibullus'tan daha üstün bir şair olduğu kabul edilirse de gerek eski çağlarda gerekse zamanımızda bu konuda ilgililerin düşünceleri değişiktir. Bu fikir değişikliği de herhalde sürüp gidecektir.

Propertius'un yaşamı hakkında bildiklerimizden çoğunu kendi eserlerinden, özellikle 4. kitabının 1. şiirinden elde etmekteyiz. Şair bu şiirinde özgeçmişini anlatır. Propertius İtalya'nın Umbria bölgesindeki Asisium şehrinde dünyaya gelmiştir. Çevrede iyi tanınan, hali vakti yerinde bir ailenin çocuğudur. Ama ailenin topraklarının elinden alınması onları fakir düşürmüştür. Henüz 10 yaşlarındayken babası ölmüş, biraz daha büyüyünce annesi onu hukuk öğrenimi yapıp avukat olması için Roma'ya göndermiştir. Ama Propertius hukukçu mesleğine gireceğine şair olmayı yeğlemiştir. Bu kararını vermeden önce mi yoksa sonra mı, bilmiyoruz ama işte bu sıralarda şiirlerinde Cynthia adını verdiği kadınla tanışmıştır. Gerçek adı Hostia olan bu kadınla tanışması Propertius'un yaşamının en büyük olayıdır. Bu kadın hakkında şiirlerinden pek çok bilgi ediniyoruz. Cynthia (Hostia) azatlı köle (libertini) sınıfından gelme bir aileye mensuptur ve kurtezan denilen kadınlardandı, yani bir çok âşıkları bulunan hafif bir kadın. (Soylu sınıfa mensup olan Propertius'un bu yüzden onunla evlenmesi yasalara aykırı idi. Bunu II. kitabın 7. şiirinden öğreniyoruz. Soylu olduğunu ise IV, 1, 131'den anlıyoruz.) Propertius'un elegialarından öğrendiğimize göre, Cynthia uzun boylu, sarı saçlı, siyah gözlü, çarpıcı güzellikte bir kadındı. Güzel şarkı söyler, dans eder, şiir okurdu. Çok kültürlü, paraya da pek önem vermeyen bir kadındı. Bu çeşit kadınlarda genellikle görüldüğü gibi sırf zengin âşıkları yeğlemezdi. Fakir bir genç olan Propertius'a gerçek bir sevgiyle bağlanmış olduğu anlaşılıyor. Propertius bu kadınla karşılaştığı sırada büyük kentin eğlence yaşantısına kendini kaptırmış başıboş bir delikanlı idi. Lycinna isminde bir kızla bir aşk serüveni de olmuştu. Ama bir kez Cynthia'ya âşık olduktan sonra, kavgalara ve geçici ayrılıklara karşın, 6 yıl başka hiçbir kadını görmemecesine bütün varlığıyla onu sevdi. Propertius iyi öğrenim görmüş, kültürlü bir gençti ve oldukça çabuk şiir yazabildiği, konu bulmakta da güçlük çekmediği anlaşılıyor. 22 elegia'dan oluşan ve İ.Ö. 26'da yayınladığı tahmin edilen ilk kitabı *Cynthia* hem kendisini, hem sevgilisini üne kavuşturdu. Pek azı dışında bu elegialar konu olarak kendisini ve sevgilisini ele alır. Önce sevgisinin nasıl başladığını, kendisinin başlangıçta bir süre bu aşka karşı koymaya çalıştığını, arkadaşlarının da onu bu sevdadan vazgeçirmek için çok uğraştıklarını, daha sonra Cynthia Roma'dan bir süre için Baiae şehrine gittiğinde duyduğu kıskançlığı anlatır. Bu şiirler-

de bağımsız, başına buyruk, güçlü karakter sahibi iki kişi arasındaki karmaşık aşkın, bekleyebileceğimiz bütün durumları, olayları anlatılmaktadır. Şiirlerin üslûbu genellikle Tibullus'ta görmediğimiz bir güç gösterir, ama Tibullus'un şiirlerindeki tatlılık ve dinginliğe de Propertius'ta rastlayamayız. Şiirleri, Aleksandria akımı şiirlerinde olduğu gibi, mitolojik bilgilerle doludur. Kullandığı vezin çok ustaca işlenmiş elegia beyitleri (ikilikleri)dir. Bu beyitlerde, daha sonraları yazılan Lâtin şiirlerinde, hattâ Propertius'un daha sonraki şiirlerinde bile rastlanmayan bir ahenk, bir müzik vardır. (Bu durum vezinle ilgili bir uygulamanın sonraki şiirlerde bırakılmış olmasından doğar: Bu kitapta kullandığı 4 veya daha fazla heceli kelimelerle biten dizeler sonradan görülmez oldu.) Fakat Propertius'un şiirinin en çarpıcı yönü duyduğu ve şiirlerinde dile getirdiği aşkın gerçek aşk oluşudur.

Cynthia isimli kitabının yayınlanması Propertius'un Maecenas ile tanıştırılmasını sağlamış oldu. Maecenas şiiri şiir olarak, kendi hatırı için seven bir adamdı ve Propertius'u sırf şair olduğu için çevresinde görmekten kuşkusuz hoşlanacaktı ama biliyoruz ki o Augustus'un Kültür Danışmanı ve Propaganda Bakanı idi ve bu görevini gözardı edemezdi. Bu bakımdan bir süre sonra Propertius'a hükûmetin güttüğü politikayı ve amaçları yüreklendirici, yüceltici şiirler yazmasını önerdiği anlaşılıyor. Propertius ise türlü özürler ve bahaneler ileri sürerek bu tür şiirler yazmayı reddediyor. Fakat 2-3 yıl sonra (İ.Ö. 24/23) yayınladığı II. kitabında Maecenas'ın telkinlerinin etkisi kendini gösteriyor. I. kitabın 1. şiirinde Maecenas'a hitap ederek Augustus'un kahramanlığı, başarıları ve zaferleri üzerine şiir yazmayı çok istediğini ama kendisinin yalnızca aşk şairi olduğunu, kahramanlık şiirleri yazamadığını söylüyor. Aynı kitabın 10. şiirinde de bu konuya yöneliyor ve Augustus'un geçmişteki ve gelecekteki zaferlerini anlatıyor. 31. şiirde ise her iki konuyu (aşk ve Augustus) ustaca birleştirmektedir: Cynthia'ya ziyarete gelmiştir; kadın ona niçin geciktiğini sorar; o da yolda yeni yapılan Apollon Palatinus tapınağını seyre daldığını, bu yüzden geciktiğini söyler. Ama bu sözünü ettiğimiz şiirler dışında II. kitabın geri kalan bölümü tümüyle Cynthia ile ilgilidir diyebiliriz.

İ.Ö. 22/21'de yayımlanan III. kitap İskenderiyeli iki büyük şaire, Kallimakhos ve Philitas'a hitap eden bir şiirle başlar. Propertius bu iki şairden kendisini de aralarına almalarını diler. Bundan sonra gelen dört şiir gene kendisinin aşk şairi olduğunu, başka konularda yazamayacağını değişik şekillerde ve ustaca belirten şiirlerdir. Bundan sonraki iki şiirde gene arka plânda hep Cynthia vardı. 9. şiirde millî konulu şiir yazamadığı için Maecenas'tan özür diler. 11. şiir Actium zaferini kutlamak için yazılmış bir zafer şarkısıdır. Ama gene de aşktan söz ederek başlar: Kendisine bir kadının egemen olduğuna şaşmamak gerektiğini, çünkü tanrıların, yarı tanrı olan kahramanların ve büyük Antonius'un bile aynı yazgıya boyun eğmiş olduklarını, yani

onların da bir kadının aşkına boyun eğdiklerini söyler. Daha sonra bunları başka aşk şiirleri izler. Görüyoruz ki izinde gittiği şair Kallimakhos gibi o da elegia'yı her türlü konu için kullanmıştır. Ama kendisinden de bir şeyler katarak ve aşkın değişik temalarını şiirlerinde işleyerek. Kitabın sonunda Cynthia ile yaptığı son kavgayı ve Atina'ya hareket edişini anlatır. Hareket etmeden Cynthia'ya son bir mesaj yollayarak onun yaşlanıp hor görülmesini diler. Bu kitapta son bir şiir daha vardır ki (no. 18) bunun Cynthia şiirlerinden çok daha sonraya ait olduğunda kuşku yoktur. Bu şiir Augustus'un yeğeni ve damadı Marcellus'un ölümü için yazılmış bir yas şiiri, bir ağıttır. (Mersiye, ağıt, yani elegianın temel anlamını yansıtan bir yas şiiri. Elegia başlangıçta yas şarkılarına, ağıtlara verilen bir ad idi.)

IV. kitabı aşağı yukarı 7 yıllık bir aradan sonra 16 yılında yayınlanır. Bu geçen zaman sırasında Propertius'un sonradan şair Ovidius'a aktaracağı *(Fasti)* yeni bir konu alanına ilgi duymaya başladığını görüyoruz. Roma'nın erken çağlara ait tarihi onu ilgilendirmeye başlamıştı. Elegialarının IV. kitabı, onda şimdiye kadar karşılaşmadığımız bir konu ile başlar. Öyle ki bu girişiminden dolayı kendi kendisiyle de alay eder. Roma'yı görmeye gelen bir yıldız falcısına (Horus) Roma'nın bazı yerlerinin tarihçesini, birçok yerlerle ilgili eski bayramları ve dinsel törenleri anlatmaya niyetli olduğunu belirtir. Ama falcı bunları dinlemeye pek hevesli değildir. O da Propertius'a kendi ustalığını gösterir ve geleceğini kısaca anlatır. Onun ancak aşk şairi olarak başarıya ulaşabileceğini söyler. Bu fala karşın Propertius gene de başka konulara el atmaktan geri durmaz. Bazı örnekler verelim: 2. Şiirde tanrı Vertumnus'u anlatır. 3. Şiir bir kadının ayrı düştüğü kocasına veya sevgilisine yazdığı bir mektuptur (ki bu konu da sonradan Ovidius'a bir eseri için esin kaynağı olmuştur.) 4. Şiir gene tarihle ilgili bir konuyu işler, Tarpeia'nın öyküsünü anlatır. 5. Şiirinde sevgilisine paralı âşıkları fakir şairlere yeğ tutmasını öğütleyen yaşlı bir kadına olan nefretini dile getirir. 6. Şiir gene Actium zaferini kutlar. (Augustus'un Antonius'a ve Cleopatra'ya karşı kazandığı zafer.) 7. Şiirde kendisini Cynthia'nın hayaletinin ziyaret ettiğini anlatır. 8. Şiirde de Cynthia ile aralarında geçen bir kavgadır konu. 9. Şiir Hercules ile Cacus'un öyküsüdür (mitolojiden). 10. Şiir ise Juppiter Feretrius'un ibadetini anlatır. Son kitabı olan bu IV. kitap yazmış olduğu şiirlerin belki de en güzeli olan bir şiirle son bulur. Propertius'un dehası ölüme ve ölümle ilgili konulara her zaman garip bir biçimde ilgi duymuştu. İşte bu son şiir bu dehaya çok yakışan, gerçekten çok güzel ve duygulu bir şiirdir: Scipio ailesinden soylu bir kadın yeni ölmüştür ve ruhu derin bir sevgiyle ve acıklı bir şekilde kocasına ve çocuklarına seslenir, onlara veda eder.

Ve işte burada ânî bir biçimde Propertius da bize veda etmiş olur. Çünkü bu kitabı yazdıktan sonra onunla ilgili hiçbir bilgimiz yok. Başka bir şey yazıp yazmadığını; ne zaman nerede, nasıl öldüğünü de bilmiyoruz. Ovi-

dius İ.S. 2 yılında yayınlanan *Remedium Amoris* eserinde Propertius'tan ölüleri anarken kullanılan bir dille söz eder. Demek ki bu tarihte ölmüş bulunuyordu. Aşağı yukarı 45 yaşlarında ölmüş olduğu kabul edilir.

Elegia ölçüsünü Grek-Roma mitolojisinden ve Roma'nın efsanevî tarihinden alınmış konulara ilk uygulayan Propertius olmuştur. Ovidius onu bu alanlarda izledi.

Ovidius

Augustus çağı şiirinin son önemli temsilcisi sayılan PUBLIUS OVIDIUS NASO, Roma'dan 90 mil uzaklıkta bulunan Sulmo kentinde İ.Ö. 43 yılının Mart ayında doğmuştur. Yakın dostu Propertius'tan birkaç yaş gençti. Ovidius' la ilgili bütün bilgimizi kendi şiirlerinden ediniyoruz. Hiçbir Romalı yazar onun kadar eserlerinde kendisini anlatmamıştır. Sayfaları arasında ailesi, öğretimi, arkadaşları, işleri ve eserleri, yaşam biçimi, sıkıntıları ve üzüntüleri hakkında bol bol açıklamalarda bulunmaktadır. Özellikle *Amores* adlı eseriyle, yaşamının son yıllarını geçirdiği sürgünde yazdığı eserlerde kendisiyle ilgili bol bol bilgi bulabiliriz. Ama böyle bölük pörçük ayrıntılar biçiminde bilgi vermekle yetinmeyen ve sonraki çağlara yaşamının daha uzun ve tamam bir öyküsünü bırakmak isteyen şairimiz «*Tristia*» eserinin IV. kitabının 10. şiirinde yukarıda söylediğimiz doğum tarihini ve yerini bildirmekle birlikte şu bilgileri de vermektedir: Kendisi atlı sınıfından, hali vakti yerinde bir ailenin iki oğlundan küçüğüdür[11]. Çocukluğundan beri şiire yeteneği ve sevgisi vardır. Ama daha pratik bir «hayat adamı» olan babası onun bu eğilimine karşıdır. Her iki oğlunun da hukuk eğitimi yapmasını, hatip ve siyaset adamı olmasını ister. Bu amaçla oğullarına iyi bir eğitim olanağı hazırlar, hattâ onları Atina'da bile okutur. Öğrenimini bitiren Ovidius Roma'ya yerleşir. Gerçi başlangıçta bazı devlet hizmetlerinde çalışır ve avukatlık yapar ama gönlü bu işlerde değildir. O şair olmak, kendini tümüyle edebiyata vermek ister. Nitekim bir süre sonra da öyle yapar. İlk eserleri daha önce Propertius ve Tibullus tarafından üne kavuşturulan elegia türünden aşk şiirleriydi ama tümüyle kendine özgü bir biçimde yazılmıştı. Bunlar kısa zamanda sevildi, herkes tarafından söylenir oldu ve böylece büyük bir ün kazandı. Vergilius ve Tibullus dışında çağının bütün şairlerini tanıyan ve beğenen Ovidius sonunda kendisi de beğenilen ve kendinden genç şairlere örnek olan üstün bir şair olarak ün yaptı. Augustus çağının ideallerine karşı her zaman saygı ve beğeni ile dolu olmakla birlikte hiçbir zaman onların propagandasını yapan bir şair olmadı. Şiiri şiir için yazan su katılmadık bir şair olarak kaldı. Parasal yön-

(11) Bazı kaynaklara göre ise büyüğüdür.

den durumu iyi olduğundan Maecenas'ın ya da Messalla'nın korumasına girmek gereksemesini de duymadı. Ovidius çok zeki ve nükteci, esprili bir adamdı; belleği çok zengin ve güçlüydü; iyi huylu ve insanlarla olan ilişkilerinde her zaman saygılı, düşünceli bir kimseydi. Bu özellikleri varlıklı ve yetenekli bir şair oluşuna eklenince az zamanda Roma sosyetesinin çok sevilen ve ileri gelen kişilerinden biri oldu. Şiiri sevmekle birlikte kendi şairliğini de pek önemsemezdi. Nitekim şiirlerini yayınlamakta hiç acele etmedi. Yayınladığı zaman da herkes yayınladığı için onun da yayınlaması gerekir düşüncesiyle yayınlardı. Şair olarak pek de öyle titiz bir sanatçı değildi zaten.

İlk eseri olan elegia türündeki aşk şiirleri yayınlandığında 30 yaşlarındaydı. Bunlar sonradan eklemeler yapılarak yeniden yayınlandı ki işte bu, elimizde bulunan *Amores (Aşklar)* adlı eseridir ve üç kitaptan oluşur. Zamanımıza ancak birkaç ufak fragmenti kalabilmiş olan *Medea* adlı trajedisini de bu sıralarda yazmış olduğu sanılıyor. 10-12 yıl daha aşk şiirleri (elegialar) yazmayı sürdürdü. Bunların konularının kimisi ciddî, kimisi hafifti ama hepsi de şairin vezne ne büyük bir kolaylıkla egemen olduğunu, nasıl hiç emek vermez gibi güçlü bir vezin ustası olduğunu gösterir. *Heroides* eseri de bu dönemde yazılmıştır. *Amores*'e sonradan katılan şiirler, kadınların makyajı ile ilgili *De Medicamine Faciei Femineae (Kadın Yüzünün Kozmetikleri Hakkında)*, ve şimdi yitmiş bulunan bazı şiirler de bu yılların ürünüdür. Bundan sonra İ.Ö. 2 ya da 1 yılında da üç kitaptan oluşan ve eserlerinin içinde en çok ilgiyi çeken *Ars Amatoria (Aşk Sanatı)*'yı yayınladı.

Genellikle aşk şiirleri yazmakla geçen ilk dönemden sonra, aşağı yukarı 40 yaşlarındayken, Ovidius daha büyük bir eser vermeye girişti. O hiçbir zaman Vergilius gibi bir *Aeneis* yazabilecek bir dehaya sahip olmadı ve olduğunu da iddia etmedi. Ama İskenderiye akımında gördüğümüz ayrıntılı ve geniş bilgi ve vezin ustalığı, vezne egemenlik onun başlıca üstünlükleri idi. Bir başka önemli üstünlüğü de öykü anlatmaktaki büyük ustalığı idi. Böylece İskenderiyeli şair Nikandros'u[12] izleyerek eski Yunan mitolojisindeki söylencelerden (efsanelerden) 250 kadarını bir araya toplayan büyük bir eser yazmaya koyuldu. Bu eseri tek tek, küçük küçük öykülerin bir araya toplanmasından oluşan bir eser olmaktan kurtarmak ve eserine bir birlik, bir bütünlük kazandırmak için şu yola başvurdu: Bu öykülerin hepsi de bir insanın ya da bir şeyin doğaüstü bir gücün etkisiyle başka bir biçime, bir başka görünüşe dönüşmesini anlatıyordu. (Sözgelimi bâkire tanrıça Diana'yı yıkanırken gören avcı Aktaion'un bir geyiğe dönüşmesi, elişi yapmada tanrıça Athena'ya üstün gelen Arakhne'nin örümceğe, kendini her şeyden çok seven ve beğenen Narkissos'un bir su kıyısında kendi yansımasını seyrederken nergis çiçeğine dönüşmesi.) Ovidius bu öyküleri başından sonuna büyük bir ustalıkla bir-

(12) Rose, H. J., adı geçen eser, s. 324.

birine örmüş, gerçekten eserini bir çerçevenin içine yerleştirilmiş bir bütün haline getirmiştir. Başlangıçta ilk ve en büyük dönüşüm yer almaktadır: Karmakarışık bir kaos, her şeyin yerli yerinde ve düzenli olduğu bir evrene (kosmos) dönüşmüştür. Bundan sonra zaman bakımından kendince aşağı yukarı bir sıra izleyerek en sonunda en son dönüşümü anlatır: Julius Caesar'ın bir tanrıya dönüşmesi. Böylece ayrıntıya kaçmayan kısa öykülerle büyük bir eser ortaya çıkarmış oluyordu — İskenderiye şairi Kallimakhos'un *Aitia* eserini yazarken yaptığı gibi[13]. Çünkü *Metamorphoses (Dönüşümler)* adlı bu eser 15 kitaptan oluşmaktadır. (Kısa ve ayrıntısız öykülerle büyük bir eser oluşturmak İskenderiye okulunun özelliklerindendir.) Söylenceler her seferinde başka türlü ve ustaca buluşlarla sunulmaktadır. Sözgelimi Minyas'ın kızları Dionysos için yapılan âyine gidecek yerde yün iğirmekte ve kumaş dokumakta ve bu arada birbirlerine dönüşüm öyküleri anlatmaktadırlar ki tam bu sırada âyine gitmedikleri için öfkelenen Dionysos tarafından birer yarasa haline getirilirler.

Bu eseri tam bitirmek ve yayına hazırlamak üzereyken Ovidius'un başına büyük bir felâket geldi. Bu zamana dek hep Roma'da kalmış, gençliğinde yaptığı iki başarısız evlilikten sonra üçüncü evliliği onun için sürekli bir mutluluk kaynağı olmuştu. Hattâ kızının çocuklarını görmüş, büyükbaba olmuştu. Sevilen, sayılan bir insandı. Ama işte 50 yaşlarındaydı ki (İ.S. 8) bugüne dek hâlâ bilinmeyen bir nedenle, İmparator Augustus tarafından verilen bir buyrukla bir daha dönmemek üzere yurdundan uzaklaşıp İmparatorluğun öbür ucuna, Karadeniz kıyılarında bulunan Tomi (Tomis)'ye gitmek zorunda kaldı. (Bugünkü Romanya'da Köstence yöresinde bir yer.) Bu yarı yabanıl, sevimsiz yerlerde, evinden, ailesinden, arkadaşlarından ve çok sevdiği Roma'dan uzakta, çetin iklim koşullarında ve yarı yabanıl insanlar arasında yaşamak zorunda kalmıştı. Neden buraya sürüldüğü, söylediğimiz gibi, hâlâ bilinemiyor. Ama bazı tahminlerde bulunmak olanağı var. Kendisi bunun bir «yanlışlık»tan olduğunu söyler[14]. Yani nedeni bir «yanlışlık»tır onca — kendisinin düşüncesizce, tedbirsizce yaptığı yanlış bir hareket. Gene aynı eserin başka bir şiirinde[15] Ovidius görmemesi gereken bir şeyi gördüğünden ve bazı kimselerin (veya kölelerin) hainliğinden ve kötülüğünden yakınır. Herkesçe bilinen dış neden olarak ise *Ars Amatoria (Aşk Sanatı)* adlı eserinin ahlâka aykırılığı gösteriliyordu ki bu hiç de mantıklı bir açıklama değildi. Çünkü bu eserin yayınlanmasından bu yana 10 yıl geçmişti. Asıl nedenin açıklanmaması gerektiği, açıklanamayacak bir nitelikte olduğu anlaşılıyor. Çünkü eğer Augustus'un kendisine karşı bir ihanet işlemiş olsaydı, kuşkusuz bu açıkça

(13) Rose, H. J., aynı eser, s. 324.
(14) *Tristia IV*, 10, 90 ve başka yerler; II, 109.
(15) *Tristia IV*, 10, 101.

ilân edilir ve daha ağır bir cezaya çarptırılırdı. Kaldı ki Ovidius'un eserlerinde ya da yaşayışında politikaya ya da hükûmet işlerine ait bir ilgi ya da hoşnutsuzluk göze çarpmıyor. Geriye kalan olasılık Ovidius'un farkında olmadan, istemeden imparatorun özel yaşamıyla yakından ilgili bir işe karışmış olmasıydı. Torunu Julia'nın sürmekte olduğu çok serbest ve hafifmeşrep yaşam Augustus için büyük bir acı kaynağı idi. Kendisinin içten bir atılımla yapmak istediği ahlâk reformuna karşı bu kızın davranışları en büyük engeli ortaya koyuyordu. Bundan bir süre önce Ovidius'un Julia'nın âşıkı olduğu yolunda bir tahmin yürütülmüştür. Ama çapkın genç bir prensesin 50'sinde, hem de soylu olmayan bir adamla ilişki kurmuş olması —o çağlarda— pek olası bir şey değildir. Hem de unutmayalım ki Ovidius mutlu ve onurlu bir yaşam süren bir aile babasıydı. Fakat prensesin kendisinin ya da onun bir adamının Ovidius'u prensesin aşk işlerinden birinde rol oynamak durumunda bırakmış olabileceği akla yakın bir olasılıktır. Belki de böyle bir işten rastlantı sonucu haberi olmuş veya korktuğundan ya da iyi huylu bir adam olduğundan durumu açığa vurmaktan çekinmiştir. Ama bir arkadaşı veya bir köle ondan önce davranıp durumu imparatora bildirmiş ve böylece Ovidius hiç yoktan bu işe karışmış, suçlu birisi durumuna düşmüştür. Sözünü ettiği «yanlışlık»ın bu olması akla çok yakın geliyor.

Tomi'ye gitmeden önce, bitirdiği ama son düzeltmelerini yapmadığı *Metamorphoses*'i ve belki öbür şiirlerini de yakmıştı. Neyse ki kopyaları tanıdıkları arasında elden ele dolaşmaktaydı ve böylece günümüze kadar ulaşabildi.

Ovidius Tomi'ye gitmeden önce ölmüş olan babası ve annesi için büyük acı duymuştur, ama onların bu onur kırıcı felâketi görmeden ölmüş olduklarına da bir bakıma sevinmiştir. Bereket versin ki Ovidius çabucak duygulanan ama pek de derin duygulu olmayan bir kişiydi. Onun yerine Propertius ya da Vergilius olsa, Tomi'ye gitme buyruğunu alınca herhalde ya acısından kalbi durur ya da kendini öldürürdü. Gerçi Ovidius da büyük bir kedere kapıldı ve Roma'ya olmasa bile Karadeniz'den daha sevimli ve uygar bir yere dönmek için çırpınıp durdu, ama bu darbeye 10 yıl dayanabildi. Daha Roma'dan yola çıkar çıkmaz yolculuk izlenimlerini yazmaya koyuldu. Ve bundan sonra hep yazdı. Yaşadığı ülkenin sevimsizliğini ve gerek o yerlerin gerekse insanlarının yabanıllığını, duyduğu acıyı ve ülkesine dönme arzusunu, kendisini bir gün bağışlayacağını umut ettiği imparatorun (önce Augustus, sonra Tiberius) erdemlerini ve hoşgörülü acıma duygusunu, vb. şiirlerinde anlattı durdu. Yaşamının sonuna doğru konusunu değiştirdi ve elegialar halinde yazdığı *Fasti* eserine başladı. İ.S. 18'de öldüğü zaman bu eseri üzerinde çalışmakta idi.

Şimdi eserlerini teker teker ele alıp yakından inceleyelim. Bunu yapmak için zaman bakımından geriye gidip aşk konusunda yazılmış olan eserlerini ele almalıyız. (Bunlar ± İ.S. 2 yılına kadar yazdığı şiirlerdir.) Ovidius ilk

ününü kendi yaşantısını anlatan elegialarıyla yaptı. Bunlara epeyi zaman harcadı, tekrar tekrar ele alıp düzeltti, bazı yerlerini attı, kalanını yeniden düzenledi. Elimize geçtiği halde bunlar üç kitaptan oluşmaktadır: *Amores (Aşklar).* Bu üç kitap ise 49 şiirden oluşur. Şiirlerin hiçbiri çok uzun değildir: 18-114 dize, önsözdeki 2 beyitlik epigram dışında. Bunların çoğu şairin Corinna adında bir kadınla olan ilişkisini anlatır. Corinna'nın gerçek kimliğini belirlemek olanağı bulunamamıştır. Gerçekten de bu büyüleyici güzellikte ve büyük bir incelikle yazılmış şiirleri dikkatle inceleyen herhangi bir kimse Ovidius' un yaşamında hiçbir zaman bu kadınla arasında ciddî bir aşk olmadığı ve Corinna'nın yalnızca şiirlerde yaşayan hayalî bir kadın olduğu sonucuna varır. — Ovidius'un şiir yeteneklerini, şiir zevkini ve Yunan edebiyatına ait engin bilgisini ortaya sermesine araç olabilecek bir düşsel kişilik! Propertius' un şiirlerinde gerçekten, derin bir duyarlık ve büyük bir tutkuyla hissettiği her şeyi Ovidius bu şiirlerinde hayalen yaşar. Bunlar çok güzel ve ahenkli şiirlerdir; vezin bakımından kusursuz, dil bakımından çok akıcı ve, gerçi son derece yapay ise de, çok açık ve çok güçlüdür. Kimi zaman Corinna'yı ve öbür hayalî aşklarını bırakıp başka konulara geçer. Örneğin Tibullus'un ölümü (*Amores* III, 9), şairin ölümsüzlüğü gibi (*Amores* I, 15). Ama aşk başlıca konudur. Böylece görüyoruz ki Ovidius'un bu eserine kendi vermiş olduğu *Amores (Aşklar)* adının yerinde bir seçimle verilmiş olduğuna kuşku yoktur. (Bu küçük şiirler belki de şair daha büyük bir eserle meşgulken arada sırada yazmış olduğu şiirlerdir.) Ovidius, *Medea* trajedisi, didaktik şiirleri ve *Metamorphoses* dışında bütün eserlerini elegia beyitleri halinde yazmıştır.

Hangi tarihte yazdığı kesinlikle bilinmeyen ama ilk eserlerinden olan *Heroides* mitolojinin ünlü kadınları tarafından kocalarına ya da sevgililerine yazılmış hayalî mektuplardır. (Bunlar da elegialar halinde yazılmıştır.) Örneğin Penelope'nin Odysseus'e, Phaidra'nın Hippolytos'a, Oinone'nin Paris'e, Dido'nun Aeneas'a, Medea'nın Jason'a, vb. yazdığı mektuplar. Bu mektupların ilk 14'ünün Ovidius tarafından yazıldığı kuşku götürmez. Öbürleri tartışma konusu olmuştur. Sözgelimi 15. mektup olan Sappho'nun Phaon'a yazdığı mektupta yazan kadın bir mitolojik kişilik değil, gerçekten yaşamış bir kadın şair, yani tarihî bir kişiliktir. Phaon ise daha çok mitolojiye mal olmuş bir kişi. Ne var ki Sappho da çevresi mitolojiyi andıran öykülerle örülmüş bir kişi haline gelmişti. Ovidius *Amores* II, 18, 26-34'te Sappho'nun mektubunu yazdığını söylerse de Ovidius'un yazdığının kaybolduğu ve elimizde bulunanın onun yerine sonradan başka biri tarafından yazılmış olduğu fikri genellikle kabul edilmiştir. Daha sonraki mektuplar (16-21) daha karışık bir problemdir. Ovidius yalnızca kadın kahramanların mektuplarını yazdığını ve çağdaş şair Sabinus'un bunların bazılarına erkekleri tarafından verilen hayalî yanıtları kaleme aldığını söyler (*Amores* II, 18, 27-34). Ama elimize geçtiği durumda *Heroides*'in bu son 6 şiiri çifter çifter yazılmış mektup ve yanıt-

mektup halindedir. Örneğin Paris-Helene, Leandros-Hero vb.; önce erkek kadına yazıyor, sonra kadın yanıtlıyor. *Heroides*'in ilk yani asıl halinde böyle yazılmamış olduğu anlaşılıyor. Bu son 6 şiirin baştaki 14 şiire göre çok uzun olduğu da gözden kaçmıyor. Ama bu söylediğimiz kanıtlar ve elyazmalarıyla ilgili başka ufak tefek kanıtlara karşın bu son 6 şiir de Ovidius'a lâyık güzellikte ve ustalıkta şiirlerdir. Bu problemi çözmek üzere ileri sürülen bir olasılık şudur: Ovidius ilk baskısından sonra, belki sürgündeyken, başka bir baskı hazırlamış ve çiftler halinde yazılmış son mektupları da bu baskıya eklemiştir.

Didaktik, yani öğretici şiir eskiden hemen her şairin denediği bir türdü. Çoğunlukla biraz şakacı ve alaylı bir tarzda yazılırdı. Ovidius'un kadınların makyajı hakkında böyle bir öğretici şiir denemesinde bulunduğunu gördük. *De Medicamina Faciei Femineae* adlı bu şiirden 100 dize elimizde bulunmaktadır. Gerisi yitiktir. Bu başlangıçtan sonra gene aynı (didaktik) türde çok daha ilginç bir esere başladı. Ovidius pek derin duyguları olmayan, ama sık sık âşık olabilen bir kişiydi. Parasal yönden sıkıntısı yoktu, işi de bütün zamanını alacak bir iş değildi, zamanı vardı. Roma'nın kurtezanları (hafif kadınları) ile birçok geçici ilişkileri olmaması için bir neden yoktu. Doğrusu o günlerde Roma —bugün de büyük kentlerin hep olduğu gibi— en soğuk ve ağırbaşlı erkeklerin bile uzun süre bu özelliklerini korumasına olanak bırakmayan bir kent idi. Günün ahlâk anlayışı da bunu kolaylaştıracak nitelikteydi. Onun için Ovidius'un aşk işlerinde acemi olanlara yarı ciddî bir edayla bu konuda ders verecek bir eser yazmasına hiçbir engel yoktu — tersine, yazması için koşullar hazırdı. Ama eserinin başında Ovidius bunu sırf kurtezanları elde etmek için yazdığını, aile kadınlarına ve kızlarına karşı herhangi bir girişimde bulunmanın tümden karşısında olduğunu büyük bir özellikle belirtir[16]. Üç kitaptan oluşan *Ars Amatoria* ya da *Ars Amandi (Aşk Sanatı, Sevme Sanatı)* eserinde ahlâk kurallarından ve kaygılarından tümüyle uzak, ama görgü ve nezaket kurallarına çok bağlı, sanat ve edebiyatla, kültürle çok ilgili bir dünya vardır. I. ve II. kitap erkeklere bilgi vermektedir, III. kitap ise kadınlara. Bu şiirler çoğunlukla Ovidius'un kendi buluşu olan şiirlerdir. Yazmış olduğu en özgün şiirlerdir, —ayrıntılarda Hellenistik şiirden yararlanmışsa da— Ovidius'un kendi deneyimlerini ve gözlemlerini yansıttığı kuşkusuzdur. Takımı tamamlamak için bir IV. kitap ekledi: *Remedium Amoris (Aşkın Dermanı).* Bu da âşık olan bir kimsenin aşktan kurtulması için ne yapması gerektiğine ilişkin çok akıllıca verilmiş ve çok güzel yazılmış öğütleri içermektedir. Çünkü bütün aşk ilişkilerine izin veren ahlâk görüşü bunların pek derinleşmemesi ve çok uzun sürmemesi gerektiğine de inanıyordu. Âşık olan kimse ününe, servetine ve sağlığına zarar verecek kadar ileri gitmemeliydi. En güzel ve kültürlü kur-

(16) *Ars Amatoria I*, 31, vb.

tezana büyük bir aşkla bağlanan bir âşık bile sonunda bir gün evlenip saygıdeğer bir yaşam kurmalıydı. Kamuoyu da, Augustus da bunun böyle olmasını istiyordu. (Yeni Komedide ve Lâtin Komedisinde gördüğümüz durumları anımsayalım.) Onun için bu gibi kural dışı ilişkilere karşı zamanı gelince ilgisiz ve kaygısız kalabilmek, hattâ onları küçümseyip hor görebilmek de gerekti. İşte Ovidius bu son kitabı bu amacı göz önünde tutarak yazmıştı. Mitolojiden ve kendi gününden eğlenceli örnekler de vermektedir. *Ars Amatoria* ve ona eklenen *Remedium Amoris* her zaman çekiciliğini koruyabildi ve herhalde hep koruyacaktır. Çünkü büyük kentlerde yaşayan insanların genel özyapısı o gün ne idiyse, bugün de odur.

Ovidius bu anlattıklarımızdan başka hiçbir şey yazmasa da gene değerli bir şair olarak edebiyat tarihine geçerdi. Ama o daha da ileri gitti. Daha önce sözettiğimiz *Metamorphoses* adlı büyük eserini yazmaya girişti. Bu eserde Ovidius o zamanki şairlerin elinin altında bulunan malzeme stokundan en iyi biçimde yararlandı. Mitolojinin anlattığı eski söylencelere okumuş sınıflar artık inanmıyordu. Üstelik bunlar olduğu gibi anlatılırsa okuyucuların ilgisini çekmeyecek kadar da bilinen şeylerdi. Ama onları kısaca, ilgi çekecek yeni bir biçimde büyük bir sanat ustalığı ve inceliği ile anlatmak edebî değeri ve yeteneği yüksek bir şairin ele alıp üstesinden gelebileceği bir işti. Mitolojik kişiler Ovidius zamanında artık duvar halılarına işlenen resimler haline gelmişti sanki. Ovidius onları canlandırıp konuşturdu, hem de çok zekice, çok değişik bir yol bularak konuşturdu. *Metamorphoses* bir hayal dünyasını yansıtır. Ve bu hayal dünyasının karakterleri de, normal insanlar kullanırsa tuhaf kaçacak olan en usta şairane dili konuşabilirler. Böylece Ovidius bütün şairlik ustalığını ortaya dökebilmiştir. Bu eserin üslûbuna gelince: Bu öyküleri Ovidius sırf öykü anlatma zevk ve aşkı için anlatır. Hiçbir ahlâk veya ibret dersi niteliğini taşımaz bunlar. Örneğin temiz ve güzel aşk öykülerini de, insanı dehşetle irkilten öyküleri de aynı tonla, aynı tutumla anlatır. Üslûbu konuya göre hafif veya ağır değildir.

Bu eserin Ovidius tarafından gözden geçirilmediğini, düzeltilmeden basıldığını söylemiştik. Ama eser tamamlanmıştı ve son düzeltmelerin yapılmaması onun değerinden hiçbir şey eksiltmedi. Hattâ belki düzeltmeye kalksa bazı yerlerini bozabilirdi de. Çünkü Ovidius'un kendi şiirlerine karşı bilinen bazı tutumları vardı: Gerçekten düzeltilmeleri gereken birçok yerleri olduğu gibi bırakır, aslında iyi yazdığı birçok şeyi ise düzeltmek gayretiyle bozardı. Bu eseri elimizde bulunduğu haliyle de sanat bakımından kusursuzdur. Hattâ bir sanat şaheseridir.

Metamorphoses (Dönüşümler) heksametron vezniyle yazılmıştır. Ama bu, örneğin Vergilius'un kullandığı, insanda derinlik ve enginlik duygusu uyandıran heksametron değildir. Çabukluk, hafiflik ve çeviklik izlenimi uyandıran bir niteliktedir. Ovidius heksametronu mitolojik öykülere ve anlatış biçimine

daha uygun bir hale sokmuştur, heksametron ölçüsüne yeni bir özellik kazandırmıştır. İşte bu haliyle heksametron daha sonraki yüzyıllarda ve hattâ sonçağlarda birçok şairler tarafından kullanılmıştır.

Bundan sonra Ovidius'un sürgünde yazdığı eserleri ele alacağız. Bunlar, kendisinin de tekrar tekrar söylediği gibi, Roma'da yazdığı eserler kadar iyi değildir, konu bakımından da genellikle daha az ilginçtir: Sürgünde çektiği acılar, geri dönmek için duyduğu arzu, özlem ve imparator Augustus'a ve sonra Tiberius'a yalvarmaları... İşte bunlar zamanla çok monoton ve hattâ sıkıcı olmaya başlar. Ama sürgünde yazdığı ilk sanat eserleri sanat bakımından gene de üstün niteliktedir. Örneğin Tomi'de yazdığı ilk eser *Tristia*[17] *(Kederli Şiirler)*i oluşturan 5 kitapta sanatı eski niteliğinden bir şey yitirmemiştir. I. kitabı daha Tomi'ye varmadan tamamlamıştı. Augustus'a hitaben yazılmış uzun bir şiir olan II. kitabı da Tomi'ye varır varmaz yazdı. Oranın alışık olmadığı şiddetli kışını da III. kitapta anlatır. 4 kitaptan oluşan *Epistulae ex Ponto (Karadeniz'den Mektuplar)*'ı daha *Tristia*'yı bitirmeden yazmaya başlamış ve onu bitirdikten az sonra bitirmiştir. (İ.S. 14 yılında... Ovidius'un ne kadar çabuk eser verdiğini burada bir kez daha görüyoruz. Dizelerinin nasıl ince bir sanatla işlenmiş olduğunu da düşünürsek bunu daha iyi takdir ederiz. Çabuk yazan, verimli bir şairdi*.) Bu mektuplarda bulunduğu yerin tasvirleri, mitolojik konulara değinmeler, Roma'daki gerçek dostlara övgüler, vefasız dostlara hücumlar, karısına olan sevgisi ve onu övmesi yer almaktadır. Ama hepsi de dönüp dolaşıp aynı noktaya gelir: Kendi yazgısından yakınma ve yurduna veya daha yakın bir yere dönme arzusu. Bu arzusu, mektuplarından birinden anlaşıldığına göre, neredeyse yerine gelecekti, Augustus yumuşamaya başlamıştı. Ama onu bağışlamadan öldü. Yerine geçen Tiberius ise hiçbir şeyi unutmayan, bağışlamayan ve Augustus'un izinden ayrılmayan bir insandı. Ve Ovidius'u bağışlamadı. Burada üzerinde durmamız gereken bir nokta şudur: Bu mektupların en güzelleri, gerçek ve derin bir sevgiyle sevdiği karısına yazdığı mektuplardır. Bunlar şairin duyduğu acıyı ve özlemi en içten bir biçimde belirtir. *Pontus'tan Mektuplar*'ın sonlarına doğru Ovidius'un on sene öncesine göre şairlik gücünden epeyce yitirdiğini, dil bakımından bile yanlışlıklar yapacak hale geldiğini görüyoruz.

Bunlardan başka bir de *Ibis* diye bir eser yazdı. Bu, hayalî bir düşmana yağdırdığı lânetlerden oluşur. Tomi'de Roma'daki düşmanlarına gerçek isimleri ile yazamadığı ve içini dolduran hıncı dile getirmek için psikolojik bir boşalma gereksemesinden doğmuş bir eserdir. Böylece yazgısına ve dünyaya karşı duyduğu öfkeyi boşaltmış oluyordu. Bu eseri yazarken eski Yunan şairi

(17) (*Carmina* anlaşılır.)

(*) Hattâ orada konuşulan dili öğrenmiş, bir şiir de o dilde yazmıştır. Ama bu kaybolmuştur.

Arkhilokhos'u (İ.Ö. 7. yüzyıl) örnek almıştır. Arkhilokhos acımasız taşlamalarıyla ünlüdür.

Gene sürgünde yazdığı bir eser, *Halieutica* doğa bilimiyle ilgilidir. Balık bakımından çok zengin olduğunu bildiğimiz Karadeniz'de yaşayan balık çeşitlerine ve balıkçılığa dairdir. Bitmemiştir. Yer yer boşluklar bırakılmış 132 dizelik bir taslak (müsvedde) halindedir.

Çok daha önemli bir eser olan *Fasti*'den daha önce söz etmiştik. 6 kitaptan oluşan bu eseri Ovidius'un sürgüne gitmeden önce kısmen taslak halinde yazmış olduğu sanılıyor. Sonra Tomi'de bazı yerlerini tamamlamış ve son biçimini vermek için üzerinde çalışmalar yapmaya girişmiştir. Bu eseri bitiremeden öldüğünü söylemiştik. Nitekim eser Roma takviminin ancak ilk 6 ayını kapsar. Bu ilk 6 aydaki çeşitli günlerde olan tarihî olayları, yapılmakta olan şenlikleri, dinsel törenleri ve bunlarla ilgili gelenekleri şiir halinde anlatır. Bunlar bizim için çok değerli bilgilerdir. Ovidius'un bu eski bilgiler için kendinden önce yazmış olan Verrius Flaccus'un eserinden yararlandığı sanılıyor. Ama Verrius'un eseri kaybolmuştur. Onun için bu bilgileri ancak *Fasti*'den edinebiliyoruz.

Son nefesine kadar durmadan çalışan, yazan ve kederini böylece unutmaya çalışan bu verimli şair *Fasti* üzerindeki çalışmalarını tamamlayamadan, kalbi kırık, umudu kırık bir sürgün olarak yaşama gözlerini yumdu (İ.S. 18).

Livius

Augustus çağı edebiyatı, gördüğümüz gibi, Cicero çağı edebiyatının aksine, şairlerden oluşmuştur. Bu çağın edebiyatında birinci sınıf düzyazı yazarı olarak bir tek ad görürüz: Tarih yazarı TITUS LIVIUS.

Livius gerçi Vergilius ve Horatius gibi İmparatorun yakın çevresinde ve himayesinde yaşamıyordu ama onunla ve ailesiyle dostça bir ilişki içinde idi. Bu yeni rejime karşı hiçbir zaman büyük bir coşku beslememiş ve Cumhuriyetçi yönünü hep korumuşsa da Augustus'un yönetimini de içtenlikle benimsemişti. Edebî kişiliğinden ayrı olarak yaşamı hakkında pek fazla bir şey bilinmiyor. İ.Ö. 59 yılında Kuzeydoğu İtalya'daki Patavium (Padua) kentinde doğmuştur. İyi bir aileden geldiği sanılıyor. Doğduğu kent İ.Ö. 49'da Roma vatandaşlığına alındı. Livius'un yetişkinlik çağına gelinceye kadar Roma'ya gelmediği ve kamu işlerinde hiçbir zaman görev almadığı anlaşılıyor. Ömrünü edebî çalışmalarına adamıştır. *Ab Urbe Condita (Kentin Kuruluşundan Başlayarak)* adıyla anılan büyük Roma tarihini İ.Ö. 27 yılında yazmaya başlamış ve zaman zaman, bölüm bölüm yayınlamıştır. Bu eser yayınlanmaya başlar başlamaz Livius'a büyük ün kazandırdı. Bir kızı ve bir oğlu olduğunu bildiğimiz Livius, Augustus'tan üç yıl sonra, İ.S. 17'de Patavium'da ölmüştür.

Gerek kendi eserinden çıkardığımız sonuçlara, gerekse başkalarının eser-

lerinden edindiğimiz bilgilere göre Livius'un dürüst, açık sözlü ve yurtsever bir kişiliği olduğunu söyleyebiliriz. Tarihini yazmaya onu sevkeden şeyin ne olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Gerçi Augustus'un ya da Maecenas'ın teşvikleri buna neden olmuş olabilir. Ama eserini yazarken kullandığı ifadeler, özellikle eski Romalıların erdemlerini anlatırken duyduğu açıkça belli olan sevinç ve zevk böyle bir teşvike pek de gerek olmadığı izlenimini uyandırmaktadır[18]. Eserinin kapsadığı zaman Roma'nın efsanevî başlangıcından kendi yaşadığı güne kadar olan zamandır. Vakit ilerledikçe ve faydalandığı kaynak ve belgeler çoğaldıkça anlattıklarını daha ince ayrıntılarına kadar vermiştir. Öldüğünde, İ.S. 9 yılında Drusus'un ölümüne kadar olanları yazmış bulunuyordu. Livius'un başardığı çok büyük bir işti. Gerçekten buna eşit bir başka eser daha gösteremeyiz[19]. Geçmişin bu denli etkili ve görkemli bir resmini çizmiş ve ondan gününün ihtiyacı olan ibret derslerini çıkarmış olan bir başka sanatçı daha göstermek zordur.

Livius'un eseri amacının ne olduğunu açıkladığı bir giriş bölümü ile («Praefatio») başlar: Dünyanın en ileri gelen ulusunun yaptıklarını kaydetmek, Roma'yı yüceliğe ulaştıran adamları ve yaşayış tarzını ve İ.Ö. 1. yüzyıldaki felâketlere yol açan ahlâk çöküntüsünü anlatmak, öyle ki okuyucuları bundan gerekli dersleri çıkarabilsinler:

«Tarihî bilginin başlıca sağlıklı ve yararlı sonucu şudur ki her türlü davranışın örnekleri aslında olduğu gibi, açıkça insanın gözleri önündedir; oradan kendin ve devletin için izinden gideceğin örnekleri seçebilir ve kötü başlayıp kötü bitmiş şeylerden kaçınabilirsin.»[20]

Bizim için tarihin asıl amacı Livius'unki gibi ahlâksal bir amaç olmayabilir ama bir yazar amacını yerine getirmişse, yazar olarak görevini yerine getirmiş demektir. Livius da bunu yapmıştır. Anlattığı efsanelere karşı tutumu öyledir ki onları ne doğrular ne de inkâr eder, ama önemli bulur; kimisi gerçek olmayabilir, ama gerçeğe benzemektedir. Çünkü bunlar eski Romalıların erdemlerini, Livius'un idealize ettiği eski Romalı karakterini gözlerimizin önüne serer[21].

Livius'un düzyazı olarak eser veren bir şair olduğunu da söyleyebiliriz. Gerçekten onda bize Ennius'u ve Vergilius'u hatırlatan çok şey vardır. Gerek konusu gerekse konuyu işleyiş yöntemi destansı bir enginliğe sahiptir[22].

Eski tarihçilerin çoğunun yapmadığı kadar yararlandığı kaynakları bildirir. Kuşkulu kanıtlara güvenmez. Bunun sonucu öyle olmuştur ki Dante onun için «yanlış yapmayan Livius» deyimini kullanır. Ama bu biraz abartılmış bir

(18) Rose, H. J., aynı eser, s. 297.
(19) Grant, Michael, aynı eser, s. 103.
(20) Livius, *Ab Urbe Condita,* "Praefatio", 10.
(21) Harvey, Sir Paul, aynı eser, s. 244.
(22) Rose, H. J., aynı eser, s. 296.

deyimdir. Çünkü çoğu zaman Livius kullandığı bilgi kaynaklarını seçerken pek titiz davranmamıştır. Livius genellikle kendinden önce yazmış olan tarihçilerden ve annalistlerden faydalanmıştır. Ama bunlardan ve ele geçirebildiği özgün kayıtlardan gereğince yararlanmamıştır. Yunanlı tarihçi Thukydides ve Polybios gibi eleştirici yeteneğe ve bilimsel bir tarih metoduna sahip değildir. Askerliğe ve siyasal konulara ilişkin özel bir bilgisi yoktu. Kesin ve dakik bilgi vermeye eğilimi vardı da denemez. Bu yüzden anlattıkları tarih olarak her zaman güvenilir ve inanılır şeyler değildir. Çünkü derin bir bilgi ve titiz bir araştırmaya dayanmamaktadır. Roma'daki ekonomik koşullara ve toplum yaşamına ışık tuttuğu söylenemez[23]. Ayrıca, Livius'un tarihçi olarak sahip olduğu özel yeteneklere karşın, daha doğrusu bu özel yetenekler yüzünden, eserinin yüklüce bir bölümü tarih bile sayılamaz[24]. Çünkü en azından ilk on kitabı Roma'nın geçmişine ilişkin efsanelerden oluşur. Yukarıda da söylediğimiz gibi, aslında Livius düzyazıyla eser vermiş bir destan şairi idi. Roma'nın geçmişini, eski Romalıları ve Roma'nın eriştiği büyüklüğü, büyük bir coşkuyla ve —bu coşkunun neden olduğu bir yan tutma ve idealleştirmeyle birlikte— dürüstçe kaleme almıştır. İnsanca değerlere ve insanca büyüklüklere dayanarak Roma'nın büyüklüğüne varmıştır. Anlatma yeteneği, dramatik durumları yansıtmaya çok uygun üslûbu ile olaylara ve karakterlere olağanüstü canlılık kazandırmış bir yazar, bir sanatçıdır.

Livius'un eserinde anlattığı Roma ve İtalya'dır. Ama eserin bir başka kahramanı Augustus'tur. Gerçi Augustus'la ilgili olan kitaplar kaybolmuştur ama daha ilk çağlardaki yarı efsanevî kahramanları anlatırken bile Augustus'u gözü önünde tuttuğunu hissederiz. Ama Livius, Augustus'a karşı savaş vermiş kimseleri de saygı ile anlatmaktan kaçınmamıştır. Hatta Augustus onunla, İç Savaşları bir Pompeius yandaşı olarak yazdığını söyleyerek şakalaşmıştır[25]. Livius Cumhuriyetçi sempatisinden hiç vazgeçmemiştir ama Augustus'u da benimsemiş ve Antonius'a karşı Augustus'un tarafını tutmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki gerçi Livius gerçekleri yazmayı amaçlamıştır ama yurtsever, duygusal ve ahlâksal bir yazar oluşu, eserini bir tarih olarak olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Eserin daha çok hayale dayanan ilk bölümlerinde bu bir sakınca değildir. Ama daha sonraki bölümlerde gerçeklerden sapmasına yol açmıştır. Cumhuriyet Roma'sının başka uluslarla ilişkilerine çok yandaş bir gözle bakmıştır. Eski Romalılar ise ne onun anlattığı kadar erdemli, ne de o kadar uygar kimselerdi[26]. Elindeki kaynaklardan bilimsel bir biçimde yararlanmayışı, bilimsel ve araştırıcı bir tarih metodundan yoksun oluşu da bu sonuca katkıda bulunmaktadır.

(23) Harvey, Sir Paul, aynı eser, s. 244.
(24) Grant, Michael, aynı eser, s. 104.
(25) Büchner, Karl, *Römische Literatur Geschicte,* s. 358.
(26) Büchner, Karl, aynı eser, s. 360.

Ne var ki bu, onun eserinin büyüklüğüne gölge düşürmez. Çünkü o aslında Romalılığı, Roma kahramanlarını, Roma erdemlerini yücelten görkemli bir destan yazmıştır. Bu da, inançları ve sempatisi Cumhuriyetçiliğin doğrultusunda olmakla birlikte, onu Augustus'un ideallerine ve amaçlarına hizmet eden bir Augustus çağı yazarı yapmıştır.

Bu büyük eser 142 kitaptan oluşuyordu. Eserin plânı şöyledir: I-V kitaplar Roma'nın efsanevî kuruluşundan başlayıp krallar çağını ve ilk cumhuriyet çağını İ.Ö. 390'daki Gallialıların istilâsına kadar anlatır. VI-X kitaplar Sp. Carvilius'un Samnitleri 293'te yenmesine kadar; kaybolmuş olan XI-XV kitaplar Birinci Kartaca Savaşı'nın hemen öncesine kadar, XVI-XX İkinci Kartaca Savaşı'nın hemen öncesine kadar, XXI-XXX İkinci Kartaca Savaşı'nı anlatır. XXXI-XLV Makedonya Savaşları'nı ve öbür Doğu Savaşları'nı anlatır; XLVI-LXX bundan sonra gelen zamanı Müttefikler Savaşı'nın başlangıcına kadar; LXXI-XC Sulla'nın ölümüne kadar geçen zamanı; XCI-CXIII Gallia Savaşları'nı; CIX-CXVI İç Savaşları Caesar'ın ölümüne kadar; CXVII-CXXXIII Antonius'un ölümüne kadar; CXXXIV-CXLII Augustus'un yönetiminde İ.S. 9 yılına —Drusus'un ölümüne— kadar geçen zamanı anlatır. Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar bu kitapların hepsi yürürlükte idi. Ortaçağlarda ise bugün elimizde bulunan kitaplar kalmıştı: I-X ve XXI-XLV kitaplar. (Bunlardan XLI ve XLIII eksiktir.) Daha ilk çağlardan kitaplar 5 kitaplık «Pentad»lar ve 10 kitaplık «Decad»lara ayrılmıştı. 1. yüzyılda eserin bir «Epitomos»u yazılmıştı ve bundan her kitabın bir kısa özeti çıkarılmıştı ki bu özetlere «Periochae» adı verilir.

Kitapların kapsadığı olaylara göz atınca bunların çok değişik çapta olduğunu hemen görürüz. Kimi zaman bir kitapta birçok yıllar anlatılmış, kimi zaman ise bir yılın olayları birçok kitapları kapsamıştır. Bunun nedeni anlatılan olay için Livius'un yararlandığı yazılı kaynakların sayısı ve büyüklüğü idi. Kaynakları çok ve uzun ise Livius da o olaya uzun uzun eğilebiliyordu. Ama Livius için önemli olan anlattığı olayın uzunluğu değil, nasıl anlattığı idi. Olayların geçtiği ülkeler konusunda genellikle belirgin bir bilgi vermez. Örneğin tarihçi Polybios, Hannibal'in Alpler'i geçerken izlediği yolu kesin olarak yazmamıştı. Livius da Polybios'un söylediklerine bir şey eklememiştir ve bu konu günümüzde bile tartışılmakta, araştırmalara konu olmaktadır. Tarihinde anlattığı bütün kişiler onun için gerçek kişilikler idi. Livius'un karakterlerini yaşayan kimseler olarak canlandırması için elinde o günlerin usulüne göre iki araç vardı: Karakter tasviri ve konuşmalar. Birincisi Livius'ta çok azdır. Ama ikincisi Livius'un elinde sanki bir heykel ustasının elindeki yontu âleti gibidir. Kişilerinin düşündüğünü hayal ettiği şeyleri ustaca konuşmalar haline sokmuş, kişiyi konuşturarak düşüncelerini ve kişiliğini ortaya koymuştur.

Livius'un üslûbu (yazış yöntemi) için eskiler «süt gibi» (yani düzgün, saf,

karışıklıktan ve kargaşadan uzak ve zengin) deyimini kullanmışlardır[27]. Düzyazı yazarı olarak Cicero ayarındadır denebilir ama stili daha başkadır, daha uçucu ve daha şaircedir. Ama o da Cicero gibi yazış biçimini konusuna uydurma yeteneğine ve ustalığına sahiptir. Büyük olayları, karışık entrikaları ya da arka arkaya gelen küçük olayları anlatırken bunlara uygun cümle yapıları ve kelime grupları kullanır — uzun ve etkili «period»lar veya kısa kısa cümleler. Quintilanus, onun «Tarihin Babası» olan Herodotos'tan aşağı kalmadığını ve üslûbunun değişik yapıda olmakla birlikte, Sallustius'un üslûbuna eş değerde olduğunu söyler.

Livius Lâtin düzyazısının gelişmesinde, Vergilius'un Lâtin Edebiyatında heksametron'un gelişmesinde oynadığı rolü oynamıştır. Dili kısa cümlelerle yazan Sallustius'tan çok, uzun «period»larla yazan Cicero'ya daha yakındır. Periodları Cicero'nunkilerden daha karmaşık, daha cüretli ve daha serbest bir biçimde kullanır. Bu da anlatımını daha etkili yapar. Ama öte yandan, iki edebî çağı birleştiren bir yerde bulunur ve dilinde ve stilinde sonraki Gümüş Çağının büyük tarih yazarı Tacitus'un habercisi olan çok şey vardır. Aslında Livius'ta yaklaşan Gümüş Çağını haber veren birçok belirtiler vardır. Örneğin, eserindeki şiir ögesi, artık şiirle düzyazının birbirine karıştığını göstermektedir ki, bu sonraki çağın özelliklerinden biridir. Sonra, yeniden canlandırılmış eski bir deyim, bazan yepyeni bir buluş (yeni uydurulmuş bir kelime), bazan da yeni bir anlamla kullanılan her zamanki bir kelime Lâtin dilinin durduğu yerde durmadığını ve Livius'un da onunla birlikte gittiğini göstermektedir*. Üslûbu bakımından kendinden önceki ve sonraki çağlara da dönük oluşu Livius'a çok uygun bir durumu gösterir; çünkü büyük eserine gerçek bir milliyetçilik damgasını vurarak İ.Ö. 27'de, İmparatorluğun doğuşunda başlamış ve Roma Cumhuriyeti'nin görkemli bir düzyazı destanını yaratmıştır[28].

Livius'un *Ab Urbe Condita*'dan başka eserleri de vardır. Bir tanesi oğluna yazdığı bir mektuptur. Bu, edebî üslûplar hakkındaki düşüncelerini ve eleştirilerini içeren mektup biçiminde bir denemedir. Bundan başka felsefe eserleri ve gerek tarihî gerekse felsefî nitelikte bazı dialogları da vardı. Hitabetle de meşgul olduğu biliniyor.

Her iki Seneca, Quintilianus ve Tacitus, Livius'u övmüşler; Plutarkhos, Lucanus ve başka yazarlar ise ondan eserleri için kaynak olarak faydalanmışlardır. Ortaçağlarda ondan pek söz edilmez ama Rönesans ona tekrar hevesle sarılmıştır. Dante ondan büyük övgüyle söz eder.

(27) Quintilianus, *İnst. Or.*, X, 1, 32 bkz. 101; Hieronymus, *Epp.* L. III.

(*) Asinius Pollio, Livius'un lehçesinden "Patavinitas" diye biraz alayla söz etmiştir. Bunun ne olduğu pek anlaşılmış değildir. Bugün elimizde bulunan yazmalarda sonradan değişerek klâsik Lâtince şekillere dönüşmüş olan birtakım değişik, Patavium yöresinin nüanslarını gösteren hecelemeler olabilir.

(28) Duff, J., W., *The Writers of Rome*, s. 71.

9

ALTIN ÇAĞINDAN GÜMÜŞ ÇAĞINA

Lâtin Edebiyatının Altın Çağı dediğimiz dönemi Ovidius ve Livius'un ölümüyle sona ermiş sayılır. Ama kuşkusuz daha önemsiz çapta eserler yazılması sürüp gitmiştir. Her zaman olduğu gibi burada da bir çağın yani Altın Çağının hangi tarihte kesin olarak bittiğini ve öbür çağın, yani Gümüş Çağının ne zaman başladığını söylemek zordur. Nero zamanında yeni bir edebiyatın yazarlarının ortaya çıkmasına kadar Lâtin Edebiyatı Augustus çağı edebiyatının bir devamı olarak görülür, gittikçe zayıflar ve ortadan kaybolur.

Şairler

Ovidius'un eserleri arasına karışmış olarak isimleri bilinmeyen başka şairlerin eserlerini görürüz. Bunlardan en bellibaşlıları oğlu Drusus'un ölümü üzerine İmparatoriçe Livia'ya yazılmış olan *Consolatio ad Liviam* ile «Ceviz Ağacına Ağıt» diye çevirebileceğimiz *Nux* ya da *Liber Nucis*'tir. SABINUS adlı bir şair de Ovidius'un *Heroides*'inin devamını kaleme almıştır. CORNELIUS SEVERUS İç Savaşları konu alan bir eser yazmıştır. ALBINOVANUS PEDO Atinalı kahraman Theseus'i konu alan *Theseis*'i ve İmparator Tiberius'un manevî oğlu Germanicus'un kuzey seferlerine ilişkin bir epik eser ortaya koydu. Şair RABIRIUS, Antonius'la yapılan savaşların bir tarihçesini yazdı. Sadece Ovidius'un ahbabı olduğunu bildiğimiz şair GRATTIUS da avcılığa ilişkin bir eser vermiştir. Başkaca, Vergilius'un ve Horatius'un yakın dostu olan L. VARIUS RUFUS bir epik eser ve *Thyestes* adında bir trajedi yazmıştır. PLOTIUS TUCCA ile birlikte, Vergilius'un ölümünden sonra *Aeneis*'i yayınlama işini yürütmüştür. Tucca da şairdi. Augustus kendisi de *Ajax* isimli bir trajedi yazmaya başlamış ama bitirmemiştir. GAIUS ASINIUS POLLIO da önceki çağdaki Accius ve Pacuvius'u örnek alarak trajediler yazmıştır. Ama Augustus çağında, Horatius'un *Ars Poetica*'yı yazarken çıkacağını umduğu büyük trajedi şairi yetişmemiştir. (Gaius Asinius Pollio daha çok eleştirmen olarak ün

yapmıştır. Aynı zamanda hatip ve sanatçıların ve bilim adamlarının koruyucusu idi.) Ovidius bir şiirinde[1] tanıdığı şairlerin bir listesini verir ve kendi gününün sanki bir edebî tarihçesini anlatır. Bu şiirde adı geçen şairler şunlardır: DOMITIUS MARSUS bir epigram şairi idi. Rabirius ve Pedo'yu yukarıda gördük. CARUS, Herakles'in serüvenlerini yazmıştı. Germanicus'un çocuklarının öğretmeni idi. Cornelius Severus'tan da yukarıda söz ettik. Cicero' nun ölümünü anlatan fragmenti çok güzeldir. CLUTORIUS PRISCUS, Germanicus'un ölümü üzerine yazdığı bir şiir için Tiberius tarafından ödüllendirilmişti. JULIUS MONTANUS'un elegia ve heksametron vezniyle yazdığı şiirlerin güzel olduğunu söyler Ovidius. Tiberius'un dostu idi. Sabinus'u yukarıda gördük. *Heroides*'e cevaplarından başka Ovidius'un *Fasti*'sine benzer bir şiir yazmaya başlamış ama bitiremeden ölmüştür. VALERIUS LARGUS, Antenor'un İtalya'ya gelişi hakkında bir şiir yazdı. Bundan başka Ovidius yalnızca isim olarak birçok şairden söz eder. C. VALGIUS RUFUS daha iyi biliniyor. Ovidius onun Pindaros'un izleyicisi, yani bir lirik şair olduğunu söyler. Elegia ve heksametron vezinleriyle de şiirler, aynı zamanda retorik dilbilgisi ve doğa bilimi üzerine de eserler yazmıştır. Bu sonuncu eserler düzyazı olarak yazılmıştı. TURRANIUS, VARUS ve SEMPRONIUS GRACCHUS trajedi şairleri idiler. GAIUS MELISSUS Roma sosyetesinin yukarı kesitlerine ilişkin komediler yazardı. Bunlara «Fabulae trabeatae» adını vermiştir. Aynı zamanda tanınmış kimselerle ilgili öykülere ve onların nükteli sözlerine ilişkin 150 ciltlik bir eser yazmıştı. «Grammaticus» olan Melissus bu eseri yaşlılığında eğlence olarak kaleme almıştı. Maecenas'ın azatlısı idi ve arılar üzerine de (ismine uygun olarak, çünkü Lâtince «mel», bal demektir) bir eser vermiştir. Ovidius'un listesinde bundan sonra da pek az bilinen isimler gelmektedir. Ovidius'un başka şiirlerinde de aşk şiirleri yazan bir SERVIUS SULPICIUS[2], şiirlerini çok beğendiğini söylediği kadın şair arkadaşı PERILLA[3], iambic şiirler yazan bir BASSUS'tan[4] söz edilmektedir.

Vergilius'un *Georgica*'sı için taşlama olarak bir eleştiri yazdıkları için biraz daha iyi bilinen iki şair de BAVIUS ve MEVIUS'tur. DOMITIUS MARSUS bunlar için bir epigram yazmıştı. Vergilius bir dize ile[5] Horatius da *Epodeler*inin birinde[6] bunlardan söz ederler.

Augustus çağına ait şairler ve şiirlere ilişkin söyleyebileceğimiz bir tek şey daha kaldı: Çanakkale Boğazı'ndaki Lampsakos kentinde tapınılan Bereket Tanrısı Priapos için yazılan ve Lâtince olarak seksen altı tanesi elimizde bulu-

(1) *Ex Pont.*, IV, 16, 36.
(2) *Tristia*, II, 441.
(3) *Tristia*, III, 7.
(4) *Tristia*, IV, 10, 47.
(5) *Ecloga*, III, 90.
(6) *Epode*, 10.

nan küçük şiirler. *Priapea* adı altında bilinen bu şiirlerin bazıları Vergilius'a ve Ovidius'a atfedilir. Pek azı nüktelidir ve ahlâka aykırı değildir, genellikle hoşa gitmeyecek, müstehcen şeylerdir.

Düzyazı

Bu dönemde yazılan düzyazı eserlere ve düzyazı yazarlarına gelince: AUGUSTUS'un on üç kitaptan oluşan ve Maecenas'la Agrippa'ya adadığı anıları (özgeçmişi) ne yazık ki kaybolmuştur. «Monumentum Ancyranum»da korunmuş olan mezarının üstüne yazılmasını istediği «Index Rerum a se Gestarum»dan, Augustus çağı bölümümüzün başında ayrıntılı olarak söz ettik. Augustus'un sadeliği ve açıklığı her şeyin üstünde tutan bir stili ve berrak bir dili vardır. Augustus çok iyi bir eğitim görmüş bir kimse idi ve her türlü şiir ve düzyazı eserleri okumaktan ve dinlemekten hoşlanmakla kalmayıp kendisi de yazardı. Epigramlar yazmıştır. Kamu işlerinde çalışan her kişi gibi sık sık konuşmalar yapmak zorunda idi ve bunları genellikle önceden yazdığı bir kopyadan okurdu. Yukarıda bir trajedi yazmaya giriştiğini söyledik. Felsefeyle ilgili bazı yazılar da yazmıştır[7]. Arkadaşlarına, özellikle Vergilius ve Horatius'a sık sık mektuplar yazardı[8].

Augustus'un iki baş danışmanı MAECENAS ve AGRIPPA da anılarını yazmışlardı. Maecenas'ın *Dialogi* adıyla yazdığı bazı felsefe eserleri vardı. Şiir de yazardı. Agrippa'nın ise en önemli eseri edebî alandan uzak bir eser, İmparatorluğun kendi yönetiminde yapılmış olan coğrafî bir kommentarı idi.

Yukarıda kendisinden bir eleştirmen ve trajedi yazarı olarak söz ettiğimiz GAIUS ASINIUS POLLIO, aynı zamanda Augustus çağının Livius'tan sonra en önemli tarih eserini veren bir yazardır. *İç Savaşların Tarihi*'ni on yedi kitap halinde yazmıştır — ilk triumvirliğin kurulmasından Philippi Savaşı'na kadar. En son anlattığı şey Cicero'nun ölümüdür ve bununla ilgili bir parça elimizdedir. Bu eser sonradan Plurtarkhos'a ve başka tarihçilere kaynak olmuştur. Kendisi aynı zamanda hatipti ama, konuşmaları hakkında 7 başlık adından başka pek bir şey bilmiyoruz. Roma'da ilk genel kitaplığı kuran Asinius Pollio olmuştur. Yazdığı bir eseri yayınlanmadan önce dinleyicilere okumak âdetini ilk önce o çıkarmıştır. Sonradan Gümüş Çağında bu âdetin yaygınlaşacağını göreceğiz. (Yukarıda Asinius Pollio'nun, Livius'un «Patavinitas»ı ile alay ettiğini söylemiştik. Belki de eleştirdiği Livius'un eseri değil, onu okurken bir Patavium'lu olan Livius'un konuştuğu Lâtince idi.)[9]

(7) Bütün bu bilgileri Suetonius'un *Divus Augustus* adlı eserinden öğreniyoruz.
(8) Suetonius'un *Horatius'un Yaşamı*'nda ve Donatus'un *Vergilius'un Yaşamı*'nda bunlardan örnekler vardır.
(9) Rose, H. J., aynı eser, s. 309.

M. VALERIUS MESSALLA CORVINUS iyi bir yazar ve konuşmacı idi. Çok seçkin ve temiz bir dili, Cicero'nunkine benzeyen, ama daha yumuşak ve sanatla bezenmiş bir üslûbu vardı. Ama hatip olarak, Cicero'nun seviyesinde değildi. Şiir de yazmış, Yunancadan şiirler çevirmiş, dil ile ilgili (filolojik) yazılar da yazmıştır.

Trogus

Livius'tan sonra kendisi hakkında oldukça iyi bilgi edinebildiğimiz bir Augustus çağı tarihçisi de POMPEIUS TROGUS'tur. Gallia Narbonensis (Kuzeydoğu İspanya) eyaletinden bir aileye mensuptu. İlk kuşaktan Roma vatandaşı idiler. Trogus tarihçi olmakla birlikte bir ansiklopedist idi. Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerinin Yunancasından Lâtinceye zooloji ve botanik konusunda eserleri çevirmiş veya uyarlamıştır. Ama en önemli eseri yazdığı dünya tarihidir. Livius'un Roma tarihini tamamlamak amacıyla Roma dışındaki ulusların tarihini yazmıştır. Kırk dört kitaptan oluşan bu eserine *Historiae Philippicae* adını vermiştir. Bu eseri yazarken kendinden önceki Yunanlı yazarlardan yararlanmıştır. Asur kralı Ninus'tan başlayarak Parth'lardan başka bütün öbür ulusların Roma İmparatorluğu'nun bünyesine geçmesine ve Augustus'un kurduğu barışa kadar olanları yazdı. İtalya'nın ilk zamanlarının tarihine çok kısa değinir. Eserin adı Theopompos ve Lampsakos'lu Anaksimenes'ten alınmıştır. Bunlar aşağı yukarı aynı plân üzerine Philippos'un yaptığı işleri yazmışlardı. Trogus'un tarihi de Philippos ve Büyük İskender'in yaptıklarını ve Parth İmparatorluğu'na kadar gelen olayları içerir. Trogus'un bu eseri ne yazık ki bazı fragmentler dışında kaybolmuştur. Kendisi hakkında bir şey bilmediğimiz M. Junianus Justinus adında birisi bu eserin bir epitomos'unu (özetini) yazmıştır. Bu kısa durumunda bile bu tarih eseri çok ilginçtir. Başka hiçbir yerde rastlamadığımız bilgileri içermektedir. Özellikle, Yunanistan'ın artık önemini yitirdiği Hellenistik çağda Doğu Akdeniz ve yöresindeki ülkelerle ilgili bilgi edinmemize yarayan çok az kaynaktan birisidir.

Bundan başka bu dönemde FENESTELLA adında br yazarın *Annales* adında bir eser verdiğini, Q. DELLIUS'un mektup ve tarih türünde yazılar yazdığını biliyoruz. Suetonius, Augustus hakkında yazdıkları için o dönemin şu dört yazarından yararlandığını söyler: JULIUS MARATHUS, C. DRUSUS, JULIUS SATURNINUS ve AQUILIUS NIGER. BAEBIUS MACER de Augustus dönemi hakkında yazmıştır. C. CLODIUS LICINUS'un *Res Romanae* adlı tarih kitabı Livius ve Nonius için kaynak oluşturmuştur.

Hyginus

Augustus çağında büyük bir heves ve büyük çabalarla uğraşılan işlerden biri de arkeoloji alanında yapılan çalışmalardı. Bu konuda en önemli ve ve-

rimli yazarlardan birisi GAIUS JULIUS HYGINUS idi. Hyginus, Augustus' un İspanyol asıllı bir azatlısı idi. Bilgili ve kültürlü bir adamdı. Augustus onu Palatinus'taki kitaplığın başına geçirdi. Grek dilbilgini Polyhistor'un öğrencisi ve Ovidius'un arkadaşı idi. Coğrafya, tarih, tarım ve şiir konularında verdiği büyük eserler kaybolmuştur. *Urbes Italiae (İtalya Kentleri)* eseri de kayıptır. Astroloji üzerine yazdığı bir eseri ve mitoloji konulu *Fabulae (Öyküler)* daha sonraki çağlarda kopya edilmiş halleriyle günümüze ulaşmışlardır. Hyginus aynı zamanda Vergilius'un eserlerine kommentar yazan ilk kişilerdendir.

Verrius

Augustus çağı bilginlerinin en önde gelenlerinden biri de MARCUS VERRIUS FLACCUS idi. Augustus onu iki torunu için öğretmen olarak seçmişti. *De Verborum Significatu (Kelimelerin Anlamı)* adındaki sözlüğü çok değerli bir araştırma eseridir. Bu eser hâlâ Lâtincenin ilk çağları hakkında elimizde bulunan en değerli kaynaklardan biridir.

Celsus

Bu dönemde bilimin pratik yönünde eser verdiğini gördüğümüz bir kişi de AULUS CORNELIUS CELSUS'tur. Celsus hitabet, hukuk, felsefe, savaş bilimi, tarım ve tıp ile ilgili bilgileri içeren bir ansiklopedi meydana getirmişti. Günümüze ancak hekimlikle ilgili bilgileri içeren sekiz kitap kalmıştır. Bunlar genellikle Hippokrates'e ve öbür Yunanlı tıp yazarlarına dayanmakta ise de gününün hekimlik uygulamalarını da içermektedir. İnsan sevgisi, sağduyu ve teori ile deneyim arasındaki dengeye önem veren, sağlığın korunması için sağlam kurallar öneren bir eserdir. İlk iki kitap beslenme ve tedavi yöntemlerine ilişkin genel ilkeler, üçüncü kitap ateşli hastalıklar, dördüncü iç hastalıkları, beşinci ve altıncı yaralar ve iltihaplar gibi dış hastalıklar, son iki kitap ise ameliyatlar hakkında bilgi verir. (Celsus'un zamanında ne güç ve tehlikeli ameliyatlar yapıldığını buradan öğrenmekteyiz.) Bu eser standard bir kitap haline geldi. Onbeşinci yüzyılda ilk basılan kitaplardan biri oldu, —1478, Floransa—[10] ve uzun süre tıp öğrencilerinin kullandığı bir ders kitabı olarak kaldı. Demek ki Celsus'un zamanında tıp bilimi onsekizinci yüzyıla gelinceye kadar tekrar ulaşamayacağı bir düzeye gelmiş bulunuyordu. Celsus kendisi önemli bir buluşun ya da geliştirmenin sahibi olmamakla birlikte, o zaman için çok fazla karmaşık olan tedavi sistemini çok iyi öğrenmiş ve özümsemişti; çok geniş ve dakik bilgi sahibi idi. Aynı zamanda ender bir yazarlık yeteneği vardı. Böylelikle, bu alanda en önemli isimlerin arasında yer almıştır.

(10) Paul, Harvey, aynı eser, s. 96.

Vitruvius

Celsus'un çağdaşı mimar VITRUVIUS POLLIO ise tersine bilgi alanı ve yazma yeteneği çok sınırlı bir kişiydi. Ama kendi alanında o da Celsus kadar ünlüdür. On kitaptan oluşan eseri *De Architectura*'yı *(Mimarlık Hakkında)* Augustus'a adamıştır (İ.Ö. 14). Klâsik mimari konusunda yazılmış tek önemli eser olarak günümüze ulaşmış ve Rönesans'ta mimarlık ilkelerine etki yapmış ve o günden zamanımıza kadar devamlı olarak meslekî çalışmalara kaynak oluşturmuştur. Bu kitaplarda Vitruvius genel olarak mimarî ve inşaat, inşaat alanları, aygıtları, tapınak, tiyatro ve ev inşaatı hakkında bilgi vermekle kalmayıp dekorasyon, su tesisatı, güneş ve su saatleri hakkında da bilgi verir. Eser resim ve diyagramlar da içerir. Edebî yönden değeri olmayan bu eser gene de çok ilgi çekicidir. Çok bilgili bir mimar olan Vitruvius genel bilgiden ve yazma yeteneğinden yoksun bir kişi idi. Bazan bir konuyu uzun uzun yazmış bazan karanlıkta bırakacak kadar kısa kesmiştir; kimi zaman da neredeyse hiç anlaşılmaz. Kendi bilgi alanı dışında konulara el attığında ise bize yarı okumuş bir adamın derinliği ve ustalığı olmayan özentili tutumunu anımsatır.

10

İMPARATORLUK ÇAĞI (GÜMÜŞ ÇAĞI)

Augustus'tan sonra gelen imparatorlar zamanındaki Lâtin Edebiyatına modern çağlarda Gümüş Çağı edebiyatı denmiştir. Bunun nedeni bu çağda verilen edebî eserlerin Cicero ve Augustus çağındaki kadar üstün eserler olmamalarıdır. Ama bunların arasında da —onlara erişemese de— birçok güzel ve üstün eserler bulunduğu kuşkusuzdur.

Bu çağın edebî eserlerinde —şiir olsun, düzyazı olsun— çok fazla özenilmiş bir retorik eğilimi göze çarpar. Tumturaklı, etkili ve parlak sözler söyleme eğilimi diye niteleyebileceğimiz retorik, sonunda her şeye o denli egemen olmuştur ki şiir de düzyazı da yapay bir hale gelmiştir. Retorik ustalık göstermeye çok önem vermek şairlerin, şiirselliğini yitirmiş, düzyazıyı andıran şiirler yazmasına yol açmıştır. Aynı zamanda düzyazı da sanki şiir niteliğine bürünmüştür. «Bu koşullar altında Vergilius çapında ikinci bir şair ortaya çıksaydı bile çok üstün nitelikte şiirlerin yaratılıp yaratılamayacağı kuşku götürür. Kuşkusuz olan bir şey varsa o da —gerçi şiir değeri olan birçok şiirler yazılmışsa da— böyle üstün şiirlerin bu çağda yaratılmadığıdır. Öte yandan düzyazı bu durumdan daha az zarar görmüştür. Çünkü bir iki yazar, özellikle Tacitus, retoriğin yapaylığına köle olmayıp ona egemen olarak amaçları için ustaca kullanmış ve o zamandan beri eşine rastlanmayan görkemli eserler yaratmışlardır.»[1]

Bu çağda edebiyatı etkileyen bir sınırlayıcı etken daha vardı. Daha Augustus zamanında Gallus'un eserlerinin ortadan kaybolduğunu, Ovidius'un eserlerinin ise —şairin sürgüne gönderilmesi üzerine— Genel Kitaplıktan çıkarıldığını görmüştük. Augustus'tan sonra hüküm süren ilk dört imparator, Tiberius, Caligula, Claudius ve Nero genellikle çok «alıngan» kimselerdi. Bu imparatorlara egemen olan kuşku ve endişe birçok eserlerin yasaklanıp imha edilmesine, yazarların cezalandırılmasına, hattâ ortadan kaldırılmasına yol

(1) Rose, H. J., *A Handbook of Latin Literature,* s. 347.

açmıştır. Doğal olarak bu durum yazarların ya büyük bir ihtiyatla yazı yazmasına ya da bugün bizlerin hiç de hoş karşılamadığımız dalkavukluğa varan iltifatlara başvurmalarına ve düşmüş veya ölmüş politik güç sahiplerinin arkasından neredeyse küfür niteliğinde şeyler yazmalarına yol açıyordu. Bu koşullar altında yazılan tarih eserlerinde veya söylenen nutuklarda gerçeği bulmak olanaksız olacak kadar güçtür. İşte bu durum bütün edebî eserlerde sınırlayıcı etkisini göstermiş ve bu çağda Roma'da edebî etkinliklerin azalmasına ve değerlerinden çok şey yitirmelerine yol açmıştır. Şimdi bu çağda eser vermiş yazarlara göz atalım.

Önce yukarıda adını andığımız dört imparatordan biraz söz edelim: Bunlar kendileri de edebiyata meraklı ve bu alanda etkinlik göstermiş az ya da çok yetenekli kimselerdi.

TIBERIUS (14-37) Yunan edebiyatını çok iyi bilirdi. Ünlü bir retorik hocası olan Gadaralı Theodoros'tan retorik öğrenmişti. Yunan diline çok egemendi ve Yunanca şiirler yazardı. Lâtince yazarken dilinin süsten uzak ve saf olmasına önem vermekle birlikte eski ve pek bilinmeyen kelimeler kullanmayı severdi. Filoloji ve arkeolojiye meraklıydı; çevresinde bilgili adamlar bulundurmaya ve onlara şaşırtıcı sorular sormaya bayılırdı. Julius Caesar'ın ölümünü konu alan bir şiir, bir otobiyografi (kendi özgeçmiş öyküsü), bazı mektuplar ve söylevler yazmıştır ki bunların hepsi de kaybolmuştur.

En azından sonraki çağlarda, sevmediği edebî eserleri yasaklamak ya da yok etmekle ün yapmıştı. Kendisine şiirlerinde saldırılarda bulundukları için iki şairi öldürtmüştü. Bir üçüncüsü, yazdığı bir tiyatro eserindeki Agamemnon'u kötüleyen sözlerin, Tiberius aslında kendine yöneltilmiş olduğundan kuşkulandığı için kendini öldürmek zorunda kalmıştır. İç Savaşlara ilişkin yazdığı tarihte söylediği bir şey Tiberius'un hoşuna gitmediği tarihçi Cremutius Cordus'un eseri halkın önünde yakıldı ve kendisi —o sıralarda yaygın olduğu gibi— aç kalarak kendini öldürdü. Yönetime karşın eserleri kendisinden sonra okunmaya devam etti, ama günümüze ulaşamamıştır. Adının *Annales* olduğu sanılıyor. Tiberius sahnede rol oynayan aktörlerin —kendilerinin hiç aklından geçmeyen— ses tonlarından ve hareketlerinden de kuşkulanırdı, onun için onları ve gene onlar gibi hoşlanmadığı astrologları (yıldız bilimcileri) İtalya'dan kovdu[2].

Yerine geçen GAIUS (37-41) takma adı CALIGULA ile tanınır. Caligula rahat ve etkili bir biçimde konuşabilen iyi bir konuşmacı idi. Deliliğine karşın edebî konulardaki düşünceleri umulabileceği kadar aşırı değildir. Genç Seneca için «kireçsiz kum» deyimini kullanan odur. Kendinden önce eserleri yasaklanmış yazarların eserlerini kitaplıklara yeniden koydurmakla birlikte Homeros, Vergilius ve Livius'un eserlerini kaldırtmıştır — Home-

(2) Rose, H. J., aynı eser, s. 349.

ros'u Platon ona karşı olduğu için, öbürlerini de kendisi hoşlanmadığı için. Tiranlar aleyhine konuşan hatip Carrinas Secundus'u sürgüne yolladı. Bir dizesinde kendisiyle alay ettiğinden kuşkulandığı bir Fabula Atellana (güldürü) yazarını da diri diri yaktırdığı söylenir[3].

CLAUDIUS (41-54) zekâ bakımından biraz yavaş olmakla birlikte iyi öğretim görmüş, bilgili bir kimseydi ve bilginin dostu idi. Büyük bir hatip olmamakla birlikte, kendini iyi ifade edebilen bir konuşmacı idi. Daha gençliğinde tarih yazmaya başlamıştı. Lâtince olarak iki tarih eseri kaleme aldı. Birisi Julius Caesar'ın ölümünden başlayarak olanları anlatan iki kitaplık bir eser, öbürü ise İç Savaşların sonundan başlayarak olanları anlatan kırkbir kitaplık bir eser. Bir de sekiz kitaplık bir otobiyografi yazmıştır. Bunları kendisi henüz bir öğrenci iken büyük güçlüklerle, özellikle açık sözlülüğünü eleştiren kendi ailesinin büyük hoşnutsuzluğuna karşın yazmıştır. İmparator olduktan sonra kuşkusuz istediğini kolayca yazabildi. Yunanca olarak 20 kitaplık bir Etruria bir de 8 kitaplık Kartaca tarihi kaleme aldı. Daha hafif konularda da yazmıştır — örneğin kendisinin çok sevdiği zar oyunu hakkında. Cicero ve Pollio'nun özellikleri hakkında Asinius Gallus'a bir yanıt da yazmıştır. Lâtin alfabesinde yapılmasını önerdiği reform fonetikle ilgilendiğini gösterir ve bilgiçlik taslamakla birlikte oldukça ustalık eseridir.

NERO (54-68) gösterişli ama yüzeysel bir öğretim görmüştü. Gördüğü iltifatlar ve dalkavukluk bununla birleşince kendi kendisini hastalık derecesinde üstün ve yetenekli görmesi doğal bir sonuç oldu. Fazla zeki değildi ama şarkı söylemede, şiir yazmada, arp çalmada, aktörlükte ve Seneca'nın yardımı ile, hitabette oldukça başarılı olabiliyordu. Araba yarışlarında da başarılıydı. Onun yönetiminde birçok tanınmış yazarlar ortaya çıktı ama kıskançlığı zaman zaman onlara gem vurdu. Şiirlerinden birinden günümüze kalan dört dize, hele bir dizesi, oldukça güzeldir. *Troica* adlı uzun eserinde bu düzeyi korumuş olması kuşkuludur. Troia'nın düşüşünü konu alan bu eseri Roma yanarken okuduğu söylenir. 400 kitaplık Roma tarihiyle ilgili bir destan yazmayı kuruyordu. Ama görünüşe bakılırsa bu gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda erotik ve satirik ufak eserler de yazmıştır. Bundan başka Neronia adı altında yeni bir bayram düzenledi. Bu festivalde konuşma yarışmaları yapılıp kazananlara ödül veriliyordu[4].

Nero'nun annesi AGRIPPINA da anılarını yazmıştı. Tacitus bunlardan söz etmektedir.

İmparatorluk ailesinin en iyi şairi Tiberius'un manevi oğlu olan GERMANICUS JULIUS CAESAR idi. Germanicus bazı ufak tefek şiirlerden —epigramlar— başka, Aratos'un daha önce Cicero tarafından çevrilen (Bkz.,

(3) Rose, H. J., aynı eser, s. 350.
(4) Rose, H. J., aynı eser, s. 351.

s. 85) eserini Lâtinceye çevirmiş, daha doğrusu uyarlamış, bunu yaparken eserin orjinalinde bulunan olaylarla ilgili yanlışları düzeltmiştir. Germanicus' un Cicero'dan daha iyi bir şair ve daha iyi bir astronom olduğu anlaşılıyor. Bundan başka eserleri de vardı. Hatip olarak haklı bir ün yapmıştı. Yunan edebiyatını ve dilini çok iyi biliyordu ve Yunanca olarak komediler yazmıştı. Bunlardan birini o öldükten sonra Claudius sahneye koydurmuştu[5].

İmparatorluk ailesinden sonra bu çağda ilk önce Tiberius zamanında astroloji üzerine eser vermiş M. MANILIUS'u görüyoruz. Gene aynı zamanda M. VELLEIUS PATERCULUS Yunan ve Roma tarihleri yazmıştır. Bunun yazdığı tarih Augustus ve Tiberius'un zamanları hakkında elde bulunan tek ve en ayrıntılı kaynaktır. Tiberius zamanında eser veren bir başka tarihçi VALERIUS MAXIMUS'tur. *Facta ac Dicta Memorabilia (Dikkate Değer İşler ve Sözler)* adlı eserinde değişik konularda tanınmış kimselerin başından geçen gerçek olayları «askerî disiplin», «alçak gönüllülük», «kendine güven», «saflık», «zulüm» gibi başlıklar altında anlatmıştır. Oldukça yapay bir üslûpla, anlaşılması zor deyimlerle yazılmış bu eser gerçeklere pek saygılı olmasa da ve Tiberius'a alabildiğine dalkavukluk etse de, anlattıkları gene de çok ilgi çekicidir ve örneğin Livius'un tarihinden elimize geçmemiş bazı bölümleri içermektedir. Sonradan kaybolmuş bazı tarihlerden faydalanmış ve bize aktarmıştır.

Phaedrus

GAIUS JULIUS PHAEDRUS Trakyalı bir köle olarak daha küçük yaşta Roma'ya getirildi. Sonradan azat edilerek İmparatorluk ailesinin ev halkı arasına girdi. Kısa şiirler halinde yazdığı hayvan öyküleri İmparator Tiberius ve Caligula zamanında 5 kitap halinde yayınlandı. Bu öyküleri Aisopos'un[6] öykülerinden aldığını kendisi söyler ve bunlara *Fabellae Aesopiae (Aisopos Tarzında Öyküler)* adını verir. Bu 5 kitap 100'den fazla hayvan öyküsü, aynı zamanda bazı tanınmış kimselerle ve Roma'daki gündelik yaşamla ilgili fıkraları (anekdot) içerir. Bazıları hafif ve eğlendirici nitelikte olmakla birlikte, genellikle ciddî ya da taşlama olarak yazılmış olan öyküler yaşamın haksızlıklarından ya da toplumsal ve siyasal bozukluklardan, kötülüklerden söz eder. Bilerek veya bilmeden yapmış da olsa, öyküler günün politikacılarına taş

(5) Rose, H. J., aynı eser, s. 351.

(6) Aisopos (Aesop) — Dilimize Fransızca'dan Ezop diye geçmiş olan hayvan öyküleri ile ünlü Yunanlı öykücü. Sonradan birçok başka hayvan öyküleri de onun diye tanınmıştır. Tarihçi Herodotos onun Mısır hükümdarı Amasis zamanında (İ.Ö. 6. yüzyıl) yaşadığını ve bir Trakyalının kölesi olduğunu söyler. Ahlâk öğütleri veya taşlama niteliği taşıyan hayvan öyküleri onun adı altında geniş çevrelere yayılmıştı.

atar görünmesi Phaedrus'un başına dert açtı. Bu yüzden hapse atıldığı sanılıyor. Daha önce Ennius, Lucilius ve Horatius arada sırada böyle öyküler yazarak amaçları için onlardan faydalanmışlarsa da taşlama için tek yol olarak bu öykülerden faydalanmış ve yalnızca öykü-şiirler yazmış olan ilk Lâtin şairi Phaedrus'tur. Kısa, düzgün cümleler ve açık, temiz bir üslûpla yazılan bu şiirler okul kitaplarında yer almış, Orta Çağlardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Birçoğunu hepimiz biliriz: Örneğin, Aslanın Payı, Kurtla Kuzu, Öküz ile Kurbağa, Koynumuzda Beslenen Yılan, Tilkinin Yetişemediği Üzümlere Koruk Demesi gibi... (Sonradan Fransız yazarı La Fontaine'in de böyle hayvan öyküleri yazdığını biliyoruz.)

Gümüş Çağda göze çarpan başka bir özellik de yazarların son yazdıkları eserden parçaları arkadaşlarından oluşan seçkin gruplar önünde okumasının —«recitationes»— moda olması idi. («Yaşam ve hitabet Forum'dan evlerin içine çekilmiştir.»)[7] Bu kuşkusuz ya onların eleştirilerini öğrenmek ya da onları eserleri ile etkilemek için yapılıyordu — sanki yayımdan önce bir tür propaganda gibi. Böyle özentili durumlar da Gümüş Çağının yapaylığına kuşkusuz katkıda bulunuyordu.

Biraz yukarıda da söylediğimiz gibi, retorik ve hitabet de abartılı bir biçimde önemseniyordu. Bu dönemdeki Roma hitabeti hakkında, bu konuda eleştiriler yazmış Yaşlı Seneca, —daha çok tarih yazarı olarak tanınan— Tacitus ve Quintilianus gibi yazarlardan bilgi edinebiliyoruz.

Yaşlı Seneca

Aynı adı taşıyan oğlundan ayırmak için Yaşlı Seneca veya Seneca Rhetor (Hatip Seneca) diye tanınan LUCIUS ANNAEUS SENECA, kendisi de —verilen addan anlaşılacağı gibi— hatip idi. İ.Ö. 55 yılında İspanya'da Corduba kentinde doğmuştu. Daha çocukken Roma'ya gelmiş, orada öğrenimini yapmıştır. İ.S. 37'de öldüğü tahmin ediliyor. Eserlerini İmparator Tiberius ve Caligula zamanında vermiştir. Yaşlı Seneca Roma'da gerek eğitimsel gerekse sosyal yönden hitabete verilen önemin doruğa çıktığı bir dönemde yazıyordu. Oysa Augustus çağında en büyük amaç millî bir şiirin yaratılması, sonuç olarak en hararetli tartışma konusu ve en büyük ilgi odağı da şiir idi. Augustus'un son yıllarından başlayarak bu ilgi hitabete yöneldi.

Yaşlı Seneca uzun yaşamı boyunca Cicero dışında o günlerin bütün ünlü büyük hatiplerini dinlemişti ve ömrünün sonuna kadar bunlardan büyük bö-

(7) Büchner, Karl, *Römische Literatur Geschichte*, s. 391.
(Forum= Pazar alanı, çarşı. Eski Yunan ve Roma'da kamu yaşamı, sosyal ve kültürel olayların çoğu buralarda geçerdi.

lümleri, hattâ nutukların tümünü kelimesi kelimesine ezberden okuyacak kadar olağanüstü bir bellek sahibiydi.

Eserleri olan 10 kitaplık *Controversiae* ve 1 kitaplık *Suasoriae* okullarda hitabet eğitiminde kullanılan değişik biçimlerde yazılmış konuşma örneklerini ve bunlar hakkında yazarın eleştirilerini içeriyordu. Bu eleştiriler konuşma sanatının geçmişi ve o günkü durumu hakkında yazarın derin bilgi ve keskin anlayışını gösterir. Eserleri Augustus ve Tiberius zamanındaki hitabet ve hatipler hakkında âdeta bir bilgi madenidir. Verdiği bilgi ve yaptığı eleştirilere fıkralar, alıntılar da katmıştır. *Controversiae* karşılıklı tartışmalar halinde, *Suasoriae* ise monolog halinde yazılmış olup bunlar zamanımıza çok eksik ve kusurlu olarak ulaşabilmiştir.

Augustus'tan sonra hüküm süren ilk dört imparator zamanında devlet yönetiminin mutlak bir tek adam egemenliği haline geldiğini gördük. Bu dönemin son zamanları, özellikle Nero'nun zamanı, aynı zamanda Platon'un vaktiyle düşlediği filozoflar hükümdarlığının temelinin atıldığı bir dönem oldu. Platon'un bu düşü hiçbir zaman İ.S. 2. yüzyılda Roma'da olduğu kadar gerçekleşmeye yüz tutmamıştır. Stoa felsefesi okulların sınırını aşarak neredeyse bir dinsel inanç ama aynı zamanda gündelik yaşam için davranış kuralları haline geldi ve Roma yaşamının derinliklerine kadar sindi. Önce İmparatorluk yönetimince baskıya ve takibata uğratılmıştı ama bu onun daha güçlenmesinden başka bir işe yaramadı. İmparator Domitianus bütün filozofları Roma'dan kovdu, sürgüne yolladı (İ.S. 94), ama iki yıl sonra o öldürülünce yerine gelenler Roma'da seksen yıl boyunca Stoa felsefesinin ilkeleriyle yoğrulmuş bir yönetimi kurdular.

Genç Seneca

Bu devrimi yazılarıyla harekete geçirenlerin ilki ve en önemlisi Hatip Seneca'nın oğlu genç LUCIUS ANNAEUS SENECA'dır (İ.Ö. 4 - İ.S. 65)[8]. Yaşlı Seneca'nın ikinci oğlu olan Seneca İspanya'da Corduba kentinde doğdu. Çocukken Roma'ya getirildi ve orada hitabet ve felsefe öğrenimi gördü. Felsefeye büyük bir eğilim duydu ve özellikle Stoa öğretisi, üzerinde derin bir etki yaptı. Seneca önce «quaestor»luk, sonra avukatlık yaptı. Daha sonra senator oldu. Ama İmparator Caligula'nın kıskançlığını uyandırdı ve ölümden kılpayı kurtuldu. İmparator Claudius zamanında Seneca sarayda mevki sahibi oldu ama İmparatoriçe Messalina tarafından Caligula'nın en küçük kızkardeşi Julia Livilla ile ilişki kurmakla suçlanıp Korsika'ya sürüldü (41). Orada 8 yıl kaldı. Messalina öldürülüp Claudius Agrippina ile evlenince, Agrippina

(8) Mackail, J. W., *Latin Literature*, s. 171.

onu geri çağırdı (49), ona «praetor»luk verdirdi ve o sırada 10 yaşında olan oğlu Domitius Nero'ya öğretmen olarak atadı. (Seneca sürgünde geçirdiği yıllarda yaptığı edebî çalışmalarla ün kazanmıştı ve bu yüzden iyi bir öğretmen olarak kabul edildi.) Seneca'nın genç öğrencisi üzerindeki etkisi uzunca bir süre sınırsız oldu. Nero 17 yaşında imparator olunca Seneca, o sırada İmparatorluk muhafız alayının komutanı olan arkadaşı Afranius Burrus ile birlikte, neredeyse İmparatorluğun yöneticisi durumuna geldi. Seneca'nın etkisi genç imparatoru bir süre makul davranışlar çerçevesinde tuttu ve yönetiminin doğru, güvenli ve adaletli olmasını sağladı. Ama zamanla Nero'nun kişiliğindeki zayıf yönler egemen olmaya başladı. Seneca öğrencisinin bu yönlerini sevgi ve bağlılıktan kaynaklanan bir hoşgörüyle karşılamakta biraz ileri gitti, ona gem vuracak sınırı bilemedi. İmparator sayesinde büyük bir servet sahibi olması da Seneca'nın bu davranışını kuşkusuz etkilemiştir. Bu yüzden, yalnız ihtiyatlı değil, aynı zamanda pek de onurlu bir davranış içinde olmadığını söyleyebiliriz. Zamanla Nero'nun zulmü, ihtirası, anormal davranışları artık dizginlenemez hale geldi. Burrus'un ölümünden sonra desteksiz kalınca Seneca saraydaki görevinden çekilip bütün servetini İmparatora devretmek için Nero'dan izin istedi (62). Bundan sonra kendini edebî çalışmalarına vererek herkesten uzakta bir yaşam sürmeye başladı. Ama 65'te Piso tarafından hazırlanan darbe girişiminde rolü bulunduğu suçu ile yaşamına son vermesi emredildi. Tarihçi Tacitus, onun bu işi nasıl bir sükûnet ve ağırbaşlılıkla yaptığını anlatır.

Seneca çok yüksek davranış idealleri, ahlâk kuralları olan bir adamdı. Ama kendi yaşamında bu ideallere sadık kalamamıştır. Claudius, Britannicus ve Agrippina'nın Nero tarafından öldürülmelerine göz yumdu. Ve kendi ahlâk prensiplerine hiç de uymayan bir biçimde bir sarayda yaşadı ve büyük servetler edindi. Ama insanca davranış, hoşgörü ve bağışlamaya ve tanrısal bir güce olan inancı kuşkusuz gene de etkili olmuştur. O olmasa, Nero'nun egemen olduğu dönem belki de çok daha kötü olurdu. Belki de durumu ve olaylar ona acı vermiş olabilir. Felsefe öğretisindeki alçak gönüllü ve hoşgörülü tutum belki de bunun bir yansımasıdır[9].

Klâsik yazarlar arasında genellikle ikinci sınıf sayılmakla birlikte Seneca, insanlığın düşünce tarihinde çok büyük önemi olan biridir, çünkü yeni bir inanışın yayılmasına hizmet etmiştir. Ahlâk prensiplerini ortaya koymak bakımından —Plutarkhos[10] ile birlikte— bütün Yunanlı ve Romalı yazarların başında gelir.

Seneca çok verimli bir yazardı. Felsefe konusunda yazdığı eserleri üç gruba ayrılabilir: 1. Ethika (ahlâk felsefesi) konularında yazdığı, *Dialogi (Diyaloglar)* adıyla da bilinen, denemeler diyebileceğimiz eserleri, 2. *Epistulae*

(9) Harvey, Sir Paul, *The Oxford Companion to Classical Studies,* s. 389.
(10) İ.S. 1-2. yüzyıllarda yaşamış Yunanlı biyografi yazarı ve ahlâk filozofu.

Morales (Ahlâk Konusunda Mektuplar), 3. *Naturales Quaestiones (Doğa Sorunları).*

1. Gruptakiler şunlardır:

De Providentia (Tanrısal Öngörü Hakkında)
De Constantia Sapientis (Bilgenin Değişmezliği Hakkında)
De Ira (Öfke Hakkında) - 3 kitap
De Vita Beata (Mutlu Yaşam Hakkında)
De Otio (Boş Zamanlar Hakkında)
De Tranquillitate Animi (Ruhun Dinginliği Hakkında)
De Brevitate Vitae (Yaşamın Kısalığı Hakkında)
De Consolatione ad Marciam (Avutma Üzerine Marcia'ya)
De Consolatione ad Polybium (Polybius'a Avutma Üzerine)
De Consolatione ad Helviam Matrem (Annesi Helvia'ya Avutma Üzerine)
De Clementia (Hoşgörü ve Bağışlama Hakkında)
De Beneficiis (İyilik Yapma Hakkında)

2. Gruptaki 124 mektup arkadaşı Lucilius'a yazılmıştır. Gene yukarıda saydığımız denemelerindeki konuları ele alır ve yaşamın değişik yönleri hakkında düşüncelerini açıklar: Mutluluk, ölüm korkusu, servet, en yüce iyilik, vb. Demek ki bunları da daha ufak çapta ahlâk ve davranış konulu denemeler sayabiliriz. Bu mektuplar çok insancıl ve ikna edici bir tonla yazılmış olup kesinlikle dogmatik değillerdir. Yazar hakkında kişisel ayrıntılar içerirler ve o günün yaşamına ışık tutarlar. İlk Hıristiyan yazarlar bunları çok beğenirlerdi. Seneca Orta Çağlarda inançlarından, özellikle tek tanrı inancından dolayı Hıristiyan sanılmıştır.

Dialog'ların başlıkları Stoa felsefesinin bazılarını hemen akla getirirse de bunların hiçbiri Seneca'nın inandığı bu felsefeyi tam olarak ele alıp işlemez. Çok güçlü ifade edilen, örneklerle daha da güçlendirilen bölümleri varsa da bütün bu yazılar herhangi bir metoddan uzak kaleme alınmıştır. O anda söylemek istediği şeyi en etkili biçimde söylemeyi amaç edinen yazılardır. Tıpkı mektuplarında olduğu gibi, gündelik insanlara yaşamın zorlukları karşısında takınacakları tavrı, davranış tarzlarını gösteren bir güç olarak Stoisizme olan büyük inancını belirtirler. Gerek bu yazılar gerek mektupları sonradan özdeyiş haline gelmiş kısa, güzel düşüncelerle doludur. Yüce düşüncelerin derin duygularla karışmış ifadesi olarak daima en üstün yeri korumuştur bu özdeyişler. Çağının retorik kurallarına uymakla birlikte Seneca'nın stilinde hiçbir zorlama hissedilmez. Çünkü söylediklerinin temelinde her zaman sağlam bir düşünce yatmaktadır. Ve bu düşünce söylediklerine içten inanan bir kimsenin düşüncesidir.

3. 7 kitaplık *Naturales Quaestiones*'e (İ.S. 62) egemen olan da stoik felsefedir. O çağda fizik, ethik felsefenin bir kolundan başka bir şey değildi.

Kesin gözlemler ve araştırmalarla gerçekleri bulmak yerine insanı ahlâk yönünden yüceltmek amacıyla yapılan çalışmalar demekti. Doğa olaylarının tartışması din veya düşünce ile ilgili olarak yapılırdı. Seneca'nın *Naturales Quaestiones* eseri gerçi Orta Çağlarda okullarda fizik kitabı olarak kullanılmışsa da aslında fizik konusunda hiçbir bilimsel değerleri yoktur. Doğanın bilimsel değil, stoik açıdan incelenmesidir.

Şimdiye kadarki eserlerde filozof Seneca'yı gördük. Saray mensubu olarak Seneca ise İmparator Claudius'un ölümü üzerine yazdığı *Apocolocyntosis* (Kabaklaşma) adlı eserinde hiç de hoş olmayan bir kişilikle karşımıza çıkar. Nero'ya yaranmak için Claudius'u alaya alan kaba bir hiciv olan bu eseri Seneca'nın yazıp yazmadığı uzun süre tartışılmışsa da günümüzde yazdığı kabul edilmiştir.

Seneca'nın günümüze ulaşan eserleri arasında 10 trajedi de vardır. Bunlardan dokuzu Yunancadan uyarlamalardır. Roma'yla ilgili bir konuda yazılan *Octavia* sonradan bunlara eklenmiştir. (Gerçi bunun bir başkası tarafından daha sonraki bir dönemde yazıldığı da sanılmaktadır.) Öbür 9 trajedi şunlardır: *Hercules Furens (Çıldıran Herkules), Medea, Troades (Troia'lı Kadınlar), Phaedra, Agamemnon, Oedipus, Hercules Oetaeus (Herkules Oeta'da), Phoenissae (Fenikeli Kadınlar), Thyestes.* Bu trajedileri Euripides, Aiskhylos ve Sophokles'in trajedileri üzerine kurmuştur. Yunanca orijinal trajedilerden ayrıntılarda ayrılırlar. Seneca bunları Nero'nun tiyatroya olan tutkusundan dolayı yazmış olabilir. Tiyatro eseri olarak tümüyle cansız olan bu trajediler abartılı retorik örneği konuşmalardan oluşmaktadır. Düzgün ama monoton şiirlerdir. Gene de bunların tümden değersiz olduğu söylenemez. Seneca, her ne kadar şair değilse de, usta bir retorikçi idi ve oyunlarındaki kişilerin konuşmaları çoğunlukla etkili ve bazan da görkemlidir. Aynı zamanda acılı, ve zalimce ölümlere alışkın bir dönemin yansıması olarak kabul edebileceğimiz bu trajediler kaderin sillesi altındaki insan yaşamının trajik özünü de içermekte, tek başına insanların kaderine hükmedenlerin elinde kişilerin düştüğü trajik durumları göz önüne sermektedir.

Seneca'nın trajedilerinin sahneye konmak için değil, o zaman moda olduğu gibi, sırf okunmak için yazıldığı bellidir. Günümüze kadar gelebilmiş olan Lâtin trajedileri olarak sonraki Avrupa tiyatrosu üzerine (özellikle İngiltere ve Fransa'daki 16. yüzyıl tiyatrosuna) çok büyük etki yapmışlardır.

Lucanus

Nero zamanındaki şairlerin en parlağı Seneca'nın yeğeni (küçük kardeşi Mela'nın oğlu, Yaşlı Seneca'nın torunu) MARCUS ANNAEUS LUCANUS idi. (İ.S. 39-65). O da İspanya'da Corduba'da doğmuş ve daha bir yaşına gelmeden Roma'ya getirilmişti. Kısa fakat etkin bir yaşam sürmüştür. Roma'da

iyi bir eğitim gördükten sonra yaşına göre olağanüstü bir parlaklık gösterdiğinden Nero'nun dikkatini çekti ve çok genç yaşta «quaestor»luğa getirildi. Ama şair olarak gösterdiği üstünlük imparatorun kıskançlığını uyandırdı; şiir yazması ve mahkemelerde savunma nutukları söylemesi yasaklandı. Çok kızan Lucanus, o sırada Piso tarafından Nero'ya karşı düzenlenen suikast girişimine katıldı ama bu girişim keşfedilince Lucanus yiğitlik gösteremedi. Suç ortaklarının adlarını söylerse onu bağışlamaya söz vermişlerdi. O da hepsini birer birer ele verdi. Bu arada öz annesi Acilia'yı da unutmadı. Ama verilen söz tutulmadı ve Lucanus'a kendi yaşamına son vermesi emredildi. Suetonius tarafından yazılmış bir biyografisi vardır.

Lucanus'un yazdığı birçok küçük şiirler kaybolmuştur. Elimizde bulunan tek eseri İç Savaş hakkında kaleme aldığı *Pharsalia*'dır. Pharsalos'ta verilen savaş, adından da anlaşılacağı gibi, eserin doruk noktasını oluşturacak ve eser bilmediğimiz bir sonuca doğru devam edecekti, ama bitmeden kaldı. Bu eseri *Aeneis*'ten sonra Lâtin Edebiyatının en büyük destanı kabul edenler vardır. Lucanus kendi çağdaşlarının beğenisini kazanmıştı. Quintilianus ise onun yeteneğini ve üstünlüğünü kabul etmekle birlikte şiirden daha çok retorik bakımından üstün olduğunu söyler[11]. Dante ona bir şair olarak Homeros, Horatius, Ovidius ve Vergilius'un ve kendisinin yanında yer vermiştir.

Persius

Seneca'nın yaşamı sırasında Roma'da eser veren iki ilginç yazar daha vardı. Bunlardan birisi Seneca'dan daha iyi bir Stoa'cı ve daha iyi bir şair olan AULUS PERSIUS FLACCUS'tur (İ.S. 34-62). İyi bir aileden gelme, zengin bir genç olan Persius, Etruria'daki Volaterrae kentinin yerlisi idi. Persius yumuşak huylu, alçak gönüllü bir gençti. Erdemli bir kişi olmasında öğretmeni Stoacı Cornutus'un da çok etkisi olmuştur. Ondan büyük bir hevesle öğrendiklerini kendisi de çevresine yaymaya çalıştı. Kısa yaşamı ancak bir kitap yazmasına yetti. Altı taşlamadan (satir) oluşan bu kitabın yazış yöntemi yer yer çok karanlık ve anlaşılması güç, ama kendisinden söz ettiği zaman sade, açık ve içtendir. Horatius'un ve Lucilius'un etkisinde kalmıştır. Aldığı retorik eğitiminin etkisi satirlerinde açıkça bellidir. Birinci kitap kendi zamanında edebiyatta görülen bozulmayı, ikincisi zenginliğin ve lüksün boş oluşunu, üçüncüsü aylâklığı, dördüncüsü kendi kendini bilmeyi, beşincisi gerçek özgürlüğü, altıncısı ise servetin nasıl kullanılması gerektiğini anlatır. Bu şiirler, taşlama türüne uygun olsun diye, amaçlı olarak hoyrat bir biçimde yazılmıştır. Ama oldukça yüksek ahlâksal bir havası vardır. Yer yer gerçek gülmece

(11) Quint., X, I., 90: Lucanus .....magis oratoribus quam poetis imitandus. (Şairlerden çok hatipler tarafından taklit edilmesi gereken Lucanus..)

pırıltıları görülür. Yer yer de güzel konuşma (belâgat) örnekleri verir. Persius yeteneğini çok daha yüksek bir amaçta kullanmakla daha üstün eserler verebilecek olan bir şairdir. Öldükten sonra eseri Caesius Bassus (arkadaşı bir şair) ve Cornutus tarafından gözden geçirilip basılmış, hemen okuyanların büyük beğenisini kazanmış ve bu yeri daima korumuştur.

Petronius

Seneca ile birlikte Nero'nun sarayında yaşayan bir başka yazar da GAIUS PETRONIUS ARBITER'dir (ö. İ.S. 65). Tacitus'un söylediğine göre Nero onu kendisine «elegantiae arbiter»[12] olarak atamıştı. Gene Tacitus'a göre daha önce bir ara konsul ve Bithynia valisi olmuştu. Zevkine düşkün ama güçlü bir karakteri olan, sırasında yüreklilik ve espri sahibi bir adamdı. Polonyalı yazar Sienkiewicz *Quo Vadis?* romanında Petronius'u idealize eden bir karakter çizmiştir. Nero'nun «Praetorio» kuvvetlerinin komutanı olan Tigellinus'un kıskançlığını uyandırdı; Tigellinus onu yalan yere ihanetle suçlayıp Nero'ya ihbar etti. Nero Petronius'a kendisini öldürmesini emredince, damarlarını kesip, bir süre sonra bağlatıp sonra gene açtırarak yavaş yavaş öldü. Bu arada konuştu, şakalaştı, şiir okudu, şiir dinledi, hatta yemek yedi, uyudu, uyandı. Şimdi sadece XV ve XVI. kitaplarından bazı parçaları elimizde bulunan *Satyricon* adlı büyük taşlama türünde romanı Petronius'un yazmış olduğu sanılıyor. Menippeos tarzında satir olarak (arasında yer yer vezinli bölümler olan düzyazı) yazılmış olan bu roman Encolpius ve Ascyltus adlı iki serüvencinin Giton adlı uşakları ile Güney İtalya'da kara ve deniz yolculuğu yaparken başlarından geçenleri anlatır. Araya konuyla ilgili olmayan öyküler de sıkıştırılmıştır. Elimizde bulunan bölümün en önemli olayı *Trimalchio'nun Şöleni*'dir *(Cena Trimalchionis)*. Bunun el yazması 17. yüzyılda ortaya çıkarılmıştır. Trimalchio sonradan görme, zevksiz, kendini beğenmiş, durmadan böbürlenen bir yeni zengindir. Bu adamın gösterişli biçimde döşenmiş evini, verdiği şölende akla hayale gelmedik acayip biçimlerde hazırlanmış yemekleri ve bu cahil adamın gittikçe daha sarhoş olup bilgiçlik taslayarak konuşmasını, konukların saçma sapan davranış ve konuşmalarını gülünç bir şekilde anlatır. Bundan başka serüvencilerin birlikte yolculuk ettiği Eumolpus adlı bir yaşlı şair destan türü hakkında düşüncelerini söyler, Troia ile, İç Savaşlarla ilgili şiirler okur ve dönemin abartılı retorik eğilimini eleştirir.

Petronius'tan günümüze kalan bu parçalarda İtalya'nın Nero zamanındaki gündelik yaşamından canlı örnekler buluruz. Yazar aşağı tabaka halkın konuşmalarından örnekler de vermektedir ki bunların arasında argo konuş-

(12) Elegantiae arbiter = Zarafet hakemi. Görevi sarayın her türlü teşrifatına, eğlence yaşamıyla ilgili her şeye bakmak idi.

malar da vardır. Bu arada çok kabaca açık saçık ayrıntılarla yazılmış pasajlar da vardır. Ama genelde egemen olan hava Fransız yazarı Rabelais'yi anımsatmaktadır[13].

Nero'nun ölümünden ve onu izleyen dört imparatorun çok kısa süren yönetimlerinden sonra başa geçen imparatorlar Vespasianus, Titus ve Domitianus zamanında (68-96) abartılı retorik eğilimi yerini daha sade ve ağırbaşlı bir havaya bıraktı. Bu üç imparator da edebiyat ve bilim dostu görünüyorlardı. Çünkü kendileri de yazar, hatip veya şair idiler. Ama Stoik filozoflara ve yıldız bilimleri ile uğraşan astrologlara karşı duyulan kuşku Vespasianus'u ve özellikle Domitianus'u sert önlemler almaya yöneltti. Sonuç olarak düşünce ve konuşma özgürlüğü yok oldu ve edebiyat ancak bazı sınırlar içinde yaşayabilir oldu. Bundan sonra başa geçen İmparator Nerva (96-98) konuşma özgürlüğünü geri getirdi. Onun yerine geçen manevî oğlu Traianus (98-117) bu alanda onun izinden gitti. Bu iki imparator gerçek edebiyat dostu olduklarını gösterdiler. Kendileri de yazar ve şair idiler. Traianus bir de kitaplık kurmuştu —kendi adıyla anılan Forumda. Dönemin tanınmış yazarları ile de dostluk ilişkileri içinde idi.

Statius

Bu dönemin en önemli şairi PUBLIUS PAPINIUS STATIUS'tur (∓40-∓96). Kendisi de şair olan bir «Grammaticus»un (edebiyat öğretmeni) oğlu olarak Napoli'de dünyaya geldi. Bu adam oğlunun şiir alanında çalışmalarını destekledi. Statius Napoli'de bir şiir yarışmasında ödül kazandı. Sonra Roma'ya gidip orada büyük kalabalıklar önünde şiirlerinden parçalar okudu ve Domitianus zamanında gene bir yarışmada ödül kazandı. Ama 94'teki Capitolinum yarışmasını kaybetti. O sıralarda Napoli'ye geri döndü ve kısa süre sonra orada öldü. Claudia adında dul bir kadınla evlenmişti ve ona çok büyük bir sevgiyle bağlıydı. Çocukları olmamıştı. Evlât edindiği bir çocuğun ölümünden duyduğu acı *Silvae* eserinin son şiirinde anlatılmaktadır. Statius Roma'da pantomimler[14] için libretto (söz) yazarı olarak hayatını kazanmıştı. Böyle bir pantomim olan *Agave* için yazdığı libretto ve Domitianus'un Germania'daki seferlerini anlatan epik eseri günümüze ulaşmamıştır. Elimize geçmiş olan eserleri değişik konularda yazılmış şiirleri içeren *Silvae* (5 kitaptan oluşur) ve

(13) Harvey, Sir Paul, aynı eser, s. 318.

(14) Pantomim Roma'da oynanan bir tür tiyatro oyununa Romalıların taktıkları addır. Konular hemen tümüyle mitolojik olur, sözler şarkı olarak söylenirdi. Bir tek erkek aktör birçok rolleri değişik maskelerle sessizce oynar ve dans ederdi. Pantomim Roma'da çok tutuldu ve zamanla trajedinin ortadan silinmesinde önemli rol oynadı.

Thebais ve *Achilleis* adlı iki epik eseridir. 12 kitaplık *Thebais (Thebai Savaşı)* destanını oniki yılda yazmış, onu bitirdikten sonra başladığı *Akhilleus'in Öyküsü (Achilleis)*nün çok kısa bir bölümünden başkasını tamamlayamamıştır. 92 yılında yayımlanan *Thebais*, İmparator Domitianus'a tantanalı, süslü bir ithafla başlar. Kapanış bölümünde ise Vergilius'a duyduğu alçak gönüllü hayranlık ve saygıyı dile getirmiştir. *Thebais* büyük üne kavuştu, sonraki şairlerin sürekli onu taklit ettiğini görüyoruz. Küçük ve değişik şiirlerden (32 tane) oluşan *Silvae*[15] *(Orman, Bahçe)* şair olarak onun sanatını daha çok ortaya koyar. Karısı Claudia'ya yazdığı dokunaklı ve sevgi dolu şiir en iyi bilinenlerindendir. Birçoğu arkadaşlarının ölümü üzerine yazılmıştır. Bir başka güzel şiir bir şair arkadaşının evlenmesi için yazmış olduğu şiirdir. Değişik tanıdıklarının villâlarını anlattığı şiirler doğaya karşı duyarlığını sergiler. Babasının ölümü üzerine yazdığı şiir ise güzel bölümleri olmakla birlikte fazla edebî bilgi verme eğilimindedir. Manevî oğlunun ölümü üzerine yazdığı şiir de oğlunun bebekliğine ilişkin anıları da içerir ve duyduğu acıyı içten bir biçimde dile getirir. Bu şiirlerin belki de en güzeli, kuşkusuz en ilginç olanı Uyku'ya hitaben yazılmış olan kısa şiirdir.

Statius'un bilgili, sanatı, güzelliği ve doğayı seven, sevecen yaratılışlı bir adam olduğu anlaşılıyor. O günün ileri gelen devlet adamlarıyla ve İmparator Domitianus ile dost idi ve bunları ve özellikle imparatoru şiirlerinde övmüştür. Bu yüzden günümüzde onu dalkavukluk etmekle suçlayanlar olmuştur. Aynı zamanda yaşamış olmalarına karşın Martialis ile Statius birbirlerinden hiç söz etmezler. Herhalde birbirlerinden pek hoşlanmıyorlardı. Statius'un şiiri oldukça yapay, özentili, bilgiçlik taslayan birçok yerleri olan bir şiirdir. Ama güçlü bir şiirdir ve özellikle öykücülük yönü çok etkileyicidir. Diksiyonu düzgün ve akıcıdır.

Statius Orta Çağlarda çok beğenilirdi. Nedendir bilinmez onu Hıristiyan sanırlardı. Dante eserinin «Purgatorio» bölümünde Vergilius'la Statius'un ruhlarının karşılaşmasını anlatır. Chaucer eserinde onu Homeros, Vergilius, Ovidius ve Lucanus ile birlikte anlatır. Pope ve Gray *Thebais*'tan bölümler çevirmişlerdir[16].

Valerius Flaccus

Statius ile aynı zamanda yaşamış ve eserleri günümüze kalmış olan öbür iki epik şair, GAIUS VALERIUS FLACCUS ve SILIUS ITALICUS, genelde aynı okulun kişileridir ama onun düzeyinde değillerdir. İlki yalnızca *Argonau-*

(15) "Silvae" kelimesi bir araya toplanmış (bir kitapta veya ciltte toplanmış) değişik yazılara verilen bir addır.

(16) Harvey, Sir Paul, aynı eser, s. 406.

tica'nın *(Argo Gemicileri)* yazarı olarak tanınır. Kısmen İmparator Vespasianus'un ve kısmen Domitianus'un zamanında yaşamıştır. Yaşamı hakkında pek bir şey bilinmiyor. İ.S. 90'da ölmüştür. İyi bir sosyal mevki sahibi, «Quindecim Viri» (Onbeşler) adı verilen dinsel topluluğun üyesi olduğu anlaşılıyor. Kolkhis'te (bugünkü Gürcistan) bulunan altın yapağıyı almaya giden Argo gemisindeki kahramanların ve özellikle başlarındaki Jason'un serüvenlerini anlatan destanını kuşkusuz Apollonios Rhodios'tan almıştır. *Odysseia*'dan ve *Aeneis*'ten de izler taşımaktadır. İlk dört kitabında Apollonios'u sıkı sıkıya izler. Ama kahramanları Kolkhis'e gelince öyküye yeni bir unsur katar. Kral Aietes kardeşiyle savaştadır. Argonautlar, kendilerine altın yapağıyı vermesi koşuluyla ona yardım edeceklerini söylerler. Ama Aietes verdiği sözü tutmaz. Böylece Flaccus işin içine psikolojik bir neden sokmuş oluyor. Bundan sonrası öykünün bilinen çizgilerini izler. Fakat şair eserini bitiremeden bırakmak zorunda kalmıştır. Eğer bitirseydi öyküyü Apollonios'unkinden değişik bir biçimde sürdüreceğini gösteren belirtiler var. Kısacası Valerius Flaccus, mitolojinin bu iyi bilinen öyküsüne kendince yorumlar, insanca nedenler ve psikolojik ögeler getirmiştir. Vergilius ve Statius gibi 12 kitap yazmayı plânladığı düşünülebilir. Ama bize 8 kitap kalmıştır, sonuncusu da tam değildir. V. Flaccus'un şiiri düzgün yazılmış bir şiirdir, ama sanatsal yönden bir özgürlük göstermez. Kişiler ve olaylar tekdüze ve adeta mekanik bir retorikle anlatılmışlardır.

Silius Italicus

Bu dönemin öbür epik şairi SILIUS ITALICUS (25-101)'un yaşamı genç Plinius'un bir mektubu (III, 7) sayesinde biliniyor. Patavium'da doğduğu sanılıyor. Nero'nun saltanatının son yılı olan 68'de konsul oldu. Konsulluğu sırasında çok iyi bir ün yapmadı. Daha sonra Asia eyaletinin başarılı ve etkin bir «proconsul»u oldu. Sonraki yıllarında Campania'ya çekildi. Zengin bir adamdı, köylerde sayfiye evleri vardı, Cicero'nun bir villâsını da satın almıştı. Kitap ve sanat eserleri toplardı. Mezarı kendine ait mülklerden birinde bulunan Vergilius'a derin bir hayranlık beslerdi. İyileşmeyecek bir hastalığı olduğunu anlayınca hiçbir şey yemedi ve kendini böylece öldürdü. *Ilias Latina* adlı bir destan yazdığı sanılıyor ama kesin olarak bilinen eseri İkinci Kartaca Savaşı'nı destan olarak anlatan 17 kitaplık uzun *Punica*'sıdır. Heksametron vezniyle yazılmış olan bu destanın konuları Livius'tan, biçimi ise Vergilius ve Lucanus'tan alınmadır. Bütün ayrıntılar epik geleneklere uygun olarak anlatılmakta ama sonunda bezdirici bir etki yaratmaktadır. Konunun bütünü ayrıntıların orantısızlıkları içinde neredeyse yitip gitmektedir. Çok fazla gerçek ölüm ve öldürme sahneleri vardır. Bir bütün olarak cansız ve yavandır, Vergilius'un çekiciliği, Lucanus'un güçlülüğünden yoksundur. Ama stili sade ve açıktır, şiiri hoş ve okuması kolaydır. Kısa öyküler iyi söylenmiştir. Özlü ve

etkili bazı deyişleri de vardır. Martialis bu eseri çok beğenir, ama genç Plinius, «dehadan çok çalışma ürünü» olduğunu söylediği zaman gerçeğe daha yaklaşmış oluyordu. Nitekim Silius'un ölümünden sonra 15. yüzyılda bir el yazması bulununcaya kadar neredeyse tümüyle unutuldu.

Martialis

Şimdi ele alacağımız şair ise tersine, o günden bugüne geçen zaman içinde önemini ve değerini hiç yitirmemiştir. MARCUS VALERIUS MARTIALIS (İ.S. 40-104) İspanya'nın Bilbilis kentinde doğmuş, İspanyol ve Kelt asıllı bir şairdir. 64 yılında Roma'ya gelmiş ve memleketlileri Seneca ve Lucanus'un desteğiyle günün ileri gelen kimseleri arasında kendine tanıdıklar ve koruyucu bir çevre edinmiştir. Önceleri çok fakirdi fakat sonradan Sabin tepelerinde bir çiftlik ve Roma'da bir küçük ev sahibi oldu. Hayatını şiir yazarak kazandığı için zengin koruyucularına ve kitaplarının satışına güvenmek zorundaydı. İmparator Domitianus'a yaptığı iltifatlar kendisine fahrî tribun'luk ve «eques» (atlı) rütbesinin verilmesine neden oldu. Ama kendisi kamu işlerinde ve politikada hiçbir zaman etkinlik göstermedi. Martialis Roma'da öteden beri sevilen ve yazılan bir türde yazıyordu: Epigram yazıyordu. Domitianus'un zamanından başlayarak her yıl bir epigram kitabı yayınladı.

İlk bilinen eseri *Liber Spectacularum (Gösteriler Kitabı)* 80 yılında yayınlandı. Roma'daki Colosseum'un aynı yılda yapılan açılış töreninde düzenlenen gösterileri anlatır. Bu eserden 33 şiir günümüze kalmıştır. 84 yıllarında, sonradan epigramların XIII. ve XIV. kitabı olarak düzenlenen elegia ikilikleri yayınlandı. Bunlar «Saturnalia» bayramında arkadaşlara gönderilen hediyelere iliştirilmeye uygun nitelikli şiirlerle *(«Xenia»)*, şölenlerde ev sahibi tarafından konuklarına verilen armağanlara uygun şiirlerdi *(«Apophoreta»)*. Bu armağanlar çok çeşitli idi: Yazı gereçleri, giysiler, mobilya, oyuncak, sanat eserleri, yiyecek, ev hayvanları, hattâ köleler.

Martialis'in en önemli eseri 12 kitaplık *Epigramlar*'dır. 86 ve 98 yılları arasında bunların 11'ini yayınladı. 98 yılında, belki de Roma'daki yaşamdan nefret edip bezmiş olarak, Bilbilis'e döndü. Marcella adında zengin bir kadının kendisine armağan ettiği çiftlikte özlediği sessizliğe ve huzura kavuştu. Burada *Epigramlar*'ın 12. kitabını yazdı (102). Ama Roma'nın canlı havasından uzaklaşınca orayı çabuk özledi. Genç Plinius 104 yılında yazdığı bir mektupta Martialis'in ölümünden söz eder. Arkadaşları arasında, ondan yetenekli, keskin zekâlı, canlı, spiritüel ve içten bir kimse olarak söz eden Plinius'tan başka Juvenalis, Quintilianus ve Silius Italicus vardı.

Martialis'in epigramları belirli bir şeyi veya bir kimseyi hedef alarak kısa ve veciz biçimde yazılmış şiirlerdir. Genellikle elegia vezninde yazılmışlardı. Altıda biri 11 heceli vezinle (hendecasyllabi), birkaç tanesi de diğer vezin-

lerle yazılmıştır. Birçoğu 2 dizelik olup 20 dizeyi geçenleri pek azdır. Epigramlarda taşladığı kimselerin gerçek adını vermez. Amacının «parcere personis, dicere de vitiis» (insanları esirgemek, kusurları anlatmak) olduğunu söyler. Kitapların birçoğunun başında kendisini eleştirilere karşı savunur. Şair olarak hiç de birinci sınıf bir sanat yeteneği vardır denemezse de kendi türünde onu yüzyıllardır üstüne çıkılamıyan bir üne sahip edecek bir yeteneğe, dehaya sahipti. Kendisi kendi şiirleri için bir arkadaşına şöyle diyor:

«Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura
quae legis hic: aliter non fit, Avite, liber!»

(İyileri vardır, bazıları da orta karar, daha çoğu kötü
burada okuduklarının: kitap olmaz ki, Avitus, başka türlü!)

Epigramlarında konu Roma'daki yaşamdır. Gündelik yaşamda gözlemlediği servet avcıları, boğazına düşkün oburlar, ayyaşlar, zamparalar, şair bozuntuları ve her türlü iki yüzlü kimseleri bütün gerçekçi ayrıntılarıyla anlatır. Konuları arasında birkaç eşine bağlı kadın, sadık dostlar, gerçek ve iyi şairler ve dürüst eleştiriciler de vardır. Şairin koruyucularının cimriliğinden şikâyet ettiği ve armağan ya da borç istediği epigramlar da vardır. Sade bir yemeğe davet, yolculuğa çıkan bir arkadaşa veda, ya da geri gelen bir arkadaşa hoşgeldin niteliğinde olanları ve Roma yaşamından sahneleri canlı bir biçimde tasvir edenleri de vardır. İmparator Domitianus'a hitaben yazılanlar çok dalkavukçadır, ama şairin yaşam koşullarında belki de bunu doğal karşılamak gerekir. Büyükçe bir bölümü açık saçık ve ayıp ayrıntılar içerir ki bunları I. kitabın başında savunmaya çalışmaktadır. V. ve VIII. kitapta böyle açık saçık parçalar bulunmaz —bunlarda kadınlara ve genç kızlarla delikanlılara hitap eder. Koruyucu dostlarına ve İmparatorlara yaptığı dalkavuklukları Martialis hiç de aşağılatıcı bulmuyordu. İki yüzlülüğe olan tahammülsüzlüğünden başka onda ahlâksal hiçbir yön bulamayız. Kendisinden hiçbir şey katmadan tıpkı bir ayna gibi Roma'daki günlük yaşamı şiirlerinde yansıtmıştır. Belki de bütün içtenliğini bu niteliğine borçludur. Bu olumsuz yönlerine karşılık anayurdu İspanya için duyduğu gurur, köy yaşamına beslediği sevgi, arkadaşlarına olan bağlılığı ve Cumhuriyetçi kahramanlara karşı duyduğu beğeni de çok içtendi. *Epigramlar*'ın arasında üçü Lucanus için biri de çok sevdiği bir küçük kız, Erotion, için yazılmış duygulu ağıtlar (mersiyeler) vardır.

Martialis genellikle hiçbir retorik usule ve mitolojik imlemelere (imalara) başvurmadan açık ve doğal bir üslûpla yazardı. Keskin bir gülmece duygusu, esprisi olan biridir. Karakterleri ve olayları sanki yaşıyormuş, yaşanıyormuş gibi canlı tasvir etmiştir. Usta bir gözlemci idi. Birçok dizeleri iyi bilinen, ezbere söylenen dizeler haline gelmiştir. Örneğin:

Non amo te, Sabidi, nec possum dicere quare;
Hoc tantum possum dicere, non amo te.

(Seni sevmiyorum, Sabidius, hiç de bilmiyorum nedenini;
Yalnız şu kadar söyleyebilirim, hiç sevmiyorum seni!)

Sonradan bir Oxford'lu öğrenci, Dekanları Dr. Fell için yukarıdaki epigramın İngilizce bir uyarlamasını yazmıştır:

I do not love thee, Doctor Fell;
The reason why I connot tell.
But this I'm sure I know full well
I do not love thee, Doctor Fell.

(T. Brown)

Bu kitabın yazarı bu İngilizce uyarlamaya da yıllarca önce bir Türkçe uyarlama yazmıştı:

Seni sevmiyorum, Hoca Muharrem;
Bunun nedenini hiç de bilemem.
Ama şunu biliyorum, çok iyi hem,
Seni sevmiyorum, Hoca Muharrem[17].

Bütün Avrupa edebiyatları eski Lâtin şairlerinin çevirilerinden başka böyle uyarlamaları ile de doludur. Lâtincesini okuyan şairler bu şiirlerin etkisinde kalarak kendi dillerinde uyarlamasını yapmaktan kendilerini alamamışlardır!

Juvenalis

Martialis'in arkadaşlarından satirisit DECIMUS JUNIUS JUVENALIS'in yaşamı hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz ama kişiliği hakkında eserlerinden oldukça iyi bilgi edinebiliyoruz. Doğumu İ.S. 60-70 yılları arasında tahmin ediliyor. Aquinum'da doğduğu sanılıyor. 80 yaşına kadar yaşadığı biliniyor. Juvenalis'in yaşamını anlatan biyografiler oldukça geç tarihlere ait olup birbiri ile çelişki içinde olan yerleri vardır. Ama hemen hepsi de Juvenalis'in bir ara sürgüne gönderildiğinden söz ediyor. Biyografilerin en iyi olanı Juvenalis'in orta yaşlarına gelene dek hitabetle uğraştığını söylüyor. [Mar-

(17) Bu isim sırf kafiye kaygısıyla kullanılmıştır. Aynı adı taşıyan dostlarımla şiirin elbette bir ilgisi yoktur.

tialis onun için «facundus» (güzel konuşan) sıfatını kullanır.] Juvenalis önemli sayılan klâsik Lâtin şairlerinin sonuncusu ve Roma satirisit'lerinin en iyi bilinenidir. Edebî etkinliği İ.S. 98-128 yılları arasına, yani İmparator Trajanus ile Hadrianus'un egemenlikleri dönemine rastlar. Ama satirlerinde eleştirdiği, İmparator Domitianus dönemindeki yaşamdır. Gene satirlerinden anladığımıza göre Juvenalis önceleri fakirdi ama sonradan Tibur'da bir çfitlik sahibi oldu ve Roma'daki evinde konuklarını ağırlayabiliyordu; bir ara da Mısır'a bir yolculuk yapmıştı. Fakir olduğu günlerde —ki bunlar yaşamının çoğunu kapsıyordu— zengin ailelerin iyiliklerine güvenerek yaşamak zorunda kaldığından, fakir ve başarısız kimselerin zengin ve talihli kimselere karşı duymaları çoğu zaman doğal olan acı duygular, içinde filizlendi, boy attı ve bu duygularına karşı bir tür ahlâk örtüsüne bürünerek teselli buldu. Çünkü ahlâk duygularının gerçek ve içten olduğu kuşkusuzdur. Doğruluğa, sadeliğe karşı gerçek bir sevgisi vardı; ahlâksızlıktan ise nefret ederdi. Ama bu onu Roma'dan uzaklaştırıp öğütlediği köy yaşamına sürükleyemedi. Domitianus yaşadığı sürece dönemindeki yaşamı eleştirmek olanaksızdı ama öldükten sonra Juvenalis o günlerin kötülüklerini, yolsuzluklarını, ahlâk düşkünlüklerini güçlü şiirler halinde tasvir etmeye koyuldu. (*Satirler*'in içeriğinden bunları yaşamının ileri yaşlarında yazdığı anlaşılmaktadır.) Yazdığı *Satirler* 16 tanedir ve günümüze kadar gelmiştir. Bunları 5 kitap halinde yayınladığı anlaşılıyor. Bunlar söylediğimiz gibi Roma yaşamındaki rezaletler, sefahat, çılgınlıklar, budalalıklar, yolsuzluklar vb. karşı yaptığı sert ve öfkeli saldırılardır —kendi çağdaşlarına değil daha önce yaşayanlara karşı. Ama bu kötülüklerin kendi yaşadığı dönemde de sürüp gittiğini düşündüğü bellidir. *Satirler*'i iki gruba ayırıyoruz: İlk dokuzu en güçlü, en huysuz ve sert olanlarıdır. Aradan epeyce yıllar geçtikten sonra yazdığı geri kalan satirlerde daha bir yumuşama, kötülüklerin ayrıntılarla üzerinde durmaktan çok iyiliklerin, erdemlerin övgüsüne bir eğilim sezilir, ama bunlar birinci gruptakiler kadar güçlü değildir.

Juvenalis bütün Roma satiristlerinin içinde en acımasız, en zalim, en yırtıcı olanıdır. Lucilius Roma kentini satirleriyle «kamçıladığı» sıralar bunu zevkle ve şevkle yapmıştı ve daha basit bir çağın adamıydı. Horatius ilk satirlerinde görülen acı dili çok geçmeden bıraktı ve yumuşak huylu, kentsoylu, bilgece bir gülmece satirlerine egemen oldu. Persius'un yazdıkları ise yergisine konu ettiği tipleri yaşamdan değil de kitaplardan toplayan bir kimsenin şiirleri idi. Juvenalis yaptığı işe yalnız geniş bir dünya bilgisi —en azından Roma'yla ilgili olarak— getirmekle kalmadı, ısırıcı deyimlerle ve okuyucuyu beğeni ile tiksinme arasında askıda bırakan dolaysız ve canlı etkilerle eşsiz bir ustalık da getirdi[18]. Kendisi Lucilius ve Horatius'u örnek aldığını söyler. Ama en azından ikincisinin iyi yürekli alaycılığından yoksundur. Zenginlere

(18) Mackail, aynı eser, s. 222.

karşı duyduğu olağanüstü nefret, abartılı suçlamaları, bütün kadın cinsini esirgemesizce kötülemesi, kendisinin yaşamı ve geçirdiği deneyimler sonucu acılaşmış bir insan olduğunu gösteriyor. Juvenalis'in çizdiği Roma yaşamı çağdaşı genç Plinius'un çizdiğiyle tam bir zıtlık içindedir. Yazılarında en çok ilgiyi çeken yön birkaç çizgiyle resim yapar gibi hemencecik Roma yaşamından bir sahneyi büyük bir gerçeklikle gözler önüne serivermesidir. Özellikle, Roma'dan ayrılıp bir köye yerleşmeye giden bir adamın ağzından Roma yaşamının ve Roma'nın görüntülerinin ayrıntılarını verdiği 3. satirde bu gerçekçi ve canlı resim çizme yeteneğini bütün açıklığı ve keskinliği ile görmekteyiz. Bu satir İngiliz şairi Johnson'a «London» şiirini esinlemiştir. 6. satir ise Juvenalis'in başeseri olarak tanınmıştır. Bu satirde evlenmek isteyen bir arkadaşına sakın böyle bir şey yapmamasını, çünkü iyi kadınların artık kalmadığını, eğer kaldıysa bile onların da dayanılmaz derecede gururlu olduklarını söyler. Bu tezini kanıtlamak için değişik tipte (hepsi de kötü) kadınların karakterlerini anlatır. Bunlar çok canlı çizilmiş tasvirlerdir. 10. satir gene Johnson'ın «Vanity of Human Wishes» şiirine esin kaynağı olmuştur. Bu satirde insanların istedikleri şeylerin çok gereksiz, saçma sapan şeyler olduğunu söyleyerek, «Eğer tanrılardan bir şey isteyeceksen sağlam bedende sağlam bir kafa iste!» der — «Mens sana in corpore sano!» (Ne gariptir ki bu, dilimize, «Sağlam kafa sağlam bedende bulunur,» gibi tümüyle aykırı bir anlamda geçmiş bulunuyor.) 14. satirin çocuklara verilecek eğitimle ilgili bölümü de yücelmiş bir ton taşır. Burada söylediği, «Maxima debetur puero reverentia,» (Çocuğa çok büyük —ya da en büyük— saygı gösterilmelidir.) çok ünlüdür. Eğitimcilerin ve ahlâk öğreticilerinin bütün idealleri bu bir tek cümlede özetlenmiştir. Burada çocuklukla ilgili olarak söyledikleri Juvenalis'in en hoş yönünü gösterir. Yukarıda verdiğimiz iki örnek gibi, bazı sözleri çok üne kavuşmuş, her yerde her zaman söylenir olmuştur. İşte iki tane daha:

«Quis custodiet custodes ipsos?»
(Gözcülerin kendilerini kim gözleyecek?)

(Bunu kadınlarla ilgili satirde, kadını gözlemek için gözcü koymanın anlamsızlığını anlatmak için söyler.)

«Et propter vitam vivendi perdere causas»
(Ve yaşamdan ötürü yaşamanın nedenlerini yok etmek; yitirmek.)

Juvenalis'in dili yapmacıktan uzak, sade, açık, hattâ bazan kabalığa kadar varan bir dobra dobralıktadır. Şiirlerinde çoğunlukla komik veya kızdırıcı durumun özellikle bir tek kelimede toplandığı görülür.

Juvenalis sonraki çağların Avrupa edebiyatlarında satir yazarlarına çok etki yapmıştır.

Quintilianus

Roma'da İ.S. I. yüzyılda edebiyat alanında parlamış olan İspanyol kökenli yazarların sonuncusu MARCUS FABIUS QUINTILIANUS'tur (∓İ.S. 35-∓95). İspanya'da Calagurris'te doğdu. Roma'da eğitim gördükten —ve günün hatiplerini dikkatle, sebatla dinledikten— sonra retorik öğretmeni olarak doğduğu yere döndü. Orada o sırada «proconsul» olarak bulunan Servius Sulpicius Galba ile iyi dost oldu. Galba Senatus tarafından İmparator yapılınca Roma'ya giderken Quintilianus'u da birlikte götürdü. Roma' da retorik öğretmeni olarak atandı ve devletten maaş alan ilk öğretmen olarak ders vermeye başladı. Bu yoldan zengin ve ünlü oldu. Galba'dan sonra gelen imparatorlar zamanında da yerini ve ününü korudu. Domitianus onu yeğen çocuklarına özel öğretmen yaptı, ve konsul mertebesine yükseltti. 20 yıla yakın bir süre başkentin en ünlü öğretmeni oldu. Genç Plinius öğrencileri arasındaydı. Aynı zamanda mahkemelerde avukatlık da yapıyordu. Yirmi yıl böyle çalıştıktan sonra işten çekildi ve kendini beğenenlerin istemesi üzerine yaşamının son bölümünü *Institutio Oratoria (Hitabet Eğitiminin İlkeleri)* adlı eserini yazmaya verdi. [Bundan önce yazmış olduğu *De Causis Corruptae Eloquentiae (Hitabetin Çöküşünün Nedenleri Üzerine)* adlı eser kaybolmuştur. Quintilianus'un olduğu söylenen iki ciltlik *Declamationes* —birtakım hayalî davranış problemlerinden ya da yasaların çelişkilerinden doğan durumlar üzerine yazılmış retorik konulu yazılar— gerçi bir bölümü onun okulunda ders için kullanılmış konular olabilirse de, büyük bir olasılıkla ona ait değildi.]

Quintilianus Cato'dan başlayıp Cicero'ya ulaşan Roma'nın en iyi hatiplerinin geleneklerine bağlı olarak, bir hatibin yalnız konuşmada usta bir kimse değil, aynı zamanda iyi bir adam («vir bonus dicendi peritus») olması gerektiğine inandığı için 12 kitaptan oluşan *Institutio Oratoria* eserinde ileride hatip olacak bir kimsenin bebekliğinden başlayarak alması gereken eğitimi anlatır. Eğitimin ilk bölümü birinci kitapta anlatılır. Çocuk eğitimi konusunda o zamandan günümüze dek yazılmış ne varsa bu kitapta bulunabilir. Oyun aracılığıyla öğretim, ahlâk öğretimi, konuşulmakta olan dillerin öğretimi, disiplin, okul öğretimi ve özel öğretmenlerle yapılan öğretimlerin iyi ve yararlı yönleri, öğretmenin öğrenciye karşı olan görevleri, hepsi burada anlatılmaktadır. İkinci kitap hitabet sanatının genel ilkelerini ve kapsamını anlattıktan sonra eğitimin daha sonraki aşamalarındaki amacının ve kullanılacak metodların anlatılmasına geçer. Bu kitapta öğrenime yeni başlayan çocukların eğitiminde deneyimsiz, zayıf öğretmenlerin değil, tersine, en iyi ve en deneyimli öğretmenlerin görevlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Çocukların birbirlerinden ne derece öğrenebilecekleri konusunu da işler. Bundan sonra gelen kitaplar hitabet konusunda daha çok teknik bilgiyi içermektedir, genel ilgiyi çekecek nitelikte değildir; ama teknik bilgi olarak üstün nitelikte,

ilginç konuları ele almaktadır. Onuncu kitap bir hatibin okuması gereken edebî eserleri ve yazarları —gerek Lâtin gerekse Yunan edebiyatında— anlatır. İşte bu bölüm eserin en ünlü ve en önemli bölümü olarak tanınmıştır. Quintilianus kendisini edebî bir eleştirmen olarak görmemiştir. Onun amacı bir hatibin eğitiminde stil bakımından yararlı olabilecek yazarları seçmek ve onlar hakkında bilgi vermekti. Onu okurken bu amacı gözden kaçırmamalıyız. Ama sonuç olarak ortaya çıkan sadece bir kişinin yargıları değil, Lâtin yazarları ve Yunan yazarları için en sağduyulu yargılar ve eleştirilerdir. Onbirinci kitap da yine teknik hitabet bilgilerini içerir. Onikinci kitapta en yüksek ve geniş nitelikte eğitim konusunu ele alır: Büyük bir hatibin ahlâksal nitelikleri ve bütün yaşamı boyunca uyması gereken her şeyi kapsayan, yaygın disiplin. Çocuk eğitiminin anlatıldığı birinci kitap gibi, yetişkin insanın eğitimine ilişkin bu son kitap da günümüz için Quintilianus'un eserinin bizi en ilgilendiren bölümleridir. Günümüz insanını en çok ilgilendiren bir üçüncü bölüm kuşkusuz eski Yunan ve Lâtin edebiyatlarının eleştirisini içeren onuncu kitaptır.

Quintilianus, kuşkusuz İmparatorluk Roma'sındaki bir gencin eğitimi için gerekli ilkeleri ve metodları önermişti. Ama önerdikleri her çağda ve her yerde yetişmekte olan bir gencin gereksemelerine göre düşünülmüş, önerilmiş şeylerdir. Gerek düşüncelerinin geniş kapsamı gerekse verdiği öğütlerin ayrıntılarında gösterdiği bilgelik Quintilianus'un eğitim konusunda yazan yazarlar arasında en önde yer almasını sağlamaktadır. Quintilianus'a göre kötü bir yaşamın sorumlusu kötü bir eğitimdir. Bunun üzerinde ısrarla durur. Ona göre eğitim, beşikten başlayarak bir insanın zihinsel ve ahlâksal yapısı üzerinde etki yapar ve eğitimin amacı Romalıların anlam yüklü şu basit sözlerle ifade ettiği varlığı yetiştirmektir: «İyi adam.»[19] (*)

Quintilianus'un eserinde yazarının bilgeliğini, insan tabiatı hakkında derin bilgi ve sezgisini, sanat ve edebiyat ilkelerine ilişkin isabetli düşüncelerini ve bilgisini gösteren güzel ve veciz deyişlere de sık sık rastlarız.

Quintilianus'un etkisi Orta Çağlarda kaybolduysa da Rönesans'la birlikte gene önem kazandı. Onun eğitimin amacı hakkında benimsediği, gereksiz ayrıntılar öğretilmiş, bilgiçlik taslayan bir insan değil de yüksek karakterli ve genel kültür sahibi bir insan yetiştirmek olduğu düşüncesi 16. yüzyıl İngilteresi Humanistlerinin benimsediği eğitim kavramıyla özdeşti.

(19) Mackail, J. W., aynı eser, s. 200-201.

(*) Romalıların burada "iyi"den anladığı iyi yürekli, ya da iyilik yapmasını seven insan değildir yalnızca. İyi adam her yönüyle iyi, her niteliği ile kusursuz olmaya yakın kimse idi.

Yaşlı Plinius

Ansiklopedik bilgiler ve kendi deneyimlerine ve deneylerine dayanan bilgilerle ilgili konularda yazmak Roma'da eskiden beri sevilen ve uygulanan bir şeydi. Hemen her dönemde böyle yazarlar görülmüştür. İşte yeğeninden ayırt etmek için «yaşlı» sıfatıyla andığımız GAIUS PLINIUS SECUNDUS böyle bir yazardı (İ.S. 23 veya 24-79). Tiberius zamanında Comum'da atlı sınıfından bir ailede doğan Plinius erken yaşta Roma'ya geldi. Trajedi yazarı Pomponius Secundus'un arkadaşı idi, ondan edebiyatla ilgili dersler aldığı söylenir. (Sonradan onun bir biyografisini yazdı.) Gençliğinde avukatlık yaptı. Yaşamı gerek askerî gerekse sivil yüksek hizmetlerde geçti. Bu hizmetleri yaparken neredeyse İmparatorluğun bütün eyaletlerini dolaştı. Germania'da, Tuna eyaletlerinde, İspanya'da, Galya'da, Afrika'da ve belki de Suriye'de —Titus'un maiyetinde, Yahudilerle yapılan savaşta— hizmet gördü. Roma'da olduğu sırada İmparator Vespasianus ile sıkı bir yakınlık içindeydi. 79 yılının Ağustosunda Misenum'da demir atmış bulunan filonun komutanı iken Vezüv (Vesuvius) yanardağı ateş püskürmeye başlayınca bilimsel araştırma merakı ile küçük bir tekneye binip dağın yakınına gitti ve yağan kızgın küllerden boğularak öldü. Yeğeni Genç Plinius arkadaşı Tarihçi Tacitus'a yazdığı bir mektupta bu olayı anlatmıştır (VI, 16). Onun yazdığına göre Yaşlı Plinius Pisenum'da iken yakındaki dağlardan bir duman sütunu görüp hafif bir tekneye binerek inceleme yapmak amacı ile oraya gitmiş; çevreye taşlar yağarken gözlemlerini yazdırmış; ertesi gün karanlıkta ve şiddetli patlamalar arasında, yağan taşlara karşı korumak için başına bir yastık sararak kıyıya çıkmış ve kükürtlü buharlardan boğularak ölmüş*.

Plinius bütün resmî görevlerine şaşılacak bir öğrenme hırsı ve olağanüstü bir çalışkanlık eklemişti. Çok az uyurdu, kendisine bir köle daima kitap okurdu, durmadan not alırdı. Romalılara özgü çalışkanlık («industria»), aynı zamanda dünyanın ve yaşamın şaşkınlık, merak uyandıran şeylerine («admirabilia») karşı bir hayranlık sanki onda somutlaşmış, canlanmıştı[20]. Askerlik, hitabet, dilbilgisi, biografi ve tarih konularında yazdığı eserler ne yazık ki kaybolmuştur. (German savaşlarına ilişkin 20 kitaplık bir tarih eseri ve 31 kitaplık Roma'nın yakın tarihine ilişkin bir eser bu yitik eserlerin arasındadır.) Ama en büyük eseri, 37 kitaptan oluşan *Naturalis Historia,* elimizde bulunuyor. 77 yılında gelecekteki İmparator Titus'a adadığı bu eserin bir bölümü de ölümünden sonra yeğeni Genç Plinius tarafından yayınlanmıştır. Yazış yöntemi (üslûbu) bazan ağır bazan da yapay olmakla birlikte genelde açık, düzgün, yalın ve yapmacıksız olan bu eser büyük bir edebî eser değildir. Ama antik çağlarda bilinen bütün bilim alanlarına ilişkin geniş bilgi içeren, paha

(*) Kitabımızın sonunda bu mektubun çevirisi verilmektedir.
(20) Büchner, Karl, aynı eser, s. 458.

biçilmez bir hazinedir. Birinci kitap eserin «İçindekiler» bölümünü oluşturduğu gibi aynı zamanda yararlandığı kaynakların da listesini verir. (Yaklaşık 500 yazarın —yüzelli kadarı Romalı, kalanı yabancı— adını vermektedir.) Plânının yazılmaya başlamasından önce hazırlandığı anlaşılan bu büyük ansiklopedi konularına göre şöyle düzenlenmiştir: 2. kitap evrenin matematiksel ve fiziksel anlatımı; 3-6. Avrupa, Asya ve Afrika'nın coğrafya ve etnoğrafyası; 7. antropoloji ve insan fizyolojisi; 8-11. zooloji; 12-19. botanik; 20-27. bitkilerden yapılan ilâçlar; 28-32. hayvansal orijinli ilâçlar; 33-37. mineraller ve metalurji —minerallerin ilâç yapımında ve sanat alanında kullanışlarını da anlatır. Ayrıca bir sanat tarihi bölümü de vardır.

Bütün bu bilgiler çok az gözleme dayanan, daha çok kitabî bilgilerdir. Oldukça acele kaleme alınmıştır üstelik. Doğal olarak arada yanlışlar, incelenmeden saf bir inanışla yazılmış ya da yüzeyde kalmış bölümler vardır. Bilimsel bir düzenleme yoktur. Kuru kuru sıralanmış liste halinde bilgiler de sıkıcı olabilmektedir. Ama bütün bu kusurlarına karşın inanılmaz bir çalışmanın ürünü olan Plinius'un bu dev eseri, çok değişik bilgilerin çok geniş kaynağı olarak (daha önceki dönemlerden kaybolmuş eserlere ilişkin bilgiler de buluruz) antik çağlarda —ne Yunan ne de Roma eserleri arasında— eşine rastlanmayan bir eserdir. Yazarının yaşadığı çağın bilim, sanat ve uygarlık tarihiyle ilgili olarak bilgi edinebildiğimiz tek kaynaktır.

Seneca gibi Plinius da iyilikçi bir tanrıya, dünyaya egemen, her şeye sinmiş bir ruha inanır. Doğanın hayranı ve çağdaş insanın —ve bu insanın budalalığının, lüks düşkünlüğünün, insaniyetsizliğinin ve nankörlüğünün— amansız bir eleştiricisidir. Yunanlıları sevmeyen, onların etkisine karşı güvensizlik duyan, milliyetçi duyguları güçlü bir Romalıdır.

Genç Plinius

Yaşli Plinius'un kızkardeşinin oğlu olan ve onun tarafından manevî evlât edinilmiş olan GAIUS PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, Genç Plinius diye anılır. Plinius ailesinin yurdu olan Comum'da 61 ya da 62 yıllarında doğmuştur. Hem baba hem ana yönünden soylu sınıfındandı. Eğitimini Roma'da yapmıştır. Çok iyi bir eğitim gördü. Öğretmenleri arasında Quintilianus ve Stoa filozofu Musonius vardı. Quintilianus'un etkisi öğrencisi Plinius'un yazılarındaki sadelik, aşırılıktan kaçınma ve zarafette açıkça görülür. Kuşkusuz dayısı da eğitimiyle ilgilenmiştir. Plinius üç kez evlendi ama hiç çocuğu olmadı. Üçüncü karısı Calpurnia ile çok mutlu olduğunu mektuplarından anlıyoruz. Plinius normal olarak geçilen memuriyet derecelerinden birer birer geçerek konsulluğa kadar gelmiştir. Sonunda Küçük Asya'daki Bithynia eyaletinin valisi oldu ve 111 yılından 113 yılında ölünceye kadar bu görevde kaldı. Plinius çok zengin bir adamdı, İtalya'nın değişik yörelerinde mülkleri vardı. Bunları büyük bir başarı ile yönetti. Kölelerine çok iyi davranmasıyla

tanınmıştı. Ayrıca cömert bir adamdı. Comum'da bir kitaplık kurdu, birçok hayır işleri için bağışlarda bulundu, armağanlar verdi.

Plinius aynı zamanda avukatlık da yapmıştır. Hitabet konusunda oldukça usta ve başarılı idi. Mektuplarında bununla övünür. Elimizde bulunan tek konuşması konsul olduktan sonra 101 yılında İmparator Trajanus'a yaptığı şükran konuşmasıdır: *Panegyricus (Övgü).* (Yeni atanan konsulun İmparatora böyle teşekkür etmesi usulden idi.) Adından da anlaşılacağı gibi bu söylevde Plinius Trajanus'u övmektedir. Ama bu içten bir övgüdür. Kendisine gerek yazıları gerekse yaşamı için örnek aldığı Cicero gibi Plinius da yurtsever ve dürüst bir adamdı. Ülkesine değerli bir yöneticinin önderliğinde hizmet etmek istiyordu. İmparator Domitianus'un baskı ve terör rejiminin son yıllarını görmüş, acı çekmişti. Şimdi iyi bir imparator olan Trajanus'un yönetiminde, ona duyduğu şükranla, gönül huzuru ile ona hizmet edebilirdi. Bu söylev önemli bir tarihî belgedir, Trajanus'un reformlarına ışık tutmaktadır. Plinius'un yaptığı başka bir önemli konuşma da Afrika'da «proconsul» olan Marius Priscus'u —Afrikalıları savunarak— suçladığı konuşmadır (İ.S. 100). Bu dâvâda Tacitus ile işbirliği yapmıştı.

Plinius aynı zamanda hafif konulu küçük şiirler de yazmıştır. Mektuplarında şiirleri ve şairliği ile de övünür. Onbir hecelik vezinle yazılmış bir şiir kitabı olduğunu biliyoruz. Bunların bazılarına mektuplarında rastlıyoruz. Zamanın edebî hareketleriyle ve edebî kişileriyle ilişkili idi. Tacitus ile çok yakın bir dostlukları vardı. Martialis onun için güzel bir şiir yazmıştı. Silius Italicus ve Suetonius da dostları arasında idi.

Plinius'un asıl ünü *Mektuplar*'ına *(Epistulae)* dayanır. Bunlardan dokuzunu Bithynia'ya gitmek üzere Roma'dan ayrılmadan önce yayınladı. Hemen hepsi Bithynia valisi iken İmparator Trajanus'a yazdığı mektuplar ve ondan aldığı yanıtlardan oluşan bir de onuncu kitap bunlara ölümünden sonra eklenmiştir. İlk 9 kitaptaki mektuplar yayınlanmak üzere özenle kaleme alınmış mektuplardır. Bunlar bir arkadaştan haber soran kısa mektuplardan, örneğin Senatus'la ilgili yönetim sorunlarını tartışan daha uzunlarına kadar çok çeşitlilik gösterir. Konular çok değişiktir: Kamu işleriyle ilgili sorunlar (özellikle kendi memuriyetinde ilgili olduğu memurlarla ilişkili olarak), yaban domuzu avı, yemek çağrısına gelmeyen bir arkadaşa sitem, edebî konular, bazı dâvâlar, tanıdığı ünlü kişilerin yaşamı ve ölümü, bir rüyanın yorumu, hortlak öyküleri, bir heykel ya da bir mülk satın alınması, bir cinayet, vb. Bunların birçoğu arkadaşları Tacitus ve Suetonius'a yazılmıştır. Tacitus'a yazdıkları arasında Vezüv yanardağının püskürmesi ve dayısının ölümünü anlattığı mektup da vardır (VI, 16.) III, 5'te Yaşlı Plinius'un eserlerinin bir bibliyografyasını verir. Bu mektupların üslûbu konusuna uygun olarak ağırbaşlı veya neşelidir. Cicero'nun uzun cümleleri arasında bir orta yol izlemiştir. Yayınlanmak için yazıldığı (ya da sonradan elden geçirildiği) için, Cicero'nun mektup-

ları gibi içinden geldiği biçimde yazılmış olmayıp daha yapaydırlar. Tarihleri yoktur ve kronolojik bir sıra izlemezler. Plinius bunları rasgele ve «Variatio» (değişiklik, çeşitlilik) ilkesine göre sıraladığını söyler. Bunlar yazarlarının sevimli ve candan kişiliğini yansıttıkları gibi Trajanus dönemindeki Roma toplum yaşamının da güzel bir tablosunu sunarlar —tıpkı Statius'un *Silvae*'ında ve Martialis'in *Epigramlar*'ında dönemlerinin Roma yaşamını yansıttıkları gibi. Bu mektuplarda Plinius'u dürüst, onurlu, iyi yürekli, açık ve özgür düşünceli, hoşgörülü, ama kendini beğenmişlik ve böbürlenme gibi bir kusuru da olan bir kişi olarak görmekteyiz. Kendisini bir avukat, bir bürokrat, malikâne ve villâ sahibi, edebiyatçı, memleketi olan kente hayır işleyen bir hemşehri ve değişik türde kimselerin arkadaşı olarak görür, tanırız. Bunlar İmparatorluğun mutlu bir döneminde zengin bir Romalının ilginç yaşamını yansıtan bir ayna gibidirler. O dönemle ilgili tarihsel birtakım kanıtlar da verirler ve böylece aynı dönemde yazan Juvenalis'in acı yergilerinin ve tarihçi Tacitus'un karamsarlığının bıraktığı olumsuz izlenimi düzeltirler. (Plinius'un daha iyimser oluşunda kuşkusuz özel olanaklarının ve özel yaşamının çok katkısı vardır. Aynı zamanda Domitianus'un yönetimindeki kötü günlerin üzerinde hiç durmamış, ondan söz ettiği zaman bu ancak Nerva ve Trajanus'un getirdiği iyi günleri vurgulamak için olmuştur. Oysa öbür iki yazar Domitianus'un terör rejiminin etkisini silkip atamamış, bir türlü unutamamışlardır.)

Onuncu kitaptaki Trajanus ile mektuplaşma Roma İmparatorluğu'nda eyalet yönetimiyle ilgili konulara ilişkin değerli bilgiler vermektedir. Bu mektuplarda Plinius'u dürüst ama çok ufak sorunlar için bile İmparatorun düşüncesini soran biraz ürkek bir vali olduğunu görüyoruz. Örneğin Nicomedia'da (bugünkü İzmit) bir itfaiye örgütü ve yangın söndürmek için su kovaları bulunmayışı hakkında... İmparatorun yanıtları, sorun kendisine danışılmayacak kadar basit olduğu zaman biraz soğuk ve kısa olmakla birlikte, genellikle kesin, açık ve olağanüstü bir merkeziyetçiliği teşvik eder niteliktedir. Bu yanıtlar otoritenin açık ve kesin sesi olmakla birlikte emrindeki valide insanı gören ve ona saygı gösteren bir hükümdarın tutumunu da ortaya koyar. Onuncu kitaptaki mektupların en ünlüleri Plinius'un Hıristiyanlara nasıl davranacağını sorduğu mektupla İmparatorun verdiği yanıttır.

Tacitus

Bu dönemin en büyük, en değerli yazarı kuşkusuz Roma tarih yazarlarının en büyüklerinden olan PUBLIUS CORNELIUS TACITUS'tur. İlk adı pek kesin olarak bilinmeyen Tacitus'un doğum yeri de bilinmiyor. İ.S. 55 yıllarında doğduğu tahmin ediliyor. İyi bir ailenin çocuğuydu. İyi bir retorik eğitimi gördü ve hatip ve avukat olarak hemen ün kazandı. İmparator Trajanus'un son yıllarında öldüğü sanılıyor (İ.S. 117). Kendisinden kısaca söz et-

tiği zaman[21] söylediğine bakılırsa, İmparator Vespasianus zamanında ordu «tribunus»u, İmparator Titus zamanında «quaestor» ve İmparator Domitianus zamanında «praetor» oldu. İ.S. 78 yılında «consul» oldu ve sonradan Britanya valisi olan Cn. Julius Agricola'nın kızı ile evlendi. İ.S. 90-93 yılları arasında Roma'dan uzakta bir görevde, belki de ufak bir eyaletin valiliğini yapmakta iken, 93'te Agricola öldüğünde karısı ve kendisi onun başında bulunamadılar. (Bunu kayınpederi için yazdığı *Agricola* adlı eserde acıyla kaydeder.) Başkente dönüşünde Domitianus'un son yıllarını kaplayan terör rejimini yaşadı. Bu acı günler sonradan onun tarih yazarlığı üzerinde derin bir etki yapmıştır. İmparator Nerva'nın yönetimi altında 97 yılında konsul oldu. Bu görevde iken ünlü ve değerli bir komutan ve konsul olan Verginius Rufus'un cenaze töreninde bir cenaze söylevi okudu. Verginius Rufus'tan sonra Tacitus konsul oldu.) Üç yıl sonra 100 yılında Genç Plinius ile birlikte eski Afrika valisi Marius Priscus'a karşı Afrikalıların hakkını savundu. (Plinius'u anlatırken bundan söz etmiştik.) Plinius bu konuşmanın ağırbaşlılığını ve belâgatini över. Trajanus zamanında 112-116 yıllarında Asia eyaletinin valisi oldu. Trajanus'un ölümünden sonra, Hadrianus'un ilk yıllarında da yaşamış olabilir. Tacitus inançları bakımından Cumhuriyetçi idiyse de İmparatorluk hükümetlerinde seve seve hizmet etmiştir.

Tacitus yaşamının büyük bir bölümünü hak etmiş olduğu büyük yazar unvanını taşıyarak yaşadı. İlk eseri olan *Dialogus De Oratoribus (Hatipler Üzerine Diyalog)*'u aşağı yukarı 81 yılında, 26 yaşlarındayken yazmıştır. Trajanus'un imparatorluğunun ilk yıllarında kayınpederinin biyografisi olan *Agricola*'yı ve Orta Avrupa'daki Germen boyları hakkında *Germania* eserini kaleme aldı. Daha önemli olan eserleri *Historiae* (Araştırmalar[22] / Tarihler) ve *Annales (Yıllıklar)* Tacitus'a en büyük Roma tarihçileri arasında yerini kazandıran eserleridir. *Historiae*'da aşağı yukarı kendi yaşadığı zamanın tarihini yazmıştır —İmparator Galba'dan, Domitianus'a kadar olan zamanı. (Nerva ve Trajanus dönemini de yazmak istemişse de anlaşılan buna ömrü yetmemiştir.) Bundan sonra yazdığı *Annales* ise daha önceki çağı, Tiberius'un tahta çıkmasından Nero'nun ölümüne kadar geçen dönemi anlatır. Şimdi bu eserleri biraz daha ayrıntılı olarak görelim.

Tacitus'un *Dialogus De Oratoribus* eseri Lâtince yazılmış en ilginç edebî eleştiri kitaplarından biridir. Bir arkadaşının ricası üzerine artık Roma'da neden eskisi gibi (Cumhuriyet çağındaki gibi) iyi hatipler yetişmediği sorununu ele alan bu eser aralarında Genç Tacitus'un da bulunduğu dört kişilik bir konuşma halindedir.

(21) Tacitus, *Historiae,* I, 1. ve *Annales,* XI, II, 3.

(22) Lâtincede "Historia" kelimesinin temel anlamı "araştırma"dır. "Öykü" ya da "Tarih" anlamı sonradan verilmiştir.

Agricola, Tacitus'un yetenekli, değerli, yurtsever ve ileri gelen bir adam olan kayınpederi hakkında, anlaşılır bir övgü ile yazdığı bir biyografidir. Agricola Britanya valisi idi. Doğal olarak Tacitus burada kayınpederinin Britanya'ya yaptığı askerî harekâtı anlatırken ada hakkında da bilgi verir. Bu eser Britanya'nın o günkü durumu ve tarihi için değerli bir belgedir. Tacitus ilk eseri olan *Dialogus*'u yazdıktan sonra ancak Domitianus'un dehşet saçan baskı rejimi sona erince, Domitianus öldükten sonra tekrar eser vermeye başlamıştır. Bu zalim despot öldükten sonra herkes nefes almaya başlamıştır. Ama o günlerin acı tortusu Tacitus'un tarih eserlerine damgasını vurmuştur. Domitianus'un saltanatı boyunca susmasını ve kalemini eline almayışını *Agricola*'da (II-III) anlatır. Domitianus'un yönetiminde, onun kölesi haline gelen Senatus, özgür düşünceli iki Stoik filozofun eserlerinin Forum'da halkın gözleri önünde yakılmasını emretmişti.

«O ateşte Roma halkının sesini, kendi özgürlüklerini ve insanlığın vicdanını da boğacaklarını düşünmüşlerdi. Bizler kuşkusuz uzun süre acılara katlanmanın büyük bir kanıtını vermiş bulunuyoruz. Eski zamanlar özgürlüğün son sınırına kadar ulaşıldığını görmüştü; biz köleliğin sınırını gördük; soruşturmalar, casusluklarla en basit konuşma-dinleme olanağından yoksun bırakılarak sesimizle birlikte belleğimizi bile yitirecektik — eğer unutmak, sessiz olmak kadar gücümüzün yettiği kadar bir şey olsaydı. Şimdi en sonunda soluğumuz geri geldi; ama insan doğasındaki zayıflık tedaviyi hastalıktan daha yavaş kılar, ve deha ile bilimi söndürmek geri getirmeken daha kolaydır. Yaşamlarımızdan onbeş yıl alındı, gençlik sessizce yaşlılık çağına devroldu. Ve biz yalnızca bizden alınan kimselerin değil, aynı zamanda kendi kendimizin geriye zavallı artıklarıyız.» Bunları yazdığı zaman Tacitus'un yaşamının en güçlü ve olgun çağında, en yüksek mevkide ve büyük bir umut ve övgüyle söz ettiği bir hükümdarın yönetiminde olduğunu düşünürsek, geçirilen uzun ve acı yılların onu ne denli karamsar yaptığını ve sonraki tarih eserlerinde Tiberius, Nero ve Domitianus'un portrelerini neden o denli dehşet verici bir biçimde çizdiğini anlayabiliriz.

Agricola antik edebiyatın belki de en güzel biyografisidir. Yüce duyguların etkili bir biçimde anlatılması bakımından Lucreitus ve Vergilius'un erişebildiği bir güzellik ve derinlik taşır. Özellikle karısının ve kendisinin, Agricola'nın ölümünde yanında olamadıklarından yakınan cümle Lâtincede yeni ve alışılmamış bir güçle doludur. *Agricola*'da Tacitus düzyazıya yeni ahenkler getirmesinden başka, olgunluk döneminin karakteristik niteliği olan kısa ve keskin deyimler kullanma ustalığını da başlatmıştır. Üç dört olağan kelimeye başka herhangi bir yazarın yapamayacağı kadar yoğun anlam koyabilmektedir. Bunlar Vergilius'un kısa ibarelerine, «yarım dize»lerine benzetilebilir. Ancak Vergilius'un sözlerinin altında —sanki gözyaşları yakınmış gi-

bi— ağırbaşlı bir acıma duygusu vardır. Oysa Tacitus'unkiler acıma yerine öfkeyle tutuşup yanar.[23]

Tacitus *Agricola*'yı Trajanus'un ilk yıllarında yayınlamıştı. *Germania*'yı da aynı yıllarda, hemen sonra yayınladı. Orta Avrupa'da yaşayan German kabilelerini ve bölgenin coğrafyasını, savaş, ticaret ve diğer yollarla Roma'lılara ulaşan bilgilere dayanarak anlatan bu ünlü esere bir miktar söylenti ve söylence karışmış olması ve verilen bilgilerin kusursuz olmaması doğaldır. Bir de bu eserde Tacitus bir tarihçiden çok bir moralisttir. Çünkü Tacitus burada gereğinden çok «uygarlaşmış» ve lüks yaşama dalmış Roma'yı Germanların ilkel basitliğiyle karşılaştırmakta ve bu ilkel «soyluluğu» idealize etmektedir. Diyebiliriz ki bunu yazmaktaki amacı tarih değil ethik bir eser yazmak idi. Gerçi, tarihçinin görevi olduğu gibi, hiçbir zaman gerçekleri çarpıtmaz, ama malzemesini seçişi ve sunuşu öyledir ki German boylarının ilkel ve basit toplum yaşamlarını, kendisinin dejenere olmuş ve çökmüş olarak gördüğü bir uygarlığın, karmaşık geleneklerine ve âdetlerine daima üstün gelecek bir biçimde göstermektedir. Örneğin Germanlar silah, at, takı gibi armağanlar almaktan hoşlanırlardı. Oysa, «biz Romalılar onlara para da almayı öğrettik.» Ya da, «Germania'da hiç kimse ahlâksızlığa gülmez ve dejenere olmak ya da dejenere etmek 'modernlik' diye adlandırılamaz.» Bu gibi alaylı örneklerle Germanları yüceltir, Roma İmparatorluğu'nu ve Roma uygarlığını küçümser, küçültür. Gene de bu küçük kitap çok önemli bir kitaptır. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun yönetiminde Orta Avrupa'nın durumunu anlatan günümüze ulaşmış tek eser, tek belgedir. Bu yüzden yüzyıllardır büyük bir özenle incelenmiştir.

Tacitus bu iki eseri yayınladığı sıralarda, «istediği şeyi düşünmenin ve düşündüklerini söyleyebilmenin ender mutluluğuna sahip olunan zamanlardan»[24] yararlanarak yaşadığı dönemin tarihini yazmaya karar vermişti. *Historiae* adını verdiği eserin 14 kitaptan oluştuğu sanılıyor. Ancak günümüze bunlardan ilk dördünün tamamı, beşincisinin ise yarısı ulaşabilmiştir. Üç (veya dört) İmparatorlar Yılı diye bilinen 68-69 yılı ile başlar; ilk dört kitapta Galba ile Otho, Otho ile Vitellius, Vitellius ile Vespasianus'un komutanları arasındaki mücadeleleri ve o sıralarda İmparatorluğun değişik yerlerinde olan olayları anlatır. Olaylar annalistik bir düzenle, yani yıl yıl verilir: Bir yılın olayları bittikten sonra ancak ertesi yıla başlanır. Beşinci kitap 70 yılında Kudüs kuşatması ile başlar, Galya'daki Civilis ayaklanmasına geçer ve orada kalır. Olayların, eski tarih yazarlarının çoğunda görüldüğü gibi, yıl yıl yazılması esere kesik kesik bir anlatma biçimi verir. Bu bir bakıma bir anla-

(23) Mackail, J. W., aynı eser, s. 211-212.

(24) *Historiae*, I, 1 "rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere liceat."

tım kusurudur. Ama Tacitus olayları öyle bir gruplandırır ki bu kesintiler dramatik etkiyi ve heyecanı artırıcı bir nitelik kazanır.

Tacitus'un ikinci büyük tarih eseri *Annales** Augustus'un ölümünden ve onu izleyen olaylardan başlayıp Domitianus dönemini içine alacak şekilde kaleme alınmıştır. Demek ki *Annales*'in bittiği yerde *Historiae* başlıyordu. Aslında Tacitus'un bu iki eserin bir birlik yaratmasını istediği anlaşılıyor. Hieronymus (St. Jerome) bir yorumunda ondan şöyle söz eder: «Augustus' tan Domitianus'a kadar imparatorların yaşamlarını 30 kitapta incelemiş olan Cornelius Tacitus.» Böylece Tacitus'un bir tür imparatorlar tarihi ortaya koymak istediğini anlamış oluyoruz. *Annales* 16. kitapta bitmektedir. Bu kitapta 65 yılının olayları anlatılmaktadır. 16. kitabın kaybolan yarısında olayları 68 yılına kadar getirdiği ve böylece *Historiae*'ın başladığı yere kadar geldiği kabul edilebilir. *Annales*'in elimize geçen bölümleri şunlardır: İlk dört kitap, 5. kitabın başlangıcı, 6. kitap (baş tarafı yok), daha sonra başlangıcında ve sonunda eksikliklerle 11-16. kitaplar. *Annales*'in kapsadığı konular çok değişik ve zengindir. İlk altı kitap İmparator Tiberius'un ilginç bir portresini çizer. 11-16. kitapta Claudius ve Nero'yu anlatır. Nero ve annesi Agrippina arasındaki iktidar mücadelelerini, Seneca gibi kimselerin kendilerini öldürmelerine kadar giden olayları ve bunlara yol açan nedenleri, koşulları anlatır. Tacitus inançları bakımından Cumhuriyet yanlısı idi ama Cumhuriyet dönemiyle ilgili olarak kişisel tecrübesi yoktu ve içten gelen bir inançla, İmparatorluk rejiminin —arada sırada çıkan demokrat eğilimli imparatorlara karşın— kötü bir rejim olduğuna inanıyordu. Şunu unutmamalıyız ki kendisinin de yaşadığı Domitianus'un son yılları onun İmparatorluk yönetimi hakkında iyi şeyler düşünmesini sağlayacak nitelikte değildi. Bu zalim ve kuşkucu hükümdarın Senatus'u nasıl sindirdiğini, yazarlar ve Stoik düşünürler üzerinde nasıl bir baskı ve terör rejimi uyguladığını yukarıda söyledik. Onun için Tacitus'un gözleri her yerde değişik adlar altında Domitianus'u görme eğilimindeydi. Domitianus kendinden önce gelen iki imparator gibi sağduyu sahibi ve sevgi uyandırmış bir imparator olsaydı, Tiberius'un *Annales*'te çizilmiş olan portresi bu kadar kötü ve karanlık bir portre olmazdı[25]. Nitekim Claudius'un da en kötü yönlerini anlatmaktadır. Tacitus herhalde, bir deliden başka bir şey olmayan Caligula'yı da aynı biçimde anlatmış olmalı (ama bu bölüm kaybolmuştur), nitekim Nero'nun hiç su götürmeyen çok sayıdaki karakter bozukluklarını olduğu gibi anlatmıştır. İmparatorlara karşı bu önyargısı ve olumsuz görüşü, kuşkusuz bir tarih yazarında bulunması gereken yansızlıkla bağdaşacak bir şey olmasa da, Tacitus'un eserini edebî yön-

(*) En iyi elyazmaları bu adın sonuna "ab excessu divi Augusti" (tanrılaşmış Augustus'un ölümünden başlayarak) ibaresini eklemektedirler.

(25) Rose, H. J., aynı eser, s. 415.

den çok güçlü yapmaktadır. Tacitus gerek —derin bir psikolojik sezgi ile— karakterleri, gerek olayları tasvir etmede üstün bir yetenek göstermektedir. Ama okuyucuyu dehşete ve öfkeye sürüklemede kendi yüksek standardını bile geri bırakmakta, kendi kendini de aşmaktadır[26]. *Annales* bu bakımdan *Historiae*'dan daha ileri gider; Tacitus burada insan ruhunun karanlık uçurumlarına daha derinden bakmakta ve daha karamsar düşünmektedir[27]. Bu karanlığı aydınlatacak bir dinsel inancı da yoktur Tacitus'un. Stoiklerin yapay iyimserliğinden onda bir iz göremeyiz. O sırada Roma İmparatorluğu'nda yayılmakta olan Yahudilik ve Hıristiyanlığa ya da başka hiçbir dine sempatisi yoktu. Dinle ilgili deyimleri anlattığı öykülere daha karanlık bir hava vermek için kullanılmıştır. «Deum ira in rem Romanam» (Tanrıların Roma devletine karşı öfkesi) bu deyimlerin en göze çarpanıdır ve neredeyse eserinin ikinci bir adı olarak alınabilir. Gerek iyilere gerekse kötülere —hiç ayırt etmeden— aynı davranan belirsiz bir talih ya da rastlantı dünyaya egemen olan tek güçtür ve tanrılar korumak için değil de ancak öç almak için işe karışırlar. İyi imparatorların zamanları bu karanlığı kısa bir süre için aydınlatan ışıklı bir geçitten başka bir şey değildir. Tacitus'un tek inandığı geleneksel Roma erdemleri ve bunlardan da özellikle felâketler karşısında gösterilen yiğitlik ve yüreklilik idi. Demek ki her şeye rağmen gene en çok ve yalnız «insan»a inanıyordu.

Tarihçi olarak amacının sadece bazı olayları ve olguları olduğu gibi anlatmak değil, gerek yapılan işleri gerekse işleri yapanları gelecek çağların unutamayacağı bir biçimde, gelecek kuşaklara bir ders olacak nitelikte sunmak olduğuna inanıyordu. Öyle ki kötü kişi tarihin sahnesinde gelecek kuşakların gözü önünde hareket ettiğini ve kötülük işlerse gelecek zamanlarca lânetli bir kimse olarak safdışı bırakılacağını anlamalıydı[28].

«Bence tarihin en önemli işlevi değerli ve üstün şeyleri unutulmaktan kurtarmak, kötü sözlere ve kötü işlere gelecek kuşakların nefret ve lânetinin korkusunu yüklemektir.»[29]

Tacitus'un yazış yöntemi (üslûbu) kendine özgüdür ve hiç kimse tarafından taklit edilememiştir. Gerçi önceki yazarlardan özellikle Sallustius'tan çok şey öğrendiği belli ise de Tacitus kesinlikle modern ekole mensuptu; Cicero ve Livius'un uzun cümlelerini onda bulamayız. Kısa cümlelerle yazmada Sallustius'a benzer, ama onun stilini daha da geliştirmiştir. Kısa ve yoğun cümleler, güçlü ifade, epigrammatik kesinlik ve etkili bir ironi (tersinleme) onun düzyazısının karakteristikleridir. Kısa ve yoğun bir şekilde, epigramma-

(26) Rose, H. J., aynı eser, s. 416.
(27) Büchner, Karl; aynı eser, s. 475.
(28) Duff, J. W., *The Writers of Rome*, s. 109.
(29) *Annales*, III, 65.

tik bir ifadeyle söylenmiş, birer özdeyiş gibi kuşaktan kuşağa söylenegelmiş birçok cümlelere eserlerinde sık sık rastlamak mümkündür. Örneğin:

«Bir ıssızlık yaratırlar, adına barış derler.»
«Bilinmeyen her zaman büyük bir şey sanılır.»
«Kadınlara yas tutmak yaraşır, erkeklere hatırlamak.»

Gerek olayları, olayların geçtiği yerleri insanın gözünün önünden gitmeyecek şekilde tasvir etmede, gerek kişilerin karakterlerini derin bir psikolojik sezgi ile çizmede, gerekse duygu ve düşünceleri en ince, en derin nüanslarına kadar belirtmede ne denli usta bir yazar olduğunu yukarıda değişik yerlerde gördük.

Vergilius'un düzyazı yazarları üzerindeki etkisini en açık biçimde Tacitus'ta görürüz. Birçok ibareleri sanki doğrudan doğruya Vergilius'tan alınmış gibidir, bazıları da gerçekten alınmıştır. Yalnız bu kadarla kalmaz. Özellikle *Historiae*'da gerek üslûp gerekse esere sinmiş olan hava yer yer *Aeneis*'i anımsatır.

Tacitus, eserine başlarken hiçbir kızgınlık veya gücenme duygusuna kapılmadan tarafsızca yazacağını söyler. Ama imparatorluk rejimine duyduğu güvensizlik ve Domitianus'un yönetiminde geçirdiği uzun acı yıllar, sonradan gelen iyi imparatorlara ve özgür günlere karşın onu karamsar yapmış ve tarafsız olmasını engellemiştir. *Historiae* kendi yaşadığı dönemi kapsadığı için Tacitus kendisinin ya da başkalarının anılarına ve başından geçenlere, Senatus'tan elde ettiği kayıtlara, komutan ve valilerin raporlarına, vb. dayanarak yazmıştır. *Annales* için ise kendinden önceki yazarların yazılarına ve o günlerden kalma belgelere dayanmıştır. *Germania* için, ve *Agricola* için de kısmen, durum böyledir. Görülüyor ki tarafsız olmak için elinden geleni yapmışsa da yukarıda söylediğimiz nedenlerden bunda başarılı olamamıştır. Ama gene yukarıda söylediğimiz gibi, Tacitus tarafsız bir tarih yazarı olarak değil, Lâtinceyi üstün bir güzellikte kullanan ve kelimelerle unutulmayacak kadar etkili portreler ve resimler çizen bir sanat adamı olarak ölümsüzleşmiştir. Bir tarih yazarı olarak da kendisinden öğreneceğimiz çok şeyler vardır. Bütün karamsarlığına karşın, en zor durumlarda bile insana olan güvenini, insan doğasına karşı duyduğu umudu hiç yitirmemiş bir humanisttir[30].

Tacitus'un eserleri kendisinden hemen sonra gelen zamanlarda pek beğeni kazanmamış, Orta Çağlarda da pek önemsenmemiştir. Yitip gitmekten kılpayı kurtulmuştur. Tekrar keşfedilmelerinin nasıl olduğu bilinmiyor. Onu ilk okuyan ve *Historiae* ile *Annales*'ın bölümlerinin birer el yazmasına sahip olan Rönesans yazarı Boccaccio'dur. Daha sonraları tarihçiler, siyasetçiler ve edebiyatçılar için bitip tükenmez bir ilgi kaynağı ve inceleme konusu olmuştur.

(30) Grant, Michael; *Roman Literature,* s. 115.

Suetonius

Tacitus ve Juvenalis'in ölümünden sonra Roma edebiyatı güçlü bir varlık olarak sona ermiş sayılır. Bundan sonra gelen iki yüzyıl boyunca gerek şiirde gerekse düzyazıda hızlı bir gerileme ve çökme göze çarpar. (Gerçi düzyazı ilk Hıristiyan yazarlarının elinde sonradan yeni bir yaşama kavuşur gibi oldu.) Gümüş Çağı Lâtin Edebiyatının incelenmesine, zaman sınırını biraz aşıp, GAIUS SUETONIUS TRANQUILLUS'u da (±İ.S. 70-±160) alabiliriz. Babası bir askerî «tribunus» olan atlı sınıfından Suetonius Laetius idi. Kendisi iyi bir eğitim gördü, erken yaşlarda yazı yazmaya başladı. Roma'da mahkemelerde avukatlık da yapardı. Genç Plinius'un arkadaşı idi. Çok okumuş ve bilgili bir adam olan Suetonius Trajanus'un yönetiminde bir süre İmparatorluk hukuk danışmanlığı ve kitaplık müdürlüğü yaptı. Trajanus'tan sonra Hadrianus'un emrinde de çalıştı (117-138). Sakin geçen yaşamı hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Her iki imparatorun yakınında çalışması, eski zamanlara çok ilgi duyan Suetonius'un İmparatorluk arşivlerinden yararlanabilmesi olanağını yarattı. Ve bundan sonra kendini tarih ve eski çağ çalışmalarına verdi. İmparator Antoninus Pius zamanına kadar yaşadığı söylenir. Eserlerinden birçoğu kaybolmuştur. Suetonius arşivlerde birçok değerli belgeler arasında Augustus'un özel mektuplarını ve daha başka kişisel belgeler de bulmuştu ki işte bunları günümüze kadar bütün olarak gelebilmiş tek eserini yazmada kullandı: *De Vita Caesarum (Caesar'ların Yaşamı Hakkında)* (Julius'tan Domitianus'a kadar Caesar'ların —imparatorların— biyografileri.) Bundan başka *De Viris Illustribus (Ünlü Kişiler Hakkında)* eserinin bazı bölümleri de elimize geçmiştir. *De Grammaticis (Filologlar Hakkında)* ve *De Rhetoribus (Hatipler Hakkında)*'un çoğu bölümleri ve *De Poetis (Şairler Hakkında)* bölümlerinden de Terentius, Horatius ve Lucanus'un biyografileri ile Vergilius, Juvenalis, Persius ve Yaşlı Plinius'un biyografileri Suetonius'a atfedilmiş ise de genellikle onun olmadığı kabul edilir.

De Grammaticis'te «grammatika» denince anlaşılacak şeyin geniş anlamda edebiyat çalışmaları olduğunu söyler ve başta gelen yirmi filologu anlatır.

De Rhetoribus Roma'da retorik'in gelişmesini, retorik öğretme metodlarını ve okullarda kullanılan temaları açıkladıktan sonra önde gelen beş retorik öğretmenini inceler.

De Poetis anlattığı şairler hakkında ilgi çekici bilgiler ve ilginç fıkralar içerir. Şairlerin kişisel bazı özelliklerini, örneğin Horatius'un kısa boylu ve şişman olduğunu anlatır.

Caesar'ların Yaşamı, Suetonius'un tam olarak elimizde bulunan tek eseri, Julius Caesar'ın ve, Augustus'tan başlayarak, 11 imparatorun (Domitianus dahil) biyografilerini içerir. Her bir imparatorun ailesini, atalarını ve yaptığı

işleri anlatmakla birlikte daha çok fıkralara yer verir. Bu fıkralar da daha çok söylenti ve dedikoduya dayanır. Tarihî anlayış ve olayların derinine inmeden yoksundurlar. Ama çok ilginç ve eğlendirici yönleri vardır.

Gellius

Bu dönemde hayal gücünün sönmesine ve üslûpla ilgili yüksek ve ince niteliklerin bozulmasına karşın çalışma, araştırma, emek ve dilin kesinliğiyle ilgili gelenekler gene de bir noktaya kadar yerlerini korudular. Suetonius'un biyografileri emek ve araştırma ürünüdürler ve tam bir dürüstlük ve açık kalplilikle yazıldıkları kuşku götürmez. Kendinden daha genç olan çağdaşı AULUS GELLIUS'un *Noctes Atticae (Attika Geceleri)* adlı değişik konuları ele alan yazılardan oluşan eserinde de bu nitelikleri görürüz. Yirmi kitaptan oluşan ve uzun yılların ürünü olan eserin sekizinci kitaptan başkası günümüze kalmıştır. Gellius bu eserine, Atina'da bulunduğu bir sırada yazmaya başladığı için bu adı vermiştir. Kendisi uzun süre orada kaldı, başka Yunan kentlerine de gitti. Bu eser hem daha eski yazarlardan parçalar içerdiği için hem de yazarın kendi gününün bilgileri ve çalışmaları için kaynak oluşturduğundan değerlidir. Dil bilgisi, tekst eleştirisi, eskiçağ bilimi ve felsefeyle ilgili yazılar, ünlü kimselerle ilgili fıkralar, Roma komedisiyle ilgili notlar, Roma hukuku ile ilgili bir yazı ve Lâtince kelimelerin kaynaklarıyla ilgili ilginç birçok notlar içerir. Eski yazarlardan alıntı olarak verdiği parçalarda büyük bir özen göze çarpar.

Diğer Bazı Gümüş Çağı Yazarları

Şimdi zaman bakımından biraz geriye gidip Lâtin Edebiyatı ile ilgili bir kitapta adından söz etmeden geçemeyeceğimiz bazı Gümüş Çağı yazarlarına göz atmamız yerinde olur.

Nero döneminde Stoa felsefesinin yandaşı olarak en çok parlayanlar CORNUTUS, QUINTUS SEXTIUS ve GAIUS MUSONIUS RUFUS'tur. (Bunlardan birincisi ve sonuncusu Nero tarafından sürgüne yollanmıştır.) Bu adamlar Yunanca olarak felsefe eserleri yazdılar.

Bu çağda yönetimin sansürü yüzünden tarih eserleri yazımında büyük gerileme görüldüğünü söylemiştik. QUINTUS CURTIUS RUFUS kuşku uyandırmayacak bir konuda tarih eseri yazdı: *Büyük İskender'in Yaşamı.* Yazıldığı tarih tam bilinmiyor, ama Claudius'un zamanında yazdığı tahmin ediliyor. Konu bakımından çok ilginç olan bu eserde Curtius savaş taktikleri ve usulleri bakımından oldukça zayıftır ve İskender'in fetihlerinin özelliklerini ve sonuçlarını geniş açıdan görmekten uzaktır. Ama, daha sade olmakla birlikte, Livius'un etkisinde kaldığı belli olan güzel ve düzgün anlatımı esere gerçek bir değer kazandırmaktadır.

Nero zamanında erkek, kadın birçok kimseler günlükler yazmışlardır. Tacitus'un İmparatoriçe Agrippina'nın günlüğünden faydalandığını söylemiştik. Zamanın iki büyük komutanı olan SUETONIUS PAULINUS ve DOMITIUS CORBULO'nun da günlük tuttukları biliniyor.

Mela

Önceki kuşak zamanında çok bol olan bilimsel ya da teknik eserlerin yazılması bu dönemde de sürdü. Bunlardan önemli iki tanesi günümüze kalmıştır. Birisi POMPONIUS MELA'nın yazmış olduğu *Chorographia* ya da *De Situ Orbis (Dünyanın Konumu)* adlı eserdir. İ.S. 43'te üç kitap olarak yayınlanmış olan bu coğrafya eseri özet olarak Avrupa, Asya ve Afrika ile ilgili bilgi verdikten sonra Akdeniz kıyısındaki ülkeleri daha ayrıntılı olarak anlatır. Aynı zamanda buralarda yaşayan insanlara, ulusların değişik niteliklerine doğa manzaralarına, garip doğa olaylarına ve bazı yerlerle ilgili tarihî olaylara ve efsanelere ilişkin bilgi verir. Dünyayı yassı bir daire olarak görmektedir.

Columella

Bu eser, edebî değer bakımından, elimize geçen ikinci bilimsel esere göre daha az değerlidir. Sözünü ettiğimiz bu ikinci bilimsel eser LUCIUS JUNIUS MODERATUS COLUMELLA tarafından kaleme alınmış tarım eseri *De Re Rustica*'dır. Oniki kitaptan oluşan bu büyük eser çiftçinin yaşamının değişik yönlerini, çiftlik yerinin seçimini, ekip-biçmeyi, hayvanların bakımını, balıkçılığı, arıcılığı, çiçek bahçelerinin bakımını, ve son iki kitapta ise çiftlik kâhyasının ve karısının görevlerini anlatır. Bu eserin yayın tarihi aşağı yukarı İ.S. 65 yıllarıdır. Mela ve Columella İspanya kökenli yazarlar idiler. Demek ki Seneca'larla başlayan ve daha sonra Martialis ve Quintilianus ile devam eden İspanyol kökenli Lâtin yazarları ekolüne mensup idiler. Mela üslûp olarak modern yöntemi izlemiş, Columella ise eskilere ve Augustus Çağı yazarlarına olan sevgisi yüzünden klâsik üslûbu izlemiştir. Sade ve ağırbaşlı üslûbu teknik bir esere yakışan bir üslûptan çok daha üstündür. Hatta düzyazısı şiir olarak yazdığı onuncu kitaptan çok daha büyük bir zevkle okunur. Heksametron ile yazdığı onuncu kitap çiçek bahçeciliği konusundadır. Vergilius *Georgica*'nın 4. kitabında bu konuya kısaca dokunmuş ve bu konuyu kendinden sonra gelenlere bıraktığını söylemiştir *(Georg. IV, 147)*. Columella bu eksiği kapatma görevini üstlendi. Ama kendisi bir şair değildi, bu da bu onuncu kitaptan belli olmaktadır. Ama Columella alçak gönüllü ve özentisiz bir yazardı. Vergilius'tan sık sık alıntılar yapar. Tarım üzerine yazdığı kısa bir el kitabından *De Arboribus (Ağaçlar Hakkında)* bölümü günümüze kalmıştır.

Calpurnius Siculus

Nero zamanında *Eclogae* adında bir eser yazmış olan TITUS CALPURNIUS SICULUS'un eserinde de Vergilius üslûbuna bu dönüşü görürüz. Neredeyse 300 yıl sonra Vergilius'un *Eclogae*'ına dönüşü göstermesi bakımından önemlidir. Bu dönemin bu türde verilmiş tek eseri olan *Eclogae*'ın 6 kitabı Vergilius'un aynı adlı eserinin tam bir taklididir. 7. kitap bir ihtiyar çobanın ağzından koyun ve keçi bakımını anlatır. Calpurnius pastoral şiir türünün Rönesans'a kadar iletilmesinde rol oynamıştır. Şiirleri 1472'de Venedik'te basıldı[31]. Vergilius'u körü körüne izlemekle birlikte Calpurnius ince bir üslûbu olan ve zevkle okunan zarif bir şairdir.

Yanardağlar hakkında yazılmış olan *Aetna* didaktik bir eserdir. Seneca'nın *Naturales Quaestiones* adlı eserini adadığı ve mektuplarını yazdığı LUCILIUS tarafından yazılmış olduğu sanılıyor*. Bu eserde de aynı etkileri görebiliriz. Etna yanardağının püskürmelerini bilimsel açıdan açıklamayı amaçlar.

Frontinus

SEXTUS JULIUS FRONTINUS (İ.S. 40-103) konsulluk yaptıktan sonra Britannia'ya vali olarak gönderildi. (Frontinus'tan sonra bu göreve Tacitus'un kayınbabası Agricola gelmiştir.) Orada Galler bölgesinde hâlâ izleri görülen bir yol yaptırdı. İmp. Nerva zamanında Roma su kemerlerinin bakımıyla görevlendirildi. Sonra gene konsul, ve daha sonra —Genç Plinius'tan önce— «augur» oldu. *Strategemata* adlı 3 kitaplık eserinde Roma'nın ve başka ülkelerin askerî tarihlerinden yararlanarak savaştan önce, savaş sırasında ve kuşatmalarda kullanılan değişik taktik ve teknikleri anlatır. Ordu yönetimiyle ilgili fıkraları içeren bir 4. kitabın Frontinus'u taklit eden biri tarafından yazıldığı sanılıyor. Frontinus'un günümüze ulaşabilmiş ikinci eseri *De Aquae Ductu (Suyun Sevkedilmesi)* ya da *De Aquis Urbis Romae (Roma Kentinin Suları)* adlı eserdir. Burada Roma kemerlerinin bakımı işinde çalışırken kendisinin ve kendinden sonra bu işe gelenlerin yararlanması için topladığı bilgiler yer almaktadır: Roma su kemerlerinin tarihçesi, uzunluğu, yüksekliği ve kapasitesi. Kemerlerden gizlice su almak gibi yapılan yolsuzlukları ve kendi zamanında yaptığı yenilik ve iyileştirmeleri de anlatır. Çalışkan ve dürüst bir kişi olduğu anlaşılıyor.

Plinius mektuplarında birçok önemsiz şairden söz eder. Bunların arasında VERGILIUS ROMANUS adı biraz ilgimizi çekebilir. Terentius tarzında komediler yazardı; bunlar oynanmak için değil, toplantılarda okunmak amacıyla yazılmış oyunlardı.

(31) Harvey, Paul, aynı eser, s. 89.

(*) Bu eser Vergilius'a da atfedilmiştir ama Lucilius'un olması daha olasılık kazanmıştır.

Florus

Tarihçi Trogus'un eserinin bir epitomunu (özetini) yazan MARCUS JUNIANUS JUSTINUS'tan söz etmiştik. JULIUS ya da LUCIUS ANNAEUS FLORUS adlı bir yazar da Livius'un tarihinin epitomunu meydana getirmiştir. Bu eser Romulus'tan Augustus'a kadar Roma tarihinin bir özetini verir. Livius'un eseri temelini oluşturur ama başka kaynaklardan da yararlanmıştır. Tarafsız bir tarihçi gözüyle yazılmamıştır, Roma'ya bir övgü niteliğindedir. Roma'nın uğradığı yenilgiler bile iyimser bir açıdan görülür. Roma İmparatorluğu'nun gelişip büyümesini anlatan, oldukça edebî bir ustalıkla yazılmış, gerçek bir tarih eseri olmaktan çok retorik bir yorumdur. Ama sonraki yüzyıllarda, özellikle Orta Çağlarda çok gözde bir eser olduğunu görüyoruz. Florus'un yukarıda verdiğimiz adlarının ikisi de yanlış olabilir. PUBLIUS ANNIUS FLORUS adıyla bilinen şair ve hatiple aynı kişi olduğu sanılıyor. Biraz sonra ele alacağımız *Pervigilium Veneris* adlı şiirin de yazarı olduğu ileri sürülen Publius Annius Florus bir Afrikalı idi. Genç yaşında İmparator Domitianus zamanında Roma'ya gelmiş, sonra İspanya'da yaşamış, İmparator Trajanus zamanında gene Roma'ya dönmüştür. Kendisinin daha sonra İmparator Hadrianus zamanında da Roma'da yaşadığını kabul edenler vardır[32].

Aslında Florus «Cognomen»i ile (lâkabıyla) bilinen iki ayrı kişinin varlığına inanmak daha doğru olur. Bu kitabın yazarı bu konuda Karl Büchner'in bu düşüncesini paylaşmaktadır[33]. Çünkü bu tarih eserini yazan kimsenin şimdi ele alacağımız *Pervigilium Veneris* adlı şiiri yazan şairle aynı kimse olduğuna inanmak çok güçtür. Bu şiirin kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmiyor. Florus'a atfedilmesi bir tahminden ileri gitmediği için bir başka Florus olabilir diyoruz. Şimdi incelemekte olduğumuz 2. yüzyılda, Hadrianus zamanında yazılmış olduğuna inananlar olduğu gibi, 3.[34] hattâ 4. yüzyılda[35] yazılmış olabileceğini söyleyenler de vardır. Lâtin Edebiyatının en güzel şiirlerinden biri olan *Pervigilium Veneris* Orta Çağ şiirine, hatta modern şiire çok yakındır. Şiirin geçtiği yer Sicilya'dır, zaman ise ilkbahar. Ertesi gün Venus Genetrix bayramıdır. Geceleyin ormanlarda şenlikler yapılmaktadır. Şair Venus'u her şeye can veren Tanrıça olarak coşkuyla selâmlar ve «o güne kadar sevmiş veya hiç sevmemiş olanları ertesi günü sevmeye» çağırır:

«Cras amet qui nunquam amavit, quique amavit cras amet.»

Bu nakarat değişik uzunluktaki bölümlerden sonra tekrarlanmaktadır. Şiir bütünüyle çok hoş bir melodi gibidir. Kelimelerin ve ibarelerin tekrarlanma-

(32) Mackail, J. W., aynı eser, s. 229.
(33) Büchner, Karl, aynı eser, s. 490.
(34) Büchner, Karl, aynı eser, aynı sayfa.
(35) Harvey, Paul, aynı eser, s. 317.

sı, arasıra .kullanılan uyaklar (kafiyeler) ve birbirine benzeyen seslerin uyak izlenimi uyandırması daha sonraki bir çağın Lâtin şiirini anımsatır. Konu güzel ve romantiktir; ilkbahar, ilkbaharın akla getirdiği her şey ve her şeye egemen, her şeyi yaratan Aşk Tanrıçası Venus anlatılmaktadır. Bu güzel, melodili şiire zaman zaman tekrarlanan anlamlı nakarat büsbütün etkili bir güzellik katmaktadır. Ama ansızın hüzünlü bir sonla karşılaşırız —hüzünlü bir nota ile biten bir müzik gibi:

«İlla cantat, nos tacemus: Quando ver venit meum?
Quando fiam uti chelidon ut tacere desinam?
Perdidi musam tacendo, nec me Phoebus respicit.»

[O (bülbül) şarkı söylüyor, biz susuyoruz. Benim ilkbaharım ne zaman gelecek? Ne zaman kırlangıç gibi olacağım ki sessiz olmaktan vazgeçeyim? Susmakla yitirdim esinimi, Phoebus da artık bana bakmıyor.]

Aşkına yanıt bulamayan şairin acısı çevresindeki şenlik ve yaşama sevinciyle dolu havaya tümüyle ters düşmektedir. Bu da şiire yeni bir anlam, bir derinlik katmaktadır.

İmparator Hadrianus kendisi de edebiyata ve felsefeye düşkün bir kişi idi. Hem Lâtince hem de Yunancayı çok iyi yazardı. Lâtince bazı şiirleri günümüze kalmıştır.

Fronto

Hadrianus'un ve Antoninus Pius'un imparatorluğu sırasında (İ.S. 117-138) Roma'da avukatlık ve hatiplik yapmış olan MARCUS CORNELIUS FRONTO da bir Afrikalı idi. Marcus Aurelius'un öğretmenliğini yaptı. 143 yılında konsul seçildi. Zamanının en ünlü hatibi idi ve edebî eleştiri alanında çok büyük yetki ve etki sahibi idi. Cato, Ennius ve Varro, vb. eski yazarlara dönülmesini var gücüyle savunmuştur. Aulus Gellius ve Apuleius'a çok etki yapmıştır. Bir bölümü Yunanca yazılmış olan Marcus Aurelius'a mektuplarının bazıları günümüze kalmıştır. Bu mektuplarda edebiyat, hitabet ve kelimelerin incelenmesi konularına değinmektedir. Seneca, Sallustius ve Plautus'a ilişkin ilginç düşünceleri içermektedirler.

Apuleius

Fronto gibi LUCIUS APULEIUS da Afrika kökenli idi. Roma Edebiyatında İspanyol okulunun sürdüğü hüküm sona ermiş, Afrikalılar yeni bir nefes getirmişlerdi. Apuleius Numidia'daki Roma kolonisi Madaura'da doğdu. (±125 yılında.) İyi bir ailenin oğluydu. Önce Madaura'da sonra Kartaca'da, daha sonra da Atina'da eğitim görerek hem Lâtince, hem de Yunanca büyük bilgi sahibi ve ünlü bir hatip oldu. Daha genç bir adamken kendinden yaşlı Pudentilla adında Trabluslu bir dul ile evlendi. Bu kadının akrabaları Apuleius'un büyü kullanarak onu evlenmeye razı ettiğini ileri sürüp dava açtılar. (Apu-

leius'un gerçekten sihir ve büyü konularına büyük ilgi duyduğu, biraz sonra ele alacağımız *Metamorphoses* eserinin birçok bölümlerinden anlaşılmaktadır.) Kendisini yargıç önünde savunduğu *Apologia* günümüze kalmıştır. Daha sonra Kartaca'ya yerleşti ve Afrika şehirlerinde dolaşıp felsefe konularında Lâtince olarak dersler, konferanslar verdi. Bu derslerden kendi yaptığı seçmelerden bazıları *(Florida)* elimizde bulunuyor.

Apuleius asıl ününü *Metamorphoses* ya da *Altın Eşek* adıyla bilinen ve 11 kitaptan oluşan eserine borçludur. Konu, bir Yunan masalından alınmadır. Ama Apuleius buna eklemelerde bulunmuş ve yeni bir biçime sokmuştur. Lucius isimli Roma yurttaşı bir Yunanlı, büyücülerin vatanı olan Tesalya'ya bir yolculuk yapar. Orada büyü yapma işinde öyle bir terslik olur ki Lucius bir eşeğe dönüşür. Ama düşünceleri ve duyguları ile bir insan olarak kalmıştır. Bu yeni biçimiyle birçok kez sahip değiştirir ve başından birçok olaylar geçer. Sonunda Tanrıça İsis sayesinde büyünün bozulması için yemesi gereken gülleri bulur ve tekrar insan biçimine döner, İsis'in hizmetine girerek dünyadan elini çeker. (Öykü baştan sona birinci şahıs olarak anlatılmaktadır.) Eserin son bölümünde İsis ve Osiris'in gizli ibadetlerine giriş için yapılan töreni anlatır. O sırada Roma'da çok ilgi gören Doğu dinlerine karşı Apuleius'un ilgisini de görmüş oluruz. Eserde ilginç olaylar, güzel öyküler biçiminde anlatılmıştır. Bunların en güzeli Kupidon ile Psykhe arasındaki aşkı anlatan ünlü öyküdür. Bütün eser bir tür dinsel ders niteliğindedir. İsis, Lucius'u bu dünyanın, insanı bir hayvandan başka bir şey yapmayan boş zevklerinden kurtarır ve onu kendi hizmetinde, bu dünyada ve daha sonra sürecek olan mutluluğa kavuşturur.

Bundan başka Apuleius'un bazı küçük felsefe eserleri de elimizde bulunuyor: *De Platone (Plato Hakkında)* —2 kitap—, *De Deo Socratis (Sokrates'in Tanrısı Hakkında), De Mundo (Evren Hakkında)* —Aristoteles'e atfedilen bir eserin serbest çevirisi. Apuleius'un felsefe eserlerinde dinsel bir mistisizm eğilimi göze çarpar.

JAVOLENUS PRISCUS ve SALVIUS JULIANUS hukuk alanında eserler vermiş değerli kanun adamlarıydılar. Salvius Julianus İmparator Marcus Aurelius'un öğretmenlerinden biriydi. Bu ikisinden daha büyük edebî değeri olan bir hukuk yazarı ise çağdaşları (İ.S. 110-180) GAIUS idi. *Institutiones (Kanunlar)* adlı eseri Marcus Aurelius'un hükümdarlığının ilk yıllarında yayınlanmış ve o günden bugüne kadar —zaman zaman yinelenerek— Roma hukukunun en önemli el kitaplarından biri olarak kalmıştır.

Klâsik Lâtin Edebiyatı 2. yüzyılın sonunda, Suetonius ve çağdaşları ile sona erer. Bunların en önemlilerini incelemiş bulunuyoruz. Bundan sonra Lâtin Edebiyatı Hıristiyanlığın gittikçe artan etkisini de yüklenerek daha birkaç yüzyıl sürdü. Ama bundan sonraki yüzyıllar artık Orta Çağ Lâtincesine hazırlık dönemleridir.

II

Lâtin Edebiyatından Örnekler

Plautus

MENAECHMİ[1]
(İKİZLER)

ÖNDEYİŞ

Önce, efendilerim, tanrılardan sizin için de, kendim için de mutluluklar dilerim: Sağ esen yaşayıp muradımıza erelim. İlk söyleyeceğim buydu size. Şimdi de şunu söyleyeyim, size Plautus'u getiriyorum, elimde değil, dilimde getiriyorum. Bu armağanımızı siz de iyi bir yürekle karşılayın: Siz de ellerinizle değil, kulaklarınızla alacaksınız. Gelelim oyunumuzun konusuna: Dikkat buyurun, ne kadar kısaltabilirsem o kadar kısaltmaya çalışacağım.

Komedia şairlerimizin huylarını bilirsiniz: Hepsi de oyunlarının yeri diye Atina'yı gösterirler, öyle olunca eserlerine daha bir Yunanlılık vereceklerini sanırlar. Ben onlara uymayacağım: Seyredeceğiniz olay Atina'da geçmemişse ne diye Atina'da geçmiş diyeyim? Nerede geçmişse orayı söylerim. Oyunumuzun geçtiği yer Yunanistan'dır, Yunanistan'dır ya, Attika değildir: Sicilya'dayız, efendilerim.

Bunu böylece bildirdim, gelelim şimdi neler olmuş, onu anlatmaya. Kile kile dağıtacağım sanmayın, bütün anbarı döküvereceğim önünüze: Öyledir benim huyum, iş söze bindi mi, cömert kesiliveririm.

Syrakusa'da yaşlıca bir tecimen varmış; günün birinde karısı doğurmuş, dünyaya bir çift oğlan getirmiş. Çocuklar birbirlerine öyle benziyorlarmış ki her gün emziren sütnineleri de doğuran anaları da birini birinden ayırdedemiyormuş. Ben kendim görmedim, bir görenden işittim. Yanlarındaydım da onun için söylüyorum sanmayın... İşte, efendilerim, çocuklar böylece yedi yaşlarını bulmuşlar; babaları koca bir gemiyi tıklım tıklım yüklemiş, oğullarından birini yanına alıp yola çıkmış: Tarento'ya, alışverişe gidiyormuş. Öteki çocuğu evinde, anasının yanında bırakmış. Tarento'ya vardıkları zaman bir de bakmışlar ki bayram ediliyor, türlü oyunlar oynanıyor, bir kalabalıktır top-

(1) Oyunun hepsini değil, en karakteristik bölümlerini veriyorum. M.E.

lanmış. Çocuk nasılsa babasının elini bırakmış, halkın içinde kaybolmuş. Oralarda Epidamnos'lu bir tecimen varmış, çocuğu tuttuğu gibi kendi memleketine götürmüş. Zavallı baba yavrusunu bulamayınca öyle üzülmüş, öyle üzülmüş ki hasta düşüp az sonra Tarento'da ölmüş. Haber Syrakusa'ya ulaşmış: ihtiyar dede oğlunun öldüğünü, torununun da çalındığını duyunca, kalan çocuğun adını değiştirmiş. Kaybolanı pek severmiş, onun için ötekine onun adını takmış, Menaechmus demiş; zaten ihtiyarın da adı Menaechmus'muş. Bu ad benim kolayca hatırımda kaldı, ben de orada bulundum, çocuğu her yandan o adla çağırırlarken çok duydum. Size haber vereyim de şaşırıp yanılmayın: Oyunumuzda kardeşlerin ikisinin de adı Menaechmus'tur.

Şimdi Epidamnos'a dönüyorum, size bütün olanları anlatmak istiyorum da onun için. İçinizden birinin o şehirde bir işi varsa hiç çekinmesin, ne buyurursa başım üstüne; ama bana da bir ayak kirası versin. Para vermezse dilini boşuna yormuş olur; parayı verince de daha ziyanlı çıkar ha!

Ben gene deminki yerimize dönüyorum, bir daha kımıldamayacağım oradan.

Hani demin size Epidamnos'lu bir tecimen vardı demiştim, hani ikizlerden birini çalan adam, işte o adam çok zenginmiş, çok zenginmiş ama çocuğu yokmuş; Tarento'da bulduğu oğlanı kendine evlât edinmiş, zengin bir kızla evlendirmiş, ölürken de varını yoğunu ona bırakmış. Ne kazalar dolaşmaz insanın başında! Bir gün o adamcağız, sert yağmurlardan sonra tarlalarına gidip bir bakmak istemiş. Tarlalar şehre yakınmış, ama arada geçilecek bir ırmak varmış. Irmak o gün pek kabarmış, sular hızla akıp duruyormuş. Bizim tecimenin ayağı kaymış, kendi de cehennemin ta dibine gitmiş. Böylece mirasçısı zengin oluverdi: Şimdi Epidamnos'ta oturur. Syrakusa'da kalan ikizi de bugün Epidamnos'a geldi; yanında kölesi, kardeşini arayıp duruyor. Şu gördüğünüz şehir Epidamnos'tur, bütün oyunumuz orada geçecek; başka bir oyun oynarsak, şehir de değişir, oyuncular da değişir... Öyledir oyuncuların hali: Her biri bir bakarsınız delikanlı olur, bir bakarsınız ihtiyardır; bir gün gidiye, bir gün dilenciye, bir gün de krala çıkar...

İKİZLER

I. Menaechmus (Epidamnos'taki) karısından aşırdığı bir maşlahı sevgilisi Erotium'a getirir. «Fırça» isimli asalakla birlikte Erotium'un evine yemeğe davet edilirler. Aşçı Cylindirus yemeklik almaya çarşıya gider. O sırada II. Menaechmus (Sicilya'dan, Syrakusa'dan gelen) kölesi Messenio ile birlikte sahneye girerler.

İKİNCİ PERDE

II. SAHNE

CYLINDRUS, II. MENAECHMUS, MESSENIO

CYLINDRUS — İçim rahat etti, çarşıda ne istedimse buldum. Bir yemek pişireceğim, sofraya oturanlar parmaklarını yiyecek. (II. Menaechmus'u görür) A! Menaechmus işini bitirmiş de gelmiş bile, sırtıma sopa inecek demektir. Ben daha çarşıdan dönmeden konuklarımız gelmiş, kapının önünde dolaşıyor... Hele kendisiyle bir konuşayım... Günaydın, Menaechmus.

MENAECHMUS — Tanrılar yardımcın olsun! Demek tanıyorsun sen beni!

CYLINDRUS — Seni tanımayacağım da kimi tanıyacağım yahu! Öteki konuklar nerede?

MENAECHMUS — Öteki konuklar mı? Onlar da kim?

MESSENIO — Kim olacak? Senin asalak.

MENAECHMUS — Benim asalak mı? (Messenio'ya) Belli, kaçık bu adam!

MESSENIO (Menaechmus'a yavaşça) — Ben sana bu şehirde sürü sürü edepsiz vardır demedim mi?

MENAECHMUS (Cylindrus'a) — Kimmiş benim asalağım? Adı neymiş onun?

CYLINDRUS — Adı mı ne? Fırça...

MENAECHMUS — Ha! Fırça mı? Benim çantamda o; sapasağlam duruyor.

CYLINDRUS — Yemeğe pek erken gelmişsin, Menaechmus; ben çarşıdan daha yeni döndüm.

MENAECHMUS (ceplerini karıştırarak) — Sana bir şey soracağım, arkadaş. Kurbanlık bir domuz almak istiyorum, ama şöyle iyisinden, bir kusuru olmayacak. Burada kaça satarlar öylesini?

CYLINDRUS — İki drahmiye alırsın.

MENAECHMUS — Al şunu da git kendine bir domuz bul: Tanrılara kurban edersin, bu deliliğin belki geçer. Sen çıldırmışsın, arkadaş; yoksa tanımadığın bir kimse ile alaya kalkmazdın.

CYLINDRUS — Tanımadığım bir kimse ile mi? Yahu, sen benim kim olduğumu bilmiyor musun? Cylindrus'um ben.

MENAECHMUS — İster Cylindrus ol, ister Culindurs ol, git benim başımdan! Ben seni tanımıyorum, tanımak da istemiyorum.

CYLINDRUS — A efendim! Senin adın Menaechmus değil mi?

MENAECHMUS — Benim bildiğim öyle. Bana Menaechmus demene deliliktir demiyorum. Ama sen nereden biliyorsun benim adımı?

CYLINDRUS (şaşırarak) — Nereden mi biliyorum senin adını? Sen Erotium'un, bu evde oturan hanımın, kapısında çalıştığım hanımın dostu değil misin? Nasıl tanımam ben seni?

MENAECHMUS — Herakles hakkı için söyleyeyim, ben öyle bir kadının dostu değilim, seni de tanımıyorum.

CYLINDRUS — Benim kim olduğumu bilmiyor musun? Yahu, sen bize yemeğe geldiğin günler, bardağına şarabı ben doldurmuyor muyum?

MESSENIO (kendi kendine) — Yok mu hani! Şimdi elimde bir şey olmalı da şu herifin kafasına indirmeliyim!

MENAECHMUS (yavaş yavaş kızmaya başlar) — Sen benim bardağıma şarap mı dolduruyorsun? Be adam! Ben daha bugüne kadar Epidamnos'u görmemiştim, bu toprağa ayağımı bile basmamıştım!

CYLINDRUS — Ne? Bir de beni yalancı çıkartmaya mı kalkıyorsun?

MENAECHMUS — Elbette ya! Yalan senin dediklerin!

CYLINDRUS (I. Menaechmus'un evini gösterir) — Yahu, sen bu evde oturmuyor musun?

MENAECHMUS — Tanrılar belâsını versin o evde oturanların!

CYLINDRUS (kendi kendine) — Çıldırmış bu adam, yoksa böyle kendi kendine belâ okumazdı. (Yüksek sesle) Dinle beni, Menaechmus.

MENAECHMUS — Neymiş? Söyle bakalım.

CYLINDRUS — Sen bana demin domuz al diye şu parayı verdin ya, doğrusu o domuzu sen kendin al da tanrılara kurban et; ben çıldırmadım, sen çıldırmışsın, yoksa böyle kendi başına belâ okumazdın.

MENAECHMUS — Ne de geveze herifmişsin be! Beynim atıyor artık!

CYLINDRUS — Âdetidir, benimle böyle şaka eder. Karısı yanında olmadı mı, pek keyiflidir, hep eğlenip eğlendirmek ister. (II. Menaechmus'a) Bak ne diyeceğim (Sepetin içindekileri gösterir.) Bu sepetin içindekiler yeter mi size? Üç kişisiniz, sen varsın, bizim hanım var, bir de senin asalak var; yetmez diyorsan gidip daha alayım.

MENAECHMUS — Sen ne söylüyorsun be adam? Hanım kimmiş? Asalak dediğin de kim oluyormuş?

(Onlar böyle konuşurken Erotium sahneye girer, Menaechmus'la kendi tanıdığı Menaechmus'la konuşur gibi konuşur. Tabiî ikisi de şaşkındır, anlaşamazlar, Messenio lâfa karışır.)

III. SAHNE

MESSENIO — Bu yosmaların hepsi de insanın iliğini emer gibi parasını sömürüverir. Bırak da onunla ben bir konuşayım. (Erotium'a) Güzelim. (Kadının dönüp bakmadığını görünce) Sana söylüyorum be!

EROTIUM — Neymiş söyleyeceğin?

MESSENIO — Nereden tanıdın sen bu adamı?

EROTIUM — O beni nerede tanıdıysa ben de onu orada tanıdım. Hem de ne zamandır tanırım! Burada, Epidamnos'ta tanıdım.

MESSENIO — Epidamnos'ta mı? Bu adam bugüne kadar Epidamnos'a ayak basmamıştı.

EROTIUM — Senin canın eğlenmek istiyor. (Menaechmus'a) Kuzum Menaechmus'çuğum, neden girmiyorsun içeri? Evde daha rahat etmez misin?

MENAECHMUS — Şaşılacak şey! Bu kadın da adımı biliyor, beni adımla çağırıyor. Bu işin içinde bir iş var ama anlayamadım gitti!

MESSENIO (yavaşça Menaechmus'a) — Belli, kesenin kokusunu almış!

MENAECHMUS — İyi ettin de hatırlattın. Al sen keseyi. Bir bakalım, beni mi seviyor, yoksa keseyi mi seviyor, anlarız.

EROTIUM — Haydi, içeri girelim de oturalım sofraya.

MENAECHMUS (içeri girmek istemez) — Bereketli olsun, ama karnım tok benim.

EROTIUM — Gelmek istemiyordun da ne diye yemek hazırlattırdın?

MENAECHMUS — Ben mi yemek hazırlattır dedim?

EROTIUM — Evet, seninle asalağın için yemek hazırlatmamı söyledin?

MENAECHMUS — Asalağım da kim oluyormuş be? Deli mi ne, bu kadın?

EROTIUM — Senin asalak, Fırça.

MENAECHMUS — Ne demek fırça? Kunduralarımı temizlediğim fırça mı?

EROTIUM — Fırça, yahu, hani karından aşırdığın maşlahı getirdiğin zaman senin yanındaydı, işte o Fırça.

MENAECHMUS — Bu da nereden çıktı? Ben karımdan bir maşlah aşırmışım da sana mı getirmişim? Çıldırdın mı sen? İdiş atlara benziyor bu kadın, gözü açık düş görüyor.

EROTIUM — Benimle alay edeceksin, yaptığını yapmadım diyeceksin de ne olacak sanki?

MENAECHMUS — Yahu! Ben ne yaptım da şimdi yapmadım diyorum?

EROTIUM — Sen bugün bana karının maşlahlarından birini getirmedin mi?

MENAECHMUS — Hayır, yapmadım ben öyle şey. Bir kere benim karım yok, ne şimdi var, ne de bundan önce oldu. Hem ben, doğduğumdan beri bu şehre daha yeni geliyorum, şimdiye kadar kapısından geçmemiştim. Yemeğimi gemide yedim, dolaşayım diye çıktım, buraya geldim, ilk seni görüyorum.

EROTIUM — Oldu bana olanlar! Vay benim alnımın kara yazısı!.. Sen neler anlatıyorsun? Neymiş o söylediğin gemi?

MENAECHMUS — Ne olacak? Ağaçtan yapılmış bir tekne, denizlerde çalkalanmış, çivileri sökülüp yeniden mıhlanmış, her yerine çekiç inmiş bir gemi. Kürkçü dükkânı gibi bir şey, her yerine tahtalar konmuş, sanki üstlerine deri asılacak!

EROTIUM — Kuzum, bırak artık bu şakayı da gel içeri.

MENAECHMUS — Sen beni başka birine benzetiyorsun, güzelim; ben değilim senin beklediğin.

EROTIUM — Ben seni tanımaz olur muyum, yahu? Sen Moschus'un oğlu Menaechmus değil misin? Seni kim bilmez? Sen Sicilya'nın Syrakusa şehrinde doğmuş değil misin? Syrakusa'da bir zamanlar Agathokles kralmış, ondan sonra Phintias, sonra da Liparon kral olmuşlar; Liparon ölürken tacını bugünkü kral Hieron'a bırakmış.

MENAECHMUS — Bak, bu dediklerin doğru, güzelim.

MESSENIO — Yoksa bu kadın da Syrakusa'dan mı geliyor? Seni de, oraları da bu kadar bilmesine bakılırsa...

MENAECHMUS (yavaşça Messenio'ya) — Ben artık pes diyorum, Messenio. Bu kadına hayır demek elimden gelmeyecek artık.

MESSENIO (yavaşça) — Sakın ha! Bu evin eşiğinden bir girdin mi, başını belâya soktun demektir.

MENAECHMUS — Hele sus sen. (Kendi kendine) İyiyie benziyor bu iş. Ne derse evet derim, eve yan gelir otururum. (Erotium'a yavaşça) Deminden beri sana hayır dememin aslı vardı, güzelim. Şu herif yok mu, işte o bizim eve gider de karımın maşlahını aşırdığımı, seninle yemek yediğimi söyler diye korkuyordum. Artık ne zaman istersen içeri gireriz.

(Erotium, II. Menaechmus'tan maşlahı işlemeciye götürüp düzelttirmesini ister. Menaechmus Messenio'ya gün batmadan gelip kendisini buradan almasını söyler, onu yollar.)

ÜÇÜNCÜ PERDE

II. SAHNE

(Fırça sahneye girmişken II. Menaechmus, Erotium'un evinden çıkar. Fırça onu I. Menaechmus sanıp öyle konuşur.)

MENAECHMUS — Sen biraz ağzını toplasana, delikanlı! Tanımadığın, bilmediğin insanlara böyle ağzını bozmak olur mu? Ne işim var benim seninle? Yoksa böyle küstahlık edip başına bir belâ çıkarmak mı istiyorsun?

FIRÇA — Sen benim başıma belâyı zaten getirmedin mi yani?

MENAECHMUS — Bana bak, delikanlı, adın ne senin?

FIRÇA — Benimle daha alay mı ediyorsun sen? Adımı bilmez misin sen benim.

MENAECHMUS — Nereden bileceğim ben senin adını? Seni daha ilk bugün görüyorum, ne tanırım, ne de tanımak isterim... Kim olursan ol, benden sana iyi bir öğüt: Kafanı kızdırmadan çek buradan arabanı.

FIRÇA — Uyan be Menaechmus, uyan!

MENAECHMUS — Uyuyor muyum ben? Daha başka nasıl uyanacağım?

FIRÇA (arkadaşça sitem ederek) — Sen beni tanımıyor musun yani?

MENAECHMUS — Tanısam ne diye tanımıyorum diyeyim?

FIRÇA — Sen her zamanki arkadaşını, asalağını tanımıyor musun?

MENAECHMUS — Anlaşıldı, delikanlı, sen kaçırmışsın.

FIRÇA (Menaechmus'un elindeki maşlahı göstererek) — Sen bugün bu maşlahı karının dolabından aşırıp Erotium'a getirmedin mi?

MENAECHMUS — Haydi be oradan! Benim ne karım var, ne kimsenin maşlahını çaldım, ne de Erotium'a bir şey verdim. Deli misin sen?

FIRÇA — Olmuş sana olanlar!.. Yahu, ben seni evinden, arkanda bu maşlahla çıkarken görmedim mi?

MENAECHMUS — Git işine be herif? Sen kendin oğlansın diye herkesi de oğlan mı sanıyorsun? Ben arkama maşlah giyecek adam mıyım?

FIRÇA — Sabahleyin giymiştin ya!

MENAECHMUS — Defol buradan!.. İyisi, sen git de kendini bir okut, bir büyü yapmışlar sana, çıldırmışsın.

FIRÇA — Ben kendimi okutmaya gideceğime şimdi senin eve gider, olanları bir bir karına anlatırım. Bana bu ettiklerin yanına kalacak sanıyorsan yanılıyorsun. Bensiz gidip sofraya oturmak sana bak neye mal olacak, göreceksin. (I. Menaechmus'un evine girer).

MENAECHMUS (yalnız) — Bu da ne demek be? Bugün benim her önüme çıkan benimle alay mı edecek? (Erotium'un evine doğru bakar.) Kapı gıcırdadı, bir çıkan var.

DÖRDÜNCÜ PERDE

(Fırça, Menaechmus'un karısına her şeyi anlatmıştır. Amacı öç almaktır. Menaechmus karısını yatıştırmak için çok uğraşır, ama Fırça fırsat vermez.)

III. SAHNE

(Fırça ve karısı gitmiştir. Menaechmus Erotium'un kapısını çalar, seslenir. O da evden çıkar gelir.)

EROTIUM — Beni bir çağıran var dediler, kimmiş o?

MENAECHMUS — Kim olacak? Kendinden çok seni seven biri.

EROTIUM — Sen misin, Menaechmus'çuğum? Neden öyle kapının önünde duruyorsun? Girsene içeri.

MENAECHMUS — Hele dur biraz. Ben niye geldim, bilir misin?

EROTIUM — Bilmez olur muyum? Koynumda keyfetmeye geldin.

MENAECHMUS — Bilemedin, Erotium'cuğum... Ah! Hani o günler!.. Demin sana verdiğim maşlah yok mu, onu geri istemeye geldim. Olup bitenlerin hepsini karım birer birer öğrenmiş... Ben sana iki kat pahalısını, gönlünün istediğini alırım, ver şimdi onu bana.

EROTIUM — Demin aldın da işlemeciye götürdün ya! Bir de bilezik verdim, onu da kuyumcuya bırakıp düzelttirecektin.

MENAECHMUS — Sen maşlahla bileziği bana mı verdin? Bana?.. Yoo! Bak, bunu yutturamazsın. Ben sana maşlahı verdikten sonra buradan doğru halk meydanına gittim; o zamandan beri de buraya daha yeni döndüm, seni daha yeni görüyorum.

EROTIUM (kızgın — Senin niyetinin ne olduğunu anlıyorum: Maşlahı da, bileziği de iç etmek istiyorsun. İyi düzen kurmuşsun doğrusu!

MENAECHMUS — Benim düzen müzen kurduğum yok, söyledim sana, karım işi öğrenmiş...

(Erotium kızgın kızgın söylenerek eve girer, kapıyı hızla kapatır.)

MENAECHMUS (arkasından koşarak) — Ne kadar da çabuk kızıyorsun yahu! Aşırı gidiyorsun sen! Hele dur da dinle biraz. Dur be, dur... İki sözümü de mi dinleyemezsin? O kadarcık da mı hatırım yok?.. Girdi işte içeri; kapıyı da çat diye kapattı... Demek böyleymiş alnımın yazısı, her yerden kapı dışarı edilecekmişim!.. Beni ne karım istiyor, ne de sevdiğim istiyor... Bari gideyim de eşten dosttan bir iki kişiyi göreyim, ne yapacağımı onlara bir danışayım. (Çıkar.)

BEŞİNCİ PERDE

I. SAHNE

(II. Menaechmus ortada dolanıp Messenio'yu beklerken I. Menaechmus' un karısı evinden çıkar.)

KADIN (kendi kendine) — Hele şunun yanına bir gideyim de göstereyim gününü! (Yüksek sesle) Bu kılıkta benim karşıma çıkmaya utanmıyor musun sen, kör olası?

MENAECHMUS — Şuna da bakın!.. Sana ne oluyor, be kadın?

KADIN — Amma da yüzsüzmüşsün! Sen daha ağzını açıp benim karşımda söz mü söylüyorsun?

MENAECHMUS — Ben ne suç işledim ki senin yanında ağzımı açamayacakmışım?

KADIN — Bir de soruyor!.. Hayâsızlık dediğim bu kadar olur işte!

MENAECHMUS — Yunanlıların anlattığına göre Hekabe ece insanken değişmiş de kancık köpek oluvermiş; o belâ onun başına neden gelmiş, bilir misin?

KADIN — Neden gelmiş?

MENAECHMUS — O da senin gibi gelip geçeni dalarmış da onun için... O yüzden kendine köpek dedirtmiş, hani hak etmiş!

KADIN — Yooo! Çekemem ben böyle terbiyesizlikleri! Ölünceye kadar kocasız yaşarım da bu kabalıklara katlanamam!

MENAECHMUS — Sen istersen kocanla otursun, istersen evinden çıkar gidersin, bana ne? Yeni gelmiş yabancılara masal anlatmak bu ilin töresi midir be?

KADIN — Ne masalı? Bıktım diyorum senden, anladın mı? Senin ettiklerine katlanmaktansa kocasız otururum, daha iyi!

MENAECHMUS — Senin canın kocasız oturmak istiyorsa, otur, efendim; benden sana izin, Juppiter göklerde kaldıkça sen de evinde kocasız otur.

KADIN (maşlahı göstererek) — Hani demin almadım diyordun; işte, şimdi elinde taşıyorsun, benim burnuma sokuyorsun. Hiç utanman yok mu senin?

MENAECHMUS — Doğrusu ya, gözü pek bir kadınmışsın sen! Edepsizin senin gibisini ömrümde daha yeni görüyorum. Bu maşlahı sen mi verdin bana? Demin başka bir kadın verdi, işlemeciye götür de düzelttiriver dedi.

KADIN — Ben mi verdim, başka bir kadından mı aldın, görürsün sen. Ben hele babamı çağırtayım da senin ettiklerini bir bir anlatayım. (İçeriye seslenir) Decio! Decio! git, babamı bul, söyle seninle birlikte gelsin buraya. Acele istiyor dersin. (II. Menaechmus'a) Ettiğin hayâsızlıkları artık herkesler öğrensin, ben dayanamayacağım.

II. SAHNE

(Kadının ihtiyar babası gelmiştir. Ne olduğunu sorar. Baba-kız arasında uzunca bir konuşma olur.)

MENAECHMUS (and içen bir adamın haliyle) — Sen kim olursan ol, adın ne olursa olsun, ey ihtiyar, yüce Juppiter üzerine de, bütün tanrılar üzerine de yemin ediyorum...

İHTİYAR — Bu sözler de ne oluyor? Böyle yemin etmenin sırası mı şimdi?

MENAECHMUS — Sana yemin ediyorum ki ben bu kadına hiçbir şey yapmadım; kalkmış, evinden eşyasını çaldığımı, bu maşlahı aldığımı söylüyor... Yalan. Saçmalıyor. Ben şimdiye kadar onun evine ayağımı atmışsam bana da insanların en aşağısı, en kötüsü desinler... Alçakların en alçağı olayım.

İHTİYAR — Sen çıldırdın mı yahu? Bir insan kendi oturduğu eve ayak basmadığına yemin eder mi hiç? Deli misin sen?

MENAECHMUS — Yani sen, ihtiyar, benim bu evde oturduğumu mu söylüyorsun?

İHTİYAR — Doğru söylemiyor muyum?

MENAECHMUS — Herakles hakkı için, doğru değil bu dediğin.

KADIN — Gördün mü küstahlığı! Belki bu gece başka bir eve taşındıysa?

İHTİYAR (Kızına Menaechmus'tan uzaklaşmasını işaret ederek) — Kızım, sen hele biraz şöyle dur. (Menaechmus'a) Ne diyorsun Menaechmus? Evini değiştirdin mi sen?

KADIN — Değiştirip de nereye gidecekmiş? Niçin değiştirecekmiş? Ne demekmiş bu?

İHTİYAR — Doğrusu ben de anlamadım.

KADIN — Seninle alay ediyor, anlamıyor musun?

İHTİYAR (kadına) — Sen biraz susamıyor musun? (Menaechmus'a) Tanrılar aşkına, Menaechmus, bırak artık şakayı, ciddî konuşalım.

MENAECHMUS — Benim seninle ne işim var, ihtiyar? Nereden geliyorsun? Kimsin sen? Ben sana ne yapmışım? Bu kadına ne yapmışım ki yakama yapışmış, beni rahat bırakmıyor?

KADIN (babasına) — Bak, gözleri yeşil yeşil oldu. Beti benzi uçtu. Gözlerinden ateş fışkırıyor. Dikkat et kendine.

MENAECHMUS (kendi kendine) — Anlaşıldı, beni deli sanıyorlar; iyisi mi, ben de işi deliliğe vururum, belki korkuturum şunları. (Ellerini kollarını oynatmaya başlar.)

(II. Menaechmus deli taklidi yapma işini iyice azıtır, önce kadın sonra babası kaçarlar. İhtiyar bir hekim arayacak, alıp getirecektir. Hekimle birlikte gelirler. Ama o sırada I. Menaechmus da sahneye gelir. İhtiyar da hekim de hasta olanın o olduğunu sanırlar. Menaechmus çok sıkılır, kızar; öbürküler onu büsbütün çıldırıyor sanırlar. Birkaç adam bulup onu yakalatmak için hazırlık yapmak üzere sahneden çıkarlar. Menaechmus yalnız kalır. O sırada Messenio gelir. Bunu kendi efendisi sanır. Biraz sonra da ihtiyar kayınpeder dört köleyle gelir. Menaechmus'u yakalamaya çalışan kölelerle Messenio savaşır, efendisi sandığı I. Menaechmus'u onların elinden kurtarır. Köleler kaçar gider. Messenio ile Menaechmus arasında gene yanlışlıklar dolu bir konuşma olur.)

VIII. SAHNE

MENAECHMUS (yalnız) — Ne tuhaf bugün başıma gelenler! Pek tuhaf doğrusu! Kimisi benim ben olmadığımı söylüyor, beni kapı dışarı ediyor. Bu

da ben senin kölenim diye tutturdu, azad ettirdi kendini. Şimdi de bana bir kese ile para getirecekmiş. Getirirse, sağlıcağınan git derim, kurtarırım yakamı. Yoksa aklı başına geldi mi, parayı geri ister... Kayınbabamla hekim benim için çıldırmış diyorlardı. Anlamadım gitti bu işleri. Uyumuşum da bir düş görüyor gibiyim... Şu kız bana kızgın, ama gidip de bir göreyim onu; iyice yalvarayım, karımın maşlahını belki geri alırım. (Erotium'un evine girer).

IX. SAHNE

II. MENAECHMUS, MESSENIO

II. MENAECHMUS (yanında Messenio ile limandan doğru gelir) — Sen ne küstah adammışsın be! Sabahleyin senden ayrıldıktan sonra bir daha gördüm mü ben seni?

MESSENIO — Nasıl görmedin yahu? Şu evin önünde dört kişi seni yakalamış, kaçırmak istemiyorlar mıydı? Ben kurtarmadım mı seni onların elinden? Tanrıları da, insanları da imdada çağırıyordun. Ben yetiştim, saldırdım heriflerin üzerine, dördünü birden pataklayıp defettim buradan. Sen de beni azad ettin, seni kurtardığım için azad ettin. Sonra ben senin paranı getirmek için hana gittim. Ama sen koşmuş, benden önce gitmişsin, şimdi de sen beni kurtarmadın, ben seni azad etmedim diyorsun. Hep kurnazlığından!

II. MENAECHMUS — Ben mi azad ettim seni?

MESSENIO — Sen azad ettin ya!

II. MENAECHMUS — Ben kendim köle olurum da gene seni azad etmem be! Bu yolculukta köle azad etmenin sırası mı?

X. SAHNE

I. MENAECHMUS, MESSENIO, II. MENAECHMUS

I. MENAECHMUS (Erotium'un evinden çıkar) — Sizi kaltaklar sizi! İstediğiniz kadar göz bebeğiniz üzerine yemin edin, siz bana ne maşlahı verdiniz, ne de bilezik verdiniz!

MESSENIO (I. Menaechmus'u görür) — Hey ölümsüz tanrılar! Bu da ne?

II. MENAECHMUS — Ne var? Ne gördün öyle?

MESSENIO — Aynaya bakmışsın gibi tıpkı sana benzeyen bir adam.

II. MENAECHMUS — Ne demek istiyorsun?

MESSENIO — İşte bak, sanki senin resmin. Benzemek bu kadar olur.

II. MENAECHMUS (I. Menaechmus'a iyice bakarak) — Doğru yahu! Ben yüzümü biliyorsam bu adamın yüzü de tıpkı benimki!

I. MENAECHMUS (Messenio'yu görür) — A! Merhaba, delikanlı, kim olursan ol, sen canımı kurtardın benim.

MESSENIO — Sana bir şey sorayım, efendi: Kuzum, adın ne senin?

I. MENAECHMUS — Bana ettiğin iyilikten sonra ben senin bir sorduğuna cevap vermez olur muyum? Benim adım Menaechmus.

II. MENAECHMUS (atılarak) — Yooo! Menaechmus benim adım.

I. MENAECHMUS (II. Menaechmus'un dediğini duymaz) — Ben Sicilya'da Syrakusa şehrinde doğdum.

II. MENAECHMUS — Orası benim yurdum.

I. MENAECHMUS — Nedir bu duyduğum? Ne söylüyorsun sen?

II. MENAECHMUS — Ne söyleyeceğim? Doğruyu söylüyorum.

MESSENIO (I. Menaechmus'u göstererek) — Bunu tanıyorum: İşte bu benim efendim. Ben onun kölesiyim, ötekinin kölesiyim sanıyordum (efendisini gösterir). (I. Menaechmus'a) Onu sen sandım da öfkelendirdim. (II. Menaechmus'a) Seninle konuşurken bir terbiyesizlik ettimse, kusura bakma, bağışla suçumu; bilmiyordum.

II. MENAECHMUS — Sen çıldırdın mı ne? Sabahleyin gemiden sen benimle çıkmadın mı?

MESSENIO (şaşırarak) — Sahi! Seninle çıktım. Evet, sensin benim efendim. (I. Menaechmus'a) Sen kendine başka bir köle bulursun. (Efendisine) Günaydın, benim efendim. (I. Menaechmus'a) Sen de tanrılara emanet ol. (Efendisinin yanına döner) Menaechmus budur işte.

I. MENAECHMUS (öfkeli) — Neden o olacakmış? Benim Menaechmus.

II. MENAECHMUS — Masal! Sen nasıl Menaechmus olabilirmişsin?

I. MENAECHMUS — Benim ya! Moschus'un oğlu Menaechmus benim işte.

II. MENAECHMUS (alaycı) — Sen benim babamın oğlu musun yani?

I. MENAECHMUS — Hayır, delikanlı, senin babanın değil, kendi babamın oğluyum ben. Senin babanla işim yok benim, senin baban senin olsun.

MESSENIO (kendi kendine) — Hey ulu tanrılar! Ne umulmadık umut bu? Doğru çıksa bari! Bana kalırsa ikiz kardeşler kavuştular artık: İkisinin de dediğine bakılırsa yurtları bir, babaları bir... Hele bizim efendiyi şöyle köşeye çekeyim de bir konuşayım onunla. (Çağırır) Menaechmus, Menaechmus!

MENAECHMUS'LARIN İKİSİ BİRDEN — Ne istiyorsun?

(Böylece ikiz kardeşler birbirine kavuşmuştur. Bütün karışıklıklar çözülür ve yanlışlıklar anlaşılır. Birlikte Syrakusa'ya dönmeye karar verirler. I. Menaechmus Epidamnos'taki bütün malını mülkünü satılmak üzere mezada çıkarır.)

Çev. Nurullah Ataç*

(*) *İkizler,* Milli Eğitim Bakanlığı, Dünya Edebiyatından Tercümeler Serisi.

TERENTIUS

PHORMIO [1]

Oyunun Özeti:

Antipho adında genç bir Atinalı babası seyahatte iken anası babası bilinmeyen ama Atinalı olduğunu söyleyen fakir bir kıza âşık olur. Kölesi Geta'nın yardımı ve desteği ile bir hileye başvururlar. Phormio adında bir asalak (başkalarının sırtından geçinen parazit bir adam) ücret karşılığı bir düzen kurar: Bu kızı tanıdığını, Atina yasalarına göre, kimsesiz olan bu kızla yakın akrabası Antipho'nun evlenmek zorunda olduğunu söyleyerek mahkemeye başvurur ve böylece Antipho —sözde zorla— kızla evlenir. Ama şimdi Antipho'nun babası dönmüştür. Phormio'yu iddiasını geri alıp kızı da Antipho'dan alması için zorlar. Phormio ahlâksız bir tavır takınır ve buna karşı gelir. Bu sırada Antipho'nun amcaoğlu Phaedria Geta'ya başvurarak kendisi için 30 mina[2] bulmasını, onunla sevdiği bir çalgıcı kızı köle tacirinden satın alacağını söyler. Geta, Antipho'nun babasına, Phormio'ya 30 mina verirse istediğini yapacağını söyleyerek bu parayı alır. Bu işte Phaidria'nın babası çok yardımcı olur. Bunda gizli bir amacı vardır: Kendisi yıllarca önce Lemnos'ta (Limni) bir kadınla evlenip onu sonradan bırakmıştır. Şimdi ondan olan kızıyla Antipho'nun evlenmesini, ama işin gerçeğini Atinalı karısı Nausistrata'nın bilmemesini istemektedir. Antipho'nun serbest kalıp kendi kızıyla evlenebilmesi için Phormia'ya 30 minayı verir. Ama Antipho'nun evlendiği kızın Chremes'in izini kaybettiği ve annesi ölmüş olan kızı olduğu ortaya çıkar. Böylece Antipho mutlu olur. Phaedria da dileğine kavuşur. Çünkü kocasının çift yönlü yaşantısını öğrenen ve çok kızan Nausistrata oğlu için 30 minayı bile az bulur.

(1) Oyunun bazı bölümlerini atlayarak en karakteristik parçaları veriyorum. M.E.
(2) Mina — Epeyce değerli bir Yunan para birimi. (Aşağı yukarı 1 Mina = 20 Dolar, ama o zamana göre çok daha değerli.)

ÖNDEYİŞ

İhtiyar şair[3] baktı ki bizim şairi sanatından soğutup kollarını kavuşturtamıyor, bu sefer de eserlerini kötüleyerek bezdirmek sevdasına düşmüş. Her gittiği yerde, bizim şairin şimdiye kadar yazdığı oyunlarda yaratışın zayıf, deyişin de sönük olduğunu söylüyormuş... Öyledir elbette! Şimdiye kadar bizim şairin hiçbir oyununda ateşten sayıklayan bir delikanlının, peşine köpekler düşmüş bir ceylana baktığı, hayvanın gözyaşları dökerek gelip ondan imdat dilediği görülmüş müdür hiç? Ama ihtiyar şair bilsin ki onun oyunu vaktiyle alkışlandıysa kendi ustalığı sayesinde değil, oyuncuların ustalığı sayesinde alkışlanmıştır; bunu bir düşünse öyle dil uzatıp herkese sataşmayı bırakırdı. Şimdi biri çıkıp şöyle diyebilir, hiç olmazsa aklından geçirir: «İhtiyar şair çatmayacak olsaydı, yeni şair kötüleyecek kimse bulamayacak, oyunun başına önsöz koyamayacaktı.» Böyle diyenlere, böyle düşünenlere verilecek cevabımız vardır: Tiyatro sanatına çalışan herkes, mükâfat tacını kazanmayı ümit edebilir. O adam bizim şairimizi işinden vazgeçirip aç bırakmaya kalkıştı; bizim şairimiz ise çatmadı, ancak cevap veriyor. İhtiyar şair güzel sözler söyleyip öylelikle üstün gelmek isteseydi, kendisi de şimdi güzel sözler işitirdi. Ne ektiyse onu biçiyor: Bunu iyice koysun kafasına. Ama artık bırakalım onu; o istediği kadar bizi kötülesin dursun, biz uymayalım ona.

Şimdi dinleyin diyeceklerimi. Size yeni bir oyun getiriyorum: Yunancada adı Epidikazomenos'tur[4]; Lâtincede adı Phormio oldu, çünkü kişilerinin başlıcası Phormio adlı bir asalaktır; şairimizi beğenmek lûtfunda bulunursanız oyunu, hemen hemen tek başına, hep o Phormio yönetecektir. Bize dikkatinizi lûtfedin, hoşgörürlükle dinleyin; hem de susun ki bir gün biz oyuncular yerimizi gürültüye, patırtıya bırakmıştık[5], o hal bir daha başımıza gelmesin; gerek başımızdaki oyuncunun ustalığı, gerek sizin lûtuflarınız sayesinde yerimizi yeniden kazandığımızı umuyoruz.

BİRİNCİ PERDE

I. SAHNE

(Perde açılınca iki köle Davos ve Geta konuşmaktadırlar.)

(3) Şair Luscius Lanuvinus, Terentius'un hemen bütün eserlerini kötülemiş.

(4) Epidikazomenos, ya kendi için, ya başka biri için dava açıp bir mirası, yahut bir kızı isteyen adam demektir.

(5) Terentius'un *Hecyra* komediası oynanırken halk dışarıda cambazla pehlivan olduğunu duymuş, onları seyretmek için oyunu gürültüyle bırakıp çıkmış; öndeyişçi onu hatırlatıyor.

II. SAHNE

GETA, DAVOS

GETA (sesi dışarıdan duyulur) — Beni bir arayan olursa, kırmızı saçlı bir adam...

DAVOS — Sus, sus, geldim işte.

GETA — Ben de seni arayacaktım, Davos.

DAVOS — Al paranı. Hepsi bunun içinde, artık kalmadı sana borcum.

GETA — Ömrüne bereket! Beni unutmadığına çok sevindim doğrusu.

DAVOS — Böyle zamanda unutmak da işten değildir ha! Bir hale geldik ki, insan borcunu ödedi mi büyük bir iyilik etmiş sayılıyor. Ama sen neden böyle tasalısın, ne oldu?

GETA — Ben mi? Bilemezsin, Davos, başımız öyle bir belâ içinde ki!

DAVOS — Ne imiş? Ne olmuş?

GETA — Ağzını tutacağını bilsem, anlatırım hepsini.

DAVOS — Doğrusu ya, mânasızlık ediyorsun. Benim borcuma ne kadar sağlam bir adam olduğumu gördün, gene de benden çekiniyor, dilinin altındakini söylemek istemiyorsun! Ben bu işte seni aldatacağım da ne kazanacağım sanki?

GETA — Dinle öyle ise.

DAVOS — Kulak kesildim, dinliyorum.

GETA — Bizim efendinin ağası Chremes'i tanır mısın, Davos?

DAVOS — Tanırım elbette.

GETA — Phaedria diye bir oğlu vardır, tanır mısın onu da?

DAVOS — Belki seni tanıdığım kadar onu da tanırım.

GETA — İhtiyarların ikisi de buradan kalkıp gittiler: Chremes'in Lemnos'ta bir işi varmış, bizim efendiyi de Kilikia'dan bir ahbabı çağırdı; görseydin o gelen mektupları, neler kazandıracakmış neler! Sanırsın ki altından dağlar verecek.

DAVOS — Ayol! Senin efendinin parası az mı sanki? Altında daha ne gözü var?

GETA — Ne yaparsın? O adam da öyledir işte.

DAVOS — Ben zengin olmalıydım da para ile ne yapılır, göstermeliydim!

GETA — O iki kardeş giderken oğullarını, lalalık edeyim diye bana bıraktılar.

DAVOS — Doğrusu ya, Geta, iyi iş açmışlar başına!

GETA — Sus, kardeş, sus, hiç sorma! Alnımın kara yazısında bu da varmış. Önce yumuşaklık etmeyeyim, haşarılıklarının önüne geçeyim dedim; olacak gibi değil ki! İhtiyara sadakatle hizmet edeyim derken az kaldı omuzlarım kırılacaktı.

DAVOS — Ben de anlamıştım orasını: Sele karşı koymak olur mu hiç?

GETA — Senin anlayacağın, ben de uydum oğlanların keyfine.

DAVOS — Ne yaparsın? Suyunca gitmeli herkesin.

GETA — Bizim delikanlının önce bir kötülüğü olmadı. Ama öteki, Phaedria, bir çalgıcı kız görmüş, hemen abayı yaktı. Hem de ne yanma! Kız bir kadın bezirgânının, alçak bir herifin evinde halayıkmış; bizim de verecek hiçbir şeyimiz yoktu; nasıl olsun? Babalarımız yola çıkmadan her şeyi sımsıkı kapattılar da öyle gittiler. Senin anlayacağın, delikanlı kızı gözleriyle yiyor, peşine takılıyor, kız çalgı dersi almaya giderken de birkaç adım arkadaşlık ediyordu ama işte o kadar, başka bir yapacağı yoktu. Bizim de işimiz gücümüz olmadığı için Phaedria ile hep beraberdik. Kızın ders aldığı evin karşısında bir berber dükkânı vardı; orada oturur, kızın çıkıp da eve dönmesini beklerdik. Bir gün biz gene postu oraya sermiştik, baktık iki gözü iki çeşme bir delikanlı geldi; onun o haline şaşırıp nesi var diye sorduk. «Ah! dedi, şu fukaralık denilen yükü bugünkü kadar ağır, bugünkü kadar çekilmez bulduğum olmamıştı. Şuralarda bir kızcağız gördüm, yüreğim parçalandı. Annesi ölmüş; kendisi cenazenin başında ağlayıp duruyor. Yardım edecek, gelip ölüyü kaldırtacak bir tanıdığı, bir bildiği yok; bir kocakarı ile yapayalnız kalmış. İnsan taş olmalı ki bunu görsün de dayansın! Kızın da öyle şirin bir yüzü var ki!» dedi. Ne söyleyeyim sana, Davos? Bizim de içimize dokundu. Antipho birdenbire atılıp: «Gidip bir görsek mi?» dedi. Öteki hemen kalktı: «Gidilmez olur mu? Haydi, delikanlı, düş önümüze de götür bizi,» dedi. Hep beraber yola düzüldük, gittik, gördük. Bir görmeliydin, ne güzel kızdı! Hem güzelliği öyle giyimden kuşamdan geliyordu sanma; zavallının üstünde başında nesi vardı ki! Saçlar perişan, ayaklar çıplak, yırtık pırtık elbiseler; kendine bir çekidüzen verememiş! Ama güzelliğinden öyle bir nur saçılıyordu ki o hali bile karartmaya yetmiyordu. Çalgıcı kızın âşığı: «Güzelmiş doğrusu!» deyip bıraktı, ama öteki, bizim efendinin oğlu...

DAVOS — Anlaşıldı. Desene ki bu kıza da o yaktı abayı!

GETA — Hem de nasıl!.. Ne hallere düştü, sana bir anlatayım da dinle. Ertesi gün hemen kocakarının evine gitmiş, kızın yanına bıraksın diye yalvarmış. Kocakarı razı olmamış. Böyle bir işi doğru bulmadığını, kızın Atinalı hür bir yurttaş, hem de soyu sopu temiz ahlâklı bir kız olduğunu söylemiş. «Nikâh edip almak istiyorsan, kanunun gösterdiği yolu tutarsın; yoksa seni dinleyen olmaz burada,» demiş. Bizim delikanlı ne yapacağını şaşırmış; nikâh edip almak canına minnetti, ama babasından korkuyordu.

DAVOS — İhtiyar buraya döndükten sonra razı olmaz mı dersin?

GETA — O mu? Oğlunun kimsesiz, parasız bir kız almasına o mu razı olacak? Bir görmeli, kim bilir ne söylenir?

DAVOS — Ee sonra?

GETA — Sonra mı? Phormio derler asalak bir herif var, hiçbir şeye umur etmeyen arsız bir herif... Bütün tanrılar belâsını versin o keratanın!

DAVOS — Ne yapmış o adam?

GETA — Antipho'ya bak ne yol öğretmiş: «Bir kanun vardır, demiş; bir kız öksüz kaldı mı, o kanuna göre en yakın akrabasından birine varmak zorundadır, akrabasından olanlar da almayız diyemezler. Ben, o kızın babasıyla tanıştığımı söyleyip senin de onun akrabasından olduğunu ileri sürerim, senden dava açarım. Mahkemeye gideriz; babalık, analık, akrabalık, sen onları bana bırak, ben hepsini uydururum, davayı ilerletirim. Sen de benim sözlerimi çürütmeye kalkmayacağın için hiç şüphesiz kazanırım. Baban döndükten sonra benden dava açar da mahkemeye sürüklermiş! Vız gelir bana. Sen kızı alırsın ya!» demiş.

DAVOS — Herifinki edepsizliğine edepsizlik ya, hoş doğrusu!

GETA — Bizim delikanlı kanmış... Hasılı dava açıldı, mahkemeye gittik, kaybettik; evlendiler.

DAVOS — Ne diyorsun?

GETA — Duydun dediğimi!

DAVOS — Peki, şimdi senin halin ne olacak, Geta?

GETA — Bilmem ki ne olacağım; bildiğim bir şey varsa o da, başıma ne gelirse gelsin, sesimi çıkarmadan katlanacağım.

III. SAHNE

ANTIPHO, PHAEDRIA

ANTIPHO — Bu hallere mi düşecektik, Phaedria? Benim en çok iyiliğimi isteyen adamın, babamın dönmesinden bu kadar korkacak mıydım ben? Öyle deliliklere, budalalıklara kalkmasaydım şimdi ben de babamı, bir oğula yakışacak duygularla beklerdim.

PHAEDRIA — Neler söylüyorsun sen, Antipho?

ANTIPHO — Benim işlediğim suça sen de bulaştın, şimdi de ne oluyorum diye soruyorsun! Ah! Phormio önüme çıkıp da bana öyle öğüt vermeseydi, benim sevdamı öyle körüklemeseydi!.. Bütün felâketim hep o aşk yüzünden geldi. Sevdiğim kızı almasaydım, birkaç gün üzülür, keder ederdim; şimdi ise korkusuz, tasasız geçen bir anım olmuyor...

PHAEDRIA — Anlıyorum.

ANTIPHO — Babam da çıkıp geldi mi, bizim nikâh bozuldu demektir.

PHAEDRIA — Herkesler sevdiklerini alamıyor diye ağlayıp inler, sen ise gönlünün dilediği oldu diye yanıp yakınıyorsun. Aşk sana ne istedinse hepsini bağışladı, Antipho. Dinim hakkı için! Sen talihli, kıskanılacak bir adamsın. İmreniyorum senin talihine. Tanrılar inayet etse de ben de sevdiğime böyle kavuşsam, senin sevgilinle yaşayabildiğin kadar ben de benimkiyle yaşayabilsem, razıyım ölmeye. O saadet canını bile vermeye değmez mi? Ben sevdiğimden

mahrumum diye çırpınırken sen kalkmışsın, bahtiyarlığına dövünüyorsun; bak, aramızda ne kadar fark var! Keseni açmak zorunda kalmadan hür, terbiye görmüş bir kızla evlendin, orasını hiç açmıyorum. Karın tam istediğin gibi; koltuklarını kabarta kabarta herkeslere söyleyebilirsin, kimse ağzını açıp da bir şey diyemez, bir kusur bulamaz. Sen bahtiyarsın, bahtiyarsın ama başına gelen birkaç küçük sıkıntıya katlanacak kadar aklın olmadığı için bahtiyarlığını anlayamıyorsun. Ya senin karşına benim esirci gibi bir adam çıksaydı ne yapardın?.. Ama öyleyizdir hepimiz: Elimizde olanı beğenip de sevinmeyiz.

ANTIPHO — Şimdi asıl ben seni bahtiyar buluyorum da kıskanıyorum Phaedria; sen daha kararını verip bir işe kalkışmış değilsin: Sevdiğini ister alır, ister bırakırsın; artık sevmesen bile olur. Ama ben, öyle bir hale düştüm ki sevdiğimle yaşamam da mümkün değil, onsuz yaşamak da... Bu da ne? Şu bize doğru seğirten Geta değil mi? Ta kendisi. Ah! başıma gelenler! vereceği haber korkutuyor beni.

IV. SAHNE

GETA, ANTIPHO, PHAEDRIA

GETA (iki delikanlıyı görmez) — Oldu sana olanlar, Geta! Hemen bir yolunu bulmazsan hazır ol en büyük felâketlere! Hiç de bir hazırlığım yok. Bu işi nasıl anlatacağım, nasıl kurtulacağım bilemiyorum. Şöyle güzel bir düzen kurup da tehlikeyi önleyemezsem, ya benim, ya bizim genç efendinin yandığımız gündür. Cüret edip giriştiğimiz işi bundan fazla saklayamayız ki!

ANTIPHO (Phaedria'ya) — Neden koşuyor acaba? Pek de telâşlı.

GETA — Ne kurup uyduracaksam şu bir dakikanın içinde bulmalı; efendi geliyor arkam sıra; şimdi yetişir.

ANTIPHO (Phaedria'ya) — Ne olmuş dersin?

GETA — İşi bir öğrendi mi, artık öfkesini yatıştırabilirsen yatıştır. Bir şey diyecek olsam, büsbütün küplere biner; sussam, daha beter kızdırırım. Kendimi temize çıkarmaya çalışmak, hiç olacak şey değil. Arap yüzü ağarır, benimki gene ağarmaz! Ah! Benim alnının kara yazısı! Kendi başımdan korkuyorum, korkuyorum ama asıl Antipho'nun haline üzülüyorum. Acıyorum çocukcağıza; onun çekeceklerini düşünüyorum da onun için kalıyorum burada. Yoksa ben işlerimi düzeltir, ihtiyarın öfkesinden kurtulmanın yolunu bilirdim; heybemi doldurdum mu, kaldırırdım buradan tabanı.

ANTIPHO — Neyi çalıp nereye kaçacakmış bu adam?

GETA — Şimdi ben Antipho'yu nerede bulayım? Hangi sokaklarda arayayım?

PHAEDRIA — Seni söyleyip duruyor yahu!

ANTIPHO — Vereceği haberden öyle bir korkuyorum ki!.. Yüreğim titriyor.

PHAEDRIA — Sen aklını mı kaçırıyorsun, nedir?

GETA — Hele bir eve uğrayalım: Çoğu dışarı çıkmaz, orada oturur.

PHAEDRIA — Bak, gidiyor; çağırsana.

ANTIPHO — Dur, Geta, dur!

GETA — Amma da bağırıyor be!.. Kimmişsin sen?

ANTIPHO — Benim, ben.

GETA — Aradığım karşımda işte.

ANTIPHO — Tanrılar aşkına çabuk söyle, Geta: Neymiş getirdiğin haber? Kabilse, anlatıver bir kelime ile.

GETA — Anlatayım.

ANTIPHO — Söyle.

GETA — Demin limanda...

ANTIPHO — Yani...

GETA — Anladın işte.

ANTIPHO — Öldüm ben.

PHAEDRIA — Ne olmuş?

ANTIPHO — Ne yapacağız şimdi?

PHAEDRIA — Ne dedin sen?

GETA — Babasını, yani senin amcanı gördüm dedim.

ANTIPHO — Bu beklenmedik felâkete şimdi nasıl karşı koyacağız? Ah! Alnımın kara yazısı! Ah! Phanium! Beni senden ayıracaklar, istemem artık bu hayatı!

GETA — Öyle ise, Antipho, kendini iyi korumaya bak: Talih yürekli adamlara yardım eder.

ANTIPHO — Aklım gitti başımdan.

GETA — Aklını başından koyvermenin hiç sırası değil, Antipho; baban senin korktuğunu görürse hemen kabahatlidir der, çıkar.

PHAEDRIA — Çok doğru.

ANTIPHO — Ne yapayım, elimde değil, huyum öyle.

GETA — Başına ya daha zor bir iş gelse ne olurdu senin halin?

ANTIPHO — Böylesi elimden gelmedikten sonra öylesine hiç karşı koyamazdım.

GETA — Bununla başa çıkamayacağız, Phaedria, o aklına koymuş. Ne diye vaktimizi kaybediyoruz? Gidiyorum ben.

PHAEDRIA — Ben de gidiyorum.

ANTIPHO — Durun, durun hele (kendini bir toparlamaya çalışır). Şöyle hiç korkmuyormuşum gibi bir hal takınsam olur mu? Bakın, iyi mi böyle?

GETA — Alay mı ediyorsun sen?

ANTIPHO — Bir de şu halime bakın; bu nasıl?

GETA — Olmadı gene.

ANTIPHO — Ya şöylesi?

GETA — Ehhh! Bu oldu biraz.

ANTIPHO — Peki, bu nasıl?

GETA — Şimdi tamam. Sen hep böyle durmaya bak; o ne derse, sözüne söz, cevap ver; öfkesi de, sertliği de sakın şaşırtmasın seni.

ANTIPHO — Anlıyorum.

GETA — Sen o işi hiç istemiyordun, ama mecbur oldun...

ANTIPHO — Evet, kanun, mahkeme mecbur etti.

GETA — Unutma bunları ha! Şu gördüğüm ihtiyar da kim? Bak ta sokağın başında. Baban, baban, ta kendisi.

ANTIPHO — Çıkamam ben şimdi onun karşısına.

GETA — Ne yapıyorsun? Nereye gidiyorsun, Antipho? Dursana şurada.

ANTIPHO — Ben bilirim huyunu; hem kabahatim de var. Phanium da, canım da sizlere emanet. (Koşarak kaçar.)

İKİNCİ PERDE

I. SAHNE

(Antipho'nun babası Demipho sahneye gelir. Phaedria ve Geta onu yatıştırmaya, Antipho'yu yaptığı evlilikten dolayı savunmaya çalışırlar.)

II. SAHNE

PHORMIO, GETA

PHORMIO — Babasının geldiğini duyunca korkup evden kaçtı, öyle mi?

GETA — Hem de nasıl!

PHORMIO — Phanium'u yalnız bıraktı ha?

GETA — Evet.

PHORMIO — Demek ihtiyar da kızdı diyorsun?

GETA — Köpürüyor.

PHORMIO (kendi kendine) — Phormio, bu iş hep senin üzerine yüklenecek. Çorbayı sen pişirdin, pişirdiğin gibi de oturur yersin. Hazır ol.

GETA — Yalvarırım sana.

PHORMIO — Derse ki...

GETA — Bizim ümidimiz bir sende.

PHORMIO — Peki, peki. Kızı geri gönderirlerse...

GETA — Bizi sen mecbur ettin diyoruz.

PHORMIO — Böyle bu iş olacak gibi geliyor bana.

GETA — Kuzum, yetiş imdadımıza.

PHORMIO — Sen ihtiyarı bana bırak. Ben ne yapacağımı kafamın içinde kurup iyice hazırladım.

GETA — Yani ne yapacaksın?

PHORMIO — Ne mi yapacağım? Phanium'un sizde kalmasına, Antipho'yu bu işten sıyırıp kurtarmaya, ihtiyarın bütün öfkesini, gazabını kendi üzerime çekmeye çalışacağım.

GETA — Sen yiğit bir adam, hem de tam bir dostmuşsun, Phormio! Ama, ne yalan söyleyeyim? Bu kadar yiğitlik sonunda seni hapse götürecek diye korkuyorum.

PHORMIO — Hiç korkma, gitmem ben hapse!

III. SAHNE

DEMIPHO, GETA, PHORMIO

DEMIPHO (arkasından gelenlere) — Şu benim uğradığım kadar yaman bir haksızlık başka kimin başına gelmiştir? Çok rica ederim, iyi yardım edin bana.

GETA (Phormio'ya) — Görüyorsun ya! burnundan soluyor.

PHORMIO (Geta'ya) — Sen dikkat et, bak ben ona ne yapacağım... Hey ulu tanrılar! Demek o Demipho, Phanium'un kendi soyundan olduğunu tanımıyor! Demek inkâra kalkıyor.

GETA (efendisini görmemezlikten gelerek) — Evet, değil soyumdan diyor.

PHORMIO (gene öyle) — Demek onun babasını da tanımazmış?

GETA (gene öyle) — Tanımazmış.

DEMIPHO (dostlarına) — İşte size söylediğim adam. Gelin arkamdan.

PHORMIO (gene öyle) — Demek Stilpo'nun kim olduğunu bile bilmezmiş?

GETA (gene öyle) — Adını bile duymadım diyor.

PHORMIO (gene öyle) — Öyle olur elbette! Zavallı kızcağız boynu bükük öksüz kaldı ya, artık tanımazlar babasını, istemezler kendisini. Hasislik böyledir işte.

GETA (gene öyle) — Sen benim efendimi kötülemeye kalkacaksan gösteririm ben sana gününü!

DEMIPHO (dostlarına) — Amma da küstahlık bu herifinki! Bir de gelmiş, bana suç yüklüyor.

PHORMIO (gene öyle) — Delikanlı için bir diyeceğim yok; o, kızın babasını tanımadım derse inanırım. Adamcağız çok yaşlıydı, yoksuldu, ekmeğimi çıkaracağım diye hiç durmaz çalışır, köyden şehre gelmez, tarlayı eker biçerdi; tarla da benim babamındı, ortakçı olarak çalışırdı o. O zamanlar ken-

di ağzından hiç değilse yirmi kere duymuşumdur: Akrabası onu öyle bırakıp hiç aldırmıyor diye yanar yakınırdı. Hem de bilsen ne iyi adamdı! Dünyada öylesini görmedim hiç!

GETA — Hele sen kendin şu dediğin gibi bir adam olmaya çalışsana!

PHORMIO — Haydi defol oradan! Ben o adamı öyle namuslu, iyi bir adam diye bilmeseydim senin efendinin düşmanlığına, garazına göğüs gerer de istemediği bir kızı ille evine alsın diye uğraşır mıydım? Senin efendinin ettiği de çirkin hani!

GETA — Efendim şimdi burada değil diye sen öyle ağzını bozup duracak mısın?

PHORMIO — Hak etti bu sözleri de onun için söylüyorum.

GETA — Seni hapishane kaçkını herif! Sen daha kapatmayacak mısın ağzını?

DEMIPHO — Geta! Geta!

GETA — Seni hırsız! seni kalpazan!

DEMIPHO — Hişt! Geta.

PHORMIO (yavaşça Geta'ya) — Ver cevap.

GETA — Kimmiş o? A! sen misin, benim efendim.

DEMIPHO — Sus artık.

GETA (yalancıktan bir öfke ile) — Sen burada yoktun, sabahtan beri senin için söylemediği kalmadı. Herkesi kendi gibi mi biliyor nedir bu herif!

DEMIPHO (Geta'ya) — Yeter! yeter! (Phormio'ya) Delikanlı, cevap vereceksen sana önce bir şey sorayım. Söylediğin o dostun kimmiş senin, onu bir anlat; nereden benim akrabam oluyormuş?

GETA — Bilmezmişsin gibi soruyorsun değil mi?

DEMIPHO — Ben mi tanırmışım o adamı?

PHORMIO — Evet, sen.

DEMIPHO — Hiç bilmiyorum öyle bir şey; sen madem ki biliyorsun, hatırlat bana.

PHORMIO — Sen akrabandan bir adamı bilmeyeceksin ha?

DEMIPHO — Tüketiyorsun sen benim sabrımı. Adı neymiş, onu söyle.

PHORMIO — Adı mı? Evet, öyle.

DEMIPHO — Neden cevap vermiyorsun?

PHORMIO (kendi kendine) — Tuh bana! Unutmuşum adı.

DEMIPHO — Ne diyorsun?

PHORMIO (yavaşça Geta'ya) — Aman Geta! Mahkemede söyledimiz adı hatırlıyorsan, fıslayıver bana. (Yüksek sesle.) Hayır, söylemeyeceğim; kendin bilmiyormuşsun gibi ağzımı arıyorsun, değil mi?

DEMIPHO — Ben mi senin ağzını arıyorum?

GETA (yavaşça Phormio'ya) — Stilpo.

PHORMIO — İster ara, ister arama, bana ne? Stilpo idi o adamın adı.

DEMIPHO — Nasıl dedin?

PHORMIO — Stilpo dedim. Tanıyordun pekâlâ!

DEMIPHO — Hayır, tanımadım ben o adamı; o adda hiçbir akrabam da olmadı benim.

PHORMIO — Nasıl olur? Bu kadar tanıdığın önünde utanmıyor musun sen? Ama on talantonluk bir miras bıraksaydı...

DEMIPHO — Tanrılar belânı versin senin!

PHORMIO — Miras bıraksaydı hatırlardın! Ta ağababanın ağababasından başlar da bütün soyunu sopunu sayıverirdin bize.

DEMIPHO — Evet, öyle yapardım. Mahkemeye giderdim de o kız nasıl benim soyumdan oluyor, anlatırdım. Şimdi de sen söyle. Nasıl oluyor da o kızla akraba oluyorum, sen anlat.

GETA — Aferin, benim efendim, bu iyi işte. (Yavaşça Phormio'ya) Dikkat et kendine ha!

PHORMIO — Ben işin orasını yerinde, yargıçların karşısında açıkça anlattım. Orada söylediklerim yalandı da oğlun neden çürütmedi sözlerimi?

DEMIPHO — Sen de oğlumdan tutturmuşsun! Alığın biridir o.

PHORMIO — Sen alık değil de akıllı isen git yargıçları gör, senin hatırını saysınlar da o iş için yeni bir hüküm versinler. Burada bir senin sözün geçecek, bir davaya ilk defa baktırmak bir senin hakkın olacak, değil mi?

DEMIPHO — Ben bir haksızlığa uğradım. Ama dava peşine düşüp senin diyeceklerini dinlemektense, razıyım, o kız benim akrabamdan sayılsın, kanunun emrettiği drahomayı vereyim, al da götür onu: İşte sana beş mina.

PHORMIO — Ha ha hay! Güleyim bari senin cömertliğine!

DEMIPHO — Daha ne diyeceğin kaldı? Haksız mı benim söylediğim? Kanunun herkese bağışladığı bir hakkı ben de istemişim çok mu?

PHORMIO — Yani kanun senin o kızı bir yosma, bir aşifte sayıp da işini gördükten sonra kapı dışarı atmanı mı emrediyor? Kanunun bir kızı en yakın akrabasına vermesi, namussuzluğa atılmasın, ömrünü bir tek erkekle geçirsin diye değil mi? Sen işte asıl onu istemiyorsun!

DEMIPHO — Evet, kanun en yakın akrabası alacaktır diyor; ama biz nereden akraba oluyoruz? Niçin alacakmışız?

PHORMIO — Olup bitmiş işin sözü açılmaz artık. Bilmez misin? Geçmişe mazi derler!

DEMIPHO — Neden açmayacakmışım? Görürsün, öyle bir açacağım ki; hem de ta sonuna varmadan bırakmayacağım.

PHORMIO — Sen ne dediğini bilmiyorsun.

DEMIPHO — Hele sen sabret; bak ben neler yapacağım.

PHORMIO — Artık kapatalım bu sözü, Demipho; zaten seninle değildi bizim işimiz. Biz asıl senden değil, senin oğlundan dâva açıp kazandık; sen evlenmek yaşını çoktan geçirmiştin.

DEMIPHO — Dinle beni: Yeter artık bu kadarı. Sen o karıyı hemen alıp götürmezsen, kapıyı açtığım gibi atarım dışarı. Dedim ben diyeceğimi, Phormio.

PHORMIO — Hele senin ona saygıdan başka bir şey ettiğini duyayım, hür bir kadına el kaldırdığını işiteyim, açarım davayı. Ben de dedim diyeceğimi.

(Bundan sonra Demipho 3 arkadaşına akıl danışır. Biri çıkarı neyi gerektiriyorsa onu yapıp dava açmasını, öbürü mahkemenin kararını değiştirmek olmayacağını, işi üstelememesini, üçüncüsü ise biraz daha düşünmesini söyler. O da kardeşinin yolculuktan dönmesini bekleyip ona danışmaya karar verir.)

ÜÇÜNCÜ PERDE

I. SAHNE

(Phaedria esirci Dorio ile konuşmakta, biraz daha beklemeye ikna etmeye uğraşmaktadır. O sırada sahneye Antipho girer.)

PHAEDRIA — Tanrıların bahtiyar kulu Antipho...

ANTIPHO — Ben mi?

PHAEDRIA — Sen elbette: Sevdiğin kıza kavuştun, böyle edepsiz bir herifle cenkleşmek zorunda kalmadın!

ANTIPHO — Sevdiğime kavuştum mu? Öyle! Sen buna da kavuşmak dersen! Sanki kurdu kulaklarından tutmuşum da nasıl bırakayım, nasıl tutayım bilemiyorum.

DORIO — Amcanın oğlu ile ben de işte o haldeyim; elinden nasıl kurtulacağını bilemiyorum.

ANTIPHO (Dorio'ya) — Yoksa esircilikte şanına leke gelecek diye mi korkuyorsun? (Phaedria'ya) Sana gene bir edepsizlik mi etti yoksa?

PHAEDRIA — Zalim! Daha ne edecek? Satmış benim Pamphila'mı.

GETA — Nasıl satmış?

ANTIPHO — Sahi mi söylüyorsun? Satmış mı?

DORIO — İşte bu insanı çileden çıkarıyor! Ayol! Ben kendi paramla aldığım halayığı da mı satamayacağım?

PHAEDRIA — O adama verdiği sözü geri alsın, üç güncük beklesin, dostlarımdan para bulup getireceğim diye o kadar söylüyorum, razı edemiyorum. (Dorio'ya) Dediğim günde o parayı getirmezsem, artık bir saat bile bekleme.

DORIO — Senin niyetin benim başımı ağrıtmak mı?

ANTIPHO — Doğrusu, Dorio, istediği mühlet pek uzun değil. Ne çıkar? Razı oluver; et ona bu iyiliği; görürsün, altta kalmaz o da.

DORIO — Bu sizin dedikleriniz hepsi lâkırdı!

ANTIPHO — Pamphila'nın buradan gitmesine, birbirini seven iki gencin ayrılmalarına demek katlanıyor senin gönlün?

DORIO — Ne yapalım? Bunun önüne geçmek ne benim elimden gelir, ne de senin.

GETA — Dilerim bütün tanrılardan, hepsi bir olsunlar da öyle versinler senin belânı!

DORIO — Hiç âdetim değilken aylarca çektim seni: Söz verdin, ağladın, gene bir şey getiremedin. Bugün bulduğum adam tam aksine; parayı veriyor, ağlamıyor. Madem ki senden üstündür, artık sana onun önünden çekilmek düşer.

ANTIPHO — Ama iyi hatırımda kalmışsa geçenlerde sen kendin söz vermiştin, falan güne kadar bekleyeceğim diyordun, değil mi?

PHAEDRIA — Evet söz vermişti.

DORIO — İnkâr ediyor muyum ben?

ANTIPHO — Peki, o gün gelip geçti mi?

DORIO — Hayır, ama bugün olup biten iş, yarın olacaktan iyidir.

ANTIPHO — Verdiğin sözü tutmamaya utanmıyor musun?

DORIO — Kazanacak olduktan sonra ne diye utanayım?

GETA — Seni gübre çukuru seni!

PHAEDRIA — İnsan böyle mi yapmalı, Dorio?

DORIO — Ben öyleyim işte: İşine gelirse.

ANTIPHO — Demek aldatıyorsun onu!

DORIO — Asıl o beni aldatıyor, Antipho. O benim ne olduğumu bilirdi; ben ise onu büsbütün başka bir adam sanıyordum. O beni aldattı; ben ona karşı hiç değişmedim, nasılsam öyle kaldım. Ama o beni aldatmış, ben onu aldatmışım, umurumda değil: Ne yapacağımı biliyorum ben. Asker yarın sabah gelip parayı getireceğine söz verdi. Sen, Phaedria, sen ondan önce getir, kendime çizdiğim kanundan ayrılmam: Parayı ilk kim sayarsa, mal onundur. Hoşça kal.

(Phaedria parayı bulmak için Antipho ile Geta'nın yardımını ister. Geta da gene Phormio'ya başvurmaya karar verir.)

DÖRDÜNCÜ PERDE

I. SAHNE

DEMIPHO, CHREMES

DEMIPHO — Anlat bakalım, Chremes, Limni'deki işlerini gördün mü? Kızını getirdin mi?

CHREMES — Hayır.

DEMIPHO — Neden getirmedin?

CHREMES — Annesi, benden uzun zaman ses çıkmadığını görünce kızının öyle yüzüstü bırakılması doğru olmayacağını düşünmüş, bütün ev halkını toplayıp beni bulmak üzere yola çıkmış.

DEMIPHO — Onların orada olmadıklarını gördün de ne diye gene o kadar kaldın?

CHREMES — Çabuk dönmeme hastalık komadı.

DEMIPHO — Nasıl? Ne hastalığı?

CHREMES — Ne hastalığı mı? İhtiyarlık, ayol, ihtiyarlık; yetmez mi?.. Ama onları buraya getiren geminin kaptanını bulup sordum: Sağ, esen çıkmışlar karaya.

DEMIPHO — Ben burada yokken oğlumun başına neler geldiğini duydun mu, Chremes?

CHREMES — Duydum da çok canım sıkıldı; o kızı şimdi kime vereyim ben? Damat aileden olmayınca o kızın nasıl doğduğunu, annesinin kim olduğunu uzun uzadıya anlatmalı. Senin oğlunla iş başkaydı; ben sırrını nasıl sakladımsa sizin de saklayacağınızdan emindim. Bir yabancıya verdim mi, o da susar, susar ama aramız iyi olduğu müddetçe susar; bana bir kızarsa çıkarır dilinin altından baklayı. Ben de bu iş karımın kulağına gidecek diye korkuyorum, ödüm patlıyor. Öyle bir şey olursa, hemen pılıyı pırtıyı toplayıp gitmeli evden. Biliyorsun, mal mülk hep karımın, o evde benim olan bir ben varım.

DEMIPHO — Biliyorum, biliyorum da asıl onun için içime dert oluyor ya! Her yola bir kere başvururum; ne yapar eder bu işi başarır, sana verdiğim sözü tutarım.

II. SAHNE

(Phormio Geta'ya onlara yardım edeceğini vâdetmiştir. Geta bunları anlatırken sahneye Chremes ve Demipho girerler.)

III. SAHNE

ANTIPHO, GETA, CHREMES, DEMIPHO

ANTIPHO (bu sahne boyunca ötekilere kendini hiç göstermez) — Geta şimdi buraya gelecek mi diye bakıyorum. A! Amcam dönmüş bile, işte babamın yanında. Şimdi acaba ne diyecek? Babama ne öğüt verecek? Öyle bir korkuyorum ki!

GETA (kendi kendine) — Hele gidelim şunların yanına. (Yüksek sesle) Sefa gelmişsin, Chremes.

CHREMES — Sefa bulduk, Geta.

GETA — Seni böyle sağ esen gördüğüme ne kadar sevindim!

CHREMES — İnanırım, sevinirsin.

GETA — Nasılsın bakalım? Burada hayli değişiklik bulacaksın: İnsan yoldan döndü mü, hep öyle olur zaten.

CHREMES — Evet, çok değişiklikler varmış.

GETA — Öyle. Antipho'ya ne oldu, duydun mu?

CHREMES — Duydum; söylediler hepsini.

GETA (Demipho'ya) — Sen mi anlattın? (Chremes'e) Ne alçaklık, değil mi, Chremes? İnsana böyle oyun etmek olur mu hiç?

CHREMES — Biz de kardeşimle onu konuşuyorduk şimdi.

GETA — Dinim hakkı için, ben de içimden hep onu düşünüp duruyorum, kafamda hep o var; ama öyle sanıyorum ki derdimize bir derman buldum.

CHREMES — Ne buldun bakalım, Geta?

DEMIPHO — Nasıl bir derman?

GETA — Senden ayrıldıktan sonra yolda Phormio çıkıverdi önüme.

CHREMES — Phormio da kimmiş?

DEMIPHO — Başımıza o kız işini açan herif.

CHREMES — Anladım.

GETA — Şunun ağzını bir arayayım dedim. Bir yana çektim: «Phormio,» dedim, «sen bizimle cedelleşeceğine şu işi dostça kapatsak olmaz mı? Bizim efendi çelebi adamdır, hiç sevmez mahkeme kapısını. Ama demin baktım, bütün ahbapları ona o kızı pencereden atıvermesini söylüyorlardı.» Böyle dedim ona.

ANTIPHO (kendi kendine) — Bu da neler karıştırıyor böyle? Sonu ne olacak bunun?

GETA — «Sen diyeceksin ki,» dedim, «kızı kovarsa kanun da verir onun cezasını. Biz o işi inceledik. Sen o adama çattın mı, yorulup terlersin de su kesilirsin: O öyle bir söz söylemesini bilir, öyle bir cerbezesi vardır ki! Diyelim ki kazanamadı; başını kesecek değiller a! Vereceği para.» Baktım ki bu sözlerim onu hayli sarstı: «Burada yalnızız,» dedim; «söyle bakalım: Efendimin dava açmak külfetinden kurtulması için elden kaç para istiyorsun? Ama o kız bizim evden gidecek, sen de başımıza belâ kesilmeyeceksin.»

ANTIPHO (kendi kendine) — Tanrılar bu adamın aklını mı kaçırtmış yoksa?

GETA — «İnan benim sözüme,» dedim, «sen şöyle aklını başına toplayıp ona göre bir şey istersen ben bilirim efendimi, o kadar iyi adamdır ki, sana üç kelime bile söyletmez, hemen razı olur.»

DEMIPHO — Sana kim buyurdu onunla böyle konuşasın diye?

CHREMES — Bizim istediğimizi elde etmenin bundan iyi yolunu bulamazdı ya!

ANTIPHO (kendi kendine) — Olmuş bana olanlar! Öldüm ben!

DEMIPHO — Hele sonunu getir lâkırdının.

GETA — Herif önce saçmaladı.

CHREMES — Söyle bakalım, ne istiyor?

GETA — Ne mi istiyor? Söylenecek gibi değil, zırvalıyor.

CHREMES — Söyle şunun adını!

GETA — «Bana,» dedi, «bir büyük talanton verirlerse...»

CHREMES — Ben ona öyle koca bir sopa veririm ki alamadan gider! Utanmıyor mu o herif?

GETA — Ben de öyle dedim ona. «Ya biricik bir kızı olsaydı,» dedim, «onu gelin ederken ne verirdi? Kızı olmadı da ne kazandı sanki? İşte, başına bir kız çıktı, drahoma istiyor.» Kısa keseyim, onun terbiyesizce sözlerini de bir yana bırakalım, en sonunda şuna vardı: «Önce dostumuzun kızını ben almak istemiştim,» dedi, «neler çekeceğini biliyordum da onun için: Yoksul bir kızı zengine verdin mi, halayık ettin demektir. Ama, ne yalan söyleyeyim? Ben de alacağım kadın para getirsin de borçlarımı ödeyeyim diyordum. Ama şimdi Demipho bana, nişanlımdan beklediğim parayı verirse, bence dostumun kızından daha iyi kadın olamaz,» dedi.

ANTIPHO (kendi kendine) — Bu sersemlik mi ediyor, yoksa bana hainlik mi ediyor? Bunları bile bile mi söylüyor, düşünmeden mi? Ne diyeceğimi şaşırdım.

DEMIPHO — Ya onun borçları başından aşmışsa ne yaparız?

GETA — «Küçük bir tarlam vardır, 10 minaya rehinlidir,» dedi.

CHREMES — Alsın kızı, alsın. Veririm ben o 10 minayı.

GETA — «Küçücük bir de evim vardır, o da o kadar rehinlidir,» dedi.

DEMIPHO — Ne arsız şeymiş! Buldukça bunuyor.

CHREMES — Bağırma! O 10 minayı da veririm ben.

GETA — «Karıma bir de ahiretlik almayayım mı?» dedi. «Eve biraz eşya ile düğün için para da lâzım. Onlar için de 10 mina gider,» dedi.

DEMIPHO — Canı isterse yüz tane dava açsın. Bir para vermem. Edepsiz, üstelik gelip bizimle alay edecek!

CHREMES — Sen üzülme, Demipho, veririm ben hepsini. Sen sade ne yapacaksan yap da oğlun bizim dediğimiz kızı alsın.

ANTIPHO — Vay alnımın kara yazısı! Ah! Geta, o düzenlerinle mahvettin beni.

CHREMES — Madem ki siz kızı benim hatırım için dışarı atıyorsunuz, masrafı vermek bana düşer.

GETA — Sonra dedi ki: «Parayı vermeye razı oluyorlarsa bana hemen haber getir ki ben de nişanlını geri göndereyim, başım sıkıya gelmesin; onun anası babası bana parayı hemen vereceklerini söylediler,» dedi.

CHREMES — Biz de hemen sayarız 30 minayı. O hemen bildirsin o kızı almayacağını da gelsin bizim evdekini alsın.

DEMIPHO — Dilerim tanrılardan, uğursuz gelsin ona bu evlenme.

CHREMES — Ben de iyi ki yanımda para getirmişim: Karımın Lesbos' ta toprakları vardır, onların gelirini almıştım. Şimdi ondan vereyim de sonra karıma sana lâzım oldu diye söylerim. (Chremes ile Demipho çıkarlar.)

IV. SAHNE

(Geta Antipho'ya plânını anlatır, onu yatıştırır. Merak etmemesini, her şeyin bir yolunu bulacağını söyler.)

BEŞİNCİ PERDE

I. SAHNE

SOPHRONA, CHREMES

SOPHRONA (Chremes'i görmez) — Ne yapayım ben şimdi? Nereden gidip de bir yardımcı bulayım? Ah! benim kara bahtım!.. Düşündüklerimi kime söyleyeyim? Kim bana elini uzatacak? Benim hanımcığım, sözüme uydu diye türlü hakaretlere uğrayacak, bütün korktuklarım gelecek başıma! Söylediklerine göre, delikanlının babası bu olup bitenlere pek içerlemiş, kızmış.

CHREMES (kendi kendine) — Kim acaba kardeşimin evinden çıkan bu kadın? Tiril tiril titriyor.

SOPHRONA — Hiç öyle işlere kalkışır mıydım ben? Nideyim ki yoksulluk komadı. Eninde sonunda nikâhın bozulacağını biliyordum, ne çare ki nafakamızı bulmak gerekti.

CHREMES — Dinim hakkı için! Yanılmıyorsam bu bizim kızın sütninesi; yoksa ben kaçırıyor muyum?

SOPHRONA — Babası olacak adamdan da

CHREMES — Ne yapsam acaba?

SOPHRONA — .....Hiçbir haber yok, izini bile bulamıyoruz.

CHREMES — Acaba yanına gitsem mi? Yoksa beklesem de işi daha bir iyice mi öğrensem?

SOPHRONA — Onu bir elime geçirebilsem, artık bir şeyden korkum kalmaz.

CHREMES — Ta kendisi. Hele yanına varıp da bir konuşayım.

SOPHRONA — Burada bir konuşan var, kim o?

CHREMES — Sophrona! Sophrona!

SOPHRONA — A! Adımla çağırıyor beni.

CHREMES — Dön de bir yüzüme bak.

SOPHRONA — Hey ulu tanrılar! Stilpo değil mi şu gördüğüm?

CHREMES — Hayır.

SOPHRONA — Nasıl hayır?

CHREMES — Haydi kızım, sen o kapıdan uzaklaş da biraz öte git, Sophrona, o Stilpo adını da alma ağzına.

SOPHRONA — Neden almayayım ağzıma? Sen bize her zaman dediğin adam değil misin?

CHREMES — Sus! Sus!

SOPHRONA — Bu kapıdan niçin korkuyorsun böyle?

CHREMES — Onun arkasında benim başımın belâsı bir kadın var da ondan. Ben kendime Stilpo diye öyle bir ad takmıştım; çeneniz durmaz, gidip her tarafta gevezelik edersiniz, işi karıma duyurursunuz diye korkmuştum da onun için.

SOPHRONA — Tevekkeli değil! Biz de talihimiz elvermiyor, seni bulamıyoruz diye dövünüp duruyorduk.

CHREMES — Şu şimdi çıktığın evde ne işin vardı senin?

SOPHRONA — Ah! ne çileymiş benim çilem!

CHREMES — Neden? Ne oldu? Hanımlarının ikisi de sağ değil mi?

SOPHRONA — Kızın sağ; ama anası, seni bulamıyorum diye kederinden öldü.

CHREMES — Vah zavallı!

SOPHRONA — Ben de baktım ki ihtiyarım, bir yerden bir yardım gelmiyor, param da yok, buralarda tanıdığım da yok, elimden ne geldiyse onu yaptım: Bizim küçük hanımı, bu evin efendisiymiş, bir delikanlıya verdim.

CHREMES — Antipho'ya mı?

SOPHRONA — Evet, Antipho'ya.

CHREMES — Yani şimdi onun iki karısı mı var?

SOPHRONA — Yoo! bizim küçük hanımdan başka karısı yok.

CHREMES — Ne diyorsun, Sophrona?

SOPHRONA — Ne yapalım? Antipho gönül vermişti, drahomasız alabilsin diye öyle bir şey uydurduk.

CHREMES — Tanrıların hikmeti! Bazan öyle işler oluyor ki insanın dilediğinden de iyi çıkıyor! Buraya geliyorum, bir de bakıyorum ki kızım tam benim istediğim adama varmış. Bizim o kadar uğraştığımız şeyi Antipho, bizim yardımımız olmadan, kendi emeğiyle başarıvermiş.

SOPHRONA — Şimdi ne yapacağını artık kendin düşünürsün. Delikanlının babası gelmiş; söylediklerine göre oğlunun bizim kızı almasının sözünü bile ettirmek istemiyormuş.

CHREMES — Sen hiç korkma. Yalnız, yalvarırım sana, tanrılar, insanlar aşkına, onun benim kızım olduğunu kimseye duyurma!

SOPHRONA — Merak etme, benden duymazlar.

CHREMES — Haydi gel: Sonrasını ben sana içeride söylerim.

III. SAHNE

(Demipho Nausistrata'ya kıza durumu anlatmasını söyler. O sırada Chremes gelir evden çıkıp sahneye girer.)

CHREMES (Nausistrata'yı görmez) — Parayı verdiniz mi herife, Demipho?

DEMIPHO — Evet, onun evinden geliyorum.

CHREMES — Yazık olmuş, ama ne yapalım! (Nausistrata'yı görür) Aman! karım da buradaymış! Az kaldı bir söz kaçıracaktım ağzımdan.

DEMIPHO — Neden yazık olmuş dedin, Chremes?

CHREMES — Hayır, hayır, iyi etmişsin diyecektim.

DEMIPHO — Sen de o içerideki karıya, Nausistrata'nın geleceğini haber verdin mi?

CHREMES — Düzelttim işi.

DEMIPHO — Sonunda ne dedi bakalım?

CHREMES — Olacak şey değil onları ayırmak.

DEMIPHO — Nasıl olacak şey değil?

CHREMES — Birbirlerini pek seviyorlar da onun için.

DEMIPHO — Nemize gerek bizim?

CHREMES — Nemize gerek olur mu hiç? Hem ben de anladım, bizim akrabamızdanmış.

DEMIPHO — Ne diyorsun? Çıldırdın mı sen?

CHREMES — Göreceksin. Dediğimi bilirim ben. Hatırladım sonradan.

DEMIPHO — Sen aklını mı kaçırdın?

NAUSISTRATA — Yooo! akrabanızdan bir kadına hakaret etmek olmaz.

DEMIPHO — Değil bizim akrabamızdan.

CHREMES — Deme öyle. Babasının adını sana yanlış söylemişler de sen onun için aldanmışsın.

DEMIPHO — Tanıyor muymuş babasını?

CHREMES — Tanıyormuş.

DEMIPHO — Öyleyse neden kalkmış da yanlış bir ad söylemiş?

CHREMES — Sen bugün benim sözüme inanmayacak, benim dediğimi anlamayacak mısın?

DEMIPHO — Sen bir şey söylemezsen ben nasıl anlarım?

CHREMES — Bozuyorsun işimizi.

NAUSISTRATA — Bir şeycikler anlamıyorum ben.

DEMIPHO — Doğrusu ya! Ben de anlamıyorum.

CHREMES — Sana söyleyeyim mi ben?. Bizi koruyan Juppiter hakkı için! O kızın senden, benden daha yakın hiçbir akrabası yok.

DEMIPHO — Haydi gidelim onun yanına. Bu işin neresine inanıp neresine inanmıyacağız, sen de öğren, ben de öğreneyim.

CHREMES — Ah! Ah!

DEMIPHO — Ne oldu?

CHREMES — Demek sen benim sözüme hiç inanmıyorsun!

DEMIPHO — İnanayım, sana sorgu sormayı bırakayım mı diyorsun? Öyle olsun! Ama hani sen dostlarımızdan birinin kızını söylüyordun, o ne olacak?

CHREMES — O yandan her şeyler yolunda.

DEMIPHO — Demek onu bırakıyoruz, öyle mi?

CHREMES — Öyle oluyor.

DEMIPHO — Onu almayacağız da demek öteki kalacak?

CHREMES — Evet.

DEMIPHO — İş öyle ise, sen artık çekilebilirsin, Nausistrata.

NAUSISTRATA — Dinim hakkı için söyleyeyim: Bana da öyle geliyor ki sen ilk düşündüğünden vazgeçip de oğluna bu kızı alırsan daha iyi edersin: Kendisini bir kere gördüm, kibar bir kız doğrusu. (Çıkar.)

DEMIPHO — Nedir bu senin anlattığın hikâye?

CHREMES — Kapıyı kapattı mı iyice?

DEMIPHO — Kapattı, kapattı.

CHREMES — Tanrılar yardım ediyor bize. Senin oğlunun karısı meğer benim kızım değil miymiş?

DEMIPHO — Nasıl olmuş o öyle?

CHREMES — Burada anlatamam; emniyetli yer değil burası.

DEMIPHO — Gel, eve girelim.

CHREMES — Sana bir şey diyeceğim; bu işi bizim çocuklar da öğrenmesin.

(Phormio Antipho'ya Phaedria'nın işlerinin de yolunda olduğunu, onun da yardımını istediğini söyler; o sırada Geta gelir, Antipho'ya müjde vereceğini söyler.)

GETA — Dinle bak ne diyeceğim: Demin çarşıda sana parayı verdikten sonra doğru eve geldik (Antipho'ya). O sırada baban beni karının yanına gönderdi.

ANTIPHO — Neden?

GETA — Orasını bırakalım şimdi, Antipho: Bizim işle bir ilgisi yok onun. Ben kadınlar tarafına doğru gidiyordum, küçük köle Mida bana doğru koşarak geldi, elbisemden tutup beni geri çekti. Döndüm, beni yolumdan niçin alıkoyduğunu sordum, Hanımının yanına kimseyi bırakmamasını tembih etmişler. «Sophrona içeriye ihtiyarın kardeşi Chremes'i getirdi, şimdi konuşuyorlar,» dedi. Bu sözleri duyunca parmaklarımın ucuna basa basa yürüdüm, kapıya yaklaştım, nefesimi tuttum, kulağını yapıştırdım, içeride ne konuşulduğunu duymak için dikkat kesildim.

PHORMIO — Ee sonra, Geta?

GETA — Dünyanın en güzel, en inanılmaz hikâyesini duydum; o kadar ki, dinim hakkı için, bağıracaktım sevincimden.

ANTIPHO — Ne hikâyesiymiş bu, Geta?

GETA — Bil bakayım.

ANTIPHO — Ne diyorsun sen?

GETA — Vaktiyle Limni'de onun annesiyle aralarında gizlice bir şeyler olmuş.

PHORMIO — Rüya mı görüyorsun sen? Phanium babasını tanımayacak mı?

GETA — İyi bil ki, Phormio, bilmiyorsa bunun elbette bir sebebi vardır. Zaten ben onların içeride birbirlerine söylediklerini kapıdan iyice duyamamışımdır elbette.

ANTIPHO — Ben de dinim hakkı için söyleyeyim, kulağıma böyle bir şey çalınmıştı.

GETA — Sana bir şey daha söyleyeyim; onu duyunca bana belki daha çok inanırsın. Ben oradayken amcan dışarı çıktı, sonra babanı yanına alıp gene geldi; ikisi de senin karınla oturabileceğine, onu savmayıp saklayabileceğine karar verdiler. Kısacası bana, seni bulup getirmemi söylediler.

ANTIPHO — Öyle ise alıp götürsene beni. Daha ne beklersin?

GETA — Buyur da gidelim.

ANTIPHO — Hoşça kal, Phormio.

PHORMIO — Güle güle git, Antipho. Tanrılar şahidimdir, senin böyle bahtiyar olman beni de pek sevindiriyor.

VII. SAHNE

PHORMIO

PHORMIO — Hiç beklemedikleri bir zamanda bu kadar bahtiyarlığa kondular! Benim için de tam fırsat: O iki ihtiyara bir oyun ederim, Phaedria'yı para kaygısından da, gidip dostlarına yalvarmaktan da kurtarırım. O iki ihtiyarın istemeye istemeye bana verdikleri para yok mu? Şimdi o parayı

gene istemeye istemeye Phaedria'ya bırakacaklar: Bunun için iyi bir çare buldum. Şimdi iş halimi de, yüzümü de biraz değiştirmekte. Hele ben şu yandaki sokağa gideyim, onlar gözükünce önlerine çıkıveririm. Ben çarşıya gidiyormuşum gibi gözükmek istiyordum; gitmem artık.

VIII. SAHNE

(Phormio, Demipho ve Chremes'ten kızı ister. Öbürleri razı olmaz. Onun üzerine Chremes'in sırrını açığa vuracağını söyler. Ve Nausistrata'yı evden çağırır.)

IX. SAHNE

NAUSISTRATA, CHREMES, DEMIPHO, PHORMIO

NAUSISTRATA — Kimmiş beni çağıran? Kuzum kocacığım, nedir bu gürültü?

PHORMIO — Söylesene! Taş mı kesildin şimdi sen?

NAUSISTRATA (Chremes'e) — Kimdir bu adam? Niye cevap vermiyorsun sen?

PHORMIO — O mu cevap verecek? Dinim hakkı için, o daha başına gelenin ne olduğunu bile anlayamadı!

CHREMES — Sakın, karıcığım, bu herifin söylediklerinin birine bile inanma.

PHORMIO — Hele sen bir aşağı in de şuna elini değdir; tepesinden tırnağına kadar buz gibi değilse assınlar beni!

CHREMES — A canım! yok bir şey.

NAUSISTRATA — Ne olmuş? Neler söylüyor bu adam?

PHORMIO — Bilmek mi istiyorsun? Dinle.

CHREMES — İnanacak mısın sen onun uydurduklarına?

NAUSISTRATA — Ben neye inanacakmışım, kuzum? Daha bir şey demedi ki?

PHORMIO — Zavallı adam! Korkudan sapıtıyor!

NAUSISTRATA — Senin bu kadar titrediğine bakılırsa, elbette bir şey var bunun altında.

CHREMES — Kim titriyormuş? Ben mi?

PHORMIO — Ha şöyle! Madem ki sen bir şeyden korkmuyorsun, madem ki benim dediğimin aslı yoktur, haydi kendin söyle.

DEMIPHO — Söylesin de senin keyfin yerine gelsin, değil mi, alçak herif?

PHORMIO — Sen de, doğrusu ya! Ağanı korumakta pek ateşleniyorsun!

NAUSISTRATA — Kocacığım, söylemeyecek misin sen bu işin aslını?

CHREMES — Ama...

NAUSISTRATA — Ama diyorsun, ne olmuş?

CHREMES — Söylemeye hiçbir ihtiyacım yok benim.

PHORMIO — Senin söylemeye ihtiyacın olmayabilir; ama onun dinlemeye ihtiyacı var işte, Limni'de...

CHREMES — Ha? Ne diyorsun sen?

DEMIPHO — Sen susacak mısın, be herif?

PHORMIO — Senden gizlice...

CHREMES — Ah! benim başıma gelenler!

PHORMIO — Bir başka kadınla evlenivermiş...

NAUSISTRATA — Tanrılar korusun beni!

PHORMIO — Doğru benim dediğim.

NAUSISTRATA — Vay benim başıma gelenler!

PHORMIO — Sen uyuya dur, ondan bir kızı bile olmuş.

CHREMES — Ne olacak şimdi bizim halimiz?

NAUSISTRATA — Hey ölümsüz tanrılar! Bu ne alçaklık! Bu ne namussuzluk?

PHORMIO — Öyle yapmış işte bu adam.

NAUSISTRATA — Dünyada bundan daha çekilmez bir şey olur mu? Erkek kısmı böyledir işte: Karılarının yanına vardılar mı, hepsi de ihtiyardır. Sana söylüyorum, Demipho; çünkü bir daha ben o herife söz söyleyemem: İğreniyorum artık ondan. İkide bir Limni'ye gidip orada uzun uzun kalması bunun içinmiş demek! Ekinimizin, arpamızın para etmemesi bunun içinmiş demek!

DEMIPHO — Doğrusu kabahatsizdir diyemem ama büsbütün de bağışlanmaz bir suç değil onun suçu.

PHORMIO — Seninkine ölüyü kurtarmaya çalışmak derler.

DEMIPHO — O iş seni sevmemesinden, beğenmemesinden olmamış ki! O kızı doğuran karıyı tam on beş yıl önce, sarhoşluğunda tanımış, bir daha da el sürmemiş. Şimdi ölmüş o kadın; o ölünce de senin şikâyet edeceğin bir şey kalmamış demektir. Bunun için sana yalvarıyorum: Sen nice şeyleri hoş gördün, bunu da hoş görüver.

NAUSISTRATA — Ne demek hoş göreyim? Bu son çılgınlığıdır, bir daha bir kabahati olmayacak diyebilsem neyse ne ama nasıl beklenir bu adamdan? İhtiyarladıkça uslanır desek o da değil; erkekleri ihtiyarlık uslandırsaydı, bu adam o işi gördüğü zaman da ihtiyardı. Bunca iyilik ettim diye beni bu ihtiyar yaşımda sanki daha çok mu beğenecek, daha dilber mi bulacak, Demipho? Bir daha öyle bir kabahati olmayacağına beni nasıl kandırabilirsin? Ne söylersin de inandırırsın?

PHORMIO — Buyurun cenaze alayına! Chremes'e son saygıyı göstermek isteyenler acele etsinler, cenaze hemen kalkıyor!.. İşte ben böyle işler ederim insana; kimin hevesi varsa gelsin bir denesin, bir sürtünsün Phormio'

ya da bakalım ne oluyor? Bunu ne hale koydumsa onu da o hale korum. Karısıyla barışsın istediği kadar, ben aldım öcümü. Artık ömrünün sonuna kadar kurtulamaz o kadının dilinden.

NAUSISTRATA — Hani bende de kabahat yok değil: Yüz verdim o herife! Benden gördüğü iyilikleri birer birer anlatacak değilim ya! Sen bilirsin hepsini, Demipho.

DEMIPHO — Senin bildiklerini ben de bilirim elbette.

NAUSISTRATA — Hakçasını söyle: Lâyık mı bana bu ettiği?

DEMIPHO — Değil, hiç şüphesiz lâyık değil; ama bir kere olan olmuş, sen ne kadar yanıp yakınsan değiştiremezsin artık; bunu düşün de affediver. Bak işte: Kabahatini söylüyor, yalvarıyor, af diliyor; daha ne istersin?

PHORMIO (kendi kendine) — Bu kadın affedecek, affedecek ya! Hele ben önce kendi işimle Phaedria'nın işini sağlayayım. (Yüksek sesle) Birden cevap verme de, Nausistrata, önce dinle beni.

NAUSISTRATA — Nedir diyeceğin?

PHORMIO — Ben bir düzen kurup senin kocanın elinden otuz mina kopardım. O parayı götürdüm, oğluna verdim; oğlun esircinin evinde bir kızı seviyormuş, o para ile onu aldı.

CHREMES — Ne dedin? Ne dedin?

NAUSISTRATA — Hele sen tut çeneni: Bir de oğlun bir kızı seviyormuş diye bağırmaya mı başlayacaksın? Daha genç o; olur elbette. Senin iki karın var ya! Hiç utanmıyor musun? Ne yüzle çıkışacaksın oğluna? Söyle bakalım.

DEMIPHO — Sen ne dersen o da onu yapar, merak etme.

NAUSISTRATA — Peki! Ben de söylüyorum işte: Oğlumu görmeden ne affederim, ne de bir şeye söz veririm; başka bir şey koparamazsınız ağzımdan. Oğlum gelsin, kararını o versin. Onun buyurduğu başımla beraber.

PHORMIO — Akıllı kadınmışsın doğrusu, Nausistrata!

NAUSISTRATA — Memnun musun?

PHORMIO — Hem de nasıl! Bu işin sonu, benim umduğumdan da daha iyi çıktı.

NAUSISTRATA — Şimdi söyle bana: Adın ne senin?

PHORMIO — Benim adım mı? Bana Phormio derler: Sizin soyun, hele Phaedria'nın dostu, kölesiyim; canımı veririm onun için.

NAUSISTRATA — Peki, Phormio, dile benden ne dilersin. Kastor hakkı için yemin ediyorum, benden isteyeceğin elimden gelirse hemen yaparım; senin için birine bir şey söylemek mi lâzım? Bir iş görmek mi lâzım? Ne ise anlat.

PHORMIO — Büyük lûtuf ediyorsun bana.

NAUSISTRATA — Azdır bile senin için.

PHORMIO — Öyle ise senden bir şey dileyim, Nausistrata: Hem bana bir iyilik etmiş olursun, hem de kocana iyi bir oyun olur.

NAUSISTRATA — Oh! Ne iyi! Buyur, söyle.
PHORMIO — Bu akşam yemeğine davet et beni.
NAUSISTRATA — Ne demek! Başımın üstünde yerin var.
DEMIPHO — Haydi, artık girelim içeri.
NAUSISTRATA — Phaedria nerelerde? O bize hakemlik edecekti.
PHORMIO — Neredeyse gelir o da; bana bırak sen o işi.
ŞARKICI (seyircilere) — Sağlığınıza duacıyız: Alkışlayın bizi.

Çeviren: Nurullah Ataç*

(*) *Formio,* Milli Eğitim Bakanlığı, Dünya Edebiyatından Tercümeler Serisi.

LUCRETIUS

NESNELERİN ÖZYAPISI HAKKINDA

KİTAP I

Dize: 45-62

Şimdi sevgili Memmius, dinle söyleyeceklerimi,
Kaygılarını at, kulak ver, duy gerçeğin sesini:
Hor görme sakın, yadsımaya kalkma anlamadan,
Ateşli bir sevgiyle sıraladığım bu armağanları.
Gökyüzünün, tanrıların gerçeklerini anlatmakla
Başlayacağım işe. Sana *atomları* açıklayacağım, ki
Doğa her şeyi onlarla yaratır, besler, onlara
Ayrıştırır tükenince —onlara *hammadde* ya da
Genellikle *doğurgan gövdeler* derim, yerine göre—
Nesnelerin *tohumları* diye de adlandıracağım;
İlksel tozanlar[1] da diyebilirim. Çünkü önce
Onlar vardır, her şey onlardan oluşur aslında.

Gerçekten de tanrılar yaradılışları gereği
Büyük bir dinginlikte tadarlar ölümsüzlüklerini,
Yaşadıklarımızın dışında, dünyamızdan uzak,
Acıdan yoksun, tehlikenin dışında,
Bizden bağımsızdırlar, yeterler kendilerine,
Ne erdemlerimize kulak asar ne öfkeyi tanırlar.

Dize: 150-159

İlkemiz şu olacak konuya girerken:
Hiçten, hiçbir şey yaratılamaz tanrısal güçle.
Ölümlülerin bunca korkuya kapılmaları,

(1) Yani varlıkların temelindeki parçacıklar, zerreler.

Yerde ve gökte tanık oldukları olaylara
Gözle görülür bir neden bulamamalarındandır.
Kolaydır tanrının istemiyle açıklamak bunları.
Hiçten, bir şey yaratılamayacağını kavrayınca
Daha açık seçik göreceğiz önümüzdeki yolu;
Nasıl oluştuğunu ve varolduğunu.

Dize: 216-225

İkinci ilke: *Kurucu atomlarına ayırır bileşikleri*
Doğa ve hiçbir şeyi indirgemez hiçliğe.
Ögeler yok edilir nitelikle olsalardı
Yitip giderdi nesneler de birdenbire;
Bağlantıları koparmak, ayırmak için parçaları
Güç harcamaya bile gerek kalmazdı. Ne ki,
Yok edilmez tohumlardan oluştuğundan her şey,
Her birinin yitmesine göz yummaz doğa;
Çatlaklardan içeri sızıp çözüştüren
Ya da bir vuruşta yıkan bir güç olmadıkça.

Dize: 266-271

Varlıklar hiçlikten doğamaz, Memmius!
Ve hiçliğe dönmeyeceklerdir doğduktan sonra.
Belki kuşkulanıyorsun dediklerimden
Çünkü gözle görülmez sözünü ettiğim atomlar
Sana bir kanıt daha: *Görülmedikleri halde*
Varlıklarını kabulleneceğin gövdeler üstüne.

Dize: 419-430

Sürdürelim konuyu kaldığımız yerden:
Doğa iki ögeden oluşur, kendi başına varolan
Gövdelerden ve bu gövdelerin yerleştiği,
İçinde değişik yönlerde devindikleri boşluktan.
—Duyularımız gövdelerin varlığına tanık nasılsa—
Sağlam değilse bu temele dayanan inanç,
Karmaşık sorularla ilgili kuşkularımızı
Akıl yoluyla sınayabileceğimiz
Güvenilir bir ölçüt kalmaz başkaca.
Olmasaydı uzay dediğimiz ara ve alan,
Yerleşemezdi hiçbir yere bu gövdeler
Ve hiçbir yöne kıpırdayamazlardı.

Dize: 593-608

Son bir temel nokta vardır görülür nesnelerde
Gözle görülebilir en küçük şeyi belirleyen.
Duyu sınırları altındakilerde de var demek;
Bölünmez bir nokta, bir en ufak birimdir o,
Varolamamıştır tek başına, olamayacaktır da.
Bir varlığın temel bir parçasıdır yalnızca.
Sıkı dizilmiş, bu eş temel parçalardan
Oluşmuştur madde. Varolamadıkları için tek tek,
Zorunlukla birleşmişlerdir, hiçbir şekilde
Birbirlerinden kopamayacakları bir kitlede.
Atomlar, saltık, som ve katışıksızdırlar kısaca.
Temel parçalardan oluşurlar sıkıca örgülenmiş.
Parçaların kaynaşmasından doğan bileşikler değil,
Saltık, başsız-sonsuz somlukları olan gövdelerdir.
Yitme, azalma olanağı tanımaz onlara doğa,
Varlıkların tohumları diye korur onları.

Dize: 1007-1034

Evren, yapısı gereği, sınır koyamaz kendine
Çünkü gövdenin boşlukla, boşluğun gövdeyle
Sınırlanması gerekli doğada. Bu yüzden de
Ya ikisini sonsuzca art arda sıralar, ya da
—İkisi sınırlanmadıkları sürece birbirleriyle—
Sınırsız ve katışıksız uzanırlar tek tek.
Sonsuz olması önemli uzay kadar maddenin de. Yoksa
Ne deniz olurdu, ne toprak, ne ışıklı bölgeleri
Göğün, ne ölümlüler, ne de kutsal tanrılar!
Hangi biri dayanabilirdi bir saatçik, hangisi?
Madde yığınağı çözülürdü bileşiminden ve
Boşluğa, yalıtlanmış tozanlar halinde saçılırdı;
Birleşip bir şey de oluşturamazlardı bu parçalar.

Elbet bir amaç güderek almadılar şu düzeni,
Sağduyularını kullanarak atomlar, ne de,
Tek, tek, devinimlerine belli bir koşul koydular.
Ama o sonsuz boşlukta binlercesi
Hiç durmamacasına koşuşturduklarından, binlerce
Değişikliğe uğradıklarından çarpışmalar sonucu,
Her devinimi, bağlantıyı denedikten sonradır ki

Şu özel kalıba dökülmüşlerdir, dünyamızı yaratan.
Yaradılışına uygun çark kurulduktan sonra
Yıllar yılı süregelmiştir dünyamız
Bu çarkın sonucudur geri kalan her şey.
Irmaklar susamış denizi tazeler kaynaklardan,
Güneş ışınıyla döllenen toprak yeniler ürününü,
Ve doğan hayvanlar tutkuyla beslenirler ondan.
Esirin kaygan alevleri korur dirimini.

KİTAP II

Dize: 667-686

Her tür hayvan çeşitli parçalardan oluşmuştur
—Kemikler, kan, damarlar, kaslar, nem, et ve ısı—
Ve aralarındaki tek ayrım şudur bu tözlerin:
Atomlarının değişik biçimlerde olması.

Dahası var; tutuşabilir ve yanabilir her nesne,
Hiç değilse ateş alma, ışık verme, küllenme
İçin gerekli bir madde gizler içinde.
Aynı yoldan çıkarak başka nesneyi incelersen
Göreceksin ki nice tözlerin
Tohumları vardır gövdesinde ve
Nice atomlar bileşmiştir çeşitli biçimleriyle.

Hem renk var, hem tat ve koku nesnelerin çoğunda,
Demek ki bol biçimlidir onları oluşturan madde.
Çünkü koku, rengin giremediği derinliğe
Sızar insan bedeninde.
Renk başka bir yol seçer,
O yoldan varır insan duyularına.
Atomların biçimlerinde bir ayrım var demek ki:
Değişik biçimler birleşiyor bir bütünde
Ve tohumların karışımından oluşuyor nesneler.

KİTAP III

(Epikuros'a hitap ve övgü:)

Dize: 1-17

Sen kör karanlıkta ilk duru ışığı yandıransın,
Yaşamın gizli tatlarını açığa vuransın.

—Sensin kılavuzum, ey Yunan ırkının görkemi!—
Senin belirgin ayak izlerinde yürüyorum şimdi.
Aşktır sana öykünmemin nedeni, haset değil.
Kırlangıç aynı türküyü tutturabilir mi kuğuyla?
Oğlak, incecik bacaklarıyla yarışabilir mi
O tez-koşuşlu, güçlü kısrakla?
Sensin atam, ey gerçeğin bulgucusu!
Bir ata sevecenliğiyle yol göster bana.
Çiçeklerden sekmeden bal toplayan arılar gibi,
Dadanmışım ben senin altın sözlerine,
Sonsuz dirime yaraşan altın deyişlerine,

Tanrısal kafadan doğma o düşünüş,
Evrenin yapısını açıklamaya başlayınca,
Çöker dünyanın alevli surları, unuturum korkuyu,
Evrenin oluştuğunu görürüm bitimsiz boşlukta.

Dize: 162-168

Ruh ve can da maddeden oluşmuşlardır
Bu mantığa göre. Kolları uyarışlarını,
Uykudan kaldırışlarını bedeni, anlamını
Değiştirişlerini yüzün, bizi yönetişlerini;
Üstlenişlerini dokunma gerektiren bu edimleri
Görebiliyoruz; dokunmada da gerekliyse madde
Maddeden oluştuklarını nasıl yadsırız?

Dize: 324-337

Demek ki, *can vardır bedenin tümünde*
Bedenin kılavuzu, koruyucusudur can da.
Ortak köklerle sarılmışlardır birbirlerine
Ve yıkıma uğramadan kopamazlar da.
Ne kadar kolaysa özüne dokunmadan
Tütsüden kokusunu ayırmak;
Çözülmeye uğratmadan bedeni,
Ruhla canı çıkarmak da kolaydır
Aynı ölçüde! —İlk oluşumdan bu yana ikisi
İçiçie geçmiş atomlarıyla ortaktırlar yaşamada—
Şurası apaçık: Olmadan birinin yardımı
Obürü yoksundur duyum yetisinden.
Onların karşılıklı devinimlerinin bileşiminden
Etimizde ancak parlar duyu gücünün kıvılcımı.

Dize: 397-430

Unutma ki, *yaşamı gözetmede, ayarlamada*
Ruh çok daha önemlidir can'dan.
Ruh ve zihin olmasa; organlarımızda bir an
Dayanamaz dirim gücü ve can, izleyerek
Kılavuzunun seçtiği yolu, dağılır havaya,
Ardında ölüm soğuğunu duyan organlar kalır.
Ruh varken vardır yaşam.

Dize: 547-578

Ruh da bir parçasıdır insanın ve
Çakılıdır belli bir yerde: Yaşama yol gösteren
Kulaklar, gözler ve öteki duyular gibi.
Elimiz, gözümüz ya da burun deliklerimiz
Bizden yalıtlandıklarında duyumdan yoksundur,
Varolmazlar bile, çürüyüp giderler hemen.
Ruh da varolamaz bedenin ve kendisini
Çanak gibi taşıyan kişinin dışında.
Bu benzetmedekinden daha da yakındır üstelik
İlintileri: Beden sanki yapışmıştır ruha.

Dahası, ruhla beden —yaşayan bir güç olarak—
Bağlantılarından alırlar güçlerini ve dirimlerini.
Beden olmazsa ruh yürütemez dirimsel devinimleri;
Duyularını işletemez candan yoksunken,
Ayakta kalamaz beden. Tıpkı çıkarılmış bir göz
Nasıl göremezse, canla ruh da
Güçsüzdürler tek başlarına. Onların damarlara
Ete, kaslara ve kemiklere karışmış
Atomlarını birlikte tutar tüm beden,
Ki ayrılamazlar, uzaklaşamazlar birbirlerinden...
Ve duyu gücü yaratan devinimlere girişebilirler böylece.
Ölümden sonra havaya atılınca da bedenden,
Sürdüremezler duyusal devinimleri. Çünkü yoktur artık
Bütünlüğünü sağlayan eski gövde. Can atomlarını
Tutabilmek için bir arada —eskiden bedende
Kaslardayken yürüttükleri devinimleri
Şimdi de sürdürmeleri için—
Havanın canlı bir beden olması gerekirdi.
Bu tartışmasız kanıtlara bakınca anlayacaksın:
Son dirim soluğu çıkıp da beden sönünce,

Ruhun ve canın duyuları da çözüşür birlikte,
Çünkü ikisi de aynı nedenin sonucudurlar.

Dize: 1024-1036

Kerberos[2], Furia'lar[3], ateş püsküren derin cehennem
Bil ki hiçbirinin aslı yoktur. Ama yaşamı,
Hataların cezalandırılacağı korkusu karartır.
Suçların büyüklüğü oranında korku da artar,
Ceza da: Tarpeia kayasından atılış, zehir,
Zindan, kamçı, sehpa, işkence çarkları,
Kaynayan uçurum, kavuran zift, dağlayan demir...
Bunlar gerçekte olmasa bile, suçlu,
Korkulu bekleyiş içinde kendini kamçılar!
Kestiremez işkencenin ne zaman kesileceğini,
Ne zaman biteceğini cezasının. Ve ürker ölümün
Acıyı arttıracağından büsbütün. Yani cehennem,
Akılsız ölümlülerin bu dünyada sürdüğü yaşamdır.

KİTAP IV

Dize: 726-752

Ey Memmius, *hayal gücünü uyaran dürtüyü ve*
Ruhumuza yer eden görüntülerin, kısaca,
Nereden geldiğini anlatacağım sana.
Önce diyorum ki: Varlıkların yüzeyinden çıkan
Yığınla incecik zar uçuşmaktadır her yana.
Havada rastlaştıklarında, bürümcük
Ya da altın varaklar gibi kolayca girebilirler
Bileşime. Gözü alan, görme duyumuzu uyaran
Zarlara oranla çok daha seyrektir dokuları.
Girip bedenin çatlaklarından, ruhun o incecik
Tözünü harekete geçiriyor, duyumu uyarıyorlar ya!
Kentaur'lar[4], Siren'ler[5], Kerberos benzeri köpekler
Ve kemikleri toprağın bağrına karışmış nice ölü
Bu yüzden görünür bize. Aslında

(2) Ölüler ülkesinin kapısını bekleyen üç başlı korkunç köpek.
(3) Kötülük yapan, öç alan cinler.
(4) At-adamlar.
(5) Gemicileri güzel sesleri ile çekip kayalara çarptıran periler.

Her yerde uçuşan bu zarlar çeşitlidir: Kimi,
Ansızın kendiliğinden oluşur havada; kimi çıkıp
Türlü gövdelerden, oluşur biçimlerinin kaynaşmasıyla.
Kentaur, sözgelimi: Yaşamdan alınmamıştır imgesi.
Hiç varolmamıştır ki böylesi bir yaratık! Ama
Dediğim gibi, bir atla bir insandan çıkan
Yüzey-zarları rastlantı sonucu çakışırsa,
Dokularının narinliği ve inceliği nedeniyle
O saat yapışabilirler birbirine.
Öbür düşsel yaratıklarda da durum böyle.
Dediğim gibi, anlatılmaz bir devingenlik ve çeviklikle
Devinir bu zarlar ve bir dokunuşta devindirir herhangi biri,
Onun kadar narin ve şaşılacak devingenlikteki ruhumuzu.

KİTAP V

Dize: 182-200

Hem şu da var ayrıca: İnsanoğlunu tanrılar
Hangi örneğe bakarak yaratmışlar?
Hangi kaynaktan alıp imgesinin esinini,
Göz önüne getirmişler yaratmak istediklerini?
Nereden bilebilirlerdi atomların gücünü ve
Çeşitli bileşimlerindeki gizli yetkinliği,
Doğa kendisi sunmasaydı yaratışın örneğini?
Yığınla atom kendi ağırlığıyla sürüklenirken
Oradan oraya, sonsuz zamanda, birbirlerine
Hızla çarparak; olabilecek her türlü bileşimi
Denemiş ve bu yolla gerçekleşebilecek her şeyi
Göstermişlerdir böylece. Bugünkü dünyamızı yapan
Ve her gün değişimi körükleyen kümeleşmeleri,
Devinimleri bulmalarına şaşmamalı sonunda.
Atomları hiç bilmeseydim de, göksel olayların
Kendilerini çağırırdım tanıklığa ve başka
Kanıtlar aracılığıyla ortaya koyardım evrenin
Tanrısal güçle yaratılmadığını bizim adımıza.
Neden dersen, öylesine çok ki eksiği!

Dize: 240-294

Bilinir ki, kurucu parçaları
Doğan ve ölen maddenin yapılanmasından oluşan
Gövdelerin kendileri de

Dışında kalamaz bu kuralın.
Ana ögelerinin çözüldüğünü ve yeniden varolduğunu
Görüyorsak dünyanın, göğün ve yerin de;
Doğduklarını çıkarabiliriz bundan ve bir gün
Eninde sonunda yıkılacaklarını kesinlikle.

Kanıtsız konuşuyorum sanma, ey Memmius,
Toprağın ve ateşin, rüzgârın ve suyun
Ölümlü olduklarını; öleceklerini
Gün geldiğinde, sonra kuşkusuz yeniden
Varolup gelişeceklerini söylediğimde;
Toprağı al önce. Sürekli güneşte kavrulan ve
Ayak altında çiğnenen bölümü, bir buğu salar.
Uçuşan toz bulutları, savurgan rüzgârla
Havaya karışır. Bir bölümü sele dönüşür yeniden
Yağmurların etkisiyle ve ırmaklar
Kemirir durur kıyılarını. Toprak, durmaksızın
Verdiğini beslemek için başka varlıkları
Geri alır. Evrensel ana, ortaklaşa mezardır da.
Bir yandan aşınırken, bir yandan tazelenir.
Suya gelince: Söylemek gereksiz sanırım,
Durmaksızın çoğaldığını denizin ve çayların,
Akışın hiç bitmediğini. Suyun çağlayışı
Her yerde kanıtlıyor bunu. Öncü sel kesilir,
Çağıltısı yiter ve yükselmez suyun düzeyi.
Ya yüzeyini tarayan rüzgârın etkisiyledir
Ya kızgın güneşin çözüştüren ışınlarından
Deniz suyunun azalışı. Ya da suların
Toprak altında her yöne sızmasından.
Tuz süzülür ve suyun ana kütlesi gerisin geri
Gözeye akar, toplanır orada. Ve arınmış olarak
Çağlar toprakta, ıslak ayak izinde dalgalarının.

Şimdi havayı, olanca kütlesi her an
Sayısız değişimden geçen havayı alalım ele.
Gövdelerden durmaksızın salınanlar, kocaman
Okyanusunda barınır havanın. Karşılığında
Gövdelere madde vermese hava; yenilemese
Akıp duran biçimlerini; çoktan çözülüp dönüşürlerdi havaya.
Demek varlıklardan ürüyor hava, yine onlara dönüşüyor;
Her şey sürekli bir oluşta olduğuna göre.

Kızgın güneş! Akışkan ışığın cömert pınarı,
Usanmadan yıkar göğü taze parıltısıyla.
Gecikmez eski ışığın yerine yeniyi getirmede.
Çünkü her ışın çakışı —sonucu ne olsa—
Bir eksilmedir gözede. Anlatayım bak:
Bulutlar daha göğe tırmanır tırmanmaz,
Keser kesmez güneşi, ışınların uçları
Ansızın görünmez olur. Ve
Bulutların geçtiği yerde yeryüzü aydınlanmaz.
Gövdeler hep yeni bir ışığa gereksiniyor demek.
Her parıltı çakışı kısa sürelidir ve asla
Görülemezdi güneşte varlıklar, o gür gözeden,
Işık, sürekli olarak sağlanmasaydı.

Dize: 417-509

Şimdi *evreleriyle ele alacağım sırayla,*
Maddenin başlangıç yoğunluğunu;
Yerin, göğün ve okyanus diplerinin
Ve güneş ve ay yuvarlaklarının
Temelini nasıl attığını onun. Besbelli
Atomlar uslarını kullanarak düzen gözetmedi,
İşbölümüne de gitmediler aralarında.
Ama yığınla atom, sonsuz zamanda, çeşitli
Yönlere koşuşturarak, ağırlıklarıyla çekilip
Çarpışarak birleşmiştir türlü biçimlerde
Ve bileşimleriyle ortaya koymuştur
Oluşabilecek şeyleri. Demek her türlü devinimle,
Her türlü bağlantıyı denedikleri bu yolculukta
Ansızın rastlaşanlar ve doğal olarak
Yaratabilenler özlü dokuları —yeri, göğü,
Denizi ve canlı türlerini— gelmiş bir araya.

Güneşin parlak topu görünmüyordu o sıralar
—Tepelere ağan ve ışığını yağdıran—
Ne de gökkubbeye üşüşmüştü yıldızlar.
Ne deniz vardı, ne gök, ne yer, ne hava,
Ne de bildiklerimize benzer bir nesne— salt
Yeni kümelenmiş her türden atomlar arasında
Bir kasırga— Bu uyumsuzluktan doğdu çatışma:
Ara boşluklarında atomların, yönelişlerinde,
Birleşimlerinde, çarpışmalarında, devinimlerinde

Kargaşa yaratan. Biçimlerindeki çeşitlilik gereği
Koruyamazlardı başlangıçtaki bileşimlerini,
Devinimce uzlaşamazlardı çünkü. Bu karmaşada
Elendiler kendiliklerinden: Benzerler birleşti,
Dünya kabataslak çizildi: Önce göğün çatısını
Yerden ayırdılar; kütleden ayrı bir çanakta
Suları barındırdı deniz; yalıtlanmış
Katışıksız alevi Esir'in, ötelerde kümelendi.

Toprağın tüm tozanları, ağırlıklarından ve
Dolaşıklıklarından ötürü ortada toplandı
Ve diplerdeki mevzileri geçirdi ele.
Kaynaşmaları ve kenetlenmeleri oranında
Basınçlarıyla attılar dışarı yıldızları,
Güneşi ve ayı ve denizi oluşturan atomları
Ve dış duvarlarını bu yüce dünyanın.
Çünkü pürüzsüz ve yuvarlak bunların tohumları
Ve çok daha küçük toprağın tozanlarından.
Topraktan ilk kopan öge, geçip süngersi kabuktan
Tepelere ağan, ateş-üreticisi Esir oldu.
Hafifliği yüzünden ateşi de taşıdı yedeğinde.
Güneşin altın ışınları çiğle ıslanmış otlarda
Nasıl parlar tam ağarırken: Pınarlar
Bir buğu salıverir; toprak kendisi de tüter
Kimi zaman. İşte bu buğular kaynaştığında,
Tözleri havanın yukarı katlarında birleşince,
Göğün altına kalın bir perde dokurlar.
O günlerde de Esir'in oynak, uçucu ateşi,
Tıpatıp böyle dağıldı dünyanın çemberine
Ve sızarak içerlere yayıldı ve aldı
Ögelerin tümünü sımsıcak kucağına.
Güneşin ve ayın doğumu izledi bunu.
Başladılar havakürenin yarı yolunda dönmeye.
Toprak sahip çıkmadı onlara, Esir de; çünkü
Ne dibe çökecek kadar ağırdılar, ne de
Doruklara ağabilecek kadar hafif. Ama
Yarı yolda canlı gövdeleri döndürebilir,
Parçalarını toparlayarak bütünlerler dünyayı.
Bizim bedenimiz de öyle değil mi? Kimi organlar
Çakılıyken yerlerine, özgürdür devinmekte kimi.

Bu ögeler çekildiğinde, bugün denizin
Mavi enginliğiyle örtülmüş bölgelerde,

Ansızın çöktü toprak, köpüren tuz doldu boşluğa.
Çevreyi kuşatan Esir ateşleriyle
Güneş ışınları; durmadan döverek dört yandan
Dış kabuğu daha da sıkıştırdı.
Öyle ki, büzüşüp yoğunlaştı toprak merkezde,
Kütleleşti. Daha gür tuzlu su selleri sızdı
Bağrından, okyanusun köpük tarlalarını besledi.
Hep yenilenen ısı ve hava tozanları kaçarak
Toprağın ta üstünde yükselen ışıltılı göğü
Perçinledi. Düzlükler yerine otururken,
Dağ dorukları daha bir sivrildi; çünkü
Çökertilemezdi kayalar ve getirilemezdi
Aynı düzeye toprağın bütün parçaları

Ve toprak, tözünün ağırlığıyla, kaynaşmasıyla
Dinginliğe ulaştı. Ve —bir benzetme yaparsak—
Tümü dibe çökeldi tortusunun, dipte birikti.
Sonra deniz, hava ve ateşli Esir sırasıyla
Özgür kaldılar ilksel katışıksızlıklarında
Hafifliklerine göre. En duruları, en hafifleri
Esir, yüzer durur esintili havada
Karıştırmaz duru özünü rüzgârın hırçınlığına.
Alt kesimlere bırakır yutan kasırgaları; onlar
Altüst olur deli rüzgârla, kesin bir yol çizer
—Kendi öz ateşleriyle— kayarken Esir.
Bu düzgün ve ayarlı akışın bir örneğini de
Bosporos'ta[6] görürüz; bu denizin sularının
Hep aynı eğimle, aynı akıntıya uyuşunda.

Dize: 781-824

Önce: Tepelerini yeşil otların ışıltısıyla
Donattı toprak, her düzlükte güleç otlaklar
Yeşil yeşil yandı, tomurcuğa durdu.
Sonra her türden ağaç doludizgin
Serpilme yarışına girdi esintili havada.
Kanatlıların ve dört ayaklıların gövdesinde
Tüy, kürk ve post nasıl hemen çıkarsa
Yeni doğan toprak da otlar ve çalılar sürdü
Ve ölümlü türlerini yarattı sonra.

(6) İstanbul Boğazı.

Gökten düşmüş olamaz hayvanlar
Türlü kaynaklardan, türlü biçimlerde.
Ne de denizden çıkmadır karada yaşayanlar.
İmdi: Ana adını boşuna vermemişler toprağa
Çünkü ondan çıkmış her şey. Bu gün bile
Sağanakların ve güneşin iç sıcaklığıyla
Sürüyle hayvan oluşuyor topraktan, öyleyse
Gencecikken toprak ve Esir, şaşmamalı
Daha çok, daha iri hayvanların yaratılışına!
Önce kanatlı kuş türleri çıktı baharda
Yumurtalarından. Şimdi de ağustosböceği
Yazın kendi isteğiyle sıyrılmaz mı;
Barınak, besin ardında, borumsu hırkasından?
Ve ondan sonra toprak ilk memelileri yarattı.
Bir su ve nem bolluğu vardı her yanda
Ve her elverişli yerde döl yatakları
Köklerle bağlandı toprağa. Sonra
Zamanı geldiğinde, gelişince dölüt,
Patlattı yatağı, saldı suyu, havaya koştu
Soluk soluğa. Doğa hemen toprağın
Tüm gözeneklerini yöneltti oraya,
Damarları açtı, süte benzer bir su çıkarttı.
—Şimdi de doğum yapan her dişi
Tatlı sütle dolar, içindeki besin akımı
Memelere yönelir tümüyle —Yavrularını besledi—
Tüyü bol yeşil çimende ısıttı, uyuttu toprak.

Yaman kırağılardan, kavurucu sıcaktan
Deli rüzgârlardan iz yoktu, dünya çocukken.
Çünkü gelişme ve yetkinleşme varlıklarda
Zamanla atbaşı gider. Buradan görüyoruz ki
Haklılar, ana adını takmakta toprağa.
Değil mi ki, insan soyunu yaratmış bir yandan;
Belli mevsimlerde yabanıl hayvanları;
Can vermiş hava kuşlarının zengin türlerine de.

Dize: 943-979

Irmaklar, kaynaklar seslenirdi onlara
Susuzluklarını gidersinler diye —bugün de
Tepelerden çağlayan su kütlesi, yabanın
Susamış hayvanlarını çeker uzaklardan—

Rastladıkları orman sığınaklarını yokladılar
Nympha'ların[7]; öğrendiler damlacıkların
Bol sağanakla yıkadığını yosunları, kayaları
Ve ovada yer yer fışkırdığını.

Ateşi bilmiyorlardı daha. Derileri,
Avladıkları hayvanların postlarını giymeyi
Akıl edemiyorlardı. Çalılıklardaydılar;
Dağ oyuklarında, kovuklarda, ormanlarda.
Yağmurdan ve rüzgârın kamçısından
Kaçınmak gerektiğinde, hırpalanmış bedenlerini
Fundalıklara gizliyorlardı. Bilinmiyordu
Ortak çıkar, töre ve yasa kısıtlamaları.
Birey kendini düşünüp tek başına avlanıyordu.
Venüs yeşillikte çiftleştiriyordu sevgilileri.
Bazen karşılıklı istekti neden, bazen erkeğin
Dizginlenmez tutkusuydu, bazen de meşe palamudu,
Kocayemiş ya da sulu armut gibi bir armağan.

Çeviklikleri ve ellerinin, ayaklarının
Olağanüstü gücüyle; orman hayvanlarını
Taş atarak avlayabiliyorlardı, sopa kullanarak.
Çoğunu altedecek güçteydiler, göz korkutan
Bir-iki canavardan da gizlenecek yer vardı.
Gece bastırdığında, yabandomuzları örneği
Yerlere çırılçıplak uzanıyorlardı, yapraklarla,
Dallarla örtünüyorlardı. Safsatadır
Gecenin ıssızlığında, korkuyla haykırarak
Günışığının ardından koştukları; güneşin
Kızıl meşalesiyle göğü aydınlatmasını yine
Derin uykuya dalıp, dingin bekliyorlardı.
Çocukluklarından beri alışkındılar böyle
Karanlıkla ışığın birbirini izlemesine;
Güneşin çekilişiyle yeryüzünün bitimsiz
Karanlığa gömüleceğinden kuşkulanamazlardı.

Dize: 1009-1039

Zamanla kulübe yaptı insanoğlu
Post kuşandı, ateş yaktı. Erkekle dişi

(7) Doğanın her yerinde (su, orman, deniz, ağaç, dağ vb.) bulunan periler.

Sürekli birlik kurdular aralarında,
Gözettiler yavrularını. İşte ilk o zaman
Yumuşamaya başladı insan yüreği;
Ateşle, kişinin dayanıklılığı kırıldı soğuğa
Gök altında üşüdü. Venüs[8] kaba gücünü uslandırdı.
Çocuklar türlü diller dökerek yatıştırdı
Köpüren büyüklerini. *Komşuluk* ilişkisi başladı.
Zorbalığa karşı koymak adına. Çocukları ve
Kadınları için erkekler, komşularına yakardı
Ellerini sallayıp anlamsız sesler çıkararak
Güçlüleri, zayıfları korumaya çağırdılar;
Zora karşı koymaya. Tam bir amaç birliği kurulamadı.
Yine de, andına kalmış demek, çoğunluk...
Yoksa silinip giderdi insan soyu tümüyle
—Daha o günlerde— üreyip çoğalamazdı, kuşaklar
İzleyemezdi birbirlerini ta bugünlere.
Konuşma dilinin seslerine gelince: Bunları
Doğa söyletti insanlara ve kullanışlılık
Biçimlendirdi tüm varlıkların adlarını.
Konuşamayan bebelerde görürüz benzer süreci:
Uğunarak ellerini kollarını sallar,
İmlerler nesneleri. Çünkü her yaratıkta,
Uğrunda yetilerini kullanabileceği
Amaçları sezme gücü vardır. Boğa yavrusu,
Daha boynuzları gelişip de sürmemişken başında,
Öfkelenince tos vurur oraya buraya.
Panter ve aslan yavruları, pençeleri ve ağızlarıyla
Saldırıya geçer, yokken tırnakları dişleri.
Kuşlar, kanatlarına güvenir rasgele uçuşta.

Dize: 1135-1159

Ve krallar öldürüldü böylece, görkemli tahtlar
Toza toprağa battı, kibirli âsâlar da.
Düştü soylu önderlerin tuğları gönderlerinden,
Kalabalığın ayakları altında kana bulandı.
Bir zamanlar bunca korkulan, elbet çiğnenecekti
Hırsla. Yine zorba kalabalığa geçti egemenlik;
Herkes üstünlük kurmak istedi kendi adına.

(8) Aşk ve güzellik tanrıçası.

Kimileri, belli haklara ve yasalara dayalı
Ana koşullar sürdüler ortaya. İnsanoğlu,
Zorbalıktan, çatışmadan bezmişti.
Gönüllü boyun eğdi, yasaların ve kurumların
Boyunduruğuna. Çok doğaldı elbette
Bu zorbalıktan kaçıp kurtulma isteği,
Adaletli kanunların hoşgörüsünden uzak ve her bireyin
Öfkesini insafsızca öç alarak giderdiği bir toplumda.
O zamandan bu yana, ceza korkusu dengeledi
Yaşam ödüllerinin tadını. Kendi zorbalığının
Ve suçun geri tepmesinden korkar oldu kişi.
Toplumsal düzen sözleşmesini bozarsa,
Dingin, sıkıntısız yaşam süremiyor bir daha.
Tanrılardan ve insanlardan gizlese de biliyor
Önseziyle, hep gizli kalamayacaktır suçu.
Masallardan duymuş çünkü, düşlerinde
Ya da ateş nöbetlerinde nasıl teker teker
Eski gizli suçlarını sayıklamış kişiler.

Dize: 1280-1295

Artık kendin de çözebilirsin, ey Memmius,
Demir araçları nasıl bulduğunu insanoğlunun:
İlk silâhları elleri, tırnakları ve dişleriydi.
Sonra taşlar, ağaçlardan kopardığı dallar
Ve bunların ardısıra ateşle alev. Sonra da
Kaba demir ve bakır geldi.
Bakır daha önce bulundu demirden aslında.
Daha elverişliydi ve boldu.
Bakırla sürüldü toprak. Bakırla kamçılandı.
Savaşın kabaran dalgaları; ölümcül yaraların,
Tohumları bakırla savruldu, sürüler yağmalandı.
Silâhlar karşısında zırhsızlar, çıplaklar
Hemen tutsak düştüler. Sonra ağır ağır
Demir kılıç egemenlik kurdu, yıkıldı gitti
Tunç orağın tafrası. Rençber demir sabana alıştı.
Ve güçler eşitlendi savaşın kargaşasında.

Dize: 1296-1300

İnsanoğlunun silâhlanıp at koşturması,
Dizginleri sol eliyle kavrarken, sağ kolunu
Özgür bırakması dalaşta, çok daha eskidir

Çifte at koşulu arabaları sürüp,
Savaş kumarına meydan okuyuşundan.

Dize: 1348-1351

Giysilere gelince: Örgü, dokumadan önceydi:
Demirin bulunması gerekliydi tezgâh yapımına
Demir olmasa işler miydi, mekik, iğ, çıkrık gibi
Yapımı ustalık isteyen gereçler?

Dize: 1359-1360

Bitki ekiminde ve ağaçların aşılanmasında
İnsanoğluna kendi örnek oldu doğa.

Dize: 1377-1382

İnsanoğlu, *ezgisinde uyum gözetilmiş şarkılara*
Katılmadan çok önce, kuşların ötüşlerine
Öykünürdü; rüzgârın sazlıklardaki ıslığından
Kamışları üflemeyi öğrendi köylüler.
Daha sonra, yavaş yavaş, parmak dokununca
Kavaldan çıkan içli ezgileri ezberlediler.

Dize: 1438-1455

Bu dönemde insanlar, surlarla çevrili
Bir yaşam sürüyordu; bölüşülmüş,
Sınırlanmış topraklarını ekiyordu.
Deniz kıpır kıpırdı yelkenlerle. Toplumlar
Sözleşmeler, dostluk antlaşmalarıyla bağlıydı.
Tarihi, şarkılarına geçiriyordu ozanlar.
Ama yazı yeniydi daha. Bu yüzden bilemiyoruz,
Akılla seziyoruz bu dönemden öncesini.
Denizcilik, tarım, surlar ve yasalar
Ve tat ve incelik kaynağı her şey —şarkılar,
Resimler, ustaca oyulmuş parlak yontular—
Kullanılma sonucu doğmuş, etkin ruhun denemeleriyle,
İnsan adım adım ilerlerken karanlıkta.
Demek her bir gelişme zamanla güç kazanıyor,
Akılla çıkıyor gün ışığına.
Nice şeyler kurmuş demek insan ruhu
Ve sanatla ermiş en son doruğa.

Çevirenler :
Tomris Uyar - Turgut Uyar*

(*) *Evrenin Yapısı,* Hürriyet Yayınları, değişik sayfalardan.

CATULLUS

ŞİİRLER

5

Yaşayalım, Lesbiam, ve sevişelim,
Asık suratlı ihtiyarların söylenmelerine
Değer vermeyelim bir metelik bile.
Güneşler batıp tekrar geri dönebilir:
Bizim kısa ışığımız ise bir kez söndü mü
Uyumamız gereken tek ve sonsuz bir gecedir.
Bana bir öpücük ver, sonra da yüz,
Sonra bir ikinci bin, bir ikinci yüz,
Sonra gene bir bin, sonra gene yüz,
Öyle ki birçok binlerin sonunda
Karıştıralım sayılarını, bilmeyelim,
Bir kem gözlü de kıskanıp nazar değdirmesin
Bu kadar çok olduğunu bilip öpücüklerimizin!

70

Sevdiğim kadın benden başkasına varmayacağını söylüyor,
İsteyen Juppiter olsa bile hatta.
Böyle diyor: Ama bir kadının sevdalı âşığına söylediklerini
Rüzgâra yazmak gerekir ve hızlı akan sulara.

107

Eğer arzu eden, özlem çeken biri
Umudunu yitirmişken olursa istediği,
Sevinçle dolar taşar içi.
İşte benim için bu büyük bir sevinç,

Altından da değerli,
Kendini getirdin bana geri;
Senin özleminle yanıp tutuşan,
Özleyen ama umut edemeyen
Bana geri getirdin kendini kendiliğinden.
Ey daha beyaz bir işaretle gösterilecek gün!
Kim var yaşayan benden mutlu acaba?
Ya da kim söyleyebilir hayatta
Bundan daha istenecek şey olabilir diye?

85

Nefret ediyorum ve seviyorum. Neden böyle yapıyorum diye
belki sorarsın.
Bilmiyorum, ama bunu hissediyorum ve kahroluyorum.

9

Bütün arkadaşlarımın, binlercesinin içinden en
çok sevdiğim Veranius'cuğum, geri geldin mi evine,
ocağının tanrılarına, seni seven kardeşlerine ve
yaşlı anana? Geldin! Ah ne sevinçli haber benim
için! Sağ salim göreceğim seni, dinleyeceğim
anlatırken İberyalıların şehirlerini, tarihini,
değişik kavimlerini, hep yaptığın gibi, ve boynuna
sarılıp tatlı ağzından, gözlerinden öpeceğim.
Ey başkalarından mutlu olan bütün insanlar var mı
benden sevinçliniz, benden mutlunuz?

46

Artık ilkbahar yumuşak ve ılık havaları getiriyor;
Batı rüzgârının tatlı esintileri gökyüzünün
gündönümü kızgınlığını yatıştırıyor. Bırakalım,
Catullus, Frigia'nın ovalarını ve sıcak Nikaia'nın
zengin topraklarını: Küçük Asya'nın ünlü şehirlerine
uçalım. Sabırsız gönlüm şimdiden gezip dolaşmak
arzusuyla doluyor, şimdiden sevinçle canlanıyor
hevesli ayaklarım. Ey tatlı arkadaş toplulukları,
hoşça kalın; uzaktaki evimizden birlikte yola çıkıp
ayrı ayrı, çeşitli yollardan geri dönüyoruz.

52

Ne var, Catullus? Ne bekliyorsun ölmek için?
Kel kafalı Nonius Senato koltuğunda oturmada,
Vatinius da konsüllüğü üstüne şimdiden ediyor yemin,
Nen var, Catullus? Neden ölmüyorsun hâlâ?

101

Birçok ülkeler ve denizler aşıp
Geldim, kardeşim, bu acıklı vedalaşmaya,
Ölümün son ödevini sunmak için sana,
Sessiz küllerine sesleneyim diye, boşuna olsa da,
Madem ki kader senin kendini aldı benden,
Ah, zavallı kardeşim, vakitsiz koparılan benden!
İşte şimdi atalarımızın eski töresince
Al bu sunuları bu hazin veda töreninde
Islanmış, kardeşinin bol bol akan gözyaşlarıyla,
Ve sonsuza dek, kardeşim, elveda, elveda!

Çeviren: Müzehher Erim

CICERO

ŞAİR ARCHIAS SAVUNMASI

[Şair A. Licinius Archias, Cicero'nun yazıları sayesinde tanınmıştır. Antiokheia (Antakya)da doğmuş, genç yaşta Küçük Asya'ya, Yunanistan'a, Güney İtalya'ya yaptığı yolculuklardan sonra İ.Ö. 102 yılında Roma'ya gelmiştir. Roma'da önce Marius'un Cimber'lere karşı yaptığı savaşı, sonra L. Licinius Lucullus'un Mithridates Savaşı'nı öven şiirler yazmıştır. Lucullus'un aracılığı ile 93 yılında Herakleia kentinin yurttaşlığına kabul edilmiş, Lex Plautia'ya göre de dolayısıyla Roma yurttaşı olmuştur. 62 yılında Grattius, Archias'ı Roma yurttaşlık hakkını yasal yoldan elde etmemekle suçluyor ve bu hakkın ondan alınmasını istiyor. Archias'ın savunmasını üzerine alan Cicero savunmasında hukuksal ilke ve ögelerden çok edebiyat ve bilimin değeri üzerinde duruyor. Edebiyatın, bilginin insanı geliştirip olgunlaştırmaktaki önemini, şairlerin kişilerin ününü dünyaya yaymaktaki rolünü belirtiyor.]

12. Bu adamdan niçin bu kadar hoşlandığımı benden soracaksın, Grattius. Hoşlanıyorum, çünkü bu adam Forum'un gürültülü yaşamı içinde dinleneceğim, ağır sözler duya duya sağırlaşan kulaklarımı dinginliğe eriştireceğim bir yer sağlıyor. Yoksa sen olayların bu kadar karışık olduğu bir dönemde ruhlarımızı bir öğrenim, bir manevî olgunlaşma ile geliştirmezsek, her günkü konuşmalarımızın bize yeteceğini veya ruhlarımızı aynı öğrenim ile yumuşatıp yatıştırmazsak, onların bu kadar büyük gerginliklere katlanabileceğini mi sanıyorsun? İtiraf ederim ki ben bu gibi çalışmalara kendimi verdim. Çalışmalarından halkın yararına bir ürün sağlayamayacak veya ortaya, aydınlığa bir şey çıkaramayacak kadar edebiyata kendini kaptırmış olanlar varsa, bundan onlar utansınlar! Ama ben niçin utanayım! Çünkü ben yıllardan beri öyle bir yaşam sürüyorum ki, sayın yargıçlar, bu türlü çalışmalara verdiğim zamanlar hiçbir zaman hiçbir arkadaşımın kötü veya iyi günlerini paylaşmaktan beni alıkoymadı, zevkimde geri bırakmadı, uykumda geciktirmedi. 13. Bu nedenle, başkalarının kendi işlerini görmeye, bayram günlerini oyunlarla kutlamaya, başka zevklere, hattâ bedenin ve ruhun dinlenmesine verdikleri zamanı; başkalarının uzun süreli şölenlere ve son olarak, kumara, top oynamaya ayırdıkları zamanı

ben bu çalışmaları derinleştirmek için kullanırsam, kim bana kusur bulabilir veya haklı olarak kızabilir? Hem bu halimi bana şu nedenlerle daha çok bağışlamanız gerekir: Bir yandan bu çalışmalarımın sonucunda üslûbum gelişiyor, öte yandan da söz söyleme yeteneğim —bende ne kadar varsa— tehlike içinde bulunan arkadaşlarıma yardımdan geri kalmıyor. Bu yeteneğim oldukça yetersiz görülebilirse de hiç olmazsa bu üstün bilgileri hangi kaynaktan aldığımın farkındayım. 14. Çünkü daha genç yaştan beri öğrendiğim birçok düşünürlerin kuralları, birçok yazılar, onur ve dürüstlükten başka hiçbir şeyin ısrarla istenmemesi, bunları elde etmek isterken de her türlü bedensel işkencenin, her türlü ölüm ve sürgün tehlikesinin hiçe sayılması gerektiğine beni ikna etmeseydi, ben hiçbir zaman sizin esenliğiniz için bu kadar çok, ve bu denli büyük savaşımlara, bu soysuzlaşmış insanların her gün yaptıkları saldırılara göğsümü germezdim. Fakat bütün kitaplar, bütün bilgelerin sesleri, bütün tarih hep bu örneklerle doludur. Ama edebiyatın ışığı bunları aydınlatmasa idi, bu örneklerin hepsi karanlıkta kalırdı. Lâtin ve Yunan tarihçileri bize yiğit kimselerin, yalnız gözönünde bulundurup seyretmekle kalmayıp örnek edinip öykünmemiz için ne çok tasvirlerini bıraktılar! Ben devlet yönetiminde bunları her zaman gözönünde tutarak, bu örnek kimseleri hayalimde canlandırarak zekâmı, düşüncemi bu kimselere göre ayarlamaya çalıştım. 15. Şimdi birisi bana şu soruyu soracak: «Nasıl? Erdemleri edebiyata geçen o ünlü kimseler, şu göklere çıkardığın öğrenim sayesinde mi olgun ve gelişkin kimseler oldular?» Hepsi için böyle olduğunu kanıtlamak zordur, bununla birlikte vereceğim yanıt kesin olacak. Evet, ben birçok kimselerin bu öğrenim olmadan da yüksek ruhlu, yüksek erdemli olduklarını, bizzat doğanın verdiği hemen hemen tanrısal olan bir yaradılış, bir yetenek sayesinde, kendi kendilerine hem ölçülü hem de ağırbaşlı hale geldiklerini itiraf ederim; hattâ üstelik şu düşünceyi de eklerim: Ün ve erdem için, öğrenimsiz yetenek, yeteneksiz öğrenimden daha önemlidir. Zaten ben de aynı şeyi ileri sürüyorum. Ender ve parlak bir yaradılışa soyut bilgilerin biçim verici etkisi, öğrenimin sağladığı bir olgunluk eklenirse, işte o zaman göz kamaştıran ve eşine rastlaması zor olan bir varlık ortaya çıkar. 16. Atalarımız bu türden insanlar arasında tanrısal bir kimse olan Scipio Africanus'u, çok ölçülü ve kendine hâkim C. Laelius'u, L. Furius'u, yürekli ve yaşadığı döneme göre çok bilgili yaşlı M. Cato'yu gördüler. Bunlar erdeme erişmek, erdemli kalmak için edebiyattan yardım görmeselerdi, kuşkusuz bu tür çalışmalara hiçbir zaman başvurmazlardı. Bu çalışmalardan bu kadar büyük bir yarar görülmese ve bunlarda yalnızca zevk aransa bile, bence bu ruhun gevşeyip rahata ermesini çok insanca, çok özgürce bir şey olarak yargılardınız. Çünkü öteki zevkler her zaman, her yerde ve her yaşta elde edilemez. Ama bu çalışmalar gençliğe itici güç verir, yaşlılığı eğlendirir; mutlu günleri süsler; felâketlerde bir sığınak ve avuntu sağlar. Evde zevk verir, dışarıda engelleyici değildir; bizimle geceler, yolculukta, köyde ge-

çirdiğimiz günlerde hep bizimledir. 17. Bu çalışmalara kendimiz erişemesek, kendi zevkimiz bunların tadına varmasa da onları başkalarında görsek, o zaman bile bunlara hayran olmamız gerekirdi. İçimizden hangimiz geçenlerde ölen Roscius'a[1] acımayacak kadar kaba ruhlu, taş kalpli idi? Gerçi yaşını almış olarak öldüyse de herkes üstün sanat ve zarafeti nedeniyle onun hiç ölmemesi gerektiğini düşünüyordu. Demek ki o yalnızca beden hareketleri ile bizde bu kadar büyük bir sevgi yaratmıştı; ruhların anlaşılmaz hareketleri ve dehaların çevikliği bizi hiç etkilemeyecek mi? 18. Ben kaç kez, sayın yargıçlar, —bu alışılmamış, yeni konuşma tarzında beni dikkatle dinlediğiniz için iyi yürekliliğinizden yararlanacağım— evet ben kaç kez Archias'ın elinde yazılı bir şey olmadığı halde, doğaçtan, o günün konuları üzerine çok güzel yazılmış uzun şiirler söylediğini gördüm! Kaç kez gene sahneye çağırıldığı zaman, sözlerini ve tümcelerini değiştirerek anlattığını gördüm. Ama bunların üzerinde işleyip düşüne düşüne yazdığında, eski yazarların kazandığı övgüye erişecek kadar beğenildiğini gördüm. Böyle bir adamı ben sevmeyeyim, bu adama hayran olmayayım, her türlü çareye başvurarak onu savunmak gerektiğini düşünmeyeyim, öyle mi? Ama çok üstün, çok bilgili kimselerden öğrendiğimize göre öbür alanların çalışmaları öğrenime, kurallara ve tekniğe bağlı olduğu halde şair sırf yaratılışıyla değerli ve güçlüdür, zihin gücünden hız alır, sanki tanrısal bir solukla dolar taşar. Bu nedenle bizim ünlü Ennius'umuz haklı olarak, sanki tanrıların bir armağanı veya lûtfu olarak bize emanet edildikleri için, şairlere «kutsal» adını verir. 19. Öyleyse, sayın yargıçlar, sizin gibi çok bilgin kimselerin gözünde de şair adı kutsal olsun; bu adın şimdiye kadar barbar ırklar bile değerini düşürmedi. Kayalar, ıssız yerler sesleri yankılandırır; yaban hayvanları bir şarkı duyunca çoğu zaman yollarından döner ve dururlar; en gelişkin, en yüksek öğretilerle yetiştirilmiş olan bizleri şairlerin sesi hiç etkilemeyecek mi? Kolophon[2]'lular Homeros'un kendi memleketlileri olduğunu söylerler, Khios[3]'lular kendilerinin olduğunu ileri sürerler, Salamis[4]'liler onu kendine mal etmek isterler, Smyrna[5]'lılar ise onun kendi memleketlileri olduğundan öyle emindirler ki ona kentlerinde kutsal bir tapınma yeri bile ayırmışlardır. Bundan başka daha birçokları Homeros'u aralarında paylaşamazlar, birbirleriyle rekabet ederler. Demek onlar yabancı bir insanın, sırf şair olduğu için, ölümünden sonra bile, vatandaşları olmasını istiyorlar. Biz hem kendi isteğiyle hem yasa gözünde bizim olan bu şairi sağ iken yurttaşlığa kabul etmeyecek miyiz? Hele Archias, bir zamanlar bütün çabasını, bütün yeteneğini Roma halkının şanını ve ününü dünyaya tanıtmak için harcamışken! Çünkü

(1) Q. Roscius o dönemde Roma'nın en ünlü komedi oyuncusu idi.
(2) Kolophon — İzmir'in güneyinde bir kent.
(3) Khios — Sakız Adası.
(4) Salamis — Yunanistan'ın bir adası.
(5) Smyrna — İzmir.

gençliğinde Kimber'lere karşı yapılan savaş üzerine bir şiir yazmıştı ve bu gibi çalışmalara karşı oldukça duygusuz davranan C. Marius'un bile sevgisini kazanmıştı. 20. Çünkü hiç kimse başarılarına ölmez bir ün sağlayacak dizelerin yazılmasını hoş karşılamayacak kadar Musa'lardan[6] nefret etmez. Derler ki o ünlü Themistokles'ten hangi sanatçının sesini veya hangi insanın sözünü dinlemeyi yeğleyeceği sorulunca «Yiğitliğimi en iyi övecek kimseyi dinlemeyi yeğ tutarım», diye cevap vermiş. 21. . . . . [7] Bunları[8] hangi şairler överlerse, bu şairler Roma halkının şanını dünyaya tanıtırlar. 22. Yaşlı Africanus bizim Ennius'umuzu severdi, hattâ bu yüzden Ennius'un, Scipio'ların mezarında mermerden bir sanduka içine konulduğu sanılmaktadır. Ama onun övgüleri ile yalnızca övülen kimse değil, Roma halkının adı da onur kazanır. Şimdi torun çocuğu bizimle olan Cato'yu göklere çıkarır; bununla Roma halkının tarihine büyük bir onur eklenmiş olur. Kısaca, bütün o ünlü Maximus'lara, Marcellus'lara, Fulvius'lara gösterilen saygıda hepimize düşen bir övgü payı vardır. Öyleyse bunları yazan Rudiae'lı adamı[9] atalarımız yurttaşlığa kabul ettiler de biz birçok ulusların yurttaşlığa almak istedikleri bu Herakleia'lı adamı, yasaya göre bizim yurttaşımız olduğu halde yurttaşlıktan atacak mıyız?

23. Yunanca yazılmış dizelerin Lâtince yazılanlardan daha az onur payı sağladığını sanan varsa, o insan pek çok yanılır, çünkü Yunanca yazılanlar hemen hemen bütün uluslarca okunduğu halde, Lâtince yazılanlar kendi dar sınırları içinde tümüyle kapalı kalmışlardır. O halde, kazandığımız başarılar dünyanın her yanına yayıldığına göre, askerlerimizin oklarının eriştiği yerlere şanımızın ve ünümüzün de yayılmasını istemeliyiz. Çünkü bu yazılar tarihleri yazılan uluslar için önemli olmakla birlikte, asıl ün uğrunda yaşamları pahasına savaşan kimseler için tehlikeleri, zahmetleri göze almaya onları itecek en büyük bir teşvik kaynağıdır. 24. Ünlü Büyük İskender başarılarını anlatacak ne çok yazar bulundurumuş yanında! O bile Sigeion'da Akhilleus'in mezarı başında dururken, «Ey talihli genç adam, kahramanlığını dünyaya yayacak Homeros gibi birini bulduğun için ne mutlu sana!» demiş. Gerçekten de öyle. Çünkü o ünlü *Ilias* yazılmasaydı, Akhilleus'in bedenini örten höyük, adını da örterdi . . . . . 25. . . . . 26. . . . . Gizlenmesi olanaksız olan bir şeyi saklamamalı, açığa vurmalıyız: Hepimizin ün arzusu ile sürükleniriz, en gelişkin insan da en çok ün peşinde koşar Şöhreti hor görme konusunda kitaplar yazan filozoflar bu kitaplarına imzalarını koy-

(6) Esin perileri.
(7) Çevirisi verilmeyen bölümde Mithridates ile yapılan savaşta L. Lucullus'un Romalılara kazandırdığı zaferler anlatılmaktadır.
(8) Bu zaferleri (Mithridates'e karşı kazanılan).
(9) Ennius.

maktan geri kalmamışlardır. Övülmeyi, ünlü olmayı hor gören kitaplarında bile kendilerinin övülmesini, isimlerinin söylenmesini isterler. 27. Çok üstün bir insan, çok üstün bir komutan olan D. Brutus da yaptırdığı tapınakların, anıtların giriş yerlerini çok sevdiği arkadaşı Accius'un şiirleriyle süslemişti. Bundan başka, Ennius'u yanına alarak Aetolia'lılara karşı savaşa giden Fulvius savaşta ele geçirilen ganimeti Musa'lara adamakta hiç duraksama göstermedi. Bu nedenle, henüz silâhlarını bırakmamış komutanların şairlerin adına ve Musa'ların tapınaklarına saygı göstermiş olduğu bir kentte sivil yargıçların Musa' lara saygı göstermekten ve şairleri korumaktan kaçınmamaları gerekir.

Çeviren: Türkân Tunga*

SCIPIO'NUN RÜYASI

[Cicero *Devlet (De Re Publica)* eserini İ.Ö. 54 yılında yazmıştır. Bu eserde Eflâtun'dan Polybios'a kadar bütün Yunan filozoflarından esinlenmiş, ama aynı zamanda Roma devletinin temel prensiplerini de en güzel bir biçimde canlandırmıştır.

Çevirdiğimiz Somnium Scipionis (Scipio'nun Rüyası) eserin sonunda yer alır. Bu rüya Eflâtun'un bazı dialoglarında bulunan «mythos»un yerini tutmaktadır.]

... ...
... ...

«Fakat, Africanus[1], devleti gözetme bakımından daha etkin olman için şunu bil ki vatanı korumuş, ona yardımda bulunmuş ve genişlemesine çalışmış olanların hepsinin gökte belirlenmiş yerleri olduğu kuşkusuzdur[2]. Onlar orada sınırsız mutluluk içinde sonsuzluğa erişirler. Gerçekten, bütün evrenin düzenleyicisi olan o ulu Tanrının indinde, yeryüzünde başarılan işlerin hiçbiri, hu-

(*) *Şair Archias Lehinde, Tercüme Dergisi,* Cilt X, Sayı 55, S. 2-11.

(1) Bu, Genç Scipio Africanus'tur. (Genç Scipio rüyasında, ölmüş olan Yaşlı Scipio ile konuşuyor.)

(2) Bu görüş Roma düşüncesinin siyasete verdiği önemi göstermesi bakımından özellikle dikkate değer; gerçekten yurtseverliğin bir din gücüne ve bağnazlığına varmasıdır ki Roma'nın siyasal egemenliğini onca yüzyıl süreyle sürdürmesine olanak vermiştir.

kukun birleştirdiği ve devlet adı verilen insan toplulukları kadar hoş karşılanmaz. Bu devletlerin önderleri ve koruyucuları oradan[3] ayrılınca buraya[4] dönerler.»

Ben o anda ölüm korkusundan çok akrabalarımdan gelecek olan suikasttan dehşete düşerek bizzat kendisinin, bizim ölmüş dediğimiz babam Paulus ve öbürlerinin[5] yaşayıp yaşamadığını sordum. O: «Bir hapishaneden kurtulur gibi bedenin zincirlerinden sıyrılmış olanlar kuşkusuz ki yaşıyorlar,» dedi. «Gerçekte ölüm olan o sizin yaşam dediğiniz şeydir[6]. Sana doğru gelen baban Paulus'u[7] görmüyor musun?»

Ben onu görünce gözyaşlarım boşandı, fakat o beni kucaklayarak ve öperek ağlamamı engelledi.

Gözyaşlarım dindikten sonra konuşmaya başlayabildiğim zaman, «Rica ederim,» dedim, «Sevgili ve saygıdeğer babacığım, madem ki Africanus'un dediğinden anladığım gibi gerçek yaşam odur, neden yeryüzünde oyalanıyorum? Niçin ben de bir an önce size doğru gelmiyorum?» O: «Olmaz, olmaz,» dedi. «Bu gördüğün ve her şeyi çevreleyen kutsal âlemin sahibi olan o Tanrı bedeninin bu hakir zincirlerini çözmedikçe sen buraya giremezsin[8]. Çünkü insanlar öyle bir düzen içinde yaratılmışlardır ki şu kutsal âlemin ortasında gördüğün ve dünya dediğimiz yer yuvarlağını yönetmekle görevlidirler; onlara ruh tanrısal düşünce gücü ile hareket gelip seyirlerini, devirlerini akıllara sığmaz bir hızla tamamlayan bu kürelerden, sizin birer burç ve yıldız dediğimiz bu sönmez ateşlerden bağışlanır[9]. Bunun için, Publius[10], sen de, dinibütün[11] bütün insanlar da ruhumuzun bedenimizin zincirleri içerisinde kalmasına engel olmayın ve Tanrı[12] tarafından sizin için belirlenen insanca göreve ihanet etmemek için size ruh verenin buyruğuna karşı çıkarak yaşamdan göçmeyin.

«Tersine, Scipio, büyükbaban gibi ve ben baban gibi hakseverlik ve dindarlık yolunda yürü; dindarlık anaya babaya ve akrabalara karşı olunca çok önemlidir, ama yurda karşı olunca olağanüstü bir önem kazanır.»

(3) Yeryüzü.
(4) Gök.
(5) Öbür akrabalar.
(6) Pythagoras ve Eflâtun (Platon)un düşüncelerine göre ruh bedenin zincirlerinden kurtulduktan sonra tanrısal saflığına yeniden kavuşur.
(7) L. Aemilius Paulus, Genç Scipio'nun asıl babası. Rüyada konuştuğu Yaşlı Scipio. manevî büyükbabasıdır.
(8) Pythagoras ve Eflâtun kendini öldürmeyi ahlâka aykırı sayarlar. İnsan Tanrının kuludur ve Tanrının onun için belirlediği yaşamdan kurtulamaz.
(9) Stoacılar yıldızların canlı yaratıklar olduğuna inanırlar.
(10) Genç Scipio'nun küçük adı.
(11) Dindarlık (Pietas) — Tanrılara, yurda, memuriyete, ana-babaya, akrabalara karşı olan görevlere sarsılmaz bağlılık; modern düşüncede tam karşılığı yoktur.
(12) Monotheist (tek tanrılı) düşünce.

«Bu yaşam gökyüzüne ve artık ölmüş, bedenden sıyrılmış olanların topluluğuna götüren yoldur. Onlar şu gördüğün —gerçekten, yıldızlar arasında görkemli bir beyazlıkla parlayan o daire vardı[13]— ve Yunanlılardan aldığımız deyimle *süt çemberi* dediğimiz o yerde eğleşirler.» ... ...
... ...

O: «Gayret et,» dedi «ve bil ki ölümlü olan sen değilsin, şu bedendir[14]. Gerçekten, sen şu şeklin gösterdiği kimse değilsin; insanın benliği parmakla gösterilebilen şekil değil, ruhudur. Bundan dolayı eğer içimizdeki o yaşayan, hisseden, hatırlayan, önceden tasarlayabilen, kendisine verilen bedeni, şu dünyanın cismini sevkeden ve yöneten Tanrı gibi harekete getiren güç tanrısal ise bil ki sen de Tanrısın; ve kendisi sonsuz olan Tanrının kimi yönden ölümlü olan şu dünyayı harekete getirdiği gibi başlangıcı olmayan ruh da zayıf insan ruhunu öylece harekete geçirir.» ... ...
... ...

«Sen ruhunu en soylu uğraşılarda kullan: Bu uğraşılar ise yurdun güvenliğine ilişkin olanlardır[15]. Onlarla dolup taşan ve onlarla yetişmiş olan ruh asıl kendi barınağı olan bu yere daha çabuk ulaşacaktır; ve ruh daha bedende saklı iken, dışa doğru atılır ve yüksek varlıkları seyrederek bedenden gereğinden çok sıyrılırsa bu ergiye daha çabuk ulaşmış olacaktır.»

«Çünkü kendilerini bedenin aşırı isteklerine bırakmış ve onların sanki tutsağı olmuş, şehvetin kışkırtıcı gücüyle boyun eğilmesi gereken tanrıların ve insanların yasalarına saygısızlık edip onları çiğnemiş olanların ruhları bedenlerinden çıkınca yeryüzünün çevresinde dönecek ve bu yere ancak yüzyıllar ve yüzyıllarca işkence çektikten sonra döneceklerdir.»[16]

O uzaklaştı, ben rüyadan uyandım.

Çeviren: İsmet Çalık*

(13) Samanyolu.
(14) Eflâtun, *Alkibiades* I, 130.
(15) Eflâtun, *Symposion* p. 209 a.
(16) Eflâtun'a göre (Phaedrus p. 249) yeryüzünde yaşadıkları üç ömür süresince bilgelik ve felsefe ile uğraşanlar üçbin yıl sonra tanrılar arasına girebilecek.
(*) *Tercüme Dergisi,* Cilt I, Sayı 3, s. 213-214, 218-219.

AD FAMILIARES EPISTULAE
(YAKINLARINA MEKTUPLAR) VII, 10

(Cicero'nun yaşadığı dönem politik ve askerî olayların pek bol olduğu bir dönemdir. İ.Ö. 58 yılından beri bütün Gallia'yı Roma'nın bir eyaleti yapmaya uğraşan Caesar savaş mevsiminde ordusunun başında bulunur, kışı ise Roma'da geçirirdi. Fakat İ.Ö. 54 yılı kışında Gallia'da isyan çıkar. İsyan Nerv'lerin Caesar'ın ordu komutanlarından Quintus Cicero'nun ordugâhına yaptıkları bir baskın hareketi ile başlar. Marcus Tullius Cicero'nun kardeşi Quintus Tullius Cicero, hasta olmasına karşın, tedbirli hareketi sayesinde girişilen bu isyan hareketini bastırmışsa da bu huzursuzluk verici durum Caesar'ın o yıl kışı ordularının başında geçirmesini gerektirir. Gallia'da Caesar'ın maiyeti arasında askerlikten hiç anlamayan hukukçu Gaius Trebatius Testa da vardır. Okuyucularımıza sunduğumuz bu mektubu güç durumlarda dahi ince ince alay etmeyi elden bırakmayan Marcus Tullius Cicero, Trebatius'a Gallia'dan Roma'ya hiç de iyi haberler gelmediği bir sırada yazmıştır.)

Cicero, Trebatius'a esenlik diler,

(Roma, Aralık 54)

1 — Mektubunu okudum; bundan bizim Caesar'ın seni büyük bir hukukçu sandığını öğrendim. Herkesin seni bilgili sanacağı yerlere varmış olmaktan elbette sevinç duyarsın. Eğer Britannia'ya da gitmiş olsaydın, gerçekten o koskoca adada senden daha bilgili bir hukukçu bulunmazdı[1]. İzninle biraz gülelim; çünkü bunu sen istiyorsun. Doğrusu Caesar'ın seni kendiliğinden çağırmasını biraz kıskanıyorum; oysa başkaları O'nun yanına yaklaşamaz, gururundan değil, işlerinin çokluğundan elbette. 2 — Mektubunda işlerinden hiç söz etmiyorsun. Emin ol, senin işlerine benimkilerden daha az ilgi duymuyorum. Kışlada soğuktan ve işsizlikten uyuşup kalırsın diye çok korkuyorum. Üşümemek için güzel bir ocak ateşinden yararlanman gerekeceği düşüncesindeyim —Mucius ve Manilius da[2] bunu uygun buluyorlar—, üstelik yanına fazla kaput da almadın. Öte yandan sizin orada şimdi eteğinizin tutuştuğunu da işitiyorum[3]. Bu haber üzerine emin ol senin için çok endişelendim. Ama sen askerlikte hukukçuluktan daha ihtiyatlısın; çünkü yüzmeye çok düşkün oldu-

(1) İ.Ö. 54 yılı yazında Gaius Julius Caesar'ın Britanya'ya yapmış olduğu sefer kastediliyor.
(2) Mucius ve Manilius tanınmış iki hukukçudur. Burada Cicero sanki bu hukukçuların kitabında Trebatius'un davranışını uygun bulan bir yargıya rastlamış gibi bir tavır takınıyor.
(3) İ.Ö. 54 yılı kışında Gallia'da yapılan ayaklanma kastediliyor.

ğun halde Okyanus'ta yüzmek istemedin[4], biz seni Roma'da gladiator oyunlarını[5] seyretmekten alıkoyamazken, sen araba savaşlarını da seyretmek istemedin. Bu kadar şaka yeter. 3 — Caesar'a senin hakkında ne kadar özen ile yazdığını kesin olarak sen biliyorsun, ne kadar çok yazdığımı da ben. Şunu bil ki, beni çok seven bu iyi yürekli adamın iyi niyetine inanmaz görünmemek için artık yazmıyorum. Bununla birlikte son yazdığım mektubumda onu uyarmayı uygun buldum. Böyle de yaptım. Sonuçtan ve aynı zamanda durumundan ve bütün niyetlerinden bana bilgi ver. Çünkü, ne yapıyorsun, ne bekliyorsun, ayrılığın ne kadar uzun sürecek, bilmek istiyorum. 4 — Şuna inan ki, senin benden uzakta olmana biraz daha kolaylıkla katlanabilmem için biricik avuntum bu durumun sana bir yarar sağladığını bilmemdir. Fakat böyle bir şey yoksa, seni Roma'ya çağırmadığım için benden, hemen buraya gelmediğin için senden, daha akılsız biri bulunamaz. İster ciddi, ister şakalı bir karşılaşmamız yalnız düşmanlardan değil, kardeşlerimiz Haedulardan da değerli olacak. Bunun için her şeyi bir an önce bilmemi sağla ki «ya avutarak, ya yol göstererek, ya da kendim çalışarak yardım edeyim.»

Çeviren: Dr. Meliha Koşan*

(4) Bak. Not 1.

(5) Roma'da gladiatorlara, gözlerini de kapatacak şekilde miğferler giydirilerek dövüştürülürmüş. Görmeden yapılan ve çok defa boşa giden hücumlar halkı çok eğlendirirmiş. Cicero'dan öğrendiğimize göre, Trebatius bu çeşit gladiator oyunlarını seyretmeye çok düşkün imiş, ama kendisinin çarpışması gerektiği zaman asla buna yanaşmazmış.

(*) *Tercüme Dergisi*, Cilt XVI, Sayı 77-80, s. 40-41.

CAESAR

GALLIA SAVAŞI

I. KİTAP

26. Böylece, çarpışma iki yanlı oldu ve uzun zaman şiddetle dövüşüldü. Düşman saldırılarımıza karşı daha fazla karşı koyamayınca bir kısmı tepeye doğru çekilmekte devam etti. Diğer kısmı ise ağırlıklarla arabalara doğru geriledi ama bozgunluk yoktu. Çünkü bütün çarpışma sırasında, yedinci saatten akşama kadar dövüşülmesine rağmen, kimse bir tek düşmanın bile arkasını çevirdiğini göremedi. Çarpışma, ağırlıklar etrafında bile gece yarısına kadar sürdü. Çünkü düşmanlar arabalardan bir siper yapmışlar; ilerlemekte olan hatlarımıza bulundukları yüksek yerden mukabele ediyorlardı. Bazıları da arabalar ve tekerlekler arasından yerlilerin kullandığı mızrakları ve okları atıyor, askerlerimizi yaralıyorlardı. Bunlara rağmen, uzun bir uğraşmadan sonra kuvvetlerimiz ağırlıkları ve ordugâhı ele geçirdi. Orgetorix'in kızı ile oğullarından biri esir edildi. Bu muharebeden aşağı yukarı 130.000 adam sağ olarak kurtuldu. Bunlar bütün o geceyi hiç durmadan yürümekle geçirdiler. Gecenin hiçbir kısmında yürüyüşe ara vermeyerek dördüncü gün Lingon'ların topraklarına eriştiler. Kuvvetlerimiz, askerlerin yaralarını tedavi etmek, ölüleri gömmek için üç gün geciktikleri için onları takip edemediler. Caesar, Lingon'lara mektup ve haberler göndererek gerek zahire konusunda, gerek başka şekilde yardımda bulunmamalarını emretti. Yardım ederlerse, onlara da, Helvet'ler gibi davranacağını bildirdi. Kendi üç günü geçirdikten sonra bütün kuvvetleriyle takibe başladı.

30. Helvet Savaşı bitince hemen bütün Gallia'dan elçiler ve kabile reisleri Caesar'ı kutlamaya geldiler. Söylediklerine göre, Caesar'ın, Helvet'lerin Romalılara karşı yapmış oldukları fenalıkların cezasını vermek için savaşmış olmasına rağmen, sonuç Roma milletine olduğu kadar bütün Gallia'ya da faydalı olmuştu. Çünkü Helvet'ler yurtlarını, son derece rahat ve varlıklı oldukları bir zamanda, özellikle bütün Gallia ile savaşmak ve bir imparator-

luk kurmak sevdasıyla terk etmişlerdi. Amaçları, geniş arazi içinden bütün Gallia'nın en uygun ve en verimli sandıkları yerini yurt olarak seçmek, öteki kabileleri de haraca bağlamaktı. Elçiler bütün Gallia'nın katılacağı bir toplantı için belirli bir gün seçmek, bunu da Caesar'ın onayıyla yapmak için izin dilediler. Birtakım istekleri vardı. Genel bir görüşmeden sonra kendinden bunu rica etmeye karar vermişlerdi. İzin verildikten sonra toplantı için bir gün seçtiler. Aynı zamanda genel oyla, emir verilmeden önce, aralarından kimsenin bunu açıklamaması için ant içtiler.

II. KİTAP

12. Ertesi gün düşman düştüğü panikten ve kaçıştan kendini toplamadan önce Caesar, ordusu ile Remlerin en yakın komşusu olan Suession'lar üzerine yürüdü. Cebri yürüyüşle Noviodunum'a doğru süratle ilerledi. Buraya doğrudan doğruya yürüyüş kolundan saldırıya geçmeye teşebbüs etti. Çünkü içinde savunucu olmadığını işitiyordu. Fakat hendeklerinin genişliği surlarının yüksekliği yüzünden, savunucularının az olmasına rağmen, burasını ele geçiremedi. Bunun için ordugâh kazıp siperlikler (vineae) sürmeye, saldırı için her şeyi hazırlamaya başladı. Bu sırada Suession'ların bütün ordusu kaçmaktan vazgeçerek ertesi gece kasabada toplandılar. Siperlikler süratle kaleye doğru ilerletilerek hendeklere toprak atıldıktan, kuleler inşa edildikten sonra o zamana kadar böyle büyük tahkimat görmemiş ve duymamış olan Galler, Romalıların çabukluğu karşısında telâşa düştüler. Teslim şartlarını görüşmek üzere Caesar'a elçiler gönderdiler. Remler hayatlarına kıyılmaması için ricada bulunduklarından, dilekleri kabul olundu.

13. Kabilenin ileri gelen adamları ile Kral Galba'nın iki oğlu rehine olarak alındıktan, kasabadaki bütün silâhlar verildikten sonra Caesar, Suession'ların teslim olmasını kabul etti. Ordusu ile Bellovaclar üzerine yürüdü. Bunlar adamlarını ve mallarını Bratuspantium kasabasında toplamışlardı. Ordu buraya aşağı yukarı beş mil kadar mesafeye geldiği zaman bütün ihtiyarlar kasabadan çıkarak Caesar'a el açmaya, yüksek sesle onun kudret ve himayesine sığındıklarını ve Romalılara karşı savaşmadıklarını söylemeye başladılar. Aynı şekilde kasabaya yaklaşıp ordugâh kurmaya başladığı zaman da kadınlarla çocuklar, kale üzerinden töreleri gereği, ellerini açarak Romalılardan barış dilediler.

IV. KİTAP

7. Erzak işini hallederek süvarisini de seçtikten sonra Germanların bulunduğunu duyduğu sahalara doğru yürüyüşe geçti. Buralara ancak birkaç günlük yolu kalmıştı ki Germanlardan elçiler geldi. Bunlar şöyle diyorlardı: Germanlar Roma halkıyla savaşmakta ilk adımı atmamışlardı. Bununla beraber, mecbur edilecek olurlarsa, savaştan çekinmezlerdi. Çünkü öteden beri

Germanların dedelerinden kalmış bir töreleri vardı. Kim onlarla savaşırsa karşı koyarlar, hiç yalvarmazlardı. Fakat şunu da söylesinlerdi ki, istemeyerek gelmişlerdi; yurtlarından atılmışlardı. Eğer Romalılar kendilerinin sevgisini kazanacak olurlarsa yararlı dostlara sahip olabilirlerdi. Ya Romalılar onlara yerleşecek arazi göstersinler, ya da silâh kuvvetiyle ele geçirdiklerini muhafaza etmeye izin versinlerdi. Onlar yalnız Sueblere boyun eğmişlerdi. Oysa Sueblerle, ölümsüz tanrılar bile boy ölçüşemezlerdi. Yeryüzü üzerinde yenemeyecekleri başka kimse yoktu.

18. Bütün köprü, kereste toplanmaya başlandıktan on gün sonra bitti. Ordu geçirildi. Köprünün her iki başında birer kuvvetli muhafız kıtası bırakan Caesar, Sugambrlar üzerine yürüdü. Bu sırada birçok beyliklerden elçiler geldi. Onların barış ve dostluk dileklerini iyi karşıladı, kendine rehinelerin getirilmesini emretti. Fakat köprünün yapımına başlandığından beri Sugambrlar, Tencterler ve Usipetlerin teşvikiyle, kaçmak için hazırlık yapıyorlardı. Şimdi memleketlerini tahliye etmişler, bütün mallarını taşımışlar, kendileri de ormanların en uzak noktalarında gizlenmişlerdi.

19. Caesar, bunların ülkelerinde birkaç gün kalarak bütün köyleri, binaları yaktı, ekinleri biçti. Sonra Ubilerin topraklarına çekildi. Bunlara, Sueblerin baskısında kalırlarsa, yardım edeceğine henüz söz vermişti ki şu bilgiyi aldı: Suebler keşif kolları ile bir köprü yapıldığını öğrenir öğrenmez âdetleri üzere bir toplantı yapmışlar, her tarafa haberciler göndererek halkın kasabaları boşaltmasını, karıları ile çocuklarını, bütün mallarını ormanlara koymalarını, silâh taşıyabilecek bütün erkeklerin bir yerde toplanmalarını emretmişlerdi. Seçilen yer Suebler tarafından işgal edilen bölgelerin ortasındaydı. Burada Romalıların yaklaşmasını bekliyorlardı. Kesin savaşı orada yapmaya karar vermişlerdi. Bunu duyduğu zaman Caesar, ordusunu Rhein'ı geçirmeye kendini sevk eden bütün amaçlarını gerçekleştirmiş bulunuyordu: Germanları korkutmuş, Sugambrlardan öç almış, Ubileri kuşatmadan kurtarmıştı. Bunun için, Rhein'ın öbür tarafında tam on sekiz gün geçirdikten sonra, şerefi ve menfaati için yaptıklarını kâfi bularak Gallia'ya çekildi ve köprüyü yıktı.

V. KİTAP

37. Sabinus o zaman, etrafında bulunan bütün askerî tribunuslara ve önyüzbaşılara arkasından gelmelerini emretti. Ambiorix'e çok yaklaştıkları zaman silâhlarını atması söylenince itaat etti ve yanındakilere de kendi gibi yapmaları için emir verdi. İkisi arasında, şartlar görüşülürken Ambiorix lâfı kasten lüzumundan fazla uzatıyordu. Titurius yavaş yavaş sarılarak öldürüldü. O zaman, hemen âdetleri üzere, zaferi ilân ettiler, dehşetli bir nara atarak askerlerimizin üzerine saldırdılar, saflarımızı bozdular. Lucius Cotta, orada, askerlerin büyük bir kısmı ile birlikte dövüşerek öldü. Geri kalanlar çıkmış oldukları ordugâha çekildiler. Onlardan sancaktar Lucius Petrosidius, büyük bir

düşman kitlesi tarafından sıkıştırılınca sancağını duvardan içeri attı. Kendi de ordugâh önünde kahramanca çarpışırken öldürüldü. Diğerleri saldırıya, gece oluncaya kadar güçlükle karşı koyabildiler. Geceleyin kurtulmaktan umutlarını keserek tek bir kişi kalmayıncaya kadar birbirlerini öldürdüler. Savaştan kaçabilen birkaç kişi, ormanlar içindeki yollardan Tuğgeneral Titus Libaenus'un kışlağına eriştiler ve bu olaylar konusunda bilgi verdiler.

47. Aşağı yukarı üçüncü saatte, önden giden kısımlar kendine Crassus'un yaklaştığını haber verdiler. O gün yirmi mil ilerledi. Crassus'u Samarobriva'ya komutan yaptı ve emrine bir lejyon verdi. Çünkü ordunun ağırlığını, devletlerden aldığı rehineleri, resmî vesikaları, bütün kış boyunca yetmek üzere beraberinde getirmiş olduğu zahireyi orada bırakmak istiyordu. Fabius ile lejyonu, emredildiği üzere, kısa bir gecikmeyle yürüyüşteyken ona katıldı. Labienus, Sabinus'un ölümünden ve taburlarının ortadan kaldırıldığından haberdar oldu. Fakat Treverler bütün kuvvetleriyle kendine karşı geldiklerinden, kışlağından çıksa, kaçar gibi düşmanlara, özellikle yeni kazandıkları zaferle coşmuş oldukları bir anda karşı koymaya imkân bulamayacaktı. Bunun üzerine Caesar'a bir mektupla cevap göndererek lejyonu kışlaktan çıkarırsa karşılaşacağı tehlikenin büyüklüğünü açıkladı. Eburonların ülkesindeki harekâtı ayrıntılı olarak yazdı. Treverlerin bütün süvari ve piyadelerinin, ordugâhından üç mil uzakta mevzi aldıklarını bildirdi.

VI. KİTAP

1. Birçok nedenlerden ötürü, Caesar, Gallia'da daha ciddi bir isyan çıkacağını tahmin ederek tuğgeneralleri Marcus Silanus, Gaius Antistius Reginus ve Titus Sextus'un yardımlarıyla asker toplamaya karar verdi. Aynı zamanda şimdi (25) prokonsül olan ve devlet işleri yüzünden komutanlık niteliğini (26) muhafaza ettiği halde Roma civarında kalmakta olan Gnaeus Pompeius'dan, Gallia Cisalpina'dan konsül niteliğiyle, kendine asker yemini ettirdiği yeni efrada, bayrağı altında toplanmaları ve Caesar'ın karargâhına gitmeleri için emir vermesini rica etti. Geçmişte olduğu kadar gelecek için de Gallia'da, İtalya'nın, savaşta uğradığı zararları gidermesini sağlayan kaynaklara sahip olmakla kalmayıp eldeki kaynakları bile artıracak kuvvetlere sahip olduğu izlenimini yaratmak çok önemli bir işti. Pompeius gerek devlete hizmet, gerek şahsî dostluk gayretiyle bu izni verdi. Caesar, kurmay subayları vasıtasıyla asker toplama işini çabucak sona erdirdiği için kış bitmeden önce üç lejyon meydana getirmiş ve karargâhına ulaştırmıştı. Böylece, Quintus Titurius tarafından kaybedilen taburların yerine iki katını eklemiş, çabukluğu ve takviye kıtalarının büyüklüğüyle, Roma milletinin disiplin ve kaynaklarının neler başarabileceğini Gallere öğretmişti.

3. Bunun için, kış bitmeden önce en yakındaki dört lejyonu topladı. Nerviler üzerine ansızın yürüdü. Bunlar kaçmaya, ya da toplanmaya fırsat

bulamadan büyük miktarda sığır ve insan esir etti. Bu ganimetleri askerlere bıraktı. Arazilerini yakıp yıkarak yerlileri teslim olmaya ve rehineler vermeye mecbur etti. Bu işi çabucak bitirerek lejyonları tekrar kışlağa geri getirdi. İlkbaharın başlangıcında âdeti olduğu üzere, bir Gallia toplantısı yaptı. Senonlar, Carnutlar ve Treverlerden başka bütün diğer kabileler gelmişti. Bu gelmeyişi savaşın ve isyanın başlangıcı sayarak, diğer bütün meselelere önem vermediğini göstermek için toplantıyı Parisilerin bir kasabası olan Lutetia'ya nakletti. Bunlarla Senonların sınırları bitişikti ve bir nesil önce ikisi bir devlet meydana getiriyordu. Fakat bu seferki isyandan uzak kaldıkları sanılıyordu. Bu karar kürsüden (27) ilân edilerek aynı günde lejyonlarla Senonlara karşı hareket etti. Cebri yürüyüşlerle ülkelerine ulaştı.

VII. KİTAP

12. Caesar'ın yaklaştığını haber alan Vercingetorix kuşatmadan vazgeçerek yolunu kesmek üzere hareket etti. Caesar ise, yolu üstünde bulunan Biturigler in Novidumnus kasabasına saldırmaya karar verdi. Bu kasabadan elçilerin gelerek affetmesi, canlarına kıymaması için yalvarmaları üzerine, büyük bir kısmını bitirmiş olduğu savaşın geri kalan meselelerini de aynı çabuklukla çözmek amacıyla silâhların toplanmasını, atların çıkarılmasını ve rehineler verilmesini emretti. Rehinelerin bir kısmı teslim edilmişti, diğer istenilen şeyler verilmek üzereydi. Birkaç yüzbaşı ile pek az asker silâh ve hayvan toplamak için içeri gönderilmişti. Uzaktan, düşman atlıları gözüktü. Bunlar Vercingetorix ordusunun öncüleriydi. Kasaba halkı bunları görür görmez yardım geldiği umuduna kapılarak büyük bir vaveylâ kopardılar. Silâha sarılmaya, kapıları kapamaya, surlar üstüne asker yığınaya başladılar. Kasabadaki yüzbaşılar, Gallerin hareketinden yeni bir plânları olduğunu sezince, kılıçlarını çekerek kapıları tuttular ve bütün askerleri kıllarına zarar gelmeden geri çektiler.

13. Caesar, süvarinin ordugâhtan çıkarılmasını emrederek düşman atlılarıyla savaşa tutuştu. Kendi adamlarının sıkıştığını görünce başlangıçtan beri daima yanında bulundurmayı itiyat edindiği 400 kadar German atlısını yardıma gönderdi. Galler bunların hücumuna dayanamadılar. Kaçmak zorunda kalarak birçok kayıpla ordu üzerine çekildiler. Bunların bozguna uğraması üzerine kasaba halkı tekrar korktu ve ahaliyi isyana kışkırttıkları sanılan adamları yakalayıp Caesar'a getirdiler. Kendileri de teslim oldular. Bu işler tamamlandıktan sonra Caesar Biturigler in ülkesinde en büyük ve en iyi tahkim edilmiş bir kasaba olan ve aynı zamanda en verimli bir bölgede bulunan Avaricum'a hareket etti. Çünkü bu kasabayı ele geçirirse Biturig devletinin tekrar hükmü altına gireceğine inanıyordu.

16. Vercingetorix, Caesar'ı kısa merhalelerle izliyordu. Ordugâhı için Avaricum'dan on altı mil uzakta bataklıklar ve ormanlarla çevrili bir yer seçti. Oradan, günün her kısmı için tayin ettiği devriyelerle Avaricum'da olup bi-

tenlerden haber alıyor, yaptırmak istediği şeyleri emrediyordu. Yem ve yiyecek toplamaya çıkanları daima gözetliyor, onların uzaklara gitmek zorunda olmalarından yararlanarak saldırıyor, büyük kayıplar verdiriyordu. Askerlerimiz bunun önüne geçmek için akıllarına gelen her tedbire başvurarak belli olmayan vakitlerde ve çeşitli yollardan gidiyorlardı.

17. Caesar, ordugâhını, şehrin nehirlerle ve bataklıklarla kapalı ve yukarıda söylediğimiz gibi dar bir girişi olan tarafında kurdu. Orada bir taraça hazırlamaya, siperlikler yapmaya, iki tane de kule inşa ettirmeye başladı. Çünkü arazinin vaziyeti tam bir kuşatmaya elverişli değildi. Zahire meselesi hakkında Boilerle Aeduları sıkıştırmaktan geri kalmıyordu. Fakat Aedular hevesle çalışmadıkları için fazla yardım edemiyorlardı. Ötekiler ise devletlerinin küçük ve zayıf olmasından büyük servetleri de bulunmamasından dolayı ellerinde olanı da çabucak tüketmişlerdi. Böylece, Boilerin fakirliği, Aeduların gayretsizliği ve evlerin yakılması yüzünden ordu zahiresizlik dolayısıyla çok büyük bir güçlükle karşılaştı. Bu o dereceye vardı ki, askerler günlerce yiyeceksiz kaldılar ve uzak mesafelerdeki köylerden hayvanlar sürüp getirerek karınlarını doyurdular. Bununla beraber, ağızlarından, Roma milletinin büyüklüğüne ve evvelce kazandıkları zaferlere yakışmayacak bir söz bile işitilmedi. Hatta Caesar, her lejyona, çalışmaktayken ayrı ayrı hitap ederek kıtlığa dayanmak çok güç geliyorsa kuşatmadan vazgeçeceğini söylediği zaman hep birden bunu yapmamasını rica ettiler. Onun yanında bunca yıl hizmet etmişler, hiçbir şerefsizliğe uğramamışlar, hiçbir yerden başarısız ayrılmamışlardı. Başlamış oldukları kuşatmadan vazgeçerlerse, bunu kendileri için küçüklük sayacaklardı, «Her türlü zahmete katlanmak, Cenabum'da Gallerin ihanetiyle öldürülmüş olan Romalıların öcünü alamamaktan daha iyidir,» dediler. Aynı zamanda, yüzbaşı ve askerî tribunuslarla da, Caesar'a aynı anlamda haberler gönderdiler.

26. Başvurdukları çarelerden hiçbirisinin başarılı olmadığını gören Galler ertesi gün kasabayı bırakmaya karar verdiler. Bunu Vercingetorix de tavsiye ve emrediyordu. Bu işe gecenin sessizliğinde girişirlerse fazla kayıp vermeden başarabileceklerini umuyorlardı. Çünkü Vercingetorix'in ordugâhı kasabadan uzak değildi. İki ordugâh arasında uzanan bataklık Romalıların takip etmesine engel oluyordu. Gecenin basması üzerine, kaçmaya hazırlanırlarken kadınlar ansızın evlerinden dışarı fırladılar, ağlayarak onların ayaklarına kapandılar. Yaşları ve güçsüzlükleri dolayısıyla kaçamayacak olan kendilerinin ve çocuklarının düşman eline bırakılmaması için yalvardılar. Erkeklerin fikirlerinden dönmediklerini görünce, (çünkü genel olarak pek büyük tehlikelerde korku merhameti yok eder) bağrışmaya ve kaçtıklarını Romalılara işaretle bildirmeye başladılar.

27. Ertesi gün bir kule kurulmuş, Caesar'ın yaptırmaya başladığı istihkâmlar da bitmişti. Ansızın bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başla-

dı. Plânın uygulanmasında bu havanın faydalı olacağını düşündü. Çünkü sur üzerine muhafızların her zamandan daha az dikkatle konulmuş olduğunu görüyordu. Adamlarına işlerinde biraz daha ağır davranmalarını emrederek, yapılmasını istediği şeyi anlattı. Lejyonlar siperliklerin içinde gizlice harekete hazırlandılar. Onları, büyük zahmetlerin karşılığı olarak en sonunda zafer yemişini tatmaya davet ettikten sonra sura ilk tırmanacak olanlara ödüller vaat etti ve erlere işaret verdi. Birdenbire her yandan saldırdılar ve çabucak kuşattılar.

34. Bu kararı verdikten sonra, Aeduları kavga ve tartışmaları unutmaya ve bütün bu şeylerden vazgeçerek dört elle savaşa sarılmaya teşvik etti. Gallia'nın fethi tamam olur olmaz kendinden hak ettikleri mükâfatları alacaklarını söyledi. Erzak taşınmasını korumak için ayrı ayrı garnizonlara koymak üzere kendine bütün atlıları ile 10.000 piyade göndermelerini emretti. Orduyu ikiye böldü: İki lejyonu Senonlar ile Parisilere karşı gönderilmek üzere Labienus'a verdi. Altısını, kendisi, Elaver (Allier) nehri boyunca Arvernlerin topraklarındaki Gergovia kasabasına doğru götürdü. Süvarinin bir kısmını Labienus'un emrine verdi, kalan kısmını ise kendisi alıkoydu. Vercingetorix bunu öğrenir öğrenmez nehir üzerindeki bütün köprüleri yıktırdı. Nehrin öbür kıyısı boyunca yürüyüş yapmaya başladı.

49. Caesar, savaşın bizim için sakıncalı bir arazide yapıldığını ve düşman kuvvetlerinin de arttığını görünce askerleri için endişeye düştü. Küçük ordugâhta muhafız olarak bırakmış olduğu Tuğgeneral Titus Sextius'a haber göndererek taburları ordugâhtan çıkarması, tepenin eteğine, düşmanın sağ kanadına yerleştirmesi için emir verdi. Böylece, askerlerimiz yerlerinden atılacak olurlarsa, düşmanı korkutacak, serbestçe takibe girişmesine engel olabilecekti. Kendisi bir lejyonla durmuş olduğu yerden biraz ilerledi, çarpışmanın sonucunu bekledi.

50. Çarpışma göğüs göğüse, son derece şiddetle devam ediyordu. Düşman bulunduğu araziye ve sayısına, bizimkiler ise yiğitliklerine güveniyorlardı. Caesar'ın başka bir yokuştan, düşman kuvvetlerini parçalamak için gönderdiği Aedular sağ açık yanımızda ansızın görünüverdiler. Silâhlarının Gallerinkine benzemesi askerlerimizi pek korkuttu. Dost olduklarını belli etmek için Aedular, âdetleri üzere, sağ omuzlarını açmışlardı. Fakat bizimkiler bunu da düşmanın kendilerini aldatmak için yaptığı bir hile sandılar. O anda Yüzbaşı Lucius Fabius ve onunla birlikte kaleye tırmanmış olanlar kuşatıldılar. Öldürüldükten sonra surdan aşağı atıldılar. Aynı lejyondan Yüzbaşı Marcus Petronius bir kapıyı kırmaya çalışırken kalabalığın baskınına uğramış, umutsuz bir duruma düşmüştü. Zaten birçok da yara almıştı. Ardından gelen bölüğünün erlerine: «Madem ki kendim sizinle birlikte kurtulamayacağım,» dedi, «Hiç olmazsa ün ve şan hırsıyla tehlikeye soktuğum canınızı kurtarayım. Elinize fırsat geçince başınızın çaresine bakınız.» Bunun üzerine, hemen düşmanın ortasına atıldı. İki kişiyi öldürdükten sonra ötekileri kapıdan biraz ayırdı. Yar-

dıma çalışan erlerine: «Daha şimdiden pek fazla kan kaybettim, dermanım da kalmadı. Bunun için elde fırsat varken gidip, gerideki lejyonla birleşin.» Böylece biraz sonra dövüşerek düştü, fakat erlerini de kurtardı.

85. Caesar, iyi bir yer bulmuştu; her bölgede cereyan eden harekâtı görebiliyor; tehlikeli durumda olanlara imdat kuvvetleri gönderiyordu. İki taraf da, en büyük çaba harcanacak anın geldiğini anlıyordu. Galler hatları yaramazlarsa, kurtuluş umudu olmadığını görüyorlar; Romalılarsa, dayanırlarsa çektikleri bütün zahmetin sona ereceğini umuyorlardı. En büyük çarpışma, evvelce söylediğimiz gibi, Vercassivelaunus'un gönderilmiş olduğu tepe üzerindeki siperlerde oldu. Arazinin uygunsuz bir şekilde meyilli olmasının çok büyük bir etkisi görüldü. Düşmandan bazıları ok ve taş attılar. Bazıları kalkanlarının altında yanaşık düzen yukarıya doğru ilerlediler. Yorulan birliklerin yerlerini çabucak taze kuvvetler alıyordu.

89. Vercingetorix, ertesi gün bir toplantı yaptı. Savaşa şahsî menfaatleri için değil, milletin bağımsızlığını sağlamak amacıyla giriştiğini söyledi. Madem ki talihe boyun eğmek zorunluluğu vardı, istedikleri tarzda kullanmak üzere hayatını ellerine emanet ediyordu. İsterlerse öldürerek Romalıları tatmin ederler, isterlerse sağ olarak teslim edebilirlerdi. Bu meseleyi konuşmak için Caesar'a elçiler gönderildi. O ise silâhların teslim olunmasını, başbuğların getirilmesini emretti. Kendi, tahkimat içinde ordugâhın önünde bir yere oturdu. Başbuğlar oraya getirildi. Vercingetorix teslim oldu. Silâhlar ayağının dibine atıldı. Caesar, Aedu ve Arvernlerden olanları ayırdı. Çünkü onların aracılığıyla bu siteleri tekrar ele geçireceğini umuyordu. Öteki esirleri bütün orduya, her askere bir kişi düşmek üzere, ganimet olarak dağıttı.

90. Bu işler biter bitmez Aeduların yurduna doğru yola çıktı ve siteyi tekrar ele geçirdi. Oradayken, Arvernlerden elçiler gelerek ne emrederse yapmaya hazır olduklarını bildirdiler. Onlardan, çok sayıda rehine istedi. Lejyonları kışlaklarına gönderdi. Aedulara ve Arvernlere yirmi bin kadar esiri geri verdi. Titus Labienus'a, lejyonları ve atlılarla Sequanlar üzerine yürümesi için emir verdi. Marcus Sempronius Rutilus'u da yanına kattı. Tuğgeneral Maius Labius ile Lucius Minucius Basilus'u, iki lejyonla Remlerin topraklarında bıraktı. Amacı, komşuları olan Bellovaclardan bir zarar görmemelerini sağlamaktı. Maius Antistius Reginus'u Ambivaretlere, Titus Sextus'u Biturigelere, Maius Caninius Rebilus'u da Rutenlere birer lejyonla gönderdi. Quintus Tullius Cicero ile Publius Sulpicius'u zahire bulmak için Arar civarında Aedulara ait olan Cabilonum (Châlons) ve Matisco (Mâcon) kasabalarında yerleştirdi. Kendi Bibracte'de kışlamaya karar verdi. Bu olaylar, Caesar'ın bir mektubuyla Roma'da öğrenilince, yirmi günlük şükran töreni yapıldı.

Çeviren: Hamit Dereli*

(*) *Gallia Savaşı (Bellum Gallicum)*, Hürriyet Yayınları, değişik sayfalardan.

SALLUSTIUS

DE CONIURATIONE CATILINAE
(CATILINA TERTİBİ)

V. Soylu bir aileden gelen Lucius Catilina, kafaca ve bedence çok güçlü, fakat kötü yaradılışlı ve bozuk ahlâklı bir insandı. Daha delikanlılığında iç savaşlardan, adam öldürmelerden, yağmalardan ve yurttaşlar arasındaki anlaşmazlıklardan hoşlanmış, gençliğini bunlarla haşır neşir olarak geçirmiştir. İnanılmaz derecede açlığa, soğuğa, uykusuzluğa dayanıklıydı. Atak, kurnaz, dönek, her şeyi istediği gibi göstermesini, olanı gizlemesini bilen bir ruh yapısı vardı; başkasının malına göz diker, kendininkini saçıp savururdu; tutkularında ateşli, konuşması oldukça güzel, sağduyusu kıttı. Doymak bilmez benliği hep ölçüsüz, akıl almaz, aşırı istekler duyardı. Lucius Sulla'nın diktatörlüğünden sonra devlet yönetimini ele geçirmek için çok büyük bir tutkuya kapılmıştı, başa geçsin de, bunu nasıl başarırsa başarsın, umurunda değildi. Ailesinin geçim sıkıntısına düşmesi ve işlediği cinayetlerin bilincine varması —bunların ikisi de yukarıda anlattığım yollarla ağırlaşmıştı— onun azgın benliğini daha da kışkırtıyordu. Bu arada halk arasında birbirine karşıt, ama gene de çok kötü şeyler olan şatafat düşkünlüğü ile para düşkünlüğünün sarstığı ahlâk bozukluğu da onu kamçılıyordu.

XIV. Böylesine büyük, o ölçüde de bozuk bir toplum içinde Catilina, yığın yığın alçaklıkları, suçların her türlüsünü muhafızları gibi, çevresinde toplamakta hiç güçlük çekmiyordu. Utanmaz, karısını aldatan, sefih; kumar oynayarak, yiyip içerek, kadınlarla düşüp kalkarak babasından kalanları saçıp savuran; yüz karasından ya da suçundan arınmak için büyük borçlara girenler, dört bir yandan gelen katiller, dinsiz inançsızlar, suçlulukları ortaya çıktığı için ya da eylemlerinden dolayı yargıdan korkan, bir de geçimini yalancı tanıklıktan, yurttaşın kanına girmekten sağlayan, sonra da vicdan azabı, yoksulluk ve onursuzluktan tedirgin olan herkes, Catilina'nın yakın ve içli dışlı olduğu kimselerdi. Ömründe suç işlememiş biri, onun dostları arasına düşmüşse, sıkı ilişkiler ve çekici birtakım yollarla kolayca öbürlerine tıpatıp benzeyip çıkıyordu. Aslında o, en çok delikanlılarla teklifsiz olmayı istiyordu; on-

ların uysal ve (yaşları gereği) yumuşak ruhlarını düzenlerle elde etmek hiç de güç olmuyor. Her birinin yaşından ötürü içini yakan isteğe göre, kimine kadın buluyor; kimine köpekler, atlar satın alıyor; kendisine tek boyun eğsinler, bağlı olsunlar diye, onlardan ne parasını, ne de onurunu esirgiyordu. Catilina'nın evine girip çıkan gençlerin pek iffetli olmadığını düşünen bazı kimseler olduğunu bilirim; fakat bu dedikodu, herhangi bir kimsenin güvenli belgeler göstermesinden çok, başka durumlardan çıkarılıyordu.

XX. Catilina, yukarıda adlarını saydığım kimseleri toplanmış görünce, her ne kadar bunlarla teker teker birçok kereler uzun uzadıya konuşmuşsa da, hepsine birden seslenmenin, hepsini birden yüreklendirmenin yararlı olacağını düşünerek, onları evin gizli bir köşesine çekti, orada bütün tanıkların gözünden uzakta, şöyle bir konuşma yaptı:

«Değerinizi, bağlılığınızı iyi bilmeseydim, bu elverişli durum hiçbir işe yaramayacaktı. Boşu boşuna büyük umutlar besleyecektik, yetki boşu boşuna elimizde olacaktı, ben de yüreksiz, düşüncesiz kişilerin desteğiyle sağlam olanı bırakıp sağlam olmayanın ardında koşmayacaktım. Birçok ağır koşullar içinde sizi güçlü, kendime bağlı gördüğüm için, içimde en büyük, en güzel işe girişmek cesareti uyandı. Çünkü, benim için iyi olanın sizin için de iyi, benim için kötü olanın sizin için de kötü olduğunu anladım: Ancak, kişilerin istedikleri ve istemedikleri şeylerin özdeş olması sağlam dostluktur.

Kafamda tasarladıklarımı bugüne dek ayrı ayrı hepiniz benden dinlediniz. Fakat, biz kendimiz özgürlüğümüzü kazanmazsak, yaşama koşulumuzun ne olacağını düşündükçe, her gün daha çok çileden çıkıyorum. Çünkü devlet, birkaç güçlünün mutlak egemenliği altına girdiğinden beri, krallar ve prensler haraçlarını onlara verirler; topluluklar, uluslar vergilerini onlara öderler; bütün geri kalan bizler, çalışkan, iyi, soylu olan, soylu olmayan hepimiz, gerçek halk yönetiminde karşımızda titreyecek olan kimselere bağlı, etkisiz, yetkisiz halk yığınıyız. Bundan dolayı bütün etki, güç, onur, para onlarda ya da onların istediği kimselerde; bize ise davaları, başarısızlıkları, mahkûmiyetleri, yoksulluğu bıraktılar. Daha ne kadar buna dayanacaksınız, yiğitler? Başkasının kendini bilmezliğinin oyuncağı olarak zavallı, onursuz bir yaşamı utanç verici bir biçimde yitirmektense, yiğitçe ölmek yeğ değil mi? Fakat gerçekte, tanrılar ve insanlar tanıktır ki, zafer bizim elimizdedir. Genciz, yürekliyiz, karşımızdakilerin ise yıllarla ve parayla her şeyleri eskiyip gitmiş. Gerekli olan girişimdir, arkası kendiliğinden gelecektir. Erkek yaratılmış hangi ölümlü onların denizi yapılarla doldurmaya, dağları düzeltmeye dökecek kadar paraya boğulmalarına, bizim ise geçimimizi bile sağlayacak paramızın olmamasına katlanabilir? Bizim hiçbir yerde aile ocağımız yokken, onların boyuna çifter çifter, daha çok evler dizmesine hangi erkek yaradılışlı kimse katlanabilir? Tablolar, resimler, işlemeli vazolar satın alıyorlar, yeni evleri yıkıp başkalarını yapıyorlar, sonra her vesileyle paralarını saçıp savurdukları halde, gene de sonu

gelmeyen tutkuları paralarını tüketemiyor. Bize gelince, evde sıkıntı, dışarıda borç, bugünümüz kötü, yarınımız çok daha çetin: Peki, zavallı canımızdan başka neyimiz kalıyor ki?

Ne diye uyuşukluktan silkinmiyorsunuz? İşte, o hep isteğini duyduğunuz özgürlük, para, onur, ün gözlerinizin önünde; talih bunları yenginlerin karşısına ödül olarak koydu. Benim sözlerimden çok, koşullar, zaman, tehlike, yoksulluk, yağmadan kazanılanların göz kamaştırıcılığı sizi teşvik ediyor. İster önder, ister er sayın beni: Ruhumla da, bedenimle de sizin yanınızda olacağım. Aldanmıyorsam, siz de efendi olmak yerine kul olmak istemiyorsanız, umuyorum ki, konsül olarak sizinle birlikte işte bu sorunlarla uğraşacağım.»

XXXI. Bu olaylarla halk allak bullak olmuş, kentin çehresi değişmişti. Uzun süren yatışmanın doğurduğu taşkın sevinç ve kendini kapıp koyuvermeden sonra, birden herkesi bir üzüntü kapladı: Bir telaştır, bir çalkantıdır gidiyordu; ne bir yere, ne bir insana güven duyuluyordu; ne savaşa giriyorlardı, ne de barış içindeydiler; herkes tehlikeyi duyduğu korku ile ölçüyordu. Ayrıca, devletin büyüklüğünden dolayı şimdiye dek alışmadıkları bir savaş korkusunun içlerini bürüdüğü kadınlar dövünüyor, ellerini yalvararak göğe açıyor, zavallı çocuklarına acınıyor, durmadan sorular soruyor, her şeyden ürküyor, gururlarını, zevklerini bir yana bırakıp kendileri ve yurtları için umutsuzluğa kapılıyorlardı. Catilina'nın acımasız ruhu, savunma hazırlıkları yapılmasına, kendisi de Platius yasası uyarınca, Lucius Paulus tarafından yargılanmış olmasına rağmen, bütün bu şeylerin arkasını bırakmıyordu. Sonra, olanı gizlemek ya da kendini temize çıkarmak için, kavgaya kışkırtılmış gibi, senatoya geldi. O zaman konsül Marcus Tullius[1], ya onun orada bulunmasından korkarak, ya da öfkeden kabına sığamayıp Roma devleti için yararlı ve parlak bir söylev verdi; bu söylevi sonradan yazıp yayımladı. Catilina yerine oturunca, her zamanki gibi, hiçbir şey olmamışçasına, gözleri yerde, yalvaran bir sesle kendisi hakkında senatörlerin körü körüne bir şeye inanmamalarını istedi; nasıl bir aileden geldiğini, delikanlılığından bu yana iyi bir gelecek umut ettiren bir yaşam geçirmiş olduğunu söyledi; kendisinin ve atalarının Roma halkına çok büyük yararı dokunmuş, onun gibi soylu bir adamın, Roma kentini kiracı yurttaş[2] bir Marcus Tullius korurken, Roma devletini yıkmaya çalıştığını düşünmemelerini istedi. Buna başka hakaretler eklemesi üzerine, gürültü koptu, herkes ona, «Düşman!» ve «Yurt katili!» diye bağırdı. O zaman Catilina kızgınlık içinde: «Madem ki düşmanlar beni kıstırmış, uçuruma sürüklüyorlar, ben de yangınımı yıkıntı ile söndüreceğim!» dedi.

(1) Sallustius'un Cicero'dan böyle söz edişinde küçümseme sezilmektedir. Cicero atlı sınıfındandır, ailesinde ondan önce yüksek görev almış kimse yoktur, demek ki Cicero "homo novus"tur (yeni adam).

(2) Oysa Cicero'nun doğum yeri olan Arpinum İ.Ö. 303 yılında yurttaşlık hakkı, 188 yılında ise seçime katılma hakkı elde etmiştir.

XLVIII. Bu arada tertip ortaya çıkarılınca, devrim isteğiyle ilkin savaşa can atan halk sınıfı şimdi düşüncesini değiştirip Catilina'nın tasarılarını lânetliyor, Cicero'yu göklere çıkarıyor, kölelikten kurtulmuş gibi sevinç taşkınlığı gösteriyordu. Nitekim savaşın öbür felâketleri onlara zarardan çok savaş ganimeti getirecekti, fakat yangını acımasız, ölçüsüz, özellikle felâket dolu buluyordu, çünkü varları yokları günlük yiyecekleri ve giyecekleriydi.

Ertesi gün Catilina'nın yanına giderken yoldan çevrilmiş olduğunu söyledikleri Lucius Tarquinius diye biri, senatoya getirilmişti. Kendisine devlet adına güvence verilirse, tertip konusunda açıklamalar yapacağını söylemesi üzerine, konsül ona, ne biliyorsa, açık açık söylemesini emretti, Tarquinius, yangının hazırlanması, aristokratların öldürülmesi, düşmanların Roma üzerine yürüyüşü konusunda aşağı yukarı Volturcius'un senatoda söylediklerini anlattı.

LII. Caesar sözlerini bitirdikten sonra, ötekiler tek bir sözle birine ya da öbürüne katıldığını söylemekle yetiniyordu. Fakat Marcus Porcius Cato, kendisine düşüncesi sorulunca, şöyle bir konuşma yaptı:

«Durumunuzu ve başınızdaki tehlikeleri gözönüne aldığım ve birkaç kişinin görüşünü kendi kendime tarttığım zaman, sayın senato üyeleri, benim düşüncem bambaşka bir biçimde ortaya çıkıyor. Onlar, sanırım, yurtlarına, anababalarına, sunaklarına, ocaklarına karşı savaş açmış kimselere verilecek ceza konusunda tartıştılar; durum ise onlar için ne karar vereceğimizi görüşmekten çok, onlardan sakınmak gereğini gösteriyor. Çünkü, öteki kötülükleri, işlendiği anda, kovuşturabilirsin; bunun olmasını önleyemezsen, olduğu zaman, yasalardan boşuna yardım beklersin: Kent ele geçince, yeniklere hiçbir şey bırakılmaz. Fakat ölümsüz tanrılar adına, her zaman evlerinize, villâlarınıza, heykellerinize, tablolarınıza devletten daha çok değer vermiş olan sizlere sesleniyorum: Ne türlü olursa olsun bağlandığınız bu şeyleri korumak istiyorsanız, sükûnet içinde zevkinize bakmak istiyorsanız; artık uyanın, devleti koruyun! Artık ne vergi ne de müttefiklere yapılan haksızlıklar söz konusu değil; özgürlüğümüz ve canımız tehlikede.

Sayın senato üyeleri, senatoda sık sık uzun konuşmalar yaptım; çok kere yurttaşlarımızın lüksünden, para tutkusundan yakındım, bu yüzden birçok ölümlüyü kendime düşman ettim, içimdeki eğilimlere uyarak hiçbir zaman hiçbir suçu hoş görmediğim için, başkasının tutkusuna uyarak kötü eylemleri kolayca bağışlayamam. Fakat siz benim sözlerime önem vermemiş de olsanız, bir zararı yoktu, çünkü devlet sağlamdı: Devletin gücü sizin kayıtsızlığınıza dayanıyordu. Şimdi söz konusu olan şey, iyi törelerle mi, yoksa kötü törelerle mi yaşadığımız ya da Roma halkının yetkisinin ne denli büyük ve görkemli olduğu değil, bunların, nasıl görünürlerse görünsünler, bizim mi, yoksa bizimle birlikte düşmanların mı olacağıdır. Burada kim kalkıp da bana yumuşaklığın, acıma duygusunun adını anabilir? Biz uzun zamandır sözcüklerin ger-

çek anlamlarını yitirdik: Çünkü başkasının parasını bol bol dağıtmaya eli açıklık, kötü eylemlere cüret etmeye yüreklilik deniyor, işte bundan dolayı devlet uçurumun kıyısında bulunuyor. Eğer töre buysa, varsın müttefiklerin parasıyla cömert davransınlar, varsın, hazine hırsızlarına acıma duysunlar; ama kanımızı cömertçe harcasınlar ve birkaç caniyi koruyalım derken, bütün iyileri yok etmesinler. . . . . Bundan ötürü Publius Lentulus ve ötekiler konusunda karar verirken, hiç kuşkunuz olmasın ki, aynı zamanda Catilina'nın ordusu ve öbür tertipçiler hakkında da karar vermek durumundasınız. Siz ne denli katı davranırsanız, onların cesareti o denli kırılacaktır; sizi azıcık sendeler gördüler mi, hepsi yırtıcı kesilecektir.

Atalarımızın küçük devleti silâhla büyüttüğünü sanmayın sakın. Böyle olsaydı, bugün devletimiz çok daha güzel olurdu, çünkü onlarınkine göre daha çok sayıda müttefikimiz, yurttaşımız, ayrıca silâhımız, atımız var. Fakat onları büyük yapan, bizde zerresi bulunmayan başka şeyler vardı: İçeride çalışma, dışarıda hak tanır bir yetki, kararlarda hiçbir yanlışa, hiçbir tutkuya bağlı olmayan serbest düşünce. Bunların yerini bizde sefahat, paraya düşkünlük, kamusal yoksulluk, kişisel bolluk aldı. Serveti överiz, tembellik ederiz; iyilerle kötüler arasında hiçbir ayrılık kalmadı. Erdemin hakkı olan bütün ödüller entrikanın malı oldu. Şaşılacak bir şey yok: Siz, her biriniz kendinizi düşünerek karar veriyorsunuz, özel hayatınızda zevklerinize, burada paraya, nüfuza hizmet ediyorsunuz, işte savunmasız devlete saldırı yapılması bundan.

Fakat bunları bir yana bırakıyorum. Çok soylu yurttaşlar yurdu ateşe vermek için tertip hazırladılar; Romalılığa en düşman ulus Galyalıları silâh altına çağırıyorlar; düşmanın önderi ordusuyla birlikte tepemizde: Siz ise hâlâ duraksıyor musunuz, surların içinde düşman olarak ele geçenlere ne yapacağınız konusunda kuşkuya mı düşüyorsunuz? Acıyın onlara, kabul: Gencecik adamlar tutkuları yüzünden suç işlediler; silahlı olarak da salıverin onları; ama dikkat edin, onlar silâhlanırlarsa, sizin bu yumuşaklığınız, acıma duygunuz felâkete sürüklemesin sizi. Elbette çok güç bir durum, ama sizin ondan korkmadığınız söylenecek. Hayır, çok korkuyorsunuz. Kuşkusuz, çok kere çok büyük tehlikelerin içinde bu devleti kurtaran ölümsüz tanrılara güvenip oyalanıyorsunuz. Tanrıların yardımı kadın yalvarmalarıyla, adaklarla sağlanmaz: Uyanık kalarak, eylemle, iyi kararlar vererek her şey başarıya ulaşır. Kendini sünepeliğe, gevşekliğe kaptırdığın zaman, tanrılara boşu boşuna yalvarırsın; kızgındırlar, düşmandırlar artık.

Atalarımızın zamanında Aulus Manlius Torquatus, oğlunu, Galya savaşında emre karşı gelerek düşmanla savaşmış olmasından dolayı öldürttü; o seçkin genç ölümsüz yürekliliğinin cezasını hayatıyla ödedi. Siz ise son derece hain baba katilleri hakkında ne karar vereceğinizi bilemiyorsunuz. . .

. . . . . .

Sonra, sayın senato üyeleri, Herakles hakkı için, suç işlemeye yer olsaydı, sözlerimi küçümsemediğinize göre, bu olaylardan ders almanıza kolayca razı olurdum. Fakat her yandan sarılmışız; Catilina, ordusuyla gırtlağımıza basıyor; üstelik başkaları ise surların içinde ve kentin göbeğinde bize düşman. Ne bir hazırlık ne de bir karar gizli yapılabiliyor: Bundan ötürü daha da ivedilik gösterilmelidir.

Bu nedenle benim düşüncem şu: Devletin kıyımcı yurttaşların kötü mü kötü niyetiyle çok büyük bir tehlike içine düştüğü; Titus Volturcius ve Allobrog elçilerinin açıklamasıyla bu adamların suçlu oldukları doğrulandığı; kendileri cinayet işlediklerini, yangın çıkardıklarını, yurttaşlara ve yurda karşı korkunç ve acımasız cinayetler hazırlamış olduklarını itiraf ettikleri için, itirafta bulunmuş olan bu insanlara, atalarımızın töresince, suçüstü yakalanmış gibi ölüm cezası verilmelidir.»

LIII. Cato yerine oturduktan sonra, bütün eski konsüllerle senatonun çoğunluğu, onun önergesini alkışlar, erdemini göklere çıkarır, birbirlerine çıkışarak, «Korkak!» diye bağırırlar; Cato, büyük ve ünlü bir yurttaş diye gösterilir: Senatonun kararı onun önermiş olduğu biçimde çıkar.

Roma halkının barışta ve savaşta, denizde ve karada göstermiş olduğu birçok parlak başarıları okuyan ve duyan bir kimse olarak benim, bu halkın bu derece büyük çabaları nasıl göstermiş olduğunu biliyordum; küçük birliklerle güçlü krallara karşı dövüştüğünü, ayrıca kaderin darbesine yılınadan karşı koyduğunu, Yunanlıların güzel konuşma bakımından, Galyalıların ise savaşta ünleri yönünden Romalılardan üstün olduklarını öğrenmiştim. Ve bütün bunları düşündükçe, her şeyi birkaç yurttaşın seçkin erdemin yapmış olduğu sonucuna varıyordum. İşte böylece yoksulluk zenginliğin, azlık çokluğun üstesinden gelmişti. Fakat halk, lükse düşkünlükle, gevşeklikle bozulduktan sonra, önderlerin ve yüksek görevlilerin kusurları yüzünden batmayan devletin büyüklüğüydü yalnız ve doğurganlığı kalmamış bir ana gibi, Roma'da birçok kuşaklardan beri yiğitlik bakımından büyük adam çıkmadı. Bununla birlikte benim zamanımda son derece erdemli, ayrı karakterde iki insan vardı: Marcus Cato ile Gaius Caesar. Konu onları yolumun üzerine getirdiğine göre, her ikisinin yaradılışını ve ahlâkını, aklımın erdiğince anlatmadan geçmemeye karar verdim.

LIV. İkisi de soyu, yaşı, konuşma yeteneği bakımından aşağı yukarı birdi. Yüce gönüllülükleri eşit, ünleri özdeş, ama her birinin yaradılışı başkaydı. Caesar iyilikleriyle, cömertliğiyle büyük sayılıyordu. Cato ise yaşamının temizliğiyle. Birincisi yumuşaklığı ve acıma duygusuyla ün salmıştı; ikincisine sertliği saygınlık kazandırmıştı. Caesar el açıklığıyla, yatıştırıcılığıyla, bağışlayıcılığıyla, Cato ise sağa sola hiçbir şey dağıtmamakla üne kavuşmuştur. Birincisi zavallılar için sığınak, ikinciler kötüler için yok olma demekti. Birincisinin hoşgörürlüğü, ikincisinin kararlılığı övülürdü. Sonra, Caesar çalışmayı,

uykuya bile önem vermemeyi, kendi işlerine döndüğünde dostlarının işlerini bir yana bırakmamayı, verilebilecek hiçbir şeyi esirgememeyi kendine ilke edinmişti; erdeminin parlayabileceği yerde büyük yetki, ordu, yeni savaş isterdi. Cato'da ise, alçak gönüllülük, onur, fakat asıl ciddilik sevgisi vardı; varlıklı ile varlık bakımından, entrikacı ile entrika bakımından değil, güçlü ile yiğitlik bakımından yarışırdı; alçak gönüllü ile ar bakımından, masumla namus bakımından yarışırdı; iyi görünmek yerine iyi olmayı yeğ tutardı: Böylece, ünü ne kadar az istiyorsa, ün onun o kadar ardından geliyordu.

LVII. Fakat Roma'da tertibin ortaya çıktığı; Lentulus, Cethegus ve ötekilere yukarıda sözünü ettiğim ölüm cezalarının yerine getirildiği haberi ordugâha ulaşınca, savaştan yağma umudu besleyen ya da devrime bel bağlamış olan çoğu kimseler çözülürler; geri kalanları Catilina sarp dağlardan zorlu yürüyüşler sonunda dolambaçlı yollardan gizlice Alpötesi Galya'sına kaçma niyetiyle Pistoia topraklarına getirir. Fakat Quintus Metellus Celer, Catilina'nın güç koşullar yüzünden yukarıda söylediğim şeyleri kafasından geçirdiğini düşünerek üç lejyonla birlikte Picenum topraklarında nöbet tutuyordu.

LXI. Çarpışma bittiğinde, Catilina'nın ordusunda ne kadar cesaret, ne kadar yiğitlik gösterildiğini görebilirdiniz. Neredeyse her biri savaş için sağken tuttuğu yeri canını verip bedeniyle örtüyordu. Koruma taburunun dağıttığı birkaç asker ise biraz uzağa, hepsi de göğsünden vurulmuş olarak düşmüştü. Catilina, düşman cesetleri içinde kendi askerlerinden ileride bir yerde bulundu, daha hafif hafif soluk alıyordu, yaşarken sahip olduğu sertlik ve gurur ifadesini hâlâ yüzünde koruyordu. Sonra bütün bu ordudan ne çarpışma sırasında, ne kaçarken bir tek özgür doğuşlu yurttaş tutuklanmadı: Bu da gösteriyordu ki, hepsi canlarına düşmanlarınki gibi kıymıştı. Gene de Roma halkının ordusu sevinçli ve kansız bir zafere kavuşmamıştı. Çünkü, en yiğitleri ya düşüp ölmüş, ya da savaştan ağır yaralı olarak çıkmıştı. Karargâhlardan savaş alanını gezmek ya da yağma etmek için gelmiş olan birçok kişi, düşman cesetlerini çevirdiklerinde, kimi bir dostunu, kimi bir konuğunu ya da bir yakınını karşısında buluyordu; aynı şekilde düşmanlarıyla karşılaşanlar da oldu. Böylece bütün ordu değişik duygularla çalkalanıyordu: Taşkınlık ile üzüntü, acı ile sevinç bir aradaydı.

Çeviren: Güngör Varınlıoğlu*

(*) *Catilina Tertibi*, değişik sayfalardan.

PUBLILIUS SYRUS

ÖZDEYİŞLER

Ne bilmediğini bilirsen, genellikle daha az hata yaparsın.

*
**

Akıllı adam karşısındakinin kusurunu görüp kendininkini düzeltir.

*
**

Fırsat kolay ele geçmez, ama kolay yitirilir.

*
**

Tehlike hiçbir zaman tehlikesizce yenilmez.

*
**

Çabuk veren iki kez verir.

*
**

Talih dönektir: Verdiğini geri ister.

*
**

Zafer kazandığı zaman kendini yenen kimse iki kez yenmiş olur.

*
**

Karşındakini sık sık bağışla, kendini asla!

*
**

Büyük hâkimiyet sahibi mi olmak istiyorsun? Kendine hâkim ol!

*
**

Ünü yenileyecek şeyler ortaya çıkmazsa, eski ün bile yitirilir.

*
**

Kötü kimseleri esirgeyen iyilere zarar vermiş olur.

*
**

Para cimri adama hırs verir, doygunluk vermez.

*
**

Yasaların güçlü olduğu yerde halk da güçlüdür.

*
**

Suçlu beraat ederse, hâkim mahkûm olur.

*
**

Dostlarını herkesten uzakta uyar, herkesin önünde öv!

Çeviren: Müzehher Erim

AUGUSTUS

MONUMENTUM ANCYRANUM
(ANKARA ANITI)

Tanrısal Augustus'un yer yuvarlağını Roma halkının egemenliği altına almak için başardığı işleri, Roma devleti ve halkı için yaptığı masrafları gösteren belgenin bir kopyası aşağıdadır. Asıl belge Roma'da dikili iki bronz sütun üzerine kazılarak yazılmıştır.

I

On dokuz yaşımda kendi özel kararım ve özel masraflarımla bir ordu kurdum. Bu ordu ile, devleti altında ezilmekte olduğu partinin baskısından kurtararak yeniden özgürlüğe kavuşturdum. Bunlardan dolayı senato beni onurlandıran kararlarıyla, C. Pansa ile L. Hirtius'un konsullukları zamanında[1] üyeleri arasına kabul etti. Aynı zamanda konsulluk mevkiinde oy kullanma hakkını verdiği gibi «imperium»u[2] da bağışladı. Devletin bir zarara uğramasını önlemek için «propraetor»[3] sıfatı ile benim de konsullar ile birlikte önlem almamı buyurdu. Aynı yıl[4] her iki konsul da savaşta ölünce halk beni konsul yaptı ve devlete düzen verecek üç kişiden biri olarak seçti.

II

Babamı öldürenleri sürgüne gönderdim. Böylece yasaya uygun biçimde kurulmuş mahkemeler aracılığıyla cinayetlerinin öcünü aldım. Sonradan devlete karşı savaş açtılarsa da onları savaş alanında iki kez yendim.

(1) Konsulluk Roma devletinin en yüksek memuriyeti idi. Konsullar Roma'nın devlet başkanı sayılabilirler, bir yıl için iki tane olarak seçilirlerdi. Yıllar onların adlarıyla anılırdı.
(2) Komutanlık görevi ve yetkisi.
(3) Praetor'luk etmiş bir Romalı süresi bitince bir vilâyete vali atanır ve "propraetor" adını alırdı. Askerî yetkisi yoktu; yargıçlık yetkisi vardı.
(4) İ.Ö. 43.

III

Bütün dünyada, karada ve denizde, iç ve dış savaşlara giriştim. Yengi kazanınca bağışlanma dileyen bütün yurttaşlara iyilikle davrandım. Tehlikesizce bağışlanması olanaklı olan yabancı ulusları yok etmektense korumayı yeğledim. Beşyüzbin kadar Romalı yurttaş bana asker yemini ile bağlandılar. Hizmetleri sona erince bunların üçyüzbinden biraz fazlasını kolonilere yerleştirdim. Ya da kendi «municipium»[5]larına gönderdim. Hepsine de toprak bağışladım ya da savaş ganimeti yerine para verdim. Üç sıra kürekli gemilerden[6] daha küçük olanları hesaba katılmamak koşuluyla, altıyüz gemi ele geçirdim.

IV

İki kez «ovatio»[7] zafer alayı yaptım, üç kez de «curulis» zaferi[8] kutladım, yirmi bir kez imparator diye selâmlandım. Sonradan senatonun onuruma yapılmasına karar verdiği birçok zafer alaylarını kabul etmedim. Her savaşta adadığım adakları yerine getirirken de defne dalından çelenkleri «capitolium»a koydum. Tarafımdan veya korumam altındaki «legatlar» tarafından karada ve denizlerde kazanılan zaferlerden dolayı senato elli beş defa ölümsüz tanrılara «supplicatio»[9] yapılmasına karar verdi. Zafer alaylarında arabamın önünde dokuz kral ile kral çocuğu gidiyordu. Bu satırları yazmakta olduğum zaman on üç defa konsul olmuştum. Tribun'luk yetkimi otuz yedi yıldır kullanıyordum[10].

VII

Devlete yeniden düzen vermek üzere kurulmuş olan Üçler Kurulu'nun on sene aralıksız üyeliğini yaptım. Bu satırları yazmakta olduğum bugüne kadar tam kırk yıl «Princeps Senatus»[11] mevkiini işgal ettim.

«Pontifex»[12], «augur»[13], kutsal âyinlere bakan on beş üyeden biri, dinî

(5) Municipium — Halkı Roma yurttaşlığı hukukuna sahip bir kasaba.
(6) Üç sıra kürekli gemiler — "Triremes".
(7-8) Ovatio zafer alaylarında muzaffer general at üstünde yahut yaya olarak giderdi. Oysa Curulis zafer alayında savaş arabasına binmiş olarak Capitolium'a doğru ilerlerdi. İkincisi daha görkemli olurdu ve daha büyük zaferler için düzenlenirdi.
(9) Supplicatio — Herhangi bir başarı veya yenilgiden sonra yapılan dinsel tören.
(10) Tribun'luk yetkisi — Tribunlar Roma'da halkın temsilcisi ve koruyucusu idiler. Augustus'a diğer yetkiler arasında bu yetki de verilmişti.
(11) Princeps Senatus, Senato'nun en seçkin üyesi demekti ve ismi senatorlar listesinin en başına yazılırdı.
(12) Pontifex Maximus — Başrahip.
(13) Augur — Kâhin.

ziyaretler hazırlayan yedi kişiden biri, «Arval biraderler»[14], «Titii sodales»den biri[15] ve «fetialis»[16] oldum.

IX

Senato sağlığım için konsullar ve rahipler tarafından dört yılda bir adaklar sunulmasına karar verdi. Bu karara uygun olarak ben hayatta iken birçok kez, bazen en yüksek dört rahip derneği tarafından, bazen de konsullar tarafından oyunlar düzenlendi. Bunlardan başka bütün vatandaşlar, özel olarak veya kasaba kasaba, bütün tapınaklarda sağlığım için hiç durmadan kurban kestiler.

XVII

Dört defa devlet hazinesine kendi paramdan yardımda bulundum ve hazineye bakan memurlara bizzat yüz elli milyon sestert ödedim.

M. Lapidus ile L. Aruntius'un konsullukları zamanında yirmi yıl ya da daha çok hizmet etmiş askerlerime ödül verilmesi hakkındaki projeme uygun olarak tesis edilmiş[17] olan askerî hazineye babamdan kalan servetimden yüz yetmiş milyon sestert yatırdım.

XVIII

Cn. ile P. Lentulus'un konsul oldukları yıldan itibaren, her ne zaman vilâyetler vergileri eksik toplandı ise, bazen yüz bin, bazen daha çok kişiye kendi arazimden kaldırdığım zahire ile veya kendi kişisel servetimden verdiğim para ile yardımda bulundum.

XX

Gerek Capitolium anıtını, gerekse Pompeius tiyatrosunu büyük masraflar yaparak onarttım, her ikisinin üzerine de adımı yazdırmadım. Eskiliğinden dolayı birçok yerleri harap olmaya yüz tutmuş olan su yollarını onarttım, ve Marcius adıyla anılan su kemerlerindeki su miktarını, kanalına yeni bir kaynak daha katarak iki katına çıkardım. Babamın inşaasına başlamış olduğu ve hemen hemen bitirilmiş olan Forum Iulium'u ve Castor tapınağı ile Saturnus

(14) Arval biraderler (Fratres Arvales) — Tarım tanrılarına her yıl yapılan âyinleri yöneten 12 rahipten oluşan bir dernek.
(15) Titii sodales — Yine rahiplerden oluşan bir dernek.
(16) Fetialis — Roma'nın uluslararası ilişkilerini yöneten ve savaş açmakta çok önemli roller oynayan Romalı rahipler.
(17) İ.S. 6.

tapınağı arasında bulunan «basilica»yı[18] tamamladım. Aynı basilica yangınla tahrip edilince arsasını genişleterek üstüne oğullarımın adları oyulmak üzere yeniden yaptırmaya başladım. Hayatta iken bitiremezsem vârislerimin tamamlaması için vasiyet ettim. Altıncı konsulluğum zamanında senatonun emriyle kentteki tanrılara ait seksen iki tapınağı onarttım. Bunlardan o zamanda tamiri gereken hiçbir tanesini tamirsiz bırakmadım. Yedinci konsulluğum sırasında Roma'dan Ariminium'a kadar Flaminius şosesini ve Mulvius ile Minucius köprülerinden başka, bütün köprüleri yeniden yaptırdım.

XXI

Kendi özel arazim üzerine ve savaş ganimetleriyle Mars Ultor anıtını ve Augustus Forum'unu yaptırdım. Apollon anıtına bitişik tiyatroyu, büyük bir bölümünü özel sahiplerinden satın aldığım arsa üzerine yaptırdım. Bunun üzerine damadım M. Marcellus'un adı kazılarak yazılacaktı.

Capitolium anıtına ve tanrısal Iulius anıtına, Apollon, Vesta ve Mars Ultor anıtlarına savaş ganimetlerinden yüz milyon sestert değerinde armağanlar verdim. Beşinci konsulluğumda «aurum coronarium» adı altında İtalya «municipicium» ve «colonia»larının zafer alayım için verdikleri otuz beş bin altını geri verdim, sonra da, imparator olarak selâmlandığımın her defasında, «municipium» ve «colonia»ların önce olduğu gibi aynı cömertlikle vermeyi karar altına almış olmalarına karşın, «aurum coronarium»u[19] kabul etmedim.

XXII

Üç kez kendi adıma, beş kez de oğullarım ve torunlarım adına gladiator oyunları düzenlettirdim; bu oyunlarda on bin kadar adam dövüştü. İki kez halk için kendi adıma, bir üçüncü kez de torunum adına her taraftan çağrılmış olan atletlere bir gösteri yaptırdım. Kendi adıma dört kez, diğer magisitratların yerine ise yirmi üç kez oyunlar düzenlettirdim.

Onbeşler Derneği'ni dernek başkanı olarak temsil edip M. Agrippa çalışma arkadaşım olduğu halde C. Furnius ile C. Silanus'un konsullukları zamanında «yüzyıl oyunları»[20] düzenledim. On üçüncü konsulluğumda ilk kez olarak ben Mars oyunları yaptırdım. Ondan sonra konsullar izleyen yıllarda düzenli olarak bunları yaptılar.

(18) Basilica; Roma'da üzeri kapalı, bazen sıra sıra sütunlarla bölümlere ayrılmış, içinde adlî ve malî işlerin görüldüğü kamuya ait bir bina idi.

(19) Aurum coronarium — Cumhuriyet yönetimi altında zafer kazanmış bir generale zafer alayı düzenleme hakkı verildiği zaman eyaletindeki halk, alayında teşhir edilmek üzere altın taçlar armağan ederlerdi. Çoğu kez zafer alayı hakkına sahip olmayan valiler bunları veya bedelini halktan zorla alırlardı.

(20) Ludi Saeculares — Her yüz yılda bir yapılan şenlik ve oyunlar.

Yirmi altı kez halk için Circus'ta ya da Forum'da yahut amphitheater'de kendi adıma veya oğullarımın ya da torunlarımın adına Afrika yaban hayvanları ile gösteriler yaptırdım. Bu gösterilerde üç bin beş yüz kadar hayvan öldürüldü.

XXIII

Halk için Tiber nehrinin öte yanında şimdi Caesar'lar Koruluğu'nun bulunduğu yerde bir deniz savaşı gösterisi yaptırdım. Bu iş için bin sekiz yüz ayak uzunluğunda ve bin iki yüz ayak genişliğinde bir yerin toprağı kazıldı. Burada hepsi iki veya üç çifte kürekli olan otuz kadar tığlı gemi ve diğer birçok küçük gemi birbirleriyle dövüştüler. Savaşan filolar üzerinde, kürekçilerden başka, üç bin kadar savaşçı vardı.

XXV

Denizleri korsanlardan kurtardım ve barışa kavuşturdum. Bu savaşta efendilerinin ellerinden kaçarak devlete karşı silâha sarılmış olan otuz bin kadar köleyi cezalandırmak üzere efendilerine teslim ettim. Bütün İtalya kendiliğinden bana sadakat yemini etti ve Actium zaferiyle sonuçlanan savaşta benim başkomutan olmamı istedi. Aynı şekilde Gallia, İspanya, Afrika, Sicilya ve Sardinya eyaletleri de bana yemin ettiler.

O zamanda sancağım altında askerlik hizmetini yapmakta olanlar arasında yedi yüzden fazla senator vardı. Bunların içinden, o tarihten önce ya da sonra bu satırların yazılmakta olduğu zamana kadar, seksen üçü konsul oldular ve yüz yetmiş kadarı rahipliklere seçildiler.

XXVI

Roma halkının, İmparatorluğumuza boyun eğmeyen komşu kabilelere bitişik bütün eyaletlerinin topraklarını genişlettim. Gallia ve İspanya eyaletlerinde Germania'da, Gades'ten Elbe'nin ağzına kadar okyanusla çevrilmiş olan bütün bölgelerde barış tesis ettim. Adriyatik denizinin hemen yakınlarındaki bölgeden Tirenyan denizine kadar Alpler'de de asayişi sağladım. Hiçbir kabile gereksiz yere tarafımızdan hücuma uğramadı. Donanmam okyanus boyunca Ren nehri ağzından Doğuya, bu zamana kadar hiçbir Romalının karadan veya denizden girmemiş olduğu Kimberlerin sınırlarına kadar gitti. Kimberler, Charydler, Semnonlar ve aynı bölgede oturan diğer German halkları elçiler göndererek Roma halkının ve benim dostluğumuzu aradılar.

Emrimde ve korumam altında hemen hemen aynı zamanda iki ordu, biri Habeşistan'a, diğeri Arabistan'ın Felix (Mutlu) denilen bölümüne sevkedildi. Her iki ırka mensup pek büyük düşman kuvvetleri savaşta yok edildi ve bir-

çok kasabaları ele geçirildi. Habeşistan'da ordu Meroe'ye en yakın bir kale olan Nabata'ya kadar; Arabistan'da ise Sabae'lerin arazisi içindeki Mariba kasabasına kadar ilerledi.

XXVII

Mısır'ı Roma İmparatorluğu'na kattım. Büyük Ermenistan'ı, kralı Artaxes'in öldürülmesinden sonra, bir eyalet haline getirebilirdim, ama cedlerimi örnek alarak, o zaman üvey oğlum bulunan Tiberius Nero vasıtasıyla bir krallık halinde Kral Artavasdes'in oğlu ve Kral Tigranes'in torunu Tigranes'e vermeyi daha uygun buldum. Sonradan aynı ulus bir ihtilâl ve isyan çıkarınca oğlum Gaius marifetiyle bastırarak Medlerin kralı Artabazus'un oğlu Kral Ariobarzanes'e, onun ölümünden sonra da oğlu Artavasdes'e verdim. Bu sonuncu da ölünce, krallığa Ermenistan'ın krallık hanedanına mensup olan Tigranes'i gönderdim. Adriyatik denizinin öte tarafında doğuya doğru uzanan bütün eyaletleri ve bütün Kyrene'yi tekrar ele geçirdim. Oysa bunlar o zamanda yabancı kralların elinde bulunuyordu. Önce Köleler Savaşı'nda işgal edilmiş olan Sicilya ve Sardinya'yı aynı şekilde geri aldım.

XXVIII

Afrika'da, Sicilya'da, Makedonya'da, her iki İspanya eyaletinde, Achaia'da, Asya'da, Suriye'de, Gallia Narbonensis'te, Pisidia'da askerî koloniler kurdum. Bunlara ilâve olarak İtalya'da himayem altında kurulmuş olan yirmi sekiz kolonide ben hayatta iken büyük ve refahlı bir nüfus yaşıyordu.

XXXV

On üçüncü konsulluğumu yaparken senato, şövalyeler ve bütün Roma halkı bana «Vatanın Babası» unvanını verdi ve bu unvanın evimin kapısı üstüne, Iulius senato binasına senato kararı ile Augustus Forumunda onuruma dikilmiş olan savaş arabasının altına kazılarak yazılmasını ferman buyurdu.

Bunları yazarken yetmiş altı yaşında idim.

... ...

Çeviren: Hamit Dereli*

(*) *Ankara Anıtı (Monumentum Ancyranum),* değişik sayfalardan.

VERGILIUS

AENEIS I

12-34

Eski bir kent vardı (Tyrus'lu[1] kolonistlerin sahip olduğu), uzaktan İtalya' ya ve Tiber'in ağzına karşı, kaynakları bakımından zengin ve savaşla ilgili işlerde çetin; Samos'a[2] bile daha az değer vererek Juno'nun bütün ülkelerin içinde yalnız bu kenti kendisinin olarak sevdiği söylenir: Burada onun silâhları, burada arabası vardı; eğer kader tanrıçaları izin verirlerse, bütün uluslara bunun başkent olması için daha o zamandan uğraşıyor ve bu umudu besliyordu. Ama bir gün Tyrus[3] kalelerini devirecek olan Troia kanından bir ırkın doğmakta olduğunu; geniş ülkeler üstünde egemen olan, savaşta mağrur bir halkın Libya'nın mahvı için geleceğini; Parca'ların[4] kaderin çarkını böylece döndürdüklerini duymuştu. Bundan korkmakta olan ve Troia'da sevgili Argos'u[5] uğruna yapmış olduğu eski savaşı hatırlayan Juno (öfkesinin nedeni ve çektiği zalim acılar daha aklından çıkmamıştı; Paris'in[6] yargısı ve hor görülmüş güzelliğine yapılan haksızlık, nefret edilen soy[7] ve kaçırılmış Ganymedes'e[8] gösterilen saygınlık, düşüncesinin derinliklerinde hâlâ gizlenmiş olarak duruyordu) bir de bunlarla öfkeden yanarak bütün engin denizlerde oradan oraya atılan, Yunanlıların ve acımasız Akhilleus'in geri bıraktığı Troia'lıları Latium'dan uzak tutuyordu. Ve kader tarafından sevkedilerek birçok yıllar bü-

(1) Tyrus — Fenike.
(2) Samos'ta Juno'nun bir tapınağı vardı.
(3) Yani Kartaca.
(4) Parca'lar — Kader Tanrıçaları.
(5) Juno'ya özellikle Argos'ta tapınılırdı.
(6) Paris üç tanrıça arasındaki ünlü güzellik yarışmasında Hera'yı değil Aphrodite'yi seçmişti. (Hera = Juno; Aphrodite = Venus).
(7) Troia ırkı Juppiter'le sevgilisi Elektra'nın oğlu olan Dardanus'tan gelme idi. Juno Elektra'dan ve ondan gelme soydan nefret ediyordu.
(8) Ganymedes, Dardanus'un torunu olan Tros'un oğlu idi. Ölümlülerin en güzeli olan Ganymedes tanrılar tarafından kaçırılmış ve Zeus'e içki sunmak üzere görevlendirilmişti.

tün denizlerin üzerinde dolaştılar. Roma soyunu kurmak bu kadar büyük bir çaba gerektirmişti.

... ...

(Troia'lılar Sicilya açıklarında seyretmektedirler. Öfkeli Tanrıça Juno, Aeolia'ya gider, rüzgârlara egemen olan Kral Aeolus'tan onları salıp fırtına çıkararak Troia'lıların gemilerini mahvetmesini ister. Aeolus, Tanrıça'ya önerisini yerine getireceğini söyler:)

81-101

Bunları söyleyince mızrağının öbür yanını çevirip içi oyuk dağın böğrüne vurdu ve rüzgârlar sanki bir ordu taburu yapıyormuş gibi, geçit verilince fırlarlar ve kasırga olarak yeryüzüne akarlar. Denizin üstüne yayılırlar ve onu en dibinden harekete geçirirler. Eurus[9] ve Notus[10] rüzgârları ve aralıksız fırtınalarla Afrikus[11] hepsi birlikte fırlarlar ve büyük dalgaları kıyılara yuvarlarlar. Hem adamların çığlığı hem de halatların gıcırtısı bunu izler. Birdenbire bulutlar gökyüzünü ve gün ışığını Troia'lıların gözlerinden alır götürür; karanlık bir gece denizin üstüne iner. Bir kutuptan öbür kutba gökler gürülder, gökyüzü durmadan parıltılarla aydınlanır, her şey adamları ani bir ölümle tehdit eder. Aniden bir soğuk ile Aeneas'ın uzuvları çözülür; inler ve her iki avucunu gökyüzüne uzatarak şu sözlerle seslenir: «Ey üç kez, dört kez mutlu olanlar ki onlara babalarının gözleri önünde, Troia'nın yüksek surlarının altında ölüme kavuşma bahtiyarlığı nasip oldu! Ey Danai[12] soyunun en yiğidi olan Tydeusoğlu[13], ben Troia ovalarında düşüp ölemedim ve ruhumu senin sağ elinle vurulup dışarı dökemedim, dehşet saçan Hektor'un, Akhilleus'in mızrağı ile yere serildiği yerde ve ulu Sarpedon'un[14]; Simois ırmağının, adamların suların altında toplanan o kadar çok kalkanlarını, miğferlerini ve yiğit bedenlerini dalgaları arasında yuvarladığı yerde!»

... ...

(Korkunç bir fırtına gemilerin ve adamların çoğunu yok eder. Ama Denizler Tanrısı Neptunus bunu görünce Aeolus'a çok kızar ve fırtınayı durdurur. Aeneas ve arkadaşları geriye kalan yedi gemide Libya kıyılarına çıkarlar. Orada dinlenirler. Aeneas bir tepeye çıkıp çevreyi kolaçan eder. İleride bir geyik sürüsü görür ve yedi geyik vurur ve arkadaşlarının yanına dönerek onların yaslı yüreklerini şu sözlerle yatıştırır:)

(9) Eurus — Doğu rüzgârı.
(10) Notus — Güney rüzgârı (Lodos).
(11) Africus — Güneybatı rüzgârı.
(12) Danai — Yunanlılar.
(13) Tydeusoğlu — Akhilleus.
(14) Sarpedon — Bir Likya prensi, Troia'lıların müttefiki.

198-209

«Arkadaşlar, (bundan önce acılar bilmez değiliz), ey daha ağırlarına katlanan sizler, Tanrı bunlara da bir son verecek. Siz ki Skylla'nın[15] kudurganlığına ve içinden gürleyen kayalarına gittiniz, siz ki Kyklops'ların[16] kayalıklarını denediniz; yürekliliğinizi geri çağırınız ve sıkıntı veren korkuyu kovunuz; belki bir gün bunları da hatırlamak hoşa gidecektir. Çeşitli felâketler içinden, talihin getirdiği bu kadar çok tehlikelerden geçerek Latium'a yol alıyoruz, kader orada huzurlu bir yurt gösteriyor; orada Troia ülkesinin yeniden canlanması mukadderdir. Dayanın ve mutlu koşullar için kendinizi koruyun.»

Sesiyle böyle şeyler söyler ve ağır kaygılarla hasta olduğu halde yüzü ile umutlu imiş gibi görünür, derin acısını yüreğinde bastırır.

... ...

(Ondan sonra geyiklerle ve şarapla kendilerine bir ziyafet çekerler. O sırada Venus sevgili Troia'lıların ve oğlu Aeneas'ın başına gelenlerden dolayı Juppiter'e sitem eder. Onların suçu nedir ki başlarına her zaman en büyük felâketler gelmektedir? İtalya kıyılarında yeni bir yurt kuracaklarına ilişkin verdiği sözü Juppiter neden tutmamaktadır?)

254-296

İnsanların ve tanrıların babası gökyüzünü aydınlatan ve fırtınaları yatıştıran yüzü ile ona gülümseyerek kızının dudaklarını hafifçe öptü. Sonra şöyle konuştu: «Kytherea'lı Tanrıça, korkuyu bir yana bırak. Seninkilerin yazgısı değişmez olarak kalıyor. Lavinium kentini ve onun söz verilmiş sırlarını göreceksin; ve yüce yürekli Aeneas'ı gökyüzünün yıldızlarına yükselteceksin. Hiçbir düşünce beni değiştirmedi. Madem ki bu endişe seni kemiriyor, konuşacağım ve kaderin sırlarını daha çok açarak ortaya koyacağım. Bu senin oğlun İtalya'da büyük bir savaş yapacak ve savaşçı halkları ezecek ve kendi adamları için yasalar ve kent duvarları kuracak — üçüncü yaz onu kral olarak Latium'da görünceye kadar ve Rutuli kavminin yenilmesinden sonra üç kış geçinceye kadar. Ama oğlu Ascanius, ki şimdi ona Julus lâkabı ekleniyor (İlion egemenliği sürdüğü sırada Ilus idi), otuz büyük ayın dönmesi ile egemenliğini tamamlayacak ve krallığını Lavinium'dan nakledecek ve Alba Longa'yı büyük bir güç sahibi olarak tahkim edecek. Kral soyundan gelme rahibe Ilia, Mars'tan gebe kalıp bir doğuşta ikiz çocuklar verinceye ka-

(15) Skylla — İtalya ile Sicilya arasında bulunan bir kayalıktaki mağarada yaşayan 12 ayaklı, 6 boyunlu ve başlı (her başında 3 sıra keskin dişi olan) köpek gibi havlayan korkunç bir canavar.

(16) Tek gözlü devler. Ateş Tanrısı Hephaestus (Vulcanus)un yardımcılarıydılar ve Sicilya'da Etna yanardağında ve yakındaki adalarda yaşarlardı.

dar burada üç yüz yıl krallık Hektor soyunun egemenliğinde sürecek. Sonra, sütanası olan dişi kurdun koyu sarı renkte olan postu ile sevinç duyan Romulus, soyu canlandıracak ve Mavors'un[17] surlarını kuracak ve Romalıları kendi ismiyle çağıracak. Ben bunlara, ne güçlerine sınırlama ne de zaman limiti koyuyorum; sonsuz bir yetki bağışladım. Hattâ şimdi korkusundan denizi, karaları ve gökyüzünü hırpalayan zalim Juno amaçlarını iyi yönde değiştirecek ve benimle birlikte Romalıları, tarihin efendilerini, toga giyen ulusu sevip sayacak. Böyle uygun görülmüştür. Yıllar akıp geçtikçe öyle bir zaman gelecek ki Assaracus'un[18] evi Phthia'yı ve ünlü Mykenai'yi köleliğinde ezecek ve yenilmiş olan Argos'lulara egemen olacak[19]. Şanlı bir soydan Troia'lı Caesar doğacak, yetkisini okyanus ile, ününü yıldızlarla sınırlayacak olan, büyük Julus'tan gelen bir ad: Julius[20]. Bir gün sen Doğu ülkelerinin ganimetleriyle yüklü bu adamı kaygısız bir şekilde gökyüzüne kabul edeceksin; ona da dualarla seslenilecek. O zaman savaşlar bir yana konulup çetin zamanlar yumuşayacak; ak saçlı Fides[21] ve Vesta[22], kardeşi Remus[23] ile birlikte Romulus yasalar koyacaklar; savaşın sık parmaklıklarla çatılmış demirden korkunç kapıları kapatılacak[24], içeride zalim silâhların üstünde oturan ve elleri arkasında bronzdan yüz zincir düğümü ile bağlanmış olan günahkâr Furor[25] kanlı ağzı ile dehşet saçarak homurdanacak.»

... ...

Çeviren: Müzehher Erim

(17) Mavors — Mars. Mars, Romulus ve Remus'un babası idi.
(18) Assaracus — Aeneas'ın Troia'lı atası (Tros'un oğlu).
(19) İ.Ö. 146'da Yunanistan Roma'nın bir eyaleti oldu.
(20) Bu, Julius Caesar'ın manevî oğlu olan Augustus'tur. Bundan sonra anlatılanlardan anlaşılıyor.
(21) Fides — Sadakat.
(22) Vesta — Yanan ocakların ve ev yaşamının tanrıçası.
(23) Romulus ve Remus barışacaklar; iç savaşlar sona erecek.
(24) Burada sözü edilen Janus tapınağıdır. Savaş sırasında kapısı açık tutulan bu tapınağı, ikiyüz yıldan fazla bir zaman açık durduktan sonra, Augustus İ.Ö. 29'da kapatmıştı.
(25) Furor — Siyasal çılgınlık.

GEORGICA IV
387-559

Arkadia'lı Aristaeus adında bir çobanın arıları hastalanmış ve ölmüştür. Aristaeus annesi nymphe Kyrene'ye bunun nedenini ve yeniden nasıl arı elde edebileceğini sormaya gider. Kyrene oğluna şunları söyler:

«Neptunus'un[1], Karpathos[2] adası yanındaki derinliklerinde bir bilici vardır: Engin denizi balıklarla ve iki ayaklı atlara koşulu arabası ile bir yandan öte yana geçip giden deniz yeşili renginde Proteus[3]. O şimdi Makedonya limanlarını ve vatanı Pallene'yi[4] tekrar ziyaret etmektedir; onu hem biz nympheler hem de bizzat yaşlı Nereus[5] sayarız; çünkü bilici, olan, olmuş olan ve yakında olmak üzere sıralanmış bulunan her şeyi bilir; zira muazzam sürülerini ve çirkin foklarını suların altında güttüğü Neptunus'a böylesi doğru görünmüştür. Oğlum, ilk önce bunu zincirlere vurmalısın ki hastalığın bütün nedenini sana açıklasın ve sonucu başarılı kılsın. Çünkü zor kullanmadan hiçbir öğüt vermeyecektir, ne de yalvarmakla onu ikna edeceksin; onu yakalayınca kaba kuvvetle ve zincirle sıkı tut; ancak bu sayede onun hileleri boşa çıkacak. Bizzat ben seni, güneş öğle üzeri sıcaklığını alevlendirince, otlar susayıp artık gölge de sürüye daha hoş geldiğinde, yaşlı adamın dalgalardan yorgun düşüp çekildiği gizli yerine götüreceğim ki uykuda yatarken ona kolayca saldırabilesin. Ama onu yakalayıp ellerinle ve zincirlerle tuttuğun zaman, değişik görüntüler ve vahşî hayvan şekilleri seni şaşırtacak. Çünkü ansızın kıllı bir yaban domuzu, korkunç bir kaplan, pullu bir yılan ve sarı boyunlu dişi bir aslan olacak; çıtırdayan alevin sesini çıkartacak ve böylece zincirlerden kurtulacak ya da akıcı su halinde kayıp gidecek. Ama, oğlum, o kendini ne kadar çok biçime dönüştürürse, sen de zincirleri o kadar fazla sıkı tut, ta ki biçimini değiştirip uykusunun başında gözlerini kapattığı zaman gördüğün gibi oluncaya değin.»

Bunları söyler ve ortalığa ambrosianın hoş kokusunu yayar, oğlunun bütün vücudunu bununla ovar ve onun düzeltilmiş saçlarından tatlı bir koku yükselir ve uzuvlarına bir esneklik ve enerji gelir. Bir dağın böğründe oyul-

(1) Deniz Tanrısı, deniz.
(2) Girit ile Rodos arasında bir ada.
(3) Neptunus'a bağlı ikinci derecede bir Deniz Tanrısı.
(4) Yunanistan'ın Khalkidike bölgesinde bulunan üç yarımadadan en batıda olanı.
(5) Deniz Tanrısı.

muş kocaman bir mağara vardır, oraya rüzgârla dalgalar sürüklenir ve dağılarak tenha körfezlere akar; kimi zaman fırtınaya yakalanan gemiciler için güvenli bir sığınaktır; içeride Proteus kendisini kayadan, büyük bir engelin arkasında gizler. Burada nymphe genç adamı ışıktan uzak bir gizlenme yerine yerleştirir, kendisi sislerle gizlenmiş olarak uzakta durur. Artık susamış Hintlileri hoyrat bir şekilde yakıp kavuran Sirius[6] gökyüzünde yanıyordu ve kızgın güneş yolun yarısını tamamlamıştı; otlar yanıyordu, boş nehir yatakları da kurumuş boğazları ile çamurlarına kadar güneşin ışınları ile kavrulmuş pişiyordu ki Proteus dalgalardan çıkıp araştırarak her zamanki mağarasına gelir. Çevresinde engin denizin ıslak yaratıkları sıçrayıp oynuyor, tuzlu su damlacıklarını geniş bir alana sıçratıyorlardı. Kıyıda öteye beriye dağılmış olan foklar uykuya dalarlar; Proteus'un kendisi, akşam yıldızı danaları otlaktan ağıllarına getirdiği ve kuzular işitilen melemeleri ile kurtların iştahını kabarttığı zaman, dağlarda bir ağıl bekçisinin yaptığı gibi, ortadaki bir kayanın üzerine oturur ve onları sayar. Aristaeus'a Proteus'u yakalama fırsatı çıkınca, ihtiyarın yorgun uzuvlarını dinlendirmesine hiç izin vermeden büyük bir haykırış ile üzerine atladı ve yattığı yerde onu zincirlerle yakaladı. Öte yandan Proteus kendi hünerini unutmayıp kendisini her türlü şaşırtıcı şeye dönüştürür, ateşe, korkunç vahşî bir hayvana ve akan bir nehre... Hile ile hiçbir kaçış yolu bulamayınca, yenik düşüp kendi şekline döner ve sonunda insan ağzıyla konuşarak şöyle der: «Seni cüretli genç adam! Kim sana evimize girmeni emretti? Ve burada ne arıyorsun?»

Ama O, «Biliyorsun, Proteus, kendin de biliyorsun; herhangi bir şey ile seni aldatmak olanaksızdır; ama sen de aldatmak istemekten vazgeç. Buraya tanrıların buyruklarına uyarak mahvolmuş kaderimiz için kehanet araştırmaya geldik,» dedi. Bu kadar söyledi. Bunun üzerine bilici en sonunda büyük bir güce boyun eğerek gri-yeşil bir ışıkla yanan gözlerini devirip ona baktı ve öfkeli bir şekilde dişlerini gıcırdatarak şu kehanetlerde bulunmak üzere ağzını açtı:

«Bir tanrısal gücün öfkesi seni hışmına uğratıyor; büyük bir suçun cezasını ödüyorsun: Zavallı Orpheus[7] senin hak ettiğinden az olan bu cezayı —eğer kader karşı gelmezse— sana veriyor ve karısının kaybından dolayı çok fazla öfkeleniyor. Gerçekten O, ölüme mahkûm olan kız, senden kaçmak için nehir boyunca hızla koşarken, ayaklarının önünde, nehir kıyısında yüksek otlar içinde saklanan büyük su yılanını görmedi. Ama yaşıtları olan ağaç perileri topluluğu dağ tepelerini çığlıkları ile doldurdular; Rhodope tepeleri, yüksek Pangae dağları ağladı, Rhesus'un cenkçi ülkesi[8], Getae[9] kavmi,

(6) Büyük köpek burcunda en parlak yıldız.
(7) Karısı Eurydike için ölüler ülkesine inen, efsanevî Trakyalı şarkıcı.
(8) Trakya.
(9) Trakyalı bir kavim.

Hebrus[10] ırmağı, ve Atinalı Orithyia[11] ağladılar. Orpheus içi oyuk bir kaplumbağa kabuğu[12] ile aşkının acısını avutarak seni, ey tatlı eş, seni kıyıda kendi başına, gün doğarken seni ve gün batarken seni söylüyordu şarkılarında. Hattâ Taenarus'un[13] ağzından, Dis'in[14] yüksek kapısından, dehşet verici bir korku salan karanlık koruluğa girerek ölülerin, korku saçan kralın ve insanların duaları ile yumuşamayan kalplerin yanına geldi. Ama Erebus'un[15] en derin yerlerinden onun şarkısı ile harekete geçen saydam gölgeler ve ışıktan yoksun olanların hayaletleri geliyorlardı —akşam yıldızının veya bir kış yağmurunun dağlardan indirdiği zaman yapraklar arasına gizlenen binlerce kuş kadar çoktular— anneler ve kocaları, yüce ruhlu kahramanların artık hayatı tükenmiş bedenleri, oğlanlar ve evlenmemiş genç kızlar, babalarının gözleri önünde odun yığını üzerine konmuş gençler... Onların çevresini kara bir çamur, Cocytus'un[16] çirkin kamışları ve durgun sulu iğrenç bir bataklık çevirir ve dokuz kez kıvrımları ile Styx[17] çevirir. Hattâ ölümün kendi evi ve en içerideki Tartarus[18], saçlarına yeşil yılanların sarıldığı Eumenides[19] bile büyülenmiştiler ve Kerberos[20] üç ağzı açık olarak kaldı, Ixion[21] un tekerleği duran rüzgârla durdu. Ve artık geri dönüyordu, bütün felâketlerden kurtulmuştu ve geri aldığı Eurydike[22] onu arkasından izleyerek (çünkü Proserpina[23] bu şartı koymuştu), ihtiyatsız âşığı ani bir çılgınlık sardı — gerçi bağışlanabilirdi, eğer yeraltındaki hayaletler bağışlamayı bilselerdi; durdu, Eurydike'sine artık neredeyse tam ışığın altına çıkmışken, eyvah! unutup ve kalbine yenik düşüp geri dönerek baktı. O anda bütün emekleri boşa gitti; acımasız tiran ile anlaşma bozulmuştu ve Avernus[24] gölünden üç kez bir çatırtı duyuldu. Eurydike, «Nasıl bir delilik, nasıl bu kadar büyük bir delilik zavallı beni ve seni mahvetti, Orpheus?» dedi. «Bak işte zalim kader beni yeniden geri çağırıyor ve baygınlaşan gözlerimi

(10) Trakya'da bir nehir.
(11) Boreas tarafından Trakya'ya kaçırılan Atina Kralı'nın kızı.
(12) Lir önce kaplumbağa kabuğundan yapılmıştı.
(13) Yunanistan'ın güneyindeki bir kasaba; buradaki bir mağaranın yeraltı dünyasının ağzı olduğuna inanılırdı.
(14) Pluto, yeraltı âleminin tanrısı.
(15) Ölüler âlemi.
(16) Yeraltı dünyasındaki nehirlerden biri.
(17) Yeraltındaki bir nehir.
(18) Ölüler âlemi (Hades)in diğer bir adı.
(19) Suçluları cezalandırmak ile görevli, yılan saçlı öç tanrıçaları.
(20) Hades'in üç başlı bekçi köpeği.
(21) İşlediği bir suçtan dolayı Zeus tarafından, Tartarus'ta, dönen bir tekerleğe bağlanan efsanevî Thessalia Kralı.
(22) Orpheus'un karısı.
(23) Pluto'nun karısı, Yeraltı Tanrıçası.
(24) Cumae yakınlarında, Hades'in girişi olduğuna inanılan göl.

uyku kaplıyor. Artık elveda: Güçsüz ellerimi sana uzatırken, heyhat, artık, senin değilim ve sonsuz bir gece ile sarılmış olarak sürükleniyorum.» Böyle dedi ve incecik havaya karışan bir duman gibi Orpheus'in gözleri önünden birden uçup gitti ve boşuna gölgeleri yakalamaya çalışan ve çok şeyler söylemek isteyen kocasını bir daha görmedi; Orcus'un[25] kayıkçısı da bir engel oluşturan bataklığı Orpheus'in bir daha geçmesine izin vermedi. Ne yapsaydı? Karısı iki kez kendisinden alınıp götürüldükten sonra nereye gitseydi? Hangi ağlama ile kutsal gölgeleri, sesi ile hangi tanrısal güçleri harekete getirebilirdi? Eurydike ise artık soğumuş olarak Styx kayığı içinde yüzüp gidiyordu. Derler ki birbiri ardınca tam yedi ay, Orpheus yüksek bir kayalığın altında ıssız Strymon'un[26] suları yanında ağlamış ve buzlu mağaraların dibinde bu olanları anlatmış — şarkısıyla kaplanları yumuşatıp yatıştırarak ve meşe ağaçlarını ardından sürükleyerek — tıpkı kavak ağacının gölgesinde yas tutan bülbülün yitirdiği yavrularına ağladığı gibi — katı yürekli çiftçinin görüp daha tüyleri bitmeden yuvadan çekip kopardığı yavrularına; bülbül ise gece boyunca ağlar, bir ağaç dalında oturarak acıklı şarkısını hep yeniden söyler ve çevreyi hüzünlü yakınmaları ile doldurur. Hiçbir aşk ve hiçbir düğün şarkısı Orpheus'in ruhunu etkilemiyordu. Eurydike'nin alınıp götürülmesine ve Dis'in armağanının boşa gitmesine yakınarak yalnız başına kuzeyin buzlarını, karlı Tanais[27] nehrini ve Rhipaea[28] dağlarının kırçılarından hiç uzak kalmayan tarlaları dolaşıyordu; bu bağlılık yüzünden hor görülen Kikones[29] kadınları tanrıların kutsal ibadet törenleri ve Bakkhus'un[30] gece orgileri[31] sırasında, genç adamı paramparça edip parçalarını çevredeki tarlalara saçtılar. O zaman bile mermer beyazı boynundan koparılan başı Trakya'nın Hebrus ırmağı akıntısının orta yerinde yuvarlanıp götürülürken, yalın sesi, soğumuş dili ve uçup gitmekte olan nefesiyle, 'Eurydike!' diye çağırıyordu, 'Ah! Bahtsız Eurydike!' kıyılar nehir boyunca yankılanıyordu: 'Eurydike!'.»

Proteus bunları söyledi ve bir atlayışta kendini denizin derinliğine bıraktı ve daldığı yerde girdabın altında köpüren suları hızla döndürdü. Ama Kyrene öyle yapmadı; çünkü korku içindeki oğluna hemen kendiliğinden şöyle dedi:

«Oğlum, endişe ve üzüntülerini kalbinden atabilirsin. Hastalığın bütün nedeni budur. Bundan dolayı, Eurydike'nin ormanların derinliğinde birlikte dans ettiği Nymphe'ler senin arılarına acıklı bir ölüm gönderdiler. Sen yalvararak, bağışlanma dileyerek armağanlar sun ve iyi yürekli orman perilerine

(25) Yeraltı (Hades).
(26) Makedonya ve Trakya arasında bir nehir.
(27) Don nehri.
(28) Avrupa'nın ve Asya'nın kuzey bölgelerindeki sıradağlara verilen ortak bir isim.
(29) Trakya halkı.
(30) Şarap Tanrısı.
(31) Bacchus için düzenlenen kutsal şölenler — içki içip kendilerinden geçerlerdi.

saygı göster; çünkü dualara af bağışlarlar ve öfkelerini dindirirler. Ama ilk önce yalvarma tarzının nasıl olacağını sana sırası ile söyleyeceğim. Şimdi yeşil Lykaeus'un tepesinde otlayan iri gövdeli dört seçkin boğa ve aynı sayıda, boynuna boyunduruk vurulmamış genç düveler seç. Bunlar için tanrıçaların yüce tapınaklarında dört sunak kur, boğazlarından kutsal kurban kanını akıt ve boğaların gövdelerini ise yapraklı koruluğun içinde bırak. Sonra Şafak Tanrıçası dokuzuncu kez yükselişini gösterdiğinde, Orpheus'a Lethe'nin[32] afyon çiçeklerini cenaze sunuları olarak yollayacak, kara bir koyunu kesecek ve koruluğu tekrar ziyaret ederek artık yatıştırılmış olan Eurydike'ye kurban edilmiş bir dana ile ibadet edeceksin.»

Hiç gecikmeden annesinin emirlerini bir bir yerine getirir; tapınaklara gelir, tembih edilmiş olan sunakları kurar, irilikte üstün olan dört seçkin boğayı ve boyunlarına boyunduruk vurulmamış aynı sayıda genç ineği buraya getirir. Sonra Şafak Tanrıçası dokuzuncu kez yükseldiğini gösterdiğinde Orpheus'a cenaze sunularını yollar ve koruluğu tekrar ziyaret eder. Ama burada ansızın söylenmesi şaşırtıcı bir mucize görürler: İneklerin çürümüş iç organları arasından, bütün karınlarından arılar vızıldayarak çıkıyor ve yarılan kaburgalarında toplanarak çok büyük bulutlar halinde sürükleniyorlardı ve artık uçarak bir ağacın tepesinde toplanıyor ve bir salkım halinde eğilen dallardan sarkıyorlardı.

Çevirenler:
Müzehher Erim/Bedia Demiriş/Çiğdem Dürüşken

ECLOGAE 1
(1. ÇOBAN ŞİİRİ)

Meliboeus:

Tityrus, sen yayvan kayın ağacı altında uzanmış, ince kamışınla bir orman havasına düzen vermeye çalışıyorsun; biz ülkemizi ve şirin tarlalarımızı bırakıyor, yurdumuzdan kaçıyoruz. Sen, Tityrus, gölgede kaygusuz, ormanlara güzel Amaryllis'in adı ile çınlamayı öğretiyorsun.

(32) Hades'te bir nehir. Bu nehri geçince ölüler önceki yaşamlarını unuturlardı.

Tityrus:

Ey Meliboeus, bize bu rahatı bir tanrı[1] verdi; evet, o benim için her zaman bir tanrı olacak; sık sık ağıllarımızdan çıkma körpe kuzu onun sunağını[2] kanı ile ıslatacak; onun izni ile benim ineklerim dolaşıyor ve ben şu kır kavalında istediğim havayı çalıyorum, görüyorsun.

Meliboeus:

Ben kıskanmıyorum; şaşıyorum: Bütün yurt her köşesinde öyle sarsılıyor ki... İşte ben kendim, hüzün içinde, keçilerimi önümde sürüyorum; buncağızı da, Tityrus, ancak arkamdan çekiyorum: Çünkü bu az önce, burada, sık fındıklar arasında, güçlükle doğurup çıplak kaya üzerine sürümün umudu —eyvah— ikiz yavru bıraktı. Yıldırımların çarptığı meşeler bu felâketin geleceğini —aklım şaşmamış olsaydı...—, anımsıyorum, bize birçok kez bildirmişti[3]. Ama neyse, bu senin tanrın nice bir tanrıdır, Tityrus, anlat bize.

Tityrus:

Roma dedikleri kenti, ey Meliboeus, ben saflığımla, biz çobanların koyunlarımızın körpe yavrularını sık sık götürmek alışkanlığında olduğumuz şu bizim kente[4] benzer sanırdım. Böylece enikleri köpeklere, oğlakları analarına benzer bellemiştim; büyük şeyleri küçüklerle ölçerdim. Oysa bu kent ötekiler arasında, uysal kahkaha fidanları ortasından yükselen serviler gibi başını yükseltiyor.

Meliboeus:

Ya seni Roma'yı görmeye o kadar kuvvetle çeken neydi?

Tityrus:

Özgürlük... O, geç de olsa —artık kırpılan sakalıma gitgide beyaz düşüyordu— hareketsizliğime rağmen dönüp bana baktı; baktı ve uzun zaman geçtikten sonra bana geldi; artık bizi Galatea bırakmış, Amaryllis egemenliği altında tutuyordu. Çünkü —itiraf edeceğim— beni Galatea egemenliği altında tuttukça, bende ne kurtuluş umudu, ne para biriktirme kaygusu vardı. Gerçi çitlerimden birçok kurban çıkıyor, nankör kent için yağlı peynir baskıya konuyordu; ama ben eve hiçbir zaman elim para dolu dönmezdim.

(1) Sonraları aldığı Augustus unvanı ile tanıdığımız C. Julius Caesar Octavianus.
(2) Önünde kurban kesilen tümsek; taş, toprak yığını.
(3) Yıldırımların meşe ağaçları üzerine düşmesi bazı kimselerin yurtlarından sürüleceğini gösterir bir belirti sayılırdı.
(4) Mantua'ya.

Meliboeus:

Ey Amaryllis, tanrıları hüzün içinde çağırmana şaşar, ağaçları üzerinde sarkan yemişleri kimin için bıraktığını anlamazdım: Tityrus buradan uzaktaydı. Ey Tityrus, seni çamlar bile, seni pınarlar, bu fidanlar bile çağırıyordu.

Tityrus:

Ne yapaydım? Benim için başka yerde ne kölelikten çıkmak ne böyle gözeten tanrılar tanımak olanağı vardı. Onu ben, ey Meliboeus, sunaklarımızın, uğrunda her yıl iki kez altı gün tüttüğü o genci, ben orada gördüm. Orada o ilk olarak dileğime şöyle yanıt verdi: «Otlatın ineklerinizi, eskisi gibi, çocuklarım; boğalar yetiştirin!»

Meliboeus:

Talihli ihtiyar! Demek tarlaların senin elinde kalacak. Gerçi çıplak taşlar, çamurlu sazlarla dolu bir bataklık her şeyi sarıyor; ama bu topraklar sana yetecek kadar büyüktür. Ağır, gebe koyunlarını alışık olmadıkları otlaklar hastalıkla bulaştırmayacak, komşu sürünün kötü dokunuşu onları hırpalamayacak. Talihli ihtiyar! Burada, bildiğin çaylar ve kutsal pınarlar arasında gölge serinliğini tadıp duracaksın. Bir yanda Hybla arılarını[5] kendi söğüt çiçeği ile besleyen çit, yakın yol kenarından her zaman olduğu gibi seni hafif fısıltısı ile uykuya dalmaya çağıracak; bir yandan da, dal budayan köylü şu yüksek kaya altından sesini havalara yükseltecek. Bu arada gönlümün sevgisi boğuk sesli yabanî güvercinler susmayacak; kumru, başı göklerde karaağaç üzerinden dem çekmesine son vermeyecek.

Tityrus:

Çevik geyikler gökte otlamadan, deniz suları balıkları kıyıda çıplak bırakmadan, birbirlerinin ülkeleri üzerinden geçip Arar'ı[6] sürgün Parth[7], Tigris'i[8] Germanlar içmeden onun yüzü gönlümüzden asla silinmeyecek.

Meliboeus:

Biz ise buradan bazılarımız susamış Afrikalılar arasına gideceğiz; bir kısmımız Scythia'ya[9], ya kil alıp götüren Oaxes[10] kıyılarına, bütün dünyadan tümüyle ayrılmış Britanlar arasına varacak. Ah, uzun zaman geçtikten sonra,

(5) Hybla — Sicilya'da çiçek ve arıları ile ünlü dağ. Hybla arıları: İyi cins arılar.
(6) Bugünkü Saône nehri.
(7) Asya'da yerleşmiş kavimlerden biri, Pers'ler.
(8) Bugünkü Dicle.
(9) Karadeniz'in kuzeyinden Asya'nın ortalarına kadar yayılan ülkelere verilen ad.
(10) Creta'da (Girit'te) akan bir nehir.

gün gelir de bir zamanlar benim olan ülkeyi, babalarımın toprağını, yoksul kulübemin yeşermiş topraktan yapılma çatısını görerek yıllar sonra, —yalnız birkaç başak karşısında olsun— acaba şaşıp kalacak mıyım? Bu kadar iyi bakılmış tarlaları inançsız bir asker elde edecek! Bir barbarın olacak bu ekinler! Bak, anlaşmazlık biz kara bahtlı vatandaşları ne hale düşürdü. Topraklarımızı biz kimler için ekmişiz! Haydi aşıla armutlarını, ey Meliboeus; sırala üzüm çubuklarını! Yürüyün, bir zamanlar mutlu olan sürü, yürüyün, benim keçilerim: Bundan sonra yeşil mağarada uzanmış, sizin uzakta çalılı bir tepeden sarktığınızı görmeyeceğim; türküler söylemeyeceğim; hayır, keçilerim, gene benim yönetimimde, artık şu çiçekli sarı salkımı, şu acı söğütleri koparıp yemeyeceksiniz.

Tityrus:

Ama bu geceyi burada benimle birlikte, yeşermiş otlar üzerinde, rahatça geçirebilirdin. Olgun yemişler, yumuşak kestaneler, baskıdan geçmiş bol peynirimiz var: Hem artık uzakta çiftçi evlerinin bacaları tütüyor, yüksek dağlardan daha uzun düşüyor gölgeler.

Çeviren: Samim Sinanoğlu*

ECLOGAE 7
(ÇOBAN ŞİİRİ 7)

Çoban Meliboeus yitirdiği sürüsünü ararken, yörenin çobanı Daphnis'e rastlar. İkisi birlikte Corydon ile Thyrsis adlı iki ozan-çobanın söz yarışmasını izlerler. Yarışmacılar ilkin kır tanrılarını yardımlarına çağırırlar, adak epigramları söylerler, sonra da sevgilerini anlatırlar. Yarışmayı Corydon kazanır.

Meliboeus

Uğuldayan pırnal altına oturmuştu bir gün Daphnis,
sürülerini toplamıştı Corydon'la da Thyrsis,
Thyrsis davarı, Corydon şişmiş memeli keçileri,

(*) *Tercüme Dergisi*, Cilt I, Sayı 6, s. 509-513.

ikisi de çiçeği burnunda ve de Arkadia'lı[1],
türküde güçleri eş, girmeye hazır söz yarışına.
Yolunu şaşırmıştı sürünün erkeği teke burada,
körpe mersinlerimi ben soğuktan koruduğum sırada;
Daphnis çarpıyor gözüme. Görünce beni karşısında:
«Tez buraya gel, Meliboeus,» dedi, «emniyette keçin,
oğlakların, dinlen gölgeliklerde, varsa boş zamanın.
Çayırlardan sığırların gelir buraya, su içmeye,
saçaklar çizer Mincius[2] burada yeşil kıyılara
körpe kamışlarla, oğullar vızıldar kutsal meşeden.»
Ne yapsaydım? Ne Alcippe'm[3] vardı, ne de Phyllis'im[4] benim,
ağıllara kapatacak sütten kesilmiş kuzuları,
bir de Corydon'un Thyrsis'le büyük yarışması vardı.
Ciddi uğraşılarının önünde yer verdim gene de
onların oyununa. Başladı sıralı dizelerle
ikisi yarışa. Sıralı türkü yakmayı isterdi
esin perileri. Bir Corydon, bir Thyrsis söz söyledi:

Corydon

Ya türkü esinleyin bana Codrus'çuğumunki[5] gibi,
sevgilimiz Libethra'lı[6] periler (şiir yazar kendi
Phoebus'unkine[7] eş), ya asılı kalacak kutsal çama
uyumlu kavalım, hepimizin gücü elvermiyorsa.

Thyrsis

Sarmaşıklarla süsleyiniz doğan ozanı, çatlasın
Codrus kıskançlıktan, Arkadia'lı çobanlar; kuşatın
ya da yavşan ile alnını, kem dil erişmesin diye
geleceğin ozanına, beni aşırıca överse.

Corydon

Küçük Micon'dan[8] sana bu tüylü domuz başı, Delos'lu[9],
bir de yaşlı mı yaşlı bir geyiğin dallı boynuzları.

(1) Peloponnesos'ta bir bölge.
(2) Po ırmağına dökülen bir ırmak, bugünkü Garda.
(3) Bir kız ismi.
(4) Bir kız ismi.
(5) Bir çoban.
(6) Helicon dağında bir mağara, burada esin tanrıçalarına kutsal olan bir kaynak vardı.
(7) Apollon.
(8) Bir erkek.
(9) Delos'lu Tanrıça, Artemis (Diana).

Heykelin dikilecek erguvan pabuç ayaklarında
perdahlı mermerden (benim hep böyle avım bol olursa).

Thyrsis

Bir süt tası, bu çörekler, Priapus[10], seni bekleyen
yılda bir kez: Bir bahçenin yoksul koruyucususun sen.
Şimdi mermerden yaptık heykelini, gücümüze göre,
altınını yapacağım, sürü yavrularla büyürse.

Corydon

Hybla[11] kekiğinden hoş, aksarmaşıktan daha güzelsin,
Deniz kızı Galatea, kuğudan aksın benim için,
gel yanıma, döner dönmez dolmuş boğalar ahırlara,
yüreğinde Corydon'una en ufak bir duygu varsa.

Thyrsis

Daha acı olayım gözünde düğün çiçeklerinden,
daha kekre yaban kuşkonmazından, daha aşağılık
yerdeki yosundan, tüm yıldan uzun gelmiyorsa bana
bugün. Gidin eve, doymuş, boğalar, utanmanız varsa,

Corydon

Koruyun, yosunlu kaynaklar, uykudan yumuşak çayır,
yeşil kocayemişin gölgeler serpiştirdiği sizler,
sarısıcaktan sürümü: Kavurucu yaz yakın işte,
tomurcuklar kabarıyor bak esnek bağ çubuklarında.

Thyrsis

Burada ocak, reçineli odunlar, kocaman ateş
burada, kapılar durmadan çıkan iç yağla kararmış,
nice önemserse kurt kuzu sayısını, sel suları
kıyıyı, öyle önemseriz biz poyraz soğuklarını.

Corydon

Çok hoşuna gider asma Iacchus'un[12], kavak Alcides'in[13],
Phoebus'un kendi ağacı defne, güzel Venus'un mersin,
fındığı sever Phyllis; ne mersin üstün gelir fındığa,
ne Phoebus'un defnesi, Phyllis fındığı sevdiği sürece.

(10) Bahçelerin koruyucu tanrısı.
(11) Sicilya'da güzel kokulu balıyla ün salmış bir dağ.
(12) Bacchus.
(13) Hercules.

Thyrsis

Ardıç, dikenli kestaneler dimdik; yemişler serili
şuraya buraya, kendi ağacının dibinde hepsi;
her şey gülüyor şimdi: Ama güzel Alexis[14] ayrılsa
bu dağlardan, kuruduğunu görürsün ırmakların da.

Corydon

Tarla kurur; ot ölür susuzluktan, havasız kalmaktan,
Liber[15] kıskandı asma dalı gölgesini yamaçlardan:
Yeşerecek Phyllis'imizin gelişiyle tüm koru,
yere inecek bol yağmurlu gökyüzü olduğu gibi.

Thyrsis

En güzel ağaçtır bahçelerde çam, ırmaklarda kavak,
yüksek dağlarda çam ağaçları, ormanlarda dişbudak:
Ama, güzel Lycidas[16], beni daha sık görmeye gelsen,
baş eğer sana ormanlarda dişbudak, bahçelerde çam.

Meliboeus

Ansıdığım bunlar, boşuna uğraştığı yenik Thyrsis'in
bir de; Corydon Corydon'dur o gün bu gün bizim için.

Çeviren: Güngör Öner*

(14) Bir çoban.
(15) Eski bir Lâtin tanrısı, sonraları Bacchus ile karıştırılmıştır.
(16) Bir çoban.
(*) *Vergilius, Çoban Türküleri*, s. 45-47.

HORATIUS

ODES I, 3

Kıbrıs'ta saltanat süren tanrıça[1]
Ve Helene'in kardeşleri parlak yıldızlar[2],
Ve rüzgârların babası seni öyle iletsin ki
Iapyx'ten[3] başkasını zincire vurup

Ey gemi, sen ki sana emanet edilen
Vergilius'u bize borçlusun, Attika[4] kıyılarına
Onu sapasağlam ulaştırasın —yalvarırım—
Ve ruhumun yarısını koruyasın.

Meşe ve üç katlı tunç kuşatmış olmalı
Yüreğinin çevresini, o adam ki narin teknesini
İlk olarak vahşi açık denize salmış,
Ne korkmuş azgın Afrika rüzgârından

Kuzey rüzgârlarıyla savaşan,
Ne hüzünlü Hyades'ten[5], ne kudurmuş Lodos'tan,
O Lodos ki ondan güçlü egemen yoktur Adriyatik'te
İster köpüklü dalgaları kaldırmak, ister yatıştırmakta.

Nasıl bir ölümün yaklaşan adımı korkuttu acaba onu
O ki kuru gözlerle, yüzen canavarları,
O ki kaynaşan denizi gördü
Ve uğursuz Akrokeraunia[6] kayalıklarını?

(1) Venus (Aphrodite).
(2) Güzel Helene'in kahraman kardeşleri Kastor ve Polluks ölümlerinden sonra Zeus tarafından Gemini takımyıldızı olarak gökyüzüne yerleştirildi. Gemicilerin koruyucusu ve yol göstericisi idiler.
(3) Güney İtalya'da batı-kuzey yönünden esen ve Yunanistan'a giden gemilere yardımcı olan rüzgâr.
(4) Yunanistan'ın, içinde Atina bulunan bölgesi.
(5) "Yağmur yağdıranlar", bir takımyıldızın adı.
(6) Epir yarımadasında İyon denizine uzanan bir burun; denizciler için tehlikeli idi.

Boşuna ayırmış karaları uzak görüşlü
Tanrı, bölücü denizlerle
Eğer gene de imansız gemiler
Dokunmayı yasakladığı suları aşıp geçerse.

Cüretle her şeye sonuna dek dayanan
İnsanoğlu yasaklanmış günahlara bile atılıyor.
Iapetos'un[7] cüretli oğlu
Kötü bir hileyle ateşi uluslara getirdi.

Ateş göklerdeki evinden çalındıktan sonra
Maraz ve yeni bir hummalar alayı
Yeryüzüne yayıldı,
Ve önceleri uzak bir ölümün yavaş gelen

Kaçınılmazlığı adımlarını hızlandırdı.
Daedalos hava boşluğunu denedi
İnsana verilmemiş kanatlarla
Herkules'in çabası Akheron'u[8] aştı geçti.

Hiçbir şey ölümlüler için erişilmez yükseklikte değil;
Göklere bile yetişmeye çalışıyoruz akılsızca
Ve günahımız yüzünden fırsat vermiyoruz
Iupitter'in öfke şimşeklerini bir yana koymasına.

Çeviren: Müzehher Erim

ODES I, 11

Sorma —bilmemize izin yok— Leukonoë, bana, sana
Tanrılar nasıl bir son buyurdular.
Ne de danış Babil müneccimlerinin yıldız falına,
Ne kadar daha iyi katlanmak, ne olacaksa, ona!
İster bağışlamış olsun Iuppiter daha başka kışlar,
İster sonuncu kış olsun şimdi

(7) Ateşi tanrılardan çalıp insanlara getiren Prometheus.
(8) Yeraltı dünyasındaki nehirlerden biri.

Kayalara çarparak güçsüz düşüren Tyren Denizini!
Aklını kullan, şarap süz, ve bu kısa yaşama göre
Uzun umutları buda! Daha biz konuşurken uçtu gitti bak
Kıskanç ömür: Bugünün meyvesini der
Yarına olabildiğince az inanarak.

Çeviren: Müzehher Erim

ODES I, 31

Ne yakarıyor, tapınağa yeni konmuş Apollon'dan
Şair? Ne diliyor, dökerken şarap çanağından
Yeni şarabı? Ne zengin Sardinya'nın
Verimli ekin tarlalarını,

Ne sıcak Kalabriya'nın sevimli sığır sürülerini,
Ne Hindistan'ın altınını, fildişini,
Ne de sessiz akan Liris çayının
Sakin sularının aşındırdığı toprakları.

Budasın asmalarını Kales bağ bıçağı ile
Fortuna'nın[1] bağ bağışladığı kişiler,
İçebilsin diye zengin tacir altın kadehlerle
Suriye mallarıyla takas ettiği şarabı;

Tanrılar sever onu, gerçekten, üç kez, dört kez yılda
Atlas Okyanusu'nun sularını tekrar tekrar geçer
Güven içinde. Zeytindir benim katığım oysa,
Benim azığım sindirimi kolay ebegümecidir ve hindiba.

Ey Latona'nın oğlu[2], halimden hoşnut olmayı
Bağışla bana, yalvarırım, ve sağlam bir kafayı
Sağlıklı bir bedende, ve hem onurlu
Hem de sanattan yoksun olmayan bir yaşlılığı.

Çeviren: Müzehher Erim

(1) Fortuna — Kader Tanrıçası.
(2) Apollon.

*EPODES XVI**

Bir kuşak daha tükeniyor iç savaşlarla yine,
yıkıyor kendini Roma şimdi kendi gücüyle:
Oysa ne komşusu Marslar yıkabilmişti onu[1],
ne de korku salan Porsenna'nın Etrüsk ordusu[2],
ne yiğitlikte yarışan Capua[3]
ne çetin Spartacus[4] ne de dönek Allobroglar[5];
ne yaban Germania, gök gözlü oğullarıyla,
ne ana babaların nefretle andığı Hannibal
boyun eğdiremedi ama biz,
lânetli ırkın günahkâr kuşağı[6],
Roma'yı yok edeceğiz ve
yaban hayvanlar dolacak yeniden bu yerlere.
Ah, küllerine galip barbar basacak,
kamçılayacak at üstünde kenti
çınlarken nal sesleri,
savuracak arsızca —ah, ne korkunç!—
yel ve güneş değmemiş kemiklerini Quirinus'un[7].
Belki hepiniz, belki daha iyileriniz
bu acılardan uzak kalmanın yollarını arıyorsunuz.

(*) Horatius'un ilk Epodlarından biridir (olasılıkla İ.Ö. 41-40). Cumhuriyetçiler Philippi Savaşını (İ.Ö. 42), bağlı olarak da davalarını kökten yitirince, Horatius'un gözünde Roma artık yaşanacak bir ülke olmaktan çıkmıştır. Bu duygu içinde, mutlu bir yaşam sürecek başka bir yurt bulmak üzere yurttaşlarına öğütlediği kaçış, elbette, gerçek bir çağrı değildir; toplumunun içine düştüğü çıkmazın ozanda yarattığı derin üzüntünün anlatımıdır.

(1) Latium'da, büyücüleriyle ünlü bir halk grubu. İtalyalı bağlaşıkların, tam yurttaşlık hakkı verilmesi için Roma'ya karşı açtıkları savaşta (Toplumsal Savaş, İ.Ö. 91-88) Romalıların en ateşli düşmanları.

(2) Romalılar, Etrüsk Kralı Tarquinus'u kovup Etrüsk egemenliğine ve krallık yönetimine son verince (İ.Ö. 510), Romalılarla savaşan bir Etrüsk kralı.

(3) Toprağı verimli Campania ovasında kurulmuş eski, büyük ve zengin bir kent. Zaman zaman Roma-İtalya konfederasyonunun karşısına büyük tehlikeler çıkarmış. özellikle de 2. Kartaca Savaşı'nda Hannibal'e kapılarını açmakla Roma'yı çok güç durumda bırakmıştır.

(4) İ.Ö. 73-71 yılları arasında ayaklanan, bunun için de Capua kentini toplanma yeri yapan kölelerin önderi bir gladyatör.

(5) Alpler'in ötesindeki Galya'nın kuzeydoğusunda oturan bir Kelt kabilesi.

(6) Bkz. dipn. 21.

(7) Romulus'un tanrılaşıp göğe çıktıktan sonraki adı. Romulus, Roma'nın efsanevî kurucusu.

Bir tek yol var, o da şu:
Dönülmez yeminler ederek
tanrılarını, baba ocaklarını, tapınaklarını
yaban domuzlarına ve yırtıcı kuşlara bırakıp
yurtlarından kaçan Phocaea'lı yurttaşlar gibi[8],
ayaklarımız nereye götürürse oraya,
Güney ya da sert Güneybatı yeli
dalgalar boyunca
nereye çağırırsa, oraya gitmek.
Nasıl?
Daha iyi bir öğüdü olan mı var yoksa?
Haydi, uğurluyken belirtiler
ne duruyoruz binmek için gemilere?
Şu yemini edelim fakat:
Ne zaman taşlar çıkar da derinliklerinden
yüzerse denizin üstünde,
o zaman günah sayılmasın dönmek geriye;
ne zaman Matinus'un dorukları[9]
Padus'un sularıyla yıkanır[10],
ya da ulu Appenninus dalar denize[11],
.....
.....
sığırlar güven içinde
korkmaz olur boz renkli aslanlardan ve
yumuşar huyu keçinin
tuzlu denizleri sever,
o zaman utanç vermesin
çevirip yelkenleri yurda doğru açmak.
Tatlı dönüşlere engel
bu ve bunun gibi başka yeminler ederek
biz, bütün yurttaşlar,
ya da yola gelmez sürüden daha iyi olanlarımız;
gidelim;
varsın zayıflar ve umudunu yitirmişler

(8) Batı Anadolu'nun İyonya kıyılarında bir kent (bugünkü Foça), yurttaşları, Pers egemenliğinden kurtulmak için kentten kaçmış, Güneydoğu İtalya'da Massilia'yı (bugünkü Foggia'yı) kurmuşlardır.
(9) Aşağı İtalya'nın güneydoğu yöresinde, Apulia'da bir dağ.
(10) Po ırmağı.
(11) Apeninler — İtalya'yı boydan boya geçen dağ silsilesi.

yapışsın kalsın uğursuz minderlerine!
Siz, yürekli olanlar,
kadınca yası atın bir yana,
uçun Etrüsk kıyıları boyunca.
Bizi bekliyor çepeçevre Oceanus[12]:
o ülkeyi,
mutluluk ülkesini arayalım,
o bolluk adalarını arayalım;
orada her yıl toprak
sürülmeksizin verir ürünlerini,
budanmaksızın yeşerir hep asmalar,
aldatmaz asla zeytin dalı
açar hep tomurcuklarını
ve kendisi donatır ağacını kara incir,
bal damlar meşe oyuklarından,
akar sular iner şırıl şırıl yüce dağlardan.
Orada keçiler süt kovasına
çağrılmadan gelirler,
dostluk içinde döner
gergin memeleriyle sürüler,
ne ağılın çevresinde ayılar
homurdanarak akşamları dolaşırlar,
ne de tümsek tümsek yapar toprağı
altındaki engerekler:
Daha neler neler var
mutluluk içinde şaşıp kalacağımız;
şiddetli sağanaklarla
yağmur yüklü Doğu yelinin
nasıl olup da ekili tarlaları silip süpürmediği,
nasıl olup da dolgun dolgun tohumların
susuzluktan çatlamış topraklar arasında
yanıp kavrulamadığı,
elbette tanrıların kralı
kattığı için kuruya yaşı uyum içinde.
Girmedi hiç buraya kürekçileriyle
çam ağacından Argo teknesi[13],

(12) Mitolojide, tepsi biçiminde olduğuna inanılan yeryüzünün çevresini saran büyük ırmak, deniz ya da bu suyu simgeleyen tanrı.

(13) Mitolojide, Yunanlı kahramanların altın postu aramak için Iason'un önderliğinde Doğu Karadeniz kıyısındaki Kolkhis iline giderlerken bindikleri gemi.

ne de Colcbis'li utanmaz attı adımını[14],
yatırmadı Sidon'lu gemiciler bu yana hiç[15]
gabya yelkenlerini.
ne de çilekeş tayfası uğradı Ulixes'in[16]:
Görülmez burada salgınlar
Hayvanları kırıp geçiren,
yakıp kavurmaz sıcaktan sürüleri
hiçbir yıldızın kızgın şiddeti.
Iuppiter o kıyıları[17]
görevini bilen soy için ayırdı,
tunçla bozduğu günden bu yana altın devrini,
tunçla, sonra demirle
çağları sertleştirdi[18];
biliciniz olarak diyorum ki bunlardan
kutsal görevini bilenlere sağlanıyor uğurlu kaçış.

*EPODES VII**

Nereye, caniler, nereye hışımla gidişiniz böyle?
Ya da niçin eller kınlarında duran kılıçlarda yine?
Az mı Lâtin kanı döküldü ovalara, denize?
Yaksın diye mi Romalı
kıskanç Kartaca'nın görkemli kalelerini,

(14) Medea — Kolkhis kralının ünlü büyücü kızı: Iason'a âşık olur ve altın postu götürmesi için yardım eder.
(15) Suriye'de, özellikle denizcilikte ün salmış eski bir Fenike kenti.
(16) Homeros'un İlyada destanının baş kahramanı Odysseus'un Latin dilindeki adı.
(17) Yunan mitolojisinde baş tanrı Zeus'un Latin dilindeki adı.
(18) Çağlar, mitosu için bkz. Hesiodos, Eseri ve Kaynakları, çev., Sabahattin Eyüboğlu - Azra Erhat, (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1977), İşler ve Günler, 'Soylar Efsanesi', s. 146.

(*) Philippi Savaşı'ndan sonra da Roma'da iç barış sağlanabilmiş değildir. Bu kez Octavianus ve M. Antonius arasında köklü ve tehlikeli sürtüşmeler başlamıştır. Horatius bu önderleri, acımasız ve anlamsız iç savaşı sürdüren sorumlular olarak görmekte, Antonius'u da Octavianus'u da henüz aynı kaba koymaktadır. Bu Epod da eski şiirlerinden biridir ve ikinci triumvirliğin çalkantılı yıllarında yazılmış olmalıdır.

ya da yürüsün diye mi yaban Britanyalı
Kutsal Yol'da boynunda zincirleri[19]?
Hayır,
ama Parthların dualarınca[20]
yıkılsın diye bu kent kendi eliyle,
Ne kurtlarda görülmüştür bu töre ne aslanlarda,
saldırmaz yaban hayvanlar kendi türlerine asla.
Kör edici bir öfke midir dürtüp duran sizi,
yoksa daha şiddetli bir güç mü,
yoksa bir suç mu?
Yanıt veriniz!
Susuyorlar,
soluyor benizleri kül gibi
ve şaşkınlaşıyor dağılmış zihinleri,
Evet, acımasız bir yazgı izliyor Romalıları:
kardeş öldürmenin suçu,
masum Remus'un
toprağa aktı akalı
torunlarını lânetleyen kanı[21].

Çeviren: Necdet Sümer*

SATİRAE II, 6

Tanrılardan şunları dilerdim. İsterdim ki çok geniş olmayan bir arazim, içinde bir bahçesi, eve yakın bir pınarı olsun, bütün bunların çevresini ormanlar çevirsin. Tanrılar istediğimden fazlasını, istediğimden iyisini verdiler.

(19) Sacra Via — Roma'nın yarımadaya açılan ünlü yollarından birisi.
(20) Hazar denizinin kuzeydoğusunda yerleşmiş, gezgin savaşçıları ve usta okçularıyla ünlü İskit halkı.
(21) Roma'nın kuruluş efsanesinde, kurucu Romulus'un, ikiz kardeşi Remus'u öldürmesini Horatius 'cinayet' olarak nitelemektedir: bkz. Carm. 1, 35, 33-4: 'Ah, utanç verici yara izleri, kardeşin kardeşi öldürmesi!'
(*) MEB Dergisi, s. 28-32.

Âlâ! Maia'nın oğlu[1], senden başka bir şey istemiyorum, bu armağanları bana bağışla yeter. Kötü yollara saparak varlığımı artırmaya kalkışmadığım gibi, hatalarım, kabahatlarım yüzünden bunları azaltacak da değilim. Tanrılara yalvarırken şöyle budalaca dualar etmeyeceğim: «Dilerim, arazimin biçimini bozan şu çıkıntı benim olsun, Herakles'in[2] dostluğu sayesinde bir hazine bularak, gündelikle çalıştığı tarlayı satın alıp işleyen adam gibi, ben de tesadüfen içi para dolu bir küp bulayım!» Bende olanlar beni mutlu etmeye yeter. O halde, Mercurius, sana şöyle dua edebilirim: «Dilerim senden, sürüm semiz olsun, her şeyimi bereketli yap ama zekâmı körleştirme, her zaman olduğun gibi, benim en büyük koruyucum ol.» Kentten uzaklaşıp yaylama, kaleme kaçtığım zaman yergilerimde, o alçakgönüllü dizelerimde bu yaşamdan başka neyi övebilirim? Burada hiç sevmediğim bir sürü geliş gidişle harap olmuyorum[3], insana sıkıntı veren lodosla, acı ölümün yardakçısı ağır sonbahar havası ile mahvolmuyorum.

Ey Sabah Tanrısı, veya böyle hitap etmemi yeğlersen, ey Ianus, tanrıların iradesiyle, yaşam etkinliklerinde insanlara ilk adımlarını attıran Ianus, şiirime seninle seninle başlayacağım. Roma'da bulunduğum zaman beni kefil yapmak için zorla sokağa fırlatırsın. «Hey, ayağını çabuk tut, başkası senin yerine yanıt vermeden yetişelim.» İster kuzey rüzgârı yeryüzünü kasıp kavursun, ister kış dönümünde her taraf karla örtülsün, ister günler gitgide darlaşan kursa[4] doğru sürüklensin, gitmezsen olmaz. Belki günün birinde başıma işler açacak olan kefalet formülünü yüksek sesle açıkça söyledikten sonra[5] kalabalıkla, insanın önüne durup yolunu kesenlerle boğuşmak gerekir. Saygısızın biri bana lânet ederek: «Ay ne istiyor, ne yapıyor bu adam, deli mi ne?» diye başlar beni itmeye, «Maecenas'a koşacağım diye artık her önüne geleni itip kakmak olur mu canım? Gözün dünyayı görmüyor, aklın fikrin Maecenas'da!» Doğrusunu istersen bu söz hoşuma gider, bal gibi tatlı bir söz! Ama meşum[6] Esquilinae mahallesine geldiğim zaman, birden benimle ilgisi olmayan bin türlü iş aklıma gelir, beynimde dönmeye başlar. «Roscius yarın saat ikiden[7] önce Puteal'de olmanı rica ediyor.» «Kâtipler, birliklerini ilgilendiren büyük ve yeni bir sorun için, senin, Quintus[8], bugün muhakkak oraya gitmeni rica ettiler.» «Maecenas'a şu yazı tahtalarını mühürlettir.» «Peki bir bakayım,» dersin, ama o, «İstersen mutlaka elde edersin,» der[9], ısrar eder.

(1) Mercurius, gelir, kazanç tanrısıdır.
(2) Herakles Romalılarda gizli hazinelerin tanrısı idi.
(3) Sabah yapılan ziyaretler.
(4) Güneşin gökte çizdiği, kışın daha dar olan kurs.
(5) Roma'da her tür hukuksal işlemin belli bir formülü (Certa Verba) varmış.
(6) Mahalledeki mezarlıklar yüzünden. Maecenas'ın evinin bulunduğu mahalle.
(7) Sabahın yedi veya sekizi.
(8) Horatius kendi kendine hitap ediyor.
(9) Maecenas'ın kapısının önünde, Horatius'un yolunu bekleyen ricacıların sözleri.

Maecenas beni dostları arasına alalı nerede ise yedi yıl olacak, hele yolculuğa çıkarken daima beni arabasına alır ve kulağıma şunları fısıldar: «Saat kaç?», «Trakyalı gladiator Gallina, Syrus ile boy ölçüşebilir mi?», «Artık sabahları serin olmaya başladı, ihtiyatsız çıkanları soğuk çarpıyor.» İşte bana emanet ettiği sırlar böyle gevezeliklerdir veya en boş ağızlılara bile emanet edilebilecek şeylerdir. Maecenas ile dost olduğundan beri, herkesin bizim Horatius'a olan kıskançlığı günden güne, saatten saate artıyor; oyunları Maecenas ile birlikte seyrettik mi, Campus Martius'ta birlikte oynadık mı, herkes, «Şans dedin mi bu adamda!» der. Kötü bir haber çıkıp Forum'dan bütün yol başlarına dağıldı mı, her önüme çıkan bana sorar: «Üstat, senin bilmen gerek, tanrılara yakın bulunuyorsun, Daçlar hakkında bir şeyler işittin mi?» «Hiçbir şey işitmedim.» «Her zaman maskaralığı seversin zaten!» «Eğer bir şey duydu isem, tanrılar kahretsin beni!» «Nasıl? Caesar'ın askerlerine vaadedilen arazi Sicilya'da mı yoksa İtalya'da mı?» Hiçbir şey bilmediğine yemin ettiğim zaman, yeryüzünde bu kadar ender, bu kadar sıkı ağızlı bir ölümlü bulunmasına şaşarlar.

Günüm bu gibi üzüntülerle sona erer. İçimden şöyle geçirir ve dilerim: Ey kırdaki evim, gözümde tütüyorsun, sana ne zaman kavuşacağım? Kimi zaman eski kitapların zevkine dalarak, kimi zaman uyuyup kimi zaman da başıboş, avare saatler geçirerek bu yaşamın üzüntülerini unutabileceğim günler ne zaman gelecek? Pythagoras'ın çok sevdiği bakla yemeğinin[10], ayranı çıkarılmış yağ ile pişirilen sebzenin masanın üzerine konduğunu ne zaman göreceğim?

Ey o güzel geceler, ey tanrısal şölenler! Sevgili dostlarımla birlikte Lar tanrısının önünde[11] biraz dokunup teklifsiz, korkusuz uşaklarımıza[12] dağıttığımız o yemekler nerede? Her çağrılı ister küçük ister büyük kadehlerle, canının istediği kadar şarap içer. Aramızda öyle anlamsız teklif tekellüf yoktur, sofra usullerine uyulmaz. İçkiye alışkın olan su katılmadık şarap içer, kimi de su katılmış şaraptan içmeyi yeğler. Derken konuşma başlar, ama kimse öyle ötekinin berikinin köşklerine, evlerine ilişkin dedikodular anlatmaz. Lepos[13], iyi mi dansediyor kötü mü diye konuşmak kimsenin hatırına gelmez. Bizi daha çok ilgilendiren, bilmemekten utandığımız konulardan söz açarız: İnsanları mutlu eden zenginlik mi, erdem mi? İnsanlara dostluğu arattıran neden, çıkar ya da iyilik midir? İyilik nedir? Katıksız iyilik neye derler? İşte ele aldığımız konular...

Komşum Cervius bu konuşmalar arasında gevezeliğe başlar, sırası gelince, bir kocakarı masalı anlatır; içimizden biri, Arellius'un çektiklerini bilme-

(10) Pythagoras'ın öğrencilerine bakla yemeğini yasak etmesini ima ediyor.
(11) Ocak Tanrısı.
(12) Evde doğup büyüyen köleler efendileri ile çok lâubali olurlarmış.
(13) Lepos devrin meşhur dansçısıdır.

den, onun malını mülkünü övmeye başladı mı, Cervius şöyle bir masala başlar:

«Bir zamanlar bir tarla faresi, bir şehir faresini fakir yuvasında kabul etmiş. İki farenin dostlukları çok eski imiş. Tarla faresi tutumlu imiş, erzakını idareli kullanırmış ama, konuksevermiş de; gerekirse tutumu bir yana bırakır, ikram edermiş. Ne ise lâfı uzatmayayım, bizim tarla faresi konuğuna ikram etmedik ne nohut bırakmış ne uzun taneli yulaf. Ağzı ile kuru bir üzüm tanesi, bir parça kemirilmiş içyağı getirmiş, yemekleri şöyle bir dudağının ucu ile tadıp bırakıveren konuğunun mide bulantısını, değişik yemeklerle bastırmak için parçalanmış durmuş. Şölenin en iyi parçalarını konuğuna ikram etmiş, kendi de, şöleni çeken ev sahibi olduğu halde, taze saman üzerine uzanıp buğday, delice ile karnını doyurmuş. Sonunda şehirli dayanamamış ona dönmüş: 'Bu bir dik kayaya yapışık korunun üzerinde çile doldurarak yaşamaktan ne zevk alıyorsun, kuzum? İnsanları, şehri hayvanlarla ormanlara yeğlemek istemiyor musun? İnan bana, benimle gel, kardeşim; yeryüzünde yaşayan bütün canlıların nasibi ölümdür. Büyük olsun küçük olsun, hiç kimse ölümden kaçınamaz. Bunun için, benim küçük dostum, elinde fırsat varken, zevk, safa içinde mutlu yaşa. Yaşadığın kadar, ömrünün kısa olduğunu aklından çıkarma.' Bu sözler bizim köylünün aklını çelmiş, hafif bir sıçrayışla yuvasından dışarı fırlamış. İkisi birden yola koyulmuşlar. Geceleyin şehrin duvarlarını aşmayı kararlaştırmışlar. Gece, gökte yarı yoluna vardığı zaman bizimkiler zengin bir eve ayak basmışlar. Evde fildişi kakmalı karyolalar üzerindeki erguvan rengine boyanmış kumaşlar gözlerini kamaştırmış; ayrı bir yerde üstüste konmuş sepetlerin içinde geceki büyük şölenden kalma birçok yemek varmış. Şehirli köylüyü erguvan renkli bir halının üzerine yerleştirmiş, kendi de eteğini beline dolayıp[14] sağa sola koşarak, hiç durmadan yemek taşımış. Çeşnicibaşılık eden emekli köleler gibi yaparmış, getirdiği yemeği önce biraz tadarmış. Bizimki yere uzanmış, talihin bu değişmesinden, başına gelen bu sevinçli işlerden son derece hoşnut, neşe içinde konukluğun tadını çıkarıyormuş. Derken, birdenbire kapılar büyük bir gürültü ile açılmış, bizimkiler yataklarından uğramışlar, yürekleri ağızlarına gelmiş. Bütün odada sağa sola koşuşmuşlar, çoban köpeklerinin havlamaları bütün evi çınlatınca, büsbütün kendilerinden geçmişler, korkularından tiril tiril titremeye başlamışlar. O zaman köylü: 'Böyle yaşam senin olsun, aman, ben istemem, hoşça kal dostum, yaşadığım orman, tehlikelerden uzak deliğim, yediğim hafif sebzeleri bana unutturur.' demiş.»

Çeviren: Türkân Uzel*

(14) Sofrada hizmet eden köleler rahat edebilmek için mintanlarının bir ucunu kemerlerine tuttururlarmış.

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt 8, sayı 48, s. 438-441.

EPISTULAE I, 7
(MEKTUPLAR I, 7)

«Kırda birkaç gün kalacağım,» diye verdiğim sözü tutmayarak bütün Ağustos ayını Roma'dan uzakta geçireceğim. Sağlığımın ve gücümün yerinde olmasını istiyorsan, Maecenas, hasta olduğum zaman yaptığın gibi, hasta olmaktan korktuğum şu sırada da beni hoş gör; çünkü sıcak yaz günlerinde incirler yeni yeni çıkarken, ölülerin işleri ile ilgili kişi, dört yanını kara giysili memurlar ile donattığı cenaze törenleri düzenler, her baba, her anacık çocukları sararacak diye korkar, insanların, göreve düşkünlük ve Forum'da yapılan ufak tefek çalışmalar yüzünden, ateşleri yükselir, bunun sonucu olarak da vasiyetnamelerin mühürü açılır. Kış Alba topraklarına kardan bir yatak serdiğinde, senin ozanın denize inecek, kendisine özen gösterecek ve büzülerek okumaya dalacaktır: Tatlı dostum, izin verirsen, seni ılık batı esintilerinin başlaması, ilk kırlangıçların dönmesi ile görmeye geleceğim.

Sen beni, taşralının konuklarına tıka basa armut yedirmek istediği gibi, varlıklı yapmadın:

— Buyur ye.

— Artık yeter.

— Ne kadar istersen, al evine götür.

— Teşekkür ederim, istemem.

— Küçük çocukların için yabana atılmayacak armağan olur.

— Almış kadar oldum.

— Nasıl istersen, bunları bugün domuzlara yiyecek olarak bırakmış olacaksın.

Böyledir işte, küçük gördüğü ve beğenmediği şeyleri başkasına armağan eden kişi eli açık, ama aptal sayılır: Bu davranış iyilik bilmezler yetiştirmiştir, her yıl da yenilerini yetiştirecektir. İyi ve bilge kişi: «Yardıma lâyık kimselere yararlı olmaya hazırım,» der, gene de para ile acı bakla arasındaki ayırımı bilmezlikten gelmez[1]. Bana iyilik yapan övgüye nasıl lâyıksa, ben de öylece kendim için, «O bu iyiliğe değermiş,» dedirteceğim. Benden hiçbir yerde ayrı kalmak istemiyor musun, geri ver bakalım güçlü soluğumu, daha açılmamış alnımın üstündeki siyah saçlarımı, geri getir tatlı konuşmalarımı, geri ver güzel gülüşlerimi, yosma Cinara'nın şarap sofrasından kaçışından duyduğum üzüntüyü.

Bir zamanlar ince bir tarla sıçanı dar bir yarıktan buğday sepetine girmiş, karnını doyurduktan sonra, şişkin bedeni ile oradan dışarı çıkmaya boş yere çalışırmış. Uzaktan bir gelincik ona şöyle seslenmiş:

— Madem oradan kurtulmak istiyorsun, delik dar, zayıf olarak girdin, zayıf olarak çıkmak zorundasın.

(1) "Lupinus" komedi oyuncularının oyunlarda para yerine kullandıkları acı bakladır.

Bana bu mesel uygulanacaksa, her şeyi bırakıyorum: Ne yağlı av etleri ile karnımı doyurup halkın uykusunu överim ne de son derece özgür, serbest durumumu Arapların zenginliği ile değişirim. Sen beni çok kez «saygılı adam» diye övdün, ben de yüzüne karşı sana «babam ve kralım» dedim, arkandan da davranışımda bundan geri kalmadım; yalnız, bir dene bakalım, sunduğun armağanları üzüntü duymadan geri verebilir miyim?

Çileli Odysseus'un oğlu Telemakhos kötü mü yapmış sanki:

— Ithake, atları barındıracak yer değil, baksana toprakları hep engebeli, ottan yana kısır; Atreus oğlu, benden çok sana uyan armağanlarını sana bırakayım.

Karınca kararınca olmalı; görkemli Roma bana göre değil, ıssız Tibur ya da sâkin Tarentum benim yerim.

Bir gün, canlı, güçlü ve dava savunmalarında ün salmış Philippus 14.00 sularında işinden dönerken, artık yaşlı olmasından ötürü, «Carinae[2], Forum' dan ne kadar da uzak,» diye yakınıyormuş, bu ara, gelen geçenin az olduğu bir sırada, bir berbere gölgede sakalını kestirirken, kendisi çakıyla tırnaklarını sakin sakin temizleyen birini görmüş.

— Demetrius —bu çocuk Philippus'un buyruğunu yerine getirmesini iyi beceren biri imiş—, git sor, dön, bu adamın yurdu neresi, kendisi kimin nesi, paralı mı, değil mi, babası ya da efendisi kimmiş?

Çocuk gider, döner ve şu bilgiyi verir:

— Adı Vulteius Mena, mesleği tellal, kendisi dar geçimli, namuslu bir insan, zamanında ve yerinde çalışır, zamanında ve yerinde dinlenir, kazanmasını ve kazandığını kullanmasını bilir, evinde de oyunlarda da, işleri bittikten sonra Mars alanında da kendisine denk arkadaşlardan hoşlanır.

— Öğrendiklerini kendisinden dinleyelim bir de; ona söyle, bize yemeğe gelsin.

Mena kulaklarına inanamaz, şaşırıp kalır, bir şey söylemez. Sözü ne diye uzatalım?

— Teşekkür ederim, istemem, diye karşılık verir. Philippus sorar:

— Çağrımı kabul etmiyor mu?

Demetrius:

— Etmiyor utanmaz, ya seni hiç umursamıyor ya da senden çekiniyor.

Philippus ertesi gün erkenden Vulteius'u yoksul halka ucuz pılı pırtılar satarken bulur ve «günaydın» demekte ondan önce davranır; Vulteius Mena iş güç ve satış yüzünden, sabah onun evine gelememiş ve onu ilkin görememiş olduğunu ileri sürer. Philippus:

— Bugün benimle yemek yersen, seni bağışlarım.

(2) "Carinae", Roma'da Forum'a 15 dakika uzaklıkta, soylu kişilerin oturduğu mahalledir.

— Nasıl istersen.

— Öğleden sonra 3.00'te eve gel; şimdi git, çalışıp kazancına bak.

Vulteius Mena, yemeğe gelip Philippus ile dereden tepeden konuştuktan sonra, odasına çekilmek için izin alır. Gizli olta iğnesine boyuna koşan balık gibidir orada. Philippus, sabahları korunuğu, akşamları da konuğu olan Vulteius Mena'dan Lâtin bayramlarında[3] kent dolaylarındaki kır gezmelerinde kendisine yoldaş olmasını ister. Bizimki arabaya biner, Sabin topraklarını, Sabin göklerini durmadan över. Philippus ona bakar, güler, kendisine hem dinlenme hem gülme vesilesi arar, ona 7.000 sesters armağan eder, 7.000 de ödünç vereceğine söz verir, onun kafasına küçük bir tarla almak düşüncesini sokar. O da bir toprak satın alır. Uzun etmeyelim, çok zamanını da almayayım: Uygar adam kaba saba biri olup çıkar, artık saban izleri, bağlar, katkısız şarap konularını dilinden düşürmez olur, karaağaçları budar, iş uğruna canını verir, mal edinme sevgisi ile yaşlanır gider. Sonra günün birinde koyunlar çalınıp oğlaklar da hastalık yüzünden ölüp gidince, emeğinin umduğu gibi, karşılığını görmez; öküz çift sürerken ölünce, uğradığı zararlar için üzülerek gece yarısı atına atlar, Philippus'un evine yollanır. Onu böyle karşısında kirli, tıraşı uzamış gören Philippus:

— Vulteius, çok kaba ve çok eli sıkı bir görünüşün var senin, der.

— Pollux adına, efendi, bana, bana yakışır bir ad vermek isteseydin, «zavallı» demen gerekirdi. İşte bunun için, Genius'un, sağ elin ve tanrıların olan Penat'lar için beni eski yaşayışıma döndürmeni diliyorum, sana yalvarıyorum.

Yitirilmiş şeylerin istenen şeylerden ne denli değerli olduğunu bir kez gören, zaman geçirmeden eskiye dönsün, ve geride bıraktığı şeylere yeniden eğilsin. Herkesin kendi ayağına göre adım atması gereklidir.

Çeviren: Güngör Öner*

(3) "İndictae (Fariae) Latinae", Roma ile Lâtinler arasındaki barışı anmak için kutlanılan bayramdır, belli bir tarihi yoktur.

(*) *Tercüme Dergisi*, cilt XVII, sayı 84, s. 7-13.

TIBULLUS

DELIA
(ELEGIA'LAR)

I, 1

Servet yapsın başkası sarı altınlardan
yığın yığın;
ekili toprağı olsun dönümlerce;
yılsın uğraşıp durmaktan gelince düşman;
Mars'ın savaş boruları kaçırsın uykularını;
bana da orta halli, çabasız bir yaşam
gönlümce.
Işıldasın ocağımda, yeter, sönmeyen bir ateş.
Yaşasam şimdi kendim için, az şeyimle, hoşnut
bağlanmasam ne de hiç uzun yolculuklara,
fakat gösterince yazın kendini Canis,
kaçsam dere boylarında ağaç gölgelerine.
Ama
utanmak yok arada çapa tutmaktan
ne de üvendire ile dürtüşlemekten
seslenerek
o yavaş yavaş giden öküzleri;
sonra,
güç gelmeyecek kucakta eve taşımak
kuzucuğu ya da yavru keçiyi,
anası unutup yalnız bırakmış.
Tam bir çiftçi gibi kendim dikeyim becerikli ellerimle
körpe bağ kütüklerini, kocaman meyva ağaçlarını
günü gelince.
Umut terketmesin beni
ve her zaman
tahıl yığınları, fıçımı dolduran bol şıra versin:

Çünkü ben,
tarlalarda terkedilmiş bir ağaç kütüğünde olsun,
üç yol ağzında eski bir taş üzerinde olsun,
taparım bir çiçek çelengi görünce.
Hem,
önce tanrıya sunarım
yeni senenin getirdiği bir meyvayı.
Ey altın sarısı Ceres, tapınağının kapılarında
bizim tarladan da bir başak çelengi asılı olsun;
dursun kırmızı Priapus meyva bahçelerinde gözcü,
korkutsun kuşları keskin orağı ile.
Siz de, ey, bir zamanlar verimli,
şimdi yoksul tarlanın bekçileri, Lar'lar,
alınız armağanlarınızı!
O zamanlar dana kesilip sayısız sığır kutsanıyordu,
şimdi kuzu bir parça toprağın küçük kurbanı.
Bir kuzu ölecek sizin için,
köylü gençler bağıracak çevresinde:
«Hey! İyi ürün ve şarap veriniz!»
Fakat siz, hırsızlar ve kurtlar,
dokunmayın benim küçük sürüye,
ganimetinizi büyük sürülerden alın!
Burada ben her sene çobanımı kutsarım,
Pales'e süt serperim, gönlünü alayım diye.
Ey tanrılar, benimle olunuz!
Hor görmeyiniz gösterişsiz soframdan
temiz çanaklarımla sunduğum armağanları!
Bir çiftçi yapmış bir zamanlar bu toprak çanakları
ilkin kendisi için yumuşak çamurdan.
İstemiyorum ataların servetini ben
ne de birikmiş ürünün dedelerime
sağladığı kazancı eskiden.
Yeter az ürün, yeter yatağımda dinlenebilmek,
alıştığım şiltemde yorgunluğumu giderebilmek.
Ne hoştur, sevgilin göğsüne yaslanmış
uzanıp o sert rüzgârları dinlemek
ya da Güney rüzgârı buz gibi yağmurları dökünce kışın,
sağanağın ninnisiyle, dertsiz, uykuya dalmak.
Bana böylesi olsun nasip!
Hakkıdır zenginlik katlananın
sıkıcı yağmurlara, öfkeli denizlere.

Yok olsun altını, zümrütü,
tek bir kız ağlamasın yolumda!
Ey Messalla,
yaraşır sana savaşmak karada, denizde,
evinde düşman ganimeti göstermek için:
Güzel bir kız beni tutsak etti bağladı,
kul oldum inatçı kapısında,
Övülmeye önem vermiyorum, sevgili Delia,
seninle olayım yeter,
dua ederim bana tembel desinler.
Sen ol karşımda gelince son saatim,
tutayım ellerini ölürken güçsüz elimle.
Ağlayacaksın, Delia, benim için,
yakılacağım tabutta yatarken;
öpücükler vereceksin üzgün gözyaşlarına karışan.
Ağlayacaksın: Kalbin demir kaplı değil,
duygulu yüreğinde taş oturmuyor, bilirim.
Ne bir genç kız ne erkek o törenden dönemez
kuru gözlerle eve.
Delia, incitme ruhumu sen,
esirge dağınık saçlarımı, zayıf yanaklarımı!
Birleştirelim aşklarımızı,
kader izin vermişken:
Artık gelecek başı karalara bürülü ölüm;
artık o rahat ömür yavaş yavaş bitecek;
ne sevmek ne tatlı sözler söylemek
yakışmayacak
o kır saçlarla.
Şimdi sevişme zamanı,
kavga etmek, kapılar kırmak,
utanç değil, zevk verirken.
Bunda ben iyi bir önder, iyi bir er:
Siz, savaş işaretleri, borular,
uzak olunuz!
Yaraları da zenginliği de heveslilere veriniz!
Ben, yığayım buğdayımı, dertsiz,
zengine de açlığa da tepeden bakacağım.

Çeviren: Necdet Sümer

I, 3

Ege sularını bensiz geç- .eksiniz,
Messalla;
anmanı isterdim beni çevrendekilerle!
Corcyra'nın[1] bilinmedik topraklarında kaldım
hasta.
Çek doymaz ellerini üstümden,
kara yüzlü Ölüm.
Korkunç Ölüm, uzak dur benden,
dileğim bu benim:
Anam mı var yanımda,
yanık kemiklerimi toplayacak
yaslı bağrına?
Bacım hani
külüme Asur kokuları serpecek,
gözyaşı dökecek mezarımın başında
saçları çözük.
Delia uzaklarda.
Derler ki tanrılara danışmış ilkin,
kentten uğurlarken beni,
talih çekmiş üç kez kendisi,
kesin belirtiler sıralamış
kavşaktaki küçük çocuk
Gerçi «dönüş» çıkmış
benim için hep ya,
bırakamamış gene de gözyaşı dökmeyi,
alamamış kendini kuşku duymaktan
yolum konusunda.
Bildirince yola çıkış emrini
düzenler aramaya başladım boyuna
ayrılışı geciktireyim diye.
Onu yatıştıran ben iken önceleri,
kuşların uçuşunu gösterdim
kaygılar içinde,
uğursuz belirtileri öne sürdüm,
bahane ettim kutsal Saturnus[2] gününü

(1) Ozan şiirde Corcyra (bugünkü Korfu)'nun efsanevî adı olan "Phaeacia"yı kullanıyor.

(2) Saturnus günü Yahudilerin dinlenme günü olan haftanın yedinci günüdür. O sırada Roma'da Yahudi kültü yaygın idi.

ayrılmamak için oradan.
Ayağımı eşiğe çarpmamı
kötüye yordum kaç kez!
Sevgi Tanrısı istemiyorsa,
ayrılmaya kalkışmasın kimse.
Ya da bilsin
Tanrı yasağına karşı çıkmış olduğunu.
Yararı mı dokunur bana,
Delia,
O Isis'inin[3] senin?
Yararı var mı bana?
Elinde çok sallamanın sistrum'u[4],
kutsala saygı göstermenin?
Neme yarar
temiz kalması bedeninin, yatağının?
Şimdi, Tanrıça, yardımıma şimdi koş;
tanık değil mi
tapınaklarındaki renkli resimlerin
kişiye sağlık verebildiğine senin?
Sevgili Delia hazır olsun
adaklarımı bir bir yerine getirmeye,
özel giysisine bürünsün, otursun
kutsal kapıların önüne.
Ve Mısır dinini tutanlar arasında seçkin,
sana övgüler söylesin
çözüp saçlarını
günde iki kez.
Ben gene baba evimin tanrılarına tören yapayım
gene ayda bir kokular yakayım
eski Lar'a[5]
Nasıl rahat yaşanırdı Saturnus kralken,
ülkemiz uzun yolculukları bilmeden daha!
Hiçe saymamıştı gemi henüz
mavi dalgaları,
yelken açıp yellere.
Enginlerde dolaşan gemici de
yabancı malını yığmamıştı teknesine

(3) "Isis" Mısır tanrıçasıdır. Roma'da bu tanrıçaya özellikle kadınlar taparlardı.
(4) "Sistrum" Isis için yapılan törende yöneticilerin ellerinde salladıkları araçtır.
(5) "Lar" ev ve tarlaların koruyucu tanrısıdır.

bilmediği ellerde
kazanç ardında.
Güçlü boğa girmemişti boyunduruğa
o zaman,
at ağzına gem almamıştı
insanın buyruğunda.
Evler tüm kapısız,
sınır taşı konmamış topraklara
tarlaları bölecek:
Bal verirmiş meşeler,
koyunlar kendiliklerinden sunarmış,
kaygısız insanlara
memelerindeki bol sütü.
Ne ordu varmış, ne düşmanlık,
ne de savaş.
Katı yürekli demirci kılıç yapmamıştı
amansız hünerini göstererek.
Şimdi
Juppiter'in yönetimi altında
adam öldürme,
yaralamalar ardarda,
şimdi deniz,
şimdi binlerce apansız yol
ölüme.
Bağışla, Tanrım; suçsuzum,
korkum yok,
bağlı kaldım andlarıma,
saygısız söz çıkmadı ağzımdan
Kutsal Tanrılara.
Yazılan ömrümü bitirdimse ben artık,
izin ver
kemiklerimin üstüne dikilsin
yazıtlı bir taş:
Burada yatıyor
gaddar ölümün elinde tükenmiş
Tibullus,
karada, denizde izlerken Messalla'yı.
Olsun,
küçük Amor'a boyun eğdim ya hep
Venus'un kendisi götürür beni Elysium'a.
Güçlülüğü görülür oyunlarla şarkıların orada,

duyururlar tatlı şakımalarını
ince boyunlu kuşlar
dolaşarak her yanda;
tarçın yetişir ekmediğin toprakta,
baştan başa süsler yerleri
güzel kokulu güller;
ve delikanlılar karışıp genç kızlara
oyunlar oynar,
Amor ise boş durmaz
kavgalar çıkarır aralarında.
Yeridir orası
doymak bilmez Ölüm'ün alıp götürdüğü
sevenlerin,
o güzel başlarında mersin çelenkleri.
Suçluların yeri burası,
derin gece içinde,
dört yanda uğuldar durur
kara ırmaklar;
köpürür yılan saçları tarak görmemiz Tisiphone[6]
suçlu yığın kaçışır oradan oraya;
Kara Kerberos[7] tunç kanatlı girişin bekçisi,
ıslık çalar kapıda,
yılan ağızlarından.
Orada hızlı çemberle birlikte döner
Iuno'yu baştan çıkarmaya kalkışan
suçlu Ixion;
bedeni koca toprağı kaplamış Tityos[8]
yem yapar kara yüreğini
konup kalkan kuşlara;
orada duruyor Tantalos[9]
dayanılmaz susuzluğunu gidermiyor
dört yanında sular
tam içecekken uzaklaşarak.

(6) Tisiphone, Furiae (Öç Tanrıçaları)'dan biri.

(7) Kerberos, yeraltı dünyasında kapıyı bekleyen üç başlı köpek.

(8) "Tityos" Leto'yu baştan çıkarmaya kalkışmıştır; bu yüzden yeraltı dünyasında av kuşları onun karaciğerini deşmektedirler.

(9) Tanrılar bir lûtuf olarak Tantalos'u aralarına almışlardır. O bundan şımararak tanrılara karşı bir suç işlemiştir. Cezası boğazına kadar suya gömülü olduğu halde, bu sudan içememektir.

Ya Danaos'un kızları[10]
Venus'a karşı gelenler,
su taşırlar delik fıçıya
yeraltı dünyasında.
Oraya gitsin sevgimi hiçe sayan,
uzun askerlik dileyen bana.
Ama sen hep saf kal,
Özenli sütninenin yanında oturarak;
bekçisi olsun o senin tanrısal iffetinin.
Sana masallar söylesin,
lâmbanın dibinde,
dolu iğden uzun iplikler çekerken;
ağır işine dalmış
köle kız da yanında
yorulup işini bıraksın
bastıran uykuyla.
Çıkageleyim o zaman,
kimse bildirmesin önceden,
senin için gönderilmiş gibi gökten oraya;
koş önüme yalın ayak, Delia,
olduğun gibi, uzun saçların dağınık.
İsterim,
getirsin hani o parlak gün ışığını
gül renkli atlarıyla
kar beyaz Aurora[11].

Çeviren: Güngör Öner*

(10) Danaos'un kızlarının —bir tanesi dışında— hepsi düğün gecesi kocalarını öldürmüşlerdir. Efsaneye göre, delik bir fıçıya su doldurmakla cezalandırılmışlardır.
(11) Aurora, Şafak Tanrıçasıdır.
(*) *Tercüme Dergisi,* cilt XVIII, sayı 86, s. 7-15.

PROPERTIUS

ELEGIA'LAR

I, 2

Ey benim canım! Saçlarını süleyip Kos kumaşından ince bir giyeceğin kıvrımlarını dalgalandıra dalgalandıra yürümek de niçin? Saçlarına Orontes[1] boyu kokuları sürünmek, yabancı illerden gelmiş armağanlara kendini vermek de niçin? Doğanın bağışladığı güzelliği paranın getirdiği süsle gidermek, bedeninin öz güzellikleriyle parlamasına bırakmak da niçin?

Yüzün için, inan bana, hiçbir merheme başvurmak gerekmez. Aşk çıplaktır, hoşlanmaz yapma güzellikten.

Bak şu güzel toprak ne renkler yaratıyor! Sarmaşıklar kendiliğinden ne gür sürüyor! Issız oyuklarda kocayemişi ne hoş bitiyor! Su, öğrenmediği yollardan koşup akmasını ne de iyi biliyor! Doğanın çakıl taşları ile bezediği kıyılar gönülleri nasıl kavrıyor! Kuşların doğal ötüşleri daha tatlı değil mi?

Leukippos'un kızları Phoebe ile Hilaira, Kastor ile Pollux'un yüreklerinde aşkı uyandırmak için böyle süslenmediler; Euhenos'un kızı da uğrunda bir zaman tanrı Phoebus'la bile çarpışan İdas'a kendini sevdirmek için, babasının hüküm sürdüğü deniz boyu ülkede böyle süslenmedi. Hayır, bir yabancının arabasında götürülen Hippodamia, Phrygialı kocasının gönlünü yalancı bir güzellikle çekmedi. Ama onun hiçbir süse borçlu olmadan, Apelles'in[2] resimlerindeki renkleri andırır bir yüzü vardı. O tazelerin istedikleri kendilerine her yerde âşıklar aramak değildi. İffetleri onlara yeten bir güzellikti.

Şimdi sen beni, kendini beğendirmeye çalıştığın o adamlardan aşağı göreceksin diye korkmuyorum; süslenmiş bir genç kadın, bir tek erkeğin hoşuna gitsin, yeter.

Phoebus sana şiirle Kalliope'nin Aonia Lyra'sını[3] candan bağışladığı için Venus ile Minerva'nın da beğendikleri sözlerinde eşsiz bir çekicilik var. Şu acınacak süslenme merakını bir bıraksan ben seni, ömrümün en büyük mutluluğu bileceğim.

(1) Orontes — As nehri.
(2) Apelles — Büyük İskender zamanında yaşamış ünlü bir Yunan ressamı.
(3) Yunanlıların Lyra'sına (lir) rebap, yahut saz demeyi doğru bulmadık.

II

I, 3

Theseus'un gemisi giderken Knossos'taki kız, ıssız kalmış kıyılara nasıl bitkin serildiyse,

Kepheius kızı Andromede, sert kayalıklardan kurtulduktan sonra ilk uykusuna nasıl daldıysa,

Uzun rakıslardan yorulan Edonis, Apidanus ırmağı kenarına nasıl yığıldıysa,

Her yana bir ferahlık, bir rahatlık saçan Cynthia da, başını kararsız kollarına dayamış, öyle uyuyordu. Şarabı çokça içtiğim için gecenin geç vaktinde ayaklarımı sürükleye sürükleye eve girince, kölelerin salladığı meşaleler arasından bana öyle göründü.

Kendimi büsbütün kaybetmedimdi, yatağın kenarına usulca ilişmeye hazırlanıyordum. Bir yandan Aşk, bir yandan da Şarap, aman nedir bilmeyen o iki tanrı, o çift ateş beni kavramış, yatakta yatanı bir kolumla sarıp yavaşça okşayarak öpmemi, böylece silâha sarılmamı[4] buyuruyorlardı; ben ise sevdiğimin pek çabuk kızdığını bildiğim için korkuyor, uykusunu bölmekten çekiniyordum; ama Argos[5], o garip boynuzlu İnakhos'un kızına nasıl baktıysa ben de gözlerimi ona öyle dikmiş, daldırmıştım.

Bir, alnımdan çiçek çelengini çözüp senin alnına koyuyordum, Cynthia; bir, dağılmış saçlarını düzeltmekten zevk duyuyordum. Bazen de, senin haberin olmadı ama, avuç dolusu yemişler verdim; öne doğru eğilmiş kucağından yuvarlanıveren bütün bu armağanları senin nankör uykuna[6] yağdırdım. Durup durup bir kımıldanışla her içini çekişinde ben boş düşüncelere kapılıyor, acaba rüyana alışık olmadığın korkular mı girdi, acaba biri geldi de sen istemeden uykunda zorluyor mu diye ürperiyordum.

Karşıki pencereleri dolaşıp her sevgilimle uğraşan ay en sonunda hafif ışıkları ile onun kapalı gözlerini açtı; o da, yumuşak yatağına dirseğini dayayıp şöyle dedi: «Kimbilir kimin kapalı kapısından hakaretle kovuldun da benim yatağıma gelebildin! Zavallı ben! Böyle yorgun argın, yıldızlar sönerken geliyorsun; benim olan o uzun gecenin bunca vaktini nerede geçirdin? Bana, zavallı bana geçirttiğin böyle geceleri, insafsız; Bir de sen geçirsen! Yorulmuştum ama erguvan renginde bir kumaş dokuyup Orpheus Lyra'sı ile türküler söyleyerek uykumu oyalamaya çalışıyordum. Beni böyle koyup unuttuğun, başka sevgilere kapılıp geç vakitlere kadar gelmediğin için kendi kendi-

(4) Savaşa, yani aşk savaşına girişmek için.

(5) Zeus, İnakhos'un kızı İo'yu seviyordu; bu yüzden Zeus'un karısı Hera İo'yu düveye çevirmiş, yüz gözlü ifrit Argos'u başına bekçi etmiştir.

(6) Yani sen uyuyordun, o armağanları bilmedin, nankörlük ettin. Lâtin şairlerinde böyle kısaltmalar çoktur.

me sızlanıyordum. O sırada uyku bana o hoş kanatları ile dokunmuş, uyumuşum. Son gözyaşlarını işte bu içlenmelerle döktüm.»

III

I, 19

Ruhların gideceği kasvet ülkesinden artık korkmuyorum; son günümde odun yığınına[7] can borcumu ödemekten geri kalmayacağım, Cynthia'm! Ama ya ölümüm senin sevginden yoksun kalırsa... Bunu düşünmek bana ölümden de acı geliyor.

O çocuk[8] gözlerime[9] öyle hafifçe saplanmadı ki! Vücudum kül olsun, gene de sevgiyi unutmayacak, gene sevgiden boşalmayacaktır.

Orada, o karanlık yerlerde Phylakos'un yiğit torunu[10] da güzel karısını hatırdan çıkaramamış, Thessalia'lı hayalet asılsız avuçlarla da olsa sevinci bir kavrayayım diye eski yurduna dönmüştü. Ben orada ne olursam olayım, gene seninim, gene senin diye çağrılacağım; büyük bir sevgi kaderin çizdiği sahilleri[11] de aşar.

Orada, Troia yağmasından Yunanlılara düşen ünlü güzeller gelse de biri bana senin kadar güzel görünmeyecektir. Kaderin sana bağışladığı yaşlılık, uzun da sürse (hakbilir Tellus[12] seni uzun yıllar almasın!) benim için aziz olan kemiklerini gene gözyaşlarımla karşılayacağım[13].

Keşke bunları daha yaşarken, kıvılcımları daha sönmemiş küllerimden duyup öğrensen![14] O zaman nerede olsam, yanmam öldüğüme. Ama, heyhat! Korkuyorum ki, Cynthia, hak gözetmeyen aşk seni sürükler de mezarımdan çevirir, küllerimden uzaklaştırır, döktüğün gözyaşlarını sen istemesen de sildirir. Genç bir kadın vefalı da olsa, hiç kesilmeyen tehditlere boyun eğebilir. Bunu bilelim de elimizde iken sevişip hazlara birlikte erelim. Uzun da sürse aşka doyulmaz.

Çeviren: Lâmia Kerman*

(7) Odun yığını — Romalılar ölülerini bir odun yığını üzerinde yakarlardı.
(8) O çocuk — Aşk Tanrısı Eros. Aslında "bizim çocuk" deniliyor.
(9) Romalılarda hislerin merkezi kalp değil, gözdür.
(10) Phylakos'un torunu, İphikles'in oğlu Protesilaos Troia'ya ilk olarak ayak basmış, ilk olarak da öldürülmüştür. Sonradan hayaletinin ülkesine dönüp karısı Laodamia'yı görmesine izin verilmiş, ayrıldıkları zaman karısı kendini öldürmüştür.
(11) Kaderin çizdiği sahiller, yani dünyayı öbür dünyadan ayıran Akheron ırmağının sahilleri.
(12) Tellus — Ölüm Tanrıçası, kara toprak.
(13) Yani: Ben öldükten sonra sen ne kadar yaşarsan yaşa, ben gene seni unutmayacağım, ahirette kavuştuğumuz gün seni gene gözyaşlarımla karşılayacağım.
(14) Yani: Benim seni bu kadar sevdiğimi, bütün bu söylediklerimin doğru olduğunu sen elbette bir gün anlayacaksın; amma bunu daha yaşarken anlamanı, benim küllerim daha soğumadan anlamanı dilerim.
(*) *Tercüme Dergisi*, cilt 2, sayı 12, s. 463-469.

OVIDIUS

METAMORPHOSES

NİOBE'NİN ÖYKÜSÜ

Bütün Lydia ürperiyor, olayın[1] haberi Phrygia kentlerinden geçip büyük bir yöreye yayılıyor. Niobe evlenmeden önce, daha kızken, Maeonia[2] ve Sipylus'ta[3] oturduğu zamanlar Arakhnes'i tanımış, fakat gene de yurttaşının çarpıldığı cezadan göklüler önünde eğilmeyi, daha küçük sözler kullanmayı öğrenmemişti. Ona gurur veren çok şeyler vardı: Ama ne kocasının ustalığı[4], ne her ikisinin soyu[5], ne büyük ülkelerinin kudreti —her ne kadar hoşuna gidiyorsa da— çocukları kadar hoşuna gitmiyordu; Niobe kendini anaların en bahtiyarı bilmeseydi onun için öyledir denirdi. Nitekim Tiresias'ın kızı, geleceği önceden bilen Manto, yollar ortasında tanrı esini ile şu kehanetli sözleri söylemişti:

«Ismenid'ler[6], gidin, hep birlikte Latona ile iki oğluna günlük götürün, dindarca dualar edin; saçlarınızı defne ile sarın! Benim dilimle Latona[7] emrediyor.» Herkes onu dinliyor; bütün Thebaid'ler başlarını emredilen dallarla süslüyor, kutsal alevlere dua sözleri ile birlikte günlük götürüyorlar.

İşte bir araya toplanmış arkadaşları arasında, altınla işlenmiş Phrygia giysisi ile hemen göze çarpan, öfkesinin izin verdiği kadar güzel Niobe geliyor: Yakışıklı başı ile her iki omuzuna akan saçlarını sallayarak durdu; yüksekten, mağrur gözlerini çevrede gezdirdikten sonra:

«Gördüğünüz kimselere yalnız sözünü duyduğumuz göklüleri yeğ tutmak... bu ne çılgınlıktır!» dedi. «Ya niçin Latona'ya ara'lar[8] arasında tapılıyor da, benim tanrılığım bugüne kadar günlüksüz kalıyor? Babam yüksekte-

(1) Tanrıça Athena ile boy ölçüşmeye kalkan Arakhnes'in ceza olarak örümceğe dönüşmesi olayı.
(2) Maeonia — Lydia'nın bir bölgesi, Lydia.
(3) Sipylus — Şimdiki Manisa dağı.
(4) Kocası, Zeus'un oğlu Amphion türkü söyleyip saz çalınakla taşları harekete getirerek Thebai şehrinin surlarını kurmuştu.
(5) Niobe'nin babası Tantalus da Zeus'un oğlu idi.
(6) Ismenid'ler — Thebai'liler. (Ismenus: Thebai yakınından geçen ırmak).
(7) Latona (Leto) Zeus'la sevişmiş, Apollo ile Artemis'i doğurmuştu.
(8) Ara — Kurban taşı, sunak.

kilerin sofrasına erişmiş biricik insan olan Tantalus'tur; Pleiad'ların kızkardeşi annemdir[9]; ensesinde göğün eksenini taşıyan yüce Atlas dedemdir; bir dedem de Iuppiter'dir: O, aynı zamanda kaynatamdır diye de övünüyorum. Phrygia ulusları beni sayıyor, Cadmus'un[10] sarayı benim hükmüm altındadır; benim kocamın sazı ile yükselmiş surları, bütün halkı kocamla ben yönetiyoruz. Her neresine gözümü çevirsem, ölçüsüz bir zenginlik görüyorum! Üstelik bir tanrıçaya yakışır bir çehre! Buna yedi kızımı kat, bir o kadar oğullarımı, birazdan da güveylerimi, gelinlerimi! Bu benim gururum neredendir, sorun artık! Bilmem hangi Titan oğlu Coeus'tan doğma Latona'yı haydi benden üstün tutun! O Latona'ya ki bir gün, doğuracağı zaman, bu büyük dünya daracık bir yer vermek istemedi! Sizin tanrıçanızı ne gök, ne yer, ne deniz kabul etti; dünyadan dışarı edilmişti, ta ki Delos[11] böyle ötede beride dolaştığına acıyarak: «Sen karada, ben dalgalar üzerinde —bir yerimiz yok— dolaşıp duruyoruz!» dedi ve sabit olmayan bir yer verdi: O da ikisine ana oldu: Bu ise benim çocuklarımın yedide biridir!

Bahtlıyım: Bunu kim inkâr eder? Bahtlı da kalacağım, bundan da kim şüphe eder?.. Bu bolluk beni emin kıldı. Talihin zarar verebileceği herhangi bir kimseden üstünüm: Birçoğunu alıp gitse de, bana daha çoğunu bırakacak. Servetim artık her korkuyu uzaklaştırmıştır. Tutun ki çocuklarımdan bu ulusumdan bir bölümü eksilsin, her ne kadar soyulsam, gene ikiye inmezler. Latona'yı çeviren kalabalık! Onun böyle olması ile çocuksuz birinden farkı ne? Haydi, çabuk, kutlu yerlerden uzaklaşın, saçlarınızdan defneyi atın!»

Onlar da defneyi atıyor, âyinleri yarıda bırakıyorlar; fakat —buna kimse bir şey diyemez— tanrıçaya sessiz mırıldanmalarla saygılarını gösteriyorlar.

Tanrıça öfkelendi: Cynthus'un[12] en yüksek tepesinde ikizleri ile şöyle konuştu:

«İşte ben, anneniz, sizi doğurmuş olmakla övünen, Iuno'dan başka hiçbir tanrıça önünde eğilmeyecek olan benden, gerçekten tanrıça mıyım diye kuşku duyuluyor ve artık yüzyıllar boyunca —ey oğlum, ey kızım— eğer siz yardımıma koşmazsanız, saygı gören ara'lardan uzaklaştırılacağım!

Acım da yalnız bununla kalmıyor: Tantalus kızı meşum hareketlerine hakaretler de kattı: Sizleri kendi çocuklarının arkasında bırakmak cüretinde bulundu, bana çocuksuz dedi — bu kendi başına gelsin! Babası gibi küstahça dil uzattı.»

Latona bu sözlerine ricalar katmak üzere idi; Phoebus:

«Yeter!» dedi. «Uzun sızlanmalar cezayı geciktirir.»

(9) Bir efsaneye göre Niobe'nin anası, Atlas'ın kızı Dione idi.
(10) Cadmus Thebai kalesi olan Cadmeia'yı kurmuştu.
(11) Kendini denize atan Asteria dalgalar üzerinde yüzen bir adaya dönüşmüş, Apollo doğduktan sonra bir yerde durup Delos adını almıştı.
(12) Cynthus — Delos adasındaki dağın adı.

Phoebe[13] aynı şeyi söyledi; her ikisi de göklerden hızla kayarak bulutların içinde gizli, Cadmus'un kalesine varmışlardı.

Surların yanı başında düz, genişçe yayılan, atların hiç durmadan dövdüğü bir ova vardı; orada tekerleklerin kalabalığı ile atların sert tırnağı arabaların altına atılan yeşermiş toprağı yumuşatmıştı. Orada Amphion'un yedi oğlundan birkaçı güçlü atlara biniyor, onların Tyros suyu ile kızıllaşmış sırtlarını eziyor[14], altının ağırlaştırdığı dizginleri kullanıyorlardı. Bunlardan biri, vaktiyle anasının ilk yükü olan Ismenus, hayvanının koşusunu belli bir dönemece eğip köpüklü ağzını zaptederken: «Eyvah!» diye haykırdı: Göğsünün ortasına saplanmış bir ok var; ölen elinden dizginleri salarak hayvanın sağ omuzundan yana akıyor. Ok kutusunun boşluktan gelen sesini duyunca, hemen orada bulunan Sipylus, bulutu görünen yağmurun geleceğini anlayıp kaçan, hafif de olsa hiçbir rüzgârın boşa gitmemesi için her yandan sarkmış yelkenleri açan gemici gibi, dizginleri veriyor; o dizginleri verirken, sakınılamaz ok ona yetişiyor, titreyerek ense köküne erişiyor, çıplak demir boğazından çıkıyordu. O, öne eğilmiş, hayvanın koşuya atılmış bacakları boyunca, yelesi boyunca yuvarlanarak, yeri sıcak kanı ile boyuyor.

Bahtı kara Phaedimus'la dedesi adının mirasçısı Tantalus, her zamanki işlerine son verdikten sonra, gençlere yakışır parlak palaestra oyunlarına geçmişler, sıkıca sarılıp güreşen göğüslerini göğüslerine dayamışlardı: Gergin yaydan fırlayan ok —öyle birbirlerine sarılı bulundukları gibi— her ikisini de delip geçti. Birlikte inlediler, acıdan kıvranan uzuvlarını birlikte yere dayadılar, yere serilmişken son bakışlarını birlikte çevirdiler, birlikte can verdiler. Bunu gören Alphenor döğünüp bağrına vurarak o donmuş bedenleri kucaklamaları ile yatıştırmak için onlara doğru koşuyor, görevini dindarca yaparken düşüyor: Ölüm getiren demiri ile Delos'lu onun göğsünü derinden parçalamıştı; ok dışarı çekilince, ciğerinin de bir kısmı kancalara takılarak dışarı fırladı: Ruhu ile kanı havalara yayıldı. Fakat daha saçları kesilmemiş Damasichton'u bir tek yara incitmedi, o, bacağının başladığı yerle dinç dizi altında bulunan yumuşak mafsallarından vurulmuştu; öldürücü oku eli ile çıkarmaya çabalarken, ikinci bir ok tüylerine kadar boğazına girip saplandı; kan onu dışarı attı, sonra yükseklere atılarak fışkırdı, havayı yararak uzaklara sıçradı.

En sonunda Ilioneus fayda vermeyecek dualarla kollarını kaldırarak:

«Ey tanrılar!» demişti, «hepiniz ey tanrılar! —hepsini çağıramayacağını bilmiyordu— acıyın bana!»

Merhamete gelmişti yay çeken tanrı, fakat ok artık geri dönemezdi; her ne ise, yüreği derinden vurulmadığı için o küçücük bir yara ile ölüyor.

(13) Phoebe — Diana (Artemis).

(14) Atların erguvan boyası ile boyanmış haşaları.

Felâketin gürültüsü, halkın acısı, çevresindekilerin gözyaşları çocukların anasına böyle ani bir yıkılıştan haber vermişti: O, yüksektekilerin kudretine şaşıyor, bu kadar cüretleri, bunca hakları olmasına kızıyordu. Nitekim ulu Amphion kılıcını göğsünden geçirmiş, gününe de, acısına da ölerek son vermişti. Heyhat! Az önce halkı Latona'nın aralarından uzaklaştıran, kent ortasında başı dik adımlar atan Niobe, bu Niobe'den ne kadar başka idi! Çevresindekilere gıpta ettirirken, şimdi düşmanlarında bile acı uyandırıyordu! Donmuş bedenler üzerine uzanıyor, bir oraya bir buraya! Her oğluna son öpüşlerini dağıtıyor, sonra morarmış kollarını göğe kaldırarak:

«Ey kalpsiz Latona, benim acımla beslen; (beslen! dedi; benim matemimle sen kendini doyur) vahşi kalbini doyur!» dedi. «Yedi ölümden ölüyorum! Durma, sevin! Sen ki düşmanımsın, sen ki yendin, zaferini kutla! Ama yendin mi? Bahtı kara ben, mutlu olan senden daha zenginim. Bunca ölümlerden sonra da gene ben yeniyorum!» demişti.

Birden yayın teli ses verdi; bu, Niobe'den başka herkese korku saldı: O, felâkette de cüret buluyordu.

Kızkardeşler saçları dağınık, kara elbiseleri ile kardeşlerinin ölüm yatakları önünde duruyorlardı; biri göğsüne saplanmış okı çekerken, yüzü ile kardeşi üzerine eğilerek öldü, dermansız kaldı; bir öteki, zavallı anasını avutmaya çalışırken, birden sustu, bir kör yara[15] alarak iki büklüm oldu; (ancak ruhu yola koyulduktan sonra sesini kesti); bir öteki de boşuna kaçıyor, biri de kızkardeşi üzerine düşüp ölüyor; biri gizleniyor, bir ötekinin titreyerek bir oraya bir buraya koştuğunu görürdün. Altısı da başka başka yaralarla ölüme atıldıktan sonra, bir sonuncusu kalıyordu; anası onu bütün vücudu, bütün elbisesi ile koruyarak:

«Birini, en küçüğünü bırak!» diye haykırdı. «Birçoklarının en küçüğünü, birini istiyorum!» dedi.

O böyle dilerken uğrunda dilediği düşüp öldü. Kimsesiz... cansız oğulları, kızları, kocası arasında kimsesiz kaldı; bu felâketlerden kaskatı kesildi: Rüzgâr saçlarını kımıldatmıyor; yüzünde kansız bir renk, hüzünlü yanakları üstünde hareketsiz gözler... görünüşünde yaşar bir şey yok. Dili bile sertleşmiş damağı ile tâ içinden donakalıyor, damarları kımıldamaz oluyor; başı çevrilmez, kolları hareket etmez, ayağı yürümez oluyor; içi bile taştır. Gene de ağlıyor. Kuvvetli bir rüzgâr kasırgası onu kuşatarak yurduna kaldırdı; orada dağın tepesine dikilmiş, eriyor. Bugün de o kayalardan gözyaşları sızar[16].

Çeviren: Samim Sinanoğlu*

(15) Nereden indiği görünmeyen bir darbe ile.

(16) Manisa dağının eteklerinde bugün bile, uzaktan bakılınca oturmuş, kolları göğsüne kavuşmuş, ağlayan bir kadın şekli görünür, gözlerinin bulunduğu yerden sular sızar.

(*) *Tercüme Dergisi*, cilt II, sayı 11, s. 369-373.

AMORES III, 9

ŞAİR TIBULLUS'A AĞIT

Eğer Memnon'a annesi, eğer annesi Akhilleus'e ağladıysa[1] ve eğer acıklı yazgılar ulu tanrıçalar için dokunaklı oluyorsa, ey Elegia Tanrıçası, hak etmemiş olan saçlarını ağlayarak çöz. Ah, şimdi adın çok fazla gerçek olacak! O, senin şiirlerinin şairi, senin şanın olan Tibullus boş bir beden olarak yığılmış odunların üzerinde yanıyor. Bak, Venus'un oğlu[2] ok kutusunu ters çevrilmiş, yaylarını kırılmış ve meşalesini sönmüş olarak taşıyor. Bak, nasıl acınacak bir halde, kanatlarını sarkıtmış olarak geliyor ve çıplak bağrını düşman ellerle dövüyor; gözyaşlarını boynunun çevresine dağılmış saçları tutuyor ve dudaklarından sarsılan hıçkırıklarının sesi geliyor. Kardeşi Aeneas'ın[3] cenaze töreninde de senin evinden işte böyle çıkıp geldiğini söylerler, güzel Iulus[4]. Venus'un kalbi de Tibullus ölünce, yırtıcı yaban domuzu sevdiği gencin[5] uyluğunu parçaladığı zamankinden daha az altüst olmadı. Evet, biz şairler kutsal olarak anılırız ve tanrıların ilgilendiği kimseleriz; hattâ bizim içimizde tanrısal bir güç bulunduğunu düşünenler bile vardır. Kuşkusuz zalim ölüm her kutsal şeyin kutsallığına karşı saygısızlık eder, karanlık ellerini her şeye atar. Babasının ne yararı oldu Trakyalı Orpheus'e[6], annesinin ne yardımı? Yabanıl hayvanların onun şarkısıyla büyülenmiş olarak şaşkınlıkla durakalması ne fayda etti? Aynı babanın ormanların derinliklerinde yanıt vermeyen birini çağırarak, «Linus[7], ah Linus!» diye şarkı söylediği ve Linus'a yas tuttuğu söylenir. Bunlara Maionia'nın[8] çocuğunu ekle —ki ondan sonu gelmeyecek bir pınardanmış gibi şairlerin dudakları Pieria[9] sularıyla ıslanır—; onu da bir sonuncu gün Kara Avernus'a[10] gömdü. Yalnızca şiir doymak bilmez odun yığınlarının ateşinden kaçıp kurtulur. Şairlerin eserleri, Troia'da çekilen zahmetlerin ünü ve yavaş örülen ve geceleyin hileyle tekrar sökülen

(1) Memnon Şafak Tanrıçasının, Akhilleus de Deniz Tanrıçasının oğluydu. Genellikle tanrıların ve tanrıçaların ağlamadıklarına inanılırdı.
(2) Eros (Kupidon).
(3) Aeneas da Eros gibi Venus'un oğlu idi.
(4) Iulus, Aeneas'ın oğlu.
(5) Adonis.
(6) Trakyalı saz şairi, şarkıları ve çalgısıyla yaban hayvanlarını, dağları taşları büyüler, peşinden sürüklerdi. Trakya Kralı Oeagros ile Musa Calliope'nin oğlu idi.
(7) Linus'un babası da Oeagros idi.
(8) Homeros-Maionia, Lydia'nın eski adı idi.
(9) Makedonya'da Musa'ların yaşadığı ülke.
(10) İtalya'da Campania'da, üzerinden buharlar çıkan bir krater gölü. Buradan yeraltı dünyasına inildiğine inanılırdı.

bürümcüğün öyküsü hep kalacak[11]. Böylece Nemesis, böylece Delia'nın adları[12] uzun süre anılacak — birisi yenilerdeki tutkusu, öbürü ise ilk aşkı.

İbadetleriniz size nasıl yardım ediyor? Mısır'ın kutsal çıngırakları şimdi ne işe yarıyor? Boş yatakta yalnızca yatmış olmak neye yarıyor? Kötü kader iyileri kapıp götürdüğü zaman —gerçeği kabul eden beni bağışlayın— tanrılar olmadığını düşünmeye zorlanıyorum. Görevlerine bağlı yaşa —görevlerine bağlı öleceksin; ibadetlerini yerine getir, ibadet ederken ağır ölüm seni tapınaktan oyuk mezara çekip götürecek; güzel şiirlere güven— işte bak Tibullus ölü yatıyor; bütün bedeninden kalan küçük bir urnayı zor doldurur. Sen misin, kutsal şair, odun yığınından çıkan alevlerin kaptığı, senin göğsün mü yiyip bitirmekten korkmadıkları? Bunca büyük bir suçu işleyen alevler kutsanmış tanrıların altın tapınaklarını yakabilirdi! Eryx'in tepelerinde oturan tanrıça[13] yüzünü geriye çevirdi; gözyaşlarını tutamadığını söyleyenler de var.

Ama bu daha iyi, Phaiakya ülkesinin değersiz topraklarının seni bilinmez bir kimse olarak gömmesinden. Bu sayededir ki hiç olmazsa sen bu yaşamdan uzaklaşıp giderken annen baygın gözlerini kapattı ve küllerine son armağanları sundu; bu sayededir ki kızkardeşin, saçları darmadağın ve yolunmuş olarak zavallı annenin acısını paylaşmaya geldi ve Nemesis ve ondan önceki sevgilin öpücüklerini yakınlarınınkilere kattılar ve seni yakacak odun yığınını yalnız bırakmadılar. Delia aşağı inerken, «Ben,» dedi, «senin tarafından daha mutlu bir biçimde sevildim. Senin sevgilin olduğum sürece hayatta idin.» Ona Nemesis, «Neden,» dedi, «benim kaybım için acı çekiyorsun? Ölürken, gücü kesilen eliyle tuttuğu bendim.»

Ama eğer bizden ad ve gölgeden başka bir şey geriye kalacaksa, Tibullus Elysium[14] vadisinde olacak. Onu karşılamaya gelesin, ey şiir ustası Catullus[15], genç şakakların sarmaşıkla çevrili, yanında sevgili Calvus'cuğun[16]; sen de, eğer dostuna ihanetle suçlanman yanlışsa, kanını ve canını cömertçe harcayan Gallus[17]. Senin gölgen bunlara yoldaş olacak; eğer bedenden kalan bir gölge varsa, doğruların sayısını arttırdın, ey ince Tibullus. Ey sessiz kemikler, güvenli urnanın içinde huzur içinde yatınız, duam budur, ve dilerim ki toprak küllerinin üstünde ağır olmasın!

Çeviren: Müzehher Erim

(11) Homeros'un iki destanından söz ediyor: Troia Savaşı ve Odysseus'un karısı Penelope'nin öyküsü.
(12) Tibullus'un iki sevgilisi.
(13) Venus.
(14) Elysium, yeraltı dünyasında kutsanmış ruhların gittiği mutlu bölge.
(15) Lâtin şairi (Bk. s. 79)
(16) Lâtin şairi (Bk. s. 79)
(17) Lâtin şairi. (Bk. s. 154)

ARS AMATORIA III, 687-746

CEPHALUS VE PROCRIS

Çiçekli Hymettos dağının mor tepelerine yakın kutsal bir pınar ve yeşil otlarla yumuşak bir yer vardır: Ağaçlık yüksek olmayan bir orman oluşturur. Yaban çileği otları örter. Biberiye, defne ve koyu renkli Cezayir menekşesi kokularını yayarlar. Ne sık yapraklı şimşir, ne narin ılgınlar, ne ince yoncalar ne de zarif çamlar yok değildir, bunların hepsi bulunur. Hafif rüzgârlarla ve hoş bir esintiyle kıpırdaşan her türlü yapraklar ve otların üstleri titreşir. Burası Cephalus'un hoşuna giden bir dinlenme yeriydi. Yorgun genç adam hizmetkârlarını ve köpeklerini bırakıp burada yere oturur ve, «Hızlı Aura,» diye bağırırdı, «göğsümü doldurmak ve hararetimi dindirmek üzere gel!» Dedikoducunun biri söylenen sözleri hatırlayıp karısının ürkek kulaklarına nakletti. Procris, Aura'nın adını bir rakip kadının adı gibi kabul edip bayıldı ve acısından hemen dili tutuldu. Sarardı, salkımlar asmadan toplanınca geç yaprakların solduğu gibi —erken gelen kışın zarar verdiği yapraklar— ve dalları eğilmiş olgun ayvalar ve henüz bizim yememiz için uygun olmayan kızılcıklar gibi.

Canı geri gelince ince elbisesini göğsünden yırtar atar ve hak etmemiş yanaklarını tırnaklarıyla yolar. Hiç gecikmeden, çılgın gibi, saçları çözük yollara atılır, Bakkhos'un âsâsıyla kışkırtılmış bir Bakkha[1] gibi. Yaklaşınca yoldaşlarını vadide bırakır, kendisi sessiz ayaklarla gizlice koruluğa girer. Neler düşünüyordun, Procris, böyle deli gibi gizlenirken? Yıldırımla vurulmuş yüreğinin tutkusu neydi? Aura kim ise işte şimdi, şimdi gelecek diye düşünüyordun mutlak, ve gözlerinin utanç verici şeyler görmeye mahkûm olduğunu. Kâh gelmiş olduğuna pişman oluyorsun —çünkü onları yakalamak istemezdin— kâh geldiğine memnun oluyorsun. Kuşkulu aşk yüreğini altüst ediyor. İnanmaya zorlayan yer, isim ve haber veren var, ve çünkü zihin daima korktuğu şeyin doğru olduğunu sanır. Ezilmiş otlarda vücut izleri görünce göğsü titreyen bir yürekle çarpar.

Öğle vakti artık elle tutulmaz gölgeleri bir araya toplamış ve küçültmüştü ve akşamla sabah aynı uzaklıkta idiler. İşte Cyllene dağında doğan Mercurius'un oğlu Cephalus ormandan dönüyor ve kızgın yüzünü pınar suyuyla yıkıyor. Endişeli bir halde gizleniyorsun, Procris. O alışkın olduğu gibi otlara

(1) Bakkha'lar, Şarap Tanrısı Bakkhos'un ayinlerinde coşmuş kadınlar.

uzanıyor ve, «Yumuşak Zephyros'lar[2] ve Aura[3], gel!» diyor. İsimdeki hoşa giden yanlışlık zavallı kız için aşikâr olunca, hem aklı başına geldi hem de yüzünün gerçek rengi geri döndü. Ayağa kalkıyor ve yanındaki yaprakları vücudunun hareketiyle kıpırdatıyor — kocasının kollarına atılmak üzere olan bir eş. Ama o bir yaban hayvanının hareket etmiş olduğunu düşünerek ayağa fırladı; sağ elinde mızrağı vardı. 'Ne yapıyorsun, bedbaht? O bir vahşi hayvan değil, mızrağı indir! Vah zavallı ben! Sevgilin mızrağınla vuruldu: «Eyvah bana!» diye bağırır, «Seven bir göğsü deldin. Bu yer Cephalus'tan yaraları daima taşımıştır. Vaktinden önce ölüyorum, ama bir rakip kadın tarafından incitilmeden. Ey toprak, bu seni, mezara konulunca, benim üzerimde hafif yapacak. Artık ruhum adından dolayı kuşkulandığım esintilere karışıp gidiyor: Ölüyorum, gidiyorum, sevgili elinle gözlerimi kapa!» Böyle der ve dikkatsiz göğsünden yavaş yavaş kayan ruhu zavallı kocasının dudakları ile tutulur. O karısının ölen vücudunu kederli göğsünde tutar ve zalim yarayı gözyaşlarıyla yıkar.

Çeviren: Müzehher Erim

(2) Zephyros — Yumuşak batı rüzgârı.
(3) Aura — Hafif bir esinti.

LIVIUS

AB URBE CONDITA XXI, 32-37

HANNİBAL'IN ALPLER'İ GEÇİŞİ

O çevrede yaşayan Gallerin anlaşmayı sayarak ettikleri yardımlardan faydalanan Hannibal çok yerde düz ve geniş bir yolda ilerleyip Alpler'in eteğine geldi. Herkesin görmediği şeyleri anlatan sözler bunları pek büyüttükleri, Hannibal'ın ordusundaki erler Alpler üzerine böyle sözler işittikleri halde dağların yüksekliklerinin yakından görünüşü, hemen hemen göklere karışmış karlı bölgeler, kayalar üzerine oturtulmuş biçimsiz evler, soğuktan kavrulmuş, küçük ve kocabaş hayvanlar, saçları sakallarına karışmış bakımsız insanlar, dondan kaskatı kesilmiş bütün canlılarla cansızlar, görülmesi anlatılmasından daha korkunç başka birçok şeyler ordunun büyük korkusunu yenilediler.

İlk yamaçlara ve yokuşlara doğru yürüyenlerin karşısına üstün tepelere yerleşmiş dağlılar çıktılar. Bunlar kolayca görünmeyen derelerde pusu kurup birden savaşa kalksalar pek büyük bir bozgunluğa ve kaçışmaya yol açabilirlerdi. Hannibal erlere bayrakları arkasında durmalarını buyurdu.

Araziyi gözden geçirmek üzere yolladığı Gallerden buradan yol açıp geçmenin olanaksız olduğunu öğrendikten sonra her yanı hep kayalıklar, uçurumlarla çevrili bir yerde bulunabilecek en geniş bir derede ordugâh kurdu. Dil ve gelenek bakımından dağlılardan hiç ayrılmayan ve bu yüzden kolayca dağlıların toplantılarına sokulmuş olan aynı Gallerden dar boğazın yalnız gündüzün tutulduğunu, geceleyin herkesin kendi evine dağıldığını öğrenen Hannibal göz göre göre güpegündüz zorla boğazdan geçmeye çalışacakmış gibi gün doğarken tepelere yaklaştı. Gizlice hazırlanan işten başka bir işle yalancıktan uğraşarak o günü durdukları yerdeki karargâhı sağlamlaştırmakla geçirdikten sonra Hannibal dağlıların bulundukları tepelerden çekilip gittiklerini, bekçilerin seyrekleştiklerini anlar anlamaz düşmana bir şey sezdirmemek için geride kalanların sayısının gerektirdiğinden daha çok ateşler yaktırıp ağırlıkları atlılar ve yayaların çoğuyla oldukları yerde bırakarak yalnız silâh taşıyan seçkin erlerle olanca hızla dar boğazdan geçip gitti ve düşmanların tutmuş oldukları tepelere yerleşti.

Ertesi gün güneş doğarken ordugâh toplandı ve geride kalmış olan ordu yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Verilen bir işaret üzerine her günkü bekleme yerlerine gitmek için yola çıkan dağlılar, düşmanlardan birtakımının kendilerinin kale gibi kullandıkları en yüksek tepeyi tutarak enselerine bindiklerini, başka birtakımının ise yolda ilerlemekte olduğunu gördüler. Bu iki olayın bir zamanda gözleri ve düşünceleri karşısına çıkıvermesi üzerine oldukları yerde donup kaldılar. Ardından dar boğazdaki sıkışıklığı, ordunun kendi gürültüsü ve acelesi yüzünden karmakarışık olduğunu görünce, her şeyden önce atlar ürkmüş olduklarından, kendileri ayrıca ufak bir korku bile yaratsalar bunun orduyu yok etmeye yeteceğini düşünen, dolambaçlı ve geçilemeyecek yollara alışık olan dağlılar koşup yolun her iki yanındaki kayalıklardan ordunun üzerine atıldılar.

Kartacalılar aynı zamanda hem arazinin zorluğuyla hem de düşmanla savaşmak zorunda kaldılar. Herkes önce kendini kurtarmaya çalıştığından düşmandan daha çok birbirleriyle dövüşüyorlardı. Özellikle atlar ordunun yürüyüşünü pek güçleştiriyordu. Ormanların, derelerin, büyülterek geri attıkları acayip, karışık bağırtı çağırtılardan korkarak deli gibi oradan oraya koşuyorlar, kendilerine bir şey çarpınca yahut yaralanınca o kadar ürküyor, yabanlaşıyorlardı ki pek çok eri ve her tür yükü yere atıyorlardı. Boğazın her iki yanında uçurumlar, sarp yerler bulunduğundan birçoklarını, hattâ birkaç silâhlı eri kalabalığın itişip kakışması dipsiz derinliklere fırlattı. Yük hayvanları, sanki evler yıkılıyormuş gibi yükleri ile birlikte aşağı yuvarlanıyorlardı.

Bütün bunlar bakan için tüyler ürpertici idiyse de, Hannibal, önce gürültü ve karışıklığı artırmamak için kısa bir zaman kendisi yerinden kımıldamadığı gibi erlerini de bırakmadı. Ordunun ikiye bölündüğünü, bütün ağırlıkların elden gitmesi pahasına erlerini sapasağlam boğazdan geçirmiş olmak tehlikesinin ortaya çıktığını görünce bulunduğu yüksek yerden aşağıya koştu ve yalnız saldırışı ile düşmanı dağıttıysa da kendininkilerinin karışıklığını artırdı. Fakat dağlıların kaçmalarıyla yol açılınca bu karışıklık ve gürültü kısa bir zamanda yatıştı. Biraz sonra yalnız rahatça değil hattâ hemen hemen sessizlik içinde hepsi boğazı geçtiler. Bunun üzerine Hannibal o bölgenin başkenti olan kaleyi ve o çevreye serpilmiş olan köycükleri alıp ele geçirdiği yiyecek ve sürülerle üç gün ordusunu besledi; ne ilk çarpışmada yenilen dağlılar, ne de yol, önemli bir zorluk göstermediklerinden bu üç gün içinde epey yol aldı.

Bundan sonra dağlılar arasındakilere göre çok denilebilecek çiftçisi bulunan bir kabilenin oturduğu yerlere varıldı. Burada Hannibal dosdoğru yapılan bir savaşta değil, kendisinin başkalarına karşı kullandığı oyunlarla, hile ve pusularla az kalsın sarılıp yok edilecekti. Küçük kalelerin yaşlı başları elçi olarak Kartaca komutanının yanına geldiler; başkalarının uğradıkları felâketlerin kendileri için faydalı, öğretici bir örnek olduğunu, Kartacalıların gücünü denemektense dostluklarını kazanmak istediklerini, bunun için de söz-

lerini dinleyerek bütün dileklerini yerine getireceklerini söylediler, yiyecek, yol göstericiler ve verdikleri sözlerin güvencesi olarak rehine kimseler almasını dilediler. Ne körükörüne inanmanın, kendine açıktan açığa düşman etmek tehlikesinden dolayı, ne de olmaz diye geri çevirmenin doğru olacağını düşünen Hannibal onlara güleryüz ve tatlı dille karşılık verdikten sonra rehine olarak verdikleri kimseleri aldı. Onların kendilerinin getirdikleri yiyecekleri kullanmakla birlikte hiç de dost bir ilden geçen bir orduya benzemeyen güzelce dizilmiş bir ordu ile yol göstericilerin ardından gidiyordu. En önde fillerle atlılar bulunuyorlardı. Onların ardından yanında yayaların en özlü takımı olduğu halde her yana gözlerini çevirerek ve her olabileceğe karşı tetikte, uyanık durarak Hannibal geliyordu. Bir yanında sarp bir tepenin yükseldiği dar bir yola gelinince barbarlar pusularından ortaya çıkıp her yandan, önden arkadan, uzaktan yakından saldırmaya, kocaman kayaları ordunun üzerine yuvarlamaya başladılar. En ağır baskıyı arkadan ordunun üstüne atılanlar yapıyordu. Yayaların yavaş dizisi geri dönüp de buradaki düşmanlara karşı yürüyünce ordunun ardı bu kadar sağlam korunmamış olsaydı bu boğazda kuşkusuz büyük bir bozguna uğranılmış olacağı anlaşıldı. Böyle hazırlıklı bulunulmasına karşın çok tehlikeli bir duruma düşüldü; az kalsın yok ediliyorlardı. Çünkü kendisinin atlıları koruduğu gibi geride yayaların ardını kollayacak yardımcı bir kuvvet bırakamadığı için orduyu boğaza sokup sokmamakta Hannibal kararsız iken dağlılar çabucak yanlardan koşuşup geldiler, ordunun yürüyüş kolunu ikiye bölerek araya, yola yerleştiler. Hannibal süvarisiz ve ağırlıksız bir gece geçirdi.

Ertesi gün düşmanın ara yere saldırmaları hafiflediğinden bölünenler aradaki bağlantıyı yeniden kurdular ve boğaz her ne kadar zararsız değilse de insandan daha çok hayvan kaybı vererek geçildi. Buradan sonra dağlılar artık az kimselerle ve savaştan daha çok soygunculuk etmek için, o da elverişli yerlerde ve çok ilerleyerek, yahut geri kalarak kolayca saldırmak fırsatı verdikçe, bir artçıların bir öncülerin üzerine atılıyorlardı. Filler dar, sarp yollardan geçerken büyük gecikmelere neden olmakla birlikte, dağlılar hiç görmedikleri hayvanlara yaklaşmaktan korktuklarından, ne yanda yürürlerse orduyu o yandan düşmana karşı sağlamca koruyorlardı.

Yol göstericilerin oyunu yüzünden, ya da onlara inanmayıp doğru yol sanarak şu veya bu dereye girildiğinden, yanlış yollardan ve yolsuz yerlerden geçtikten sonra yürüyüşün dokuzuncu günü Alpler'in yüksek sırtlarına varıldı. Yükseklerde iki gün konaklandı, yol yorgunluğundan, savaşmaktan bitkin düşen erlere dinlenme verildi. Kayalıklar arasına yuvarlanmış olan yük hayvanlarından birkaçı ordunun izlerini kovalayarak karargâha geldiler. O günlerde —Süreyya yıldızının batına zamanı gelmişti[1]— yağan kar güçlüklerden bıkmış olan erlerin yüreklerine üstelik büyük bir korku verdi. Gün ağa-

(1) Eylül ya da ekim ayı içinde.

rırken bayraklar arkasında yola çıkmış bulunan ordu her yanı örten karlar altında ağır ağır ilerler, herkesin yüzünde isteksizlik, umutsuzluk okunurken bayrakların önüne geçen Hannibal, her yanı ve uzakları gören ileri doğru çıkmış yüksekçe bir tepede orduya durmak buyruğunu veriyor, erlerine İtalya'yı, Alp dağları eteklerindeki Po nehri çevresi ovalarını gösteriyor, onlara yalnız İtalya'nın değil, aynı zamanda Roma kentinin duvarlarını aşmış olduklarını söylüyor, kalan yolun düz ve inişli olacağını, birinci, en geç ikinci çarpışmadan sonra İtalya'nın kalesini ve başkentini ellerine geçirip onun bayı olacaklarını anlatıyordu.

Buradan ordu yeniden ilerlemeye başladı; artık düşmanlar da fırsat düştükçe yalnız çalıp çırpmak için ufak baskınlardan başka bir işe girişmiyorlardı. Fakat Alpler'in İtalya'ya bakan bölümlerinden pek çoğu daha alçak, buna karşılık daha sarp olduğundan iniş çıkıştan daha zor oldu. Hemen bütün yol pek inişli, dar, kaygan olduğundan kayıp düşmekten kendilerini koruyamıyorlardı. Biraz sendeleyenler de oldukları yerde duramıyorlar, herkes biri öbürünün, yük hayvanları insanların üzerine yıkılıyorlardı.

Bundan sonra pek daha dar ve uçurumlu bir yere varıldı. Burada kayalar o kadar sarp idiler ki silâhsız bir er orayı burayı yoklaya yoklaya ve çevredeki çalılara, ağaç gövdelerine tutunarak kendisini bin zorlukla aşağı bırakabilirdi. Önceden yeterince sarp olan yer yeni bir toprak kaymasıyla hemen hemen bin ayak derinliğinde bir uçurum halini almıştı. Atlılar burada sanki yolun sonuna gelmiş gibi oldukları yerde kalınca, ordunun durmasına şaşan Hannibal'a geçilmeyecek bir uçurumla karşılaşıldığı bildirildi. Bunun üzerine kendisi gelip bu yeri gözden geçirdi. Uzun uzun dolaşarak da olsa orduyu yanlardaki daha önce hiçbir ayağın basmadığı yolsuz yerlerden yürüterek öteye geçirmekten başka çare olmadığını gördü. Fakat bu ikinci yoldan da geçilemedi. Eski kar üzerinde onunla karışmamış pek kalın olmayan yeni kar bulundukça yürüyenlerin ayakları bu yumuşak ve az yüksek kar üzerinde kolayca tutunabiliyorlardı; fakat bu kadar çok insanın ve yük hayvanının geçmesiyle bu kar dağılınca altta bulunan çıplak buz üzerinde ve eriyen sulu kar içinde yürümeye başladılar. Burada kaygın yol, basan ayağa iz yaptırmayan ve inişli yerde kolayca ayağı kaydıran buz ile korkunç bir güreş yapılıyordu. Ellerinin, dizlerinin yardımıyla doğrulmak isteyenler dayanakları kayınca yeniden düşüyorlardı; yanlarda eli yahut ayağı dayayabilecek kök, gövde gibi şeyler de yoktu. Böylece kaygın buz, ıslak sulu kar üzerinde yuvarlanıp duruyorlardı. Yük hayvanları adım atarlarken arasıra ayaklarıyla alttaki kar tabakasını yarıyorlar, düştükleri zaman kalkabilmek için olanca güçleriyle debelenince iyice gömülüyorlar, pek çokları kösteklenmiş gibi sert ve dibine kadar donmuş buz içinde saplanıp kalıyorlardı.

Yük hayvanları ve insanlar boşuna yorulduktan sonra en ardında yükseklerde konaklandı. Bunu yapabilmek için büyük zorluklarla yer açıldı; bu

kadar karın kazılması kaldırılması gerekti. Yola devam edebilmek için öteden geçmekten başka çare olmadığından uçurumu onarmak için erler gönderildi. Kayaların yıkılması gerektiğinden kocaman ağaçlar devirip dalları kesildikten sonra pek büyük bir odun yığını yaptılar. Ateş yakmaya elverişli güçlü bir yel çıkınca onu tutuşturdular. Kızgın kayalar üzerine sirke döküp onları kolayca dağılır bir hale koydular. Böylece ateşle kavrulmuş olan kayaları demirlerle dağıtıp dönemeçli yollarla yamaçların dikliğini, yalnız yük hayvanlarının değil fillerin de geçebileceği kadar hafifletiyorlardı. Bu uçurumun çevresinde dört gün oyalandıklarından yük hayvanları neredeyse açlıktan öleceklerdi; çünkü Alp tepeleri hemen hemen çıplaktırlar ve hayvanlara yem olabilecek bir şey varsa o da karla örtülüdür. Daha alçaklarda dereler ve şurada burada güneşli tepeler, ormanlar yanında çaylar ve insanların işlemesine değer yerler vardır. Buralarda yük hayvanları otlamaya bırakıldılar; yol yapmaktan yorulan erlere dinlenme verildi. Buradan üç gün içinde düzlüğe inilerek yavaş yavaş iklimi ve orada yaşayan insanların huyu daha yumuşak olan yerlere varıldı.

Çeviren: Suad Y. Baydur*

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt 5, sayı 26, s. 81-85.

PHAEDRUS

MASALLAR

Kral İsteyen Kurbağalar

1, 2

Atina çiçekliyken haktanır krallar elinde
aşırı özgürlük vatanı kattı birbirine;
çözdü o eski çağın gemlerini bir hoşgörü;
parti çekişmesinden Peisistratos faydalanıp
kenti ele geçirdi, egemen oldu başına.
Acı gelince bu kölelik Attika'lılara,
—haşin olduğundan değil, başlarındaki adam,
ama alışmayana her yük, büyük olduğundan—
başladılar o zaman hallerinden yakınmaya,
Aisopos da onlara şu öyküyü örnek verdi:
«Kurbağalar dolaşırken başsız, bir bataklıkta,
yolundan çıkmış törelerini düzeltsin diye,
Juppiter'den bir kral istediler vakvaklarıyla.

Güldü tanrıların babası
küçük bir tahta parçasını
gönderdi onlara kral diye!

Tahta parçası ansızın düşünce bataklığa
dehşete düştü bizim ürkek soy, vuruş sesiyle.

Ama bataklığa dalıp tahta
bir süre hareketsiz kalınca.

rastlar da, çıkarır başını sudan, bir kurbağa,
çıt çıkarmadan, yoklar kralı, çağırır hepsini,
bizimkiler korkuyu bırakıp hep üşüşürler,

sıçraya sıçraya atlarlar tahtanın üstüne,
türlü hakaretler edip tahtayı kirletince,
eskisi işe yaramadığından, yeni bir kral
istemek için birini yollarlar Juppiter'e.

Juppiter de onlara yolladı
bu kez de koca başlı bir ejder,

ejder keskin dişleriyle başladı birer birer,
yakalamaya kurbağacıkları: Güçsüz güçsüz
kurtulmaya çabaladılar ama, nafile!
Korku kesti seslerini, gizlice saldılar
Juppiter'e haber üstüne haber, bulsun diye
dertlerine bir çare: Mercurius da aracı!

Ama Juppiter buna karşılık,
«İstemediniz madem ki» dedi,
«mutluluğunuza katlanmayı,
çekin bakalım, oh olsun size,
başınıza gelen felâketi!»

«Siz de» dedi Aisopos onlara, «vatandaşlarım,
beterin beteri var, bu halinize katlanın!»

Tilki ve Tiyatro Maskesi

1, 7

Bir tilki bir tragedya maskesi görür,
«Ne güzel!» der, «beyin diye bir şey yok!»
Bu masal kaderin ün, mevki verip
aklını aldığı kimseler için söylenir.

Kurt ile Balıkçıl Kuşu

1, 8

Hizmetinin karşılığını
kötü insanlardan isteyen
iki kez suç işler üstüste,
önce yardım ettiği için
lâyık olmayanlara, sonra
kötülük gelmeden başına,

sıyrılamayacağı için
işin içinden kolaylıkla.
Yuttuğu kemik parçası boğazında kalınca kurdun,
sancının zoruyla başladı para vaat etmeye,
felâketten kurtarsın diye önüne gelene.
Zor kandırdı balıkçılı, yemin üstüne yemin!
Uzun gagasıyla, kurdun boğazına emanet,
balıkçıl başardı tehlikeli ameliyatı.
Ama söz verdiği parayı isteyince,
«Nankörsün!» diye çıkıştı kurt ona sert sert,
«sağ salim çıkardın da başını ağzımdan,
bir de üstelik ödül mü isteyeceksin?»

Aslanla Eşek Avlanıyor

1, 11

Değersiz adam övünerek ünüyle,
bilmeyenleri aldatır, bilenlere
gülünç eder kendini, maskara olur;
aslan eşekle avlanmak isteyince,
örttü dallarla eşeği dört yanından,
tembih etti: «Ürküt vahşi hayvanları,
o garip sesinle! Onlar kaçarken,
ben de avlayıveririm teker teker!»
Bizim uzun kulak olanca gücüyle
başlayınca anırmaya birdenbire,
yeni mucizeden hayvanlar şaşırır!
Korkudan tir tir titreyip aranırken
alışkın ayaklarıyla yollarını,
uğrarlar aslanın müthiş saldırısına!
Öldürmeye doyup
yorulunca aslan,
çağırır eşeği,
der ki «kes sesini!»
Bizim eşek atar,
haddini bilmeden:
«Gördün mü sesimin başarılarını?»
«Üstüne yoktu,» der aslan, «tanımasaydım
soyunu, huyunu bu kadar yakından,
onlar gibi ben de kaçardım korkudan!»

Kocamış Aslan, Domuz, Boğa ve Eşek

1, 21

Eski itibarını kaybedince insan,
alçakların bile oyuncağı olur,
kaderin kötü, acılı günlerinde.
Yaşlı aslan yatıyormuş güçsüz güçsüz,
son nefesini ha verdi ha verecek.
Domuz gelmiş şimşek gibi dişleriyle,
bir dişlemiş eski haksızlık aşkına,
az sonra korkunç boynuzlarıyla boğa
delik deşik etmiş o düşman bedeni.
Katlandığını farkedince aslanın
hakaretlere hiç karşılıksız, eşek
bir çifte savurmuş, alnı budur deyip!
Bitkin, can çekişirken o mağrur hayvan:
«Gözü peklerin hakaretleri,» demiş,
«bana çok ağır geldi, ama sen, eşek!
Doğanın yüz karası! Hakaretine
katlanmak zorunda kaldığım için ben,
kendimi iki kez ölmüş sayıyorum!»

Kötülerin Başarısı Üstüne Aisopos'un Sözleri

11, 3

Kudurmuş bir köpek bir adamı ısırınca,
ekmeğe sürdü kanını, verdi canavara,
ısırığa karşı bir ilâç diye duymuşmuş!
Aisopos dedi ki o zaman ona: «Sen sen ol,
başka köpeklerin önünde yapma bu işi!
Bir öğrenirlerse bu suçun karşılığında,
böyle bir ödül alacaklarını, karışmam,
bizi çiğ çiğ yemeye kalkarlar o zaman!»
Kötü kişilerin kazandığı başarılar,
birçok insanları umutlandırır, kışkırtır.

Çeviren: Türkân Tunga*

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt XVIII, sayı 85, s. 3-9.

SENECA

DE PROVIDENTIA
(TANRISAL GÜÇ HAKKINDA)

Madem ki tanrısal bir güç vardır, neden
iyi insanların başına bazı felâketler gelir?

Eğer dünya tanrısal bir güç tarafından yönetiliyorsa, neden iyi insanların başına böyle kötülükler geliyor diye sordun bana, Lucilius'çuğum. Tanrısal bir gücün evreni yönettiğini ve tanrının bizlerle ilgilendiğini kanıtlarken konunun tümü ile ilgili bir eserle bu soruyu yanıtlamak daha uygun olurdu; ama madem ki bütünden bir parçanın ayrılmasını ve asıl tartışma konusunun özüne ilişmeksizin tek bir anlaşmazlığı çözümlememi istiyorsun, zor bir iş yapmış olmayacağım, çünkü tanrıların davasını savunacağım.

Bu denli büyük bir eserin[1] bir koruyucusu olmadan varlığını sürdüremeyeceğini, bu yıldızların bir araya toplanmasının ve ayrı ayrı yollar izlemelerinin rastlantıya bağlı hareketler olmadığını ileri sürmek şimdiki konumuz bakımından gereksiz olur; rastlantının hareket ettirdiği şeylerin çoğu zaman kargaşalığa uğrayıp hemencecik çarpıştığını, oysa evrenin bu kesintisiz ve hızlı hareketini, başlangıcı ve sonu olmayan bir kuralın yönettiğini, bunu yaparken de karada ve denizde çok sayıda şeyleri, gökyüzünün düzenli yerlerinde parıldayan çok sayıda ışıkları oluşturduğunu da anlatmak gereksizdir. Bu düzen maddenin rasgele ortalıkta hareket etmesinden oluşmuş değildir ve rastlantı sonucu bir araya gelen şeyler böyle büyük bir sanat eseri olarak ortaya çıkmazlar —öyle ustaca bir sanat ki onun sayesinde en büyük ağırlığa sahip olan yeryüzü hareketsiz durur ve çevresinde gökyüzünün hızla dönüşünü seyreder, onun sayesinde vadilere dökülen denizler[2] toprağı yumuşatır ve ne-

(1) Yani evrenin.
(2) Seneca buharlaşma olayını atlıyor ve denizlerin yağmur bulutu olup vadilere yağdığını söylemek istiyor.

bir sularının artışından etkilenmezler, onun sayesinde küçücük tohumlardan koskocaman varlıklar doğar. Karmakarışık ve düzensiz görünen doğa olayları bile —sözgelimi yağmur ve bulutlar, paramparça eden yıldırım, dağların patlayıp açılan tepelerinden akan ateşler, sallanan toprağın deprenmesi ve doğadaki azgın ögelerin yeryüzü çevresinde harekete geçirdiği başkaca şeyler— işte bunlar bile, ne denli ansızın da olsalar, gene de nedensiz meydana gelmezler, tersine, bunların da doğurucu nedenleri[3] vardır, nitekim alışılmamış durumlarda meydana geldikleri için mucize gibi görünen şeylerin de bir nedeni olduğu gibi —örneğin deniz dalgalarının arasından fışkıran sıcak suların ve engin denizlerin ortasında yüzeye çıkan yeni ada alanlarının. Bundan başka bir kimse denizin kendi içine doğru gerisingeriye çekilip de kıyının çıplak kaldığını ve az bir süre sonra da aynı yerlerin yeniden tekrar suyla kaplandığını görürse, denizin sularının kâh ileri fırlayıp büyük bir hızla eski yerlerine dönmesine körükörüne bir dalgalanmanın yol açtığı inancına varacaktır; oysa sular okyanusun kabarmasında egemen güç olan ay dediğimiz yıldızın çekimiyle derece derece yükselirler ve saatine, gününe uygun bir biçimde, daha az ya da daha çok kıyıya doğru yaklaşırlar. Ama bu konular kendilerine uygun bir zamana bırakılsın, çünkü böyle yapmayı daha da haklı kılan bir neden var: Sen tanrısal gücün varlığından kuşku duymuyorsun ama ondan yakınıyorsun. Seni tanrılarla uzlaştıracağım, o tanrılar ki en iyi olan insanlara en iyi şekilde davranırlar. Çünkü doğa iyilerin iyilere kötülük etmesine hiçbir zaman izin vermez. İyi insanlarla tanrılar arasında erdemin birleştirici gücüyle ortaya çıkan bir dostluk vardır.

Dostluk mu dedim? Hayır, daha doğrusu bir akrabalık bağı, bir benzerlik vardır; çünkü iyi bir adam gerçekten yalnızca zaman bakımından Tanrıdan farklıdır; onun öğrencisi, izleyicisi ve soyundan gelme gerçek bir çocuğudur. Erdemlerin yumuşak bir uygulatıcısı olmayan yüce atası onu çok sert bir biçimde eğitir —tıpkı sert babalar gibi. Böylece, iyi ve tanrılar katında kabul edilmiş kimselerin zahmet çektiklerini, terlediklerini ve dik yokuşlar tırmanmaları gerektiğini, öbür yandan kötülerin eğlenceli bir yaşam sürdüklerini ve zevk içinde yüzdüklerini gördüğün zaman, düşün ki, bize çocuklarımızın aşırılıktan uzak, aklı başında davranışları hoş gelir, küçük kölelerimizin ise şımarıkça aşırılıkları; çocuklarımızı daha ciddî bir disiplin içinde tutmaktan, öbürkülerin cüretini ise teşvik etmekten hoşlanırız. Tanrı için de bunun aynı olduğuna inan. O iyi kişiyi zevkler içinde şımartmaz; onu dener, dayanıklı hale getirir, kendisi için hazırlar.

«İyi kimselerin başına neden birçok belâlar geliyor?» diye soruyorsun. İyi bir adamın başına kötü bir şeyin gelmesi olanaksızdır; zıt şeyler birbiriyle bir araya gelmez. Bu denli çok sayıda ırmaklar, gökten dökülen bu denli bol

(3) Causa.

yağmurlar ve şifalı kaynaklardan bunca güçle akan sular nasıl denizin tadını değiştirmiyor, hatta onu başkalaştırmıyorsa, işte aynı şekilde belâların saldırısı yürekli kişinin ruhunu değiştirmez. O aynı durumda kalır ve ne olursa olsun o olaya kendi rengini verir. Çünkü bütün dış olaylardan daha güçlüdür. Olaylara karşı duygusuz olduğunu söylemek istemiyorum, ama onları yener ve, başka her konuda sakin ve huzur içinde olduğundan, üzerine gelen belâlara kendini yüksekte tutarak karşı koyar. Bütün felâketleri bir alıştırma olarak düşünür. Hem de kim insan olup da onurlu ve dürüst davranmaya da kararlı ise, haklı bir zahmete istekli ve tehlikeli görevlere hazır değildir? Hangi çalışkan adama boş geçen zaman bir ceza değildir? Başlıca ilgileri bedensel güç olan güreşçilerin ancak en güçlülerle dövüştüklerini ve kendilerini müsabakalar için hazırlayanları kendilerine karşı bütün güçlerini kullanmaya zorladıklarını görüyoruz; dövülmeye ve hırpalanmaya göz yumarlar ve tek tek rakipler bulamazlarsa, aynı zamanda birçok kişiyle karşılaşmaya girişirler. Düşman olmazsa, yiğitlik kurur; ancak dayanıklılığıyla neler yapabileceğini gösterdiği zaman ne denli büyük ve güçlü olduğu ortaya çıkar. İyi kişilerin de aynı şeyi yapmaları gerektiğini bilmen gerekir, zahmetlerden ve güçlüklerden ürküp kaçmamalı ve kaderden yakınmamalıdırlar; her ne olursa olsun, iyi yönünden almalı, onu iyiye dönüştürmelidirler. Neye katlandığın değil, nasıl katlandığın önemlidir.

Babaların sevgilerini nasıl başka türlü, annelerin de bir başka türlü gösterdiğini görmüyor musun? Babalar, çalışmalarına erken başlasınlar diye, çocuklarının erkenden uyandırılmasını emreder, hatta tatil günlerinde bile onların boş durmasına göz yummaz ve onlara ter bazen de gözyaşı döktürür. Oysa anneler onları kucaklarına alıp okşar, onların gölgede durmalarını, hiçbir zaman üzülmemelerini, hiçbir zaman ağlamamalarını, hiçbir zaman zahmet çekmemelerini ister. İyi kişilere karşı Tanrı babaların düşüncesini besler, onları erkekçe bir sevgi ile sever ve şöyle der: «Gerçek bir güç kazanmak için zahmetlere, acılara ve kayıplara katlanarak zorlansınlar.» Hareketsizlikten şişmanlamış bedenler güçsüz olurlar; yalnız çalışmak değil, hareket etmek, hatta kendi ağırlıkları bile onları halsiz düşürür. Hiç incinmemiş bir mutluluk bir tek darbeye dayanamaz; oysa dertleri ile sürekli olarak savaşmış biri sıkıntı çekerek sert ve dayanıklı olur ve hiçbir felâkete boyun eğmez, hatta düşse bile dizleri üstünde savaşır. İyileri pek çok seven, onların olabildiğince iyi ve kusursuz olmalarını isteyen bu Tanrı, eğer onlara savaşım vermelerini gerektiren bir yazgı verirse, buna şaşar mısın? Şahsen ben tanrıların zaman zaman büyük insanların herhangi bir felâketle güreşmelerini seyretmek isteğine kapılmalarına şaşmıyorum. Bizler kimi zaman, yılmak bilmez yiğitlikte bir genç, saldıran bir yaban hayvanını mızrağı ile karşılayınca, bir aslanın saldırısına korkusuzca karşı koyunca, bundan zevk alırız— bunu yapan genç ne denli saygıdeğer biri ise, bu gösteri de o denli daha çok hoşumuza gider. Çocukça ve

insanlığa özgü hafifliğe uygun eğlenceler olan bu şeyler tanrıların bakışını üstlerine çekebilecek şeyler değildir. Bak işte, Tanrının eserlerini dikkatle izlerken, bakışlarını çevirmesine lâyık bir sahne, işte Tanrıya lâyık bir görünüm: Kötü yazgıyla karşı karşıya gelmiş bir yiğit adam, özellikle bir de meydan okumuşsa. Ben derim ki, eğer Juppiter dikkatini yöneltmek istese, (inandığı şey) her tarafından birkaç kez yıkılmış olmasına karşın gene de devletin yıkıntıları arasında dimdik duran Cato'dan[4] daha güzel bir şey bulamazdı bakacak dünyada. «Varsın,» dedi Cato, «bütün dünya bir tek kişinin egemenliğine boyun eğmiş olsun; ülke Caesar'ın lejyonları, denizler donanması tarafından gözetilsin; Caesar'ın askeri şehir kapılarını tutmuş olsun; Cato'nun bir çıkış yolu vardır; tek eliyle özgürlüğe geniş bir yol açacaktır. İç savaşlarda bile lekesiz ve suçsuz kalmış olan şu kılıç en sonunda iyi ve soylu bir hizmette bulunacak: Yurduna veremediği özgürlüğü Cato'ya verecek. Çoktandır plânladığın işe giriş, ey ruhum; insanlara ilişkin işlerden kendini kurtar. Senden önce Petreius'la Iuba birbirleriyle çarpıştılar ve birbirlerinin eliyle ölüp düştüler[5]. Onların yazgı ile yaptıkları anlaşma yiğitçe ve onurlu oldu, ama benim büyüklüğüme yakışmayacak bir biçimde. Çünkü Cato için başkasından ölüm dilenmek, yaşam dilenmek kadar utanç vericidir.» Bu yiğit adam, kendi öcünü almada acımasız olan bu adam, başkalarının güvenliğini düşünürken ve ayrılıp gidenlerin kaçışını düzenlerken; en son gecesinde bile çalışmalarını sürdürürken; kılıcını kutsal göğsüne saplarken; iç organlarını çıkarıp saçar ve kılıçla lekelenmeye lâyık olmayan o en kutsal ruhu eliyle çekip çıkarırken, tanrıların onu büyük bir hoşnutlukla seyrettiklerinden eminim. Yaranın bu yüzden tam isabetli ve etkili olmadığına inanmak isterim; Cato'yu bir kez seyretmek ölümsüz tanrılara yetmemişti[6]. Daha zor bir durumda kendisini gösterebilsin diye yiğitliği durdurulmuş ve geri çağrılmıştı; çünkü ölüme gitmek ölümü tekrar aramak kadar büyük yüreklilik istemez. Yetiştirdikleri oğul böyle soylu ve unutulmaz bir biçimde bu yaşamdan çıkıp giderken tanrılar neden zevkle seyretmiş olmasın? Korkan kimselerin bile sonlarını övdüğü kişileri ölüm kutsallaştırır.

Ama konuşma ilerledikçe kötü görünen şeylerin gerçekte nasıl öyle olmadığını göstereceğim. Şimdi şunu söylüyorum: Güçlük diye adlandırdığın şeyler, felâket ve belâ dediğin şeyler, önce kimin başına geliyorsa onun yararınadır; sonra da tüm insanlığın yararınadır ki bu, tanrıları teker teker in-

(4) Cato Uticensis, Yaşlı Cato'nun torun çocuğu. Pompeius yanlısı idi. Utica'dan başka bütün Afrika Thapsus yenilgisinden (İ.Ö. 46) sonra Caesar'ın eline geçince teslim olmaktansa kendi yaşanına son verdi.

(5) Numidia Kralı Iuba ve Romalı subay Petreius, Pompeius yanlısı idiler. Thapsus yenilgisinden sonra kendi canlarına kıydılar.

(6) Cato kendisini vurduktan sonra doktoru tedavi etmeye çalışmış ama Cato yarayı eliyle deşerek ölümünü gerçekleştirmişti.

sanların iyiliğinden daha çok ilgilendirir; daha sonra da (derim ki) iyi kişiler başlarına bunların gelmesine rıza gösterirler ve eğer rıza göstermezlerse kötülükleri hak etmişlerdir. Şunu da ekleyeceğim: Bunlar yazgı sonucu böyle olur ve doğru olarak, iyi kimseleri iyi yapan yasaya uygun olarak, iyilerin başına gelir. Sonuç olarak, seni iyi bir adama acımamaya ikna edeceğim; çünkü ona zavallı denebilir ama o zavallı olamaz.

Öyle görünüyor ki öne sürdüğüm şeylerin içinden en zor olanı ilk söylediğimdir —korkup titrediğimiz şeylerin, başına gelen kimselerin yararına olduğu. «Kendi yararı için mi?» diye soruyorsun, «insanların sürgüne yollanması, yoksulluğa düşürülmesi, eşini ve çocuklarını gömmesi, onursuzluğa uğraması, sağlığını ve gücünü yitirmesi?» Eğer bu şeylerin herhangi bir kimsenin yararına olmasına şaşıyorsan, kimi kimselerin bıçakla ve ateşle[7] bundan başka aç ve susuz kalmakla da iyileştirilebildiklerine şaşarsın. Ama iyileşmeleri için kimi kimselerin kemiklerinin kazındığını ve alındığını, damarlarının çıkarıldığını ve bütün bedene zarar vermeden bırakılınaları olanaksız olan bazı uzuvların kesildiğini düşünürsen, şunu da sana kanıtlamasına izin verirsin: Kimi felâketler başına gelenlerin yararınadır; inan ki övülen ve istenen kimi şeylerin onlardan zevk alan kimselerin zararına olduğu kadar —ki bunlar oburluk, ayyaşlık ve zevk vererek öldüren öbür şeylere çok benzerler. Dostum Demetrius'un birçok güzel özdeyişi arasında son günlerde şunu duydum; kulaklarımda hâlâ çınlıyor ve fısıldıyor: «Hiçbir şey bana hiç felâkete uğramamış bir adamdan daha bahtsız görünmez.» Çünkü bu adama kendi kendini deneme fırsatı verilmemiştir. Gerçi her şey ona dualarına uygun olarak akıp gelmiştir, hatta dualarından önce, ama gene de tanrılar onunla ilgili kötü bir hüküm vermişlerdir. Bütün korkaklardan geriye kaçan yazgıya karşı bir gün yengi kazanmaya lâyık görülmemiştir.

... ...

Çeviren: Müzehher Erim

DE BREVITATE VITAE
(YAŞAMIN KISALIĞI HAKKINDA)

İnsanların büyük çoğunluğu, Paulinus, doğanın cimriliğinden yakınır, çünkü kısa bir yaşam için doğuyoruz ve o bize verilen süre o kadar hızla, o kadar acele akıp gidiyor ki çok azı dışında, diğerlerini yaşam, yaşama hazırlık

(7) Ameliyatla ve dağlamakla.

içinde iken bırakıyor. Düşünüldüğüne göre bu genel yıkıma üzülen yalnız halk, yalnız avam değildir: Bu kötü hâl ünlü adamların da yakınmalarına neden olmuştur. Bu nedenle hekimlerin en büyüğünün şu sözü var:[1] «Yaşam kısa, sanat ise çok uzundur.» Doğayı göz önünde tutan Aristoteles'in olgun bir insana hiç yakışmayan karşı çıkışı da bu nedenledir: «Doğa hayvanlara beş veya on yüzyıl yaşayabilmeleri nedeniyle, yaşamın bu kadar çoğunu bağışlamış oluyor; oysa birçok ve çok büyük işler için doğan insan ömrünün sınırı çok daha geride bulunmaktadır.»

Ömrümüz kısa değil ama biz çoğunu yitiriyoruz. Eğer bütün ömür iyi kullanılacak olursa yaşam yeter derecede uzundur ve en iyi işlerin başarılmasına elverecek kadar geniş ölçüde verilmiştir. Ama aşırılık ve savsama ile yitirilmesi, hiçbir iyi işte kullanılmaması durumunda ölüm sıkıştırmaya başladığı zaman, onun ilerlediğini anlamayız, geçmiş olduğunu duyumsarız. Şu kesin ki yaşama girdiğimizde ömür kısa değildir; onu kısaltan biziz. Yaşam yoksulu değil, yaşam savurganıyız. Bol ve geniş gelir kaynaklarının kötü bir mal sahibi eline geçince kısa bir zamanda tükendiği halde, az bir gelir iyi yönetmesini bilenin elinde olunca, kullanma ile arttığı gibi yaşam da iyi düzenlemesini bilene çok olanaklar verir.

Doğadan ne diye yakınıyoruz? O çok yardımcı oldu. Yaşam, kullanmasını bilirsen uzundur. Ama kiminin doymasına para hırsı engeldir, kiminin de gereksiz işlerde yersiz bir etkinlik. Kimisi kendini içkiye vermiştir, kimisini tembellik uyuşturur. Kimisini her zaman başkalarının yargılarına bağlı bir yükselme hırsı yorgun düşürür, kimisini taşkın bir ticaret arzusu bütün dünyanın çevresine, kazanç umuduyla bütün denizlere gönderir. Savaş hırsı ile yananlar her zaman ya başkalarını tehlikelere sürüklemekten, ya da kendi başlarına yıkım getirmekten geri kalmazlar. Öyleleri var ki onları üstlerine karşı olan tapınma derecesindeki hoş olmayan bağlılıkları gönüllü bir kölelik içinde yıkıma uğratır. Birçoklarını ya başkalarının talihini kıskanma ya da kendi talihlerinden yakınma meşgul eder. Birçoklarını da hiçbir şeyi güvenle izleyemeyen bir insanın kararsız, belirsiz, kendisinden hoşnut olmayan zayıf karakteri sürekli yeni girişimlere atar. Bazılarının, yaşamlarını yöneltebilecekleri hiçbir amaç hoşlarına gitmez, bezgin, başıboş yaşarlarken ölümün pençesine düşerler. O kadar ki şairlerin en büyüğünün kehanet şeklinde söylemiş olduğu şu sözün doğruluğundan hiç kuşkum yok: «Yaşadığımız, yaşamın çok az bir bölümüdür.» Geri kalanı ömür değil, zamandır. Kötü alışkanlıklar bize her taraftan gözdağı verir ve bizi kuşatır, kalkınmamıza ya da gözlerimizi gerçeği seyretmek için yükseltmemize engel olurlar, bizi hırsa dalmaya ve saplanmaya zorlarlar. Hiçbir zaman kendi kendimize dönmek hakkı yoktur. Eğer günün birinde rastlantı sonucu bir dinginlik olursa, fırtınadan sonra da girdaplı

(1) Hippokrates.

olan derin deniz gibi olduğumuz yerde kalamaz, çalkanır dururuz. Huzurumuz kendi tutkumuz yüzünden hiçbir zaman sürekli olamaz. Bu sözünü ettiklerimin ne olursa olsun sefil ve perişan olduklarını mı sanıyorsun? İnsanların mutluluklarını görmek için koşuştukları kimselere bak: Malları ile boğuluyorlar. Ne kadar çok kimseye servet ağır gelir[2]!.. Ne kadar çoğunu sürekli zevk ve eğlence düşkünlüğü sarartır! «Cliens»lerin[3] çevresini saran kalabalığın ne kadar çoğunu bağımsızlıktan yoksun kılar! Sonunda, şunları en küçük düzeyden en büyük aşamada olanına kadar bir gözden geçir: Adlî işlerde şu yardıma çağırır, bu yardımına koşar, öbürü tehlikededir, öteki korur, bu yargıda bulunur, kimse kendi işini kendinden beklemez, birbiri uğruna yok olur giderler. Adları ezbere bilinenlerden sorarsan, şu bilinen nitelik ile tanındıklarını görürsün: Bu onun maiyetindedir, o da ötekinin; kimse kendi maiyetinde kendi sahibi değildir. Sonra kimi kişilerin öfkesi son derece çılgındır: Kendilerini kabul edecek zaman bulamadıkları için yüksek memurların büyüklenmelerinden yakınırlar! Kendi kendisi ile ilgilenmeyen, bir başkasının büyüklenmesinden yakınmaya cesaret edebilir mi? Böyle olmakla birlikte, kim olursan ol o (yüksek memur) kuşkusuz gururlu bir yüz ile, ama ne de olsa sana baktı, sözlerine kulak verdi, seni yanına kabul etti. Sen ise hiçbir zaman bakışlarını kendine çevirmeye, kendini dinlemeye tenezzül etmedin. Bundan ötürü, bu hallerden dolayı başkasından yakınmaya hakkın yok, çünkü biriyle birlikte olmak istediğinden değil, kendi kendinle olamadığından bu görevleri üzerine alıyordun.

Zekânın sivrilttiği bütün insanlar şu tek noktada birleşseler, insan beyninin bu körlüğüne yeter derecede şaşamazlar. Kendi mülkünün işgal edilmesine kimse dayanamaz ve eğer sınırlar konusunda en ufak bir çekişme olursa, taşa ve silaha sarılınır: Yaşamlarına gelince başkasının karışmasına engel olmazlar, kendileri hattâ bizzat kendileri onun gelecekteki sonunun belirlenmesini başkalarına bırakırlar. Parasının bölüştürülmesini isteyecek kimse düşünülemez: Oysa her biri yaşamını kaç kişiye dağıtır!

Öyleleri de var ki mirası saklamaya çaba gösterirler ama zamanlarını kaybetmekte savurgandırlar. Oysa asıl zaman tasarrufunda titiz davranmak gerekirdi.

Yaşlılardan birine şu gibi sorular sormak isterdim: «İnsan yaşamının sonuna gelmiş olduğunu görüyoruz, yüzüncü yıla belki de daha çoğuna ulaşmış

(2) Buradaki cümlede elyazıları bir eksiklik olduğunu gösterdiğinden bu cümle bırakılmıştır.

(3) Roma toplumunda bir sınıf: "Cliens"ler zengin ve soylu ailelerin, yüksek memurların kulları, üyeleri idi. O ailenin adını alırlar, seçim oylarını o aile reisi için kullanırlardı. Sonraları sayılarının çok yükseldiği, bir çeşit muhafız alayı halini aldıkları görüldü. Hele seçimlerde oy kullanılması gerektiğinde çarpışmalara bile tanık olunmuştur.

bulunuyorsun; haydi bakalım yaşamının hesabını ver: Bu zamandan ne kadarını alacaklılara, metreslere, krala, «cliens»lere, karınla kavgalara, kölelerin cezasına, kent içinde dolaşmalara ayırdın? Kendi neden olduğun hastalıkları ve kullanılmadan geçen bölümü ekle: Yaşından daha az yaşamış olduğunu göreceksin; iyice anımsa, tasarımlarına ne zaman bütünüyle bağlı kaldın, günün kaç kez kararlaştırdığın gibi geçti, ne zaman kendinden tam anlamıyla yararlandın, ne zaman yüzün doğal halinde, ruhun korkusuz oldu? Bu kadar uzun bir yaşamı hangi yararlı işler doldurdu? Sen ne yitirdiğini duyumsamadan pek çokları senin yaşamını mahvettiler! Ne kadar boşuna acı, budala sevinç, doymaz tutku, okşayan sözler; senin olan uzun bir ömürden ne az bir şey kazandığına bak! Zamanından önce öldüğünü anlıyorsun, değil mi?» ... ...

Çeviren: İsmet Çalık*

AD LUCILIUM EPISTULAE MORALES I

Mektup I

Seneca Luciliusçuğuna selâm eder.

Böyle yap, Luciliusçuğum, kendini kendin için serbest bırak, ve şimdiye kadar ya zorla alınmış ya gizlice çalınmış olan ya da kaybolan zamanı topla ve koru. Bunun yazdığım gibi olduğuna kendini ikna et: Bazı zamanlar bizden zorla alınır, bazıları gizlice çekilip götürülür, bazıları da kayıp giderler. Fakat en utanç verici kayıp ihmalden dolayı olandır. Eğer dikkat edecek olursan, yaşamın en büyük bölümü biz kötü şeyler yaparken, büyük bir bölümü hiçbir şey yapmazken, bütün yaşam ise gerekli olandan başka bir şey yaparken uçup gider. Zamana birazcık değer veren, her gününü değerlendiren, günbegün ölmekte olduğunu anlayan kimi bana göstereceksin? Çünkü şu konuda, yani ölümü ileride görmek konusunda yanılırız. Çünkü onun büyük bir bölümü daha şimdiden geçip gitmiştir. Ömrümüzün ne kadarı arkamızda ise, ona ölüm sahiptir.

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt I, sayı 5, s. 409-412.

O halde, Luciliusçuğum, yapmakta olduğunu yazdığın şeyi yap, bütün saatleri sıkı sıkı kucakla. Öyle olacaktır ki bugünün işine elini attığın takdirde, yarının işine daha az bağlı kalırsın. Biz gecikirken yaşam koşarak geçip gidiyor. Her şey yabancıdır, Lucilius, yalnızca zaman bizimdir. Doğa bize bir tek bu uçucu ve kaygan şeyin sahipliğini verdi ve bundan her kim isterse bizi ayırır. Ölümlülerin aptallığı ise o kadar büyüktür ki kuşkusuz yerine konulabilen en küçük ve en değersiz şeyleri elde ettikleri zaman, hesaplarına geçirilmesine göz yumarlar, zamanı alan hiç kimse kendisinin herhangi bir şeyi borçlu olduğunu düşünmez, oysa minnet dolu bir kimsenin bile geri veremeyeceği tek şey budur.

Belki de sana bunları öğütleyen benim ne yaptığımı soracaksın. Açıkça itiraf edeceğim: Eli açık, ancak dikkatli olan birisinden bekleyeceğin gibi, masraflarımın hesabı dengelidir. Hiçbir şey kaybetmediğimi söyleyemem, fakat neyi, niçin, ne şekilde kaybettiğimi söyleyeceğim; fakirliğimin nedenlerini anlatacağım. Kendi hatası olmaksızın zarurete düşenlerin çoğunun başına gelen şey benim başıma geliyor: Herkes bağışlıyor, hiç kimse yardıma gelmiyor.

Öyleyse nedir? Küçücük bir şeyin bile kendisine yeterli olduğu kimseyi fakir saymam. Ama sana, sana ait olan şeyleri kurtarmanı öğütlerim, ve zaman geçmeden başlamanı... Çünkü atalarımızın inandığı gibi, dipte kalan tasarruf çok geçtir: Zira en dipte yalnızca en küçüğü değil, en kötüsü kalır. HOŞÇAKAL.

Çevirenler:

Bedia Demiriş/Çiğdem Dürüşken

Mektup XLIII

Seneca, Lucilius'unu selâmlar.

Nasıl mı işittim? Kimseye açmadığın bir düşünceyi bana kim mi nakletti diye soruyorsun? Pek çok bilen biri, söylenti, nakletti. «Ne? Ben söylentiye konu olacak kadar büyük kişi miyim?» diyeceksin. Hayır, sen kendini Roma'ya göre değil, şimdi bulunduğun yere göre ölçmelisin. Sivrilen ne varsa, ancak sivrildiği yerde, çevresindeki şeyler arasında büyüktür. Çünkü büyüklü-

ğün belli bir ölçüsü yoktur: Yükselten veya alçaltan şey karşılaştırmadır. Bir nehirde büyük görünen gemi, denizde küçücüktür; bir gemiye büyük gelen dümen, bir başkasına küçük gelir. Sen şimdi eyalette, kendini istediğin kadar küçük gör, yine de büyüksün. Ne yapmakta olduğunu, ne yediğini, nasıl uyuduğunu herkes sorar, herkes bilir: Onun için yaşam biçimine o nisbette dikkat etmelisin. Fakat, herkesin gözü önünde yaşayabilirsen, evinin duvarları seni örtmez de, sadece korursa, ancak o zaman kendini mutlu bil. Biz çoğu kez duvarların bizi emin yaşamamız için değil, gizlice günah işlememiz için çevirdiğini sanırız. Sana insanların ahlâkını değerlendirebileceğin bir şey söyleyeceğim: Kapısı açık yaşayabilecek birini bulmak hemen hemen olanaksızdır. Kapılara bekçiler diken gururumuz değil, vicdanımızdır: Öyle bir yaşam sürüyoruz ki beklemediğimiz bir anda görülmek, suçüstü yakalanmak demektir. Fakat gizlenmenin, insanların gözünden ve kulağından sakınmanın ne yararı var? Temiz vicdan kalabalığı arar; lekelisi ise inzivada bile endişeli ve kaygılıdır. Eğer hareketin şerefli ise, varsın herkes bilsin; yok, eğer yüz kızartıcı ise, sen bildikten sonra, kimsenin bilmemesinin ne önemi var? Acırım sana, bu tanığı küçümsersen! Esen kal.

Çeviren: Prof. Dr. Samim Sinanoğlu*

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt 16, sayı 77-80, s. 43-44.

PLINIUS

EPISTULAE
(MEKTUPLAR)

Mektup V, 16

C. Plinius, Aefulanus Marcellinus'a[1] esenlik diler.

Büyük bir üzüntü içinde sana bu satırları yazıyorum: Bizim Fundanus'un[2] küçük kızı sizlere ömür. Bu kızdan daha şen, daha sevimli olan, yalnız uzun bir ömre değil, belki de ölümsüzlüğe daha lâyık bulunan bir şey görmedim.

Henüz ondördünü doldurmamıştı. Böyleyken onda bir yaşlı usu, kadınca bir ağırbaşlılık vardı, ama gene de bir genç kız sıkılganlığıyla birlikte bir çocuk tatlılığı. Nasıl babasının boynuna asılırdı! Nasıl da biz baba dostlarını sevgiyle, nazlı nazlı kucaklardı! Sütninelerini, eğiticilerini, öğretmenlerini, her birini görevlerine göre nasıl severdi! Ne gayretle, ne anlayışla okurdu! Nasıl da çekine çekine, korunarak oynardı!

Kızcağız ne itidal, ne sabır, hattâ ne metanetle son hastalığına katlandı! Hekimlerin sözünden çıkmıyor, kardeşini, babasını yüreklendiriyor, kuvvetten düşmüş vücudunu ruhunun canlılığıyla ayakta tutuyordu. Bu canlılık ona son dakikaya kadar güç verdi. Ne hastalığının uzayıp gitmesiyle, ne de ölüm korkusuyla umudunu kesmedi: Meğer daha çok ciddi nedenler kalsınmış bize hem özlem, hem de acı için. Ey çok acı, üzücü gömme töreni! Ey ölümden beter vakitsiz ölüm! Artık seçkin bir gence nişanlanmış, düğün günü seçilmiş, biz çağrılmıştık. O sevinç nasıl bir yasa yerini bıraktı!

Acının birçok yaslı işleri ortaya çıkarması üzerine, giysilere, incilere, takılara harcayacağı paranın, günlüğe, gülyağına, kokulara yatırılmasına Fundanus'un emrettiğini duyunca ruhumda ne büyük bir yara aldığımı sözlerle anlatamam. Evet, Fundanus da genç yaşından beri kendisini edebiyata, sanata

(1) Aefulanus Marcellinus — Plinius'un bir dostu.
(2) Fundanus — C. Minicius Fundanus. İ.Ö. 107 yılında konsul idi. Plinius ile Plutarkhos'un dostu, seçkin bir senatordur. Kızının küllerinin konduğu çömlek, Tiber'in sağ kıyısında, Monte Mario'da bir mezarda bulunmuştur.

verdiği için yetişkin, bilge bir kişidir. Ama hep işittiği, söylediği her şeyi şimdi hiçe sayıyor, öbür erdemlerini bir yana attıktan sonra yalnız baba acısıyla yaşıyor. Ama ne yitirdiğini öğrenirse, bağışlayacaksın, hattâ öveceksin. Çünkü yüzü, yüzünün ifadesi gibi tepeden tırnağa babasına benzeyen kızını yitirdi.

Bu yüzden ona böyle haklı bir acı için mektup gönderirsen, teselli etmeyi unutma, azarlar gibi, pek sert değil de, tatlı dille, insanca. Bu teselliyi kabul etmesi için arada geçen zamanın etkisi çok olacaktır. Nasıl henüz kanayan bir yara, tedavi edenlerin elinden ürker, sonra katlanır, hattâ kendiliğinden ararsa, bunun gibi ruhun taze acısı tesellileri reddeder, kaçınır, derken özler, teselliler de tatlılıkla sunulursa, diner. Esen kal!

Çeviren: Dr. Hakkı Calp*

Mektup VI, 16

C. Plinius Tacitus'una selâm eder.

Gelecek kuşaklara daha doğru olarak anlatabilmen için sana dayımın[1] nasıl öldüğünü yazmamı istiyorsun. Teşekkür ederim; çünkü sen övüp yayacak olursan, onun ölümüne ölmez bir ün verileceğini biliyorum. Gerçi o, çok güzel ülkelerin uğradığı bir felâket sırasında, unutulmaz bir olay günlerinde, birçok halk ve şehirlerle birlikte, diyebilirim ki daima yaşamak üzere göçmüş, kendinden sonra da kalacak pek çok eserler ortaya koymuştur, ama senin yazılarının ebediliği onun adının süreğine çok güç katacak. Ben tanrıların sungusuyla ya yazılmaya değer işler görmüş, ya okunmaya değer yazılar yazmış kimseleri mutlu, her ikisini de başarmış olanları ise pek mutlu sayarım. Dayım hem kendi eserleri, hem seninkiler dolayısıyla onlar arasına karışacaktır. İşte bu yüzden emrini ta gönülden üzerime alıyor, hattâ bunu senden ben ısrarla diliyorum.

Misenum'da donanmasının başında kendi bulunuyordu. Eylûl Kalend'lerinden sekiz gün önce[2], saat yedi sularında[3] annem ona büyüklüğü hiç görül-

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt 16, sayı 77-80, s. 49-50.
(1) *Naturalis Historia* adlı 37 ciltlik eserin yazarı C. Plinius Secundus.
(2) 24 Ağustos.
(3) Öğleden biraz sonra.

memiş bir bulutun belirdiğini haber verdi. Dayım güneşlenmiş, hemen ardından soğuk suyla yıkanmış, sonra uzanıp bir iki lokma yemiş, çalışıyordu: Hemen sandallarını giydi, bu görülecek olayı iyice seyretmeye elverişli bir tepeye çıktı. Bir bulut yükseliyordu; uzaktan baktığımız için hangi dağdan olduğunu anlayamadık (bu dağın Vesuvius olduğunu sonra öğrendik); benzerliği biçimi üzerinde çam ağacından başka hiçbir ağaç bir fikir veremez: Çok uzun bir çeşit gövde üzerinde yükselerek dal salarmış gibi yayılıyordu; öyle sanıyorum ki bu bulut az önce dağın soluğuyla itilmiş, sonra bu soluğun zayıflaması ile bir başına kalmış, yahut da kendi ağırlığına yenilmiş genişliyor, dağılıyordu: Dağdan toprak saçıldıkça bembeyaz, kül saçıldıkça da kirli, lekeli görünüyordu.

Derin bilgili dayım bu olayın önemini, daha yakından incelenmesi gerektiğini hemen anladı. Bir liburnica[4] hazırlattı; ben de istersem, birlikte gidebileceğimi söyledi; çalışırsam daha iyi olur diye yanıt verdim; hem de rastlantı, kendi bana yazılacak bazı şeyler vermişti. Evden çıkıyordu: Tascius'un karısı Rectia'dan bir yazı aldı: Kadın başı üzerinde bulunan tehlikeden ürkmüştü (köşkü hemen dağın altındaydı, gemilerle kaçmaktan başka da çare yoktu), kendini böyle büyük bir tehlikeden uzaklaştırıp kurtarması için yalvarıyordu. Dayım fikrini değiştirdi: Önce, öğrenmek merakıyla giriştiği işe artık yiğitçe atılmıştı. Dört sıra kürekli gemileri denize indirdi, kendi de bindi: Yalnız Rectia'nın değil —o şirin sahilde oturanlar çoktu— daha nice kimselerin yardımına koşmak istiyordu. Herkesin kaçtığı yere doğrulmuş, dümeni çevirip tam tehlikenin üzerine gidiyordu; korkudan öyle uzaktı ki o, felâketin her aşamasını, her biçimini gözüyle gördükçe söyleyip yazdırıyordu.

Yaklaştıkça gemilerin üzerine kül daha sıcak olarak, daha sık düşüyordu; artık süngertaşı da, çevresi yanmış, ateşten çatlamış taşlar da yağıyordu; ansızın oluşmuş bir sığı, dağın yıkılmasıyla yanaşılmaz olmuş kıyılar... Geri mi dönsün diye bir durakladıktan sonra, kendini o yola çağıran dümenciye: «Talih yiğitlerin yardımcısıdır! Doğru Pomponianus'lara!» dedi. Pomponianus, Stabiae'de, körfezin ötesinde, denizin belli belirsiz uzanıp kıvrılan kıyı boyunca içeri doğru yayıldığı yerde otururdu. Gerçi tehlike henüz o yana gitmiyordu, ama gözle görülüyordu, arttığı için de çok yakın olduğu belliydi; Pomponianus, karşıdan esen yel bir dinerse, hemen gemilere sığınmak niyetiyle eşyalarını oraya toplamıştı. O sırada pek elverişli bir yelle oraya varmış olan dayım arkadaşını kucakladı, teselli etti, yürek verdi, kendi sakinliğiyle onun korkusunu yatıştırmak için de hamama götürülmesini söyledi: Yıkandıktan sonra uzandı, neşeli, yahut neşeliymiş gibi gözükerek —ama bu da büyüklükten gelir— yemeğini yedi.

(4) Bir çeşit hafif, hızlı gemi.

O arada Vesuvius dağının birçok yerlerinden parlaklığı, aydınlığı gecenin karanlığıyla artan geniş geniş alevler, yüksek yüksek yangınlar ışıldıyordu. Dayım korkuyu yatıştırmak için köylülerin heyecana kapılarak ocaklardaki ateşleri öylece bıraktıklarını, evlerin, ıssız kalınca, bu yalnızlık içinde yandığını söyleyip duruyordu. Sonra dinlenmeye çekildi, hem de derin bir uyku uyudu; nitekim kapısı önünde dönüp dolaşanlar iriyarı vücudunun ağır, gürültülü nefesini işitiyorlardı. Ama bulunduğu daireye yol veren avlu külle karışık süngertaşıyla dolup o kadar yükselmişti ki, yatak odasında biraz daha kalsaydı, bir daha çıkamayacaktı. Uyandırdılar; Pomponianus'la ötekiler arasına döndü; onlar bu vakti uykusuz geçirmişlerdi. Dam altında mı kalsınlar, yoksa açığa mı çıksınlar diye hep birlikte danıştılar. Çünkü evler geniş sarsıntılarla sık sık sallanıyor, temellerinden ayrılmışçasına bir oraya bir buraya gidip geliyor gibi oluyordu. Dışarıda ise başlarına, hafif olsun, ateşten kemirilmiş olsun, süngertaşları düşmesinden korkuyorlardı; iki tehlike arasında bu seçildi. Dayımda akıl akla, ötekilerde korku korkuya üstün gelmişti; başlarına yastıklar koyup bezlerle bağladılar: Yukarıdan yağana karşı böyle bir önlem alındı.

Başka yerlerde artık gün doğmuştu; yalnız orası her geceden daha kara, daha koyu bir geceydi: Oysaki birçok çerağlar, çeşit çeşit ışıklar bu karanlığı yatıştırmaya çalışıyordu. Sahile inmeye, denizin bir çıkışa elverişli olup olmadığını görmeye karar verdiler: Deniz hâlâ kabarıktı, hâlâ düşmanlık ediyordu. Orada yere serilmiş bir bez üzerine uzanarak bir, bir daha soğuk su istedi, içti. Sonra alevlerle, alevlerin geleceğini bildiren kükürt kokusu ötekileri kaçırdı, onu uyandırdı. İki küçük uşağın yardımıyla ayağa kalktı, ama düşmesi de bir oldu; öyle sanıyorum ki havanın ağırlığı nefesini kesmiş, onun doğuşundan dar, sık sık yanan boğazını büsbütün tıkamıştı. Tekrar gündüz olunca (gördüğü son günden beri üç gün olmuştu) vücudu elbiseleriye, olduğu gibi, yarasız beresiz, küllerle örtülü bulundu: Görünüşte bir ölüye değil, daha çok dinlenen bir insana benziyordu.

Bu arada annemle ben Misenum'da... Ama bunun tarihle bir ilgisi yok; sen de onun ölümünden başka bir şey öğrenmek istemiş değilsin ki... İşte burada keseceğim. Ancak şunu eklemek isterim: Ben gözümle ne görmüşsem, hemen o sırada gerçeği olduğu gibi anlatırlarken ne işitmişsem, her şeyi baştan sona kadar sayıp döktüm, sen bunlardan istediklerini seçersin: Çünkü mektup yazmakla tarih yazmak, bir arkadaşa yazmakla herkese yazmak bir değildir. Sağ ol.

Mektup VI, 20

C. Plinius Tacitus'una selâm eder.

İsteğin üzerine dayımın ölümünü anlatan mektubumun sende merak uyandırdığını, benim Misenum'da kalıp orada ne korkular geçirdiğimi, başı-

ma neler geldiğini de öğrenmek arzusunda olduğunu söylüyorsun (ben de buna giriştikten sonra kesivermiştim). «Gerçi bu anılarla içim ürperiyor... Ama başlayayım.»[5]

Dayım yola çıktıktan sonra ben kalan vakti çalışmakla geçirdim (zaten bunun için kalmıştım); yıkanıp akşam yemeğini yedikten sonra da rahatsız, kısa bir uyku uyudum. Günlerden beri yer sarsılıyordu; Campania alışık olduğundan o sarsıntılar pek ürkütmüyordu, ama o gece öyle bir hızlandı ki her şey yerinden oynuyor değil, altüst oluyor sanırdın. Annem bir koşu odama daldı: Ben de hâlâ yatıyorsa, uyandırayım diye kalkıyordum. Evle deniz arasında, pek de geniş olmayan tarasada oturduk. Metanet mi, yoksa akılsızlık mı, bilmem ne diyeyim (on yedi yaşındaydım), Titus Livius'un kitabını getirttim, dinleniyormuşum gibi okudum, hattâ başladığıma devam ederek, özetler çıkardım. İşte dayımın bir dostu... Hispania'dan[6] onun yanına yeni dönmüştü; annemle beni oturuyor, hattâ beni okuyor görünce, onu sabrından, beni de kaygısızlığımdan dolayı azarladı. Bense, gayretim eksilmeksizin, gözlerimi kitaptan ayırmadım. Artık günün ilk saatiydi; fakat ışık gene de belirsizdi, diyebilirim ki sönüktü; çevredeki çatılar iyice sarsılıyordu: Açıkta olsa da, dar bir yerde bulunduğumuz için bunların yıkılması korkusu büyük, hem de gerçekti. En sonunda kasabadan çıkmaya karar verdik; şaşırmış halk da arkamızdan geldi: Başkalarının düşüncesini kendininkine üstün tuttu (dehşete kapılanlar için bu, görgülü olmak demektir); yola koyulan bizleri büyük kalabalığıyla sıkıştırıyor, itiyordu. Evler arasından çıktıktan sonra durduk. Orada görülmedik şeyler gördük, çok korkular çektik: Önümüzde sürdüğümüz arabalar, dümdüz bir alanda bulunduğu halde, gene bir yerde durmuyordu. Üstelik denizin toparlandığını, yer sarsıntısıyla hemen hemen geri atıldığını görüyorduk. Herhalde topraklar ilerlemiş, kuru kumlarda birçok deniz mahlûkları kalmıştı. Öte yandan ise korkunç, kara bir bulut ateşten soluğunun titreyerek şuraya buraya saldırmasıyla alev şeklinde açılıyordu: Bu alevler birer yıldırıma benziyordu, daha da büyüktü.

Bu sırada hep o, Hispania'dan dönen o dost, daha sertçe, daha ısrarla: «Senin kardeşin, senin de dayın sağsa, sağ kalmanızı istiyordur; yok, ölmüşse, sizin yaşamanızı istemiştir. Öyleyse ne duruyorsunuz, niçin çıkıp gitmiyorsunuz?» dedi. Biz, onun kurtulup kurtulmadığını öğrenmeden kendimizi asla düşünmeyeceğimizi söyledik. Fazla beklemeden dışarı fırladı, alabildiğine koşarak tehlikeden sıyrıldı.

Çok geçmeden o bulut aşağılara iniyor, denizleri örtüyordu: Capreae'yı[7] kaplamış, gizlemiş, Misenum burnunu sanki alıp götürmüştü. Annem: «Sen ne

(5) Aeneas, Kartaca Kraliçesi Dido'ya Troia'nın Akhai'lar tarafından yakılıp yıkılışını bu sözlerle başlayarak anlatır (Vergilius, *Aen.* II, 13/14).

(6) Hispania — Bugünkü İspanya ile Portekiz.

(7) Capreae — Bugünkü Capri adası.

yapıp yapıp kaçmalısın,» diye yalvarıyor, ısrar ediyor, emrediyordu: Bir genç bunu yapabilirmiş, kendisi ise, vücudu yıllarla ağırlaşmış, benim ölümüme neden olmazsa, rahat ölürmüş. Ben de: «Sensiz asla kaçmam!» diye yanıt verdim; sonra eline sarılarak adımını hızlandırmaya zorladım. İstemeye istemeye dinledi; beni geciktiriyor diye kendi kendine söyleniyordu.

Artık kül yağıyordu, fakat henüz seyrekti. Dönüp baktım: Yerlere yayılarak bir sel gibi arkamızdan gelen kalın bir sis bizi tehdit ediyordu. «Göz görürken sapalım,» dedim, «birlikte gelenlerin kalabalığı bizi yere atıp çiğnemesin.» Daha oturmadan gece bastı; aysız veya bulutlu bir gece değil, her ışığı sönmüş, kapalı bir yerin karanlığı... Kadınların ulumalarını, çocukların yardım istemelerini, erkeklerin bağrıştıklarını işitirdin: Kimi ana babasını, kimi çocuklarını, kimi karı veya kocasını seslenerek arıyor, seslerinden tanımaya çalışıyordu; biri kendi başına gelene, bir öteki yakınlarına acıyordu; ölüm korkusundan ölümü çağıranlar da vardı; birçokları ellerini göğe kaldırıyor, daha çoğu ise artık tanrıların hiçbir yerde olmadığını, o gecenin ebedî, dünyanın son gecesi olduğunu söylüyorlardı. Uydurma, yalandan ürkütmelerle gerçek tehlikeyi büyütenler de yok değildi. Gelip: «Misenum'da şu yıkıldı, bu yanıyor,» diyorlardı: Yalan, ama inanan oluyordu. Ortalık biraz ağardı; biz bunu gün değil, bize doğru ilerleyen ateşin alameti sanıyorduk. Fakat ateş uzaklarda durdu; bir daha karanlık bastı, bir daha çok, ağır kül yağdı. Arasıra kalkarak silkiniyorduk, yoksa örtülür, hattâ ezilir kalırdık. «Ben de herkesle birlikte, her şeyle birlikte yok olacağım,» diye düşünerek insanların bu hazin tesellisine inanmış olsaydım, bunca tehlikeler arasında ağzımdan bir inilti, cesur adama yakışmaz bir ses çıkmadığına göğsüm kabarırdı.

En sonunda sis inceldi, bir duman, bir pus olup uzaklaştı; hemen sonra gerçekten gün doğdu; hattâ güneş açtı: Tutulduğu zaman olduğu gibi, donuk bir güneş. Hâlâ korku içinde olan gözlerimiz önüne her şey değişmiş, kar altındaymış gibi, pek çok külle örtülmüş olarak çıkıyordu. Misenum'a dönüp mümkün olduğu kadar kendimize baktıktan sonra, başımıza neler getireceğini bilmediğimiz heyecanlı, umutla, korkuyla dolu bir gece geçirdik. Korku üstündü, çünkü yer sarsıntısı kesilmişti; birçok kimseler de dehşet verici kehanetlerden çıldırmış, gerek kendilerinin, gerek başkalarının felâketini alaya alıyorlardı. Her neyse, biz, tehlikeyi denemiş olmaktan başka henüz geçmediğini de bildiğimiz halde, dayımdan bir haber gelinceye kadar oradan uzaklaşmayı düşünmedik.

Tarih için hiçbir önemi olmayan bu satırları yazmamak koşuluyla okursun; bir mektupta bile yazılmaya değmez bulursan, kabahat sendedir: Kendin istedin. Sağ ol.

Çeviren: Samim Sinanoğlu*

(*) *Tercüme Dergisi*, cilt 3, sayı 13, s. 4-9.

MARTIALIS

EPIGRAM'LAR

I, 3 Evlât Sevgisi

Can atarsın Argiletum'da bir dükkâna kurulmaya[1],
Oysa yerim var, kitapçığım, seni oturtacak!
Bilmezsin, ah! bilmezsin, ne titizdir o kudretli Roma,
Mars soyunun zevki kıl gibi ince, inan bana!
Hiçbir yerde yoktur böyle didikleme: Gencin, kocanın,
Çocuğun burnu, tıpkı rinoseros burnu gibi!
Alkışlar ya seni bravo'yla, tam öpücük yollarken sen,
Kıçına bir tekme vurur da yıldızlara yollar!
Ama sen istemezsen efendinin düzeltmelerini,
Şakalarını çizsin istemezsen kamış kalem,
Kuş gibi uçmak istersen havalarda, git, kurtul, çapkın!
Ama doğrusu, evimde daha rahat ederdin!

I, 54 Dost

Boş bir köşen varsa sevgi için, Fuscus,
Bilirim sağda solda dostun çok çünkü,
Bir yer diliyorum, varsa boş, göğsünde!
Çevirme hemen beni yeniyim diye,
Bütün eski dostların başta yeniydi,
Bak yalnız, sana yeni görünen dostun,
Eski bir dost olabilecek mi yarın!

II, 5 Gidiş-Geliş

Kahrolayım, Decianus, istemiyorsam,
Günler geceler seninle birlik olmayı,

(1) Roma'da kitapçıların bulunduğu semt.

Ama iki bin ayak ayırıyor bizi,
Dönerken de iki bin, eder dört bin tamam!
Çok kez yoksun evde, olsan da açmazsın ya,
Bütün vaktini vermişsin keyfe, davaya!
Üşenmem iki binden, seni görmek için,
Üşeniyorum dört binden, görmemek için!

III, 25 Buz Gibi

Sıcak banyoyu ılıtmak istersen,
Hani Julianus'un bile zorla,
Dayanabileceği kadar sıcak,
Rica et, Faustinus, Sabineius'tan[2]
Hazret bir kez yıkansa hamamında,
Buz eder Nero hamamını bile!

III, 50 Yemek-Şiir Yarışması

Bir tek nedeni var, Ligurunus, iki değil,
Bir tek, başkalarını yemeğe çağırmanın:
Cânım dizelerini okumak istiyorsun!
Ben daha çıkarmadan ayağımdan kabını,
Konur sütlüler, balık salçalarıyla birlik,
Koskoca bir kitap ortaya! Hop, ikincisi!
Birinci yemek de bekleye dursun yerinde!
Hop üçüncüsü! İkinci yemekten haber yok!
Sonra dördüncüyü okursun, beşinciyi de!
Yahu, bıkar insan, bu kadar kez domuz yese,
Suçlu dizelerini eskiciye vermezsen,
Artık evinde, Ligurinus, yalnız yersin sen!

IV, 83 İşkil

Korkun olmadı mı, Naevolus, senden kötüsü yok,
İşkilli olunca, Naevolus, senden iyisi yok,
Korkun yoksa, selâm sabah da yok senden kimseye,
Tepeden bakarsın herkese, sanki senden başka,
Anasından adam doğmuş, özgür doğmuş kimse yok!
İşkilin varsa armağan verirsin, selâmlarsın
«Efendim, patronum!» diye, davet edersin eve,
Bir şeycik demem, Naevolus, işkilden sen kurtulma!

(2) Retor Sabineius diyor metin.

VI, 20 Vazgeçtim

Senden yüz bin sesters, Phoebus, borç istedim,
«İstemez misin bir şey?» demiştin diye,
Bir soruşturma, bir tereddüt, bir kuşku,
On gündür işkence ediyorsun dostum,
Hem kendine, hem de bana: Yalvarırım
Reddet de sen, Phoebus, artık kurtulalım.

VII, 10 Neme Gerek

Eros satar vücudunu, Linus ağzını, Olus, ne üstüne vazife?
N'aparsa yapsın derisini ikisi de!
Matho yaparsa yüz bin sesters'e çapkınlık, Olus, ne üstüne vazife?
Sen olmazsın Matho olur yoksul sonunda!
Sertorius yer içerse sabahlara dek, Olus, ne üstüne vazife?
Gece horul horul uyuyorsun madem ki!
Lupus'un Titus'a borcu varsa yüz binler, Olus, ne üstüne vazife?
Para borç vermezsin Lupus'a olur biter.
Ama bilmezlikten gelirsin sen, Olus, üstüne düşen vazifeleri,
Yapman düzenlemen gereken birçok şeyi.
Elbisenin borcu var, Olus, bak, bu borcunu ödemek sana vazife!
Borç vermez sana kimse: Bu, sana vazife!
Karın kötülük yapıyor sağda solda, Olus, bak bu da sana vazife!
Büyük kızın çeyiz ister, sana vazife!
Sıralayabilirim senin vazifelerini on beş kalemde ama,
Senin ne yaptığın ne üstüme vazife?

IX, 9 (10) Özgür-Obur

Can atarsın, Cantharus, beleş şölene,
Çıngar, küfür, tehdit, dedin mi de sende!
Bırak bu kötü huyu, öğüdüm olsun,
Sen hem özgür hem de obur olamazsın!

XI, 68 Büyük-Küçük

Küçük bir şey istiyorsun,
Büyük kimselerden, Matho,
Onu bile vermiyorlar!
Utancın az olsun diye,
Matho, büyük bir şey iste!

Çeviren: Türkân Tunga*

(*) *Tercüme Dergisi*, cilt XVII, sayı 83, s. 2-7.

TACITUS

DIALOGUS DE ORATORIBUS

ŞİİRE ÖVGÜ

Aper'in, âdeti olduğu gibi, sertçe ve ciddi bir yüzle söylediği sözlere Maternus sakince gülümseyerek şöyle yanıt verdi:

«Ben Aper'in uzun övmelerinden aşağı kalmayacak bir biçimde hatiplere karşı saldırıya hazırlanırken (onları övdükten sonra konudan ayrılarak şairleri kötüleyeceğini, şiire karşı gösterilen sevgiyi yere sereceğini sanıyordum), Aper dava savunmada yetenekli olmayanların şiir yazmalarına izin vererek gönlümü yatıştırdı. Bense dava savunmalarında belki çaba harcayıp epeyce başarılı olabildiğim gibi, tam Vatinius'un[1] Nero üstündeki o küstah ve edebiyatın bile kutsallığına saygı göstermeyen güçlü nüfuzunu (erkini) kırdığım sıralarda, «tragoedia» okumalarımla şöhret yolunu tuttum; öyle ki bugün biraz beni tanıyorlar da bir ünüm varsa, bunu söylevlerimden çok şiirlerimin kazandığı beğeni ile elde ettiğimi sanıyorum. Hem artık kendimi Forum'un sıkıntılarından uzaklaştırmaya karar verdim; doğrusu ben istemediğim halde evime akın eden şu bronz büstleri sevmediğim gibi, peşimde birçok kimselerle şu senin hayran olduğun çıkışlara[2], sabah selâmına gelenler kalabalığına gönlümde hiçbir istek yok. Sonra ben bu durumumu, hattâ güvenliğimi güzel konuşmamdan çok masumluğumla koruyor, Senato'da kendim için değil, ancak tehlikede bulunan başka bir kimseyi savunmak için söz söylemek zorunluğunda kalmaktan korkuyorum.

Aper'in hor gördüğü korulardan, ormanlardan ve hattâ şu yalnızlıktan o kadar zevk duyuyorum ki, şiirin gürültü içinde, davacı kapıda beklerken, suçluların sefaleti ve gözyaşları içinde yazılmamasını, tersine gönlümüzün temiz ve masum yerlere çekilip kutsal ülkelerden yararlanmasını, şiirin başlıca verimleri arasında saymamazlık edemem. Sözün beşiği şiirdir, en kutsal

(1) Vatinius, İmparator Nero'nun sarayında yaşayıp suçsuz ve dürüst kimseleri suçlamakla büyük güce sahip olmuş, geniş kazançlar elde etmişti; zamanının en çirkin ve en kötü kişilerinden biri olarak tanınmıştır.

(2) Evlerinden, Senato'dan, Forum'dan çıkarlarken büyük hatiplere büyük bir insan kalabalığı eşlik ederdi.

bölümü budur; söz ilkten bu biçimle, bu giysi ile, yararlı olmak üzere ölümlülerin o temiz, lekesiz gönüllerine aktı; kehanetlerin söylenişi böyleydi. Çünkü amacı para olan, kan sızan bugünkü belâgat (güzel konuşma)[3] yazılalı çok olmuyor; böylesine güzel konuşma kötü âdetlerden doğmadır, tam senin de dediğin gibi, Aper, silâh yerine kullanılmak üzere bulunmuştur. Tersine, biz şairlerin Altın Çağı dediğimiz o mutluluk çağı hatiplerden de, suçlardan da uzak olup çirkin olayların savunmasını ele almak şöyle dursun, güzel hareketleri övecek şairlerle dolu idi.

Her şeyden önce tanrılar katında —şairler onların verdikleri yanıtları nakleder, sofralarını paylaşırlarmış—, sonra tanrılardan doğma o kutsal hükümdarlar katında —ki onların arasında avukat olan kimse yok, fakat Orpheus ile Linos'un[4], daha eski zamanlara da göz atmak istersek, Apollon'un dahi bulunduğunu söylerler— hiç kimse ne daha büyük bir üne erişti, ne de daha yüksek bir saygı gördü. Ama sen bu dediklerimi masal ve uydurulmuş şeyler sayıyorsan, Aper, bari şu noktada, yani sonrakilerin Homeros'a gösterdikleri saygının Demosthenes'e[5] gösterilen saygıdan aşağı kalmadığı, Euripides veya Sophokles'in ününün Lysias veya Hyperides'inkinden[6] daha dar bir çerçeveye alınamayacağı konusunda bana hak vereceksin. Bugün Cicero'nun adını kötüleyenlerin sayısı, Vergilius'unkini kötüleyenlerden kuşkusuz daha büyüktür; Asinius veya Messalla'nın[7] hiçbir eseri Ovidius'un «Medea»sı ya da Varius'un «Thyestes»i[8] kadar tanınmış değildir.

Şairlerin talihine ve onların Musa'larla birlikte mutlu yaşayışlarına gelince, bunu hatiplerin endişe ve sıkıntı dolu yaşantıları ile karşılaştırmaktan niçin kaçınayım? Giriştikleri tehlikeli çekişmeler varsın onları «Consul»lüğe yükseltsin; ben Vergilius'un kaygısız, dağdağasız yalnızlığını yeğ tutarım; bu yalnızlığına karşın o hem tanrısal Augustus'un yakınlığını ve sevgisini hem de Romalıların saygınlığını kazanmıştır. Buna Augustus'un mektupları tanıktır. Romalıların da kendileri tanıktırlar: Tiyatroda Vergilius'un dizelerini işitince halk hep birden ayağa kalkarak bir rastlantı sonucu orada seyirciler arasında bulunan Vergilius'a, Augustus'a gösterdiği saygıyı gösterdi. Zamanımızda

(3) İ.S. 1. yüzyılda pek çok türeyen "delator" (gammaz)ları söylemek istiyor. Bunlar güzel konuşmaları sonucu mahkûm ettirdikleri kimselerin el konulan mal ve servetlerinden kendilerine pay alırlardı.

(4) Orpheus şiir ve şarkıları ile canavarları yatıştırır, ağaç ve kayaları peşinde sürüklerdi. Apollon ile Kalliope'nin oğlu idi. Apollon ile Terpsikhore'nin oğlu olan Linos onun hocası idi.

(5-6) Eski Yunanistan'ın en ünlü hatipleri.

(7) Augustus çağında yaşamış iki hatip.

(8) Ovidius Naso, öbür eserlerinden başka bir de "Medea" adlı bir trajedi yazmıştı. Varius Rufus'un yazdığı "Thyestes", Quintilianus'a göre Yunanlıların herhangi bir trajedisi ile karşılaştırılabilecek kadar kusursuzdu.

da Pomponius Secundus ne yaşamının onuru, ne de ününün sürekliliği bakımından Domitius Afer'den[9] aşağı kalmışa benzemiyor. Sonra, beni kendilerinden ibret almaya çağırdığın şu Crispus ile Marcellus'un[10] yaşamlarında istenecek ne var? Korku içinde yaşamaları mı yoksa korku salmaları mı? Kendilerinden her gün bir lûtuf istenip, dileklerini yerine getirdikleri kimseler tarafından da hor görülmeleri mi? Dalkavukluk bağları ile bağlı olup hükümdarlara hiçbir zaman yeterince uşak, bize ise yeterince özgür görünmemeleri mi? Nice kudrettir bunlarınki! Bu kadar kudrete «libert»ler de sahiptir[11].

Beni, Vergilius'un dediği gibi[12], «şirin Musa'lar» endişelerden, kaygılardan, her gün gönlümün istemediği şeyleri yapmak zorunluluğundan uzak, o kutsal yerlere, o pınarlara götürsünler! Böylece çılgın, aldatıcı Forum'u, beniz solduran şöhreti artık denemeyeyim! Beni, selâmlamaya gelenlerin sesleri, soluk soluğa gelen «libert»ler uyandırmasın! Yarınımdan kuşkulu olduğum halde, aynı zamanda rehin görevini görecek bir vasiyetname yazmayayım[13], elimdeki servet çok büyük olmasın ki kime istersem bırakabileyim (Çünkü ergeç benim de yazgı günüm gelecek); mezara hüzün içinde, kara bir yüzle değil, başımda bir taç, güler bir yüzle yatırılayım ve kimse benim anım için ne danışsın ne dilesin.»[14]

Çeviren: Samim Sinanoğlu*

(9) Pomponius Secundus İ.S. 1. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir trajedi yazarıdır; eseri kaybolmuştur. Domitius Afer zamanının en büyük hatiplerinden biridir. İ.S. 59'da ölmüştür.

(10) Vibius Crispus ve Epirus Marcellus — Gammazlık ve belâgatları ile tanınmış iki kişi.

(11) "Libertus" — Libert, azat edilmiş köle.

(12) Vergilius, *Georgica* II, 475-478.

(13) Zengin kimseler yazdıkları vasiyetnamelerin hükümsüz kalmasını önlemek için servetlerinin bir bölümünü imparatora bırakırlardı.

(14) Göçen bir kimsenin anısına bir heykel dikmek, tören yapabilmek için Senato'ya danışmak, imparatordan izin dilemek gerekiyordu.

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt 2, sayı 9, s. 199-203.

SUETONIUS

DE VITA CAESARUM, DIVUS JULIUS

JULIUS CAESAR'IN ÖLÜMÜ

(Caesar'ı öldürmek için), başlarında Caius Cassius, Marcus Brutus, bir de Decimus Brutus olmak üzere altmıştan çok insan gizlice sözleşmişlerdi. İlkin: «Acaba Mars Alanı'nda[1] seçimlerle uğraşılırken, oymakları oy vermeye çağırdığı sırada mı öldürsek? Kimimiz tutup köprüden[2] atarız, kimimiz de aşağıda bekler boğazlarız; acaba Kutsal Yol'da mı[3] yoksa tiyatronun önünde mi saldırsak?» diye düşündülerse de Senato'nun, Mart İdus'unda[4] Pompeius'un kurdurduğu yapıda toplanması kararlaştırılınca o günle o yeri pek uygun buldular.

Caesar'a öldürüleceğini bildiren, anlamı pek açık, olağanüstü birtakım olaylar da vardı. Örneğin birkaç ay önce, Julia yasası ile Capua'ya getirilen sömürgeciler[5] birer köy evi yapmak üzere pek eski mezarları yıkarlarken —içlerinden eski zaman işi bir yığın güğüm de çıkardıkları için bir kat daha hevesle çalışıyorlardı—, Capua'yı kuran Capys'ün yattığı söylenen mezarda tunç bir levha bulunmuştu; bunun üzerinde Yunan harfleri ile Yunanca olarak şunlar yazılıydı: «Capys'ün kemikleri ortaya çıkınca Julius torunlarından biri, yakınlarının eli ile öldürülecek, arası çok geçmeden de İtalya'ya büyük belâlar çöküp bu ölümün öcünü alacaktır.» Buna büsbütün uydurma bir masal diye bakılamaz, çünkü Caesar'ın pek içli dışlı dostu olan Cornelius Balbus da bunun doğru olduğunu söylemiştir. Caesar son günlerinde, vaktiyle Rubico'yu geçerken o ırmağın tanrısına adayıp başıboş gezsinler diye bıraktığı at sürülerinin bir şeyler yemeyip gözlerinden yaşlar akıttıklarını duymuştu. Bundan başka, tanrılara kurban sunduğu bir sırada da bakıcı Spurinna: «Mart İdus'u çıkmadan başına gelecek bir tehlike var, kendini koru,» demişti. Gene

(1) Savaş Tanrısı Mars'ın adı verilen talim alanı.
(2) Seçmenlerin oylarını atmaya giderken geçtikleri köprü.
(3) Roma'da zafer şenliklerinde kullanılan yol.
(4) Romalılarda Mart, Mayıs, Temmuz, Ekim aylarının on beşine, öteki ayların da on üçüne düşen gün.
(5) Ordudaki görevlerini bitiren askerler, sömürgelere yerleştirilirdi.

Mart İdus'undan bir gün önce bir çalıkuşu ağzında bir defne dalı ile Pompeius Senatosu'na doğru uçarken çeşit çeşit birtakım kuşlar yakındaki ağaçlardan havalanarak peşine düşmüşler, (sonra Caesar'ın öldürüldüğü) o divanhanede parçalamışlardı. Öldürüldüğü günün gecesi Caesar düşünde bulutlar üzerinde uçup Juppiter'in sağ elini sıkmış; karısı Calpurnia da düşünde evlerinin damı çöktüğünü, kolları arasında kocasının bıçaklandığını görerek uyanmış; sonra yatak odalarının kapısı kendiliğinden açılıvermiş. Hem bu önbildiriler yüzünden, hem de rahatsız olduğu için: «Acaba bugün evden çıkmasam da Senato'da konuşmak istediğim işleri sonraya mı bıraksam?» diye hayli düşünmüş; ama Decimus Brutus'un: «Senato üyeleri kalabalık bir halde toplanmış, ne zamandan beri bekliyorlar, onlara bir görünmemek olmaz,» demesi üzerine saat beşe doğru evden çıkmış. Yolu üzerinde biri gelip canına kıyılacağını bildiren bir pusula uzattı ise de Caesar bunu, sonra okumak üzere sol elinde tuttuğu başka yazılara karıştırdı. Sonra birbiri ardından birkaç kurban kesip gene de hayırlı bir bildiri bulunmadığı halde hiçbir din tasası gözetmeyerek içeri girdi; kapıda Spurinna ile de alay edip: «Yalan söylemişsin: Bak, Mart İdus'u geldi, bana bir şey olmadı,» dedi, bakıcı da ona: «Geldi, ama daha çıkmadı,» diye cevap verdi.

Yerine oturacağı sırada, onu öldürmek üzere sözleşenler, saygı sunmak bahanesiyle etrafını alıverdiler; elebaşılığa geçmiş olan Tillius Cimber de hemen, bir dileği varmış gibi daha çok sokuldu; ama Caesar'ın: «Sonra,» der gibi bir işareti üzerine toga'sını[6] iki omuzundan yakaladı, Caesar: «Bu kadarına zorbalık derler!» diye bağırırken Casca'lardan biri arkadan elini uzatıp boğazının biraz altından yaraladı. Caesar, Casca'yı kolundan yakalayıp elindeki çelik kalemi sapladı. Öne atılıp kurtulmaya çabaladı ise de ikinci bir yara onu olduğu yere mıhladı. O zaman kendisine her yandan hançerlerle saldırıldığını gördü; bunun üzerine toga'sı ile başını örttü, yere düşerken ayıp olmasın, vücudu ta aşağı kadar örtülü kalsın diye de sol eli ile eteğini bacaklarına çekiyordu. Böylece yirmi üç yerinden yaralanmıştı; ancak ilk yarada inlemiş, hiçbir söz söylememişti. Ama bazılarının anlattıklarına göre, Marcus Brutus'un saldırdığı sırada Yunanca: «Sen de mi, oğlum?» demiş. Herkes perişan bir halde kaçıştığı için yerde uzun zaman öyle cansız yattı; sonra bir sedyeye koydular, bir kolu sarkıyordu; kölelerinden üçü kaldırıp evine götürdüler. Hekim Antistius'un dediğine göre, o kadar yara içinde, göğsünde açılan ikinci yaradan başka hiçbiri öldürecek yara değilmiş. Ona kıymak üzere sözleşmiş olanlar ölüsünü de Tiber ırmağına atmayı, mallarına el koymayı, koyduğu yasaları kaldırmayı tasarlamışlardı ama konsul Marcus Antonius ile Atlılar Başı[7] Lepidus'tan korkup o işleri bıraktılar.

(6) Romalıların barış zamanında giydikleri yünden yapılmış beyaz elbise.

(7) Ölünceye kadar (kaydı hayat) diktatörlüğe getirilenlerin yardımcısı olan "Magister equitum".

Kaynatası Lucius Piso'nun dileği üzerine, vasiyet mektubu Antonius'un evinde açılıp okundu; bunu geçen Eylül İdus'unda Lavicum'daki köşkünde yazıp Vesta Kızlarının başkanına bırakmıştı. Quintus Tubero'nun anlattığına göre ilk konsulluğundan iç savaşın başlangıcına kadar kendine mirasçı olarak hep Caius Pompeius'ı göstermiş, hattâ bu yolda yazılmış bir vasiyet mektubunu askerleri önünde okumuş. Ama son vasiyet mektubunda kızkardeşlerinin torunlarından üçünü mirasçı gösteriyordu. Bunlardan Caius Octavius'a malının dörtte üçünü, Lucius Pinarius ile Quintus Pedius'a da kalan dörtte biri bırakıyordu. Balmumu levhanın[8] sonunda Caius Octavius'u kendine evlât edindiğini, adının da ona kalmasını istediğini söylüyordu. Ölmeden bir oğlu olursa ona atağlık[9] etsinler diye gösterdiği kimseler arasında, kendini öldürenlerden de birkaçı vardı; hattâ Decimus Brutus ikinci dereceden mirasçıları arasında idi. Tiber boyundaki bahçelerini kamuya veriyor, adam başına da üçer yüz sestertius[10] bırakıyordu.

Cenaze töreninin günü belli olunca Mars alanında (kızı) Julia'nın mezarı yanına bir odun yığını yapılıp söylev kürsüsünün önüne de Venus Genetrix tapınağı örneğinde yaldızlı bir dua yeri kuruldu. İçine fildişinden bir yatak getirilip üzeri erguvan rengi sırmalı bir kumaşla örtüldü; başucuna da Caesar'ın öldürüldüğü gün giydiği kanlı elbiseler bir zaferi andırır gibi konuldu. Saçılacak armağan getirenlerin cenaze önünden geçmesine bir gün yetmeyeceği için o kimselerin sıra gözetmeden, istedikleri yoldan Mars alanına gelmelerine emir çıktı. Cenaze oyunlarında, gönüllerde Caesar için acı, ona kıyanlar için de kin uyandıracak şiirler, örneğin Pacuvius'un *Silâhların Hükmü* adlı tragediasından alınmış: «Beni vursunlar diye kurtarmışım onları,» dizesi, Attilius'un *Elektra*'sından da gene o anlamda parçalar okundu. Cenaze töreninde söylenmesi gereken övgü yerine Konsul Antonius, Senato'nun: «Caesar, insanlara da, tanrılara da gösterilecek her türlü saygıya hak kazanmıştır,» diyen kararı ile Senato üyelerinden hepsinin ancak Caesar'ın hayatını korumak için içtikleri andı bir çığırtkana vererek okutturdu; kendisi o sözlere çok bir şey katmamıştı. Ölü yatağını alana, söylevler kürsüsü önüne, devletin en yüksek görevlerinde bulunan, yahut bulunmuş olanlar taşıyıp getirdiler. Ölünün yıkanması için bazıları Juppiter Capitolinus tapınağını, bazıları da Pompeius'un yaptırdığı senatoyu öne sürüyorlardı; ama birdenbire bellerinde birer hançer, ellerinde ikişer mızrak bulunan iki kişi, meşalelerle gelip ölüyü tutuşturdular, orada biriken halk da hemen kuru odun getirdi, yakındaki mahkeme-

(8) Yani vasiyet mektubu. "Demek ki Caesar da yurttaşlar arasında öyle büyük işlere geçmemiş olanlar gibi, vasiyetini balmumu ile kaplanmış bir levhaya yazmış." Henri Ailloud.

(9) Atağ — Vasi.

(10) Romalılarda küçük bir para.

lerin kürsülerini, sıralarını taşıdı, özetle, eline ne geçtiyse hepsini oraya yığdı. Sonra çalgıcılarla oyuncular, onun zafer alaylarında olduğu gibi o gün de giydikleri elbiseleri yırtıp alevler içine attılar; onun ordularında hizmet etmiş emekli askerler, cenaze töreni için kuşandıkları silâhlarını alevler içine attılar; hattâ birçok kadınlar üzerlerindeki ziynetleri, çocuklarının nazarlıklarını, elbiselerini çıkarıp ateşe fırlattılar. Halkın duyduğu acının bu resmî gösterilerinden başka yabancı topluluklar da, ayrı ayrı her biri kendine göre, yas tuttular; hele Yahudiler üst üste birkaç gece onun mezarı başında toplandılar.

Cenaze töreni biter bitmez halk ellerine meşaleler alıp Brutus ile Cassius'un evlerine saldırdı; oralardan bin güçlükle uzaklaştırıldıktan sonra yolu üzerinde Helvius Cinna ile karşılaştı. Bir gün önce Caesar'ı kötüleyen şiddetli bir söylevden dolayı aradığı adaşı Cornelius Cinna sanarak onu öldürdü, kellesini bir mızrağa takıp dolaştırdı. Daha sonra alana Numidia mermerinden, hemen yirmi ayak yüksekliğinde tek parça bir sütun diktirip üzerine: «Yurdun babasına armağan» diye yazdırdı. O sütunun önünde saçılar sunmak, adaklar adamak, Caesar adına andiçerek bazı kavgaları orada sona erdirmek âdeti uzun yıllar sürdü.

Yakınlarından bazılarının sandıklarına göre Caesar daha yaşamak istemiyor, sağlığının bozulmasına aldırmıyormuş: Dediklerine bakılırsa dince önbildirilere de, dostlarının öğütlerine de kulak asmaması bu yüzdenmiş. Kimi kimselerin dediğine göre, her zaman yanında yalınkılıç giden İspanyol askerlerini savması, Senato'nun son kararı ile Senato üyelerinin içtikleri anda tümüyle güvendiği içinmiş; başkalarına göre ise, hep ne olacağım diye düşünmektense her yandan tehdit eden kıyalarda[11] ölüp (kurtulmak) içinmiş. «Benim selâmetim benden çok devlete gerek; ben ne zamandır gücün de, ünün de yücesine erdim; ama bana bir şey olursa devlet, rahat etmek şöyle dursun, daha sıkıntı çeker, başına türlü iç savaşlar açılır,» deyip durduğunu söylerler.

Ölümünün dilediği gibi bir ölüm olduğunu söylemekte hemen herkes tümde birleşiyor. Bir gün Xenophon'da Cyrus'un son hastalığında cenaze töreni için birtakım emirler verdiğini okuyunca kendisinin böyle yavaş yavaş ölmekten tiksindiğini, birdenbire, çabucak bir ölüm istediğini söylemiş; öldürülmesinden bir akşam önce de Marcus Lepidus'un sofrasında, en hoş ölüm acaba hangisidir diye söz açılmış, kendisi birdenbire, beklenilmedik ölümü en iyi bulduğu yanıtını vermiş.

Elli altı yaşında öldü; yalnız Senato üyeleri öyle karar verdiler diye değil, öyle olduğuna halk da ta içinden inandığı için tanrılar arasına girdi. Böyle tanrılaştırılmasından sonra onun onuruna, mirasçısı Augustus'un hazırlattığı ilk oyunlarda, her akşam on bir sularında doğan bir kuyrukluyıldız yedi

(11) Kıya — Suikast.

gün üst üste parladı, herkes de bunu Caesar'ın ruhunun göklere ağması diye karşıladı; daima başı üzerinde bir yıldızla gösterilmesi bunun içindir. Onun öldürüldüğü Senato'nun örülüp kapatılmasına, Mart İdus'una: «Ata öldüren gün» denilip bir daha Senato'nun o gün toplanması yasak edilmesine karar verildi.

Caesar'ı öldürenlere gelince hemen hiçbiri kendisinden sonra üç yıl daha yaşayamadı, hemen hiçbirinin ölümü doğal olmadı. Hepsi de Senato'dan ceza giyip kimi bir deniz kazasında, kimi bir savaşta, acılar, belâlar içinde öldüler; Caesar'ın canına kıydıkları kama ile kendi canlarına kıyanlar da oldu.

Çeviren: Hamit Dereli*

(*) *Tercüme Dergisi,* cilt 3, sayı 16, s. 231-235.

KAYNAKÇA

LÂTİN EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Bu kaynakça, Lâtin Edebiyatı konusunda yazılmış kitapların genel bir kaynakçası olmayıp, bu kitap hazırlanırken yararlanılan eserleri içermektedir.

BIELER, LUDWIG, **Geschichte der Römischen Literatur** I, II, Walter de Gruytert Co. Berlin, 1965.

BÜCHNER, KARL, **Römische Literatur Geschichte,** Kröner Verlag, Stuttgart, 1962.

DUFF, J. W., **The Writers of Rome,** Oxford University Press, London, 1923.

GRANT, MİCHAEL, **Roman Literature,** University Press, Cambridge, 1954.

HARVEY, SİR PAUL, **The Oxford Compancon to Classical Literature,** Clarendon Press, Oxford, 1966.

HAYES, B. J., and WATT, A. F., **Selections from Latin Authors,** University Tutorial Press Ltd., London, 1911.

MACKAIL, J. W., **Latin Literature,** John Murray, London, 1939.

PALMER, ARTHUR, **The Satires of Horace,** Macmillan and Co., London, 1931.

PETRIE, A., **Roman History Literature and Antiquities An Introduction,** Oxford University Press, London, 1938.

ROSE, H. J., **A Handbook of Latin Literature,** Methuen and Co., London, 1961.

SANDYS, SİR JOHN EDWIN, **A Companion to Latin Studies,** University Press, Cambridge, 1938.

SUMMERS, W. C., **Sallust Catiline,** University Press, Cambridge, 1941.

LÂTİN EDEBİYATINDAN ÖRNEKLER BÖLÜMÜ

AUGUSTUS, **Ankara Anıtı (Monumentum Ancyranum),** çeviren Hamit Dereli, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949.

CAESAR, **Gallia Savaşları** (Bellum Gallicum), çev. Hamit Dereli, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

CATULLUS, **Şiirler (Carmina),** çev. Müzehher Erim.

CICERO, **Yakınlarına Mektuplar (Epistulae ad Familiares),** çev. Meliha Koşan, «Tercüme Dergisi», Cilt XVI, Sayı 77-80, Ankara, 1964.

CICERO, **Scipio'nun Rüyası (Somnium Scipionis),** çev. İsmet Çalık, «Tercüme Dergisi», Cilt I, Sayı 3, Ankara, 1940.

CICERO, **Şair Archias Savunması (Pro Archia Poeta),** çev. Türkân Tunga, «Tercüme Dergisi», Cilt X, Sayı 55, Ankara, 1953.

HORATIUS, **Epistulae (Mektuplar)** I, 7, çev. Güngör Öner, «Tercüme Dergisi», Cilt XVII, Sayı 84, Ankara, 1965.

HORATIUS, **Epodes (Epodeler) XVI, VII,** «MEB» Dergisi, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1979.

HORATIUS, **Odes (Ode'ler)** I, 3, 11, 31, çev. Müzehher Erim.

HORATIUS, **Satirae (Satirler)** II, 6, çev. Türkân Uzel, «Tercüme Dergisi», Cilt 8, Sayı 48, Ankara, 1948.

LIVIUS, **Ab Urbe Condita (Roma Tarihi), (Kentin Kuruluşundan Başlayarak)** XXI, 32-37, (Hannibal'ın Alpler'i Geçişi), çev. Suat Baydur, «Tercüme Dergisi», Cilt 5, Sayı 26, Ankara, 1944.

LUCRETIUS, **Evrenin Yapısı (De Rerum Natura)**, çev. Tomris ve Turgut Uyar, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1974.

MARTIALIS, **Epigramlar (Epigrammata)**, çev. Türkân Tunga, «Tercüme Dergisi», Cilt XVII, Sayı 83, Ankara, 1965.

OVIDIUS, **Amores (Sevgiler)** III, 9, Şair Tibullus'a Ağıt, çev. Müzehher Erim.

OVIDIUS, **Ars Amatoria (Aşk Sanatı)** III, 687-746, Cephalus ve Procris, çev. Müzehher Erim.

OVIDIUS, **Metamorphoses (Dönüşümler)**, Niobe'nin Öyküsü, çev. Samim Sinanoğlu, «Tercüme Dergisi», Cilt I, Sayı 11, Ankara, 1942.

PHAEDRUS, **Masallar (Fabulae)**, çev., Türkân Tunga, «Tercüme Dergisi», Cilt XVIII, Sayı 85, Ankara, 1966.

PLAUTUS, **İkizler (Menaechmi)**, çev. Nurullah Ataç, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1946.

PLINIUS, **Epistulae** (Mektuplar) V, 16, çev., Hakkı Calp, «Tercüme Dergisi», Cilt 16, Sayı 77-80, Ankara 1964.

PLINIUS, **Epistulae (Mektuplar)** VI, 16, 20, çev. Samim Sinanoğlu, «Tercüme Dergisi», Cilt III, Sayı 13, Ankara, 1942.

PROPERTIUS, **Elegia'lar (Elegiae)**, çev. Lâmia Kerman, «Tercüme Dergisi», Cilt 2, Sayı 12, Ankara, 1942.

PUBLILIUS SYRUS, **Özdeyişler (Sententiae)**, çev. Müzehher Erim.

SALLUSTIUS, **Catilina Tertibi (De Catilinae Coniuratione)**, çev. Güngör Varınlıoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

SENECA, **De Brevitate Vitae** (Yaşamın Kısalığı Hakkında), çev. İsmet Çalık, «Tercüme Dergisi», Cilt 1, Sayı 5, Ankara, 1941.

SENECA, **De Providentia** (Tanrısal Güç Hakkında), çev. Müzehher Erim.

SENECA, **Epistulae (Mektuplar)**, I, 1, çevirenler: Bedia Demiriş, Çiğdem Dürüşken.

SENECA, **Epistulae (Mektuplar) XLIII**, çev. Samim Sinanoğlu, «Tercüme Dergisi», Cilt 16, Sayı 77-80, Ankara, 1964.

SUETONIUS **De Vita Caesarum, Divus Iulius (Sezar'ların Yaşamı, Tanrılaşmış Julius)**, Julius Caesar'ın Ölümü, çev. Hamit Dereli, «Tercüme Dergisi», Cilt 3, Sayı 16, Ankara, 1942.

TACITUS, Dialogus De Oratoribus **(Hatipler Hakkında Diyalog)** Şiire Övgü, çev. Samim Sinanoğlu, «Tercüme Dergisi», Cilt 2, Sayı 9, Ankara, 1941.

TERENTIUS. **Phormio,** çev. N. Ataç, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1946.

TIBULLUS, **Delia (Elegialar)**, çevirenler: Güngör Öner, Necdet Sümer, «Tercüme Dergisi», Cilt XVIII, Sayı 86, Ankara, 1966.

VERGILIUS, **Aeneis I**, çev. Müzehher Erim.

VERGILIUS, **Eclogae (Çoban Türküleri)** 1, çev. Samim Sinanoğlu, «Tercüme Dergisi», Cilt 1, Sayı 6, Ankara, 1941.

VERGILIUS, **Eclogae (Çoban Türküleri)** 7, çev. Güngör Öner, Lâle Matbaası, Ankara, 1970.

VERGILIUS, **Georgica** IV, 387-559, çevirenler: Müzehher, Erim, Bedia Demiriş, Çiğdem Dürüşken.

DİZİN

Accius, Lucius, **32-33,** 175
Aelius, Publius, 66
Aelius, Sextus, 66
Aelius Tubera Licus, 102
Aemilius, Paulus L., 20
Aemilius Paullus Macedonicus, 60
Afranius Burrus, 187
Afranius, Lucius, 45
Afrikalılar, 204, 206, 217
Agamemnon, 182
Agrippa, 117, 149, 177
Agrippina, 183, 186, 187, 209, 214
Aiolis Okulu, 149
Aiskhines, 92
Aiskhylos, 32
Aisopos, 184
Akademi, 86, 93, 94
Albinovanus Pedo, 175, 176
Aleksandria (Akımı), Bkz. İskenderiye Akımı
Aleksandria (Şairleri) Bkz. İskenderiye Şairleri
Alexandros Helios, 129
Alimentus, Bkz. Licinius
Alkaios, 149, 152
Alkibiades, 107
Amasis, 184 (Dipnot)
Anaksagoras, 73, 76
Anaksimenes, 73, 178
Andronicus (Andronikos), Bkz. Livius, Andronicus Lucius
Annius, Florus, Publius, **216-217**
Annius, Luccus Titus, 60
Antenor, 176
Antimakhos, 153, 154
Antipater, Bkz. Coelius
Antonius, Marcus (Triumvir), 89, 90, 109, 113, 114, **115-116,** 122, 125, 127, 129, 130, 135, 139, 141, 144, 155, 160, 161, 172, 173, 175
Antonius, Marcus (Hatip), **62,** 63, 92, 99
Antonius Pius, 212
Apollodoros, 46, 49, 106
Apollonios (Rhodoslu), 85, 138, 140, 141, 194
Apuleius, Lucius. **217-218**
Apulia, Apulialılar, 18, 144
Aquilius, Niger, 178
Aquitani, 156
Aratos, 73, 131, 183,
Arkhilokhos, 170
Aristophanes, 37, 39, 44, 52, 60, 146
Aristoteles, 92, 93, 109, 178, 218
Arkhelaos, 61
Arkhilokhos, 148
Asinius, C. Gallus, 128, 183
Asinius, Gaius, Pollio, 125, 127, 128, 129, 130, 174. 175, 177, 183,
Atatürk, 117
Atticus, Titus Pomponius, 87, 94, **96-97**, 103, 105, 106, 107
Augustus (Octavianus), 23, 70, 90, 96, 109, 114, 115, **116-122,** 123, 138, 141, 142, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 160, 161, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 209 (Dipnot), 212, 216, Bkz. Octavianus
Aurelius, Antoninus, Marcus, 217, 218
Aurelius Cotta Gaius, 63
Aurelius, Orestes Lucius, 62

Baebius, Macer, 178
Barbarlar (Tuna Boyundaki), 121
Bassus, 176
Bavius, 176
Berber, 45
Bibaculus, Furius, 79
Boccacio, 22, 211
Britannicus, 187
Brown, T., 197
Brutus, Marcus Iunius, 62, 89, 90, 93, 96, 97, 99, 113, 114, 115, 122, 144, 145
Burrus, Afranius, 187

Caecilius (Komedi Şairi), 45
Caecilius Metellus Celer, 80
Caecilius, Metellus Macedonicus Quintus, 60
Caecilius Metellus Numidicus, Quintus, 62
Caecilius, Metellus Quintus, 56, 60
Caelius, 105
Caelius Rufus Marcus, 99
Caesar, Gaius Iulius, 47, 50, 70, 80, 88, 89, 90, **99-102,** 103, 104, 106, 109, 113, 114, 118, 122, 132, 144, 164, 173, 182, 183, 212
Caesius Bassus, 191
Calidius, Marcus, 99
Caligula (Gaius), 181, **182-183,** 184, 185, 186, 209
Calpurnia, 203
Calpurnius Piso, C., 187, 190

Calpurnius Piso, Frugi, Lucius, **64**
Calpunius Piso, L., 103
Calpurnius, Siculus, Titus 215
Calvus, Bkz. Licinius
Canidia, 149
Carrinas Secundus, 183
Carus, 176
Carvilius, Sp., 173
Cassius, 89, 90, 113, 114, 115, 122, 144, 145
Cassius Hemina, Lucius, **64**
Catilina, Lucius Sergius, 87, 88, 89, 99, 104
Cato, Marcus Porcius, 16, 27, **56-59,** 60, 63, 64 (Dipnot), 78, 94, 106, 137, 200, 217
Cato, Valerius, 79, 80
Catullus, Gaius Valerius, 17 (Dipnot), 67, **79-84,** 85, 105, 149, 154, 155
Celsus, Aulus Cornelius, **179,** 180
Cerinthus, 157, 158
Chaucer, 193
Cicero, Marcus Tullius, 16, 20, 22, 23, 24, 27, 28, 29 (Dipnot), 30, 32, 47, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 66, 67, 71, 73, 80, **85-97,** 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 174, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 194, 200, 204, 210
Cicero, Quintus Tullius, 71 (Dipnot), 94, 96, 97, 103, 114
Cinna, Bkz. Helvius
Claudia, 192, 193,
Claudius, (İmparator) 16, 181, **183,** 184, 186, 187, 188, 209, 213
Claudius, Appius, 103
Claudius, Caecus Appius, **55-56**
Claudius, Marcellus Marcus, 56
Claudius Quadrigarius Quintus, **65,** 105
Clodia-Lesbia, (Bkz. Lesbia), 80, 81, 82, 83
Clodius Licinus, C., 178
Clutorius Priscus, 176
Coelius Antipater Lucius, **65**
Columella, Lucius Junius Moderatus, **214**
Corinna, 166
Cornelius Gallus, Gaius, **154-156,** 181
Cornelius Severus, 175, 176
Cornelius Sisenna Lucius 65, 102, 104, 105
Cornificius, Quintus, 63, 79
Cornutus (Stoa'cı), 190, 191, 213
Crassus, Bkz. Licinius
Cremutius Cordus, 182
Curtius, Rufus, Quintus, **213**
Cytheris (Lycoris), 155
Cynthia (Hostia), 159, 160, 161

Demitius Corbulo, 214
Dante, 22, 128, 139, 171, 174, 190, 193
Datames, 106
Delia (Plania), 156
Dellius, Q., 178
Demokritos, 73, 74
Demosthenes, 89, 92
Diodotos, 86
Diphilos, 37, 43, 49
Domitianus, 186, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 216
Domitius, Marsus, 176
Donatus, 177 (Dipnot)
Drusus, Claudius, Nero, 171, 173
Drusus, C., 178

Eflatun, Bkz. Platon
Empedokles, 72, 73, 76
Ennius, Quintus, 26, **27-31,** 32, 46, 51, 53, 64, 67, 72, 73, 136, 145, 146, 155, 171, 185, 217
Epikuros, 73, 74, 75, 76, 77
Epikurosçuluk, Epikurosçular, 71, 72, 74, 75, 76, 94, 96, 152
Erotion, 196
Etrüskler, 15, 16, 17, 18, 20
Euphorion, 155
Euripides, 27, 29, 32, 61

Fabius Cunctator, Quintus, 56
Fabius Pictor, Quintus, **64**
Faliski, 15
Fannius, Gaius, 65, 94
Fenestella, 178
Flavius Fimbria, Gaius, 62
Fronto, Marcus Cornelius, **217**
Frugi, Bkz. Calpurnius
Fufius Calenus, 109
Fundania, 109
Furius Philus, Lucius, **66**

Gaius, **218**
Galba, 200, 206, 208
Gallia, Gallialılar, 15, 26, 65, (Cisalpina) 80, 100, 101, 173, 202, 208
Gallus, Bkz. Cornelius
Gellius, Aulus, 25, 59, 102, 106, **213,** 217
German Boyları, 206, 208
Germanicus, Julius Caesar, 175, 176, **183-184**
Gracchus, Gaius Sempronius (Tribunus), 60, **62**
Gracchus, Tiberius Sempronius (Tribunus), 60, **62**
Gracchus, Tiberius Sempronius, 60, 176
Grattius (Faliscus), 175
Gray, 193

Hadrianus (Traianus Hadrianus veya P. Aelius Hadrianus), İmparator, 198, 206, 212, 216, 217
Hamilkar, 106

Hannibal, 56, 64, 106, 173
Hellenler (Yunanlılar), 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 31, 36, 58, 67, 68, 69, 70
Helvius Cinna, Gaius, 79
Helvius Mancia, 63
Hemina, Bkz. Cassius
Herakleitos, 73, 76
Herodotos, 174, 184 (Dipnot)
Hesiodos, 72, 123, 126, 127, 130, 131
Hieronymus, 143 (Dipnot), 174 (Dipnot), 209
Hippokrates, 179
Hirtius, Aulus, 102
Homeros, 23, 24, 28, 29, 72, 138, 140, 142, 182, 183, 190, 193
Horatius Flaccus, Quintos, 17 (Dipnot), 24, 26, 29 (Dipnot), 32, 45, 52, 53, 68, 113, 115, 117, 119, 122, 123, 134, **143-153,** 154, 156, 170, 175, 176, 177, 185, 190, 198, 212
Hortensia, 99
Hortensius Hortalus, Quintus, 87, 99
Hostia (Cynthia), 159, 160, 161
Hugo, Victor, 128
Hume, 96
Hyginus, 131
Hyginus, Gaius Julius, 179

Illyria, Illyrialılar, 15, 103
İranlılar, 115
İsa, 128
Isaias, 129
İskender, Büyük, 69, 70, 178, 213
İskenderiye Akımı, (Aleksandria Akımı), **69-71,** 72, 78, 79, 81, 83 (Dipnot), 84 (Dipnot), 85, 134, 153, 154, 160, 163
İskenderiye Şairleri, 29, 69, 153, 154

Javolenus Priscus, **218**
Johnson, 199
Jugurtha, 104
Julia (Caesar'ın kardeşi), 114 (Augustus'un torunu), 165
Julia Livilla, 186
Julius Agricola, Cn., 206, 215
Julius (Lucius) Annaeus Florus, 147, **216-217**
Julius Frontinus, Sextus, 215
Julius Montanus, 176
Justinus, M. Junianus, 178, 216
Juvenalis, Decimus Junius, 53, 146, 195, **197-199,** 212

Kallimakhos, 70, 83, 85, 126, 133, 154, 160, 161, 164
Kallinos, Ephesos'lu, 154
Kleopatra, 62 (Dipnot), 116, 129, 130, 135, 139, 150, 161
Kleopatra Selene, 130
Kroton, 17 (Dipnot)
Ksenophon, 93

Laberius, Decimus, 108
Laelius, Sapiens Gaius, 45, 60, 61, 65, 94
Laevius, 70
La Fontaine, 184
Lavoisier, 77
Lepidus, 90, 113, 114, 115, 122
Lepidus, Marcus Aemilius Porcina, 61
Lesbia (Claudia ya da Clodia), 80, 81, 82, 83
Leukippos, 73
Licinius Alimentus, Lucius, **64**
Licinius Calvus Macer, Gaius, 65, 79, 85, 102
Licinius, Crassus Dives Marcus, 88, 99, 100
Licinius Crassus, Lucius, **63,** 92
Livia, 175
Livius, Andronicus Lucius (Andronikos), **23-25,** 27, 28
Livius, Titus, 17 (Dipnot), 24 (Dipnot), 57 (Dipnot), 65, 103, 105, 113, 119, **170-174,** 175, 177, 178, 182, 194, 213, 216
Locke, 96
Lucanus (M. Annaeus Lucanus), 174, **189-190,** 193, 194, 195, 196, 212
Lucilius, Gaius, **51-54,** 60, 146, 185, 190, 198
Lucilius (Seneca'nın arkadaşı), 188, 215
Lucius, (Gaius Lucilius' un kardeşi), 51
Lucretius, Titus Carus, 67, **71-78,** 85, 93, 131, 207
Lucullus, Lucius Licinius, 102
Lutatius Catulus, Quintus, 62, 67, 70
Lycinna, 159
Lycoris, (Cytheris), 155
Lygdamus, 157

Mackail, J. W., 52
Maecenas, 117, 118, 119, 123, 125, 127, 131, 133, 134, 143 (Dipnot), 145, 146, 147, 149, 156, 160. 163, 171, 176, 177
Manilius, M., 184
Marathus, Julius, 178
Marcella, 195
Marcellus, 137, 161
Marcius Philippus, Lucius, 63
Marcus (Cicero'nun oğlu), 89, 92
Marius (Diktatör), 66, 104
Marius Priscus, (Proconsul), 204, 206
Marius (Arpinumlu), 86
Martialis, M. Valerius, 53, 105, 193, **195-197,** 198, 204, 205, 214
Melissus, Gaius, 176
Melissus, Laevius, 67, 70
Memmius (Lucretius'un koruyucusu), 71

Memmius, Gaius, (Hatip), 62
Menandros, 37, 38, 39, 46, 47, 49, 50
Menippos, (Gadara'lı), 110
Meryem Ana, 128
Messalla, Bkz. Valerius
Messalina, 186
Metelli, 25
Mevius, 176
Milton, 130
Mimnermos, 153, 154
Molière, 40, 41
Molon, (Rodoslu), 86
Montaigne, 53
Mucius Scaevola, Quintus, 61, **63, 66,** 94
Mummius Achaicus, Lucius, 61
Mummius, Spurius, 61
Musonius, Gaius Rufus, 203, 213

Naevius, Gnaeus, **25-27,** 28, 29, 30, 64, 136
Neaera, 157
Neaera, 149 (Horatius'ta)
Nepos, Cornelius, 57 (Dipnot), 81, **105-107**
Nero, Ti. Claudius, 147, 175, 181, **183,** 186, 187, 190, 191, 192, 206, 209, 213, 214
Nerva, 192, 205, 206, 215
Newton, 77
Nikandros, 131, 163
Ninus, Asur Kralı, 178
Nonius, 178

Octavia, 130, 137
Octavianus, 90, 104, 114, 115, 116, 117, 118, 122, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 144, Bkz. Augustus.
Osk, Osklar, 15, 16, 35
Otho, 208
Ovidius Naso, P., 113, 161, **162-170,** 175, 176, 177, 179, 181, 190, 193

Pacuvius, Marcus, **31-32,** 175
Panaitios, 61
Papirius Carbo, Gaius, 62
Parthlar, 178
Pastör, 133
Pepys, 53
Perilla, 176
Perseus (Kral), 61
Persius, Flaccus, Aulus, 53, **190-191,** 198, 212
Persius, Gaius, 62
Phaedrus, Gaius, Julius, **184-185**
Phaidros, 86
Petrarca, 22
Petronius, Arbiter, Gaius, **191-192**
Phaon, 166
Pharnaces, 100
Philemon, 37
Philippos, 178
Philitas, 160
Philon, 86
Philus, Bkz. Furius
Phokylides (Miletos'lu), 154
Pictor, Bkz. Fabius
Pindaros, 176
Pinnius, 109
Plania (Delia), 156
Platon, (Eflatun), 86, 92, 93, 94, 183, 186
Plautus, Titus Maccius, **36-45,** 46, 47, 50, 51, 53, 217
Plinius Secundus, C. (Yaşlı), 59, 106, **202-203,** 212
Plinius Caecilius Secundus, C. (Genç), 97, 194, 195, 199, 200, 202, **203-205,** 206, 212, 215
Plotius Tucca, 138, 175
Plutarkhos, 57 (Dipnot), 86, 106, 174, 177, 187
Pollio (Gallia Cisalpina valisi), 123
Polybios, 61, 172, 173
Polyhistor, 179
Pompeius Magnus, Gnaeus, 51, 86, 87, 88, 89, 99, 100, 103, 109, 146, 172, 216
Pompeius, Quintus, 62
Pompeius Trogus, **178,** 216
Pomponius Mela, **214**
Pomponius Secundus, 202
Pope, 193
Posidonius, 111
Postumius Albinus, Spurius, 61
Propertius, Sextus, 113, 119, 137, **159-162,** 165, 166
Ptolemaios, 116, 126
Publilius Syrus, 107, 108
Pudentilla, 217
Pyrrhos, 20 (Dipnot), 23, 56

Quadrigarius, Bkz. Claudius
Quinctius Atta, 45
Quintilianus, Marcus Fabius, 32, 51 (Dipnot), 53, 100, 105, 106, 111, 146 (Dipnot), 155, 174, 185, 190, 195, **200-201,** 203, 214
Quintus Sextius, 213
Quintus (Cicero'nun yeğeni), 92

Rabelais, 192
Rabirius, 175, 176

Sabini, 108
Sabinus, 166, 175, 176
Sallustius Crispus Gaius, **103-105,** 174, 210, 217
Saloninus, 130
Salvius Julianus, 218
Samnitler, 15, 18, 173
Sappho, 81, 83, 149, 157, 166
Saturninus, Julius, 178
Scaevola, Bkz. Mucius
Scipio, P. Cornelius, 20
Scipio, Publius Cornelius Aemilianus Africanus (Genç), 20, 45, 46, 51, 52, 59, 60, **61,** 65, 71, 93, 94
Scipio, Publius Cornelius Africanus, (Yaşlı), 27, 56, 64
Scribonia, 129
Scribonius Curio, Gaius, 99

Scribonius Libo, Lucius, 61
Seneca, L. Annaeus (Filozof), 174, 182, 183, **186-189**, 191, 195, 203, 209, 214, 215, 217
Seneca, L. Annaeus (Hatip), 174, **185-186**, 214
Sergius, Silus Marcus, 62
Shakespeare, 42
Sibylla, 127, 128, 129, 139, 157
Sienkiewicz, 191
Silius Italicus, **193-194**, 195, 204
Simonides (Keoslu), 84 (Dipnot)
Sisenna, Bkz. Cornelius
Solon, 154
Sophokles, 32
Spencer, E., 130
Statius Publius Popinius, **192-193**, 194, 205
Stesikhoros, 135
Stoacılar, Stoacılık, 66, 93, 94, 95, 96, 110, 111, 152, 186, 189, 192, 203, 207, 209, 210
Suessa Aurunca, 51
Suetonius Laetius, 212
Suetonius Paulinus, 214
Suetonius Tranquillus, C., 71 (Dipnot), 105 (Dipnot), 106, 122, 143 (Dipnot), 177 (Dipnot), 178, 190, 204, **212-213**, 218
Sulla, **65**, 86, 87, 104, 173
Sulpicia, **157-158**
Sulpicius, Galba Servius, 60, 157, 200
Sulpicius Galba, Servi Filius Gaius, 62
Sulpicius Rufus, 63
Sulpicius, Servius, 176

Tacitus, Publius Cornelius, 53, 103, 105, 122, 174, 181, 183, 185, 187, 191, 202, 204, **205-211**, 212, 214, 215
Teodoros (Gardaralı veya Rodoslu), 182
Terentia, 86, 103
Terentius Lucanus, 45
Terentius Afer, Publius, 37, **45-50**, 51, 60, 212, 215
Thales, 73
Theokritos, 123, 125, 126
Theophrastos, 178
Theopompos, 178
Thukydides, 104, 105, 172
Tiberius Claudius Nero, (İmparator), 165, 168, 175, 176, 181, **182**, 183, 184, 185, 186, 206, 207, 209
Tibullus, Albius, 17 (Dipnot), 113, 147, **156-157**, 158, 159, 160, 162, 166
Ticidas, 79
Tigellinus, 191
Tiro, Bkz. Tullius
Titinius, 45
Titius, Gaius, 62
Titus Flavius Vespasianus, (İmparator), 192, 202, 206
Traianus, Marcus Ulpius Traianus, (İmparator), 192, 198, 204, 205, 206, 212, 216
Trebatius, 92
Trogus, Bkz. Pompeius
Troialı (Savaşçılar), 155
Troialılar, 135, 140
Tucca, Bkz. Plotius
Tullia, 20, 89
Tullius Tiro, Marcus, 20, 97, 107
Turnus, 140, 142
Turpilius, 45
Turranius, 176
Turranius Niger, 109

Valerius Antias, 65
Valerius Flaccus, Gaius, **193-194**
Valerius, Largus, 176
Valerius Maximus, 184
Valerius Messalla Corvinus, Marcus, 156, 157, 163, 178
Valgius Rufus, C., 176
Varius Rufus, L., 138, 144, 147, 150, 175
Varro, Marcus Terentius, **108-111**, 131, 217
Varus, 123, 176
Velleius, Paterculus, M., 184
Vergilius Romanus, **215**
Vergilius Maro, Publius, 17 (Dipnot), 26, 28, 31, 58, 71, 85, 113, 115, 119, **122-143**, 147, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 163, 165, 168, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 190, 193, 194, 207, 211, 212, 214, 215
Verginius Rufus, 206
Verrius Flaccus, Marcus, 70, **179**
Vespasianus, Flavius, (İmparator), 192, 194, 202, 206, 208
Vinius Asina, 147
Vitellius, 208
Vitruvius Pollio, 180
Voltaire, 96
Vopiscus, Gaius Julius Caesar Strabo, 63

Watteau, 130

Müzehher Erim İzmir'de doğdu. İlk öğrenimini Manisa'da bitirdi. Orta öğrenimini Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinde tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine girerek Klâsik [illegible]oji Bölümünden mezun oldu ve ayni bölüme öğretim elemanı olarak alındı. 1958 Yılında Dol[illegible]rasını verdi. Tübingen ve Oxford Üniver[illegible]lerinde Docentliğe hazırlık çalışmalarında bulundu[illegible] 1[illegible]da P[illegible]du. 1[illegible]yılında da Profes[illegible]ir kız[illegible]r oğlu vardır. Halen Edebiy[illegible]atin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başka[illegible]sürdürmektedir.

Bilinen bir y[illegible]dabiyatlarını yeterince anlayabilmek için Lâtin edebiyatına ilişkin bilgi sahibi olmak gerekir. Çünkü Batılı ulusların edebiyatları ilk çağlardan günümüze kadar Lâtin edebiyatının etkisinde gelişmiştir. Bu yüzden bu kitabımız zengin ve çok önemli bir kaynağın kapılarını Türk edebiyatseverlerine ve araştırmacılarına açmakta ve Türkiye'de şimdiye dek boş kalmış bir yeri doldurmaktadır. İki bölüm halinde hazırlanan kitabın ikinci bölümünde de Lâtin edebiyatından Türkçe'ye çevrilmiş örneklere yer verilmiştir.

87-34-Y-0030-0021